

Digitized by the Internet Archive
in 2015

ARCHAEOLOGIAI

ÉRTESÍTŐ

1854

1855

1856

1857

1858

1859

TARTALOM.

CZIKKEK.

	Lap
Dankó József: Dürer A. «Fájdalmas férfja»	102—126
Fellner Sándor és Pulszky Károly «Bakocs Tamás sírkápolnája Esztergomban»	246—255
Hampel József «Római sírok Pannoniában»	136—146
Hampel J. «Ásatások Szilágy-Nagfaluban»	156—161
Hampel J. «Nemzeti Múzeum Régiségtárának gyarapodása 1880 decz. 1881 január—április»	164—178
Hampel J. «A nemzeti muzeumi érem-és régiségtár 1881-ben» (május—deczember)	276—285
Henszlmann Imre «Közép-Syria építészete»	187—192; 286—292
Henszlmann Imre «A toposzkói templomrom»	228—245
Herman Ottó «Az antik Tettix és rovartársai»	6—23
Hoffmann B. V. «Antik ólomtárgyak a nemzeti muzeumban»	210—227
Majláth Béla «Vancha István két pecsétje»	161—164
Némethy Lajos: «Adatok a festés történetéhez Budapesten a XVII. és XVIII. században»	256—271
Pulszky Ferencz «Szegedi leletek»	1—6
Pulszky Ferencz «Somogyomi aranylelet»	133—136
Pulszky Ferencz «Rekeszes ötvösség Magyarországon»	140—156
Pulszky Ferencz «Bökény-Mindszenti lelet»	201—210
Pulszky Károly «Raphael Santi az orsz. képtárban»	40—101
Pulszky Károly «Dürer-rajz az orsz. képtárból»	126—127
Gr. Sztáray Antal «Lucskai lelet»	272—275
Thallóczy Lajos: «A bosnyák czímer-és zászló-kérdés»	23—39

	Lap
Végh Adorján «Népvándorlási telep Csallóközben»	127—133

Vegyes közlések, könyvismertetések.

Barna Ferdinánd «Suomalais-ugrilaisen Muinais tutkinnon alkelta»	305—326
Diner József: «Cesnola ásatásai Kypros szigetén»	292—296
Diner J. «Hyssarlik és Mykene»	296—305
Thallóczy Lajos: «Magyar fegyverekről»	178—186
Thallóczy Lajos: «Numismatische Zeitschrift»	192—196
Thallóczy Lajos: «Alterthümer der Herzegovina»	196—199
Thallóczy Lajos: «István bán a Guthkeledi»	199—200
Téglás Gábor: «A bécsi cs. akad. ősrégészeti bizottsága 1881-ben»	326—328
Wolf György «Két adat a Margitsziget történetéhez»	275—276

Hivatalos közlemények.

A m. tud. akadémia archæologiai bizottságának jegyzőkönyvei	I—III
Jelentések az orsz. régészeti és embertani társulat üléseiről	III—XV
Az orsz. régészeti és embertani társulat számvizsgáló bizottságának jelentése az 1880-iki évről	XV—XVI
A nemz. muz. régiségtár őrének jelentése az országgyűlés által kiküldött muzeumi bizottsághoz	XVI—XX
Dr. Arányi Alajos: «A pilisi járásban föllelt nevezetes régiségek»	XX—XXVII
Henszlmann Imre: «Jelentés a nagyváradi fölfedezésről»	XXVIII—XXXI

RAJZOK.

Őskori emlékek.	
Rézlelet Szegedről (orsz. emb. és rég. társ. költs.)	2
Cserépedények Szegedről (r. t. költs.)	4
Lucskai lelet (rég. társ. költs.)	273
Edények a lucskai temetőből (r. t. k.)	274
Felső-baloghi lelet (N. Muz.)	278
Bodrog-Kereszturi bronzlelet (Nemz. Múzeum költs.)	280—281

Zsitvatői edények (N. Muz.)	283
Nagylooki edényke (N. Muz.)	284

Vaskori emlékek.

Somogyomi aranylelet (N. M. R. tár. tulajd.)	134
Aranyos-maróthi aranygomb (N. M.)	284
Ercsi Dunamederbéli lelet (N. M.)	285

Antik emlékek.

	Lap
Antik tettix és rovartársai, ...	11
Buda-ujlaki római sír (N. M. Rég. tár. tulajd.) ...	137
Buda-ujlaki római sűrészlet (N. M. R. tár. tulajd.) ...	139
Gagat-szobor a buda-ujlaki római sírból (N. Muz.) ...	141
Karperecz és fülbevaló a felcsuthi sírból (N. Muz.) ...	142
Illatszertartó a felcsuthi sírból (N. Muz. tulajd.) ...	143
Római mázaskorsó a felcsuthi sírból (N. Muz.) ...	144
Felcsuthi scrinium (fénynyomat) ...	144
Pécsi scrinium (fénynyomat) ...	144
Szentmártoni edény (N. M. tulajd.) ...	160
Óbudai Silvanus-emlék (N. M. költs.) ...	170
Római fibula Stolacból ...	196
Ólomtárgyak a N. Muzeumban ...	212
Ólompohár rajzai ...	214
Ráth György ólom kosfeje ...	215
Színházi tessera ...	222
Phönikiai gemma ...	293
Phönikiai váza ...	293
Amathosi ezüst csésze ...	294
A golgoi sarkophag ...	295
Mykenei sírtábla ...	299
Mykenei arany ékszerek ...	300—301
Mintakövek a mykenei sírből ...	301
Oroszlán a mykenei sírből ...	302
Agyagedények a mykenei sírből ...	302—304

Népvándorláskori emlékek.

Komáromi kardtok vég és csat ...	148
Cicada fibulák (N. Muz. tulajd.) ...	149
Szeged-sővényházi lelet (orsz. Rég. és Emb. társ. költs.) ...	151
Szeged-öthalmi lelet (orsz. Rég. és Emb. társ. költs.) ...	153
Keszthelyi lelet (N. Muz. tulajd.) ...	154
Szeged-öthalmi lelet (hibásan keszthelyi lelet. Orsz. Rég. és Emb. társ. költs.) ...	155
Bronz csat a Matyasovszky-halomból Nagyfaluban (N. Muz. tulajd.) ...	157
Vas fogantyú ugyanonnan (N. Muz. tulajd.) ...	157
A nagyfalusi halmok környéke (N. Muz. tulajd.) ...	158
A nagyfalusi Hampel-halom alaprajza (hibásan Nagyhalom, a N. Muz. tulajd.) ...	159
Edénytöredék ugyanonnan ...	159
Edénytöredék ugyanonnan ...	160
Griffes csat a nagyfalusi Rómer-halomból (N. M. tulajd.) ...	172
Edények Bökény-Mindszentről (N. Muz.) ...	202
Bökény-mindszenti lelet (N. Muz.) ...	204
Fibulák a N. Muzeumban ...	206
Bakodi és szabolcsi fibulák (Nemz. Muz. tulajd.) ...	208

Közép- és újkori emlékek.

	Lap
Osztoja István kettős királyi pecsétje. István Tamás pecsétje ...	29
Tvrđko czímer ...	30
Gábor arkangyal és a bold. szűz az orsz. képtárban ...	33
Madonna az orsz. képtárban ...	40
Madonna a Louvrebán ...	47
Rapháel: Mária mennybemenetele (tollrajz az orsz. képtárban) ...	51
Maddalena Doni a Louvrebán ...	60
Angelo Doni arcképe Raphaeltól (a Pitti képtárban) ...	67
Férfi arckép Raphaeltól (az orsz. képtárban, fénynyomat) ...	68
Madonna Eszterházy (az orsz. képtárban, fénynyomat) ...	72
Madonna Jézussal és Sz. Jánossal (Firenzében) ...	73
Raphael Disputája ...	79
Raphael rajzai (az orsz. képt.) ...	83—85
Raphael tanulmánya a disputához (orsz. képtárban) ...	88
Raphael tanulmánya a Roxanehoz (orsz. képtárban) ...	97
Raphael Nagy Sándor és Roxané-ja (az Albertinában) ...	98
Dürer: Ecce Homo! ...	116
A Dürer-féle kis Passió címkekepe. Dürer: Ecce Homo! ...	118
Dürer tanulmánya az Ecce Homohoz. Dürer Ecce Homo-ja ...	119
Dürer tanulmánya az Ecce Homohoz (az orsz. képtárban) ...	123
István váci püspök pecsétjei ...	127
Nagyszebeni polgárasszony a XVII. századból ...	162
Nagyszebeni polgár a XVII. századból ...	173
Ernesztházi lelet (N. Muz. tulajd.) ...	174
Ezüst csészék a nemz. Muzeumban az ernesztházi leletből (N. M. tul.) ...	175
Magyar sisakok a gráci fegyvergyűjteményből ...	176
Magyar kardok és pajzsok a gráci fegyvergyűjteményből ...	181
Magyar hegyes török a gráci fegyvergyűjteményből ...	183
Herzegovinai gmlék ...	185
István a Gúthkeledi pecsétje ...	198
Topuszkói templom alaprajza ...	199
A topuszkói templom nyugoti homlokzata ...	232
Részletek a topuszkói templomról ...	233
Bakocs czímere ...	234
Bakocs pecsétje ...	246
Gábor arkangyal és szűz Mária ...	248
Bakocs-kápolna alaprajza ...	249
A Bakocs-kápolna nyugot-keleti átmenetszete ...	251
A Bakocs-kápolna észak-déli átmenetszete ...	252
A Bakocs-kápolna a XVIII. században ...	253
Falkoner György arcképe ...	255
	256

I. KÖTET. UJ FOLYAM. I. RÉSZ.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
és
AZ ORSZ. EMBERT. S RÉG. TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

PULSZKY KÁROLY.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1881.

TARTALOM.

Hivatalos rész. Az Archaeologiai bizottság üléseinek jegyzőkönyvei 1881. márczius 9. és április 9-ikéről. Jelentések az orsz. rég. és embert. társulat üléseiről: 1880. decz. 1881. január, február. Titkári jelentés 1880-ról. Számvizsgáló bizottság jelentése. Hampel József Nemzeti muzeumi Régiségtár őrének jelentése az országgyűlési bizottsághoz. Dr. Arányi Lajos jelentése a pilisi járásban föllett nevezetes régiségekről. Henszlmann Imre jelentése a Nagyváradon lelt templom-alapokról.

Szegedi leletek (2 táblával)...	PULSZKY FERENCZ
Az Antik Tettix és Rovartársai (1 táblával) ...	HERMAN OTTO
A Bosnyák czimer és zászlókérdés (3 rajzzal) ...	THALLÓCZY LAJOS
Raphael Santi az Ország. képtárban (2 phototypia 9 táblával, 6 rajzzal)	PULSZKY KÁROLY
Dürer A. «Fájdalmas férfira» (1 táblával, 3 rajzzal) ...	DANKÓ JÓZSEF
Dürer rajz az országos képtárból (2 rajzzal) ...	PULSZKY KÁROLY

Hazai adatok az Archaeológiához. Népvándorlási telep Csallóközben, VÉGH ADORJÁN. Somogyomi aranylelet (1 táblával) PULSZKY FERENCZ. Római sírok Pannoniában. (2 phototypia 2 táblával 6 rajzzal) HAMPEL. Rekeszes ötvösség Magyarországon (5 táblával 2 rajzzal) PULSZKY FERENCZ. Ásatások Szilágy-Nagyfaluban (8 rajzzal) HAMPEL. Vancha István két pecsétje (2 rajzzal) MAJLÁTH BÉLA. Nemzeti Muzeum Régiségtárának gyarapodása 1880. deczember 1881. január—április (4 táblával 2 rajzzal) HAMPEL. Magyar fegyverekről (3 táblával) TH-Y L-s.

Külföldi adatok az Archaeológiához. Közép-Syria építészete HENSZLMANN IMRE. Numismatische Zeitschrift THALLÓCZY LAJOS. Alterthümer der Herzegovina (6 rajzzal) THALLÓCZY.

Egyveleg. István bán a Guthkeledi (1 rajzzal) th. l.

HATÁROZAT.

A társulati választmány megbízásából már több ízben felkértük a t. cz. Tagtársakat, hogy hátralékos tagsági díjaikat beküldeni sziveskedjenek.

A választmányi határozat értelmében mindazoknak, kik ebbeli kötelezettségüknek az «Arch. Értesítő» legközelebbi füzetének megjelenése előtt eleget nem tettek, *folyóiratunk jelenlegi füzete a mult évi s a folyó évi tagdíjak utánnvétele mellett küldetik meg.*

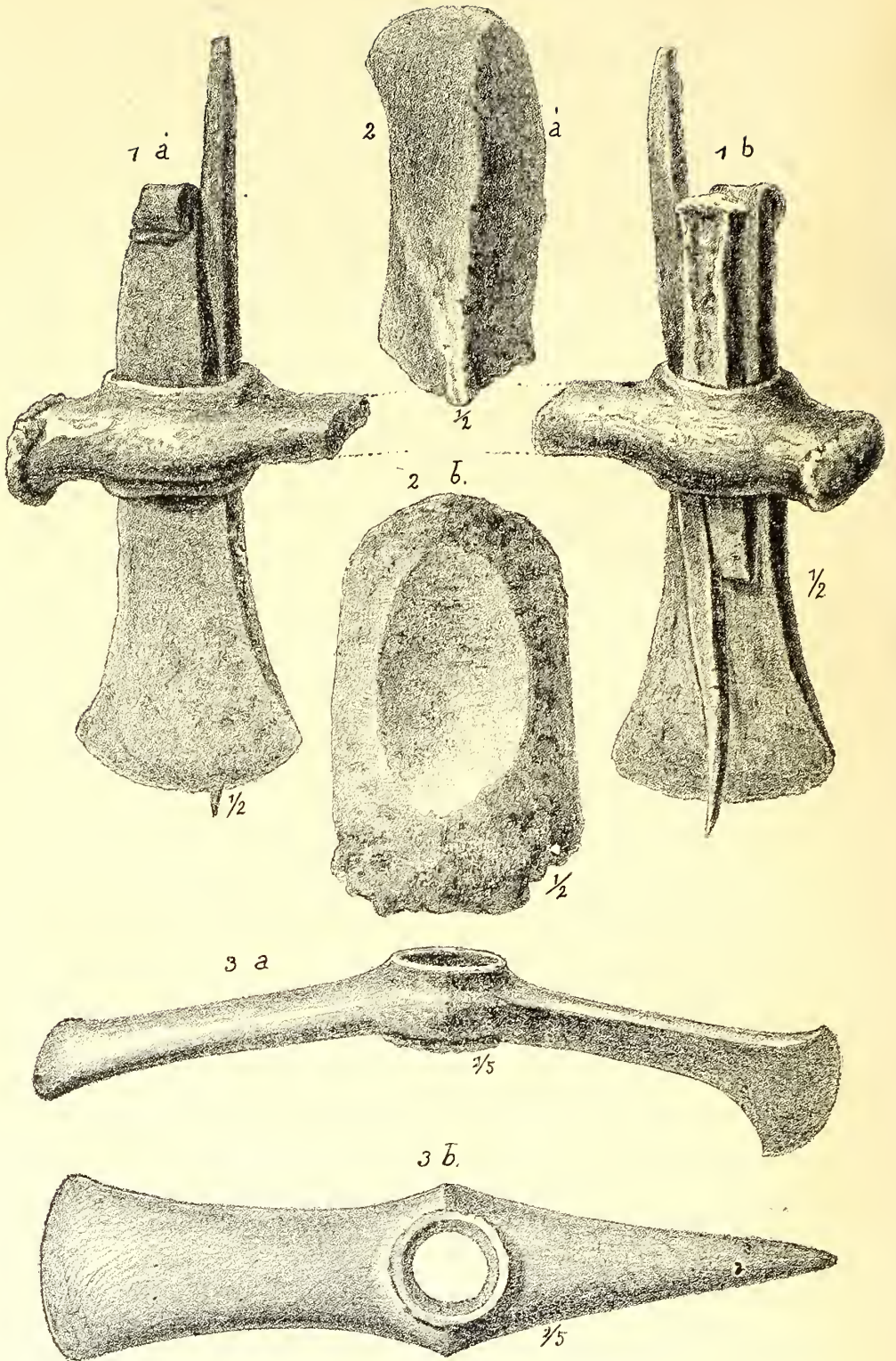
Budapest, 1881 szeptember hó.

A társulati titkári hivatal.

SZEGEDI LELETEK.

A roppant földmunka, mely Szeged városának biztosítására és feltöltésére szükséges vala, napvilágra hozott egy darab történelmet is: a régiségekben, melyek Szeged határában több helyütt felásattak. Ezek bizonyítják, hogy ezen tájéket, már ős régi idők óta mindig lakták, és pedig nemcsak a magyarok bejötte előtt, az avar korban, de még a rómaiak s görögök idejét megelőzve már akkor, midőn az ember nemcsak a vas-, hanem még a bronzeszközöket sem használta — még a rézkort élte. Ismeretes dolog, hogy a rézkori emlékek sehol Európában nem találtak oly számban mint Magyarországon. A m. n. múzeumban már a kétszázat meghaladja számok. Eddigelő azonban rendszerint szórványosan, egyenként, kerültek elé; csak a horvátországi lippiki lelet volt nagyobb szerű elrejtett kincs: nagyszámú réz balta, mind hasonló alakú; — rézkori sírleletet nem ismerünk eddig. Szegeden ezúttal napfényre került egy igen érdekes rézlelet, melynek rajzát a második oldalon adjuk. Ez sem sírlelet hanem kincs; áll pedig (I. táblán 1. *a, b*) három különböző alakú vésőből, melyek egy eltört csákány nyél lyukába bele vannak szorítva; (I. 2. *a, b*) öntésre készült réz rögből; (I. 3. *a, b*) egy réz csákányból, azon alakban, mely bronzban soha, rézben igen gyakran, fordul elő. Nehéz elképzelni, miként voltak használhatók a réz-szerszámok, melyek természetök szerint lágyak; ez némileg azáltal ellen-súlyoztatott, hogy sokkal nagyobb és súlyosabb alakban készültek, mint a bronztárgyak; de azért mégis a kopásnak nagyobb jeleit viselik magokon, mit a jelen esetben különösen az eltört

I-SŐ TÁBLA. RÉZLELET SZEGEDRŐL.

csákányon észlelhetünk, melynek foka a gyakori ütésektől egészen szétveretett. A nyél lyukába illesztett vésők közül az egyik egyszerű — lapos, alól széles — véső, melynek felső keskenyebb része, ott hol az a fogantyúba beleillenek, le van hajlítva. Ezen különös lehajlítás, melynek okát magyarázni nem tudom, gyakran fordul elő a rézeszközöknél, különösen a fegyvereknél; de gyakran a szerszámoknál is nemcsak magyarországi, hanem azon leleteknél is, melyeket Cyprus szigetéből Franks, a British Múzeum régiségtárőre, a stockholmi nemzetközi kiállítás Comptendu-jében közzé tett. Ezen lapos véső mellett látunk egy keskeny négyszögű vésőt, melynek foka az ütésektől szintén szélesebbre veretett, a mi használatáról bizonyosságot tesz. A harmadik eszköz hosszú, hegyes, négyszög átmetszetű véső, mely akár fegyvernek is, például lándzsacsúcsnak, használtathatott, mert azon régi időkben minden eszköz úgy a háztartásban, mint harczban, hol szerszám-, hol fegyverkép szolgált.

A rézkor kérdése még mindig nincs tisztázva az archæologusok közt. Wylde, az irlandi tudományos Akadémia régiséggyűjteményének őre, és a híres schweizi archæologus, Keller, voltak az elsők, a kik ezen kérdésre irányozták a tudósok figyelmét. Ezekre következtem én, az archæologiai nemzetközi congressus budapesti ülésében. Az ellenvetés mindig az volt, hogy a példányok nincsenek vegyelemmezve, hogy az ónnak ideiglenes, localis híja kényszeríthette az embereket, hogy bronz helyett rezet használjanak gyártmányaikra, végre hogy bizonyos czélokra a rézeszközök alkalmasabbak lehettek a bronzeszközöknél. Az első ellenvetést régóta megczáfolták. A vegyelemzés, a régiségtárgyakra nézve, csaknem minden múzeumban megtörtént, s nemcsak a mindig vörösréznek tartott tárgyakat valóban azoknak, hanem sok múzeumban a bronztárgyaknak nézett lapos vésőket is tiszta vörösrézből levőknek bizonyította. A második és harmadik ellenvetésnek van némi súlya, mert a nagyszebeni Bruckenthal-múzeumban a szent-erzsébetfalvi leletből csakugyan találtam egy-néhány karpereczet vörösrézből, melyek, munkára és díszítésre nézve, egészen hasonlók az ott talált bronz karpereczekhez, de tökéletesen különböznek minden eddig talált réz régiségektől, melyeknek egyik főjellege a díszítésnek teljes híja, s a formáknak legnagyobb egyszerűsége. Ezek tehát csakugyan vagy

$\frac{1}{5}$ term. nagyságban.

II-İK. TÁBLA. CSERÉPÉDÉNYEK SZEGEDRŐL.

az ón hiányából, vagy pedig azért készültek rézből, hogy színben különbözzenek a bronz karpereczektől. Ez utolsó eset azonban csak díszítményeknél fordulhatott elő, mert nem képzelhető, hogy az, ki a keményebb s élesebb bronz fegyvereket és szerszámokat ismerte, rézből fegyvert vagy szerszámot készített volna. A rézalakok különben is nagyban különböznek a bronztárgyak alakjától és nagyságától. A rézeszközök t. i. sokkal nagyobbak és testesebbek, mint a bronzeszközök, s oly csákányok és balták, minők vörösrézből igen gyakran fordulnak elő, bronzban eddig vagy éppen nem, vagy rendkívül ritka példányokban találtattak. Jellemző a rézeszközöknél, hogy nyéllyuk van rajtuk, mi mindenesetre sokkal gyakorlatibb mint a bronzkori tok a vésőnél. Éppen azért tagadja Mortillet Gábor, a st. germaini múzeum öre, hogy a rézkor megelőzte volna a bronzkort, s az elébbit inkább a vaskorral hozza kapcsolatba, melyben a nyéllyuk és a balta gyakrabban fordul elő. Észrevételét azonban megezáfolja ismét nemcsak azon okoskodás, hogy a ki ismerte már a keményebb, s ütésre-vágásra alkalmasabb bronzeszközöket, az aligha fog visszamenni a lágyabb vörösréz szerszámokra, főleg azonban azon tapasztalás, hogy a réz és vas szerszámok és fegyverek közt nincs semmi hasonlatosság az egy baltát kivéve, mely egyébiránt elvéve bronzból is fordul elő.

A szegedi rézlelet mindenesetre hazánkban a nevezetesebbek közé tartozik s vetélkedik e tekintetben a lucskaival, hol egy réz csákány találtatott, kőkori eszközökkel együtt, mi bizonyoságul szolgálhat, hogy a rézkor a kőkorból fejlődött ki.

A negyedik lapon lerajzolt 18 edény és edénytöredék mind Szeged tájékán találtatott; mind korong nélkül, kézből készült; mind a bronzkorba tartozik. Nevezetesebb köztük az 5., 7., 9. és 11-ik szám alatt levő edények. Mindezekben oly kis fülek fordulnak elő, melyeken legfeljebb czérnaszál vagy húr vezetethetik keresztül. Alig képzelhetjük ezeknek más czélját, mint, hogy keresztül vezetettvén rajtuk a húr, ezen akasztattak fel a falra, midőn használatban nem voltak. Még a 10. számú öblös edénynek csücskei és a 6. számú fődélnek füle is ily használatra utalnak. A díszítések a 4., 8., 9., 12. és 14-ik edényen mind a legprimitivebbek, egyszerű vonalak, belekarczolva az agyagba, melyeknél még a párhuzamosság sem sikerült. Ez már inkább megkísértetett a 13-ik edényen, melynek alakja azonban

nagyon idomtalan. A 3-ik szám alatti tárgyat meg nem értette a rajzoló s azt felfordította, ez ugyanis világosan női testnek felső része, kifejlett mellel; letört feje, fájdalom, nem találtotta meg. Mindenesetre nevezetesebb tárgy, miután ez az egyetlen, mely nem használatra készült. Nevezetesek a 15., 16., 17. és 18-ik szám alatt látható kilyukasztott edények, minők az ország más részeiben is, ámbár ritkán, fordulnak elő. Ezeket, hol tömjénező, hol olvasztó edényeknek tartottuk, a lucskai lelet azonban bebizonyította azóta, hogy ezen átlyukasztott edények nagyobb öblös edényeknek lábai s hogy a kilyukasztás csak díszítési tekintetből történt.

Pulszky Ferencz.

AZ ANTIK »TETTIX» ÉS ROVARTÁRSAI.

ADALÉK A ROVARALAKU ANTIK ÉKSZEREK ÉS ROVAR SYMBOLUMOK ISMERETÉHEZ.

Úgy érzem, hogy ha nem sikerül nekem e helyen a magam kimagyarázása, álláspontom helyességének kimutatása, sőt bebizonyítása, még pedig úgy, hogy ahhoz még a laikus kétsége se férhessen, nem egy hirtelenebb toll — kivált napi sajtónk tollait értem — legalább is szereplési viszketegről, hiuságról fog vádolni, természetesen abból indulva ki: «elvégre mi keresni valója van a régészet terén annak, a ki a recent állatvilággal foglalkozik? hiszen ez két merőben különböző, önálló tudományszak, mely szerves összeköttetésbe nem is hozható».

Ez a kiindulás azonban, bármily csábító színe legyen is, mégis-csak hamis egy kiindulás.

A ki az egyoldalúságig menő specializmus csábításának ellen tud állani; a ki akár az inductiv, akár a deductiv módszer alkalmazásánál a látszólag nem lényeges kapcsolatokat sem ejti el: legtöbbször épen e kapcsolatban találja meg a tudományszakok összefüggését s meg fog győződni, hogy minél nagyobb terjedelmet öltenek, minél nagyobb mélységet érnek el az egyes szakok vizsgálódásai, annál több az érintkezési pont is; s hogy elvégre is a tudományszakok különállása voltaképen csak munka-

felosztás; a viszony közöttök nem a különálló köröké, hanem a láncz szemeinek egymás közötti viszonya.

Áll pedig ez különösen a tapasztalati tudományszakokról.

A régészet az emberi társadalom letűnt korszakainak maradványaiban voltaképen az emberi társadalomnak, mint olyan-
nak, fejlődési menetét kutatja; az állattan hasonlóképen jár el az állatvilág tekintetében, a midőn a palæontológiához intézi kérdéseit. Eddig e két szak párhuzamosan, de önállóan halad. De mihelyt tekintetbe vesszük azt, hogy az ember, létének minden korszakában, szükségképen relatióban állott az élő természettel, melynek egyszersmind része is; hogy az élő természet tüneményei mindenkor hatást gyakoroltak reá, mely hatás azután műveiben is visszatükröződött: hamar megkapjuk a régészetnek az állattannal való érintkezési pontjait is.

Most pedig legyen megengedve, hogy kimutassam, miképen kerültem én állattani kutatásaim révén a régészetbe.

A nagy Linné rendszerének, a melyet az állat és növény világra alkalmazott, legnagyobb vívmánya s egyszersmind erős alapköve az úgynevezett binær nomenclatura, azaz: minden megkülönböztethető s jegyei szerint leírt állat vagy növény faj kettős elnevezése.

Az egyik név a «genust», tehát a nemet, a másik név a «speciest» tehát a fajt illette; az előbbi rokon fajoknak közös jegyek alapján való összefüggésén, az utóbbi a rokon fajok közötti különbségeken alapul.

Hogy ezt egészen villágossá tegyem, ime a példa: a ló, a szamár, a zebra, a quagga legfőbb közös jegye a lábnak egy-patás volta s ezen az alapon ez egy nem t. i. Equus; de egyébként fark, fül, szinezet szerint különböznek egymástól, lesznek tehát Equus cabalus, Equus asinus, Equus zebra stb.

A rokonságnak és eltérésnek ily, névvel való rögzítése tette lehetővé a csoportok megalakítását, tehát a megismert alakok nyilvántartását is.

Szakasztott ez a rendszer az, a melyen a modern társadalom csoportosulása és nyilvántartása alapúl. Egy család tagjainak közös vezetékneve a rokoni kapcsot, az összetartozást mutatja ki, míg az egyes tagok keresztneve a fejenként való megkülönböztetést teszi lehetővé.

A család, a község, a kerület, a nemzet, nyilvántartásának

lehetősége ezen az elnevezési rendszeren alapúl s a párhuzamoság a Linné állat-növény és a modern társadalom rendszere közt tökéletes.

Noha nem tartozik ez értekezés keretébe, e párhuzamot érdekessége kedvéért mégis ide igtatom, mert először állították föl.

A TÁRSADALOMBAN :	A TERMÉSZETRAJZI RENDSZERBEN:
<i>Család</i> : vérrokonságból kikelt családtagok foglalhatja.	<i>Genus</i> : több rokonfaj foglalhatja.
<i>Község</i> : több család foglalhatja.	<i>Familia</i> : több genus foglalhatja.
<i>Kerület</i> : több község foglalhatja.	<i>Ordo</i> : több familia foglalhatja.
<i>Ország</i> : több kerület foglalhatja nemzetiségi alapon.	<i>Classis</i> : több ordo foglalhatja fundamentalis szervezeti s játtságok alapján.

Természetes, hogy millió állat- és növény-faj, illetőleg al- és főcsoport elnevezéséről lévén szó, neveket kellett szerezni s minthogy a nomenclaturának, a tudomány nemzetközi érdekeire való tekintetből, oly nyelvől kellett kerülnie, a mely Linné idejében a tudományban általánosan használatban volt, t. i. a latinból s részben, latinizálás révén, a görögből, tehát az ó-kor klasszikus nyelvforrásából, Linné első sorban fölhasználta azokat a neveket is, a melyek e két nyelvben mint állatok és növények nevei megvoltak; nemcsak, hanem hamar kifogyván a készlet, reá került a sor az Olympusra, Orkusra s elvégre a neveknek bizonyos szabályok szerint való szerkesztésére is.

Így Proteus anguineus, az adelsbergi barlangvizek híres vakgyikja, az alakoskodó, Neptun tengeri borjait őrző, jósló tengeri istentől és az anguis-kigyótól kapta elnevezését; Mulgedium, egy növényfaj, a mulgere = fejni szótól ered s czéloz a növény tejszerű nedvére; Taraxacum, szintén egy növény nem, nevének származása: *τάραξις* = nyugtalanság és *ἀξέουσι* = gyógyítani, tehát physiologiai alapon: hascsikarást s az avval járó nyugtalanságot gyógyító növény stb. stb.

Elképzelhető az az etymologiai apparatus, melyet e nevek megköveteltek s megkövetelnek folytonosan.

Évekkel ezelőtt némely a sáskákra alkalmazott elnevezéseknek etymologiai megfejtésével s birálatával való foglalkozás közben reá akadtam a «Tettix» névre is, mely egy, csupa apró alakokból álló sáskanemnek adatott. A görög szótárak és a

commentárok azt a megfejtést adták, hogy «tücsök vagy cikáda; de cikáda alakú hajtű is, melyet a görög nők a konty megerősítésére s egyszersmind diszítésére használtak».

Ennek a magyarázatnak az eleje képtelenség, mert «tücsök vagy cikáda» ép oly kevéssé fogható egy kalap alá, mint akár a farkas a gerliczével. Ez paradox hangzású állítás, pedig sehogysem paradox, mert a cikáda szervezetileg ép oly messze áll a tücsöktől, mint a gerle a farkastól, lévén a cikádának szipja, a tücsöknek rágószerve, ép úgy, mint a gerlének csőre, a farkasnak foga. A külső alak is elütő.

Nyilván való tehát, hogy a görög «Tettix» jelentésének eldöntése a biologia mellett csak a régészet segítségével történhetett s a megoldandó kérdés az volt: melyik állatra alkalmazták a görögök a «Tettix» nevet? Erre csak egy hajtű, vagy a régi classicusok leírásai, talán e leírások commentátorai adhatták meg a feleletet s így egyszerre benne voltam az archæológiában és természetesen folyamodtam a nemzeti Múzeum régiségtárához is.

Pulszky Ferencz mondja, hogy tettixes hajtű eddig nem találtatott — tehát merőben az irodalomra voltam utasítva. melylyel ismét dr. Hampel József szivessége bőségesen ellátott.

A Cicada ókori *irodalmának* legalaposabb ismerője *Milde* a Cicadáról mint hajdíszról ezeket mondja: (Die Singcicaden etc. p. 33. Naturg. Mittheilungen über Meran). «Mit den goldenen Nachbildungen von Cicaden wurden nun namentlich die in einen Schopf zusammengebundenen Haare verziert, sie sollen aber auch an der Stirne und am Schwertgriffe getragen worden sein. Diese Sitte stand in höchster Blüthe zur Zeit der Perserkriege und verschwand bei Beginn des peloponesischen Krieges mit der zunehmenden Ueppigkeit; es galt dieser Schmuck zugleich als Auszeichnung, welche nur Diejenigen zu tragen berechtigt waren, welche zu den freien und ursprünglichen Eingebornen (*αὐτόθιους*) gehörten. *Leider existiren weder Bilder noch Statuen aus jenen Zeiten*, an denen man diesen Cicadenschmuck (*τεττιγοφορία*) bemerkt.»

Mint idetartozót többek közt elősorolja

Virgiliust (Georg. 125. v.)

Ergo omnis caro residebat cura capillo,
Aurea solemnī comptum quem fibula ritu
Crobylus et tereti nectebant dēte cicadae.

Továbbá:

Aristophanest («Lovagok» 1331. v.)

ὄδ' ἐκείνος ἕρπην τετυγοφόρος ἀρχαίῳ στήματι λαμπρὸς
ὅτι χαιρῶν ὄζων, ἀλλὰ σπονδῶν, σμύρνη κατὰλειπτος.

Milde nincsen jogosítva azt állítani, hogy a Cicadának semmiféle antik képe nem maradt reánk, a mint ezt alább majd látni fogjuk.

Weiss «Kostümkunde» 731-dik lapján többrendbeli görög női ékszernek rajzát adja ezek között egy állítólagos Tettix-hajtút is;* de az állat, a mely e tü tetejében ékeskedik, sem tücsök, sem czikáda, hanem pillangó (tábl. 12). Hogy hol található e tünek az eredetije? ezt Weiss nem mondja meg s nagy a gyanu, hogy ez a tü csak úgy találomra van szerkesztve; mert hiszen az antik symbolica a pillangót Psyche-nek foglalta le s így föl sem tehető, hogy esetleg «Tettixnek» is elfogadta volna. De ez a rajz mégis bonyolította a kérdést.

Guhl és Koner,** a görög nők hajviseletéről értekezve, csak annyit mondanak, hogy a konty (κροβύλος) megerősítésére czikádaalakú hajtüket használtak (pag. 193); továbbá (pag. 201) mondják: «bekannt sind jene mit der goldenen Cicade geschmückten Haarnadeln zur Befestigung des Krobylos, deren sich in Athen, wenigstens bis zur solonischen Zeit Männer und Frauen bedienen». Noha e tüket «ismereteseknek» állítják, nem mondják meg, hol láthatók, mi a voltaképeni kinézésük? az a tü pedig, a melyet lerajzolnak, szarvasfejet ábrázol, tehát még bonyodalmasabbá teszi a megfejtést, mert már czikádával, tücsökkel, pillangóval és szarvassal gyülik meg a bajunk.

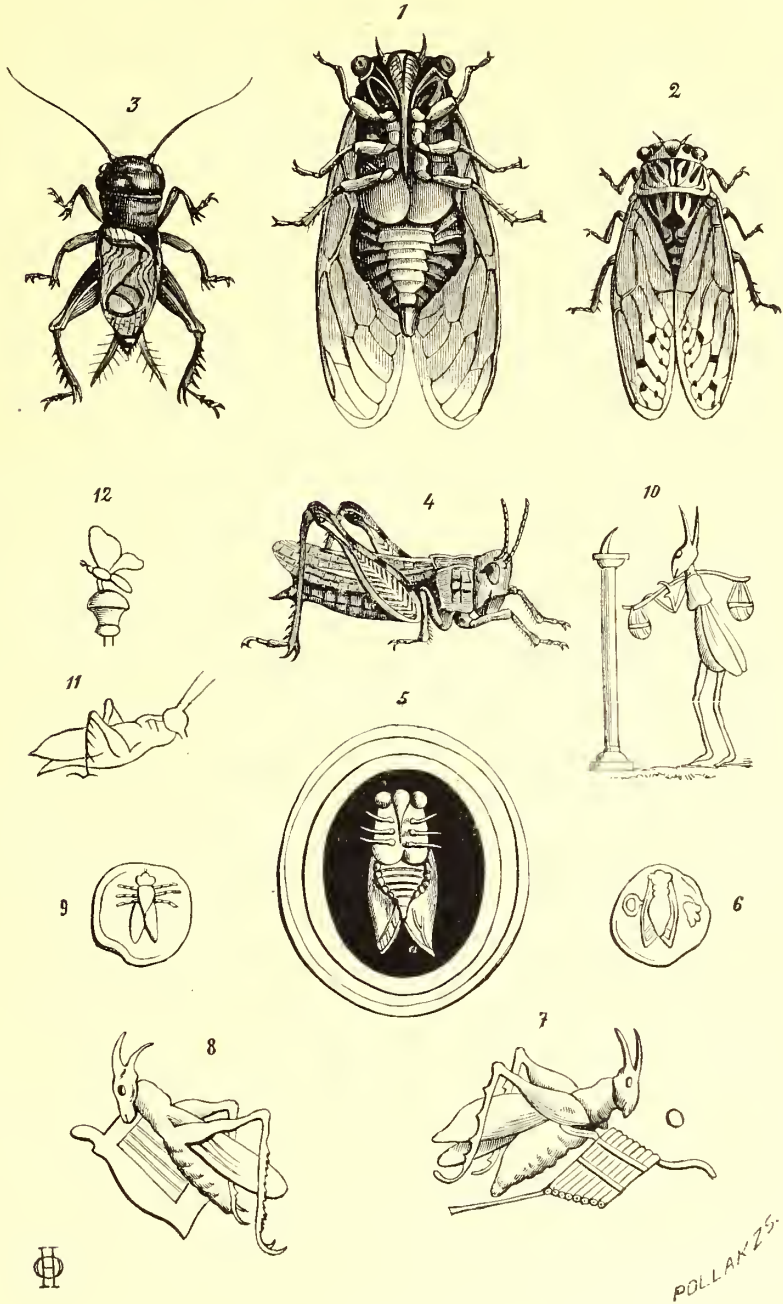
Nem boldogúltam.

Ekkor dr. Hampel úr figyelmeztetett egy magyarországi arany leltre, mely rovaralakú fibulákból állott, s a mely Pulszky Ferencz meghatározása szerint, a római korból származik. Az első pillantás már arra tanított, hogy e fibulák egynek kivételével a valóságos Cicadától kölcsönözték alakjukat: a kidülő szemek, a fej és torj aránya a test többi részéhez, a szárnyak aránya és a végtest látható részének formája és végre a nagyság és a habitus csak a Cicadára vezethetők vissza. Igaz, hogy

* H. Weiss : «Kostümkunde» 1860.

** Guhl und Koner : «Das Leben der Griechen und Römer» 1864.

nem hajtúk, hanem fibulák; de egy dolog mellett határozott tanubizonytságot tesznek, a mellett, hogy az antik ötvösség ismerte a Cicadát s föl is használta.

Hasonló alakokra rajzokkal támogatott hivatkozás történik az «Anzeiger für schweizerische Alterthumskunde»-ben (Zürich,

VII-ter Jahrg. 1874 p. 490 Nr. 190.) Az alakok Magyarországról valók s az ismertetés eleintén helyesen indul, a midőn azt mondja; «... welche Cicaden vorstellen, wie aus der Form des Kopfes, der vorstehenden Augen und dem Thorax geschlossen werden muss.» De a végén nagy tévedésbe esik, a midőn az egészet a tücskökre vezeti át, mert, a mint ki fog tűnni, e két alak teljesen kizárja egymást, egybe nem vehető.

Hasonlóképen cselekszik Jahn Otto «Ueber den Aberglauben des bösen Blicks bei den Alten*», a midőn pag. 36 a sáskára tér s mindjárt úgy kezdi «Heuschrecke oder Grille» s pag. 37, jegyzet 31 «Heuschrecken oder Cicaden aus Onyx etc.»

Hamar beláttam, hogy a kérdés így nem tisztázható, leginkább azért, mert a commentátorok nem ismerik a különbségeket s a czikádát, tücsköt és sáskát hol egyazon alaknak veszik, hol összevisszatévesztik s hogy éppen ennél fogva az eldöntés a zoológián múlik, a melynek legelső feladata, annak a meghatározása: mit különböztettek meg biztosan a régiek, s így tehát az elnevezéseik miféle alakokra vonatkoztak?

Evvel azután e következő kérdések szabták meg a kutatási irányt:

1. Ismerték és felhasználták-e a régiek a tücsök (Gryllus) alakját?

2. Mit tudtak a Cicádáról?

3. Mit tudtak a sáskákról?

4. Indokolva van-e tehát ezeknek az alakoknak szótárakban és commentárookban való egybefoglalása a «Tettix» vagy «Cicada» elnevezés alatt?

5. Melyik alakra alkalmaztatott a «Tettix» elnevezés?

6. Miféle alakokra alkalmaztatott a görög *ἀζοίδιον*, a latin Cicada és Locusta elnevezés?

7. Melyik alak alkalmaztatott a hajtűkre?

E kérdések megfejtésére kétféle biztos alap létezik, u. m. egyfelől az idevaló alakoknak rajzai, úgy a mint azok gemmákon s egyéb antik emlékeken mégis reánk maradtak; és másfelől azok a biológiai adatok, a melyek az antik classicusok irodalmi hagyatékában foglaltatnak. Minden egyéb csak találgatásra, önké-

* Bericht über die Verhandlungen des kön. sächs. Ges. für Wissenschaften zu Leipzig. Philolog. hist. Cl. 1855, I, II.

nyes magyarázatra, ráfogásra s eo ipso hibákra vezet, a mint ezt már fentebb ki is mutattam.

A feladatot végre csak az oldhatja meg, a ki az állatok habitusát, életmódját és elterjedését kellőképen ismeri: s így a feladat zoologiai is. Lássuk tehát a megoldást.

A valódi tücsök, *Gryllus*, még pedig akár a házi — domesticus — akár a mezei — campestris — után való puhatólás eredménytelen maradt; sem rajza, sem biológiájának valamely találó adata nem fordul elő. A tücsök alakja (11. old. 3. ábra) elég jellemzetes, hogy a legprimitivebb reproductionál is kényszerítő hatást gyakoroljon. Egyfelől a hosszú csápokat, másfelől a vastag ugró czombokat úgy a végtest végén kimeredező, árszerű nyelecskéket is a stylizálás nem enyészetheti el egészen, mert a tücsök alakjának alapjegyei közé tartoznak. A szárnyalkotás is egészen sajátos, t. i. a szárnyak egymást fődik, tehát nem találkoznak széleikkel a test hossz tengelyének megfelelően varratszerűen össze; a hát felől tekintve, az elrendezés assymmetricus, holott a reánk maradt rovaralakok képeinél mindenütt symmetricus szárnyalkat fordul elő. Így állunk az alak dolgában.

A mi a biológiát illeti, a tücsök földalatti lyukakban rejtett életmódot folytat; rendkívül óvatos el-el tünedező alak s már ez sem ajánlhatta Apollon állatjának. És végre a mód, a melylyel hangját előidézi, úgy Aristoteles mint a többi természetrajzi író előtt is ismeretlen volt. E módra majd a sás-káknál fogok visszatérni, itt erről csak annyit, hogy a szárnyakon lévő reszelős erek és hangzó dobhártyák adják a hangot.

A tücsökkel így állunk.

Másképen áli a *Cicada* = *Tettix* dolga, melynek szabatos meghatározására úgy a költők, mint a természetrajzi írók, valamint végre a reánk maradt alakrajzok is határozott alapot nyújtanak; a meghatározás tehát úgy a habitus, mint a biologia alapján is megejthető.

Vegyük elő a biologiai részt, melynek vázlata a déli Európában élő legelterjedtebb s legfeltünőbb *Cicada* fajokra nézve a következő: a *Cicada plebeja* (11. oldalon 1. ábra, alulról nézve) és a *Cicada Orni* (11. old. 2. ábra felülről nézve) nyári jelenségek; a verőfényen, fákon és bokrokon tartózkodnak, hol a leveleket szurkálják, nedvet fakasztanak s a him erős, tücsökszerű hangját

hallasja. E hangot egy sajátos dobhártya szerkezettel idézi elő, mely a hasfélen két terjedelmes, pikkelyalakú fődél alatt rejlik (lásd az 1-ső ábrán a harmadik lábpáron alúl); a nőstény néma; alak szerint mind a két rovar tekintélyes, föltünő.*

Ezt tudva, vegyük elő Anakreont és Virgiliust s többeket. Anakreon a Tettixnek szentelt ódában** így énekel:

ΕΙΣ ΤΕΤΤΙΧΑ.

Μακκρισομέν σὲ τέττιξ
 'Ότι δενδρέων ἐπ' ἄκρων
 'Όλίγην ὀρόσον πετοῦσας
 Βασιλεύς ὅπως ἀείδεις.

Tehát körülbelöl:

Boldog vagy te oh Cicada,
 Hogy a *magas fák*on élve,
 Harmatcsepptől lelkesedve,
 Királyilag énekelhetsz.

Az óda első négy sora már teljesen elégséges arra, hogy a Cicadát biológiai alapon fölismerjük. Sem a tücsök, sem a sáska nem szállja meg életmódjának rendes keretében a magas fát, tehát nem is ott hallatja hangját; a harmattal sem hozható kapcsolatba, mert nem fakaszt nedvet.

Halljuk Virgiliust:

Virgilius (Eclog. II. 9—13.)

«Nunc virides etiam occultant spineta lacertos,
 Thestylis et rapido fessis messoribus æstu.
 Allia serpyllumque, herbas contundit olentes,
 At mecum raucis, tua dum vestigia lustrò,
 Sole sub ardenti, resonant *arbusta* cicadis.»

Arbustum alatt a rómaiak egyáltalában fáültetvényt, különösen pedig azokat a szálás ulmus ültetvényeket értették, a melyekre a szőlőt fölfuttatták. A költő tehát csak a Cicadát, az Anakreon Tettixét érthette.

Homér, hőseiről ezt mondja:

ἀγορηται ἐσθλοὶ

τέττιγεσιν ἐοικότες οἷτε καὶ ὕτην
 δενδρέω ἐφεζόμενοι ὅπα λειριόεσσαν ἰεῖσιν.
 (Nemes szókokok, hasonlók a Cicadához, mely az erdő *fáin* ülve
 hallatja kellemes dalát.)

* A rajzon természetes nagyságban adom.

** Anacreontis Teii Carmina. Editio S. F. Fischer, Lipsiae 1776 pag. 108.

Theocrit (XVI. 95.)

„ναϊὸ δ' ἐκπονέσιντο ποτὶ σπόρον, ἀνίκα
τέττιξ ποιμένας ἐνδίουσ' πεφυλαγμένους
ἐνδοσι δένδρων ἄγχι ἐν ἀκρεμόεσσιν.

(Oh bár szántatnék már vetés alá az ugar, midőn a Cicada a nyugvó pásztorlét vesze délben *fűk csúcsán* dalát hangoztatja.)

Xenarchus (Athenæusnál Lib. XIII. cap. 10.)

„εἴτ' εἰσιν οἷσιν οἱ τέττιγες οὐκ εὐδαίμονες;
ὄν ταῖς γυναιξίν οὐδ' ὅτιοῦν φωνῆς ἐνι.

(Nem boldogok-e a Cicada hívek, hogy feleségeik hangtalanok.)

Ez a biológiai bizonyítás az antik költészet alapján.

Ennyit a költőkből.

Most pedig lássuk a természetrajz-írókat.

Aristoteles a «Tettixnek» két fajtát ismerte, tudta, hogy a nőstény néma, ismerte a hím hangszervét s oly leírást ad róla, hogy csupán csak a Cicadát érthette.

Plinius Secundusra nem tartozik semmi súly, mert Aristotelesen plagiumot követett el.

Cl. Aelianus* az első, a ki a Cicadát a sáskafélékkel öszszevéti: —

Lib. X. Cap. XLVIII. «Cicadarum genus multiplex a petitis harum tetum et cognitum et nominatum est. Unum apellant ex colore Cinereum, alterum Mebrax, aliud Lacetas id est Argutum, aliud Cercope. Aliud Achetam aliud Acanthiam nuncupat etc.»

A tisztázás lehetetlen, legfeljebb gyaníthatni, hogy a «Cinereus» egy Oedipodára vonatkozik, az Acheta *ἄχέτας* = hangzó — alatt talán a tücsök rejlik.

A zavart az sem oszlatja el, a mit ez az író Lib. X. Cap. XXVI. mond, t. i. «Cicada mas canorus est,» mert úgy a Cicadáknál, mint a sáskaféléknél is a hím zenél, a nőstény néma.**

Aristoteles azonban elegendő, mert a midőn a Tettixet jelesen jellemzi; a sáskát is — a mint látni fogjuk — határozottan megkülönbözteti.

Most tehát következik a Tettix = Cicada meghatározása a reánk maradt alakrajzok alapján.

* De animalibus natura. Editio Gessner 1691

** U. o.

Kétségbevonhatlan bizonyíték arra, hogy a régiek a Cicadát alak szerint jól ismerték, mindenesetre a berlini muzeumban őrzött kis carniol gemma, melynek gipszlenyomata muzeumunkban is megvan s a melynek háromszorosan nagyított rajzát a 11-ik oldal 5-dik ábrája mutatja. A gemma, Pulszky Ferencz szerint, alkalmasint görög.

Itt a Cicada alulról tekintve s valóban remekül van adva, annyira, hogy kivált a végtest alakját és gyűrületét tekintve, bátran rámondhatjuk, hogy a művész előtt a Cicada plebejának egy kiszáradt példánya feküdt, t. i. olyan, a melyet az 1-ső ábránk mutat. Látjuk az árszerű szipcsőrt, a kidülő szemeket, a három pár lábat, hangszerv fedőjének jellemző formáját; sőt a szárnyerezeten is némi jellemzést.

A Tettix = Cicada habitusát így megtanulva, csak egy pillantást vetünk 6-dik ábránkra, melyet a «Monumenti inediti pub. dell Instituto di Correspondenza Archeologica.» (Roma. Tom. VIII. Tav. LII. fig. 415.) kölcsönöztem, mely az athenei numismatikai muzeum ólomnyomatai közül való s melyről a magyarázat azt mondja: «*Apis* (!) *inversa alis clausis inter botrum et coronam*», csak egy pillantás kell, hogy elmondhassuk: nem méh, hanem Tettix = Cicada.

A fejalak, a kidülő szem, a szárnyak magas kiindulása, vágása, aránya a testhez, az erezet, mely a körülfutó és nagy sejteket alkotó erezetet eléggé föltünteti, a végtest formája, még e primitív kivételben is tökéletesen elégséges a Tettix = Cicada megállapítására.

Ez a primitív kivált alak legjobb bizonyíték arra, hogy a habitusban vannak bizonyos kényszerítő vonalak és alakzatok, a melyek a kivétel alsó rendű fokain is érvényesülnek.

Így a 9-dik ábrát, melyet ugyanonnan kölcsönöztem, a honnan az imént letárgyalt Tettix - Cicadát, másnak mint légynek venni nem lehet, mert nemcsak a habitus szerint az, hanem kivált a lábak mondják annak. A művész t. i. a lábakon három ízet különböztetett meg s a lábakat egyenlő vastagságban tartotta; ha méh fekszik előtte s figyelme már a láb ízeire is kiterjed, akkor a harmadik lábpárt bizonyosan vastagabbra csinálta volna, mert a méh gyűjtő lába föltünő, és befoly a habitusra is. A magyarázat azt mondja: «*Musca*», ez helyes és azt bizonyítja, hogy a magyarázó ismerte a legyet; de nem ismerte sem a

Cicadát, sem a méhet, mert ha ismeri, nem magyarázza a Cicadát «*apis inversa*»-nak.

Evvel áttérhetünk a sáska meghatározására. Bevezetem egy rövid biológiai és orismológia vázlattal.

Az igazi sáskafélék a laicusnak okvetetlenül föltűnő két csoportot mutatnak u. m. a Locustidákat, inclusive Decticidákat és az Acridium-féléket. A magyar ember az első csoportba tartozókat «sáskának», a másodikba tartozókat «szöcskének» mondja s ez utóbbiak tömeges fellépésük következtében az ismertebbek.

Itt is a hímek szólnak, a nőstények némák; de a hangszerv a két csoportnál merőben különböző. A míg ugyanis a *Locusta-Decticus*-féléknél, úgy a tücsöknél is, a hangszerv a szárnyakon keresztbe futó reszelő erek és rezgő dobhártyák képében van meg s a hang előidézése úgy történik, hogy a hím hangszeres szárnyait vízszintesen, ollómódra mozgatja és rezegteti, addig az *Acridium*-félék himjénél a harmadik, vastag ugrólábpárnak testfelőli oldalán s hosszában egy lemezszerű reszelős ér fut végig, mely tehát a szárnyakhoz s így azok eredetéhez keresztben áll. Az *Acridium* hím (II. old. 4. ábra) zenéléskor ugróczombjait függőlegesen állítja fel, a testhez szorítja, mi által az ugróczomb reszelős ere, a szárnyak kiálló fő erét megérinti. A hím erre ugró czombjait előre-hátra kezdi mozgatni s természetesen elő áll a serczegő hang.*

A mi a két csoport alak szerint való eltéréseit illeti, úgy ezek eléggé föltűnők, kivált azoknál az alakoknál, a melyek itt tekintetbe vehetők. A *Locusta-Decticus*-félék legföltűnőbb alakjainál uralkodik a hosszú csáp, a szárnyak a testhez viszonyítva, feltűnő hosszúsága, a fejnek a test tömegéhez képest alárendelt volta; ellenben az *Acridium*-féléknél a szárnyak legtöbbször csak igen kevéssel hosszabbak a végtestnél (lásd 4-dik ábra), a csápok rövidebbek, néha épen rövidek; a fej vastos, lófejszerű volta jellemzetes s a habitusra nézve döntő befolyású.

Hogy ha már most biológiai irányban latoljuk Aristoteles és Aelianus adatait, úgy azt fogjuk találni, hogy egyikök sem ismerte a hangnak a szárnyak által való előidézését, tehát a

* A kik ez iránt közelebbről érdeklődnek, azok sziveskedjenek «A rét zenevilága» című értekezésemet, mely a Term. tud. Társulat közlönyének 1876-ik évi augusztusi füzetében megjelent, figyelmökre méltatni.

modern rendszerben szereplő *Locusta-Decticus*, illetőleg tücsök csoport éneklési módját; de mind a kettő ismerte a lábczombok által előidézett zenét, tehát a modern rendszer *Acridium*-ainak éneklési módját*; igaz, hogy Aelianus ezt a Cicadáról állítja, azonban tudjuk azt is, hogy ez az auctor a Cicadát és sáskát egy füst alatt tárgyalta, helyesebben kifejezve: összekeverte; elég, hogy e zenélési módot fölhozza.

Ebből világosan kitűnik az, hogy a görög *ἀκροδόν* és a latin *Locusta* alatt lábbal zenélő alak értendő, tehát a mi állattani rendszerünk szerint *Acridium*-féle, leginkább *Stenobothrus*-faj.

Forduljunk már most a reánk maradt alakrajzok felé.

A «*Monumenti inediti publ. d. Inst. di Corr. Archeologica*» VI-dik és VII-dik kötetének XXIX. tábláján a 10-dik ábrán egy tükör rajza van közölve, mely Belerophon indulását ábrázolja. Ott egy sáska is fordul elő.

Bármily gyarlók is e sáska-alak körvonalai, mégis nemcsak azt mondhatjuk ki teljes bizonyossággal, hogy sáska, hanem azt is, hogy *Acridium*-féle, t. i. a lábbal zenélők csoportjából való; bizonyítja pedig ezt az utóbbit az ugróláb czombjának alkata, a szár tüskézete — noha ferdén van rajzolva; — a csápok hossza és a szárnyak aránya. Az e rajzhoz tartozó szövegben p. 142 pedig Roulez ezt mondja: «Un peu plus bas nous apercevons un *grillon* (!) ou espece de *cigale* (!). Cet insecte annonce l'été, dont l'ardeur excessif redouble son chant (itt jegyzetben idézi Virgil mondását: . . . resonant arbusta cicadis); il etait aimé d'Apollon et lui etait consacré. Ces animaux etant l'un et l'autre des attributs de dieu de la lumière, se trouvent a leur place sur une representation du héros solaire Bellerophon.» E magyarázatban az állat elnevezése merőben hamis, mert ha már «*grillont*» mond, nem mondhat «*cigale*»-t is, minthogy ez nem mindegy; de sőt «*sauterelle*»-t sem mondhatna, mert az állat *Acridium*-féle, mire a francziának megvan a maga szava, t. i. a «*criquet*,» mely egy értelmű a magyar «szöcskével».

Az e tükrön előforduló alak tehát arra tanít minket, hogy az Apollónak szentelt e nemű állat egy lábczombjaival zenélő *Acridium* = szöcskeféle volt, melyet sem a tücsökkel, sem a Cicadával összetéveszteni nem szabad.

* Aristoteles «*De animalibus stb.*» Lib. IV, Cap. 9.

A midőn tanulmányommal ennyire haladtam volt, egy szerencsés véletlen egy könyvet játszott kezembe, a melyben fölfogásom helyességére nézve nem egy bizonyíték van letéve.

E könyv, dr. Ágai Adolf úr birtoka, czíme: «histoire de la Caricature antique par Champfleury, Paris, Dentu, deuxième edit. 1867.» E könyvben össze van hordva sok mindenféle anyag, u. m. reánk maradt antik szobrok, papyrus és fresco rajzok, gemmák stb.; az anyag szellemesen, francziásan, tehát jól is, rosszul is, van felhasználva, mert tény, hogy némely ott karikaturának bevett alak épen nem az.

Többek között előfordúl számos állat-alak s ezek között sáskaféle is.

A 92—93-dik oldalon képét adja egy karikaturának, melyet egy a flórenczi muzeumban őrzött gemmáról vett, s a mely egy vizet hordó sáskát ábrázol (11. oldal, 10-dik ábra), a mint egy napóra az u. n. horologium solarium előtt elhaladva a napórára bámul. Ha e jól rajzolt karikaturánál a nem torzított részt t. i. a szárnyakat egybevetjük 4-dik ábránk szárnyai-
val, fogjuk látni, hogy e torzkép alapját szintén egy *Acridium* adta.

Még érdekesebb s mint bizonyíték még nyomósabb, más két gemmának sáskaképe, melyet Champfleury a 95-dik és 96-dik oldalon ad, s a melynek másolatát táblánk 7-dik és 8-dik ábrája mutatja. Ezek szerintem nem karikaturák, hanem symbolizálásai a lábbal zenélő *Acridium*ok, tehát az Apollónak szentelt szöcskék zenéjének. A 7-dik ábra az *Acridium*ot a pánsippal, a 8-dik ábra Apollo lyrájával hozza összekötetésbe, tehát az antik világ legkedveltebb s legtökéletesebb hangszereivel. Mind a két gemma a flórenczi muzeumban őriztetik.

E két alak leghatározottabban *Acridium* = szöcske. A torj és végtest közötti arány, a szárny aránya s kivált a 8-dik ábránál a szárny metszete, továbbá ugyanennél az ugró-, illetőleg zenélő-láb szárának fogacsolása, minden kétséget kizárnak. A 7-dik ábra *Acridiuma* még azért is érdekes, mert a zenélés hevét is föltünteti: kissé szétbontott szárny, a fölhúzott ugró-lábczomb ezt bizonyítják s némely *Stenobothrust* pld. a *St. miniatust* megfigyelve, azt fogjuk találni, hogy szerelmi hevének tetőpontján csakugyan ilyen állásban zenél.

Nekünk, a mai kor gyermekeinek, kik a kifejlődött zene

íránt fogékonysággal és értelemmel viseltetünk, különösnek tünik föl az a magasztalás és megörökítés, a melyben a régiek a Cicadák csikorgó s az Acridiumok serczegő zenéjét részesítették; de ezt ki lehet vetköztetni a különösség színéből, ha meggondoljuk, hogy a régieknél a művészeteket a plastika dominálta, hogy az emberi társadalom akkori állapota kevésbé volt alkalmas a kedély, a hangulat cultusára, hogy az a kor nem a hangok, hanem a szavak hatalmának kora volt, hogy hódító, hatalmi volt az iránya is. Még ma is úgy tapasztaljuk, hogy minél nyersebb a hatalmi irányzat, annál primitívebb a zene: czinczog ott a guzla s más ehhez fogható, nekünk fülsértő hangszer zenéje.

Ezek után a fölvetett kérdésekre ekképen adom meg a feleleteket.

A tücsök, *Gryllus campestris* vagy *domesticus* nem szerepelt a régieknél sem mint ékszer, sem a symbolikában.

A görög *Tettix* egy értelmű a latin Cicadával, typusa a *Cicada Orni* és a *Cicada plebeja*, melyek a Hemipterák Homoptera családjába tartoznak, tehát a sáskákkal össze nem téveszthetők. Hogy a régieknek föltűntek, ez nagyon természetes, mert alak szerint nagyok, nappali állatok s azonkívül messze hallható hangjukkal különben is magokra vonják a figyelmet; és úgy Görög- mint Olaszországban is közönségesek. Hogy alakjuk ékszerek képében utánzásra fordított, ez is érthető, mert a szárnyak föltűnő erezete épen úgy mint — kivált a *Cicada Orni*-nál — (II. old. 2-dik ábra) a torj és végtest *styls*zerű dísz, mely aranyos sárga alapon sötét rajzokat mutat, szinte csábította az antik ötvösséget az alak felhasználására.*

A sáskafélék közül az ókori classicus természetrajzi írók irataiban épen úgy, mint a symbolicában a lábbal zenélő szöcské = *Acrididæ* szerepelnek s a görög *Acridion* egyértelmű a latin *Locustával*. Hogy ezek tüntek föl leginkább, az onnan van, hogy mindenütt közönségesek, ugrásuk által legott feltűnők, zenélésük könnyen megfigyelhető, mert a zenélő hímek néha tömegesen versenyeznek a nősténynek zenével való elbájolása körül s az *affectus* tetőpontján merőben megfeledkeznek minden óvatosságról.

* Ebből az is következik, hogy a *Tettix* névnek sáskára való alkalmazása az állattanban is hiba.

*
*
*

Legyen most megengedve, hogy végezetül azokra a rovaralakú fibulákra is közelebbről reátérhessek, a melyeket Pulszky Ferencz alább régészeti szempontból ismertet.

A Pulszky Ferencz értekezéséhez tartozó táblán, a 2-dik ábra kivételével, mely lényegesebb eltérést mutat, a többi alak mind biztosan a Cicadára vezethető vissza. Még azok a legprimitivebb bronzok (4, 5, 6. ábra) is mutatják azt a magasan álló, kidülő szemet, a torj rövidségét, különösen pedig azt a háromszöget, melyet az összetett szárnyak, metszésöknél fogva, a végtest hátfelén megalkotnak, födetlenül hagyván a végtestnek megfelelő felső részét, a mint ez a Cicada Orni rajzán is látható (lásd 11. oldal, 2-dik ábra).

Mindenütt megtalálhatjuk a szárnyaknak magas beiktatását, a végtesten való túlterjedését, a symmetriát, a mi Cicadára vall.

Különösnek csak az tetszhetnék, hogy a midőn az élő Cicadánál az összetett szárnyak a test hossz tengelyéhez meglehetősen (¶) szerűen állanak, a mi fibula Cicadáinknál kisebb nagyobb mértékben)(szerűen kifelé kanyarodnak.

Ennek oka háromféle is lehet. Először is mindenkinek, a ki rovarszárnyakat rajzol, a metszet körül épen azok a finomságok okozzák a legnagyobb bajt, a melyek a habitusra nézve döntők; ezeket csak úgy lehet sikerrel legyőzni, ha összehasonlító tanulmányokat teszünk, t. i. számos különböző metszésű szárnyakat, körvonalaik szerint pontosan tanulmányozva, rajzolunk. Westwood, egyike a leggenialisabb rovarrajzolóknak épen úgy, mint a régi Rösel von Rosenhof, csak így boldogultak.

A Cicada-szárnynál nagy bajt okoz az, hogy összetett állapotban a belső szél oldalt — kifelé kanyarodik, a külső ellenben befelé, e feladat pedig az, hogy e ki s be kanyargáson kívül még a szárnyvégnek jellemző elkerekítése is eltaláltassék. Olyanok, a kik nem összehasonlítás alapján rajzolnak, az egyik vagy a másik részt rendesen elhibázzák.

Annál a szép gemmánál is, a melyet a táblán 5. alatt adtunk s mely kétségtelenül természet után készült, a belső szélnek túlságos kikanyarítása a külső szél correctségének rovására már szembetűnő, az)(már kivehető s a művész a külső széleket épen úgy, mint a végek elkerekítését már el sem talál-

hatta, miután a belsővel túlságba esett. Tehát az összehasonlító tanulmány hiánya lehet az egyik ok.

A másik okot kereshetjük az ornamentika kifejtésének követelményében, vagy inkább csábjaiban, a mire nézve a tábla 3. *a* Cicada-fibula igen tanuságos: a kikanyarított szárny több tért nyújtott a művész képzelő tehetségének s ornamentikai hajlamainak, mint nyújthatott volna a tipikus szárnymetszet.

A harmadik okot abban kereshetjük, hogy nem tehető fel, hogy minden Cicada-alakú ékszer természet után készült; a természetes alak sem szolgált mindenkor correctivum gyanánt; sőt inkább nem egyszer rossz eredeti ékszer után gyarló másolat s ennek még gyarlóbb másolata készült, szóval, az eredeti forma a sok másolat során elkopott. Nemcsak az ókorban volt ez így, hanem ma is ugyanezt tapasztalhatjuk a modern képek, szobrok és ékszerformák körül. Sőt még arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy azok az antik ékszerek nem készültek mind a Cicadák classicus földjén, hanem messze eső coloniákban is, a hol a correctivum nem kínálkozott úton útfélen.

Hátra van még az a kisebb rovaralakú fibula, a mely a táblán 2. alatt látható. Ennek habitusa elüt a többiektől, az a jellemző ∇ nincsen meg; ellenkezőleg, a szárnyak belső széle varratszerűen érintkezik s a mellett a külső szél, egészben, némileg tört vonalat mutat; — az alak kicsiny is, s a torj sincsen kifejezve. Engemet ez a fibula kevésbbe Cicadára mint inkább a reczés szárnyú s díszes Ascalaphus rovarra emlékeztet, melynek hazája szintén Európa déli része, mely fölfogás ellen csak egy körülmény szól, t. i. az, hogy e fibulán a szárnyak oldalt észrevehetőleg $\wedge =$ házfedél állásúak mi Cicadára vall. Az eldöntés összehasonlítható anyag nélkül bajos, egy példányra való alapítása merészség volna.

Ez annak az archæologiai kirándulásnak, a melyre a «Tet-tix» elcsábított, — tudom, hogy csekély — eredménye; de hogy egy tanulság rejlik benne, arról bizonyos vagyok s ez az, hogy a recent állatok vizsgálata és ismerete összeköti a régészetet az állattannal, és hogy ha az igazság megállapításáról van szó, a minthogy a tudományban másról nem is lehet, akkor az egyik tudományszak reászorúl a másikra, s hogy így e két szak nem

haladhat mindig külön-külön, egymást ignorálva, még kevésbbé egymás ellenében, hanem haladnia kell karöltve s egymást kiegészítve.

A ki a régieknek finom forma-érzékét ismeri s tudja, hogy, kivált metszett köveiken, számos állatalakot oly tökéletességgel örökítettek meg, hogy még a faj szerint való meghatározás is lehetséges, azután pedig tapasztalja, hogy az archæologusok commentárai hogyan fejtik meg azokat az alakokat, az be fogja látni, hogy az igazság gyakran csorbát szenved, s hogy ez nem maradhat mindig így; sőt hogy a sok önkényes, hibás magyarázattal szemben már nagyon is el kell járnunk egy arany mondás értelmében; a mondás ez: «Détruire une erreur est plus que découvrir une vérité.» *Herman Ottó.*

A BÖSNYÁK CZÍMER ÉS ZÁSZLÓ-KÉRDÉS.

I.

Bosnia és Hercegovina teljes birtokba vétele után, a közigazgatás minden ágában osztrák-magyar minta szerint történt meg a szervezés. Tekintetbe kellett ugyan venni a specialis mohamedán, századokon át meggyökeredzett, institutiókat is; de az európai állami élet sokféle tényezőinek is csakhamar útát nyitottak. A két tartományt a Sarajevóban székelő tartományi kormány igazgatja, s ez a cs. és kir. közös pénzügyministeriumnak van alárendelve. A hivatalos érintkezés, s az élet csakhamar kitüntette, hogy a katonai megszállás alkalmával használt ú. n. császári pecsét nem elégséges, s a czélnak meg nem felel. Ez okból már a múlt év elején szükségét látta a cs. és kir. közös pénzügyministerium, hogy az a kérdés: vajjon tulajdonkép milyen Bosnia és Hercegovina országos czímere és melyek ama tartományok országos színei? mielőbb megoldassék.

E czélból két rendelet intéztetett a bosniai s hercegovinai kormányhoz, 1880. május 29-én 2078. s ugyanazon év október 9-én 6711/B. H. I. szám alatt. Ebben meghagyás van arra nézve, hogy a Bosniában, Hercegovinában netalán előforduló történeti anyag alapján tegyen a tartományi kormány a szóban forgó kérdéstről jelentést. A bosnyák tartományi kormány legelőbb a horvát

báni kormányhoz fordult, mely a kérdés tanulmányozásával Rački Ferenczet, a horvát akadémia elnökét bízta meg. Ennek, több horvát írónak s a tartományi bosnyák kormánynak a kérdés tárgyában kifejtett munkálatai azután a közös pénzügyminister révén az Országos Levéltárral, a M. N. Múzeummal s a M. Tudományos Akadémiával közöltettek, hogy a kérdés iránt véleményt adjanak.

Minthogy mindhárom tudományos közeg a kérdés lényegét tekintve teljes egyetértésre jutott, czímertani tekintetben érdekesnek tartjuk az ez irányban tett kutatásokat e helytt közölni.

II.

A bosniai czímert illetőleg, hogy a kérdést minél inkább tisztázni lehessen, az országos levéltár anyagán és a hivatalosan mellékelte adatokon kívül figyelembe vétettek a fővárosi három nagy könyvtár: az egyetem, a Magy. Nemz. Múzeum s a Magy. Tud. Akadémia enémü s felhasználható adatai, továbbá az idevágó külföldi és hazai irodalom s az «Országos Régészeti és Embertani Társulat»-nak munkálatai, — minthogy e társulat a jelzett kérdést 1879. november 27-iki ülésén nyilvános tudományos vita tárgyává tette, — végre felhasználtattak a velenzei államlevéltárból, — Mircse János úr szívességéből — bosnya oklevelekről függő pecséteknek gypsöntvényei is, melyekről a tárgyalás folyamában bőven lesz szó.

Ha az említett nagyterjedelmű s egymásnak heraldikai s históriai tekintetben sokszor ellentmondó adatkészletet összeilleszteni, részleteikben megegyeztetni megkísértjük, két főtanúság, illetőleg vezérelv tűnik elő. Egyik az, hogy Bosnia királyainak 1463-ig, vagyis a török hódításig bizonyos conventionalis czímerök volt, melyet a magyar királyok mint fő hűbérurak ilyenül elismertek. Más körülmény, hogy a XVI. századtól kezdve Magyarország, illetőleg az általa uralt, s jogát ez elvesztett tartományaira soha föl nem adott királyi háza, Bosnia czímeréül mind máig, az 1463-ig használatban levőtől egészen elütő czímert ismert és használt államjogi actusoknál; — míg másfelől déli szláv, heraldikailag műveletlen hatóságok, tudákos szerzetesek és idealista közjogászok ismét egy más, indokolatlan cí-

mert hoztak forgalomba Bosnia részére, mely heraldikai művekbe is átment és a jelenlegi tartományi kormány alatt eleinte a közéletben is szélteben elterjedt.

E tanúsággal, illetőleg tapasztalattal szemben az 1463 előtti úgynevezett «régi» címerre nézve, s az azután érvényben levőre kell összeállítani az adatokat, construálni a címert s ennek alapján az ezentúl leendő államjogi használatra véleményt alkotni.

A heraldikának egyik *főtanúsága*, hogy a mai, úgynevezett állami címerek eleinte az egyes államok, vagy tartományok akár teljesen souverain, akár csak hűbéres urainak voltak nemzeti címereik. Ilyen p. o. Baden, Württemberg stb. címere, s ilyen volt kétségkívül az ú. n. régi magyar országos címér is. Ez állami, szabatosabban szólva dynastikus címerek trón- vagy egyéb változás alkalmával szintén változtak, új birtokosaik címéréből bővültek, vagy pedig bizonyos alkatrészeikre nézve átalakultak. A heraldikai színjelzés általán elfogadott elveinek alkalmazása előtt, tehát a XV. és XVI. században nem szólhatunk szigorúan construált állami címerekről; az usus elvének megállapítása itt a fő, s a mi erre nézve útbaigazíthat, az háromféle kútfőre redukálható: *a)* a fennmaradt pecsétekre, melyek egyes oklevelekről függenek, vagy azokra rá vannak ütve, s ezzel kapcsolatban a címerek, illetőleg pecsétek leírása az oklevelekben, *b)* a régi pénzekre s *c)* a műemlékekre.

A terület, melyet ma Bosnia s Hercegovinának neveznek, mindaddig, míg a török hódítás az ottomán birodalom integráns részévé nem tette, kis időszakokat, Tomasevics István uralkodását (1460—1463) kivéve, mindig külsőleg befolyásolt mellék-tartomány, avagy hűbéres állam volt. Néha, s kivált Kálmán magyar király uralkodásáig (1096—1114), de azután is, Nemanics István idejében a szerb fejedelmek befolyása túlnyomó, bírnak közvetlen területrészeket belőle s Bosnia urainak címezik s címeztetik magukat (Rex Rasciæ, Dalmatiæ, Bosniæ). Kálmán király óta, ki egy 1103. jun. 15-én kelt oklevelében «Ramæ rex»-nek címezi magát (Farlati: Illyria Sacra III. kötet 164.), II. Béla 1135. és 1138-ban, II. Géza 1143. és 1157-ben, s III. Béla után már többi királyaink úgyszólván állandólag feltüntetik Bosniának függő viszonyát Magyarországhoz. II. Endre, 1198-ban Imre királyi bátyjának a déli vidéken

vezére, ugyancsak ez évben Chulmia (Herczegovina) vezérének írja magát. (Lucius: De regno Dalm. és Croat. Schwandtner kútfőgyűjteményében, folio-kiadás, III. köt. 234. és 255. l.) A hűbéres viszony tehát már Árpádházi királyaink alatt oklevelesen s köztörténeti adatokból bizonyítható, de heraldice már épen azért sem fejthető ki, mert Bosnia tisztán csak egyes területek conglomeratuma, melyeknek vezérei, ha éltek is külön czímerrel s pecséttel, ez csak a családi heraldika szempontjából érdekelhet minket.

A mai Bosniának északi része ugyanis a Száva mentében, az Unnától talán a Bosna folyóig, Dubicza, Zana, Orbasz vármegyét képezte és a tulajdonképi Magyarországhoz tartozott. Voltak azután bánságok, vagyis az ország határainak védelmére szolgáló katonai kerületek, jelesen az Árpádházi királyok alatt a bosniai, a sói és az ozorai bánság, később kisebb területeket, mint a jajczai várat s mellékét jajczai bánátusnak, a mai Tuzla vidékét, régebbi sói bánátust Szrebernik központtal, szreberniki bánátusnak nevezték.

E területeknek külön pecsétjük s czímerük nem volt, mindenkor az illető bán magánpecsétje alatt kel az azon vidéket érdeklő rendelet, mi természetes is; így Lóránt nádor mácsai bán, Máté bán, Ernyei sói bán, saját pecsétjüket használták. Ilyféle bánság volt a bosnai bánság is a Bosna völgyében, melynek egyik bánja István, Nagy Lajos korában szintén a maga pecsétjével él.

A mai Bosniának déli részét, mely a mai Herczegovinába s Dalmáciába is benyúlt, Ramának nevezte a magyar diplomatika a Rama nevezetű, Herczegovinában eredő folyótól, mely a Narentába és azzal az Adriába ömlik. Ez már nem volt közvetlenül alávetve a magyar koronának, csak hűbérese volt és a szláv népiségek által szintén Bosniának neveztetett, míg Magyarország — mint érintők — e névvel csak az egyik bán-ságot jelölte.

Még tovább délre a határhegyeken túli tartomány neve, mely Dalmácia s Montenegro mai határai között majd kisebb, majd nagyobb területtel bírt: Zachulmia, Chelm, később szent-szávai herczegség; azután mikor Kossačich István IV. Frigyes császár pártfogása alá adja magát 1440-ben, németbirodalmi hercegi czímet nyer, a szlávok a herczeg szóból Herczego-

vinát csináltak tartománynévül, mely név korunkig megmaradt. E tartomány zsupánok kormányzata alatt állott, kik eleinte a szerb, később a bosnya, majd Mátyás alatt közvetlenül a magyar királyoknak voltak hűbéreseik. A zsupanátusok, ducatusok, melyek mint választott fejedelemségek a vagyonos dynastiák közt váltakoztak, természetyszerűleg mindig más-más család címerét involválták. Hercegovina különben is a magyarok előtt sok ideig Rama tartozékaként levén ismeretes, annak külön címerét sehol sem tüntették fel: együvé értetett Ramáéval, vagyis Bosniáéval.

III.

Messzevágó s a feladattól nagyon is elkalandozó történeti fejtegetésekbe kellene bocsátkoznunk, ha a bosnya s a hercegovcz uralkodók egymáshoz való, a hűbériség s a címerhasználat viszonyáról tovább értekeznénk; az előbbiekből is kitűnik, hogy mily terület értendő 1528. előtt (Bosnia elvesztése előtt) Bosnia név s milyen Hercegovináé alatt, s eléggé kitűnik az is, hogy ezek, mint ú. n. tartományok annyira szét voltak darabolva, annyi befolyásnak kitéve, még önmaguk közt is egyik-másik olygarcha fél-függetlenséget gyakorolva, hogy itt ú. n. *országos címer* fejlődéséről szó nem lehet.

A mi már most a fennmaradt pecsétek, érmek s emlékek alapján constatálható régi, azaz 1463-ig, illetőleg II. Lajos koráig használt ramai vagy bosniai címerre vonatkozó adatokat illeti, fölemlíthetjük, hogy Bosnia souzerain fejedelmei igyekeztek állami címereikben — ha annak nevezhetjük — Magyarország állami címerét utánozni.

Magyarország mai állami címerének, vagyis annak a címernek, a melyben a nyolcz pólya s a hármashalom már együtt előfordúl, legrégebb ismert példánya az 1385-ből való. (Pray: De Sigillis. Tab. X. Figura 9.) Oly címeres pecsétek, melyek a magyar államot nemcsak a mai úgynevezett anyaterületre nézve, hanem egészében tüntetik elő, Zsigmond ideje óta fordulnak elő a magyar országos levéltárban lévő okleveleken szakadatlan sorban. A középkorban az egyes államok, provinciák címereit rendszerint a *fő*, az anyacímer köré, de külön pajzsban csoportosították, mint az Anjouk utódai nagy pecséteiken

nálunk, a Jagellok Lengyelországban, a Valois-k Franciaországban, mint tették a Tudorok Angliában, s tették a nagy császári pecséteken a német-római császárok.

A nagy pecsét két részből áll: előlapján a király ülve ábrázoltatik, királyi pálczát tartva, trónja szögleteiben egyes provinciák címerei, rendszerint a felső jobb sarokban az ország címere; hátlapján pedig az ország főcímere s körötte jobbról-balról az illető melléktartományok (nálunk p. o. Slavonia, Dalmatia, Croatia, Luzatia stb.) címerei, jelképileg ábrázolván a viszonyt, melyben az anyaállamhoz állanak. (Láthatók ily címerek az országos magyar diplomatikai levéltárban Zsigmond idejéből, 1470., 1475., 1477., 1491. Lásd Pray: De Sigillis XIII., XV., XIII. s XII. táblákat.) Tvrdkoék pecsétjei, pénzei hasonlókép construálvák, bizonyos tekintetben a kir. család címerét tevén középpontnak.

Mi volt ez a családi címer?

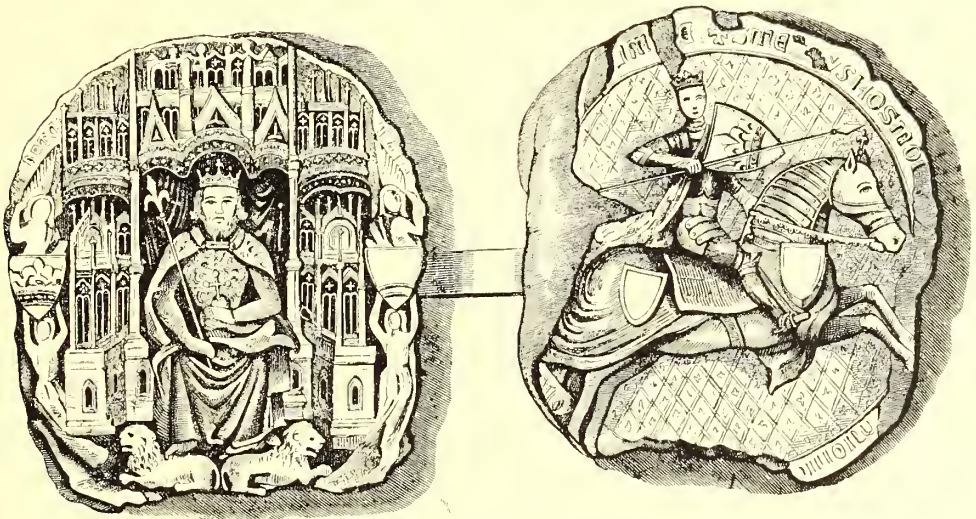
A horvát írók, jelesül Rački s dr. Bojničić Iván, mint ez utóbbinak a magyar országos régészeti s embertani társulathoz beadott értekezéséből kitűnik, mindössze 12 pecsétet ismernek, melyek részint a zágrábi gyűjteményekben őriztetnek, részint a déli szláv folyóiratokban vannak kiadva. Račkinak véleménye szerint a pecsétek s az érmeek arról tanúskodnak, hogy Bosniának úgynevezett régi címere pajzsban egy három, illetőleg hat szirmú lilios koronából állott. Ehez képest Rački mindjárt kész címertervezettel is áll elő, melynek vázlatából kitűnik, hogy kékben egy három, aranyliliomos szirmú, gyöngyös pártájú aranykoronát vélelményez, melyből bíboros, hermelinbelű palást nő ki, kétfelől egy-egy aranyliliom állítatván elő. A pajzsot ugyanily minőségű s díszítésű palást köríti, pajzsékül hasonló alkatú korona, mint a pajzsban, levén alkalmazva. A királyi palást két szegélycsúcsához (Zipfel) a pajzsenti lilios helyett aranyalma van illesztve. Bojničić Iván e vélelmény ellenében más címert tart Bosniának. Először is tagadja Rački heraldico-sphragisticus adatainak bizonyító erejét, idézi a m. országos régészeti társulathoz beadott vélelményében I. Tvrdko bán (1354—1376.) Osztója István király pecsétjét és ugyancsak I. Tvrdkonak (1376—1391.) mint királynak pecsétjét, melynek pajzsában «egy jobbra fekvő pólya látszik s e pólya fölött s alatt három-három lilios». Rački címerterve-

zetét elveti, mert szerinte heraldikai nonsens a koronát, mely csak sisakdísz, czímer főalakként alkalmazni. Ugyancsak ő maga egy más tervezetet véleményez: vörösben három ezüstliliommal körített arany pantallért (bandelier). Dr. Krnsjavinak Račkit megtámadó «Obzor»-beli cikke s ennek a «Národne Novine»-ban foglalt felelete a kérdésre nem fontosak. A horvát kutatók, melyeket a 7977/B. H. ex 1880. bosniai kormányzósági fölirat igen szépen foglal össze, a kérdést illetőleg sok anyagot szolgáltatnak ugyan, de nem érik be ezzel tisztán, hanem mindjárt czímertervezetekkel állanak elő, melyek a kritikát mint komoly, államjogi érdekű nyilatkozványok, nem állják ki.

Ezzel szemben mindazon adatokat soroljuk föl, melyek nálunk, részint közvetve, részint közvetlenül felfedezhetők valának.

IV.

I. A magyar királyi országos levéltárban őriztetik 1400 december 8-iki kelettel Osztója István királynak selyemzsinórról függő kettős királyi pecsége. (L. I. sz.) E kettős kir. pecsét stílusára nézve teljesen megegyez a nyugat-európai egyéb sculptorok

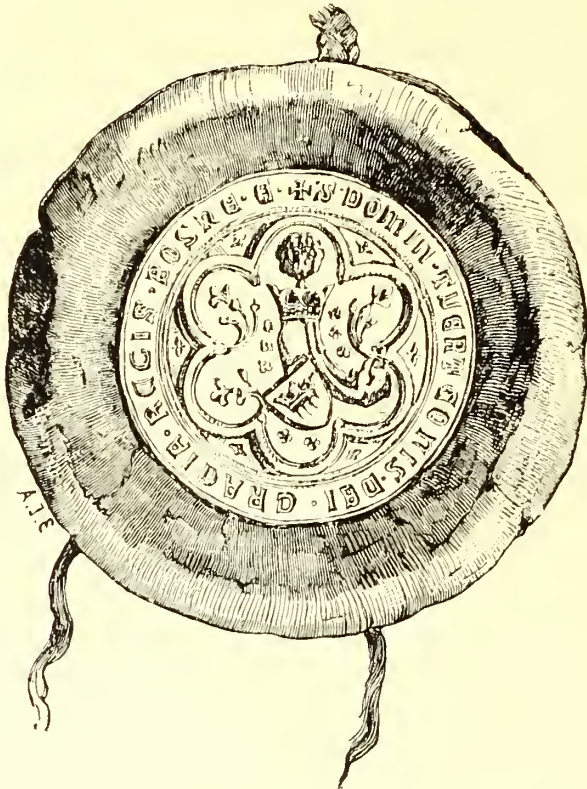

I. szám.

által vésettekkel. A pecsét mellső oldalán goth ízlésű mennyezetes trónuson ül a jobbában keresztet országalmát, baljában lilomos kormánypálczát tartó koronázott, palástos királyi alak, lábait két oroszlánra fektetve. Balra az alaktól, angyal pajzsot

emel, melyben a pártától elváló liliomos összenőtt szíromzat látszik. Ugyancsak a pajzsból angyal emelkedik ki. Baloldalt ugyanily alakulatot észlelünk, csakhogy az angyaltartotta pajzson tisztán a párta látszik. A pecsét hátsó felén damascirozott liliomos alapon jobbra vágató koronázott lovas alak látható, jobbában lándzsát, balján pajzsot tartva, melyben gyöngyös pártához három liliom-szírom van illesztve. Köriratából csak ez vehető ki: + ΣΤΗ (fan) VS ΗΘΣΤΟΙ(A) stb. Falmetszetben közöljük ezen már Kukuljevics (Arkiv za jugoslaven-sku poviestnicu II. kötet. 1. 36.) s Érdy János által (A bosna és a szerb régi érmek. 1858. Pest. 1. és 7. l.) kiadott pecsétrajzát.

E rajz nyiltan azt mutatja, hogy Bojničić Iván hibásan hivatkozott e pecsétre, mint olyanra, melyen pólya, jobban mondva pan-

2. szám.

tallér látszik s fölötte három liliom. Korona az tisztán, s koronát jelez az angyal által a mellső részen tartott pajzs alakja is.

2. Ugyancsak az országos levéltárban őriztetik István Tamás (Christich) hártýára írott, vörös selyemzsinórról lefüggő

sárga viaszfészkü vörösbe nyomott pecséttel (lásd 2. sz.) ellátott «*Sigillum quo utimur*» szövetséglevele, melyet Hunyady Jánossal kötött. (Orsz. Lev. Neo Registrata Acta Fasc. 1530. nro. 16.)

Hatos karámban jobbra dőlt pajzs látszik; abban három szirmú korona, mely alatt T betüt ábrázolni akaró ||^1 vonalzat tűnik fel. A pajzs fölött csöbör-sisak, e fölött pedig egy rózsás bogas ékítménynyel ellátott korona látszik. A koronából palástos uszály fejlík ki, a tér pedig, melyet e címér betölt, cifrázva, nagyjából damascirozva van. A körirat: ✱ S. DOMINI TVER-
TODINI · DEI · GRACIA · REGIS · BOSNI · & ✱ E pecsét, ille-
tőleg címér két szempontból nevezetes. A pajzsban szemlél-
hető korona, mely alatt a T betű alakja látható, bizonyítja,
hogy ez a korona eredetileg Tvrđko vagy magyarosan Tvertko
család monogramja T fölött került be a címérbe, mit a pénz-
ekkel is igazolhatunk. Különben ugyancsak a Jablonovich s a
Sandal hírneves bosnyák családok pecsétein is neveik kezdő-
betűi szerepelnek címér gyanánt. (Velencei államlevéltár
Busta 5.) Másodszor István Tamás, ki I. Tvrđko király tör-
vénytelen unokája volt s Hunyady János pártfogása következ-
tében jutott Bosnia trónjára, — épen a szóban forgó szövet-
séglevél bizonyítja — nem a maga, hanem öregatyja pecsétjét
használja, bizonyos jogfolytonosságot akarván ezzel kimutatni.
A velencei államlevéltár (Pacti Sciolti Secreta Senato V.
Busta 5.) 53. számú okleveléről, ugyancsak meggyzín selyem-
zsinóron a rajzban bemutatott pecsét lóg. Ez oklevél, mely a
velenczéseknek Bosniában biztosságot s mentességet biztosít,
így kezdődik: «Stephanus Thomas Dei gracia Bozne et partis
maritime Rex». Végződik pedig e címertanilag fontos zára-
dékkal: «In quorum fide[m] et evidentiam plenior[em] præsens
Privilegium fieri jussimus et Sigillo *quoad præsens utimur* pri-
vata ipsius condam Domini Tmerthko Regis patru[i] nostri, eo
quod mihi Sigillum nondum sculptum est, fecimus communiri,
quod quidem Sigillum quamtocius sculptetur, si opportunum
fuerit, eciam præsentibus appendi faciemus». Kelt Jaýtán,
1444. (A pecsét, melyről a rajz kissé gyengébben vétetett,
tisztábban tünteti fel a T-t.) Kiténik ebből, hogy bizonyos
jogfolytonossággal bírt a Tvrđko-családbeli korona, mint cí-
merbeli alak a bosnya vasallus királyok között, kik ha nem
állottak is vérségi, vagy legalább törvényes vérségi viszonyban

vele, a királyság ideáját hozzá kötötték. Ez az István Tamás, 1461-ig tartott uralkodásáig mindig ezzel a még kiadatlan s itt rajzban közölt pecséttel élt, fiának pedig Thomassevics István, az utolsó bennszülött bosnyák királynak pecsétje eddig nem ismeretes. Tvrdkotól tehát, ki 1376-tól kezdve uralkodott 1463-ig, mely időszak alatt Bosnia, habár önálló királyság nem volt is, de a sok török invasio s Magyarország elfoglal-tatása következtében souzerainitása csak igen keskeny alapon nyugodott — királyi pecsétein, mint czímeralakot a koronát viselte.

Eddig a mi levéltári adataink.

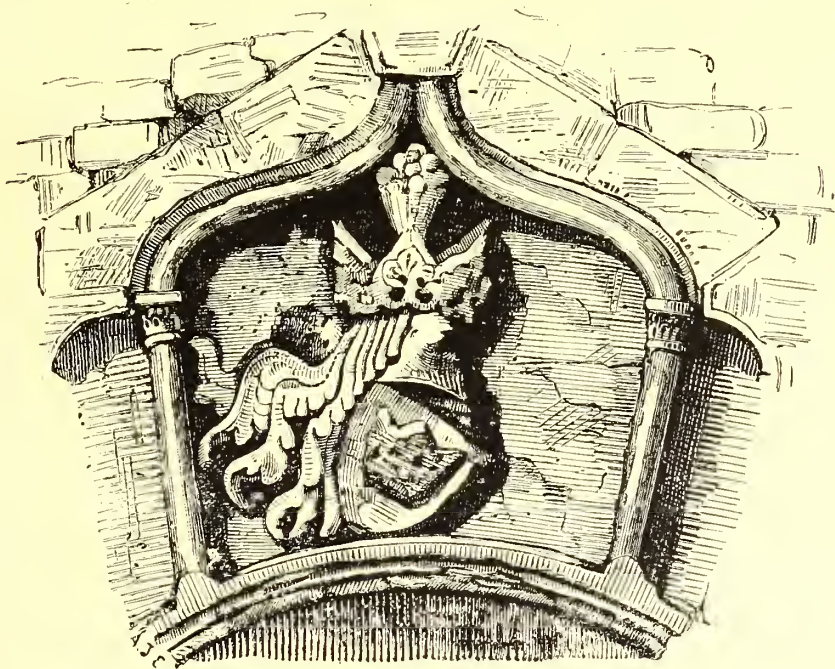
3. A magyar nemzeti múzeum kéziratárában őriztetik a b. Jeszenák-család levelei között Tvrdko bánnak, 1376-ban királylyá lett bosnyák királynak egy *báni*, illetőleg bán korából 1357-ből fennmaradt pecsége. E pecséten jobbra vágató felszerszámozott lovon jobbjában hosszúnyelű, keresztes zászlójú lándzsát, baljában háromszögű, mezejében pantallért tartalmazó pajzsot tartó pánczélos vitéz látható. (Ez ábra megjelent az «Archæologiai Értesítő» XII. évfolyama 383. lapján.)

E pecsét Tvrdkonak csakis *családi czímerét* tartalmazza; mert a velencei államlevéltár Pacti Sciolti Doc. 49. okleveléről, melyben Tvrdko mint «Rex Rasciæ, Bossne, Maritimarumque partium» 1384-ben Suttesci aulájában beszél — oly pecsét függ, mely töredezettségénél fogva ugyan nem világosan, de eléggé sejtetőleg a *koronát* tünteti fel. Sőt ha — mi szintén nincs kizárva — a lenyomaton látható pantallér melletti három pont lilomnak vétetik, ez csak állításunk mellett bizonyít, minthogy Tvrdko családi, jobban mondva báni czímere a Ljubič által kiadott érmeken a koronával (előlapon) gyakran előfordul s így a királyság, melynek korona a jelvénye, mintegy abstrahálva van a Tvrdko-családtól.

4. A bosnyák tartományi kormány átiratában említetik, hogy Jajczában bég Kulenovics házában, a benyíló fölött egy czímertöredék van alkalmazva s annak egy rajza is mellékel-tetik. Ezt, minthogy a múlt év nyarán Bosniát beútafván, láttuk s szintén lerajzoltuk a hivatalos melléklettel egyező rajza után, 3. sz. a. bemutatjuk, mely műemléki szempontból is érdekes.

Jajcza a XIII. században építettett olaszok által s kivált

1463 után Mátyás király s a törökök közt vívott harcok s ostromok következtében lett hírnevessé. A Tvrdkok s utódaik harcaiban nevezetes szerepet játszott, s mindig királyi vár volt; innen a Tvrdko-czímer is. Az egyik még most is ép őr-tornyon a magyar czímer látható a hollóval, jeléül annak, hogy magyar királyi őrség szállója volt. A czímer, mint ilyen

3. szám

bizonyítja, hogy a Tvrdkok s utódaik czímerökben a koronát használták; jelen esetben pedig a czímer szerkezete épen a nálunk 2. sz. a. István Tamás-féle pecsét czímeréhez hasonlít s így valószínű, hogy ez időből való. A korona alatti T is elmaradt, e csak nagyjából kifaragott, lekopott, dombormívű czímerről.

5. A tárgyra nézve megemlítendőnek tartjuk a két Ujlakynak: Ujlaky Miklós bosnyák királynak s fia Ujlaky Lőrincz bosnyák hercegnek sírköveit, melyek az illoki (ujlaki) minorita templom főoltára mellett láthatók, sírköveik rajzai pedig a «Hazánk» című folyóiratban közöltettek. Ujlaky Miklós, Mátyás király akaratából 1470-ben lett Bosnia hűbéres királyává, tehát hét évvel a török invasio, s az utolsó bennszülött király halála után. Síremlékén (1476.) látható a saját nemzetségi czímere, a cseh czímer s két három-három koronás czímer; az egyikben

egy Y alakú jegyfől jobbra s balra egy-egy fő látható. Fiának: Ujlaky Lőrincznek sírkövén a herceg jobbában tartott zászlón is észleljük a koronát. E koronák a régi motivumok, az Ujlakyknál a királyi méltóságot jelentik, bár nem azonos számúak a régi Tvrdko-symbolummal, mely 1384—1463-ig emlékéleg igazolható. De ebből is kitűnik, hogy a korona szerepelt Bosnia régi címérében; mert az, hogy egy, vagy két, vagy három korona ábrázoltatik-e, az épenséggel nem lényeges. Galiczia, Svéczia címereiben is folyton változik a koronák száma; erre a középkori heraldika súlyt nem fektet. Az Ujlaky verette pénzekben azonban nem látjuk többé a koronát; aquiléljai utánve-retek azok, az originalitás minden igénye nélkül.

S ezzel áttérhetünk az érmekre.

Az érme a címertannak első rangú segédforrása levén, a szóban forgó tárgyra is világosságot derítenek. A déli szláv érmekre nézve kevés előmunkálattal találkozhatunk; legteljesebb még Ljubič gyűjteménye s egynéhány becses adatot foglal magában Érdynek a bosnyák érmekről szóló munkája (1858.). Kiténik ezek közül, hogy

a) III. Tvartko (1396.) érmeinek képverete: letakart sisak fölött tobozfélével ékes nyílt korona, alól koronás T, a téren RT (Rex Tvartko) két változat.

b) István Tamás (1444.) érmeinek képverete ugyanaz, mint a fönntebbié, csak hogy a téren nem RT, hanem R és egy csatt látható, a pajzs koronája alatt pedig nincs T. A másik változatban B látható, egy harmadikon pedig egy lilium. Egy negyedik s ötödik változatban nyílt korona látható, széleiről szalagok lógnak alá, melyek fölfelé kanyarodván, liliumokban végződnek, a korona alatt ST (Stephanus Thomas) monogram látható (Érdy 4., 5., 10., 11., 12., 13., 14.). Megegyeznek ezzel a Ljubič úr Opis Jug. Nov. XVI. és XVII. tábláján előállított érme is, melyek Rački dolgozatában is fölemlítettek. Megemlítendő még, mint döntő fontossággal bíró, a Rómában eltemetett Ilona bosnyák királynőnek síremléke, melyen a korona (XV. század) szerepel négy pajzsban.

Ezek alapján azt a nézetet valljuk, hogy 1463-ig a bosnyák gyér pecsét- s érememlékekből igenis a korona az a főalak, mely a címerpajzsban előfordúl, de mindazáltal nem tartjuk Rački F. úr címertervezetét elfogadhatónak, mert az

csak átalakítása annak a régi czímernek, mely nem a mostani Bosniát illeti, mely egy rég letűnt alakulásnak volt a maga idejében sem általán elismert kifejezése, ízléstelen, és a czímerszíneket önkényesen válogatja, még pedig — úgy látszik — szándékosan olykép, hogy nemzeti színnek a horvát vörös-kék-fehér tricolor kerüljön ki. Bojničić Iván nézete, bár egyes adatai a kérdés *historiai* oldalát megvilágítják, — a kritikát ki nem állja. Ő a Tvrdko-család *báni* pecsétjéből állít össze egy új czímert, s e mellett az az ellenvetése, hogy a korona czímerdísz levén, a pajzsban czímeralakként nem alkalmazható, épen heraldikai szempontból nem áll. Ki élteben csak egy czímergyűjteményt lapozott végig, tudja, mit tartson ez állításról. És ezzel kapcsolatban Herczegovina (Chulmia) külön czímerének kérdését is röviden befoglalhatjuk, a mennyiben Herczegovinában részint souzerainek, a bosnyák uralkodók hűbéresei, vagy mint Kossačich István Mátyás hűbérese, vagy régebben kisebb olygarchák bírván a hatalmat, államosítás sohasem forgott fenn a szónak csak a középkori Bosniára alkalmazott értelmében sem. A velencei és firenzei államlevéltárakban a sz.-szávai hercegek csakis magánpecséteikkel — Kossačiché négy csíkolat — ellátott okleveleik maradtak. S itt Herczegovinában nem levén meg a látszólagos folytonosság sem az uralkodó házban — egy bizonyos használt czímerről szó sem lehet. Később Herczegovina a törököktől Bosniához kapcsolatván, a XVI. s XVII. század heraldikusai rendszeren három-négyféle czímert — de egy hitelest sem — véleményeztek a Herczegovináénak.

Nyilatkoznunk kell még Bosniának, jelesül inkább a Sarajevo városa által fölvetett czímerről, s a Bosniában előforduló stečakok (emlékkövek) czímerészeti fontosságáról.

Bosniának most használt czímere Skorojevic Márk genealogiájában fordul elő legelőször. Ábrázol két kulcsot (inkább megfordított pártás szálaknak nézzük), arra két koronázott hosszú üstökű szerezcsenő van feltűzve, a kulcsokon vörös mezjű pajzsban félhold és csillag. Tény az, hogy a XVII. s XVIII. század monographusai Du Fresne (*Illyricum vetus et novum*), Ritter *Stemmatographiája*, Schimek (*Gesch. Bosniens*), továbbá Zsefarovics Krisztofor (*Stemmatographia*, 1741.), Occhievia Fülöp (*Epitome Vetustarum Bosnensis provinciae*. Ancona,

1776.) stb. ezt a címeret tartották Bosnia címerének. A wojniczai kolostor főnöke a Rubcsics-féle, legföljebb XVII. századbeli címer-compilatióból ezt közli, mint Bosnia címerét; a hozzáírott magyarázat — mely az ott őrzött címer-compilatiót XVI. századbelinek véli — naiv kísérlete a jóakarátú Miličičnek.

E címernek, daczára, hogy használtatott, semmiféle jogsúltsága nincs:

- a) mert semmiféle historiai adat sem támogatja,
- b) mert hivatalosan eddig soha sem használtatott.

Egyszerűen a múlt század egymással s a geographiai elnevezésekkel tisztában nem levő heraldikusoknak valamely letűnt tartomány vagy máshonnan vett címerről való csinálmánya egy tudományosan, még pedig ok nélkül octroyált címer, melyet a két tartományban bőven előforduló emlékköveken (L. Arch. Ért. 1880. f. 303. l.) látható címerforma sírkövek épen nem támogatnak. Bosniában s Hercegovinában az ilyen mindenféle adatokat, helyyel-közzel címereket is magukon viselő nagy stećakok, síremlékek igen gyakran s nemcsak Čitluk vidékén, hanem déli Hercegovinában s keleti Bosniában is előfordulnak. Heraldikai szempontból e síremlékbéli címerek nem bírnak nagy jelentőséggel; az előkelőbbek (knazok) sírtömbein majdnem mindegyiken a kard, a félhold, a csillag s a kereszt fordul elő, ú. n. címerdaraboknak vagy combináltabb címereknek semmi nyomuk. Ezeket tehát kútfőül felhasználni a jelen tárgyra nézve nem lehet. Még felhozhatnók azt a körülményt is a most használatban levő «grb»-(címer)-re, hogy Ujlaky Miklós följebb említett síremlékén jobbról a felső címerpajzsban két karó-féle alak mellett egy-egy fej látszik, de ennek jelentősége eddig ki nem puhatoltatott s így kénytelenek vagyunk e címertől minden historiai nexust megtagadni.

Ugyancsak kevés actualis bizonyítékot nyújt a gr. Somssich Imre szívességéből bemutatott, s az Orsz. Rég. Társulatnak is praesentált Grüneberg-féle címerkönyv (Constanza, 1485.) lapja. Az ehez hasonló címeres könyvek, de még inkább címeres gyűjtemények sokféle egymástól elütő címereket imputálnak Bosniának, melyek mint úgynevezett változatok valamely heraldikus kérdés történelmi fejlődésének bibliographiai előadásánál tekintetbe jöhetnek ugyan, de jelen esetben nem.

Mindezek után a véleményünk megállapításánál döntő szempontokra térünk át.

V.

1528-ban Bosnia teljesen török kézre került. Magyarország minden viszonya megszűnt e tartománnyal, csak bizonyos közjogi ideál tartá fenn a hűbéruraság emlékezetét. A magyar királyok koronázási hitlevelük 5. pontjában ígéretet tesznek, «hogy az ezentúl *viSSzahóditandó* tartozékokat (Tenuta) és részeket (Partes)» bekebelezik. Ez az ígéret a koronázás alkalmával mindig kifejezést nyert. Az ország zászlósai a király személye előtt vitték mindenkor a magyar birodalom egyes tartozékainak s részeinek címerez zászlóit. A magyar királyi címben mindenkor előfordult a «Serviaë, Galiciaë, Ramæque Rex», s midőn 1804-ben gr. Cobenzl Lajos ezt ki akarta hagyatni, a m. udv. kancellária 8246. s 8341. ex 1804. sz. a. felterjesztéseivel épen a koronázási hitlevélre hivatkozván, e cím megtartását továbbra is kieszközölte, hogy Magyarország *külön* nagy pécsetjében *Rama* címere is helyt foglaljon.

Itt tehát csak az jön kérdésbe, hogy hivatalosan mely címert tartatott Rama, vagyis a magyar értelemben vett Bosnia címérének?

A bajor államlevéltár adata szerint 1484-ben Rama név alatt egy címerez gyűjteményben kardot tartó kar fordul elő.

Az 1499-ben Innsbruckban restaurált címerez bástyán 40 címert közt Bosnia címere kardot tartó kart ábrázol; magán-értésülés szerint a kievi egyetemen őrzött szláv pecsétlenyomatok közt 1500-ból Rama és Herczegovina címere kardot tartó kart s Bosniáé három koronát ábrázol.

II. Lajos 1525-ben készült két nagy tallérján (Weszerle numism. táblái XV., XVI.) a kardot tartó kar jelezi 10 címert közt a Ramáét, ugyancsak az a II. Mátyás koronázási érmén 1608. (Wesz. VII. táb.), III. Ferdinánd egyik érmén (Wesz. IX. 5.). Magyar írók: Palma, Révay, b. Nyáry Albert, újabban Ivánfy, dr. Horvát Árpád, dr. Finály Henrik, Dobóczky Ignác heraldikusok s numismaták egyhangú véleménye oda irányúl, hogy úgy magyar címerez-gyűjteményekben, mint emlékeinken a kardot tartó kar ábrázoltatik, mint Rama címere.

Sőt Dürernek az országos képtárban őrzött metszeteiben 1515. évben is a kardot tartó kar van «Bossen» Bosnia címereként feltüntetve.

Hivatalosan, adattal hárommal rendelkezünk. A m. k. budapesti egyetem 1780-iki inauguralis diplomájában Rama címerére nézve ez áll:

«In campo coccino brachium argenteum cataphractum strictam dextrorum vibrans frameam Ramæ seu Bosnæ». (Bíborban ezüst kar, mely kardot tart.)

Ettől eltérő az 1804. aug. 11-én kiadott «Neue Titulatur und Wappen Seiner Römisch und Oesterr. Kais. auch Königl. Ap. Majestät» 11. számozatlan lapján olvasható leírás:

«In dem grossen Wappenschilder der Könige von Hungarn finden sich die Wappen von Rama (*im güldenem Feld ein rother gewappneter Arm, der den Säbel in der Faust, aus weissen Wolken hervorragt*)».

Az 1836-ban «Wappen und Titel Seiner k. k. Apostolischen Majestät Ferdinand des Ersten Kaisers von Oesterreich. Fol. Wien, 1836.» kiadott hivatalos rendelet 14. számozatlan lapján ezt olvassuk:

„Zur Linken ragt im goldenen Felde am linken Schilderrande aus weissen natürlich gestalteten Wolken ein rother geharnischter Arm hervor, einen blanken Säbel in der blossen Faust schwingend, Bosnien oder Rama“.

A három leírás közül az 1804. s 1836. hiteles kiadás egymással megegyezik, mely szerint Rama vagyis Bosnia címere: *aranyban fehér felhőkből kinyúló vörös páncélos kardot tartó kar*. Az egyetemi diplomának leírásában az a passus, hogy ott az arany mező helyett bíbor említettik, nem lényeges, a mennyiben a múlt század barokk-heraldikusai épen azok, kik a bécsi kancelláriáknál voltak alkalmazva, nem valami nagyon törődtek a színekkel s a pontos leírással.

Tény ennél fogva az, hogy Magyarország külön *állami címerében* a Habsburg-ház alatt folyvást, de lehet mondani, a bosna királyság végleges megszűntétől 1476-tól Bosna címereként a fenn érintett ramai címer tekintetett;

hogy a koronázás alkalmával, jelesül 1830. s 1867-ben, hogy a m. k. udvari kancelláriának mint 1848-ig, illetőleg 1867-ig Magyarország legfőbb közigazgatási hatóságának nagy

pecsétjén ugyanaz a címér használtatott, ez, sőt a magyar közjogi szempontból mindig perhorrescált osztrák öszbirodalom heroldjai is Bosnia címérét a magyar felfogás szerint ábrázolták :

nézetünk oda terjed, hogy nincs *semmi ok*, az eddig Bosniáénak tartott címert: *aranyos mezőben vörös vértzetű felhők-ből kinyúló kardot tartó kart* továbbra is nem használni, mint a jelenleg occupált tartományokét, *új címerek alkotása csak ott lévén szükséges, hol a régiek vagy a gyakorlat, vagy a használhatóság elvének épen nem felelnek meg.*

VI.

Véleményünk első része után a kérdés második részére: a nemzeti színek megállapítására térünk át.

A nemzeti színek megállapítása annyiban nehéz, a meny nyiben nagyon kevés vezérelv kalauzol e tekintetben. A török uralkodás alatt csakis az ozmanli vörös lobogó volt érvényben, különben mint határszéli ország érintkezéseiben gyakran gesett, hogy mindenféle jelvényt használtak lakodalmas menekben, s nem áll az, hogy a piros-fehér zászló a régi bosnyák uralom idejéből maradt volna fenn. A zászlók (Fahnen) színének megállapításánál a heraldika egy, ugyan nem általán elfogadott, de eléggé indokolt elvet állapított meg :

minden zászló t. i. azon színekből tétetik össze, melyekből a címér pajzsa áll.

Jelen esetben, ha a szerény nézetünk szerint elfogadandó kardos címér lépne életbe: a zászló vörös és aranyszínű lenne. Ilyen színű vala különben a koronázási zászló is. Egyébként bármily színű zászló fogadtassék el, a horvát tricolor: a vörös-fehér-kék zászlónak mostani használatát semmi sem indokolja.

*

Tudjuk, hogy e tanulmány sok kívánni valót hagy hátra, de így összefoglalva az adatokat, későbbi fejtegetéseknek biztos alapúl szolgálhat.

Dr. Thallóczy Lajos.

GÁBOR ANGYAL.

✠ G
A R
V A
E †
✠ A
M ✠
A P
R L
I E
A N
✠ ✠

BOLDOGSÁGOS SZÜZ.

ORSZÁGOS KÉPTÁR.

RAPHAEL SANTI AZ ORSZÁGOS KÉPTÁRBAN.

I.

Egy ragyogó, igéző nő-alak világít a művészet útján. Vágyat ébreszt — hívét lelkesíti, erőfeszítésre ösztönzi és kegyes mosolylyal megjutalmazza. Ábrázolásai közül legközvetlenebbül szólnak hozzánk az európai művészet fejlődésének indító okai, a nyugat nagy nemzeteinek s hosszú koroknak legbensőbb érzelmei. — A boldogságos Szűz alakja ez. Az ő tiszteletére énekeltek a középkor költői. Festők ecsete, szobrászok vésője versenyre költ, hogy a legnemesebb képet, bájoló színekben, tündöklő márványból, újra meg újra állítsa oda az áhitatos tömegnek.

«MHTHP ΘΕΟΥ» az öskeresztyének «Istenanyja» és a renaissance „*Madonna*“-ja két, egymástól teljesen különböző fölfogás szülötte. Amannak — a vallás mysteriuma tiszteletet gerjesztő jelképének — láttára, meghajlanak a buzgók térdei. Emennél, az anya és gyermekének megható viszonya rokonszenves megindulást gerjeszt a megigézett szemlélő kebelében. A túlvilági helyébe az emberi lép — hódoló imádás nyomába rajongó szeretet.

Mária képének megalkotása — ez volt a keresztyén művészet első önálló tette; ezzel mondta ki a végleges szakítást a pogány hagyományokkal. Ez maradt a vezérszobor mindenkorra: mely pompásan felragyog a tökély megközelítése óráján; az aléltság idején pedig szelid fényvel aranyozza meg a hanyatló művészetet.

A szent Szűznek szentelvék a festés első diadalai: CIMABUE Madonnája — a RUCCELLAI-ak számára — FIRENZE remekműveinek csodás családfáján a legrégebbi ő. Benne fölismerte az Arno-parti város népe babérjának első hajtását; diadalmenetben, trombitaszóval, kísérte az oltárhoz, SANTA MARIA NOVELLA-ba. . . . «MATER SANCTA DEI — SIS CAUSA SENIS REQUIEI — SIS DUCIO VITA — TE QUIA DEPINXIT ITA» ez a fölírás ragyog DUCCIO DI BUONINSEGNA *Maestà*-ján, a reneteg oltárképen, melyet SIENA ajánlott föl védaszszonyának. Népünnepélylyel ülték meg ennek elkészülését is — kivonult a főpapság, a köztársaság tisztí kara; a lakosság végtelen sorokban, fáklyát hordozva, csatlakozott hozzájuk; megkondultak az összes templomok harangjai.

Maria cultusa oly dúsan seholy sem virágzott, mint szent FERENCZ hazájában, a dombos UMBRIA-ban. Ott a MONTE CATRIO tövében szállotta meg DANTE ALIGHIERI-t a költői ihlet, mely a boldogságos Szűz dicsőítésére tört ki legmegkapóbban:

*Vergine madre, figlia del tuo Figlio,
Umile ed alta più che creatura,
Termine fisso d'eterno consiglio,
Tu se' colui, che l'umana natura
Nobilítasti sì, che'l suo fattore
Non disdegnò di farsi sua fattura.*

*In te misericordia, in te pietate,
In te magnificenza; in te s'aduna
Quantunque in creatura é di bontate.*

(DANTE PARADISO XXXIII. ÉNEK.)

*Oh szűz anya, saját fiad leánva,
Te legalázatosabb, legmagasabb,
Kit czélnak választott az ég tanácsa;
Az ember oly dicső lett általad,
Hogy az, ki minket megteremt, s téged
Leszállt a földre emberkép alatt.*

*Ami csak ékesíti a világot,
Jóság, kegyesség és könyörület
Tebonned isteni egységbe állott.*

(FORDÍTOTTA: RADÓ ANTAL.)

Miképen a közéletben: úgy a művészetben is érvényesültek az umbriai vérmérséklet sajátosságai. Az apró tartományok *condottiere*-fejedelmek eladták katonai tehetségöket, fegyveröket és

alattvalóik vérét, bármi fajta ügynek, Italia bármelyik államának. Ugyanitt születtek a festők is, kik a FIRENZE-ben lassan, fokozatosan, fejlődő művészetet elterjesztették a félsziget legtávolabb határáig: BORGO SAN SEPOLCRO-ban jött világra PIERO DELLA FRANCESCA, kinek merész, tudományos modora, a MARCA-k képírásába oltva, ott fanyar ugyan, de mégis sajátosságosan ingerlő gyümölcsöket termett; FABRIANO szülte GENTILE-t — a kedvest — ki VELENCZÉT fölírta a byzanti művészetnek hasisa-okoza álomból.

Az Apennineknek ugyanezen tájékán látott napvilágot ASSISI SZENT FERENCZ. Az ő rengeteg hatalma előtt kénytelen vala meghajolni maga a pápa. Be kellett állnia az egyház fejének is a nagy vallási forradalmár követői sorába. Épen ezen meghódolása által szerzett ő új életerőt, új terjeszkedési képességet a tespedő ROMÁ-nak. A nép érzéseiben gyökeredett ez a hatalom; abban a rajongásban, melynek hirtelen kitörései párjokat, azóta, csak az új világban lelték: a demokratikus fölfogásban, mely a hitvallást nem érti, nem magyarázgatja — hanem átérzi és megcselekszi.

Ugyancsak ezt ecsetelte OTTAVIANO NELLI és NICCOLO ALUNNO. Hogy a művészet haladásával lépést tartsanak; hogy az ember alakjának szerkezetét megismerjék; hogy a csoportosításnak, a távlatnak — még homályfödte — törvényeit megvilágítsák; hogy színhangulat elérése végett, a festés új kezelésmódjainak titkait kutassák: mindez nem vala céljuk. Arra törekedtek, hogy kifejezzék hódolatukat, buzgóságukat. A Maddonnát festették aranyos díszű bíbor köntösben; orczájáról fenséges báj sugárzik; mozdulatait áthatja gyöngéd szeretet. Térdein gyermek Jézuska ül, áldásra emelve jobbját, hivatásának teljes öntudatában. Körülöttük vidám angyalsereg hegedül, lantol; az övedző fénykörben pedig mosolygó seraphfejek úsznak. Benső érzés sugárzik a képekből; olyan, hogy még ma is egyaránt hat a naiv olasz parasztra, ki négy évszáz óta alig változott; s a protestáns angolra, ki gondolkodásával és kedélyével messze távol áll a katolikus buzgóságtól: hiszen őt is megkapja az igaz kifejezésnek közvetlensége.

A XV-ik század második feléig még csak helyi jelentőséggel bírt ezen irány. Keletkezésétől fogva másfélszázad alatt nem is változott lényegesen. E földnek a művészetben előretörő fiai nem testvéreikre hatottak; hanem TOSCANA-ban és ROMAGNA-ban, LOMBARDIA-ban és VELENCZÉ-ben működtek. A számos idegen mester közül is, kik CIMABUE-től kezdve FRA FILIPPO LIPPI-ig diszítették itt a kolostorok és templomok falait — csak egy-kettő hatott PERUGIA, FOLIGNO, GUBBIO festőire; azok kik az umbriaiakéhoz hasonló felfogással adták elő a szent jeleneteket. Eltörülhetetlen nyomot hagyott a sienai TADDEO BARTOLI és mindenek fölött BENOZZO GOZZOLI, FIRENZE-ből, az istenes domonkos barátnak, a «FRATE ANGELICO»-nak tanítványa.

Két férfiú adta meg ezen iránynak az erőt hódításra, terjeszkedésre. BERNARDINO BETTI — IL PINTORICCHIO és PIETRO VANUCCI — IL PERUGINO.

Egyikök sem vala elsőrangú tehetség. Műveik vajmi ritkán tesznek fenkölt ihletről tanúságot. Munkálkodásuk fontosságát annak köszöni, hogy szűkebb hazájok területén túl, az olasz művészet legpezsgőbb központjaiban, ernyedetlen termeléssel, az umbriai festésnek sajátos vonásait megkedveltették s népszerűekké tették.

BERNARDINO BETTI kettőjük közül a hívebbik eredetéhez. Festésmodora, rajza szoros rokonságát bizonyítja BENEDETTO BONFIGLI-val, az első festővel, ki PERUGIA-ban a középszerűsége felülemelkedett.

PINTORICCHIO-nak figyelemreméltó sajátosága az, hogy műveiben a tájkép nemcsak fontos szerepet játszik, hanem néha már főczellá válik. Működése épen e miatt igényelheti méltán azoknak derekas figyelmét, kik az olasz művészet csodálatos föllendülésének — a XVI. század elején — indító okait fűrkészik; kik Raphaelnak és Michelangelonak halhatatlan dicsőségét nemcsak bámulni, hanem érteni is akarják. A jelenkor alig ismer egyet is e fajta képei közül; csak VASARI-ból tudunk róluk; de a szavak, melyekkel említi, arról is meggyőznek, hogy föltünést keltettek; nyomtalanúl, művész különcködéskép, nem vesztek el: „1484-ben VIII-ik Innocentius pápa rendeletére a Belvedereben néhány termet és loggiát festett ki, hol — egyebek között — a pápa kívánsága szerint, az egyik loggiát pusztá tájképekkel diszította. Romát, Milanot, Genuát, Firenzet, Velenczét és Nápolyt

ábrázolta, a hogy jelenleg a flamandusoknál dívik. Ezek — mert akkoráig ilyesmi nem készült — nagyon tetszettek.“*

PIETRO VANUCCI érdekesebb egyéniség. Egyszer másszor, mikor jó napja van, műve úgy sikerül, hogy korának legjobbjai között méltán megilleti őt az első hely. Teljesen érvényre juttatja az umbriai festésnek szüz, lelkes kifejezését és egyszerűsége bírja a firenzei művészetnek nagyszabású felfogását; alaposan ismeri, a festés minden ágában, a kutatások legújabb vívmányait.

Ilyenkor áll előttünk PERUGINO, a művész.

PERUGINO azonban nemcsak művész, hanem *condottiere* is. Szoigálatába fogadja hazájának tehetséges festőit; a saját magával egykorúakat, s a fölnövekedő nemzedéket. Jól szervezett csapatjával számos föladatot vállal el. Falképeket készít FIRENZE-ben és PRATO-ban, ROMÁ-ban és PERUGIA-ban; oltárképeket fest a velencei tanácsnak, LODOVICO SFORZA-nak, ELISABETTA GONZAGA-nak, CARAFFA bíbornoknak. Ő maga utazik; szerez összeköttetéseket, utánna jár a megrendeléseknek. Ezalatt pedig FIRENZE-ben vagy PERUGIA-ban, állandó műtermében, készülnek az ő rajzai szerint a képek, melyeket azután, egy-egy rövid hazarándulásakor, néhány órai munkával, saját műveivé tesz.

Némelykor gyöngye képet szemlélünk: compositioja PERUGINO-é; ismerjük a szép oltárt, hol először alkalmazta. Azonban a példánynak készítője, — mely előtt megállottunk, — nem érezte, tehát nem is juttathatta érvényre az arcok kifejezését; nem értette meg a redőzet részleteit; nem tudott helyesen bánni az új modorral: az olajfestéssel.

Máskor ellenben oly művekre akadunk, melyeknél nem ismerhetjük ugyan félre, hogy PERUGINO-nak csak üzletében termettek, és mégis méltán igényelhetik az elismerést. S ezt könnyen megérthetjük. Hiszen ebben az üzletben foglalkozást kaptak egyébkor önálló művészek is. Gyakran felöltik egy-egy képen PINTORICCHIO, DON BARTOLOMEO DELLA GATTA, GIOVANNI DI PIETRO-LO SPAGNA, RAPHAEL SANTI, GIANNICCOLO MANNI, EUSEBIO DI SAN GIORGIO, TIBERIO D'ASSISI kezevonása. Joggal

* Milanesi kiadása, III. köt. 498. oldal.

vesszük mégis PERUGINO munkáinak sorában az ilyen képet számba, mert ő alkotta meg a csoportozatot és a tájképet; ő állította össze a színeket, a tárgy természete szerint, kellő hatással.

A művészetnek ilyen üzletszerű gyakorlása nem vala teljesen újítás; hiszen a nagyobb munkákat: egész templomok kifestését, nem végezhatték sajátkezüleg a mesterek. PERUGINO eljárásában az a figyelemre méltó, hogy nem csak saját nevelését, tanítványait, használja fel segédekül; hanem független festőkkel majd szövetkezik, majd ismét elválik tőlök.

Az ő eljárása divatos a XV-ik század végén s a XVI-ik század elején. PINTORICCHIO és INGEGNO követték példáját, sőt RAPHAEL is, — úgy látszik már ifjúkorában FIRENZE-ben, utóbb azonban ROMÁ-ban mindenesetre — hasonló módon teljesítette a magára vállalt megrendeléseket.

Efajta üzletben készült országos képtárunknak Madonnája is (48-ik szám). Az új lajstrom nem fűzi hozzá mesternek nevét; csak annyit állít a néző tájékozására, hogy PERUGIA-ban készült a XV-ik század végén.

PYRKER egri érsek ajándékozta, egész képtárával, ezt a képet is a nemzetnek; 1844-től fogva 1875-ig a nemzeti muzeumban függött, azóta, a többi régi képpel, az országos képtárban. Korábbi viszontagságairól semmi nyom nem maradt; legföljebb annyit gyaníthatunk, hogy az egykori patriarcha VELENCZÉ-ben vásárolta, mivel a legrégebb lajstromban — melyet MÁTRAI GÁBOR szerzett, — LUIGI VIVARINI, a kora-velencei festő, művekép szerepel. Újabban, LIGETI ANTAL-nak 1870-iki lajstromában, elnevezése jobban megközelíté a helyeset: PINTORICCHIO nevét viselte.

Ez a név csakugyan teljesen reá illik a kép keretének régi részein levő apró festésekre: az Angyali Üdvözletre. PINTORICCHIO rendes szokása szerint, ezen alakocskák temperával (enyvszínekkel) festvék; az arcok s kezek zölddel alákenvék; a bőr friss színet pedig úgy iparkodik előadni a művész, hogy a világos részeken, még a körvonalok mentén is, pirosuló ecsetvonásokat tesz. Mária haja valamivel hamvasabb szőke Gábor angyal fürtös fejénél. Mind a kettőnél a temperának, sőt a korai olajfestésnek, egy rendes fogyatkozását, nem kerüli el, — de nem is iparkodik elkerülni, — a festő; s ez az, hogy a haj nem könnyű, lebegő, lágú fölülettel bír, hanem megvilágított részei úgy elválnak a többi-

től, mint a drót. A szöveteken a ránczok éleit sárgával jelzi a festő; kéken, vörösön, sárgán egyaránt.

Mária ruhája nagyon egyszerű. A régi symbolikus színekbe — a hitébe s a szeretetébe — van öltöztetve: köpönyege kék, dereka vörös. Az ég küldötte már pompásabb mezben jelenik meg. Bő, ránczos sárga köntöse, ott hol a felső kart takaró szoros újj a vállba átmegy s második, külső, újjat képez, piros bélést láttat. A gallér barna. A kar alsó részét sötét kékeszöld szűk újj fedi, melynek hasítékán a fehér ing tűnik elő. Jobb vállán keresztülvetve piros köpönyeget visel. Kezében a szokásos virító lilionszálat tartja.

Mindkét alakon fölismerjük PINTORICCHIO jellemző kezevonását. Tartásban kecsességre törekedvén a művész, majdnem a keretesség határát túllépi; a kifejezésben pedig bensőséget és áhítatosságot iparkodván ábrázolni, csaknem erőtleneknek, édeskéseknek alkotja meg személyeit.

A jelen keret nem tartozott eredetileg a Madonnához, melynél három-három centimeterrel magasabb is, szélesebb is. Abból tehát, hogy az Angyali Üdvözlés mesterét megnevezhetjük, a fő-kép meghatározását illetőleg, semmit sem nyerünk. Az első összehasonlító pillantás, melyet, szemeinket az apró ANNUNZIATA-ról fölemelve, a fél életnagyságú Madonnára vetünk, meggyőz, hogy hasonló ugyan, de mégis más festő készítette. Az UMBRIA-szerte kedvelt, magasan ívedző szemöldököt, a nyílt homlokot mind a kettőnél megtaláljuk. A Madonna orczája azonban teljesebb, álla erősebb: ez teszi oly változatossá az arcz körvonalát. Ajakának kifejezése, a határozottan kanyarodó szélek daczára, lágy s még sem csucsorodik úgy, mint az alsó kis Máriáé; alacsony orra pedig emezénél kevésbé hegyes.

A művész eltalálta az ifjúkornak teljesen kifejlődött, de még síma, duzzadó formáit; hatásukat a karcsú nyak fokozza s a lágy szőke fürt, mely arczhosszant kígyózik. Vékony átlátszó fehér fátyol bujik ki vele együtt a fejet takaró nehéz szürkés-viola kendő alól. Nehéz, sötétkék köpönyeg takarja a Szűz vállait s karjai alá az övbe türve, elfödi termetét; a tompa ránczok béllésre vallanak, mely a széleken itt-ott kifordulván, sötétzöldnek bizonyul. A testhez álló ruha, szűk kézfejiéig érő újjaival, karmazsinpiros. Széles, finoman bevéssett arabeskekkel ékeskedő, arany szalagok szegik be a köpönyeget s a ruhát.

MADONNA. PERUGIA XV-İK SZÁZAD VÉGE.

ORSZÁGOS KÉPTÁR 48. SZÁM

A Madonna két kezén bizton ül Jézuska; egész öltözetét a derekát övedző finom pólyácska képezi. Balkezét térdén nyugtatja; jobbával megáldja a nézőt, kire a képből letekint. Gömbölyű önérzetes arcza, határozott nézése, ellentétet képez anyjának alázatos, szüzies, öntudatlan kifejezésével, mely minden ízén tükröződik: szemlesütve, gyöngéden símul fejével a Megváltóhoz.

Tündöklő fény közepette áll az isteni csoport. A sugarakat, melyek közül vörös lángnyelvecskék csapnak föl, *mandorla*-vá sötét csík foglalja össze. Egykor szivárványszíneket játszott külsőn szélein; de a régi restauratornak kiméretlen ecsete ezeket részben, a sarkak aranyalapját pedig teljesen, elfödte feketével. Nyolcz seraph, hat-hat vörös, sárga, kék és violaszín szárnyával tarkítja a mandorlát.

Képünk compositioja, az alakok részletei — igaz — nem térnek el lényegesen sem felfogásban, sem elrendezésben a MADONNÁ-nak számos egykorú ábrázolásától; de a biztos, a formákat oly helyesen jellemző, rajz és domborítás, az arcok és mozdulatok igaz érzése, a festő határozott egyéniségéről tanúskodnak. Régi módra dolgozott ez a művész; úgy a hogy még a tizenötödik század elején CENNINO CENNINI tanítja: *„Örömdet abban leld, fáradozzál azon, hogy a legjobbat, a mi nagy mester kezeiből kerül, lerajzoljad és akkor, — ha a természet tehetségnek csak szikrájával is megajándékozott, — odajutsz, hogy saját modorod alakúl, mely bizonyára jó is lesz; mivel kezed és értelméd, hozzászokván folytonos virágszedéshez, töviseket aligha választand.“**

PERUGINO-nak kortársai közül melyik festette vajjon ezt a képet? — mert, hogy ezeknek egyike készítette, a felől a rajz s a compositio kétséget nem engednek.

Némi útmutatást a színek kezelése ad. A képet részben temperával, részben olajszínekkel ecsetelte a művész. Amazokat a testekhez használta. Csiszolt gypszalapját szürkés zölddel egyenletesen vont be; ez, a hol födetlenül hagyja, félárnyékul szolgál; a világos részeket rózsásvörös s halaványsárga, a verőfényeket vékony fehér vonásokkal készíti; a gyér

* Trattato della pittura. Cap. XXVII.

mély árnyékot s a körvonalakat barnával jelzi. Az egész felület tükör-síma. A többi rész ellenben mind magasabban áll és egymással sem képez egy síkot, hanem a világosabb völgyet, az árnyékolt pedig dombot. Ezekben reá-ismerhetünk a tizenötödik század olajfestés-modorára; — az ilyen kevert eljárás mód Perugino üzlettársainak idősebbjeinél dívott.

ANDREA ALOYSII INGEGNO: ez az a festőnév, melyre képünket keresztelhettem volna, ha az országos képtár lajstroma készítésénél magasabb czélt nem tűzök magam elé, a szakirodalom színvonalán álló munka — a hogy tudósaink egymás műveiről oly szívesen mondogatják — végezésénél.

Kitünő külföldi tekintélyekre hivatkozhatnám, — pedig ez úgynevezett «komoly szaktudósainkat» mindég jobban meggyőzi, mint akármi, eredeti kutatásra alapított, eredmény: — PASSAVANT-ra, Raphael életírójára; WORNUM-ra a londoni National Gallery örére, ki a lajstromot nagy gonddal szerkesztette; CHARLES BLANC-ra, ki «Membre de l'Institut», s a francia művészettörténetírók közül bizonyára a legnevesebbek egyike; CROWE-ra és CAVALCASELLE-ra, az olasz festés történetének, Europaszerte ismeretes, szerzőire.

Mindannyian INGEGNO neve alatt sorolják fel Madonnánk másait, melyek a képtárakban előfordulnak. Hét példányt említenek: SIR ANTHONY STIRLING-ét LONDON-ban; a NATIONAL GALLERY-ét (702-ik szám.); kettőt a LOUVRE-ban (jelenleg csak egy van kiállítva, a 435. szám, a másik a Musée Napoleon III-ban 175-ik szám vala); a nápolyit (egykor 84-ik szám); a BRERA-ét MILANO-ban; a Szt-Klára kolostorét URBINO-ban; nyolczadik az országos képtaré. Ha azonban figyelmesen elolvassuk a sorokat, melyeket a tekintélyes szerzők e képeknek s állítólagos alkotójuknak szentelnek, csakhamar meggyözödünk, hogy ők nemcsak a mester sajátságairól nem képezhettek határozott fogalmat maguknak, — biztos alap híján —; hanem az említett képeket sem hasonlították össze szorgalmasan.

CROWE és CAVALCASELLE elég határozottan szólnak: «a nevezettek közül legjobb és kétségkívül mindannyinak eredetije SIR ANTHONY STIRLING-é: Madonna félalakja, fél mandorla-alakú fénykörben, nyolcz Cherub-fejjel s az aranyalapba bevéssett sugarakkal. Bal karján hordja az áldást osztó gyermek Jézust, —

míg a többen ez jobb oldalt áll. Képünkön a kifejezés és mozdulat leglágyabb s leggyöngédebb, a formák legpontosabban alakítvák, a vonások legbeszédesebbek; a redőzet is legtermészetesebb s legjobb, a szín legkellemesebb, a rajz leghelyesebb. Ezáltal bizonyul a többiek előképének, melyeket különböző kezek készítettek s becsben úgy következnek egymásra, hogy a második helyen az urbinoi kép áll, a harmadikon a National Gallery-é; ezután a párisiak, a nápolyi s a milanoi következnek. A STIRLING-féle képet méltán tulajdonítják PINTORICCHIO-nak; de egyttal mindazon vonások tűnnek föl rajta, melyek bizonyítják, hogy az ő modora FIORENZO DI LORENZO-étól származik. Mind ezek az említett Madonna képek FIORENZO-ra utalnak, csakhogy PINTORICCHIO közbenjárásával... Ha csakugyan INGEGNO-nak kell tulajdonítanunk a képek legnagyobb részét, akkor annyi bizonyos, hogy ez a festő FIORENZO tanítványa s PINTORICCHIO társa volt.»

Ebből azután mondja meg valaki, hogy az érdemes szerzők véleménye micsoda! FIORENZO, PINTORICCHIO vagy INGEGNO festette-e a képeket? Mert alig nevezhetjük másképp, csak a megoldandó kérdés kikerülésének, a pár sorral utóbb felhozott magyarázatot: «INGEGNO egyelőre fajfogalomként alkalmazható, mely alá az európai gyűjtemények számos képe tartozhatik».

INGEGNO bizonyára létezett; nemcsak VASARI említi, hanem okmányok is maradtak, melyeket aláírt. Nem szabad tehát őt fajfogalomnak használnunk; ha nem maradt reánk bebizonyítható műve, akkor ne alkossunk magunknak ferde fogalmat az ő egyéniségéről oly képekből, melyeket aligha készíthetett egy s ugyanazon ember. Ekkora igazságérzést megkövetelhet minden szellemi munkás az utókortól.

De nemcsak ennyi az érthetetlen CROWE és CAVALCASELLE fejtegetésében. Szövegükből az sem tűnik ki: hogy ezek a képek csakugyan egy compositió ismétlései-e, melyek egymástól csak lényegtelen apróságokkal térnek el? Úgy látszik a National Gallery képét (702-ik szám) összetévesztették tőle teljesen különböző szomszédjával (a 703-ik számmal), PINTORICCHIO művével, hol a Madonnát tájkép közepette látjuk szőnyeggel letakart kőpárkány mögött, melyen a gyermek áll.

Az urbinoi kép háttere is táj, s a Seraph-fejek a

mandorlával hiányzanak; egyébként azonban leírása megegyezik országos képtárunk Madonnájával.

Ily pontatlanul összeállított anyaggal szemben nem marad egyéb hátra, mint hogy kizárólag saját szemünknek higyjünk. A National Gallery (702) s a Louvre (435) példányokat ismerem. Com-

MADONNA. PERUGIA XV. SZÁZAD.
PÁRIS. LOUVRE 435. SZÁM.

positiojuk s színezésük, még a redőzet részleteiben is, teljesen megegyezik a budapesti Madonnaéval; az eltérések csakugyan csak lényegtelenek: a londoni képen a Madonna jobb vállát s a mandorlát csillagok díszítik; a párisi képen a felső sarkokban még két Seraph-fejet látunk. Mind a kettőn, a gyermek Jézus derekát takaró lepel sokkal erősebb, kevésbé átlátszó szövet, mint a mi példányunknál. Az országos képtár Madonnáján a formák nemesebbek, a kifejezés bensőbb, mint akár a londonin, akár a párisinál. Mienk-e az eredeti, vagy mind a három egy közös előkép után készült-e? — oly kérdés, melyre csak okmányok, vagy a képeken levő évszámok felelhetnének határozottan; pedig teljesen híján vagyunk minden efajta bizonyítéknak. Be kell tehát érnünk azzal, hogy megállapítjuk, mely környezetből kerültek ki, mely időben készültek, ezen művek. És ha

ezzel nem is elégtjük ki teljesen a nézőnek jogosult kíváncsiságát, — legalább nem tudjuk be valakinek a más munkáját, melyet talán nem tartott volna magához méltónak; nem hamisítjuk meg egyéniségének képét tőle idegen vonásokkal, és így eleget teszünk a kegyeletnek, melylyel a régi mestereknek tartozunk.

II.

«Mily jóságos és bőkezű némelykor az ég; miképen halmozza egyetlen személyre kincseinek végtelen gazdagságát; mind a kegyeket és ritka adományokat, melyeket máskor hosszú idő lefolyása alatt szokott számos egyén között fölosztani: annak világos tanúbizonyságát látjuk, a nem kevésbé kitünő mint kedves, urbinói RAPHAEL SANZIO-nál. A természet felruházta őt mind a szerénységgel és jósággal, melyet néha azoknál tapasztalhatunk, kik a többiek közül kitűnnek természetüknek bizonyos kedves emberségével, s ehhez gyönyörű díszül megnyerő előzékenység járul; mely minden fajta emberrel szemben s mindennemű ügyekben édesnek és kellemesnek szokott mutatkozni. A természet ő vele ajándékozta meg a világot, mikor MICHELANGELO BUONARROTI keze által a művésztől legyőzve, RAPHAEL-ben a szövetkezett művészet és erkölcsöktől akart legyőzetni. És valóban! Minthogy az akkoráig élt művészek legnagyobb része a természettől valami hóbortosságot és vad-ságot kapott, a mi nemcsak szeszélyesekké s különczködők-ké tette őket, de oka volt annak is, hogy rajtuk gyakran inkább az árnyékoldalak s bűnök sötét foltjai ütötték ki magokat, mint azon erényeknek tiszta fénye, mely az embereket halhatatlannokká teszi; — helyén való volt tehát, ha ellentétül RAPHAEL-ben fényesen ragyogtatta a léleknek minden legritkább erényét, annyi kecs, szorgalom, szépség, szerénység és tiszta erkölcs kíséretében, a mennyi elegendő, hogy elföldjön minden bűnt, bárminő csunya is, s minden foltot bármekkora. Bizonyára mondhatjuk ennél fogva, hogy az, ki oly ritka adományokat nyert, minőket RAPHAEL D'URBINO-ban észlelünk, nem egyszerű ember, hanem, — ha szabad magunkat így kifejeznünk — halandó Isten; és a ki a hír könyvében, műveivel, ide lent köztünk, tisztelt

nevet hagy, az remélheti, hogy az égben fáradozásainak s érdemeinek megfelelő jutalmát kapja.

«Született tehát RAPHAEL URBINO-ban, Italia egy nevezetes városában, az 1483-ik évben, nagypénteken, kilencz órakor este. Apja GIOVANNI SANTI volt, nem nagyon kiváló festő; de jóra való, józan eszű ember, ki tudta gyermekeit azon helyes útra vezetni, melyet balvégzete nem engedett megismernie saját fiatal éveiben. És minthogy GIOVANNI látta, mennyire fontos a gyermekeket nem dajka, hanem édes anyjuk tején fölnevelni: mikor fia született, — kinek a keresztelésnél a RAPHAEL nevet helyes előérzéssel adta — megkövetelte, minthogy más gyermeke nem volt, s utóbb sem lett, hogy édes anyja szoptassa és hogy gyermek éveiben otthon az atyai erkölcsöket sajátítsa el inkább mint parasztházban, érdes emberek között, a kevésbe pallérozott, sőt durva erkölcsöket és szokásokat. És mikor a fiu fölserdült, festésben kezdte őt gyakorolni, mert észrevév, hogy ezen művészetre nagy a hajlandósága és kiváló a tehetsége. Nem sok év múlt el s a még gyermek RAPHAEL már nagy segítségére volt GIOVANNI-nak számos művében, melyeket Urbino területén készített. Végre megérté ez a jó s szeretetteljes atya, hogy ő mellette már csak keveset okulhat fia; elszánta tehát magát arra, hogy PIETRO PERUGINO-hoz bejuttassa, ki, úgy hírllett, akkorában a festők között az első helyet foglalta el. E czélból ment PERUGIA-ba, hol azonban PIETRO-t nem találta, s ezért, hogy kényelmesen bevárhassa, elkezdett SAN FRANCESCO-ban egyetmást dolgozni. Mikor PIETRO hazakerült ROMA-ból, GIOVANNI, ki kedves és művelt ember vala, barátságot kötött vele, s a mint a helyes időt elérkezettnek vélte, a legalkalmasabb módon előadta kívánságát. És így PIETRO, ki nagyon udvarias volt s kedvelte a szép tehetségeket, befogadta magához RAPHAEL-t; GIOVANNI tehát nagy örvendezve URBINO-ba sietett, magához vette a gyermeket s PERUGIA-ba hozta, daczára az anya végtelen könnyeinek, ki őt gyöngéden szerette. PIETRO, mikor meglátta RAPHAEL modorát a rajzolásban és jó erkölceit s magaviseletét, úgy ítélte meg, a hogy idővel az eredményteljesen igazolta. Nevezetes tény, hogy mikor RAPHAEL PERUGINO modorát tanulmányozta, olyannyira utánozta, még a legapróbb dolgokban is, hogy képeit nem lehetett a mester eredetijeitől megkülönböztetni, s az ő s PIETRO műveit biztosan

nem tudták egymástól szétválasztani. Világos bizonyítéka ennek egynéhány alak, melyeket PERUGIA-ban, SAN FRANCESCO-ban, egy olajjal festett képen kidolgozott MADDALENA DEGLI ODDI számára: és ezek: egy a mennyekre szálló boldogságos Szűz és Jézus Krisztus, ki őt megkoronázza; alul pedig, a sír körül áll a tizenkét apostol, kik az isteni pompát bámulják.»

Ennyit — s többet nem, — mond el VASARI a nagy férfiúnak művészsze neveltetéséről. Pedig könyvét ő alig huszonöt évvel RAPHAEL halála után írta. Hittek is neki hűségesen harmadfél századon át. Nem gondolta meg egyik követője sem, hogy FIRENZE-ben és ROMÁ-ban élt, és az Italia többi részeiben történekről vajmi keveset tud, — azt is csak zavartan. Nem veték számba azt sem, hogy a két nagy városban már új nemzedéket talált; más viszonyokat, melyeket nem kötöttek össze a század első felével a hagyomány s az örökösödés folytonos szálai. Nem létezett már PIERO SODERINI-nek, a «non mai abbastanza lodato cavaliere» — soha eléggé meg nem dicsérhető lovag — FIRENZE-je, hol az ifjú RAPHAEL bámuló szemtanúja vala MICHELANGELO BUONARROTI és LIONARDO DA VINCI működésének. Letűnt ROMA tündöklő aranykora is; az egykori szereplők közül a kevesek, kik megmaradtak, csak «siratták a sír felett, melyben X-ik Leo fekszik, az irodalom virágzását, a művészeteket, az általános jólétet, a friss vállalkozási kedvet, a vidám szellemet, szóval minden javakat». A rettenetes vihar, mely 1527-ben ROMÁ-t, 1530-ban FIRENZE-t érte, rombolt s pusztított; de a levegő azért nyomasztó maradt. A művelődés szerteszórt harczosai soha nem tudtak megint összecsoportosulni; az ő törekvéseiket nem kísérte többé a nemzet rokonszenve; terveik megvalósítása már nem képezte Italia legfőbb vágyát. Az új, erőtlen, elsavanyodott nemzedék pedig: bánatos, tehetetlen, sóvárgással hallgatta az elmúlt szép idők emlékeit; hőseit ember fölötti lényeknek tekintette, kiket a természet nemcsak a legnagyobb képességekkel ajándékozott meg, hanem a legkedvezőbb, soha többé meg nem újuló, alkalmakkal, a legszerencsésebb viszonyokkal; — bámulhatja őket, de nem utánozhatja s nem érheti utól.

De az írók, kik VASARI állításait készpénzül elfogadták, nemcsak azokkal a viszonyokkal nem törődtek, melyek az ő fel fogását sugallták, hanem azokkal sem, melyek között RAPHAEL

nevekedett és működött. Hiszen ők nem a művészet történetét tanulmányozták: egyes képeket akartak híres festő művéül igazolni, hogy becsüket Europa-szerte elismertessék.

Mihelyest azonban komoly kutatás tárgyát képezte az olasz művészet fejlődése, tüstént kitűnt a XVI-ik századbéli szerző íratainak valódi értéke. Épen ötven éve múlt, hogy RUMOHR kimondotta e VASARI-féle életrajznak első részére a helyes jellemzést: «RAPHAEL nevelkedésének regénye» s kijelölte egészséges érzéssel az utat, melyen a művész ifjúkora valódi történetének megismeréséhez eljuthatunk: «Azon föltevésből kell kiindulnunk — így szól — hogy RAPHAEL, miután apja műhelyét elhagyta, sokkal függetlenebbül élt és működött, mint azt képzelni szokták, és alkalom adtával, majd PERUGINO vagy más festőnek szolgálatába állott, majd pedig önállóan dolgozott.»

A tudós, ki számos éven át tartózkodott Italiában, míg olasz érzés teljesen áthatotta, erre ez eredményre nem okiratok tanúságának összevetése útján, hanem RAPHAEL műveinek tanulmányozásából jutott, melyeket a VASARI nyújtotta vezérfonállal értelmesen nem rendezhetett. A mit ő helyes tapintattal eltalált s föltevéskép mondott ki, azt most már a szorgalmas kutatás bizonyossá tette. Ma már tudjuk, hogy MAGIA CIARLA, RAPHAEL anyja, 1491. október 3-án halt meg: tehát nem sirathatta, hogy fiát idegen városba tanulni küldték; hogy GIOVANNI SANTI 1494. augusztus elsején hunyt el, s hogy második feleségétől BERNARDINA PARTE-től egy leánya született; hogy PIETRO PERUGINO 1493-tól 1499-ig folytonosan utazgatott s székhelye ekkorában FIRENZE vala; hogy 1499-ig RAPHAEL állandóan URBINO-ban lakott. VANUCCI csak 1500-ban telepszik meg PERUGIA-ban, ugyanekkor pedig egy törvényszéki okiratban azt a megjegyzést találjuk, hogy SANTI elhagyta szülővárosát.

RAPHAEL tehát tizenhét éves korában kerülhetett csak állítólagos mesteréhez. Tanuló ő ekkor semmi esetre sem volt többé. Az olasz művészek nevelését, a tizenötödik században nagyon korán kezdték: nyolcz-kilenczéves korukban adták be a fiúkat a műhelybe; az inaskodás három-négy évig tartott, ugyanaddig a segédkedés, s így tizenhat-tizenhét esztendő fiatal ember kész, önálló művész lehetett.

Nem nagyon hosszúra nyult az idő, melyet RAPHAEL PE-

RUGINO üzletében töltött; mivel ez, 1502 végén, FIRENZE-be költözik ismét. PINTORICCHIO, a másik mester, kinek megállapított híre a fiatal festő önálló föllépését megnehezítette volna, szintén eltávozott UMBRIA-ból; 1502-től 1506-ig SIENA-hoz nagyszabású föladat kötötte: a PICCOLOMINI könyvtár kifőstése. A helyzet tehát kedvezett RAPHAEL-nek, ki ez időtől fogva nem segédkedett többé. Független működésének első korszaka ekkor kezdődik. 1504 októberig tart; mikor őt is elcsábította szülőföldjétől a művészetnek fővárosa: FIRENZE. Ezen két év alatt alkotta bizonyára a képeket, melyekből még teljesen hiányzik a toscan festés, — kivált LIONARDO, — hatásának minden nyoma; mert utóbb, az ARNO partjára érkeztek, ez őt tüstént hatalmasan megkapta. Modora ez időtájt két irányon alapszik: a perugiain, a hogy VANUCCI és BETTI kifejlesztették és a bolognain, melynek legközelebb FRANCESCO RAIBOLINI adta volt meg fontosságát. TIMOTEO VITI oltotta ezt RAPHAEL-be. VASARI hallott valamit a két festőnek összeköttetéséről egymással, de mert TIMOTEO-t gondolta fiatalabbnak, őt képzelet tanítványnak és a viszonyt RAPHAEL fénykorába: ROMÁ-ba helyezi. Pedig TIMOTEO már 1495-ben befejezte tanulmányait RAIBOLINI vezetése alatt, s kész mesterül tért haza URBINO-ba, épen akkor, mikor az elárvult RAPHAEL leginkább szorult festő oktatására.

RAPHAEL alkotásain ismételten kiűt a családi hasonlatosság RAIBOLINI műveivel. Nagy fejtörést okozott ez a tudósoknak, kik VASARI szemüvegén át vizsgálták az urbinoi mester fejlődését, kivált mert sokkal tartósabban nyilatkozik PERUGINO hatásánál. Jellemző vonás RAIBOLINI arczképein a természetnek gondos megfigyelése és hű ábrázolása; ez különbözteti meg mindenek fölött a rokon umbriai mesterektől, s épen ez adja meg RAPHAEL legelső alkotásainak a bájt, melylyel PERUGINO-t felülmúlja. A realistikus érzés, — s ezt TIMOTEO DELLE VITE ébresztette ifjú honfitársában —, tette őt oly fogékonnyá a festés valódi haladása iránt, melylyel LIONARDO és FRA BARTOLOMEO révén érintkezett firenzei tartózkodásakor.

RAPHAEL-nek reánk maradt képei közül mintegy tizen-
négyet kell ezen két év munkálkodása eredményeül elismernünk.
Köztük legfontosabb a négy oltárkép: Tolentinoi Szent Miklós

megdicsőülése, a Feszület, Mária megkoronázása és Mária egybekelése Józseffel. A művész fejlődését legjobban megismerhetjük a Mária koronázásából — melyet, VASARI szerint, MADDALENA DEGLI ODDI megrendelésére, SAN FRANCESCO-ba PERUGIÁBAN festett, jelenleg pedig a VATICAN-ban őriznek — mert e képnek tizenhárom rajztanulmánya maradt reánk.

Jehosaphat völgyében áll a kősír; körülötte csoportosulnak az apostolok: balról hatan, élükön Péter; jobbról öten, Pállal, ki szemközt áll az apostolok fejedelmével és Jánossal az előtér legkiválóbb helyén. Közepütt a sarcophagus mögött hitetlen Tamást látjuk, kinek unszolására levették a sír födelét, s most bámulva vesznek észre Mária holtteste helyén virító liljomokat és fehér rózsákat. A csoda hitelül, Tamás kezébe, magusból lehull a Boldogságos Szüz öve s az ilyenépen figyelmessé lett apostolok elragadtatva csodálják a mennyei látomást: fenn az ég boltján teljesíti Krisztus ígését; megkoronázza «Libanon menyasszonyát». Angyalok zeneszóval kísérik az ünnepélyes cselekedetet; a felhőkből, a felséges pár lábainál, imádkozó angyalgyerekek tűnnek elő; legfölül pedig a Seraphim udvara lebeg.

Az apostolok közül háromhoz találunk vázlatot RAPHAEL rajzai közt: Szt. Tamáshoz egy lapon a WICAR-féle hagyatékban, LILLE-ben (PASSAVANT-nak lajstromában RAPHAEL rajzairól 384. sz.); az apostol fejéhez, nyakához és övet tartó kezeihez. Szent János négyszer fordul elő: LILLE-ben (PASSAVANT 385. sz. verso) a ruha redőzetének tanulmánya; VELENCZÉ-ben a fej, nyak és könnyedén odavetve a csupasz felső test (PASSAVANT 57. sz.) — az arcz itt jobbról balfelé fordul, míg a képen fordítva áll —; OXFORD-ban ugyanaz a fej és nyak (PASSAVANT 555. sz.); és JOHN MALCOLM gyűjteményében (PASSAVANT 307. sz.) ismét ezen fej, csak hogy itt a ruha szegélyét, a képnek teljesen megfelelően, jelezte a rajzoló. A két utóbbi rajzot az eddigi kutatók: PASSAVANT, ROBINSON és RULAND, úgy tárgyalják, mintha Szent Jakab fejének tanulmánya volna, ki a képen Szent Jánossal szemben áll az előtérben. A két alak között a fő különbség az, hogy János állása sokkal szenvedélyesebb: épen előre lépett, — testének súlyát még egészen jobb lába hordja; bal kezét kebeléhez szorítja; önkénytelenül kinyitja jobbját s hátra, lefelé vetette. Hirtelen föltekintett, hátra szegvén fejét, úgy hogy kifeszült nyakát látjuk. Minden mozdulatából rajongó odaadás sugárzik. Szent

Jakabon inkább a meglepetés tükrödzik: nyugodtan áll mindkét lábán; jobbában könyvet visz; balját csodálkozó tartásban emeli; inkább tekintete, mint arca irányul fölfelé, melynek éle ennek következtében csaknem függőleges. Az állnak rövidült rajza, a három említett tanulmányon, megegyezik Szent János arczával a képen, olyannyira, hogy pontos összehasonlításnál nem ismerhetjük félre.

A lillei gyűjtemény kis kréta-rajzát (WICAR lajstrom 720. sz.), PASSAVANT (412. sz.) és RULAND (331. old. II. A. XII.) leírják ugyan, de nem ismerték meg, hogy ez is Mária megkoronázásához tartozik. Nagyon részletesen kivitt tanulmánya az öreg hosszú szakállú apostol fejének, ki mindjárt Szent Jakab mellett áll, Pétertől pedig a harmadik helyen. Ez már nem közvetlenül a természet után készült, hanem csak az alakok egymáshoz viszonyított állásának pontos meghatározása után, mert Szt Jakab arczéle szerint, mely a jobb fület s a szakáll egy szélét eltakarja, a rajz üresen maradt.

A kép felső részéhez hét lapot ismerünk. A lillei gyűjteményben őriznek egyet (PASSAVANT 384. sz. verso), mely a középső csoportot ábrázolja: Krisztust a mint Máriát megkoronázza. A művész ezen a rajzon az alakok mozdulatát kereste. Két fiatal embert ültetett a kellő helyzetbe s le is kapta őket papírjára, a mint voltak, hűségesen: testhez álló ruhájukban; a felső karon bő újjakkal; a széles, kerek csattos, övvel. Mária alakjában teljesen eltalálta azt a mi képzeletében leledzett; Krisztust ellenben kissé változtatta a kivitelnél, valamivel inkább szemben helyezte a nézővel; az alak ezáltal szélesebb: méltóságteljesebb hatást gyakorol.

A British Museum rajzán (PASSAVANT 440. sz.) a szélső, hegedülő angyal fejét és jobb kezét abban az állásban tanulmányozta RAPHAEL, melyet végül megtartott. Ugyanezen angyal egész alakját látjuk a lillei rajzon (PASSAVANT 383. sz.), csakhogy arczát itt velünk nem szembe fordítja, hanem egyenesen maga elé néz, úgy hogy oldalt látjuk. Mellette hasonló állásban ismételte őt RAPHAEL, hegedü helyet guitarret adván kezébe; itt is mintául valamelyik segédjét használta, szűk ruhában, s az angyal lobogó bő öltözetét utóbb rajzolta föléje. Egy másik lapon (PASSAVANT 385. sz.) ismét angyalfej-tanulmány van; egy harma-

dikon (PASSAVANT 407. sz.) a tamburát tartó angyal fejére ismerünk a fiatal fiú arczában, kinek fejét sapka takarja.

OXFORD-ban két angyalnak gondos rajzát, a természet után, találjuk (PASSAVANT 493. sz.). Az egyik ép úgy áll, mint a képen a szélső balra és szintén tamburint csörget; a kezek állása okozta a legtöbb bajt a művésznak, ki ezért újra oda rajzolta őket nagyobb mértékben, s külön megjelelte fehérrel a verőfényeket. A másik angyal guzsliczán játszik; csakhogy teljesen elűt attól, ki a képen ugyanezen hangszert kezeli; összeegyeztik ellenben minden ízében, fejének, kezeinek, lábainak állásában azzal, ki az országos képtár kézrajzán hegedül.

Az országos képtár rajza — (PASSAVANT 240. sz.) 0·157 m. magas, 0·193 m. széles sepia tollrajz, — a kép egész felső részét ábrázolja; de Máriának nem megkoronázását, hanem mennyekre szállását. A Boldogságos Szűz, — fejét is betakaró hosszú köpenyben, melyet nyakánál csatt, derekán öv tart össze, — a mandorlában áll összetett kezekkel. Fölül a mandorla csúcsán egy, oldalt s alul két-két Seraphot látunk; a Madonna lábainál pedig két gyermek-angyal buvik elő. Négy angyal tamburával, hegedűvel, hárfával és guzsliczával kíséri Máriát itt is, miként a képen.

A MADDALENA DEGLI ODDI számára festett kép vázlatai között az országos képtár rajza külön áll. A többi tizenkét rajzban észlelhetjük RAPHAEL eljárását, ekkorában, egyes alak megalkotásánál. Az alakok, a mozdulatok, lábállások, kéztartások, melyeket PERUGINO és PINTORICCHIO állapítottak volt meg, s az umbriai festők szelvében használtak, — ezek töltötték el RAPHAEL-nek képzeletét. De míg a többiek, az öreg híres mesterek is, az egyszer megrajzolt alakot újra meg újra alkalmazták: SANTI nem elégedett meg a szolgálai isméltéssel, hanem beállítja mintáját; megfigyeli a világítás elosztását az alakon s megrajzolja pontosan a természet után az egyes formákat: mindent a mit csak meglát. Még segédjeinek sapkáit és czipőit, sőt véletlen fogatkozásaikat, — például a kis fiú szemhéjján a sebet a lillei rajzon (PASSAVANT 407. sz.) — sem hagyja el.

Az országos képtár vázlata ellenben a képalkotás titkait árulja el. Oly észjárás első példája, melyet RAPHAEL utóbb is követett, és pedig azon alkalmakkor, mikor minden erejét megfeszítette: Krisztus sírba tételénél, ATALANTA BAGLIONI számára — hol az első vázlatokon Krisztus siratásával foglalkozott —

RAPHAEL SANTI. MARIA MENYBEMENTELE. TOLLRAJZ AZ ORSZÁGOS KÉPTÁRBAN

K. 111

a képnél, melylyel FIRENZE-ben híre szert tenni iparkodott, és utolsó művénél: Krisztus megdicsőülésénél, — melylyel síkra szállott MICHELANGELO és SEBASTIAN DEL PIOMBO ellen, kik együtt készítették Lázár föltámadását; — itt is más vala első szándéka: Krisztus föltámadását akarta festeni.

Mária megkoronázását nem írja le sem a theologus Jánosnak, sem az arimathiai Josephnek, sem a sardisi püspöknek: Melitonak, tulajdonított apokryph írás, sem végre Jacobus de Voragine könyve, s ez volt Olaszországban a szentek életére a legelterjedtebb kútforrás. Mindezek Mária mennybemenetelét tárgyalják. A keresztyénség terjedésével, mikor keletkezésének eseményei mindinkább fölébresztették az érdeklődést, szükségkép történt, hogy a szereplők sorsát, melyről a szent írás nem emlékezik, a népben leledző epikus hajlandóság, ismeretes jellemvonásaikból, részletesen kifejtse. Mária martyriumáról sehol semmi nyom, haláláról semmi említés. Természetes indoka ezen némaságnak az, hogy a Megváltó megóvta anyját az üldözéstől meg a haláltól, s hosszú kínszenvedéseit megjutalmazta: egyenesen az égbe vevén őt maga mellé. De nem csak lelke szállott mennyekre. Hiszen, hogyan hihetné gondolkozó, vallásos kedély, hogy annak teste, ki egykor szíve alatt hordozta az Urat, az a szentséges ereklyetartó, a férgek eledelévé legyen, hogy szétbomoljék s porrá széthulljon mint a bűnös ember teteme! S ezen dicsőség tanúinak lenni: ez kétségtelenül egyike vala a lelkesítő örömöknek, mely a hü, áldozatkész apostoloknak jutott. «Isten, ki nagy jóságodban az egekből leküldted egyedül fogantatott fiadat, hogy alázatos személyemben időzzön és kegyeskedtél őt általam, alacsony által, megszületni: légy könyörületes a világgal és minden lélekkel, mely nevedet vallja. Urunk! az egek királya! az élő isten fia! fogadj be mindenkit, ki nevedet vallja, hogy dicsértessék a te születésed. Urunk Jézus Krisztus, ki mindenható vagy a földön s a mennyekben, ezen kéresemmel a te szent nevedre hívatkozom: minden időt és helyet, melyben nevedet említik, szenteld meg azt a helyet, és dicsőítsd azokat, kik az én nevemmel dicsőítenek téged, és fogadj el ilyen személytől minden fogadkozást, minden könyörgést, minden kérést», így imádkozik az apostolok kérelmére Mária, halála óráján. S az Úr felel: «Örvendezzék szíved és vigadjon, mert megadatott néked minden kegy és minden aján-

dék atyámtól, ki az égben van, és általam, és a Szentlélek által: a lélek, mely reád hívatkozik, az meg nem szégyenül, hanem könyörületet, vigaszt, támogatást és biztatást lel, atyámnak színe előtt, ki az égben van; mind azon a világon, mely most vagyon, mind pedig azon, mely léssen... Jer Libanon menyasszonya, jer s megkoronáztatol.» Ki kételkednék, hogy az Úr beváltotta szavát? Az áhitatos nép nem kételkedett; a festők megfestették; az egyház elismerte, odaállítván számtalan oltárra a boldogságos Szűz megkoronázását.

MADDALENA DEGLI ODDI Mária dicsőülését rendelte meg. A föladat megoldásánál, — bizonyítja a vázlat országos képtárunkban, — először a mennybemenetelre gondolt a mester. Ezzel a jelenettel oly behatóan foglalkozott, hogy már az angyalokat kezdte természet után megrajzolni (oxfordi rajz PASSAVANT 493. sz.); ekkor azonban elejti s megfösti a koronázást.

Ha a két jelenetet összehasonlítjuk, reá találunk RAPHAEL ezen elhatározásának valószínű okára: A mennybemenetelnél egymás fölött három emeleten oszlanak el a szereplők: alúl a sír körül az apostolok; fölöttük Mária zenélő angyaloktól környezve; végre legfölül, Seraphok seregének közepette, az Úr, ki a megdicsőültet áldással fogadja. A koronázásnál a főalakok és kísérei, fönt, egymás mellé kerülnek; csak ez köti le a földön maradtak figyelmét: ez okozza minden mozdulatukat.

RAPHAEL-nek erős drámai érzése nyilvánul, mikor Mária mennybemenetelét mellözi s helyette megkoronázását ábrázolja; mikor fölismeri, hogy mentől egyszerűbb a cselekvés, annál hatásosabb: minél inkább összpontosíthatja, mentől érthetőbbé teszi az összefüggést e közt s a személyek mozdulatai közt, annál inkább érdekli a nézőt. Ebben a művében megmutatja SANTI, hogy PERUGINO műhelyéből mikor kikerül, már nem csupán jól fösteni, hanem a tárgyakat kellően megalkotni is tudja.

III.

Miért hagyta el RAPHAEL 1504 végén a kedvező helyzetet, melyet, két év alatt, munkálkodásával UMBRIÁ-ban magának megteremtett; miért kereste föl FIRENZE-t, hol föltünni sokkal

nehezebb volt, mint bármely más központban, hol elismert mesterek versenyzése vonta magára a műértő közönség figyelmét? — mind ennek sem okmányban, sem a festő műveiben külső okát nem találjuk. A lélektani okot helyesen találja el VASARI, bár egy soha meg nem történt eseménnyel hozza összeköttetésbe: MICHELANGELO és LIONARDO DA VINCI nyílt pályázatával a firenzi nagy tanácsterem díszítésére. RAPHAEL érezte, hogy az umbriai művészet szűk határok között mozog; legfőbb feladata még mindig a kegyeletes kép, hol az egyház hagyománya s a nép megszokása áthághatatlan korlátokat állítanak fel. Az ifjú mesternek éreznie kellett, hogy ily működés mellett mesterembségre van kárhoytatva; hogy magasabb törekvéseinek nemcsak nincs alkalma nyilatkozniok, de még képzés híján idővel okvetetlenül el is vesznek. «Azon szeretet folytán tehát, melylyel a művészet magasztossága iránt mindig viseltetett, félretette munkáját, és minden reá nézve hasznosat és kényelmeset, s FIRENZE-be jött.»

Az ajánló levél, melyet magával vitt, egyaránt bizonyítja, hogy FIRENZE-ben egyéb célja a tanulásnál nem vala, s hogy hazájában már elismerésre szert tett volt: «Jelén sorok átadója RAFAELLE urbinoi festő. Művészetéhez nagy a tehetsége s elhatározta, hogy egy ideig FIRENZE-ben tanulmányok végett időzik. S mert apját, kitünő voltáért kedveltem, úgy fiát is, ki szerény és szeretetreméltó ifju, minden tekintetben nagyon szeretem s óhajtom, hogy majd szép előmeneteleket tegyen. Ezért ajánlom Nagyságodnak a lehető legmelegebben. Az én kedvemért kérem, legyen segítségére és kedvezzen neki minden alkalommal, mert mindazt a jót és támogatást, melyekben Uraságod őt részesíteni fogja, úgy tekintem mintha magam élveztem volna! és lekötelezve érzendem magamat attól, kinek most ajánlom magamat és búcsúzom.» Így ír GIOVANNA FELTRIA DELLE ROVERE, SORA-i herczegasszony, PIETRO SODERINI-nek, a firenzei köztársaság élethossziglan választott *gonfaloniere*-jének.

FIRENZE-ben élénk mozgalmak voltak napirenden a művészet terén. A mesterek, kik még a tizenötödik század modorával dolgoztak, már csak nagy erőfeszítéssel állották meg helyöket az új szereplőkkel szemben. FILIPPINO LIPPI utolsó nagy művében, — 1504 elején halt meg — a STA MARIA NOVELLA-i STROZZI-kápolna frescoiban, látjuk: mint iparkodik dramatikus

életet önteni a jelenetbe; erőteljes színhatással megkapni a nézőt; és mégis — csak kuszált cselekvényt, s virító tarkaságot ér el. SANDRO BOTTICELLI-től, LORENZO DE' MEDICI idejének termékeny mesterétől, a tíz év alatt, melyet a XVI-ik századból még megélt, egy nevezetesebb művet sem találunk többé. PERUGINO, a korábbi nemzedék kedvelt mestere, kénytelen volt hallgatva eltűnni, mikor MICHELANGELO nyilvánosan szemébe mondta, hogy «művészetben esetlen». Hiába fordult elégtételért a nyolczak tanácsához: azok BUONARROTI-nak adtak igazat.

A firenzei köztársaság bel- és külviszonyai megtisztultak volt. A közvetlen veszedelem, melylyel egyrésről CESARE BORGIA s a pápa fenyegették, VI. SÁNDOR halálával 1503-ban megszűnt. Másrésről PIERO DE' MEDICI vízbefult s ezzel a FIRENZE zsarnokságára törekvő háznak tettejeje, egyelőre, megbénult. PIERO SODERINI megválasztása, élete fogytáig, a kormány fejéül, állandóságot biztosított a létező alkotmánynak: «érett koru ember vala, vagyonos, nagy nemzetségből; általán úgy vélekedtek felőle, hogy hozzáférhetetlen s mérsékelt férfiú; a közügyekben sokat fáradozott, gyermekei pedig nem valának: s ezt nagyra becsülték, biztosítékául annak, hogy nagyobb hatalomra nem vágyik».

PIERO csakugyan szakított a MEDICI-ek pártoskodó önkényével a közügyekben; kinevezésekkel s titkos intézkedésekkel nem iparkodott oly követőkre szert tenni, kikre még az állam érdekeivel szemben is számíthatott volna; másrészt azonban elfogadta a MEDICI-kormány hagyományát, mely a művelődés ápolását az intéző személyek egyik főfeladatának tekintette. Két férfiút iparkodott visszaszerezni szülővárosuk művészetének: MICHELANGELO BUONARROTI-t és LIONARDO DA VINCI-t.

MICHELANGELO-t ekkorában Olaszországszerte elismerték legelsőnek a szobrászatban; de SODERINI a szakjába vágó megrendeléseken kívül másikat is juttatott neki: a nagy tanács-terem egyik falának kifestését. A XVI-ik században semmi föltűnőt ebben nem láttak; hiszen nem festők, szobrászok és építőmesterek nevelkedtek, hanem művészek.

MICHELANGELO művészetét, fölfogását, ma anélkül alig méltathatjuk, hogy szemünk előtt ne lebegjenek a SISTINA frescoképei, hol ő az érzések és gondolatok nagyszerűségével DANTE mellé emelkedik. Benne önkénytelenül, mindig a renaissance-mű-

vészret eszmetartalmának leghatalmasabb profétáját látjuk. Pedig ha fejlődésének csupán első korszakát vesszük szemügyre, félre nem ismerhetjük, hogy egészen más nyomon járt: kezdetben pusztán alaki föladatok megoldására törekedett. Híres Pietájában nem a hétszeres fájdalmak súlya alatt roskadozó anyát, nem a bűnös világot, saját kínszenvedéseivel, megváltó «ember fiát» látjuk; hanem az örök ifjú, rózsás újjú Eost, ki deli fiát, hős Memnont siratja. Davidja, «nem az alázatos gyermek, kit a filiszteus lenéze, mert ifjú vala» s ki csak az Úr nevében száll síkja; csak Istentől várja a győzedelmet: óriás az, fiatal Herakles, eltelve karja hatalmas erejének öntudatával.

A tanácsterem falának díszítésére szánt kép tárgyát a művész úgy látszik szabadon választhatta FIRENZE történetéből. Ő a CASCINE-i csatát ábrázolta —; de nem a küzdelem kétségbe esett erőfeszítését, mikor a diadal végzetes eldöntése egyes csoportokban, különféle árnyalatokban leli kifejezését. Csak véletlen eseményt rajzolt meg: firenzeieket, kik a tikkasztó hőség elöl gondatlanul menekülnek az ARNO hűs vizébe; most pedig meghallván az ellenséges trombita harsogását, fölkapaszkodnak a meredek partra és sietve kapják magukra ruhájokat, fegyveröket. Általános elragadtatást keltett műértő körökben «az alakok szokatlan helyzete; minden izomnak és ínnak szembeszökő kidomborodása. Egyik harcos fölállt már, másik térdepel, harmadik lehajlik, a negyedik lehasalt, hogy társát segítse, ki föltörekszik a vízből s levegőben lóg — s mindezek a legnehezebb rövidülésekben tüntek föl a néző szemei előtt.» A jelenet nem drámai hatalommal kapta meg a közönséget; hanem mert «ezen a lapon MICHELANGELO elcsodálkozó és bámuló művész-társainak megmutatta a rajzolás netovábbját».

BUONARROTI mesterséges alkotása megkapta a méltó elismerést. LIONARDO DA VINCI működése azonban sokkal termékenyebb vala; mélyebb hatást gyakorolt — kivált az ifjú művészekre. ANGHIARI-i ütközete évszázadokon át maradt kiinduló pontja a csatakép-festésnek; minduntalan találunk belőle merített részleteket és elrendezéseket. Ennél azonban még nevezetesebb tette a realistikus arczképnek megteremtése, mit szintén a XVI-ik század első éveiben vitt véghez, megfestvén MONA LISA-t, a bűvös-bájos asszonyt, kinek mosolya LIONARDO óta annyi festőt s annyi költőt elkábított: «Ez a fej könnyen meggyőz, mennyire

utólérheti művészet a természetet, mivel a festő ecsetelte a legfinomabb csekélyégeket is. A szemekben ott valának a csillogó verőfények, ott a rezgő nedü, melyet a természetben folytonosan észlelünk; körülöttök pedig a halovány rózsás színek, s a pillák, miket csak a legnagyobb ügyességgel lehet megfesteni. Természetesebbet képzelni sem lehet, mint a hogy ő mutatja a szemöldököt, hol megfigyelhetjük: miként nőnek ki a bőrből a szálak itt sűrűbben, amott gyérebben; miként feküsznek a bőr likacsai szerint. Az orr, szép, gyengéden pirosuló, nyílásaival élőnek látszik. A száj azzal a metszéssel s a rózsás ajkak, melyek az orcák pirjával oly finoman összeolvadnak: azt véljük nem színek, hanem élő hús. A ki figyelmesen szemléli, az az ér verését meglátja a nyak gödrében. Valóban elmondhatjuk, hogy oly módon festette meg, mely a legkitünőbb művészt, bárki legyen ő, megreszketteti és elrémíti.»

Mikor VASARI ezen szavait olvassuk, ne feledjük, hogy az egész XV-ik századon át festettek arczképeket aprólékos részletességgel, hogy nem általánosságban ezt hangsúlyozza a szerző. Oly részleteket említ ő, melyek nem csupán a mindennapi hasonlatosságot idézik elő, hanem a kedély hullámozását fejezik ki: a szemek olvadozó tekintetét, a lélegző izgékony orrot, a mosolygásra fakadó ajkakát. S ha a kép elé állunk, — daczára a vastag mázburoknak, mely színét fakóvá teszi, legfinomabb árnyalatait eltakarja, — ma sem vagyunk képesek az ígézetnek okára reámutatni, mert nem pusztán szép vonásokat festett a varázsló, hanem lelket: így oldotta meg a realistikus művészetnek legfőbb föladatát.

RAPHAEL fogékony lelkületére ellenállhatlan vonzást gyakorolt LIONARDO műveinek rejtélyes bája. Összhangra vágyó természete csak a fokozatos fejlődést tűrte meg. MICHELANGELO tehát, ki ekkor céltnak a művészet eszközeit tekintette, egyelőre nem hatott reá. Mikor PERUGINO-tól elszakadt, ő a betanult formáknak az életet iparkodott megadni, ellesvén a részleteket a természettől, s ez megérlelte őt a kinyilatkoztatásra, mely LIONARDO képeiből sugárzik: hogy az emberi formákkal nem csak cselekvényt és szenvedélyt, hanem érző kedélyt is kell kifejezni. Hogy ő felfogta ennek mélyreható értékét, arról rajzai

tanuskodnak, kivált a tanulmány MADDALENA DONI arczképe-
hez, melyet jelenleg a LOUVRE kincsei közt élvezünk.

MADDALENA DONI. (RAJZ A LOUVREBAN.)

Az egyéni vonások érdekességét s hatalmas kifejezőképességét szemben az előzőktől átvett fejmintákkal, melybe minden művész legfeljebb saját szépség-eszményét szötte bele, szintén ekkor s ezen befolyástól indítatva, fogta fel RAPHAEL. Húsz éven át tartó munkálkodása alatt — tudunkkal — huszonkilencz arczképet festett s ezek közül tíz készült 1504-től 1507-ig FIRENZE-ben. PASSAVANT és RULAND méltán sorolják ezek közé az ifjú férfi arczképet országos képtárunkban. Ők FRANCESCO MARIA DELLA ROVERE, urbinoi trónörökös vonásait képzelik benne meglátni. Tüstént elejtjük ezt az elnevezést, ha meggondoljuk, hogy a fiatal herceg 1491-ben született, tehát 1508-ban is még csak tizenhetedik évét töltötte be. Arczképünkön ellenben meglátt ifjút látunk, kifejlődött vállakkal, megállapodott vonásokkal s

higgadt, meggondolt, arczkifejezéssel. Az ő száján is ott honol a kelő mosoly — nem a határozott ötletből kitörő nevetés előzmé-

RAPHAEL SANTI. ANGELO DONI ARCZKÉPE.

OLAJKÉP FIRENZEBEN A PITTI-KÉPTÁRBAN.

nye, de inkább a megelégedett, kedves lelkek jele. Az alak elrendezése a képfülületen oly feltűnően hasonlít AGNOLO DONI arczképéhez, hogy ez maga elegendő bizonyítéka a két mű egykorú

Kész. by. angol. l. p. st.

RAPHAEL SANTI

FÉRFI ARCZKÉP — KÉSZÜLT 1505—6 TÁJÁN.

AZ ORSZÁGOS KÉPTÁRBAN

alkotásának. Az ifju kezét, a kép széle mentén elhelyezett, köpárkányra nyugtatja; mögötte kitekintünk a tájékra: távolban kéklő hegyekre, nyári lak koronázta dombra, melynek alján kanyargó folyó a tóba ömlik, — oly vidék, mely ha szelédobb is, hasonlít a LIONARDO-tól kedveltekre. A fiatal ember barna ujjatlan köntöst s alatta piros ruhát visel, melyet a nyaktól fodros ing széle választ el. Haja majdnem vállát éri, és sötét keretet képez a hosszú orczához. Fején piros biretumot visel; egészen a fajtát, minőt a bibornokok tesznek fel. Ez a rendes berretta-tól, mely akkorában dívott, azáltal különbözik, hogy semmi karimája nincs s négyszögletű alaprajzát, négy él jelzi. Az egykorú arczképeken, melyeket az akkori divat megállapítása végett átnéztem, csak egyházi méltóságoknál találtam a sapka ezen alakját, — hogy egy közel eső példát említsek, BERNARDO DOVIZIO DA BIBIENA-nál, kit RAPHAEL ROMÁ-ban festett le.

Ha csakugyan főpapra kell ezen ifjuban ismernünk, úgy ez kiinduló pontul szolgálhatna az ábrázolt egyén biztos meghatározására és talán világosságot deríthetne RAPHAEL pályájának leghomályosabb pontjára: összeköttetésére a pápai udvarral, mely alapját képezhette ROMÁ-ba hívásának s a gyors előhaladásnak, melyet II. Julius kegyeiben tett. Nem téveszthetjük azonban szem elől, hogy a biretumot csak a tizenhatodik század közepe táján tették meg a bibornok-öltözet kiegészítő részévé; lehető, hogy korábban világiak is viselték. Épen mert ezen meghatározásra fontos feltevéseket lehetne alapítanunk, kötelességünk megkettőztetett óvatossággal eljárunk, s csak akkor megneveznünk az ifjút, ha szerencsés véletlen kezünkbe játszsa valamely fölírással ellátott arczképét, mely minden kétséget kizár azonosságáról.

LIONARDO a hívatott férfiú, ki végrehajtja a képzőművészet lényeges föladatát az újkor művelődésében. «Ő adta meg a mozgást s a lüktető életet az alakoknak. Ő rombolja le a vallásos hagyomány-szülte korlátokat — megható, elbájoló képeket fest, nem oktató, emlékeztető jeleket. Közvetlen előzői megszerezték a szükséges külső eszközöket; élő, de nem cselekvő embereket ecseteltek: az Utolsó Vacsoránál például a XV-ik szá-

zadban arra törekeshnek, hogy jellemeket juttassanak érvényre az egyes alakokban; a néző azonban nem az esemény visszautkröződéséből érti meg a jelenet értelmét: eleve kell már azt ismernie; — gondolatainkat és érzéseinket csak eszmetársítással költi fel a kép. LIONARDO kezébe veszi a tárgyat és drámaivá alkotja: halljuk Krisztus szavát: «Bizony mondom nektek, hogy egy közületek elárul engem»; látjuk az apostolok iszonyodó megdöbbenését, öngazolását, gyanakvását, magyarázgatását; érezzük, hogy nem pusztá szó, hanem esemény, melynek hullámesapása messze túlrad az előttünk ábrázoltnak határain, korbácsolja fel így ezen férfiak lelkületét.

Az ő koráig, legtöbbnyire az a gyermek-Jézus áll előttünk, kit Jakabnak protoevangéliumából, József asztalos történetéből, s a többi apokryphus írásokból ismerünk: a rettenetes fiú, kinek haragjától, a kit ér, az elszárad; ki még ha csak játszik is csodákat mível. Mikor a három keleti böles király eléje járul, vagy mikor megáldja az oltárképen körülötte csoportosuló szenteket, a színe előtt térdre boruló áhítatoskodókat: akkor tudja hatalmát, ismeri eredetét; anyja pedig s az angyalok seregei, az alattvaló alázatos hódolatával hajlanak meg előtte. Ennek a középkori fölfogásnak helyébe egy az újkornak megfelelőbb lépett LIONARDO képein: valósággal emberré vált az isten; gyermekkorában valóságos gyermek; pajtásaival, keresztelő szent Jánossal s az angyalokkal ártatlanul mulatozik; Mária önzetlen, hatalmas, áthasonító szeretettel ragaszkodik hozzá; gyermekké válik vele s bánatos megindulás mosolya gyaníttatja egyedül, hogy a jövő dicsőséges szenvedéseinek sejtelve terheli nyomasztóan lelkét. Ez a rejtélyekkel eltelt, sokoldalú kifejezés — mely oly nagyon megfelel a mester jellemének — érvényesül bájosló képein, a «Vierge aux Rochers»-nál s a Szent családnál, hol Máriát, anyját Szent Annát s Jézust látjuk. Mysterium van itt is; de nem vallásé, hanem ember lelkeé.

FRA BARTOLOMMEO, — SAVONAROLA nemes kedélyű követője — és Raphael léptek e téren nyomába. A mystikus vonást, mely LIONARDO egyéniségéből nőtt, elhagyják s a renaissance szelleme szerint — mely a középkorral szemben a jelen élet becsét, az emberi érzések vonzó érdekességét, az emberi alak szépségét hirdette, — alkotják meg a Madonnát s gyermekét. Mint a lytai költő, úgy RAPHAEL is, helyzeteket és érzéseket

ábrázol, nem eseményeket és cselekedeteket. Egyszerűek a helyzetek — de az érzés bensősége éppen ezzel költ fel rokonszenves megindulást.

Három főosztályba foglalhatjuk az ifju mester Madonna-képeit, a három szempont alapján, melyből alkotásukkor kiindult. Az egyikbe tartoznak az oltárképek — „*Sante Conversazioni*“: a Madonna trónon ül gyermekével s körülötte — a megrendelő kívánsága szerint — szentek csoportosítvák, az egyháznak, a kápolnának, a felajánlónak s családjának védszentjei. RAPHAEL-t ilyenkor a szokásos elrendezés korlátolta; külömbőség efajta firenzei művei és az UMBRIA-ban dívók között csak az, hogy iparkodik, FRA BARTOLOMMEO példájára — mint a «Madonna del Baldacchino»-nál, — valódi épületben elhelyezni az alakokat, hol ezek egymás mellett s mögött összefüggő, egymás mozdulatát indokoló, csoportokat képezhetnek.

A második osztálynál azt tüzi ki magának czélul, hogy egy adott, egyszerű mértani alak szerint rendezze a személyeket, úgy, hogy állásuk a helyzetből természetesen következék s a compositionalis föladat meg legyen oldva a nélkül, hogy a szemlélő figyelmébe tolaikodjék. Így a berlini «Madonna del duca di Terranuova»-nál, és a «Madonna della Palma»-nál a mértani alak egy kör; a müncheni «Madonna Canigiani»-nál egyenszárú, a madridi «Szent családnál a báránnyal» derékszögű háromszög. Ezeknél rendszerint, éppen hogy bonyolódottabb legyen a föladat, nemcsak Mária s Jézus, hanem keresztelő szent János, Szent József és Szent Erzsébet is szerepelnek.

A harmadik osztályban érvényesülnek legtisztábban RAPHAEL-nek költői hajlamai; itt festi számos változatban az anya gondos szeretetét s a gyermek ösztönszerű ragaszkodását. Majd egymáshoz simúlnak gyöngéd ölelésben; — így látjuk őket a müncheni «Madonna Tempí»-n; majd nyugodtan tartja gyermekét a boldog anya — például a «Madonna del Granduca» s Lord Cowper panshangeri és Niccolini-féle Madonnái; majd himbálva mulattatja — az Orleans-ház Madonnája; majd könyvben olvas, s gyermeke szintén kíváncsian tekint belé — például, a valószínűleg még Umbriában festett «Madonna Solly» és «Madonna Connestabile»; vagy mozdulatával elvonja az anya

figyelmét az olvasástól — így a berlini «Madonna Colonna»-n. Számos rajz mindég más meg más ötletekkel tünteti föl ugyanezt a viszonyt, és tanúskodik RAPHAEL képzeletének kifogyhatatlan termékenységéről.

Legnevezetesebbek azonban ama képei, hol egyaránt törekszik költői érzését kifejteni s nehéz festői föladatot megoldani. Firenzei működésének ezen legtökéletesebb gyümölcsei a bécsi «Madonna nel verde», a firenzei «Madonna del Cardellino», a párisi «Belle Jardinière» és a budapesti Madonna. Mind a négyen Mária szabadban ül gyermekével, és hozzájuk csatlakozott Keresztelő Szent János, Jézus kis pajtása; ki majd üdvözölve őt, térdet hajt, majd mulattatására játékszert hoz: kis madárkát vagy nádkeresztet. Egész sorozata a rajzoknak bizonyítja itt is, hogy a különböző helyzeteket, miképen fejlesztette egymásból, kötötte össze, és miképen rendezte ismét új compositióvá RAPHAEL; mint vette ismét elő a már földolgozott, de ki nem aknázott tárgyat s csekély módosítással hogy alkotta új mesterművé.

A bécsi képen Mária ül s támogatja kezeivel Jézuskát, ki megfogja a térdelő János által nyújtott keresztet. A firenzein mind a két gyermek áll; Jézus, anyja térdeihez támaszkodva, símogatja a madárkát, melyet neki pajtása nyújt. A párisin megint Máriához simúl Jézus s reá tekint föl hízelkedve, nem pedig az őt térdet hajtva néző Jánosra. A budapestin Mária térdel s tartja a paron ülő Jézuskát, ki kezeit a szintén térdelő János felé nyújtja ki.

Két vázlat képezi a kapcsolatot a «belle Jardinière» és budapesti Madonnánk között. Az egyiket (PASSAVANT, VILMOS hollandi király rajzainak lajstromában dd. RULAND: 67-ik old. XXII. 10. PHILPOT fényképei 1124. Ugyanez a compositio, csak részletesebben kidolgozva volt TIMOTEO DELLE VITE neve alatt kiállítva PÁRIS-ban 1879-ben. BRAUN fényképei 126. szám.) Mária úgy ül, mint a «belle Jardinière», csakhogy testének felső része inkább elfordul tőlünk: reánézünk bal vállára; feje pedig vissza fordul felénk, a mint a lábainál térdelő Jánosra tekint, úgy hogy szemben látjuk. És ugyanezt a bonyolódott tartást, — hol minden egyes testrész tengelye más-más irányban áll, miáltal a nyugodt mozdulat is szemet foglalkoztató változatosságot nyer, — találjuk még jobban kiaknázva az or-

RAPHAEL SANTI
MADONNA ESZTERHÁZY.

AZ ORSZÁGOS KEPTÁRBAN.

RAPHAEL SANTI. MADONNA JÉZUSSAL ÉS SZENT JÁNÓSSAL.
TOLLRAJZ FIRENZEEN, AZ UFFIZI GYŰJTEMÉNYBEN. (PASSAVANT 114.)

szágos képtár Máriájánál. János a rajzon megint emlékeztet részben a párisi képre, részben a budapestire; lábait s a hozzánk közelebb fekvő kart éppúgy rendezte el RAPHAEL, mint emezen; tekintete ellenben Jézusra fordul, mint a párisi képen, hol szintén arczélét látjuk. A rajz s a «belle Jardinière» Jézusában közös, hogy a földön állanak; de játszi mozdulata a vázlaton, melylyel félig elbúvik anyja térde mögé, s az, hogy figyelme pajtására irányúl, ismét egy lépés országos képtárunk Madonnája felé. Mint ezen a rajzon, úgy egy firenzein is (PASSAVANT 117.), János kutyát hozott magával; a Mária és János állása elüt ugyan attól, melyet az említett képeken látunk, Jézusé ellenben közeledik a budapestiéhez, Mária fölvette ölébe s ő most két kezét kinyújtva, simogatja az ebet, melyet János öröklődéssel fölemel hozzá. Teljesen a budapesti Madonna compositioját találjuk egy másik rajzon a firenzei gyűjteményben (PASSAVANT 114.); az egyedüli lényegesebb eltérés a tájkép elrendezésében van, mely a rajzon magasabbra emelkedik, úgy, hogy Mária fejének hátteréül szolgáljak a dombok, míg a képen a tiszta kék égboltozatot látjuk mögötte.

Még két rajz, egy s ugyanazon papírlap két oldalán, tartozik a budapesti képhez. Ezeket is FIRENZÉ-ben őrzik. PASSAVANT (116.) és RULAND (95. old. XXX. s I., 2.) angyalfej tanulmányainak tartják; bizonyynyal a lobogó haj vezette őket félre, mert az angyaloknál az gyakorta fordul elő így kibontva. A fej s a vállak jellemző állása azonban, sőt a derék kivágása, mely a képen levő Madonna ruhájáéval megegyezik, nem engednek kétséget a felől, hogy itt csakugyan Máriánk fejének gondos tanulmányát, élő minta után, kell fölismernünk.

Az országos képtár Madonnája bevégezetlenül maradt; csak alá van festve: a domborítás és színezés félig készült el. Ez a körülmény szolgált eddigelé útmutatásul keletkezése korának meghatározásánál. Vasari említi, hogy mikor RÓMÁ-ba indúlt RAPHAEL — 1508 végén — műveit befejezetlenül hagyta FIRENZE-ben: például egy SIENÁ-ba szánt Madonnát — alighanem a «belle Jardinière»-t — s a nagy oltárképet, melyet BALDASSARE DA PESCIA számára megkezdett. Ezekhez sorozzák, nagy valószínűséggel, a mi képünket is.

Egy évezreden át volt már az anya és gyermekének méltó ábrázolása a művészet egyik legfőbb törekvése. Képeinkben visz-

szatükrözödött hanyatló és keletkező észmevilágok bíbora. Némelykor a tartalom volt olyan, melyet a festők ecsetelni nem tudtak; máskor a festés eszközei úgy elfoglalták figyelmöket, hogy a kifejezést elhanyagolták. Tartalom és eszköz RAPHAEL-nél volt egyensúlyban úgy, miként előtte senkinél s utána senkinél. Négy század egyhangú ítélete elismerte, hogy ő a festés legkiválóbb hőseinek egyike. — Oly igazság ez, melyet kétségbe vonni épp oly kevéssé mer a ki műveltség hírére igényt tart, mint hogy HOMEROS és SHAKESPEARE nagy költők. Mégis, a művészieken félművelt, közönségünk többnyire csalódást érez RAPHAEL műve láttára. Fölcsigázott igényeit nem gondolkodó tapasztalás termi, — rendkívülit vár, s fogalma nincs, hogy mi a rendkívüli. Tehetetlen képzelete minden alakot csekélyebbnek vél várakozásánál: a természeteset, közönségesnek; az egyszerűet, üresnek; a finomat, gyengének tartja. — Mert szembeötlőt nem talál s nem veszi magának a fáradságot, hogy számot adjon magának arról, hogy minő föladatot minő eszközökkel oldott meg a művész: azt hiszi, hogy a műremekben rejlik az ő benne gyökeredző jelentéktelenség.

IV.

A renaissance szelleme TOMMASO DA SARZANA-val, V-ik MIKLÓS-sal, ült a pápai trónra. Közvetlen elődei, IV-ik JENŐ és V-ik MÁRTON, élvezték ugyan már az egyház békéjét; de minden iparkodásukat arra kellett irányozniok, hogy RÓMÁT megint lakhatóvá, a pápa biztos székhelyévé tegyék. Hogy ez ismét a művelt világnak fővárosává legyen, ezt a feladatot az egyházfők kötelességéül csak MIKLÓS tűzte ki. A míg uralkodott, szüntelenül erre törekedett: maga köré gyűjtötte a legkiválóbb tudósokat, írókat és művészeket; alapított könyvtárt; megkezdte a pápa méltóságához illő palotának — a Vaticannak — s a római egyház hatalmának megfelelő templomnak — Szent Péterének — építését; s ezekből a mennyi elkészült, azt kidíszítette korának legelismertebb mestereivel. A rövid nyolcz év, melyet az apostolok fejedelmének székén töltött, nem vala elegendő, rengeteg terveinek végrehajtására. Halála óráján főgondját képezte tehát a megmaradók lelkére kötni vállalatának folytatását;

meggyőzni őket, hogy ezek nem egyéni szenvedély, hanem átgondolt politika szülöttei: «Halljátok, halljátok, mondom, tisztelendő testvéreim, gondoljátok meg az okokat és szándékokat, melyek építésre és alkotásra reávittek s figyelmünket oly nagy mértékben fordították ezekre ;» — így szól végrendeletében a bibornokokhoz — «kívánjuk, hogy Tisztelendőségeitek tudják és megértsék. Két főoka vala építkezéseinknek: csak azok látják át a római egyház tekintélyének legfensőbb és legnagyobb voltát, kik a történet tanulmányozásából ismerkedtek meg eredetével és növekedésével; azonban a többi emberek valamennyien, az egész nagy tömeg, járatlan a tudományban, sőt teljesen szükölködik ennek híján. Gyakran hallják ugyan bölcs és tudós férfaktól, hogy a római egyház miképen eredt, mekkorára nőtt; el is fogadják valóságul s bizonyos gyanánt az ilyen véleményt; mindazonáltal gyenge, erőtlen alapon áll hitök, s idő folytán olyannyira vész, hogy bizonyára lassanként teljesen megsemmisül, ha csak szembetünő látványok nem hatnak reájok. Bámulatra méltó ragaszkodás létesül és gyökeredzik meg, ha a tudós férfiak állításain alapuló közvéleményt naponta folyvást erősítik és igazolják nagyszerű épületek, állandó emlékek, mintegy istenalkotta, örökkévaló, tanubizonyságok. Így szállhat ez nemzedékről nemzedékre, melyek egyaránt szemtanui a csodálatos alkotásoknak; így maradhat épen, így öregbedik. Mentől kiválóbb és tiszteletre méltóbb, mind a többi között, az örök város; az összes keresztény népek, a legnagyobb odaadással, mentől inkább dicsőítik és bámulják; annál szükségesebbnek tartottuk biztosítását és díszítését; mindenek fölött, mert nem téveszthettük szem elől, hogy a mindenható isten az egyház fejedelmének állandó székvárosául, a pápai szentség örökös színhelyéül rendelte. . . . Eszünkben és szívünkben ekkora s efajta épületek terve ezen okok következtében fogamzottak; nem nagyravágyásból, nem fényűzésből, nem hiú hivalkodásból, nem dicsőség vágyából, nem hogy saját nevünk emlékét továbbra fenntartsuk; hanem hogy a római egyház tekintélye nagyobbodjék, hogy az apostoli székhely méltósága az összes keresztény népek szemében növekedjék. . . .»

Fenn a Vatican második emeletének termében, hol most RAPHAEL világhírű falképeit élvezzük, bolthajtás zárkövét díszíti a szerény MIKLÓS pápa címere — ki pajzsába nem családi

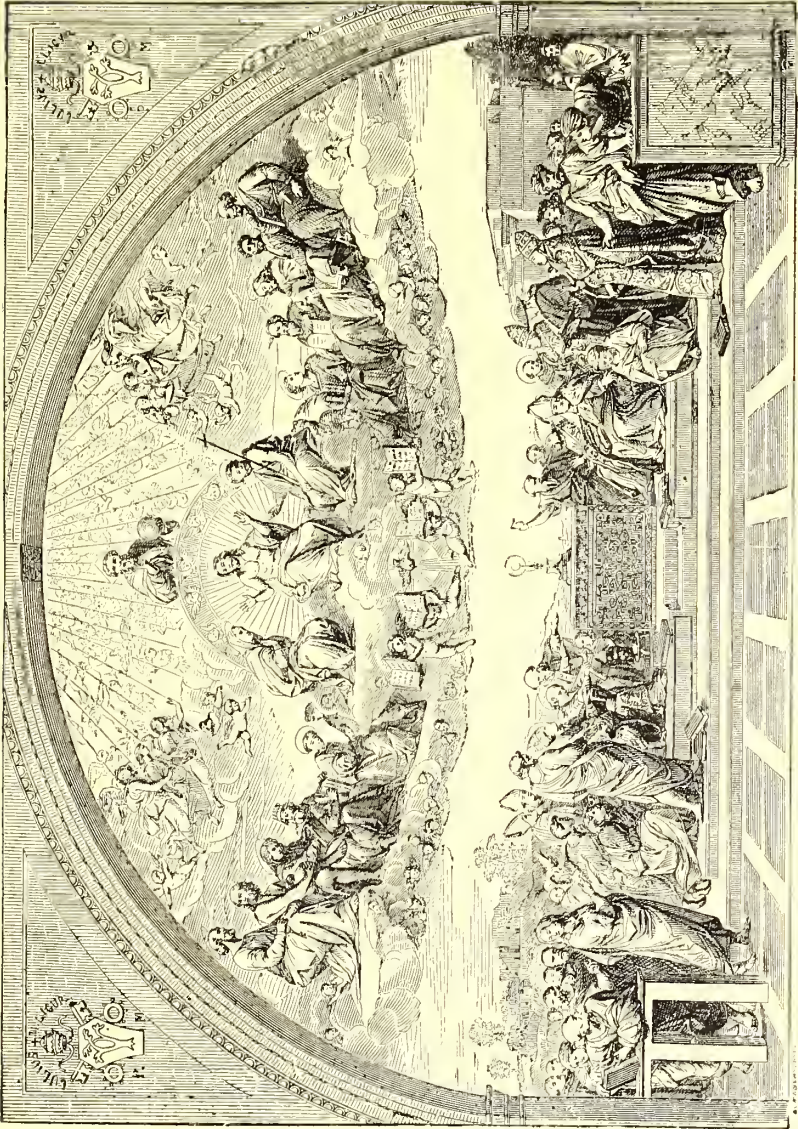
jelvényt, hanem szent Péter kulcsait tette, — hirdetve, hogy a renaissance legbüszkébb alkotásaiban a kezdeményezés oroszlán-része őt illeti. A falak nem állottak mind pusztán, mikor RAPHAEL 1508-ban RÓMÁ-ba jött. Már MIKLÓS számára dolgozott ott · BENEDETTO BUONFIGLI, a perugiai mesterek Nestora; ANDREA DI CASTAGNO, a firenzei tudós festők közt a legmerészebbek egyike; foligno-i BARTOLOMMEO DI TOMMASO; PIERO DELLA FRANCESCA, a távlattan lángeszű megalapítója. Pezsgő művész-életet keltett a termekben II-ik GYULA, ki ide tette át lakását, hogy ne kelljen élnie még azon falak között sem, melyeket RODÉRIGO BORGIA-nak emlékezete megfertőztetett. PERUGINO, ANTONIO BAZZI, LUCA SIGNORELLI, BRAMANTINO SUARDI, LORENZO LOTTI és JAN RUYSCH munkálkodtak itt 1507-től fogva.

Mi hozta RAPHAEL-t RÓMÁ-ba? miképen részesült ő is a megbízásban? Eire nincs egyéb adatunk, csak Vasari állítása: hogy honfitársa a pápa kedvencz építőmestere, az urbinoi Bramante, hitta őt meg. Egy levele tanúskodik, hogy 1508 szeptemberben véglegesen letelepedett RÓMÁ-ban s hogy teljesen elhalmozták őt munkával. Bizonyos, hogy már ekkor kapott foglalkozást a Vaticanban; a pápa kegyét és bizalmát egészen megnyerte, olyannyira, hogy ez kész képeket leüttetett a falakról, hogy az övéinek helye legyen. Haláláig folyton foglalkoztatta őt a négy terem díszítése, — az utolsónak a «Sala di Costantino»-nak befejezését nem is érte meg: tanítványai végezték el az ő tervei szerint. Munkálkodását a «Camera della Segnatura»-ban kezdette, a teremben hol a pápa az eléje terjesztett okmányokat aláírni szokta. A bolthajtás csúcsától le a padlóig képekkel borította el a falakat. Ezek az emberi értelem négy legfőbb felfogásmódját ábrázolják összefüggően: a vallást, a philosophiát, a költészetet, a jogot. Általánosan elfogadott vélemény szerint — bár ez Vasari szövegének szó szerinti tanuságával ellenkezik — az ugynevezett «Disputa» volt legelső ezen terem frescoi közül. Az igazhivő egyházat varázsolja szemünk elé a festő: középpüzt ragyog az Úrmutató egyszerű, négyszögletes oltáron. Minden oldalról széles lépcsőzet vezet hozzá, melyet elől a kép sarkaiban alacsony korlát

szegélyez; hátúl a kép jobb oldalán magas talapzat áll; közé-püött messzire kitekintünk a lapályra, melyhez balfelé dombok csatlakoznak; a legmagasabbiknak tetején serényen folyik nagy épület építése. Az egész tért az oltár körül sűrű férfitömeg lepi el, mely a lépcsőzeten szétoszolva, egyes csoportokká alakul. Közvetlen az oltár mellett, két oldalt, székeken ül az egyház négy doctora: JEROMOS, GERGELY, AMBRUS és ÁGOSTON. A többiek közül a szentfény s a beléirt fölírás alapján megnevezhetjük aquinoi szent TAMÁS-t és szent BUONAVENTURÁ-t. Hármast koronát ketten viselnek, püspöksüveget hárman. Babérkoszorú teszi szembeötlővé DANTE-t. Fra GIROLAMO SAVONAROLA-ra egykoru arczképei által hitelesített, Fra GIOVANNI ANGELICO-ra pedig hagyományos vonásairól szintén reáismerhetünk a tömegben. A négy főszemély: a doctorok, fejezik ki vagy okozzák mind a többi személy mozdulatát és foglalkozását: Szent Jeromos a kinyilatkoztatást tanulmányozva mélyed könyvébe; Szent GERGELY pápa elmerül az Úrmutató szemléletébe, hol az ostyában megjelenő Megváltónak alakja szemmel látható tanubizonyosága az evangelista-idézte szavaknak: «vegyétek és egyétek, ez az én testem»; Szent ÁGOSTON tanítói hivatásával eltelve, toll alá mondja magyarázatait; Szent AMBRUS pedig elragadtatva pillantja meg a fölöttük megjelenő dicsőséget. Oda fenn megnyilott az ég boltozata s a mennyek teljes fénye ragyog a nézőre. A kinyilatkoztatások velejét s tanúit ábrázolta itt a mester: az Úrmutató fölött a Szentháromság tagjait; legalul a Szentlelket fénykörben, mellette négy angyal tartja magasra a kinyilatkoztatás könyveit; közé-püött Krisztus ül, a megváltás végrehajtásának bizonyosságául mutatja a sebeket kezén, seraphokkal tarkázott, félkörű szentfény-ív alatt, melynek két végénél, valamivel alantabb, helyet foglalt Mária s Keresztelő Szent János; e fölött a könyörületes Atyaisten áldva emeli jobbját. Fénysugarak töltik el a körülötte látható tért; csillogásuk között alig vesszük észre a harminczegy cherubot, kik az Urat körüllegik. Annál inkább szembeötlök két oldalt a három-három nagy repülő angyal, míg ismét a lábaiknál elterülő felhőrétegben lebegő hét gyermekangyal csaknem eltünik. Az égboltozatot lépcsősen elrendezett nehéz fellegek szelik ketté, kiindulva két oldalt a Szentlélek mellől; de nem villámmal s mennykövel rakodvák, hanem számtalan mosolygó seraph-al és vidám gyermekangyallal.

Váltakozva ülnek ezen az ó- és újtestamentom hősei. Krisz-

RAPHAEL SANTI. A «DISPUTA». FRESCO A VATICANI CAMERA DELLA SEGNATURÁBAN.

tus jobbján, Mária alatt: Jeremias, Szent Lőrincz, Dávid király, Evangelista János, Ádám, Péter, velök szemben pedig Keresztelő János alatt: Macchabeus Judás, Szent István martyr, Mózes, Jakab apostol, Ábrahám és Szent Pál apostol.

Alakjainak a kellő helyet, a terem bolthajtása szerint ívedző falsíkon, RAPHAEL úgy szerzette meg, hogy félkörben rendezte őket el egymás mögé. Alul, hol az emberek egyháza tolong, egyes kiszögellő alakok törik meg az ív kanyarodását, melyek egyes, különbözően foglalkozó, csoportokká tagolják a gyülekezetet. Fölül az isteni egyház örök nyugalma hatásosan fejezi ki a szigor, melylyel a félkör vonala érvényesül; a középtérbe helyezett Szentháromságot, az egész jelenet valódi magvát, egyszerű fogással sikerült a művésznak szembeszökően kiemelnie: kissé előbbre hozza a kép középtengelyében az ív hajlásánál — alája pedig csupán a rideg élű, alacsony oltárt helyezi.

Tökéletesen a firenzei művészet fiának vallja itt magát RAPHAEL; az Itélet napján, melyet 1499-ben, SANTA MARIA NUOVA udvarán festett FRA BARTOLOMMEO DELLA PORTA megtaláljuk a Disputa elrendezésének minden elemét: a térnek félkörű kiaknázását, az ellentétet a felső rész nyugalma s az alsónak hullámozása közt, a symmetria elérését nem egymásnak állásban és taglejtésben megfelelő, hanem egyenértékű, néha ellenkező mozdulatú, egymást ellensúlyozó alakokkal. A kép-elrendezés nagy hagyományait, — melynek fejlesztése Giotto óta, két századon át, a firenzeiek legfőbb törekvéseinek célját képezte — LIONARDO-tól közvetlenül a domonkos barát örökölte; RAPHAEL az ő kezéből veszi át az örökséget, s a lelkiismeretes hűség, az őszinte nyíltság, melylyel első nagy művén, a Dispután, alkalmazza, bizonyítja, hogy mennyire segíti elő a művészet növekedését az egymást követő nemzedékek szoros összefüggése. Valódi virágzás idején, nem retteg az ép érzékű művész a plagium vádjától; nem negéli az eredetiséget; azt keresi, miképen oldhatja meg leghelyesebben föladatát; szívesen alkalmazza újra elődjeinek vívmányait, mert legfőbb célja nem az, hogy feltűnjék, hanem hogy tárgyát művészien megértse, művészien megfesse: hogy művészi eszközökkel hasson a szemlélő értelmére és kedélyére.

ESZTERHÁZY herczeg gyűjteményében RAPHAEL nevét viselte a lap, melyet itt eredeti nagyságban közlünk. Mind a két oldalán vannak alakok. PASSAVANT a rajzok lajstromában hallgat róla, valószínűleg nem hitte, hogy a mester kezének műve. Ugyanígy vélekedtek — úgy látszik, — azok is, kik 1878-ban az országos képtárból kiválogatták a leghíresebb művészek vázlatait, hogy a bécsi világkiállításon meggyőzzék a szakértő közönséget gyűjteményünk figyelemre méltó voltáról: nem vették ezt a lapot a sorozatba. RAPHAEL-t csakugyan nehezen juttatja eszünkbe, tárgyánál fogva, a szembeötlőbbik rajz. Szobormű tanulmányának látszik. Szakállas férfiút ábrázol; ez fölemelt jobb-jában lándsavéget (? vagy villámot) tart; balját csípőjére teszi; tekintetét oldalt fordítja; lépése határozott; karcsú testének mozdulata változatos; állása merész, kihívó. Lábainál fegyverzet: pánczél, paizs, hever. Lépcsőfokon áll, mely széles talapzaton nyugszik. Ennek szélén szárnyas gyermeket látunk, ki kezében valami nyelet tart. A talapzat felső és alsó párkánya erősen kiszökellik. A sarkok díszítését két változatban kísérté meg a rajzoló: bal oldalt emberfejű sárkány kapaszkodik; jobb oldalt pedig koponya fekszik.

RAPHAEL-nek egyik művével sem hozhatjuk kapcsolatba ezen ábrázolást; szobormű-tanulmányok szokatlanok nála — mintegy hatszáz ismeretes vázlata közül alig húszon akadunk ilyesmire; — tollrajzunk pedig oly könnyedén van sepiával odavetve, hogy bizonyíték híján, pusztán a kézvonásról ítélve, aligha mernők a nagy mester nevét számára igénybe venni. A szükséges bizonyítékot szerencsére megjeljük: ott a túlsó oldal szerény alakjaiban, melyeknek jelentését az eddigi kutatók nem vették észre.

A felső sarokban — rézsút fölfelé irányuló, szakadozott, határvonal fölött — kilencz gyermekangyalka szorong. Alább egy kifejlődött ifju felső testét látjuk, csak alig egynehány vonással jelezve; de a lobogó haj s a nyak jellemző állása mégis elegendő heves mozgásnak kifejezésére. A ki RAPHAEL kézrajzait apróra ismeri, ennek láttára tüstént megemlékezik a Disputa angyalainak egyik tanulmányáról az oxfordi gyűjteményben (PASSAVANT 503, RULAND 182 oldal 91.), melyen ugyanezt az alakot, valamivel gazdagabban megrajzolva, találjuk. Ezzel megszűnik minden kétség, hogy hova tartozik lapunk s ha szorgosan megvizsgál-

jük a falképet, csakhamar meggyőződünk, hogy a rajz felső sarkán vázolt gyermekek tanulmányai a frescón az Atyauristen körül, a fénysugarak közt, csoportosuló angyalkáknak; az a melyik elől ül, háttal a nézőnek s fejét visszafordítja, változatlanúl megmaradt a képen is.

Országos képtárunk rajzgyűjteményében még egy a Disputára vonatkozó, tanulmányt őrzünk. Ezt már régóta fölismerték: PASSAVANT lajstromában 241. szám alatt, RULAND művében a 183-ik oldalon, III. szám alatt írta le, a következő megjegyzéssel: «valószínűleg régi másolata az előbb említett rajzok egyikének,» — tudniillik a PÁRIS-ban GASC úr, vagy a CHASWORTH-ban a devonshirei herczeg gyűjteményében levőnek. Oly tényre irányozza ezzel figyelmünket, mely SPRINGER-nek is föl-tűnt RAPHAEL és MICHELANGELO-ról írott könyvében, épen a Disputa tárgyalásánál. Ő a következő szavakkal igyekszik ezt megmagyarázni: «Csakhamar gyakorlati rajziskolául használják RAPHAEL római vázlateit; az ifjabb művészek nagy gonddal és pontossággal másolják őket. A Disputához tartozó tanulmányokat, úgy látszik, előszeretettel ismételték, úgy az egyes alakkokra, mint a kép bal alsó részére vonatkozókat.» Ez a magyarázat csakugyan az egyedül valószínű, mikor egy s ugyanazon tanulmánnyal ismételten találkozunk, s az egyes példányok vonásról vonásra megegyeznek a nélkül, hogy a rajzoló saját kezejárását palástolni igyekeznék; ez kizárja a föltevést, hogy hamisítások előtt állunk. Érdekes eredményekre jutna az, ki a XVI. század első feléből reánk maradt kézrajzokat megvizsgálná s iparkodnék egyenként meghatározni az ifjú mestereket, kik RAPHAEL és MICHELANGELO vázlateit tanulmány végett ismételték; ki összeállítaná, minő compositiok érdekelték őket leginkább. Ebből tisztán számot adhatnánk magunknak a nagy változás létrejöttének részleteiről, melyet a művészet elszenvedett, mikor RAPHAEL és MICHELANGELO kezeiből BENVENUTO CELLINI és GIORGIO VASARI-éba jutott. Országos képtárunk rajzát illetőleg, azt hiszem, nem tévedek, ha RULAND megjegyzését azzal egészítem ki, hogy készítője GIOVAN BATTISTA FRANCO. Föladatom azonban itt nem e rajzot a most jelzett szempontból méltatni; inkább az, hogy kijelöljem helyét és jelentő-

RAPHAEL SANTI. RAJZ AZ ORSZÁGOS KÉPTÁRBAN.

RAPHAEL SANTI. TANULMÁNY A DISPUTA ANGYALAIHOZ.
AZ ORSZÁGOS KÉPTÁRBAN.

RAPHAEL SANTI. TANULMÁNY A DISPUTA ANGYALAIHOZ.
OXFORDI GYŰJTEMÉNY PASSAVANT 503.

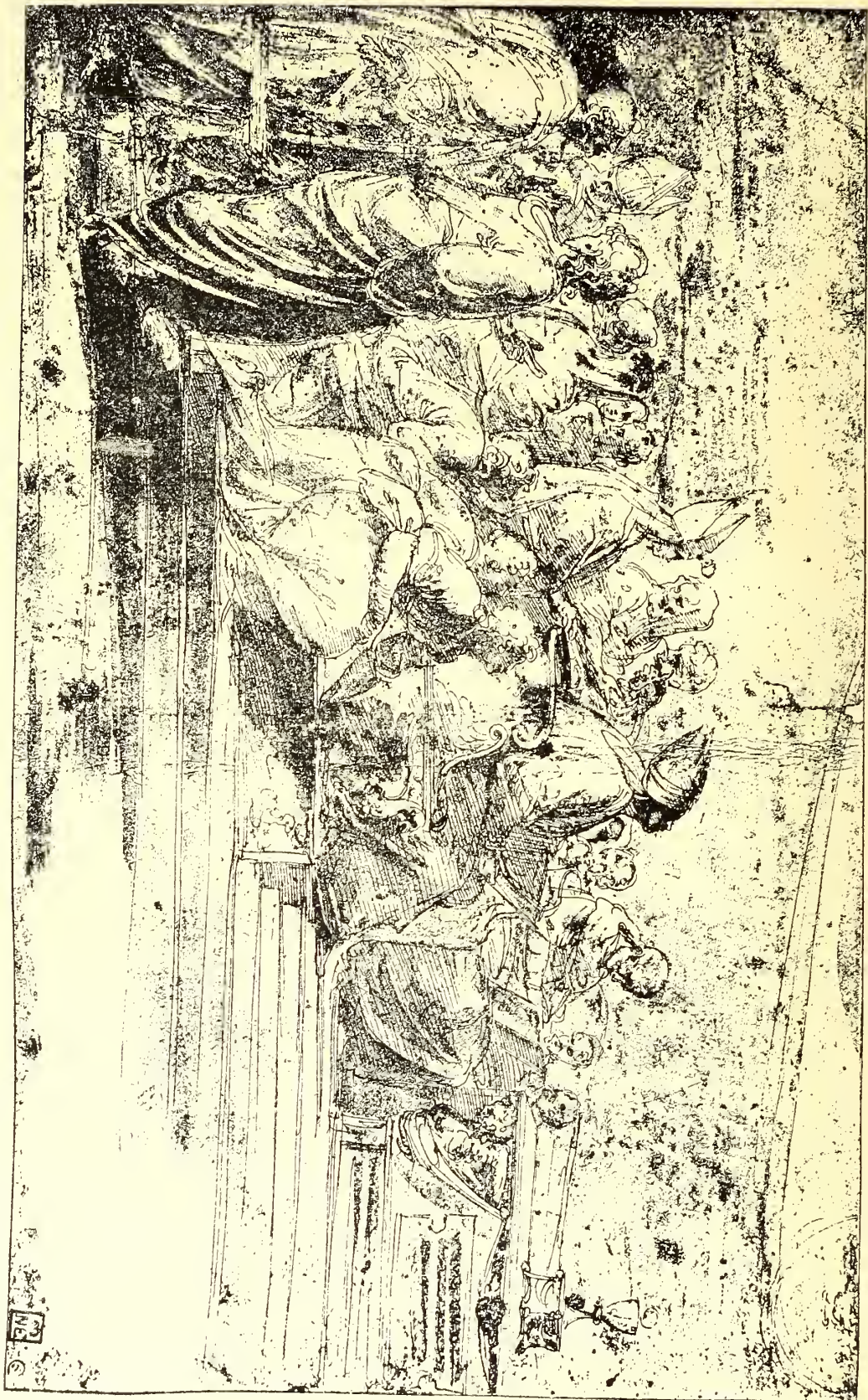
ségét — illetőleg az eredeti mintáét — a Disputa előkészítő tanulmányai sorában.

RAPHAEL egyetlen művének megalkotását sem ismerjük oly részletesen, mint a Disputáét. RULAND 40 tanulmánylapot említ föl; ehhez a fényképekben közzétett rajz-készletből legalább még négyet vehetünk hozzá. A legelső gondolattal három lapon ismerkedünk meg: a windsorin (PASSAVANT 429., RULAND 180. oldal 69-ik szám), a compositio baloldalát látjuk; az oxfordin (PASSAVANT 501., RULAND 181. old. 73-ik szám) a felső részt; AUMALE herczegén (PASSAVANT 356., RULAND 182. old. 98.) az alsót. Ezeknek összevetéséből látjuk, hogy RAPHAEL eleinte az égben levő alakokat, egymás fölött három emeleten — nem kettőn, mint a falképen magán — akarta elhelyezni: legfölül az Atyaúrístent; középtűt Krisztust, teljes fénykör közepette, jobbján Máriát és két szentet, balján Keresztelő szent Jánost s megint két szentet; legalúl, Krisztus alatt, Szent Pétert s Szent Pált, kik mellé jobbra s balra két-két evangelistát ültetett. Alul egy épülőfélben levő oszlopcsarnok udvarán, melyet hátul alacsony korlát kerít, — úgy, hogy rajta keresztül dombos tájra tekintünk ki — ül az egyház négy doctora; mögöttük csoportosulnak az álló alakok. Az egyházatyák könyveikbe néznek vagy föl az égre; kísérik vagy az ő mozdulataikat lesik, vagy gondolatokba merülve állanak. A csarnok közepén ifjú áll; fölmutat az oszlop fejéhez erősített czímerre; ő a képből ki, a néző felé fordul s épp oly kevéssé törődik az udvaron levőkkel, mint ezek ő vele. A jelenet alakjai nem függenek össze: mozdulataik semmikép sem indokolvák; értelme ugyan felfogható, de voltaképen nincs kifejezve. Az örök egyház trónol fönt az égben; alúl azok gyülekeztek össze, kik ennek diadalmáért a mulandó világon küzdöttek; a pápa pedig a római egyház dicsőségének hirdetésére emel pompás épületet.

RAPHAEL nem elégedett meg az ábrázolás ezen alakjával; de azért szorgosan tanulmányozott már egyes fejeket, mozdulatokat és redőzeteket a természetben. Bizonyítja ezt — ha nem tévedek — az egykor HIS DE LA SALLE gyűjteményében, jelenleg a Louvre-ban őrzött lap (PASSAVANT 361., RULAND 333 old. XXVII.), hol a vén borotvált arcú férfiúra ismerünk, ki az AUMALE-féle rajzon, előre hajolva, Szent AMBRUS könyvébe pillant.

A frankfurti STAEDEL-féle intézetben találunk egy tanulmányt, (PASSAVANT 280 RULAND 182 oldal, 101. sz.) hol az elrendezés már sokkal inkább megközelíti a véglegest annál, melyet az említettekben találtunk. A jelenet alsó részének bal oldalával foglalkozik a mester; a compositio még nagyon különbözik a falképétől: tizenhét alak képezi itt a csoportokat, melyekben utóbb huszónhárom szerepel; mégis a leglényegesebb módosítások már végrehajtvák. A tért hátul határoló épület, a benne álló női alakokkal együtt, elmaradt. A windsori rajzon, hol szintén csupán a kép baloldalát látjuk, a földi egyházat csak tizenegy férfiú képviseli. RAPHAEL azonban nemcsak megszorította számukat, de elhelyezésüket is gyökeresen megváltoztatta. Első vázlatain egy síkon csoportosítja őket; a főalakoknak, az egyházatyáknak, helye a félkörív vonalába esik: mindakét oldalon az egyik, a nézőnek hátat fordítva, az előtérben; a másik, szembefordítva, a középtérben ül; előttök üres hely marad, a többi álló alak mögöttük szorong. Több tért nyerni az alakok elrendezésére, nagyobb mélységet adni a képnek, hogy a compositio alapvonala, a félkörív, hosszabb legyen, s így hasson, még ha élenkítés kedvéért számos alak alkalmazása által meg-meg töri; erre törekedett a művész, a frankfurti lap tanúsága szerint. Jeromos és Gergely most egymás mellett foglaltak helyet az emelt síkon, melyhez minden felől, szabad lépcsőzet vezet. Székök mögött három alak áll, előtte a következő fokon hárman térdelnek, s ugyanezen, a háttérben, ismét hárman állanak; közvetlenül az egyházatyák előtt, a kép közepén, két férfi társalogva jön fel hátulról a lépcsőre. Az előtér bal sarkát, mely most szabadon maradt, négy férfi tölti meg; egymással beszélgetnek; a főcsoporttal csak az, hogy a lépcsőre fölindulnak, és reáutaló kézmozdulataik kötik őket össze. Mivel ők hozzánk legközelebb állanak, méreteik a legnagyobbak; de még sincsenek, formailag sem, túlsúlyban az értelem szerint való főalakok fölött, mert, habár ezek középtérben ülnek, a lépcsőzet amazok fölé emeli őket. Az alakok itt valamennyien meztelenül ábrázolvák: a művész lelkiismeretesen számot vet minden egyes tag igazi helyzetével, nehogy utóbb, mikor a ruházat ezt elfödi, fejeket és végtagokat ábrázoljon ott, hol a megfelelő test valósággal el nem fér.

Ismét egy lépéssel közeledik RAPHAEL a végleges megoldás-

RAPHAEL SANTI. TANULMÁNY A DISPUTÁHOZ A VATICÁNBAN. AZ ORSZÁGOS KÉPTÁR RAJZGYŰJTEMÉNYÉBŐL. PASSAVANT 241. SZÁM.

hoz azon tanulmányán, melynek négy példányát ismerjük : a devonshiri herczegén (RULAND 183 oldal 108.); Gasc urén (RULAND 183 oldal 109); a louvrein (RULAND 183 oldal 111) és az országos képtárén (PASSAVANT 241, RULAND 183 oldal 110) A korlátot, melyre utóbb a bal sarkon álló csoport fölakja majd reá támaszkodik, már jelzi; a csoportot magát függetlenebbé tette — kerekébb: a hozzánk legközelebb eső alak baljával mutat a középpont felé, nem jobbával, s így a nagy gestus, melynek következtében karja beleért a középső csoportok közé, elmaradt; a háttérben, most négy alak társalog, miáltal be van töltve az űr, mely eddigelé az elő és középtér között tátongott. Gergely széke mögött itt is hárman állnak és hárman térdelnek, mint a frankfurti rajzon; mozdulataik is csak alig különbözöek. A két egyházatyá valamivel távolabb ül most egymástól s köztük, hátul, egy fej látszik; Jeromoson túl pedig, mint a frankfurti rajzon, szintén kettő, de más, — szembeötlőbb.

A legfontosabb haladás, melyet e rajzon észlelünk az, hogy a kép alsó részének középpontját — úgy formailag mint értelmileg — RAPHAEL most határozza meg először: az egyházatyák előtt ott áll az oltár, rajta a kehely s az ostya.

Ezzel sem elégszik meg a mester; a csoportosítás még nem eléggé változatos: elől csupa álló alak, középtűt a három térdelő, azután az ülök —; a mesterség nagyon is szembeszökő. Ujra előveszi a korábbi vázlatok szerencsés ötleteit: a Gergely trónusa előtt térdelők közül a leghátsó föláll s reáhajlik társaira, mint a legelső tanulmányokon. A szép ifjút, ki itt az oszlopok közül a pápa czímerére fölmutatott, RAPHAEL most előrehozza, az előtérben álló csoport szélére, — annak helyére, ki hátat fordított; ezt pedig a térdelők elé, a lépcsőzet harmadik fokára, állítja. A trónus mögött beszélgető három férfi közül a középsőt, ki kezének hatalmas gestusával mutat az oltárra, kiveszi s Jeromos mellé állítja; ezáltal a csoportot teljesebbé teszi, a néző figyelmét: határozottabban irányozza a középpontra. Az elrendezésnek ezt az állapotát találjuk a bécsi (PASSAVANT 199 RULAND 183 oldal 113), a milanói (RULAND 183 oldal 112), a turini (RULAND 184 oldal 115) és a firenzei (RULAND 184 oldal 110) rajzokon.

A falképen végre ismét megszaporodik az előtéri csoport. RAPHAEL megint oly alakokat alkalmaz, melyek a rendezkedés folyamatán kiszorúltak. A frankfurti rajzon Jeromoson túl két

férfiut láttunk; az egyik föl s vissza néz társára, ki föléje hajolva szól hozzá. Ezt támasztja most legelöl a korláthoz; könyvet ad kezébe, melybe válla fölött el, a másik belenez. Mögöttük még három új fej tűnik fel, úgy hogy a csoportban, hol eleintén csak négyen állottak, most kilenczet látunk. A csoportokat tehát folytonosan élénkíteni iparkodik a művész; az élettelen tárgyakat ellenben mind egyszerűbbekké teszi, megfosztja minden szembetűnő díszről. A korlát a rajzokon, csinosan tagolt támaszokon áll: a képen ezek síma, négyszögű pillérek. A lépcsőzetnek négy foka volt; az utolsó, a legmagasabbik, mely a trónusok talapatát képezi, középütt, az oltár előtt három kisebbre törik, hogy járhatóbb legyen: a képen ez is egyszerűbb, a lépcsőzetnek három a foka, s a legfelső középütt csak ketté válik. Az oltár a budapesti és bécsi rajzokon valóban gazdag: párkányos talp felett a sarkon angyalt látunk, kinek fején nyugszik az asztal lapja; első mezőjén fölírásos táblát látunk, egy-két szöggel megerősített szövet előtt, mely fölött seraphfej van kifaragva; a képen egyszerű koczka az oltár, beszótt díszítésű síma kendővel leterítve.

Az ábrázolás jelentősége is határozottabbá válik a képen: az oltáron nem kehely s ostya áll, mint a rajzokon, hanem az Urmutató, melyben szemmel láthatólag megtörténik a *transsubstantiatio*. RAPHAEL következetesen arra törekszik, hogy mentől elevenebben mozgassa, természetesebben csoportosítsa szereplőit. Az alaprajzot, melyen compositióját elhelyezi, mentől változatosabban akarja kiaknázni; egyszersmind azonban kifejleszti s pontos kifejezés által érdekesebbé igyekszik tenni a gondolatot is. Főadata e képben úgy látszik az vala, hogy dicsőítse szent Péter templomának, a római egyház emlékszerű megtestesülésének, építését. A nagy vállalat ünneplésére jelenik meg az égboltján a diadalmas, és csoportosul a földön a küzdő egyház. Az első vázlatokon ezt látjuk. A különböző tanulmányok bizonyítják, hogy RAPHAEL érezte e tárgy művészietlen voltát. A halhatatlanokat összefüggésbe hozni oly múltó eseménynyel, minő az építkezés; megjelenésüket úgy indokolni, monumentalis képen nem való. A vonatkozást ellenben mindazok, kik a tényt tudják, csekély jeltől is megértik. El is ejtette első szándékát: hogy az emelkedő csarnokokat szembeötölően ábrázolja. A frescon csak távol a háttérben látunk készülő

falakat, s ez elegendő, hogy eszünkbe juttassa II-ik GYULA pápa nagyszerű vállalatát. Legfőbb céljául azt tűzte ki, hogy valósággal érthetőkké tegye a szereplőket. Századok óta dívott a mód efajta gyülekezeteket azzal ábrázolni, hogy a hagyomány szentesítette főalakokat egymás mellé sorakoztatták: kezökbe adva, vagy melléjük helyezve az ismertető jeleket — ezek híján, melléjük írva nevöket: így fölfoghatta a néző, hogy együttvéve mit jelentenek. A symbolikában járatos katolikus tudta, hogy az a bíbornok az oroszlánnal, az szent JEROMOS; az a püspök korbácscsal kezében, az az eretnekek nagy ellenfele szent AMBRUS; az a másik püspök, lángoló szívvel kezében, az szent ÁGOSTON; az a pápa, madárral a vállán, az szent GERGELY; s tudta, hogy ők négyen együtt a küzdő egyházat képviselik. RAPHAEL-t az ilyen ábrázolás nem elégítette ki; ő odatette a gyülekezet látható indokát: a keresztény istenitisztelet legfőbb szertartásának, — az úrvacsorának — eszközeit: a kelyhet és az ostyát. Ennek értelmén tünődnek, ennek magyarázásán fáradoznak a szereplők mind. Végül még határozottabban fejezi ki magát: az oltáron ott ragyog az Urmutató s benne az ostya s az Ur vérévé, az Ur testévé válik. Így lesz az alakokkal való írás, melyet csak nagy nehezen betűzhet a hagyományok részleteiben tájékozatlan néző, az ő kezei közt közvetlenül fölfogható, életteljes, jelenetté; így szünteti meg az állítólagos korlátokat, melyek az úgynevezett symbolikus és az úgynevezett realistikus művészetet egymástól elválasztják; így teszi semmivé teremtő lángeszével az újkor æsthetikusainak betűkből s szavakból összetákolt tanait.

V.

Egy tehetséges festője a tizenhatodik századnak, GIOVANNI PAOLO LOMAZZO, szeme világát már harmincz éves korában elvesztvén, azzal iparkodott tovább is szolgálni a művészetet, melynek eddigelé életét szentelé, hogy tapasztalása eredményeit írásba foglalta. Könyvei a bennök előforduló, nagy mesterekre vonatkozó, számos adaton kívül, kivált azért érdekelnek, mert híven visszatükrözik korának elméleteit a művészetről. Az *Idea del Tempio della Pittura*-ban, melyet MILANÓ-ban 1590-ben

írt, phantastikus mezbe öltözteti elméjének: templomnak képzele, s a részek leírásával tárgyalja a festést: «Miképen hét planéta kormányozza és intézi a világot, — hét oszlop gyanánt, melyeknek mindenike az eredeti világosságtól, Istentől, kapja fényét s idele, a megteremtett dolgok javára, szerteséjével elterjeszti — : úgy ezt az én templomomat is hét kormányzó támogatja és intézi, hét oszlopként . . . Szobraikat körben állítom fel . . . élethíven ábrázolom őket; kezökbe adom a műveik megalkotására használt szerszámokat; elkészítésükre anyagul oly természetű és tulajdonságú fémeket alkalmazok, melyek a természetük és tulajdonságuk uralta planétának megfelelnek . . . RAPHAEL, az ötödik kormányzó, rézből való; a mi kedvességére, gyönyörűségére, kecsességére és szeretetreméltóságára utal . . . RAPHAEL, VENUS csillag arányait fogadta el, a leghelyesebbeket és legalkalmasabbakat, mindannyi közül. Az ősrégi babyloniai matematikusok, kik minden planétának, természetével megegyező, állatot adtak, ezért tulajdonították VENUS-nak az embert». Embernek, a többi művészekhez hasonlítva, helyesen mondja RAPHAEL-t szerzőnk — embernek a humanisták felfogása szerint. Mind a többi lényvel szemben, melyek egy-egy tulajdonság képviselői, az ember egyetemes. RAPHAEL-ben saját kora már fölismerte ezt az egyetemességet, fogékonyságot bármi eszmére és irányra; ezt a képességet a multnak eredményeit tárgyilagosan felfogni — LOMAZZO scholastikus hasonlatát így kell értenünk —; az utókor pedig ebben az újjáalkotó képességében leli okát, hogy mindig ő tűnik fel a renaissance legtökéletesebb személyesítőjéül.

Mikor RAPHAEL RÓMA-ba érkezett, PERUGIA-ban az umbriai vallásos képírók között kiküzdötte volt magának az elsőséget; FIRENZE-ben megszerezte volt a monumentalis festésnek századok érlelte termését; még a klasszikus művészet hagyományait kellett meghódítania, hogy kora elismerje őt a művészet eszménye megvalósítójául. A renaissance előképe az ókor vala; de törekvése nem az, hogy másolja — ezt önérzete sem engedte — hanem, hogy folytassa annak barbárságtól félbeszakított fejlődését; hogy versenyre kelve vele fölül is múlja. Maga RAPHAEL kimondja X. Leo pápához intézett, RÓMA ó-kori műemlékeinek fönntartását tárgyaló, jelentésében: «Szentséged föladatainak sorában méltán nem a legutolsó ama kevésnek gondozása, mi az olasz névnek és dicsőségnek ősanijából reánk maradt. Hiszen ez tanúbizonyosága

a férfiak fenségének, kik ma is, pusztá emlékezetükkel, fölkeltik, és erőfeszítésre ösztönzik a köztünk leledző tehetségeket. Meg kell azt menteni, hogy nyomtalanúl el ne pusztítsák és szét ne rombolják a gonoszak és tudatlanok. Eddigelé már nagyon is megsértették a férfiakat, kik vérükkel annyi dicsőséget hoztak a világra, hazánkra és mireánk. Szentséged hagyja állva az ó-korból maradt előképeket; törjön gyorsan elérésükre és felülmulásukra. Ezt cselekszi ugyanis a nagyszerű építkezésekkel, a törekvések élesztésével és pártolásával, a tehetségek fölkeltésével, és a szent mag hintésével a keresztény fejedelmek között. A háboru csapása szüli a romlást, minden tudománynak és művészetnek vesztét; békéből és egyetértésből születik és éri el tetőpontját a népeknek boldogsága. Szentséged istenadta bölcseségétől és hatalmától várjuk mindannyian, hogy ez a mi századunkban megtörténik.»

Mindig emlékeznünk kell erre az önálló felfogására, ha az olasz renaissanceot meg akarjuk érteni. Hiába keressük itt antik formáknak szolgálai másolását. A ki nem könyvekből, hanem ama kor emlékeiből, ismerkedik meg vele, meglepetve győződik meg mily csekély a hasonlatosság a firenzei s velencei és az athéni s kis-ázsiai művészet között. A renaissance nem sokszorosította az ó-kor szobrait és képeit, hanem — mert új világnézettel ismerkedett meg, mikor újra fölfedezte az antik műveltséget — művészete céljául az eddigiektől különbözőt tűzött ki. A keresztény világ szenvedésnek tekintette az életet, a renaissance a pogányoktól tanulta, hogy élvezet; legfőbb erénynek a szellemi munkával való szerzést tekintette, s nem a lemondást; gondolatai nem túlvilági mysteriumok megfejtésén, hanem földi jelenségek megértésén fáradoznak. A művészet föladata tehát nem vala többé isten dicsőítése, hanem az emberek formaérésének kielégítése; nem vallásos tanok és csodák népszerűsítése, hanem az emberi test és a természet szépségének hirdetése.

«A bevégzettségre, arra a bizonyos valamire a mi még hiányzott — így szól Vasari — arra reájöttek a művészek, mikor a földből előkerültek a már Plinius-dicsőítette ó-kori szobrok: a Laokoon, a Hercules, a nagy belvederi torso, a Venus, a Kleopatra, az Apollo.» Ezen leletek épen RAPHAEL-nek RÓMÁ-ba érkeztekor történtek; sőt az ó-kor festéséről s diszítésmodoráról is

tiszta fogalmat ekkor adott Titus thermáinak föltalálása. De csalódunk, ha ezen szerencsés véletlenségnek tulajdonítanók a renaissance-szellemet legjellemzőbben megtestesítő művek létrejöttét. Események nem változtatják meg a művelődés folyását, ha nekik hatalmas egyéniség meg nem adja a tevékeny súlyt. Az antik művészet csodáinak RAPHAEL előzői és kortársai közül számosan lehettek volna szemtanui. Ők azonban nem láttak keresztül a hagyomány, elfogultság, megszokás alkotta sövényen; nem vették észre a termékeny tájakat közvetlen szomszédságukban, hol épen azok a virágok nyilottak, azok a gyümölcsök termettek, melyeknek keresésére ők hasztalan indultak el a körben futó, régóta bejárt, ösvényen. Csak nagyon kevesen sejtették, hol rejlik a várva várt ige, kevesen betűzték ki s csak alig egynehányan szentelték magokat az urbinói mesterrel együtt a korszak legtökéletesebb föladatának: a formai szépség kinyilatkoztatása hirdetésének.

Miként SATURNUS veszedelmes magzatait, úgy nyelik el az emberek közül kimagasló alakok versenytársaiknak emlékezetét. Az anthropomorphismus, mely arra készteté a népeket, hogy vallásukban emberhez hasonló lények tulajdonságaival és cselekedeteivel magyarázzák a természet tüneményeit, érvényesül a történet szokásos felfogásában is: ha korszakokról, fejlődésekről szólunk, mindég határozott egyének képe lebeg előttünk. Ez a kép pedig rendszeren többet mutat annál, a mi a valósággal létezett személyekben meg vala; mert beléjük képzeljük koruknak minden jellemző vonását, nagy eredményeit és fogyatkozásait. Régóta nőtt, kalászt vetett, érett a termés; nem ők vetették, ők csak learatták. Mikor a renaissance művészetet említjük, három alakra szoktunk csak gondolni: LIONARDO-ra, RAPHAEL-re, MICHELANGELO-ra. A fogalom, mely így nyer kifejezést, helyes: ők csakugyan képviselik idejük legfőbb művészi törekvéseit. Csak az ő alakjuk nem felel meg a valóságnak: kisebbek is nagyobbak is mint a mekkoráknak képzelni szoktuk, mert emberiebbek, egyéniebbek valának. Mentől behatóbban tanulmányozzuk történetüket, annál érdekesebbeknek látjuk őket: meggyőződünk, hogy számos művésznemzedék munkálkodása hozta létre az övékének föltételeit; hogy az elsőséget nem egy könnyen vívták ki: versenyezniök kellett méltó társakkal, kik soká

kétségessé tették a diadalt, mely épen ez által válik még fényesebbé. Alaposan csak úgy méltathatjuk őket, ha számba vesszük pályájoknak nemcsak eredményeit, hanem körülményeit is.

GIOVANNI ANTONIO BAZZI — il SODOMA fejlődésében és művészetében hasonlít RAPHAEL-hez, s egy úton haladva vele, alig maradt el mögötte. Született valószínűleg 1477-ben, a művészet központjaitól távol eső savoyai Vercelliben, hol még helyi jelentőséggel is alig bíró mesteremberfestőtől MARTINO SPANZOTTI-tól csak a művészet elemeit tanulhatta. LIONARDO DA VINCI hatása nyilvánul művei közül a legrégiebbeken, melyeket ismerünk; valószínű, hogy 1497-től fogva 1500 végéig, azon időben, melyből semmi reávonatkozó adatunk nincs, MILANO-ban tartózkodott. 1501-ben már SIENA-ba kerül s itt az umbriai művészet két főbb mesterével érintkezik közvetlenül: PINTORICCHIO-val, ki a PICCOLOMINI könyvtárt díszíti nagy falképsorozatával, és LUCA SIGNORELLI-vel, kivel együtt fest a MONTE OLIVETO MAGGIORE-ban CHIUSURI-mellett. 1507-ben vagy 1508-ban viszi őt ROMÁ-ba AGOSTINO CHIGI, a dúsgazdag bankár, ki neki, — mikor a Vaticanból többi művésztársaival együtt RAPHAEL elöl kiszorult — foglalkozást adott.

A CHIGI — ma Farnesina név alatt ismeretes — villa termének falait díszíti Nagy Sándor és Roxane menyegzője; a kép, melylyel alkotója, ha egyebet sem teremt vala, már biztosította volna helyét a művészek legkitünőbbjei között. A tárgy megválasztása s földolgozása egyaránt jellemző példája a renaissance és az antik viszonyának. LUKIANOS leírásából (*AETION II HΠΟΔΟΤΟΣ*) ismerjük AETION híres képét: «Gyönyörű szobát látunk, benne menyasszonyi ágyat; rajta a legbájosabb szűz, Roxane ül: szégyenlősen süti le szemét a belépő Sándor előtt. Mosolygó Erosok közül az egyik, ki mögötte áll, lehúzza fejéről a fátyolt s megmutatja Roxanet a völegénynek; egy másik, szolgálatkészen siet saruit leoldani, hogy lefeküdhessék; egy harmadik Eros megfogta Sándor köpönyegét és teljes erővel vonszolja, vezeti őt Roxanehoz. A király maga a koronát, melyet kezében tart, odanyújtja a leánynak. Mellette áll a vőfély: Hephaistion; égő fáklyát tart; gyönyörű ifjúra támaszkodik — azt hiszem ez Hymenaios. A kép másik részén játszadozik a többi Eros Sándor fegyvereivel: ketten lándzsáját czipelik s

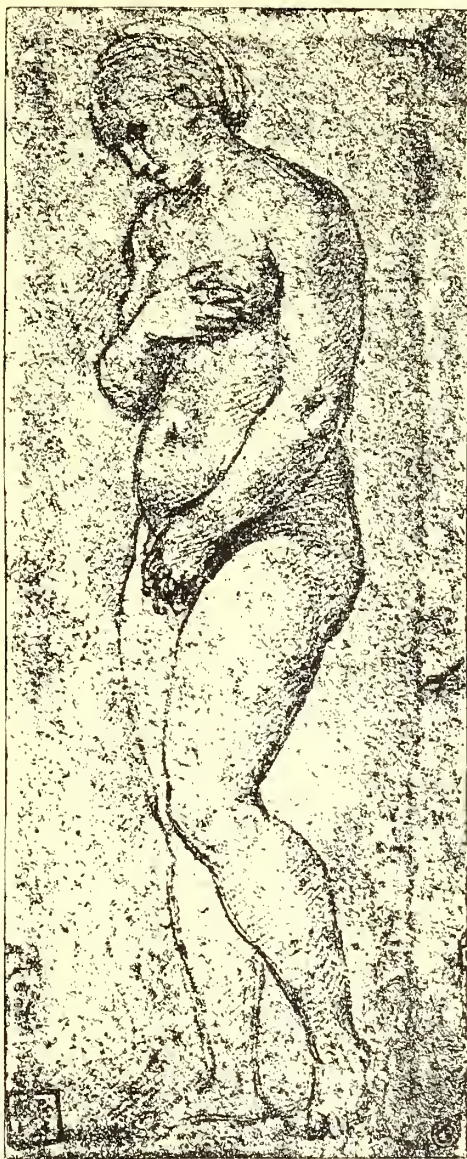
utánozzák az ácsokat, kik gerendát hordva fáradoznak; másik kettő egy harmadikat hoz paizon — ez is a királyé — melyet fogantyújánál fogva visznek. Még másik belebujt a hátúl heverő vértbe, mintha lesné, hogy azokat ha közelébe jutnak, megijeszthesse.»

SODOMA képén megtaláljuk az ókori leírás minden lényeges vonását, ő még csak kiczifrázza a jelenetet, mint a hegedűművész az egyszerű dallamot. A terem nyílt ajtóin oszlop-csarnokokra kilátunk, s messze dombos tájakra, melyet tavaszi ártól duzzadó patak ketté szel. A pompás ágy domborműves párkányain nymphák, tengeri lovak és kentaurok faragvák; a mennyezet redőzetét bűvösdit játszó Erosok tartják; társaik pedig a levegőben rajzanak s czélozgatnak, édes sebet okozó nyilaikkal, a szerelmes párra. ROXANE az ágyon ül, lesütött szemekkel; már csak vékony fátyol ruha maradt rajta; ez is lecsúszik már válláról s csak egy kis Eros, ki mellette áll, tartja még egy perczig. Szüzi elfogultságában nem is veszi észre, hogy az Eros, ki jobb lábáról a cipőt lehúzza, nem komolyan végzi kötelességét, hanem komikus erőlködésével csak halogatja; sem a másikat, ki ballábát simogatva, hamiskásan pillant hátra a távozó szolgálókra, melyek közül az egyik, egy néger nő, visszafordul s fölgerjedve, bámuló szemeket vet a völegényre, ki szintén elfogulva megállott. SÁNDOR hódolva nyújtja menyasszonyának a koronát; bő köpönyege csücskébe fogódzik Eros s vonszolja előre. Fegyverzetét letette; ezt is Erosok foglalják el: a király mögött lihegve emelget egy darabot az egyik; a másik a lándzsát cipeli; ketten viszik a paizsot, melyről a harmadik lefordul, mert hordozói egyszerre hátrafordultak pajtásuk felé, ki nehéz vértbe bujva csak most érte őket utól. Közöttük állanak Sándor kísérői Hephaistion és Hymenaios.

SODOMA a kíséret kifejezésével a SÁNDOR-t s ROXANE-t elszedítő megindulásnak okait magyarázza meg, mely visszatükröződik a szolgálók s kísérők arczán, az Erosok játékán. Nem hangsulyozza úgy, mint LUKIANOS, ennek komikus ellentétét a szereplők komolyságával. Az ókori író felfogásával a renaissance egy másik művén találkozunk, mely reánk egy frescoban, egy metszetben s egy három példányban létező kézrajzban maradt. A kép egykor az úgynevezett VILLA

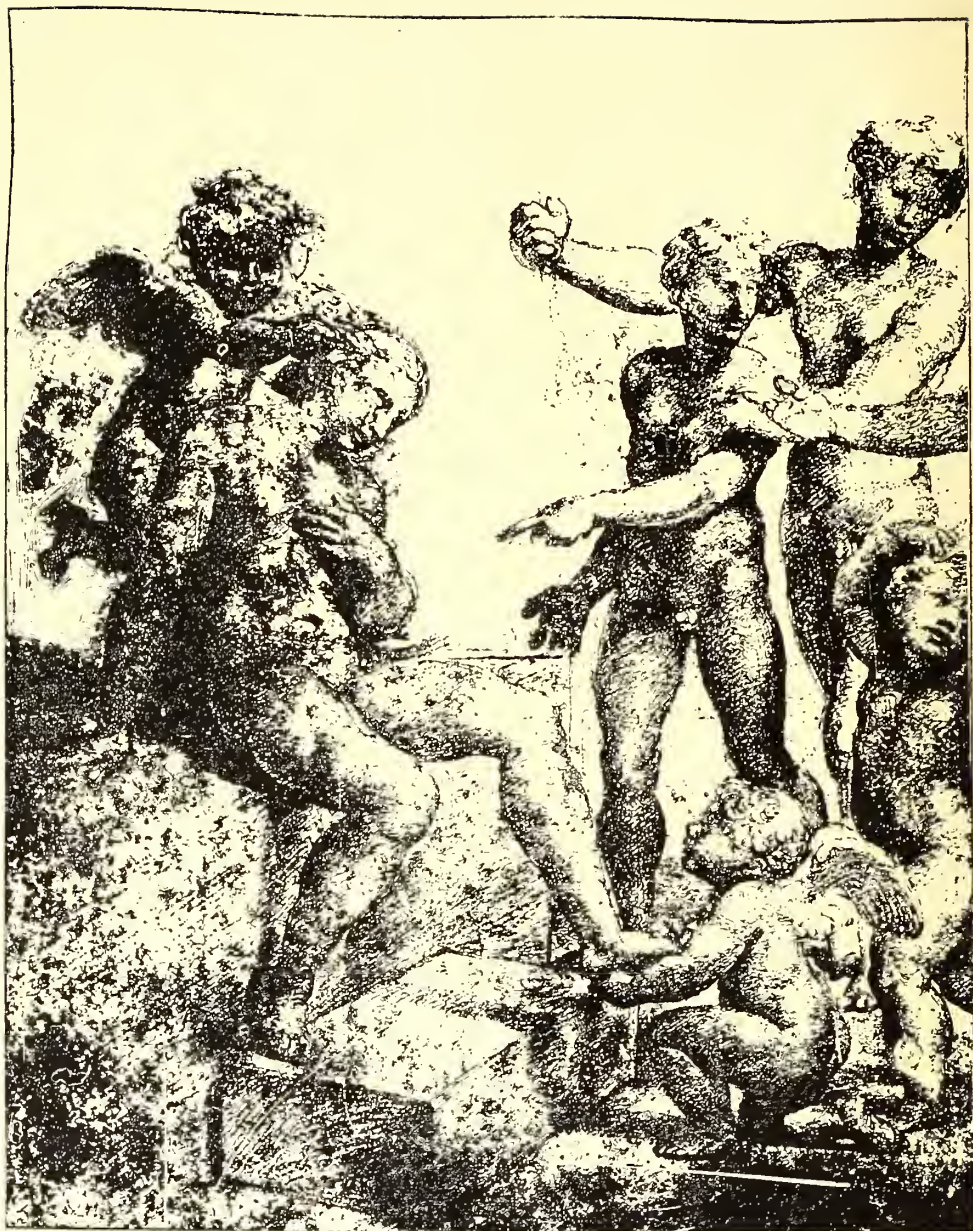
RAFAELE-ben volt, jelenleg BORGHESE herczeg tulajdona. Kétségtelen, hogy RAPHAEL valamelyik tanítványa festette. A metszetet JACOPO CARAGLIO készítette, MARCANTONIO egyik követője.

A rajzok közül azt a példányt, melyet Bécs-ben az Albertinában őriznek, mindig RAPHAEL művéül elismerték. Csak ujabban szólalt fel MORELLI, SODOMÀ-nak tulajdonítván a rajzot: a CHIGI-vilabeli fresco tanulmányának véli. MORELLI jártassága a kézrajzok meghatározásában oly ismeretes, hogy egyszerű tagadással nem szállhatunk szembe tekintélyével, LÜBKE és FÖRSTER pedig csak ezt tették, mikor azóta szerzett műveikben ragaszkodnak a régi felfogáshoz. Egy berlini tudós (valószínűleg LIPPMANN), ugyanezen véleményben osztozkodik; azzal igyekszik támogatni, hogy a RAPHAEL-nek tulajdonított elrendezés egy antik composition (MILLIN 541) alapszik, s az ilyen felhasználása régi műemléknek RAPHAEL-nél gyakran fordul elő, míg SODOMÀ-nál egyetlen egy ízben sem bizonyult még be. A hasonlatosság azonban az ókori és renaissance mű között oly csekély — miről gondos összevetés tüstént meggyőz — hogy aligha jogosít fel a kettő közt összefüggésre következtetni.

RAPHAEL SANTI. TANULMÁNY ÉLŐ MINTÁRÓL
A ROXANE-HOZ.
ORSZÁGOS KÉPTÁR RULAND 317. XXXI.

Döntő tanubizonyságot vélek azonban az egykorú író,

RAPHAEL SANTI. NAGY-SÁNDOR ÉS ROXANE.
RAJZ BÉCSBEN AZ ALBERTINÁBAN.

LODOVICO DOLCE szavaiban találni. ARETINO című párbeszédében így szólnak PIETRO ARETINO és FRANCESCO FABRINI:

ARETINO: «Látta-e ön barátunknál DOLCE-nál ROXANE rajzát, RAPHAEL keze művét, melyet már rézbe is metszettek?»

FABRINI: «Nem emlékezem reá.»

Erre következik a rajz hosszú leírása, s ez nem hagy semmi kétséget, hogy csakugyan az egyik reánk maradt példány — talán az, mely most a Louvreban van — feküdt a szerző előtt.

LODOVICO DOLCE könyve 1557-ben jelent meg, PIETRO ARETINO halála évében, ki a munkát, — melynek éle MICHELANGELO ellen fordul — sugallotta volt, s bizonyára ismerte a kéziratot. ARETINO jó barátja volt SODOMA-nak, ismerte RAPHAEL-t is; ott élt velök RÓMÁ-ban, pártfogója, AGOSTINO CHIGI, házában. Bizonyára, ha a rajz SODOMA műve, ő helyreigazította volna a velencei irót.

Ha tehát ennek alapján teljes megnyugvással tulajdoníthatom RAPHAEL-nek a bécsi rajzot, úgy ez bizonyítékul szolgálhat, hogy szintén RAPHAEL művét birjuk az országos képtár kézrajzában: a bájos kis nőalakban, mely ROXANE-nak tanulmánya élő minta után. RULAND említi ezt lajstromában (317. oldal, XXXI. szám), de nem ismert reá, hogy mit ábrázol. Feje, felső teste, bal keze tartása teljesen megegyezik a bécsi ROXANE-val; a telt formák minden izökben hasonlóak, a jobb kar s a lábak eltérő helyzetét pedig indokolja az, hogy a budapesti rajzon ROXANE áll, a bécsin ellenben ül, mivel itt a compositio is elkészült; a többi alakok is már megrajzolják.

Miként SODOMA, úgy RAPHAEL is AGOSTINO CHIGI villájában dolgozott fel legmesteriebben antik tárgyat. Híres GALATEA-ja díszíti az egyik földszinti termet. Még jellemzőbben érvényesíti azonban tehetségét PSYCHE történetében, melylyel a másik terem egész mennyezetét elfödte. Az ívezetekben mondja el a mesét: A halandó versenytársára féltékeny Venus ellenét Cupidonak megmutatja (1); célját azonban nem éri el, mert fia, nem hogy üldözné a bájos leányt, sőt inkább elragadtatva dicséri a Graziaknak (2); Venus az új sérelmet hiába panaszolja el Junonak s Ceresnek (3); most bosszútól lihegve indul magához

Jupiterhez (4), és könyörög igazságszolgáltatásért (5); ez kérését meghallgatja; útnak indítja Mercurt, hogy keresse meg Psychet s szolgáltatassa ki Venusnak; a serény hírnök útra kél (6); Psyche a büntetésül reászabott vészteljes föladatok legnehezebbikét megoldotta; fölhozta az alvilágból Proserpina szépségkenőcsét; diadalmasan viszik őt AmoroK Venus elé (7) s ő átadja üldözőjének a kívánt ajándékot (8). Cupido sem maradt tétlenül ezalatt, ő is nagyapjához fordul, s Jupiter megsajnálja a szerelmes ifjút; megindulva csókolja meg (9) s ismét elküldi szolgáját Mercurt, ki csakhamar hozza Psychet (10). A megoldást a mennyezeten magán, két nagy képben látjuk: Az istenek tanácsa összeült s meghallgatják a két felet: Venust és Cupidot; Mercur végrehajtja az egyhangú ítéletet, odanyújtja Psychenek a halhatatlanság italával, ambrosiával, telt serleget (1). A szerelmesek mennyegzői lakomája fejezi be a jelenetek sorozatát: az asztalfőnél ül a boldog pár; a Graziak balsamot hintenek reájok. Mellettök Jupitert és Junot, Neptunt és Amphitritet látjuk, velök szemben pedig Herkulest és Hebet. Vulcan a nyárson épen behozta a sültet, hitvese pedig, teljes kibékülés jeléül, kecses tánczczal mulattatja a társaságot, Pan furulyájának és a musáktól környezett Apollon lantjának zenéjére. A bort Ganymed és Bacchus kezelik s a vidám Horák virágot szórnak a mulatókra.

APULEIUS meséjét használta itt RAPHAEL, de önálló fölfogással — két jelenetet szőtt bele, melyekről az író nem tesz említést: Cupidot, mikor szerelmét bevallja a Graziaknak és Psychet, mikor az AmoroK diadalban hozzák az alvilágról. Psyche szenvedéseit nem ábrázolja; ő Cupido szerelmét Psyche diadalát hangsúlyozza, míg a neoplatonikus szerző épen Psyche kínzását tárgyalja legnagyobb kedvvel. RAPHAEL nem egyszerű illustratora az antik mesének, hanem annak elemeiből új költeményt teremt: a megpróbált szerelemnek és boldog házasságnak dicséneket.

AGOSTINO CHIGI termeiben korlátlanul alkothattak a renaissance nagy művészei. Egyéni érzelmeiket közvetlenül nyilváníthatták itt. Itt nem feszélyezték őket uralkodóra, hivatalra, megrendelő fölfogására való tekintetek. Villájában AGOSTINO még

csak bankár sem, — otthon ő pusztán *humanista* : egy kép sincs vonatkozással kereskedésre; Poseidon, Hermes, csak a többi istenekkel együtt szerepelnek. Az ókor pompás fényűzését akarta ő új életre kelteni; nem csupán régi művek gyűjtögetésével, hanem hasonlóaknak létrehozásával. Házában gyülekezett a római társaság színe java s ha ő igénybe vette vendégeinek tehetségét nem a dúsgazdag pártfogó szerepét játszotta; hanem a barátét, ki rokon ízlésével fokozza a művész kedvét, értelmes tanácssal támogatja, finom ítélettel irányt ad neki az alkotásnál. Ez jogosít fel, hogy a festők szabad választását észleljük az itt ábrázolt tárgyakban; ezért következtethetünk belőlök méltán költő képességükre.

MICHEL ANGELO első műve a LAPITHÁ-k csatája, — RAPHAEL-É MADONNA. Amannak utolsó nagy szabású alkotása a végső ítélet, — emezé PSYCHE története. A firenzei mester a küzdésnek — az urbinoi pedig az áhitatnak ábrázolásával kezdi; amaz az ítélettel végzi, emez szerelemmel. De RAPHAEL nem azt a szerelmet dicsőíti, mely annyi s oly bájos művekre lelkesítette VELENCZE művészeit: ő nem VENUSnak és PÁRISnak végzetes, rejtett, szerelmét festi, mely emberek és istenek visszavonását okozza; hanem CUPIDONnak, a férfi világhódító hatalmának egyesülését a nőnek áldozatra kész, gyöngéd kedélyével — PSYCHE-vel. Épen abban rejlik a bűvös ígézet titka — melyet még most is, elsápadva, kontár kezektől eicsúfítva, gyakorol RAPHAEL-nek ezen műve — : hogy itt nem festői előadás a földolog, hanem költői alkotás; nem ecset ügyessége mulattat, hanem igaz érzelem kelt a nézőben rokon megindulást.

S a festő méltóan koronázza munkáját koroknak elfogultságától, nemzetnek történetétől, felekezetnek felfogásától, egyének ízlésétől független tárgy előadásával, azon érzelmeket dicsőítvén a legbájosabb alakban, melyek minden emberi kedély legbenső magvát képezik.

Pulszky Károly.

DÜRER A. «FÁJDALMAS FÉRFIA»,

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ÚGYNEVEZETT KIS-PASSIÓRA.

Hazafias dolgot végzett mindenkor az, ki szépművésztünk nemzeti nyomait követni vállalkozott, hogy egybegyűjtván emlékeit, belőlük kulturtörténelmi álláspontunkat kijelölje. Lettek legyen a művészet termékei hazai földön, vagy idegen égalj alatt, de magyar kezeztől alkotva, egyaránt miénkül tekinthetők, és így nem kevésbé hazafiasan vélekedünk cselekedni, ha tanulmányunkban egy hírneves magyar származású művészszel foglalkozunk. Ezen férfiú, ki mesteri hírével korát eltöltötte DÜRER A.

Magyar származásának ő maga adja tanúságát az 1524-ik évről vezetett naplójában, hová sajátkezűleg következőket jegyezte: «Albrecht Dürer der Aeltere ist aus seinem Geschlecht geboren im Koenigreich Hungarn, nicht fern von einem Stædtlein genannt Jula, acht Meil Wegs weit unter Wardein, aus einem Dœrflein zunächst dabei gelegen mit Namen *Eytas*». (Fr. Campe. Reliquien von A. Dürer. Nürnberg. 1828. I. l.)

Magyar volt tehát minden ízében, vér a mi vérünkből, csupán családnevét fedezte homály, míg a «Századok» 1873-ik évi foly. 70 és k. lapjain közzétett véleményünkkel — mely Dürer legújabb kritikai életirójának, THAUSING M. hozzájárulását is megnyerte (l. Beil. zur Wien. Abendpost. 1878. 237. sz. 945. l. Zeitschr. für bild. Kunst. Leipzig. 1879. 41. és k. l.) — Dürer fennebbi sorainak nyomain indulva, megállapítanunk sikerült, hogy tulajdonképen «Thürer»: AJTÓSY-nak nevezték. E mellett szólnak nemcsak czímere, hanem különösen, eddig figyelemben nem részesült névalírásai is.

Azon híres fametszete például, mely «der Triumphwagen des Kaisers Maximilian» (B. 139.) elnevezés alatt ismeretes, s a német renaissance legszebb alkotásai közé számíttatik, első, t. i. az 1522-ik évi, — gyűjteményünkben is egy példányban őrzött — kiadásának homlokán, következő feliratot viseli: «Dieser

wagen ist zu Nürnberg erfunden gerissen und gedruckt durch Albrechten THUERER, im jar M.D.XXII.»

Okmány ez, mely a németre fordított magyar névnek azonoságára, viselőjének pedig származási helyére, Ajtós községbe vezet.

Haan L. (Dürer Alb. családi nevérol s családjának származási helyéről. B.-Csaba. 1878.) e nyomokon igyekezett okmányokkal igazolni: hogy az ajtói Ajtós nemes család Békés vármegyében még a XV. és XVI. században létezett, s a Gyula mellett fekvő Ajtós helységnek földesura volt; megkísérlette továbbá bebizonyítani azt is: hogy Dürer ezen nemes család címérével élt, s így a magyar nemes Ajtói család tagjának tartotta és tudta magát.

Jelenben kitűzött célunkhoz nem tartozik ez irányban buvárkodni, nekünk elég, hogy magyar származású, és minden ízében művész volt, nem a szó köznapi, hanem annak nagyszabású értelmében, kiről a művészet történelme általában elismeri nagyságát a rajzban, compositióban, különösen pedig tragikai erejét, és a csendéletnek kedélyteljes felfogásában nyilatkozó művészi érzékét.

Tragikai compositióinak értékes hagyományát képezi «Passióinak» négy cyklusa, melyek minden idők mesterei és szakértői által nagy becsben tartattak, és ilyekül tekintetnek maig, különösen az úgynevezett „*Kis Passio*“ képei, melynek *czimlapját* itt, az alább felsorolandó okoknál fogva, tüzetesen megismertetni feladatunk.

Dürer A. német-alföldi utazásairól vezetett naplójában (Fr. Campe, Reliquien von A. Dürer Nürnberg. 1828. 116. l.) kis fametszet-Passiónak „*Klein Holz-Passion*“ nevezi azon képsorozatot, mely a teremtés történetét, a megváltás művével az utolsó ítéletig tárgyazza, és 1509—11. évek folyamán egymásután harminczkét képben (B. 16—32.) megjelent, mintegy ellentétben az Apokalypsis, Mária élete és a nagy fametszet-Passióval.

Valamint a Vaticán loggiáinak tizenhárom kupolájában szemlélhető ötvennégy festmény Rafael-biblia néven ismertetik (v. ö. J. D. Passavant, Rafael von Urbino. Leipzig. 1838. II,

203.) úgy a kis-Passió cyklus méltán megérdemli, hogy Dürer-bibliának neveztessek.

Ezen sok kiadásban ismételt fametszetek C. H. v. HEINECKEN állítása szerint (*Neue Nachrichten von Kuenstlern und Kunstsachen*. Dresden. 1786. I, 70. és ismét, Leipzig. 1804. I. W. Heinsius, *Allg. Buecherlex. u. o.* 1812. II, 313.) első kiadása negyedrért íven szöveg nélkül jelent meg. Czímlapja, melyen a szenvedő üdvözítő alakja egy kövön ül, Dürer névjegyével van jelölve, fölötte: «*Figuræ Passionis Domini nostri Jesu Christi*» olvasható, ezt követi az egyes képek sorozatjegyzéke, azon rendben, mint azt Bartsch A. (*Le Peintre Graveur* n. ed. Leipz. 1866. VII. 119—121.) Heinecken által megállapítva átvette.

Heinecken Dürer A. fametszetei felett készített jegyzékében (l. m. f. 161. l.) eleve megjegyzi: hogy e munkájánál más egyéb gyűjteményeken kívül, a «Marietti»-féle általa kitünőnek tartott gyűjteményt kiváló figyelmébe vette. Heller J. kinek szavatossága Dürer metszeteinek kérdésében még mindig kitünő értékű, ezen jegyzéket igen tökéletesnek tartja. (*Das Leben und die Werke Albrecht Dürers*. Bamberg. 1827. II, 2. 307. l.) A jegyzékbe foglalt Dürer-metszetek mindannyi lapjait közvetlenül szemlélte, amelyek pedig szemei elé nem kerülhettek, azokra nézve pontosan kijelöli a forrást, honnan tudomást szereznie sikerült. J. Ch. Brunet (*Manuel du Libraire*. V. ed. Par. 1862. III, 82.) Heinecken leírását mint «*fort exactes*» dicséri.

Hausmann B., Dürer műveinek kitünő ismerője azt írja, (*Albrecht Dürer's Kupferstiche, Radirungen, Holzschnitte und Zeichnungen*. Hannover. 1861. 63. l.): Heller is Heinecken után* egy szöveggel ellátott kiadásról tesz említést, melynek fametszet címlapján, fölül e szavaknak. *Figuræ Passionis Domini nostri Jesu Christi*, végén pedig: *finis impressum Noribergæ. 1511.* kellene állani, és hozzáadja, hogy hasonló kife-

* Különös, hogy nem csupán Hausmann, hanem Bartsch A. (m. f. 28. l. 12. sz.) és Heller is mindenütt e műirő nevét «Heinecke» írják, míg Brunet «Heinecken»-t használja. A «*Nachrichten von Kuenstlern und Kunstsachen*» 1789. május 3-dikáról kelt előszavában a szerző: Carl Heinrich von Heinecken-nek írja magát. A *Dictionnaire des Artistes*. Leipz. 1788. II. kötetének előszavában C. H. DE HEINECKE, olvasható.

jezés soha sem került szeméi elé, sőt nem is lehet hiteles, mert Dürer valamennyi művén latin szövegben olvasható «impressum Nurnberge», de soha sem «impressum Noribergæ».*

Kár, hogy Hausmann, Hellernek idézését Heinecken sorai-
val nem hasonlította össze. Itt meglelhette volna (m. f. i.
Nachr. 172. l.): «Ezen kis-passió *újabb* kiadása e czímmel
nyomatott: «Passio Christi ab Alberto Durer Norimbergensi
effigiata, cum varii generis carminibus fratrum(?) S. Benedicti,
Chelidonii, Musophili» hátulsó oldala szöveggel van ellátva,
végén pedig olvasható: «finit impressum Noribergæ».**

Heinecken itt a passió-könyvecskének egy szöveggel ellátott második kiadása felől beszél, azonban nem eléggé pontos címének leírásában, mely így hangzik: Passio Christi ab Alberto Durer Nu||renbergensi effigiata cu vary generis carmi||nibus Fratris Benedicti, Chelydony||Musophili.

Ezen értekezésünkhez facsimilében mellékelte «Ecce homo» fametszetének alján következő distychonok állnak:

O mihi tantorum . iusto mihi causa dolorum
O crucis O mortis causa cruenta mihi
O homo sat fuerit . tibi me semel ista tulisse
O cessa culpīs me cruciare nouis.
Cum privilegio.

Az utolsó vagyis a 38-ik lap homlokán a *ζολοζών* áll, Impressum Nurnberge per Albertii Durer Pictore || Anno Christi Millesimo quingentesimo undecimo. Ezen záradékon kívül, mely a kiadvány helyét, idejét és a nyomdászt is kijelöli, következő figyelmeztetés olvasható: Heus tu insidiator . ac alicui laboris . ut ingeny surrep||tur . ne manus temerarias his nostris operi||bus inicias . caue . Scias eni a gloriosissi||mo Romanoru imperature . Maxi||miliano . nobis cocessum esse || nequis suppositicys for||mis . has imagines imprimere|| seu impressas per imper||ry limites vendere audeat . q . || si per cotemptum . seu

* Ich habe — így szól Hausmann — einen solchen Schluss nie zu Gesicht bekommen, er kann aber nicht echt sein, da bei allen Dürer'schen Werken mit lateinischen Text steht impressum Nurnberge, niemals impressum Noribergæ.

** «Diese kleine Passion ist von *neuem* gedruckt worden, mit dem Titel: Passio Christi ab Alberto Durer Norimbergensi effigiata, cum varii generis carminibus fratrum(?) S. Benedicti, Chelidonii, Musophili, mit Text auf der Rueckseite, und am Ende: finit impressum Noribergæ.»

auaricie cri || men . secus feceris post honorum con || fiscacionem . tibi maximum periculum sube || undum esse certissime scias.»* Mindamellett ámbár a «Kaysserlige Freiheit» mint AREND H. C. magát kifejezi (Das gedechnisz der ehren eines derer volkommnesten Kuenstler seiner und aller nachfolgenden Zeiten Albrecht Duerers. Goszlar. 1728. §. 9.) kellőleg fedezte e munka utánzását, még is egy olasz hírneves rézmetsző, ki a latin figyelmeztetést nem értvén, vagy érteni nem akarván, Velenczében (?) valamennyi metszetet utánozva kiadta, neve Marcus Antonius. Kiről később szólандok, most Heineckenhez visszatérünk.

A lapok első nyomatai közül, minden szöveg nélküli igen jeles példányok egész sorozatát, nemcsak nyilvános, hanem magángyűjteményekben is lehet találni, de mindenütt hiányzik a cím lap. Az amsterdami muzeumban egy példány őriztetik, melynek ívrét alakú minden egyes lapján négy kép van, azonban itt is hiányzik a cím lap. Hausmann azt tartja: *ez szöveg nélkül soha sem jött áru forgalomba*, de nyomban hozzáveti «en nélfogva csak is a szövegezett kiadás számára készült». Legyen hite szerént, de meg kell engedni, hogy Heinecken ellenében nem eléggé alapos az «impressum Noribergæ» után kiinduló következtetés, mert eltekintve attól, mikép «Noribergæ» toll-hiba nagy nevű bibliografoknál** is előfordúl, Heinecken az 1511-ik évi szöveges kiadásról szól, nem pedig arról, mely szöveg nélkül jelent meg, és melyről feltennünk kellene: hogy a metszet első nyomatának címében Dürer neve teljesen mellőzve lett. Való, hogy a műtörténésznek okmányokkal kell állításait igazolni, innen nézve hát a dolgot, feltétlenül be kell ismernünk: hogy ezek Heineckennél hiányzanak, sőt azt sem említi: hol látta a szöveget megelőző cím lapot.

Bizonyára a képsorozat fogalmazása, fára való átvitele, rajza és metszése közt több idő telhetett el; úgy látszik, mintha a művész önmagával elégedetlenül, a már kész famet-

* Hasonmását híven adta Lempertz H.: Bilderhefte zur Geschichte des Buecherhandels. Coeln. 1862. II. á.

** Pl. G. W. Panzer, Annales typographici ab Anno MDI. ad Annum MDXXXVI. continuati. Norimbergæ: 1799. VII. 450. No. 77. — J. G. Th. Græsse, Trésor de livres rares et précieux ou nouveau dictionnaire bibliographique. Dresde. 1861. II, 453.

szeteken is javitgatott volna. Hausmann szerint (R. Naumann, Archiv fuer die zeichnenden Kuenste. Leipzig. 1855. I, 54.) azon lap, melynek tárgya: Ádámnak és Évának kitiltása a paradicsomból* (B. 18.) kétféle nyomásban fordul elő, melyen Éva alakjának hátgerincz rajzában egymástól eltérnek. Az akadémikus Didot A. Firmin híres gyűjteményében (Catalogue des dessins et estampes. Paris, 1877. 39. l. 282. sz.) egy szöveg nélküli kiadást bírt, melyben Krisztus születése (B. 20.) minden eddig ismert példányoktól, ha mindjárt némi csekélységben is, de különböző vala. Hogy Dürer Krisztust az Olajfákhegyén (B. 26. és 54.) két példányban fogalmazta, az itt tárgyalt sorozat számára, ez általában elismert tény. (M. Thausing: Dürer, Geschichte seines Lebens und seiner Kunst. Leipzig. 1876. 345. l.).

Terentianus Maurus szerint a könyveknek is meg van történetük „*habent sua fata libelli*“.** Külbecsüket nézve, ez általában időről-időre változó; egészben véve, nagy mesterek műveinél emelkedik, kisebbeknél pedig süllyed értékük. Azon adatoknak, melyek Dürer metszeteinek és műveinek árfolyamáról tanúskodnak, kultúrtörténelmi fontosságáról meggyőződve lévén, remélem, hogy a művészet barátait érdeklendi, ha itt fogja találni az amatőrök versenyére és a műlapok becsértékére vonatkozó árjegyzékeket is. Dürer idejében a műdarabok elárúsítása felette kezdetlegesen történt; művészünk helyben bocsátá piaczra munkáit, utazásai alkalmával mint árucikket hordozta magával; tulajdon anyja, a jó Borbála asszony pedig azon napokon, midőn a nép vásárra gyülekezett, a réz- és fametszeteket nyilvánosan értékesítette. Ezt bizonyítják fiának velencei levelei. Életének eme derültebb napjaiban sem feledkezik meg Pirkheimer W. barátjához 1506. ápril 2-ikáról szóló kelettel imígyen írni: «Hy mit last mich ewch befohlen sein vnd sagent meiner Muter daz sy awff daz *Heiltum**** feil las

* Egy renaissance-kori latin költő következő epigrammot írta felőle :

«Angelos hos cernens, miratus dixit : ab horto
Non ita formosus vos ego depuleram.»

** C. H. de literis, syllabis, pedibus et metris. 258. v.

*** Campe, Reliquien 19 l. Herteln így olvasta, mit Eye, Leben und Wirken A. Dürer's. II. kiadás, Nördlingen 1869. 504. l. «heiltm» az összevont Heyligtumb, után kijavított. A középkor késő századaiban s a renaissance idejében a sz. ereklyék művészileg kidolgozott foglalatban és pompás szekrényekben a templombeli karzaton

haben.» Dürer egyes műlapjainak árkeletéről németalföldi úti naplójából meríthetünk tudomást, hol bevételeit szorgalmasan elkönyvelve találjuk, itt azonban csak a kis-passióra vonatkozó tételeket ismételjük.

Dürernek e jegyzetei 1520-ik évről így hangzanak: «Item Sebaldt Fischer hat mir zu Antorff (Antwerpen) abkauft 16. kleiner Passion pro 4 fl.» (Campe, m. f. i. 81. l.) Nagyobb figyelmet érdemel azon jegyzék, melyet Brandau, portugalli kereskedelmi ügynöknek (factor von Portugall) ajándékozott műdarabjai felől pontosan állított össze: «ein kleines geschmiedenes Kindlein, — így kezdi a művész és ekép folytatja — Mehr habe ich ihm geschenkt ein Adam und Eva, denn Hieronymum in Geheisz, den Herculum, den Eustachium, die Melankolj, die Nemesin. Darnach auf dem halben Pogen drey neue Marien-Bild, die Veronicam, den Antonium, die Weynachten und das Creutz. Darnach die besten aus dem Viertelbogen der sind acht stuecklein. Darnach die drey Bücher unser Frauen-Leben, Apokalypsin, und den grossen Passion, darnach den *Klein-Passion* und den Passion in Kupffer, das ist *alles werth* 5. fl.» (Campe, 87. 88.) Továbbá bejegyezve találjuk: «Ich hab gelöst aus zwey Adam und Eva, ein Meerwunder, j Hieronymus, j Reuther, j Nemesin, j Eustachium, j ganz Stueck Holzwerk, sieben Stueck des schlechten Holzwerks, 2. Buecher und 10. *Klein Holz Passion*, alles umb 8 fl.» (Campe, 106.). Ezenkívül még egy ízben említi, hogy: «Ich hab 3 fl. aus dem Klein Holz Passion gelöst.» (Campe, 106.) E napló művészünknek általában ismert nemes természetéről is tanúskodik, mely ösztönözte őt, hogy barátjait kedves emlékekkel lepje meg, azokat pedig, kik szolgálatokat tettek neki, jutalmazza.

Az elsőkhöz számította *Grapheus*, tulajdonképen Schryver Cornélt, Antwerpen város jegyzőjét,* kit 1521-ik év februárhó

«heyltumbstuel» állíttattak ki közszemlére. Így például Bécsben sz. István templomában «alle iar an sontag nach dem Ostertag». (V. ö. Denis, Wiens Buchdrucker-geschicht. Wien. 1782. 15. l.). A bécsi templombeli karzat — Heilthumstuhl — 1483-ból 1700-ik évben bontatott szét. Ábrája közölve van: Mitth. d. Alterthums-Vereines. Wien. XVI, 35. 47. kép. — Løhner G. W. szerint: die Personen-Namen in A. Dürer's Briefen aus Venedig. Nürnberg. 1870. 9. l. a Quasimodo-geniti vagy is fehér vasárnapot követő pénteken, mely 1506-ban ápril 19-ikre esett, az ereklyék és a koronázási díszletek közszemlére állíttattak ki.

** *Grapheus*, polyhistor, V. Károly cs. 1520. Antwerpenben történt, s újabb

7-én a kis fametszet-Passió egy példányával megajándékozott, mely példány ezen jegyzettel van ellátva: Albertus Dvrer pictor opt. max. C. Grapheo dono dedit propria ipsius manv. VII. die Febr. an. DDD.XXI. E példány később az ismert Aldus és Etienne-k életírója, Renouard A. A. könyvtárába jutott.*

Áttérvén a Dürer halála utáni idők árkeletének történetére, midőn e fametszetek értékét nyomoznánk, nem akarjuk tanulmányunkat a számoknak gépies egymás mellé állítása által a szegénység unalmasságáig torzítani. Kulturtörténelmi adatok ugyan soha sem lehetnek szárazak, mert a nevek és számok értékes utmutatóul szolgálnak a kutatás tágas mezején; azonban az ide tartozó anyag megválasztása, határának felismerése, nem egy nehézséget gördít elénk; ennélfogva, ámbár nagy áldozatok árán sikerült kivált a XVII. és XVIII. század adatait összegyűjtenünk, még is mivel bármi törekvő magán igyekezett, a kulturtörténelem adatainak gyűjtésénél vajmi sovány eredményel állhat meg, viszonyítva a nagy és nyilvános gyűjteményekkel szemben, nagyon ajánlatos marad tehát azok számára, kiket szerencsés végzetük a művészet és műtörténelem központjainak tűzhelyéhez állított, annak, mit nekünk nehézségekkel teljes kutatásaink közt elérni sikerült, bővebb adatokkal való gyarapítása.

SANDRART Joákim «Teutsche Academie» című művében nem egy alkalommal hívja fel figyelmünket Dürer munkáinak jelességeire, de mi alapot sem nyújt e műveknek a kereskedésben folyó árukra nézve. Pauli J. G. nyolczszázharminczhat (?) Dürer réz- és fametszetből álló gyűjteménye Boroszlóban a 18-ik század első felében 400 frtra becsültetett.** Jean de Julienne, francia műkedvelő (1686—1766.) háromszáz darab kitűnő Dürer metszet birtokában volt, köztük százegy darabra rúgott a rézmetszetek száma, s mindezért 1767-ben csak silány 201 livrest lehetett a vételárból nyerni.*** Ide vonatkozó forrásaink

időben sokszor megbeszélt bevonulásához vitt egy «Gratulation»-t. V. ö. Froppens J. Bibliotheca Belgica. Bruxell. 1739. I, 201., hol G. jellemző Larmessin N. által metszett arczképe is látható.

* V. ö. Catalogue de la Bibliothèque d'un amateur, avec notes bibliographiques, critiques et littéraires. Paris. 1819. I, 20.

** Heller, das Leben und die Werke Albrecht Dürer's II, 1. Zeichnungen, Gemaelde, Plastische Arbeiten. Bamberg. 1827. 150. l.

*** L. Clément de Ris, les amateurs d'autrefois. Paris. 1877. 311. l.

kimerítőbbek kezdenek lenni a múlt századból, midőn az 1790-ik évvel Frauenholz Frigyes nürnbergi műkereskedő katalogjait közrebocsátani kezdette (I—IX. 1804.) avégből, hogy a rézmetszetek és műtárgyak kedvelőit, kereskedelmi nyilvánosan tartott árveréshez édesgesse. A készpénzben teljesítendő fizetés a conventiós pénzláb szerint történt, s provisió fejében 12 százalék fizettetett. A kezünkben levő példány pontosan jelezvén az árakat, azon helyzetben vagyunk, hogy azokat megismertethetjük, mi annál fogva sem fölösleges, mert Hellernél, a kis passio-nál, elő nem fordulnak, a ki pedig más Dürer lapoknál a Frauenholz-féle árakat idézi.

Frauenholz katalogjának több éven át megtartott czímét imitt közöljük: «Verzeichniss einer beträchtlichen Kupferstich-Sammlung alter und neuer groestentheils seltener Blätter aus allen Schulen nebs Kupferstich-Werken und Kunstsachen welche den 21. Mertz 1791. in der Frauenholzischen Behausung in den geoenlichen Vor-und Nachmittags-Stunden oeffentlich gegen baare Bezahlung in Conventionsgelde sollen versteigert werden. No. I. Nürnberg. 1790. k. 8. — Hatodik lapjának 75-ik száma alatt találjuk: 36. kis-passió kép, teljes példány, címlap nélkül; eladatott; 4 frt. 30 kr. Ugyanezen év november 21-én (II, 12. 172. sz.) hasonló példány már csak 2 frt. 30 kr. kelt el. 1793-ik év szeptember hó 30-án (IV, 13. 173. sz.) «37. Ps. La vie de Jésus, où la petite passion, pet. 4. suite complete et bonnes epreuves» 37. frt. és «Figuræ Passionis Domini nostri Jesu Christi, première édition avant le texte» 1797. február havában 16 frtért árusított el. (VI, 20. 1. 186. sz.)

A legjobb és keresettebb rézmetszők, mintázók és könyomdászok munkái felett egybeállított legkitünőbb katalogok közé tartozik a Weigel-féle műkatalog, melynek 28. évi folyama, 1838 — 1866. harmincz részben e czímmel 8-adrét jelent meg: «Catalog von Kunstsachen und Bechern, welche in der Anstalt für Kunst und Literatur (R. Weigel.) in Leipzig vorräthig oder durch dieselbe besorgt werden». A fametszet kiadású könyveknek ily gazdag készletével szemben, igen feltünő jelenség az, hogy Dürer kis passió-ja, az évek ily hosszú folyamán keresztül teljes példányban csak egyetlen egyszer (2790. sz. II, 106.) 37 kép 1511-iki címlappal, mint latin szövegű, körül

nem vágott nagy szélekkel, eredeti hártyakötésben jegyeztetik és 15 tallérért kínáltatik!

A sokat emlegetett Posonyi Elek-féle Dürer-gyűjteményben, melyet 1876-ban Hulot Párisból vásárolt meg, és ismét 1877-ben a berlini metszettár számára 100,000 frtért elárúsított* benfoglaltatott a szöveges kiadás, az eredeti címlappal és az «impressum»-mal, 38 képpel. (Catal. No. 133. 20. l.) Posonyi e példányt Münchenben a Pokorny-féle árverés alkalmával 226 frton szerezte. Brentano-nál Frankfurtban, 1870-ben (24. l. 254. sz.) egy szöveg előtti kiadás, címlap nélkül 255 frton a londoni műkereskedő *Colnaghi* javára üttetett le. *Durazzo* Jakab marchese, egy teljes, szöveges régi préselt bőrkötésű példány birtokában volt; ezt Gutekunst 1872-ben (I, 181. 1858. sz.) 400 frtért adta el. Az 1511-ik évi 38. kitünő lenyomatú szöveges kiadást 1876-ban C. E. Liphart (480. sz. 46. l.) 201 markért adta, míg a következő év december havában F. A. C. Prestel frankfurti műkereskedő a C. Marschall-féle szöveggel előzött nyomatokat (17—52. kép. 259. sz. 17 l.) szinte szöveggel ellátott kissé piszkos címlappal 370 markért adta el. G. I. Schwabe, Catalogue de livres rares No. VI. Paris. 1879. 276. lap. 2221. sz. a. Bisuccio D. velencezi kiadását 250. franc-kal jegyezte.

A tudományos irodalom és a művészet nyomait mindenkor zsákmányejtő szabadcsapatok követték, tapasztalhatta ezt Dürer is minden császári szabadalmak és szigorú tilalmak daczára. Hisz Nürnberg városháza alatt, tehát szemláltára, házalt szemtelenül egy idegen az ő compositióinak utánzásait árusítván, miért is kényszerítve levén a hatóság védelmét igénybe venni, a nürnbergi tanács 1508-ik év január 8-ikáról következő határozatot hozta: «Item einem frembden Mann, so unter dem Rathhaus Kunstprif feyl hat, vnd vndter denselben, die Ime betruglich nachgedruckt seyndt, soll man in Pflicht nehmen, dieselbe Zeichen alle abzuthun und deren keines hier fayl haben. Oder wo er sich des widern würd, soll man ihme dieselben Prif alle als ein Falsch aufheben und eines Raths hanndten nemen.» (Campe m. f. i. 183.) *Marc Antonio Raimondi* nem átalotta a kis passio képeit Dürer névjegyének elhagyása

* Kunst-Chronik. XIII. J. Leipz. 1878. 14. sz.

mellett utánnetszeni, s azokat üres táblácskákka! ellátva három különböző lenyomatban terjeszteni,¹ melyek az eredetiekkel egybevetve merevek és életnélküliek. Bartsch A. XIV, 401—16. pontosan leírja őket.

Külön értekezés tárgya lehetne, ha a kis-passiónak valamennyi másolata felől behatólag szólni akarnánk; e célra a térrel nem rendelkezhetvén, meg kell elégednünk: hogy azokat időrendben felsoroljuk. 1553-ban a V. Geysler által rendezett «Passio vnsers Herrn Jhesu Christi» kiadásban már *Virgil Solis* másolatai jelentek meg.² I. Osta és P. Valgris velencei nyomdászok 1557-ben az általuk kiadott «Contemplatio vitæ et Passionis Domini nostri Jesu Christi» számára egy névtelen által másoltatták Dürer képeit. Lufft J. 1558-ban a «Wittenberger Betbüchlein mit Calender und Passionel D. M. Luth.» számára kisebb másolatokat készítettett. Hasonlókat tartalmaz a «Novi Testamenti æditio postrema per D. Erasmum R. Frankf. 1560. Verig.» Han. Az 1565—9-ik évek kiadásaihoz tartoznak a G jeggyel élő mongrammatista³ műdarabjai. Ezekre következnek az 1571-ben *Solis Miklós* által közzétett másolatok.⁴ Heinecken (m. f. i. 173. l.) egy 37. lapból álló rézmetszet másolatról tesz említést e címmel: «Passio Christi ab Alberto Durero effigiata, I. A. Colon. exc. A. B.» hasonlóképen Wæsbergen exc. Az augsburgi másoló *Hopfer Lambert*, mint ezt ismét Heinecken állítja a XVI-ik század első harmadában ugyanezen kis passiónak 18. lapját újra metszette.⁵ Küssel Menyhért a Wæsbergen-féle copiókat másolta.⁶ 1644-ben Mommart Józsefnél Brüsszelben egy negyedré! kiadás jelent meg, e címmel: «Historia Passionis Dni. nri. Jesu Christi ab

¹ Ezt G. Vasari is, bár mesésen, megemlíti: Marc-Antonio Bolognese, le vite de' piu eccellenti pittori, scultori ad Architettori. Firenze. 1880. V, p. 405. seg. Milanesi ezen Vasari-féle mesét jogosan «novella»-nak jellemzi. E tárgyban C. Th. Murr «description du Cabinet Praun.» 1797. a valót helyesen ismerte fel, és a 88. l. ki is fejtette.

² Többire nézve v. ö, C. K. Nagler, die Monogrammisten. München. 1879. V, 267. l.

³ Nagler u. o. III, 165. e másolót a baseli és berni «Todtentanz» 1576-ban készült fametszeteinek mesterével azonosnak tartja.

⁴ V. ö. Passavant J. D. le Peintre-Graveur. Leipz. 1863. 4, 127.

⁵ Bartsch VIII, 526. és reá hivatkozással Andresen A.: Handbuch fuer Kupferstichsammler. Leipz. 1870. I, 691. csak 15 lapot említenek.

⁶ Heller, m. f. i. 610. l.

Alberto Durero delineata.¹ Napjainkban végre Berlinben valamennyi metszet-lapok 1862-ben Burchard A. által fénynyomatban; 1868-ben pedig híven fára metszve Deis C. által adattak ki.²

Még az eredeti famintákról kell megemlékeznünk, melyekről Heinecken (m. f. i. 172. l.) hitelt érdemlőleg állítja, hogy Velenczébe vitettek, és itt új kiadás készítettett utánnok: Weigel 1837-ben e kiadás egy példányát bírta 5603. sz. a. I. 4, 38. tüzetesen leírja és 15 tallér áron hirdeti. E könyv teljesen tartalmazta a 37. képsorozatot e czímmel: «La Passione di N. S. Giesv Christo D'Alberto Durero.» Hátulsó lapján Moró M. verseivel. In Venetia. 1612. Appresso Daniel Bisuccio. 4. 42. l. Dürer arczképével aczélmetszetü körképben. Brunet, Manuel II, 911. a Didot-féle példány után behatóan ismerteti. Szerinte 1839-ben a felette elhasznált famintákból 36 darab Londonba a British Museum birtokába jutott, hol maig is őriztetnek. Henry Cole 1844-ben galvanoplasztikus mintákat készített róluk, melyek lenyomatait az «Events in the life of Jesus Christ» felhasználta. Weigel 1845. XVI. 73. 14593. sz. a. a közönséges kiadást 7, árnyékos nyomatát (Tondruck) pedig 10 és fél, a hártanyomatot ellenben 21 tallerra tartotta.

Dürer metszeteinek sorozata közt a kis passió fametszetei vannak legjobban elterjedve, kivált a második szöveges kiadás; azonban mint a legilletékesebb tanu Hausmann (m. f. i. 63. l.) állítja, címlap nélkül «die vollständigen Folgen mit dem echten Titel ausserordentlich selten, wie den von dem reichen Wiener Sammlungen (1861.) diejenige des Erzherzogs Albrecht allein eine solche besitzt, und keine der Muenchener Dürer-Sammlungen einen echten Titel aufweisen kann.»³

A dolog természetéből folyik: hogy ez a magángyűjteményekre nézve nagyobb mértékben alkalmazható, hol többnyire egy ujabbi másolat vagy kézrajz pótolja a címlapot.⁴

¹ E másolókhöz nem sorolható Altdorfer Alb. 40 képeinek azon 38 darabja, melyek 1604-ben Hamburgban ezen álczímmel: «Alberti Dureri Noriberg. Germ. Icones sacræ» jelentek meg.

² Eichstätt és Stuttgart. Eye A. 1872-ben magyarázó szöveggel látta el.

³ Ez állítás igazságáról személyes tapasztalatok után meggyőződvn, mellette tanúságot tehetünk.

⁴ Praun P. (Murr, Cab. 138—7. sz.) gyűjteményében volt egy teljes példány,

Annyi és oly sokféleképen írták le, rajzolták, festették, metszették és faragták az üdvözítő Krisztusnak alakját, mint a «fájdalmak férfiát», hogy nem volna csekély feladat a műbuvár részére, az ezen alakítások nyújtotta anyagot csak általában is felölelni. A szenvedő üdvözítőnek mint «fájdalmak férfjának» (Ecce Homo) eme különböző ábrázolása, valamint a Veronika kendőjén előforduló arcza az Úrnak, Izsajás proféta látományainak (53, 3.) felfogásában, és a négy Evangelista (Máté 27, 26. 30. Márk 15, 15—19. Luk. 23, 25. Ján. 19. 1—6.) leírásaiban leli alapját. Izsajás látja a megkínzottat, kit a fájdalmak maguk emberének választának. Az új szövetség szerint pedig a római kormányzó katonáinak adja át, hogy megkínzzák; ezeknek durva erőszakosságaihoz fűződik a zsidó királyság gunyolása, a tövisekkel való koronázás, és bibor palást alkalmazása által. Pilátus hogy az ekép szánandóan megkínzott iránt, a törvényház előtt egybesereglett és felindult népben a szánalmat felköltse, Jézust e szavakkal mutatta be: «Ihol az ember!» A latin fordítás szerint: Ecce Homo!

A fájdalmak férfjának művészi motivuma tehát a megváltás egyszerű történetében található, és innen indulva, már Dürer előtt régen művészi alakítások tárgyául szolgált, már a nyomdászat kezdetleges korában is. Ezen időről Weigel I. O. gyűjteményének katalogja szerint (Leipzig 1872.) a kora idők nyomtatványai közt hat különböző kép az 1450—1500 évekből soroltatott fel (108, 50; 163, 73; 365, 184; 456, 228; 472, 235; 486, 241. szk.), melyek többnyire Krisztust a koporsóban angyalok közt állva ábrázolták. Az 1466-ik évi E. G. gót betűkkel jegyzett mester egy Dresdában létező rézmetszete Krisztust mint «Ecce homo»-t ábrázolja. (Passavant II, 58. 155. sz.) Ugyanettől való egy más kép 1467-ről, mely az üdvözítő arcját sz. Péter és Pál által tartott kendőn ábrázolja.

mely az összes gyűjteménnyel Frauenholz birtokába jutott 1801-ben. V. ö. Deutsches Kunstblatt 1854. 23. 204. szk. A Didot-féle «triage non décrit» Cat. Par. 1877. 282. sz. 39. l. árverés alkalmával visszatartatott. Czímlap nélküli, tehát esonka példányok, következő műbarátok gyűjteményeiben találtattak: Derschau (Nürnberg. 1825.), Fumée G. (Bécs 1826.), Held M. (u. o. 1826.), Stoeckl F. X. (u. o. 1838.), Cicognara L. (u. o. 1839.), Petzold B. (u. o. 1845.), Otto E. P. (Lipcse 1851.), Jungmeister A. W. (u. o. 1852.), Ackermann W. A. (u. o. 1853.), Sprinkmann B. (u. o. 1853.), Mechel K. (u. o. 1854.), Eissenhart J. J. (München 1861.), Endris J. C. (Bécs 1863.) és Böhm J. D. (u. o. 1865.).

(Nagler, Monogramm. II, 660.) Egy régi névtelen mester Heinecken szerint (deutsche Kupferstichgeschichte, neue Nachr. I, 309.) Krisztust fején töviskoronával, a kínszenvedés eszközeit tartó angyalok közt állva ábrázolta. Ugyancsak általa említetik egy dörzskép hasonló alakkal, valamint az üdvözítőnek egy mellképe töviskoronával, kezei mellén keresztbe téve. Hires továbbá Schongauer Márton «Ecce homo»-ja* formai szépsége, és a belőle kisugárzó mély érzelem által. Ezen mester és Dürer között benső művészi rokonság van. Mindketten tárgyalták a kínszenvedés tragédiájának ama jelenetét, midőn Krisztus a kereszttel vállán a Golgothára vitetik, s kinjaitól kimerülve a kereszt terhe alatt lerogy. Ha Dürernek e jelenetet ábrázoló és Schongauer motivumaival a cselekvényben egyező nagy fametszet-passió képét (B. 10.) Schongauernek hasontárgyú ábrázolásával (B. 21.) egybevetjük, kétségtelenné válik, hogy Dürer Schongauernek műlapjait nemcsak ismerte, hanem tanulmányozta is.

Ha a kora művészetek barátjának figyelmét nem kerülte el a körülmény, mily szívesen választotta már kezdetlegességének idején tárgyal a «fájdalmak férfjának» arczát, egyszersmind szemébe kell tűnni: hogy Dürer ezen eszmény felett az ábrázolásoknak egész sorát alkotta, melyek ügyesen ismételtettek ugyan, de soha mások által túl nem szárnyaltattak.** Nevezetes műtörténelmi tény marad az is, hogy Dürer ezen egy tárgyat oly gyakran dolgozta fel, anélkül hogy a sivár ismétlés hibájába esett, vagy a fenséges eszme munkája közben legkevesebb is lapossá vált volna.***

Az irónak, ki napjainkban a művészetről szól, a bizonyítási anyag legcsekélyebbje sem engedhető el. Ennélfogva kitüzött határainkon belől Dürernek valamennyi tárgyunkhoz tartozó

* 69. kép, Würzbach A. M. Schongauer. Wien, 1880. 94. l. e képet 1470—73. évre teszi. A Didot-féle 1877-ik évi májusi árverésen e metszet 1500 franc ütöttet le.

** S. G. Dehio, die Komposition von Raffaels Spasimo di Sicilia und ihre Vorläufer, Zeitschr. für bild. Kunst. Leipz. 1881. XVI, 255.

*** Grimm V. ítélete Dürernek Veronika és Ecce homo képei felől: «In den Holzschnitten, die wenige und harte Umrisse verlangen, hat er vorzugsweise den Typus beibehalten, aber den herben und ungefaelligen in den Kupferstichen sucht er mehr gemeine Naturwahrheit, die oft unschön ist.» (Die Sage vom Ursprung der Christusbilder, Abhandl. der Berl. Akad. Phil. Hist. Kl. 1842. 167. l.) minden alapot nélkülöz.

eddig ismert műveit felsoroljuk. Megkezdjük ezt rézmetszeteivel, karczolataival és fametszeteivel, melyek időrendje és hitelessége megállapítvák, ezt követendik azután kézrajzai és festményei, utóbbiak a Dürer-tanulmányok nevezetes részét képezvén; azonban sok a csalit e téren, Hellernek megbízhatlan állításai pedig rendező kezekre várnak. Az ujjbkkori buvárlatok ugyan nem egy érdemes adatot derítettek fel, egész-

DÜRER A. ECCE HOMO. BARTSCH 20.

ben véve még is inkább Dürer kézrajzaival semmint festményeivel foglalkoztak, mi azonban megelégszünk itt általában a nevezetesebb alkotásokat egyszerűen szemléltetni, csak is a fametszet kis-passió címlapját, és egy birtokunkban levő kézrajzot méltatandván, annak művészi és beltartalmára tekintvén.

Mindenek előtt egy a «fájdalmak férfiát» ábrázoló Krisztuskép (B. 20. rézmetsz.) kiterjesztett karokkal tűnik fel.

Thausing (Dürer, 174. l.) kifogásolja benne az anatómiai hiányokat, a fej és szemek rajz-hibáit, és a véső bizonytalan kezelését oly felötlőnek tartja, hogy készültének idejét 1497-ik év előtti időkre hajlandó visszavezetni; míg Hausmann (m. f. i. 13. l.) az előtérnek szorgalmasan kidolgozott voltát emeli ki, és az érzésnek a kifejezéssel egybefolyó összhangjánál fogva (B. 21.) azt az 1512-ik évből származottnak hiszi. Retberg ellenben (m. f. i. 90. sz. 40. l.) teljes joggal 1507-ik év körüli időkre teszi. — Következik az 1509-ről keltezett rézmetszetű passio címlapja: a «fájdalmak férfja» töviskoronázottan sebhelyektől fedve, keresztbe tett kezekkel áll a kín-oszlop mellett, jobbjában ostort, baljában vesszőt tart. (B. 3.) Ehez sorakozik a felséges, csak is az Albertinában és Drezdában látható sz. Veronika, mindkét kezével tartván a kendőt, melyen az Úr képe látszik. Ezen karczolt lap 1510. évszámmal van jelölve. (B. 64.) A kis passio Veronika-képe (B. 38.) szinte 1510-ről van keltezve. Ugyanezen évszámmal van ellátva a fametszetű nagy passio azon képe (B. 9.), mely a töviskoronázott Urnak a törvénycsarnokban való kiállíttatását ábrázolja. Ezen nagy passio képsorozat címlapja az ülő «fájdalmak férfja» amint kinzói által gúnyoltatik (B. 4.) 1511-ik évről való, valamint a kis passió fametszet címlapja (B. 16.) és ugyanezen sorozat képe, mely azon jelenetet ábrázolja, amint Pilátus a megkinzott Krisztust a népnek bemutatja. (B. 35.) 1512-ik évre esik az ő összekötött kezekkel rajzolt «Ecce homo» (B. 21.) és a «fájdalmak férfja» a rézmetszetű passióból (B. 10.). A két angyal által tartott kendő Krisztus arczával (B. 25.) 1513-ra vall; a töviskoronázottan ülő üdvözítő alakja pedig (B. 22.) az 1515-ik; az angyal által lobogtatott kendő Krisztus arcának karczolatával (B. 25.) 1516-ik évekből valók. Végül megemlíjtük a nagy Krisztusföt, melyet Bartsch (VII, 182. Ap. 26. cz.), Retberg (m. f. i. 120. l. Ap. 141. sz.) a kétesek közé; Heller (m. f. i. 613. l. 1629. sz.), Eye (m. f. i. 516. l.) és Thausing (m. f. i. 363. l.) ellenben a művész hiteles lapjai közé sorolnak.

Alig lehet ez alakokat gazdagabb képzelődéssel alkotni, mint azt Dürer teszi vala a „fájdalmak férfjának“ itt felsorolt tizennégy ábrázolásánál. Kitünő tehetsége mind azt, mit metszeteiben előadni akar, mindenütt az eszközök legszigorúbb ökonomiájával

viszi véghez, rajzai mintha csak sziklába lennének vésve, az eszméből mindig a leglényegesebbet tükrözik vissza, hogy a történelmet nyugodt nagyságában világítsák meg. Ezen előnyé-

Passio Christi ab Alberto Durer in Au-
renbergensi effigiata cū variij generis carmi-
nibus Fratris Benedicti Chelidonij
Musophilij.

O mihi tantorum iusto mihi causa dolorum
O crucis O mortis causa cruenta mihi.
O homo sat fuerit tibi me semel ista tulisse.
O cessa culpis me cruciare nouis.
Cum priuilegio.

A KIS PASSIO CZÍMKÉPE.

ben fekszik kétségtelenül művészi erejének fő érdeme, mely Dürer típusaira a csodás szépséget lehelli.

És most vessünk vissza egy pillantást a fametszet kis passionak czímkéjére.*

* Eredetink, mely egy német államgyűjtemény szöveges másodpéldánya, s melynek papírja a magas korona víznyomatát mutatja, kitünő nyomatú, csak az sajnálandó: hogy szélei körülvágják. Az itt felsorolt czímlap-másolatokon kívül vannak

Krisztusnak, mint a «fájdalmak férfjának» az egyszerű ábrázolása, mint a mellékelt másolatból látható, nem vonásokból álló rajz, hanem természet és élet.* Az amateur és műbuvár szemlélődvén, egyaránt merítenek ez apadhatatlan kútfor-

DÜRER A. ECCE HOMO. BARTSCH 22.

rásból, melynek conceptiója felől alapos és nagy készültségű műitészek osztatlan csodálattal nyilatkoznak. Hotho G. H. (Geschichte der Deutschen und niederländischen Malerei. Berlin. 1842. I, 118.) szerint e kis passió címlapja a tartalom és hangulat kifejezésének mélységét nézve, lehetőleg elérhető

még egyesek a képsorozatban, melyeket Heller 552. l. idéz. A legjobbak közé sorol-
tatik Retberg R. 129. sz. a. kiadott másolata.

* H. C. Arend f. i. h. egész naivul így szól: «Ich wollte noch mehr stuecke von besagten 1511-ten jahre anführen, wenn nicht durch anschauung des gebundenen Jesu mein zum Zaertigsten mitleiden bewogenes gemüt mir stat jener lauter passions-
stücke vorstellte.»

tökélyig jutott. Springer A. (Bilder aus der neueren Kunstgeschichte. Bonn 1867. 197. l.) azt jegyzi meg: hogy Virgil «Arma virumque cano» ismert kezdő versei, mint eposz bevezetése, legkevesebb sem mulják fölül Dürer képét, mert elbeszélésének hőse erősen jellemző vonásokban lép elénk. Eye A. szerint (Erlaeuter. 18. l.) Dürernek e lapja minden munkái közt a legátgondoltabb és legmélyebben érzett. A művész eszményi felfogása a «fájdalmak férfiát» jelentékeny, symbolikus szentképpé alkotta; s legyen bár az allegoriák ideje meghaladott álláspont, *valamint elhalványultak a jelképek, s magyarázatuk mulékony*, az ki ez alakítást megérteni akarja, annak Dürer álláspontjáig kell emelkedni. Ha t. olvasóink türelmét edzeni hatalmunkban állana, úgy annak értelmét mi e képben csodásan elénk tárul, theologikus magyarázattal elemeznők, ettől azonban megkíméljük, elkerülvén mind azt mi képünk megértéséhez feltétlenül nem szükséges.

Dürer a töviskoronázott Krisztust háromsugaras nimbuszszal köríti, a mint ülvén, fejét jobb kezébe hajtja, nagy fájdalommal az emberi nem bünei fölött, mégis telve irgalommal azok iránt, kikért a megváltás munkáját elvállalta és emberré lön. Sz. Pál szavainak közvetlenségével (Gal. 3, 1.) ki szerint «úgy szemeink elé iratott Jézus Krisztus, mintha közöttünk feszítettet volna meg»; magába mélyedt arczáról pedig ama (Zsid. 6, 6.) komoly intelem szól: hogy az Isten fiát újra fel ne feszítsék és gunyolják. A természet jelenségeit, építési* és más dolgokat, általában mindazt, mi által a külső érzék a lélek beléletét szemlélheti, előre kiszámított elhatározással mellőzte. Kimeríthetetlen levén az Isten-ember csodálatos és megfoghatatlan szenvedéseinek alakokban gazdag fogalmazása, rajzolása és festése, itt mégis az üdvözítő cselekedetei hogyan-mikéntjének előadásától tartózkodik, csak egyetlen alakban engedvén a figyelmes szemlélőnek az isteni erő és emberi szenvedés eposzába pillantani.**

* Marc Anton (B. 584, 1.) az üdvözítő alakját egy renaissance kapu alá állította, melyről egy üres felirattábla zsinórokon lóg alá.

** Messmer J. A. Dürer kis passiójának címlapja felől szólván (Mitth. der Centr. Com. Wien. 1861. VI, 218.), ennek külső motivuma mellett állapodik meg, és az ülés nyugalmából indulva ki, távol eső történelmi adatok mesterkéltnél elővonszolásával akarja a compositió művészi oldalát feltüntetni.

Dürer «fájdalmak férfia» az idő hosszú során népszerű szent-kép maradt, mert a nép megértette alakját. Nálunk és a külföld hegyvidékein, országos és mezei utakon, hegyeken úgy mint a völgyekben, mindenütt Dürer eme hasonlíthatlanul szép fogalmazásának utánzásaival találkozunk, gyakorta Jeremiás siralmainak következő verseit olvashatván alatta: «Oh ti mindnyáján, kik átmentek az uton, figyelmezzetek és lássátok, ha vagyon-e fájdalom, mint az én fájdalmam» (1, 12.) Jézusnak ezen, az egész világot felrázó fájdalmára gondolt Chelidonium B. midőn a címnap számára föliratkép a fenidézett verseket készítette.*

A kézrajzokra térvén át, előre kell bocsátanunk azon általános észrevételt: hogy ez azon tér, melyen Dürer művészi fejlődésének menetét megismerhetjük, s képződési körének történelmi valamint æsthetikai méltatása mellett teljes figyelmünkre érdemes. Be kell azonban vallanunk, hogy a manap előttünk fekvő anyag hiányos volta mellett, még nem juthattunk oly helyzetbe, hogy kedvencz művésznök fejlődését biztos léptekkel követhetnők. Tagadhatatlan hogy az ide vonatkozó kiegészítő buvárlatok Heller ideje óta lassú léptekkel haladnak, különösen a Dürer festette képek kritikailag történelmi megítélését nézve, hiányzik minden biztos utmutatás, habár HAUSMANN és THAUSING sokat kutatt és fáradoztak.

A tárgyunkat ábrázoló Dürer-féle kézrajzok közül eddigelé következők ismertetnek. Az IMHOFF gyűjteményben 1588. két «Ecce homo» «gargnet» volt. (Heller II, 1, Dürer's Zeichnungen, Gemælde, plastische Arbeiten. Bamberg. 1827. 79. l.) Sandrart Joakim 1679. (Akad. II. H. Th. II, 89.) azt állítja, hogy műtermében lett volna a világhírű Dürer kézrajzai közül egy «Ecce homo», mit schmerzhaften Angesicht, fleissig mit schwarzer Kreide gezeichnet». A Heller-féle bambergi gyűjteményben volt (75. 76. sz. m. f. i. 33. l.) egy eredetére nézve

* Chelidonium Ben. benedekrendü szerzetes 1515-ben a nürnbergi szent Egyedről címzett zárdának tagja vala, később a Miasszonyunkról címzett bécsi «Schotten» apát. M. Denis die Merkwürdigkeiten der garellischen Bibliothek (Wien 1780. 567. 8. l.) munkájában pontos adatokat nyújt felőle. Wiens Buchdruckergeschichte u. o. 1782. 2012. l. — Aschbach J. die Wiener Universität und ihre Humanisten im Zeitalter K. Max. I. Wien, 1877. 82. 250. 360. l. megemlékezik felőle, anélkül hogy a szorgalmas Denis adatait eléggé figyelembe vette volna.

kétes «Ecce homo» összekötött kezekkel, s mellette volt egy más hasonló tárgyú «mit vieler Einsicht und grossen Geist» készült tollrajz tanulmány. A berlini királyi rézmetszettárban van egy névjegygyel ellátott «Ecce homo» tollrajza: itt Krisztus, Mária és János alakjai között mennyezet alatt ül, melyet 15 férfi tart. Továbbá látható itt egy töviskoronázott Krisztusfő, arany al áttört zöld mezőben, névjegygyel 1510-ről keelve. (Hausmann B., A. Dürer's Kupf. Rad. Holz. Zeichn. 116—7. lapokon.) A dresdai rézmetszetgyűjtemény egy 1510-ről rajzolt «Ecce homo» képét őrzi, melyet Grüner fényképezett s köz-kézre bocsátott. (Eye, Leben Dürer's 327.) Dauthe J. C. Fr. Lipcsében 1817-ben egy tollrajz birtokában volt, mely az ostromozott üdvözítőt ábrázolta. (Heller, II, 1. 47. l.) Legujabban a berlini rézgyűjtemény egy Krisztust mint fájdalmak férfát bolt alatt állva ábrázoló vázlatrajzot szerzett. (Izsa. után 63, 2. Lásd: Katalog einer Ausstellung von Zeichnungen alter Meister im Kupferstich-Cabinet. Berl. 1881. 5. l. 2. sz.) Az erlangeni egyetem könyvtárának Dürer rajzai közt egy aquarelle fordul elő: az ülő «Ecce homo»; 1614-ben Krüger Th. Nürnbergben metszette. (Hausmann m. f. i. 127. l. Heller II, 2. sz. 2260. 843. l.) A British Museum printroom-ja, egy töviskoronázott, szeméit égre emelő Krisztusfőnek van birtokában, 1503. évszámmal ellátva, e fölirattal «während Krankheit gez.» (Hausmann, R. Naumann's Archiv fuer die zeichn. Kuenste. Leipzig. 1858. IV, 36.) Silberrad I. G. a néhai buzgó műbarát egy szürke alapra rajzolt «Ecce homo» birtokában volt, mely később a Nagler-féle gyűjteménybe Berlinbe jutott. (Heller m. f. i. 91. l.) 1793-ik év september havában Frauenholz J. Fr. a Welser-féle nürnbergi gyűjteményből egy «Ecce homo» képet 5247. sz. a. (Cat. IV. 396.) 166 frtért árusított el; a következő 5248. számot, a töviskoronázott üdvözítőt, az Albertina 275 forint 30 krért vásárolta meg. A Caylus kabinetben szintén látható volt a megkötözött Krisztus, (R. Weigel, Die Werke der Maler in ihren Handzeichnungen. Leipz. 1665. 192. l.) A weimari képtárban két nagy szorgalommal kidolgozott «Ecce homo» rajznak kell lennie. (Heller, m. f. i. 95. l.) A bécsi Albertinának kiváló kincsei közé tartozik Krisztus kiállítása az úgy nevezett *zöld* passióban. (Braun. Fényk. 553. sz.) A herczeg Eszterházy képtár kézrajzgyűjteménye 1827-ben egy

DÜRER A. TANULMÁNY AZ ECCE HOMO-HOZ (B. 20.)

DANKÓ JÓZSEF GYŰJTEMÉNYÉBEN.

1522-ről keltezett s névjegygyel ellátott «Ecce homo» példányt mutatott fel. (Heller, m. f. i. 122. l.) Ezen évről birtak még kézrajzokat Birkenstock J. M. műbarát, és Lefevre F. az Albertina felügyelője. (Heller, m. f. i. 120 — 132. l.)

Dürernek egy részben ecsettel kidolgozott, 17 cm. magas, 10 cm. 4 mm. széles tollrajzát birom. Tárgya a «fájdalmak férfja». Ezen erős, egymástól 3 cmt-nyire eső, sodronyvonalakkal, valamint széles tojásdad körbe foglalt szokatlan kigyó alakú víznyomattal ellátott merített papírra rajzolt kép tüzetes leírását pótolja annak ide mellékelt másolata, hozzácsatoltatván a rézbe metszett B. 20. czinkographiája is, mert Dürer e compositióját, mint azt már fenebb említettük, rézbe metszette, azonban tollrajzunk minden elfogulatlan bíráló előtt felötleni kell.

Napjainkban egy eddig ismeretlen Dürerrajz-lelet méltán ébreszt kételyeket, és e tagadásnak ép úgy meg van jogosultsága, mint az állításnak. Oly esetben tehát, hol biztos adatok hiányában a mű eredetéről számot adni nem lehet, a kétely megoldásának kulcsa lelkiismeretes összehasonlításban fekszik, ugyanazon mesternek más, minden kételyen fölül álló, hiteles kézrajzával, mely munkánál azonban a művésznek nemcsak előnyei hanem gyengei is figyelembe veendőek. Nem egy ízben volt alkalmunk tanulmányozni a legnevezetesebb nyilvános gyűjtemények Dürer-kézrajzait, mindazáltal birálatunk biztosságára, vagy érvényére nézve, szívesen engedünk másnak, csupán azt vevén bizonyításunk alapjául, mi indokaink tárgylagos folyományából következik; hisz a régi mesterek kézrajzainak legkitünőbb ismerői is nem egy alkalomnál tévedésbe estek.

A kérdéses rajz teljes benyomása valódisága mellett szól, s a compositióban Dürer névjegye mellett mintegy sajátos kézírása nyilatkozik, egészben véve, a mesterhez érdemes kezelésből. A «fájdalmak férfjának» alakján nemcsak a legegyszerűbb természetesség ömlik el, hanem a mellékes dolgokban is jól kiszámított és sikerült öszhang uralkodik. Ha ezt a metszettel egybevetjük, tapasztalni fogjuk: hogy Krisztus a rajzban sokkal finomabban van érezve, sőt kidolgozása is szorgalmasabb, amiben pedig a metszet eltér tőle, az kirívóan rosszabb. Ugyanis az alak itt nyugtalanabb és kevésbé arányos, részleteiben pe-

dig, hátrafelé hajló bal karja merev, jobb lába durva, térde sem domborul ki eléggé, míg jobbjára nélkülözi az erőt és hatást. Mondhatlanul sikerültebb ennél a rajz, nézve kivált a ruházatot és más részleteket is. Nem tehető fel az sem, hogy valamely másoló az ábrát az eredetnél (a metszet 10 cm. 4 mm. magas, 7 cm. széles) nagyobb méretekben dolgozza ki. Önkényt értetik: hogy a szakértőknek e fölötti ítélete elé nagy érdeklődéssel nézünk.

Rövidebbre foghatjuk értekezésünket Dürernek a «fájdalmak férfiát» tárgyazó festményei felett. Az eddig ismert, de többnyire kétes művek következnek. Az augsburgi városházán őriztetett 1822-ben egy Dürernek tulajdonított «Ecce homo». (Heller, II. 1. 138. l.) A Hopfeld-féle gyűjteményben Boroszlóban található volt 1741-ben szintén egy «Ecce homo» 1512-ik évről keltezve. (Heller, m. f. i. 150. l.) A brémai műcsarnok szerencsés egy 1514-ik évről keltezett, valódi és jól megőrzött «Ecce homo» képet Dürer kezétől felmutatni. 1514-ben Burtin-nél Brüsszelben állítólag egy hasonló tárgyú képe találtatott. Az egykoron Drezdában és Flórenczben kiállított Dürer-féle «Ecce homo» képek pedig már régen eltűntek. Heller (1805. 1822. 170. l.) a Wendelstadt-féle frankfurti gyűjteménynek egy képét, mely a «fájdalmak férfiát» ábrázolja, és egy másikat a göttingen-i egyetemi képtárból mint finom és szorgalmasan kezelt munkát, említi fel. Josch Linczben egy 1512-ik évről keltezett névjegygyel ellátott, és az egykoron ismeretes Pirkheimer Charitas apácza-fejedelemasszonynak ajánlva volt «Ecce homo» birtokában vala. (Heller, 186. l.) Thausing szerint a Dogepalota, nemkülönben a milanói Casa Trivulzi «Ecce homo» képei Dürer műveinek sorozatából törlendő lennének. (Dürer, 271. l. 1. sz.) Nürnbergben, hol az idősb Imhof H. egy kis «Ecce homo» képet őrzött, Praun (Catal. 90. sz. 11. l.) a kis passió ábrázolását vászon alapon olajba festette. A Móriczkápolna Dürernek tulajdonított «szenvedő Krisztusa», hamisítvány. (Eye, m. f. i. 405. l.) Alig lehetett hitelesebb a Zappi L. M. által 1821-ben Rómában fölfedezett «Ecce Homo» kép, melynek árát csinos kerekszámban 1500 frtra tűzték. (Heller, m. f. i. 241. l.) A napokban tűnt fel egy mainzi ódondásznál «Schmerzsanltitz des Erlösers mit der Dornenkrone» Dürer névjegyével és az 1505-iki évszámmal. E kép Veit Ph. (†1877.)

hagyatékából került ide, azelőtt pedig a sachsenhauseni német urakházának majnai Frankfurtban képezte tulajdonát. (Allg. Zeit. 1881. 69. sz. 1008. l.) Végre meg kell még emlékeznünk a Dürer festette Pietá-ról a donatorral. Zahn (Jahrbücher für Kunstwissenschaft. Leipzig. 1868. 11. l.) a British-Muzeum Dürer kéziratai közt (III. 73. l.) egy munka-megrendelést talált, melyet gyorsan lemásolt s mit mi itt átveszünk: «Xps soll in der Kaltr. sten, Maria soll zw der rechten seiten stan, dy engell zw der linken seiten, der Korher for Maria kniet, petrus unden.» Lippmann innen kiindulva a berlini metszettárban őrzött, itt fennebb említett kézrajzra nézve azt tartja: hogy ez lett légyen az imént említett «Chorherr» által megrendelt kép vázlatrajza, de hozzáadja egyszersmind, elkészítette-e Dürer és ezután, megrendelt munkáját nyílt kérdés marad.

Ha Dürer sikereire tekintünk, fel fog ötleni, hogy magas tehetségeit nem találhatjuk a szellemével rokon monumentalis festészet terén oly eredménynyel, mely Olaszhon vele egykorú cinquecentistáinak nagyszabásu alkotásaihoz egyenlő joggal lehetne sorozható; mindamellet ha ezeknek és Dürernek befolyását az utókorra tekintetbe vesszük, az olaszoknak minden nagyszerűségök mellett is be kell vallanunk: mikép Dürer conceptióinak, réz- és fametszeteiben, a következő századok művészetére kiható befolyása amazokét meszsze meghaladja. Ez azon tér, hol művészetével a képzeletet és kedélyt megragadva, maradandó becsü műveket alkotott. A paloták és kunyhók, az iskola és család néma szentbeszéde lett az ő «fájdalmak férfának» fenséges alakja, minden időn keresztül népszerű és szívet emelő.

Dankó József.

Az országos képtár rajzgyűjteménye tanulmányozásakor az olasz osztályban, a meg nem határozott lapok között találtam a kis rajzot, melyet itt eredeti nagyságban közlök. Első pillantásra mindjárt DÜRER-t juttatta eszembe s az összehasonlítás meggyőzött, hogy az 1512-iki összekötött kezü Ecce homo-t ábrázoló rézmetszet tanulmánya fekszik előttem; az arcz, a fej, nyak és felső test tartása, a jobb vállról lelőgő köpönyeg megegyeznek

DÜNER A. ECCE HOMO. BARTSCH 21.

metsetet s a rajzot, mely DÜNER rajzainak lajstromát egy eddigelő ismeretlennel szaporítja.

DÜNER A. TOLLRAJZ.

TANULMÁNY 1512. ECCE HOMOHOZ. ORSZ. KÉPTÁR.

a rajzon s a metszeten. Eltéréseket mellékes dolgokban észlelünk: a rézmetszeten egy fát látunk tiszta égen s Krisztus feje körül három felé sugárzó szentfényt, a rajzon dombos tájék képezi a háttért, a szentfény pedig hiányzik. DANKÓ úr érdekes cikkéhez, mely épen DÜNER Ecce homo-ival foglalkozik, kiegészítésül csatolom a metsetet s a rajzot, mely DÜNER rajzainak lajstromát egy eddigelő ismeretlennel szaporítja.

Pulszky Károly.

HAZAI ADATOK AZ ARCHAEOLOGIÁHOZ.

(EMLÉKEK ÉS LELETEK.) *Népvándorliskori telep Csallóközben.* 1876 elején Csallóközben az árvíz rendkívüli mérvet öltött, romboló hatása többféleképen nyilvánult, a dunai védtöltéseket és zsilibeket megrongálta, sok helyen az épületeket ledöntötte, a vetéseket kimosta, néhol az árkokat betemette, máshol a termőföldet elsodorván, örvényt kotrott vagy teknős völgyet hagyott maga után. Ez utóbbi eset történt saját ekeli birtokom déli végében is. A legrövidebb út, mely Ekelből Ócsára visz, Ekeltől nyugatra negyedórai távolban az ócsai Érikertek déli végénél szeli át a Szántó-ért, mely itt északdéli irányban halad. Az ekeli út és Szántó-ér érintkezési pontjától 240 méter

távolban, dél felé, utóbbinak keleti partján terül földbirtokom azon része, hol az árvíz a termőföld felszínét elsodorván, azt a Szántó-érbe seperte. Az így alakult völgyeletben 140 méter hosszú, 40 méter széles területen, tömördek csont és cseréptöredék borította a felszín, itt-ott néhány lépés távolban egymástól kisebb-nagyobb terjedelmű hamu és égett-föld keverékű vörösesbarna foltok mutatkoztak s ily helyeken a csont és cseréptöredék is bővebben fordult elő. A csontok nagyobb emlékszállatok csontjai, melyek itt eledelül voltak fölhasználva, bizonyítani látszik ezt ama körülmény is, hogy a csontok kisebb darabokra voltak tördelve s némely darabon az égés nyomai is észlelhetők. Tanulmányozás végett összegyűjtöttem ezekből 1 koponya, 1 szarv, 6 áll, 2 csigolya, 1 borda, 1 lapoczká, 6 szárcsonttöredéket és 9 fogat. A cserépek régi agyagedények durva töredékei, ilyeneket százsámra szedtem össze, hogy megkísértem az összeállítást de a darabok apró volta és hiányossága miatt az nem sikerült, azonban e töredékek úgy anyagukra, mint díszítési motívumaikra nézve igen változatosak és érdekesek lévén, leirok közülök néhányat a következőkben.

1. Szabadkézzel idomított durva kerekalakú csészének felerésze, magassága 6 és fél cm. oldala 11 és fél cm. szélesre öblösödik s 4 és fél centiméter átmérőjű kerek talpba fut össze; egy füllel volt ellátva melynek — mint a törés helyén látszik — szélessége 2 cm. vastagsága 9 mm. volt, karimája kissé kihajló és síma, oldalát szakadatlanul körülfutó csavarszerű bordázat ékesíti, falazatának középvastagsága 6 mm. anyaga rosszul égetett vagy inkább csak szárított, igen apró homokkeverékű szürkésfekete agyag, felülete kívül-belül grafitl van fényesítve. Hasonló a somlyói leletben is fordult elő.

2. Szabadkézzel idomított kerekalakú durva kis csésze, magassága 3 cm. átmérője karimájánál 7 cm., élesen kiszögelő oldala alul fölgömbalakulag fut össze, hol 18 mm. átmérőjű kerek csekély behorpadás képezi a csésze fenekét, füle egy volt, de letörött, szélessége 14 mm. vastagsága 3 mm., karimája kissé kifelé hajlik és síma, falazatának középvastagsága 4 mm. anyaga rosszul égetett homokkeverékű szürkésfekete agyag, felülete kívül-belül máztalan és díszítetlen. Az egész leletben ez a legépebb gölönccsérme, csupán füle és kissé a karimája van letöredezve. Hasonló a somlyói leletben is fordult elő.

3. Egy durva kis bögrének negyed része: egész magassága 8 cm. nyaka 2 cm. magas s ezt csekély hajlatú síma karima szegélyezi, öblös oldala 4 és fél cm. átmérőjű kerek talpba fut, falának középvastagsága 5 mm., anyaga homokos, szürkésfekete, rosszul égetett agyag, felülete máztalan és díszítetlen.

4. Egy 7 mm. vastag falazatú edénytöredék 18 mm. széles, 5 mm. vastag füllel ellátva, anyaga mint az előbbi, máz és díszítmény nélkül.

5. Egy nagyobb öblöny töredéke, melynek 4 és fél cm. magas nyaka felül kissé kihajló síma karimát képez, közvetlen a nyak, alatt diszes szalag fut körül, mely áll három vízszintesen körülfutó félhen-

ger pálczatagból s ezek közé beosztott két sor lánczbenyomatból; anyaga homokkal és apró kavicscsal kevert szürkésfekete agyag, felülete kívül grafittal fényesített, belül fénytelen, falának vastagsága 4—8 mm. közt változik.

6. Homokkeverékű szürkésfekete agyag edénytöredék falának vastagsága 7 mm., belül fénytelen kívül grafittal fényesített, felületét párhuzamos vékony karczolatokból képezett, egymást szelő, szalagok ékesítik.

7. Fínom keverékű fekete agyag edénytöredék, függélyesen álló 1 cm. magas nyakát vékony hengerded karima szegélyezi, falának vastagsága 3 mm. kívül-belül grafittal van fényesítve, külső felületét rendetlen sorokban apró tojásdad behorpadások ékesítik.

8. Grafittal fényesített fekete agyag edénytöredék, a karimát az oldaltól vízszintesen körülfutó síma pálczatag választja el, az oldal falazata gyenge hullámzatosságot mutat, középvastagsága 5 mm.

9. Apró, kavicsos homokkeverékű, fekete agyag edénytöredék, falának vastagsága 5 mm., felülete síma, grafittal fényesített.

10. Apró lyukú szűrőedény darabja, falának vastagsága 6 mm., anyaga homokkeverékű fekete agyag, felülete egészen be van vonva szilárd földkéreggel. Hasonló a szegedi leletben is fordult elő.

11. Kívül-belül grafitmázzal bevont síma edénytöredék, falának vastagsága 4 mm., anyaga homokkal és aprókavicscsal kevert, rosszul égetett barna agyag.

12. Fínomabb homokkeverékű, rosszul égetett, barna agyag edénytöredék, falának vastagsága 4—8 mm. közt változik, felülete díszítetlen, kívül-belül grafittal fényesített.

13. Durva, kavicsos homokkeverékű, barna agyag edénytöredék, falának vastagsága 8—11 mm. közt váltakozik, külső felülete göröngyös, durván grafitozott s három sor apró háromszög benyomattal díszített.

14. Homokkal és apró kavicszemecskével kevert, fekete agyag edénytöredék, falvastagsága 6 mm., fénytelen felülete egy-egy központtól távolodó, bekarczott, többszörös negyedívalakú díszítést mutat, mely az egész felületet halpikkelyszerűleg borítja.

15. Díszítési motívumra nézve az előbbihez tökéletesen hasonlító edénytöredék, de ennek anyaga sokkal durvább kavicskeverékű fekete agyag, falvastagsága 14 mm.

16. Kavicskeverékű szürke agyag edénytöredék, falvastagsága 9 mm. felülete egyenetlen, külseje kevéssé fényesített s egymás fölötti kajszasorokban futó, bekarczott, többszörös ívalakú díszítést mutat. E díszítési motívumot illetőleg, analogia a szegedi leletben található.

17. Kavicsos homokkeverékű, fekete agyag edénytöredék, fala 7 mm. vastag, felülete fénytelen, külsejét egyenes sorokban párhuzamos, rövid bevagdolások ékesítik.

18. Fínomabb homokkeverékű agyagedény töredéke, melynek

külső és belső felülete téglavörös, közepe fekete, külseje fényesített, falának középvastagsága 14 mm.

19. Durvább kovaszemcsés feketeagyag edénytöredék, felülete kívül fényes téglavörös, belül fénytelen fekete, falvastagsága 1 cm.

20. Finomabb homokkeverékű agyagedény töredéke, 1 cm. vastag falzatának belseje fekete, felülete kívül-belül barna és grafitlalt fényesített.

21. Igen durva, nagy edény töredéke, anyaga rosszul égetett, homokos, szürke agyag, 12 mm. vastag falának felülete belül szürke, kívül téglavörös, külsejét sűrűn egymásra következő, igen durva, egyenes bekarcolások borítják.

22. Egy durva nagy edény nyakrészletes anyaga, falvastagsága, és színe mint az előbbié, laposra metszett, karimájának széle kiszögellő csücsösödést mutat.

23. Durva nagy edény nyakrészlete, anyaga, falvastagsága mint 21. számé, törése mindkét szélén barna, belsejében szürke színt mutat, karimájának kissé kihajló széle durva benyomkodásokkal van cifrázva.

24. Igen durva edénytöredék, anyaga rosszul égetett, kovaszemcsés szürke agyag, melynek külseje téglavörös, falának vastagsága 12 mm., felületéről ujjnyi széles pártázat emelkedik, mely ujjak durva benyomkodásával van cifrázva.

25. Durva fedő darabja, anyaga rosszul égetett, homokos agyag, törése mindkét szélén téglavörös, közepén szürke színt mutat.

26. Durva fekete agyag edénytöredék, külseje téglavörös, 6 cm. hosszú, 2 cm. széles dudorodást mutat.

27. Fekete agyag edénydarab, 3 cm. hosszú, 2 cm. széles dudorodással.

28. Barna agyag edénydarab, 2 cm. széles, 7 mm. vastag füllel, felülete síma, grafitlalt fényesített.

29. Durva fekete agyag edénydarab, 3 és fél cm. széles 1. cm. vastag füllel.

30. Szürke agyag edénydarabka, keresztben átfűrt dudorodással.

31. Téglal színű agyag edénydarabka, hosszában átfűrt dudorodással.

32. Fekete agyag könyökalakú lapos edényfüll grafitlalt fényesítve. — Ugyancsak a felszínen szétszórt cserepek és csontok között találtam 20 kisebb-nagyobb gömbölyded meg szögletes kavics- és kődarabot, diónagyságtól ököl nagyságig, 3 békateknőt egészben s kettőnek töredékét és 1 obszidiák töredékét. — Ily eredmény után felismerve a telep régészeti fontosságát, jónak láttam azt behatóan átkutatni. Az itteni ásatásom eredményét következőkben jegyeztem föl:

A Szántó-ér partjától keletfelé 52 méter távolban terült az 1-ső vörösesbarna folt, melynek hamu és égettföld keverékű anyagát egész terjedelmében kiásattam s az így támadt ür egy négyszögletes gödör alakját mutatta, melynek mélysége 60 cm., hossza 3,80 m., szélessége

2·30 m. volt, fenekét természetes sárga agyag képezte, melyen a tűz vöröses foltot hagyott. E gödörben a hamu és földkeverék között számos kisebb darabra tördelt emlősállat csontját találtam s ezekből tanulmányozás végett összeszedtem 6 szár, 3 áll, 2 bordacsont töredéket és 2 fogat. Találtam mintegy 15 gömbölyű és szögletes kavics megkődarabot, diónagyságtól ökölnagyságig, valamint számos edénytöredéket, melyek között érdekesebbek a következők:

33. Egy fazék részlete, melynek nyaka és kissé kihajló karimája síma, oldalát négy vízszintes, sorban körülfutó, ujjak hegyével eszközölt, kerek benyomkodások ékesítik, alját kúszált vonalakban egymást szelő bekarcolások borítják, anyaga kavicskeverékű, rosszul égetett, barnaszínű agyag, falának vastagsága 10 mm.

34. Egy fazék nyaktöredéke, kissé kihajló karimájának széle ferde, párhuzamos bevagdolásokat mutat, nyakán ujjak hegyével eszközölt durva benyomkodások egy vízszintes sorban futnak körül, anyaga kavicsos szürkés színű, rosszul égetett agyag, falvastagsága 6 mm.

35. Rosszul égetett, barna színű agyag edényke töredéke, grafitral fényesítve, melynek 3 cm. átmérőjű, kerek behorpadása képezte az edényke fenekét, fala 4 mm. vastag.

36. Igen durva, szürkésbarna agyagedény töredéke, a felületből kiemelkedő hullámzatos vonaldíszszel.

A 2. gödör az elsőtől délkeletre 28 méter távolban terült, mélysége 70 cm., hossza 2·50 m., szélessége két m., feneke mint az első gödöré. Tartalma hamu és földkeverék közt szétszórt néhány kövec, állatcsont és edénytöredék.

A harmadik gödör a 2-től keletre 6 m. távolban feküdt, mélysége 90 cm., hossza 4 m., szélessége 4 m., feneke mint az első gödöré.

Tartalma hamu és föld közé kevert állatcsontok, — melyek közül összegyűjtöttem 2 szár, 2 borda és egy csigolyacsontot, — továbbá 7 kavics és kődarab, diónagyságtól ökölnagyságig, valamint számos edénytöredék melyek közül legérdekesebbek a következők:

37. Kovaszemcsés, barnaszínű, rosszul égetett agyag edénytöredék, falának vastagsága 7 mm. felületét egymást szelő függélyes és ferde, durván bekarcolt széles vonalak borítják.

38. Szürkésbarna durva agyagedény töredéke, felületét körömbenyomkodások díszítik.

A 4. gödör a 3-iktól északkeletre 6 méter távolban terült, mélysége 90 cm., hossza 3 m., szélessége 2 m., feneke mint az első gödöré. Tartalma mint a 2. gödöré.

Az 5. gödör a 4-iktől délkeletre 5 m. távolban, mélysége 50 cm., hossza 3·50 m., szélessége 2·50 m., feneke mint az első gödöré. Tartalma hamu és égett föld keverék közt szétszórt állatcsontok, ezekből összeszedtem 1 csigolya és 2 állcsonttöredéket, továbbá 2 kisebb kődarab és sok edénytöredék, melyek közt legérdekesebb a következő:

39. Igen durva edénytöredék, anyaga rosszul égetett, kovaszemcsés

szürke agyag, melynek külseje téglavörös; falának vastagsága 12 mm., felületéről ujjnyi széles pártázat emelkedik, mely ujjak durva benyomkodásával van czifrázva.

A 6. gödör az 5-től délkeletre 20 méter távolban esett, mélysége 70 cm., hossza 3.50 m., szélessége 2.50 m., feneke mint a 2. gödöré.

A 7. gödör a 6-iktól keletre 11 méter távolban esett, mélysége 65 cm., hossza 3.50 m., szélessége 2.50 m., feneke mint az első gödöré. Tartalma mint a 2. gödöré.

A 8. gödör a 7-től északkeletre 6 méter távolban feküdt, mélysége 80 cm., hossza 3 m., szélessége 2 m., feneke mint az 1. gödöré. Tartalma mint a 2. gödöré.

A 9. gödör a 3-iktól délre 10 méter távolban esett, itt az árvíz a kulturföldet a gödör tartalmával együtt elsodorta, csupán a sárga agyag fenekén az égés vörös foltja volt látható.

A 10. gödör a 9-iktól délnyugatra 10 méter távolban terült, mélysége 50 cm., hossza 2.50 m., szélessége 2 m., feneke mint 1. gödöré. Tartalma mint a 2. gödöré.

Az első gödörtől keletre pár lépés távolban átlag 20 cm. mélyen a kulturföldben egy az eke által részben már megbolygatott sírt találtam — amennyiben az állcsont egy része kiszakítva a felszínen hevert s az edények szét voltak törve, — a temetkezés pusztá földbe történt, koporsónak semmi nyoma sem látszott.

Az emberi csontváz fejvel nyugotnak fordítva, hanyatt fekve, kinyújtott tagokkal, testhez zárt karokkal volt elhelyezve; a koponyát eredeti helyén, de sértett állapotban találtam, a csontváz más részei épek.

A tárgyak melyek a csontváz mellékletét képezték, következők: mellén egy 6 cm. hosszú bronztű, melynek felső vége kis tekerescsés szélesbül oly módon, mint a népvándorláskori leletekben talált függőkönél pl. a nemes-ócsainál (lásd Arch. Ért. XIV. k. II. táb. 5. sz.) vagy a szécsényiek és letenyieieknél; sajnálatomra a tű feje később letört és elveszett.

Baloldalánál egy hegyes csúcsban végződő, rozsdaméztett vas tör, pengéjének hossza 29 cm., legnagyobb szélessége 5 cm., markolata lapos csücskös gombocskában végződik — hasonlólag a nemes-ócsai kardhoz — s ezen szövet maradványai; a penge oldalán pedig a tok famaradványai szemlélhetők. Lábainál durva edények széttört darabjai, melyek anyaguk és diszitményeikre nézve megegyeznek a felszínen és a gödrökben találtakal pl. a következő (40. sz.): igen durva edénytöredék, anyaga rosszul égetett kovaszemcsés, szürke agyag, melynek külseje téglavörös, falának vastagsága 12 mm., felületéről ujjnyi széles pártázat emelkedik ujjak durva benyomkodásával; továbbá hat apró kovaszilánk és két lapos fehér gyöngyszem alabastromból.

Mint a gödrök tartalma mutatja, azok a telep lakóinak tűzhelyei voltak; a bennök talált edények főzőedényeik; az állatcsontok pedig a

tápszereikül használt emlősállatok csontjai, melyek között túlszámmal van az ökör, ló, birka és disznócsont.

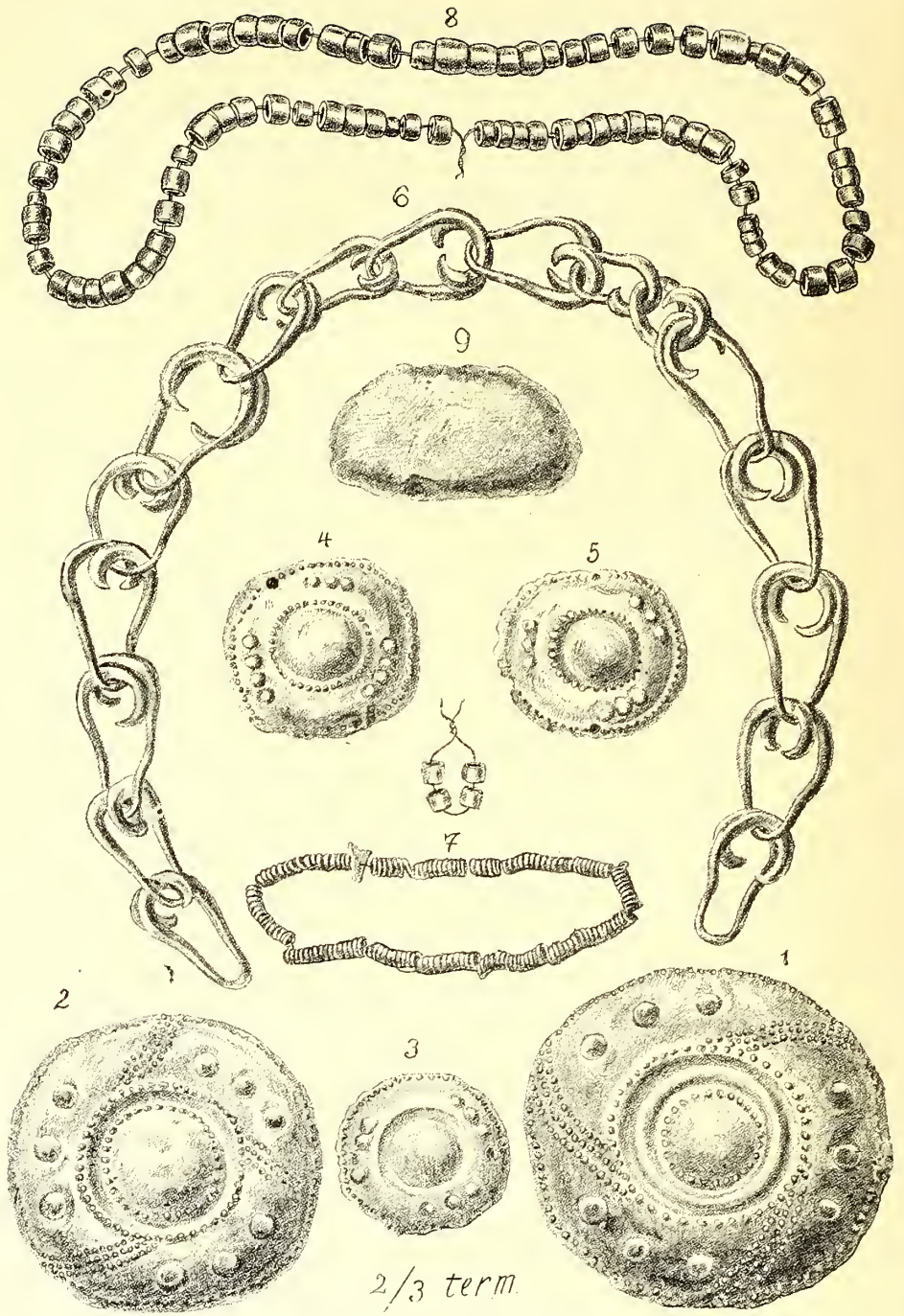
Ily durva főzőedényekben, mint az itteniek — melyek gyakran 10—14 mm. vastag falazattal bírnak — a víz csak lassan melegegedhetett; valószínű tehát, hogy a kavicsok és kődaraboknak — melyek itt egy gödörből sem hiányoztak — céljuk az lehetett, hogy megtűzesítetvén, az edénybe vették, hogy a víz melegegedését gyorsítsák. — A sírban lelt kovaszilánkok, úgyhiszem, tűz kigyújtására használtattak.

Ama körülmény, hogy a fölszínen, a tűzhelygödörökben és a sírban talált edények, különösen a 24., 39., 40. számú edénytöredékek, anyagukra, égetésükre és díszítményeikre nézve annyira hasonlók, mintha egy ugyanazon edény részei volnának, igazolja azon föltevést, hogy azok egykorúak, következésképp a temetkezés is egykorú a tűzhelygödörökkel. A sírban vastör találtatott, tehát a telep edényei is a vaskorba tartoznak, e vastör, valamint a bronztü is oly tárgyakkal analóg, melyek a népvándorlási kor végéről származnak, tehát az ekeli telep kora is a népvándorlás utolsó századába tehető.

Végh Adorján.

(*Aranylelet.*) Somogyomon, Kisküküllő vármegyében, a múlt évben oláh földművelők szántásközben egy agyag edényre akadtak, melyet tüstént széttörtek, s mely a m. n. muzeumba került töredék után ítélve, nem korongon, de kézből készült elég durva készítmény volt. Az agyag edényben rejtett egy bronz edény, vékony lemezből, melynek alakja a classicus régiség culturájának befolyását mutatja, ezt is széttörték a találók, feneke hibázik s testének egy része. Ebben csakugyan arany kincs volt elrejtve, jelesen 26 drb. kerék pajzs-alakú díszítmény (phaleræ) három különböző nagyságban, 18 drb. szívalakú arany láncszem, 13 drb. vékony sodronycsavar, 158 kisebb-nagyobb gyöngyszem, és egy 43 grammot nyomó rög aranyból, ezeken kívül 5 ezüst gyöngyszem. Szily, Kisküküllő vármegye alispánja, közvetítése következtében e tárgyak a m. n. muzeum birtokába kerültek. Az arany, a mint az erdélyi leleteknél majd mindig tapasztaljuk, nem tiszta, hanem részben ezüsttel van vegyítve, miért színe halavány. Ez azonban nem mester-séges, szándékos előállítás. Nagyágon és Vöröspatakon az arany most is ezüsttel keverve találtatik s ugyanolyan színű, mint az arany régiségek, melyeket e vidéken találunk; a lakók nem foglalkoztak az ezüstnek elválasztásával az aranytól s ékszereiket egyenesen oly aranyból készítették, a minőt a bányából nyertek.

A pajzs alakú díszítmények alakjukra nézve hasonlók egymáshoz, két darab nagyobb. Alakjuk a 134. oldalon 1. szám alatti rajzból látható: közepén a domború kerékudort kivert gyöngysor környezi, ezt körülveszi egy keskeny domború karima, melyen túl a paizsalakú boglárt kiegészíti a széles domború karima, alól-felül gyöngysorral; a felsőből hárántékosan az alsóhoz hármassal gyöngysorral három vonal, mely

2/3 term.

SOMOGYOMI ARANYLELET.

a boglár mezejét három részre osztja, s annak mindegyike ismét három nagyobb kivert gyönggyel van díszítve; súlyuk 19—1 és 18—9 gramm; a 13 középnagyságu phalera alakja ugyanazon tábla 2-ik számából kivehető: ezeknél elmarad a keskeny domború szalag, a középső két gyöngysor közt, melyek csak egy kis mélyedés által választatnak el egymástól; súlyuk változik 9—3 és 10—9 közt, a legkisebbek közt, melyeket 3., 4. és 5. sz. alatt lerajzolva látunk négy különböző változatot találunk: 1) két gyöngy-körözettel, az egyikkel a karima végén, a másikkal a középső dűdoremelkedés körül, hol három, hol négy nagyobb gyöngyből álló háromszor visszakerülő díszítéssel a széles karimán (134. old. 4—5. szám); 2) az alak hasonló az elsőhöz, de a belső gyöngykörözet elmarad; 3) a belső pontkörözet megmarad, de a hármaskörözet elmarad; 4) mind a belső pontkörözet, mind a hármaskörözet hiányzik. Ezeknek súlya 4—2, 4—4, 4—5, 4—6, 4—7 gramm, 4 és 3—9. Mindezen huszonhat pajzsalakú díszítmény felül és alul közel a karimához, keresztül van lyukasztva, hogy felvarrathassék, látszik tehát, hogy ruhára alkalmaztatott. Tudjuk, hogy a római katonák ruhájok felett ily phalérákat hálóformában összevarrt szalagokon viseltek kitüntetésül, sőt, hogy ily phalérák, melyekről De Linas bővebben értekezik,* a késő római császárok ruházatán is fordúlnak elő. A római írók azonban nemcsak a pectorálén említik a phalérákat, hanem a lószerszámnál is. A barbár népek, melyek nem rendelkeztek oly erős házakkal és szekrényekkel, mint mi, aranyukat, melynek becsét ismerték, ékszerekre szokták felhasználni, melyeket személyökön hordhattak és megvédelmezhettek. De ezeket oly alakban szerették készítve látni, mely értékesítésüket is könnyíti. Több író kimutatta már, hogy az ókor barbárjai gyűrűket, karpereczeket, láncszemeket használtak nemcsak csereeszközül, de valóságos pénzüll s ezt csakugyan bebizonyítva láttuk több leletnél, melyek hazánkban találtattak: így jelesül a szigeti leleteknél, mely egész kiterjedésében jutott a muzeumba, hol annak csak egy része vétetett meg, megmérlegelhetjük az egyes darabokat s azt találtuk, hogy azoknál is 9 és 10 gramm közt változott a karikák súlya, voltak aztán 18 és 20 grammosok, végre 50 grammosok, mindez mutatja, hogy készítésöknél volt tekintet a súlyra, s hogy a különböző nagyságúaknál volt bizonyos arány, mely különösen megfelel a macedoniai pénzlábnak. Különös, hogy a somogyomi phaléráknál is ugyanez arány uralkodik, itt is találunk 4—5 grammos, azután 9—10 grammos, végre 18—20 grammos díszítésekre, melyek tehát mind a két célnak megfeleltek, ékszerek is voltak s pénzdarabok is.

Ugyanezt mondhatjuk a szívalakú lánczról, melynek 18 tagja együttesen 167 grammot nyom, alakjuk a mellékelt tábla 6. száma alatt látható. Ily alakú aranylánczok gyakran fordúlnak elő hazai leleteinkben

* Orfévrerie mérovingienne, les œuvres de Saint-Éloi, etc. Paris 1864. 105.

és szintén úgy ékszerűl, mint pénzűl használtattak. A 7-ik szám alatt látjuk a sodronycsavarokat, a 8-ik szám alatt az arany gyöngyöket s a 7-ik szám felett a 4 ezüst gyöngyöt, mely annyiban érdekes, hogy a lelet korára némely világot vet. Az ezüstnek elválasztása más fémektől, melyekkel keverve találtatik, már nagyobb tudományt és magasabb culturát tételez fel, mint az arany díszítések, melyeknek anyaga könnyebben ki volt olvasztható az anyagöböl, sőt mely hazánkban sokszor terméshalakban is fordul elő. E szerint e lelet nem tartozik a régi bronzkorhoz, mire a bronz edény alakja is vall, sőt bizonyítja, hogy e barbárok összeköttetésben voltak már a civilisáltabb nemzetekkel akár a rómaiakkal, akár a görögökkel, de a lelet korát és nemzetiségét szabatosabban meghatározni nem bírjuk, azt tehát nem tudjuk, vajjon a dákoknak vagy keltáknak tulajdonítsuk, ámbár ez utóbbiak díszítményei közt találkozunk néha hasonló alakokkal, mint a mi leletünknel. A lelet legnagyobb része a muzeum tulajdona, az erdélyi muzeumba és a nagyszebeni Bruckenthal-muzeumba egy-egy boglár a középnagyságúakból, a kisebbek változatából egy-egy láncszem s gyöngy jutott.

Pulszky Ferencz.

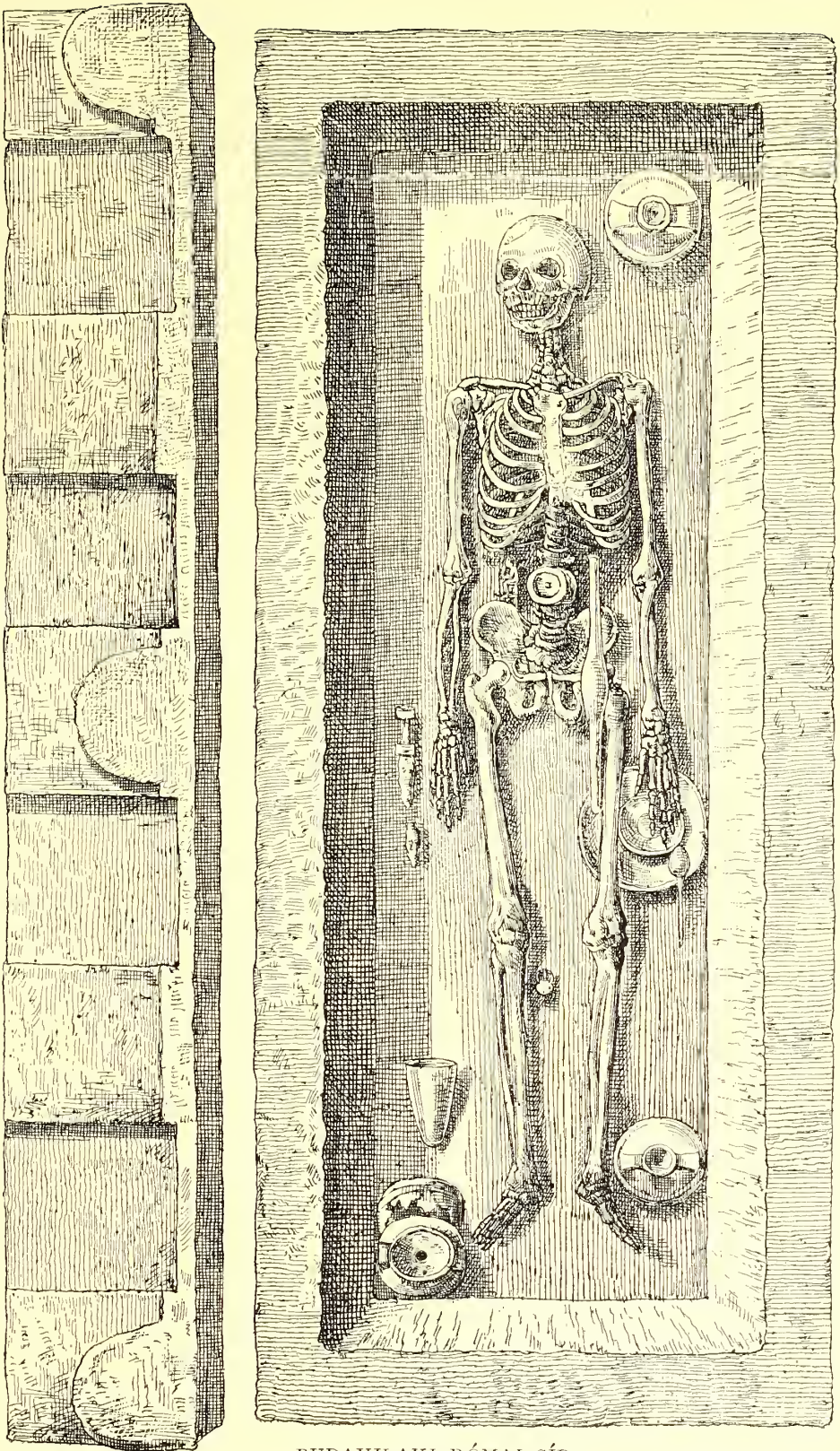
(EMLÉKEK ÉS LELETEK.) *Római sírok Pannoniában.* Nemi gyakori dolog Pannoniában, hogy ugyanegy esztendőben két ép római sírra akadjunk. A múlt év ily ritka, szerencsés esztendő, mert megtörtént, hogy Budán november elején fölbonthattunk egy elzárttságában teljesen érintetlen sarkophagot és alig néhány héttel utóbb Felesuthról hasonlót jelentettek a muzeumnak. Egyik esetben sem lehettem kincskereső, a szerencsében csak annyi a részem, hogy mindkét kincset őrizhetem a muzeumban — azért a szemtanuké a lelet történetének elmondása, reám csak az ismertetés és némi magyarázat terhe nehezül.

I. *Budaújlaki török-utcai lelet.** A lelet körülményeit dr. Tergina Gyula így adja elé: «1880-ik évi november hó 3-án a II. ker. Török-utczában épen Gül-Baba sírja alatt, és a «Gyógyforráshoz» címzett szállodától 100 lépésnyi távolságra, a Lukács-fürdő közelében, csatornaásás közben a munkások egy római kőkoporsóra bukkantak.

A fővárosi mérnöki hivatal a leletről tudomást szerezvén, dicséretre és követésre méltó gyorsasággal tett a m. n. muzeum igazgatóságának jelentést, úgy hogy a régiségosztályi őr távollétében az igazgatóság engem küldvén ki, már novemb. 4-én megjelenhettem a helyszínén, a hol a koporsót bántatlanul hagyták addig, míg a muzeumi kiküldött megjelenik.

A kőkoporsó 165 cm. mélységnyire volt a földben. Miután az egész kőkoporsót, annak nagy súlya miatt az nap délutánján kiemelni már úgy sem lehetett, felbontatlanul hagyni pedig az egész éjen nem volt tanácsos, nehogy valaki kirabolja, Havas Sándor és Peccári

* Előadatott a Rég. és Embertani Társ. 1880. évi nov. 28-ki ülésén.

BUDAUJLAKI RÓMAI SÍR.

alkapitány urak jelenlétében hozzáfogtunk a kőlap kiemeléséhez és a sír felbontásához.

A kőkoporsó fedele fölemeltetvén, egészen beláthattunk annak belsejébe, és csakhamar örömmel győződünk meg arról, hogy itt egy egészen ép és teljesen sértetlen római sírlelettel van dolgunk, a melyben a tárgyak érintetlenek voltak, úgy a mint azok a halott mellé eltemettetése idejében helyeztetek el.

Elkezdettük tehát a sír kitakarítását. A koporsóban mely éjszakeről délnek feküdt, a csontváz is ilyen éjszak-déli irányban volt elhelyezve, de a beszivárgó iszapos föld által csak nem egy lábnyi magasságra eltöltve találtuk. Miután tehát a földet rétegenként gondosan eltakarítottuk, magában a sírban a hulla mellett a következő tárgyakat találtuk elhelyezve. (Lsd. a rajzot 137. old., mely a nyitott koporsót felülről mutatja; oldalt a földél keskenyebb lapja látszik). A hulla fejénél jobb oldalt egy 38 cm. magas 12 cm. átmérőjű kétfülű üvegedény volt, dült helyzetben, ugyan ilyen magasságú és méretű üvegedény volt a sír alsó részében is a váz lábainál jobb és bal felől, de a bal oldali üvegedény mellett még egy 14.5 cm. magas üvegpohár is feküdt. (Lsd a 139. oldalon 1, 2, 3, 5 szám alatt.)

A fej melletti és a sír alsó részének jobb oldalán talált üvegedények épek voltak, valamint az ivópohár is, de a sír alsó részének bal oldalán fekvő üvegedény a benyomuló föld által összezuzatott.

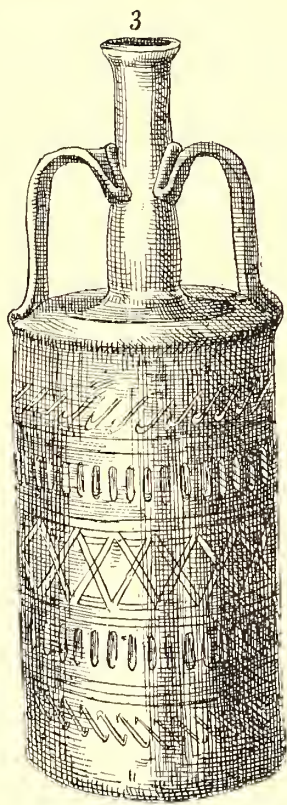
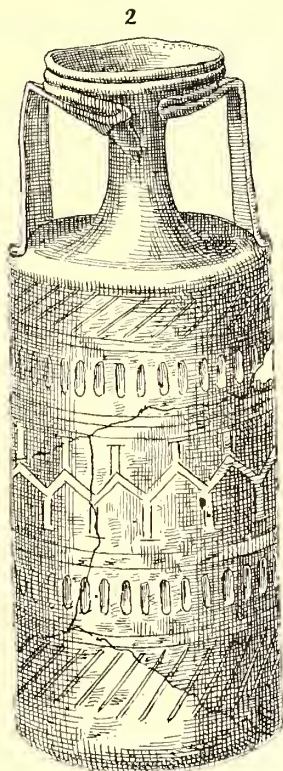
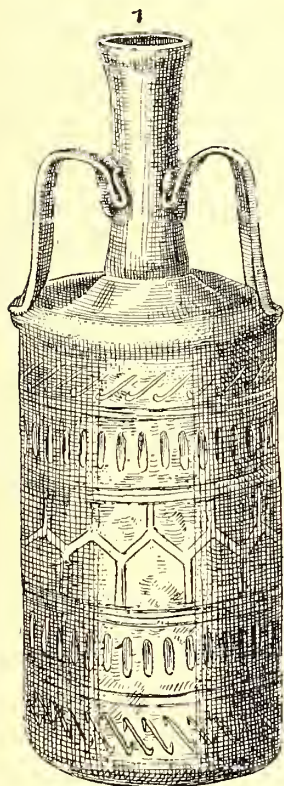
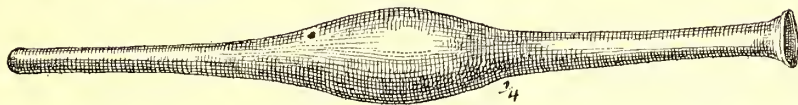
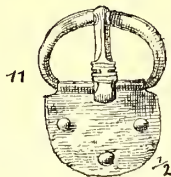
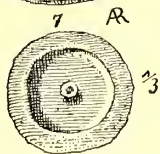
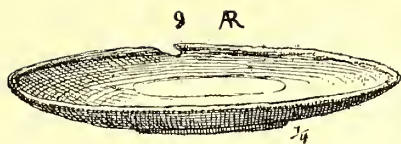
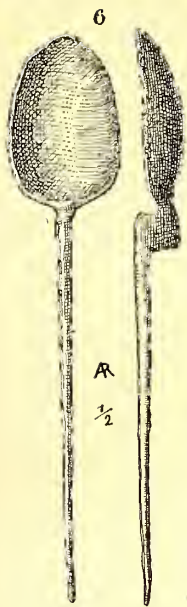
Az összetört részeket azonban az iszaptól gondosan kiválogatva, az egyes darabokból sikerült ez üvegedényt is egészen összeállítani és összeragasztani, s azután kitűnt, hogy alakra nézve ez is csaknem egészen egyenlő az előbbiekkal, és csak az edény fülei vannak valamivel durvábban készítve.

A földrétegeket tovább szedve, a csontváz jobb keze mellett egy 12.8 cm. hosszú vaskést találtunk, a melynek pengéje egy 2 cm. széles arany karikával van a nyélhez erősítve, mellette pedig egy 2.1 széles arany karika feküdt, mely minden kétséget kizárólag a késhez tartozik és a kés nyelének zárfoglalatául szolgált. (139. oldalon 13. sz. ábra.)

A bal kéz mellett egy 20.7 cm. átmérőjű ezüst tányér egy 8 cm. magas, 9 cm. átm. ezüst csésze és egy 14.5 cm. hosszú ezüst kanál feküdt. (u. o. táblán 9., 8., 6. számú ábrák.)

A hulla dereka táján leltünk egy 12 cm. magas feketés anyagból készült szobrocskát (141. oldalon) és egy bronz dobozt (139. oldalon 7. ábra), a mely porszerű feketés anyagot, talán illatszert tartalmazott. A mell táján egy 38 cm. hosszú vékony, nyakú üvegedény feküdt (u. o. 4. szám); a térdcsont mellett pedig egy arany csat. (u. o. 11. ábra.)

A sír alsó részében a földből még egyes üvegtöredékeket szedtem össze, melyek hihetőleg egy üveg csészének részei voltak, de oly apró darabkákra voltak töredezve, hogy e részecskékből az egész

BUDAJLAKI RÓMAI SÍRLELET.

edényt, mint ez az előbbinél sikerült, teljes lehetetlen volt összeállítani.

A sírnak kitakarítását este jó későn fejeztük be, a lelt tárgyakat pedig, magát a teljes csontvázat is, mely egy jól kifejtett, erős és magas, 30 éven túli római férfié lehetett, a muzeumba szállítottam.

Másnap, nov. 4-én, az utazásról megjött régiségosztályi őr jelenlétében, magának a koporsónak kiemeléséhez fogtunk hozzá, a mely nagy súlyánál fogva csak is emelő gépek segélyével volt eszközölhető, és még így is egész napi munkát vett igénybe, de este felé ez a munkát is sikerült bevégezni, a kőkoporsót pedig teljes épségben a muzeum udvarára szállítani.

A kőkoporsó méretei a következők:

Egész magassága 1 m.,

az alsó rész magassága 70 cm.,

az alsó rész hossza 220 cm.,

tetejének hossza 225 cm.,

az alsó rész szélessége 92 cm.,

tetejének szélessége 112 cm.,

az oldalfal vastagsága 6 cm.,

a sarkophag áll egyszerű négyszögletű sírládából, és egy mind-egyik oldalán 3—3 (összesen 6) félgömb alakú dudorral ellátott háromszögű keresztmetszéssel bíró tetőből.

A koporsón a szépen kifaragott mező el van készítve a felirat számára, maga a felirat azonban hiányzik arról.»

Dr. Tergina úrral bizonyára mi többiek is méltán sajnáljuk, hogy a gazdag kincs egykori tulajdonosát nem méltatták utódai arra, hogy nevét a már kisímitott mezőbe vésették volna.

Még is fontosabbnak tartjuk azonban, hogy legalább meg van a kincs, olyan kincs, melynél érdekesebbet római sír azóta, hogy Rómérünk 1863-ban felbontotta a Drasche-féle telken lelt híres sarkophagot — a muzeumnak nem jutott.

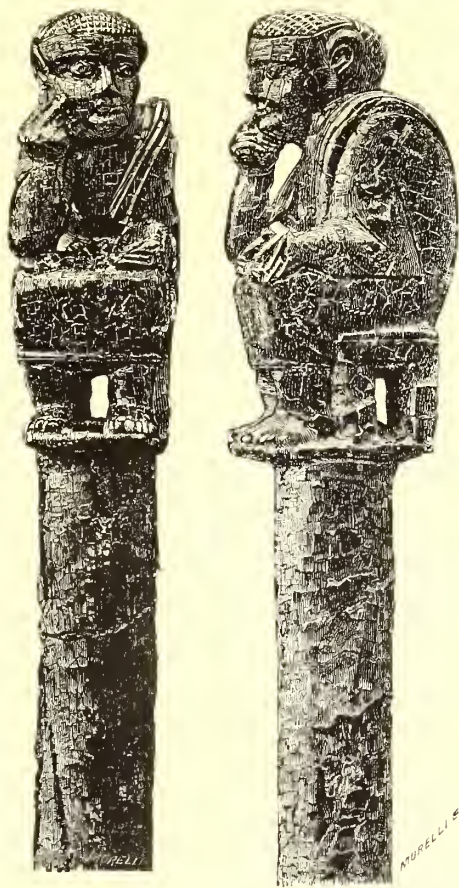
Ha a csontváz nem hirdetné, hogy férfi volt a sír lakója, a lelt tárgyakból alig sejtjenők.

Az aranylemezű, gyöngé markolattal ellátott apró vas török (139. oldalon 12., 13. számú ábrák) inkább nő mint férfi kezébe valók, az ezüst karika (10. sz. ábra), a piperés szelencze (7. ábra), a hosszúkás illatszeres üvegedény (4. ábra) szintén nőre vallanak. Mint rendszeren történt, a mit a halott életében használt, fegyvert, ékszert, eszközt stb. sírjába raktak. Gazdag, előkelő egyén lehetett, mert a kanál, a csésze és tányér ezüst; arany a szíjcsat, a tör markolatán a penge tövét övedző szalag s a végső tok. A nagy üvegedények sem kerülhettek ki szegény ember háztartásából; szokatlan nagyságúak és egész felületök vésett ornamentekkel van borítva. Ez üvegedények használatát síremlékekből ismerjük, Rajna melléki domborműves sírtáblákon az ágyon kényelmesen heverő alak lábainál

a háromlábú asztal (tripodium) s az asztal mellett magas, füles, ilyenfajta edények állanak a földön, víznek vagy bornak.*

Legérdekesebb az egész leletben egy gagatból** faragott kis szobrocska. Morelli Gusztáv mesteri vésője oly fametszetet készített róla, mely a legszebb külföldi metszetekkel vetélkedik. Természetes nagyságban. Egy öreg ember gondolatokba merülve zámolyán ül, arcának támasztja jobbjá három ujját, balkeze pedig nyitott könyvet fog. Feje aránytalanul nagy, szemei dülledtek, fülei nagyok és magasan ülnek, haja rövidre van nyírva, törzsökös teste javában meztelen, csak bal válláról csüng alá a köpeny, mely czombjait meg térdeit is takarja. A mint itt előttünk ül az öreg, rómaiaknál szokásos görög nevelőt képzelünk benne.

Inkább szolga a mi emberünk, mint philosophus, bár könyve s elmélkedő magatartása is annak sejtethetné, de lényében semmi méltóság. A szobrocska kemény, de fölötte ügyes alakítása még leginkább a chinai régiebb elefántcsontgombok genrealakjaira emlékeztet. Csak legvégül említjük, hogy maga az anyag is figyelemre méltó. A régi korból, csak elvétve is, mint ritkaság kerül elő a gagat. Ha megtörténik, hogy egy gyűjteményben — mint voltak pl. a Schaaffhausen - Mertens asszonyében — néhány gagatgomb, gyöngy, karika, stylus és pálcácska van, társaink a Rajna mellett értekezésekkel ünneplik e ritka eseményt. Szobrocskát ez anyagból semmi európai muzeumban nem láttam és már e nagy ritkaság miatt is sajnálni való, hogy nem maradt teljes épségében. Megártott neki az átmenet a nedves sírból a száraz levegőre, a szén természeténél fogva repedezni kezdett és egy

GAGATSZOBOR A BUDAUJLAKI RÓMAI SÍRBÓL.

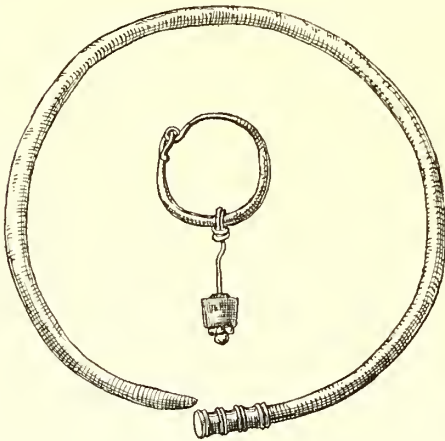
* Jahrb. J. V. f. Rheinlde IX. füzet, VI. tábla és Urlichs «Röm. Grabsteine in Köln» u. o. XXXVI. füzet 1. és 4. tábla.

** Dr. Krenner F. József meghatározása szerint.

túlbugzó szakkedvelő el is ejtette, onnan a kagylós törésű csorbulások az egyik oldalán. Most gelatinoldatban áztatva békében ott büszkélkedik osztályom harmadik szobájában. Morelli a mindenféle hiányokat is mesteri kézzel reprodukálta. A kerek pálcza, melynek végét az üllő alak ékíté, csak néhány cent.-rel hosszabb, mint itt rajzban mutatkozik; véglapja egyenetlen s így nem tudni mennyi tört le belőle, hogy minő hosszú lehetett a pálcza és mi volt tulajdonképeni rendeltetése.

Ha végig nézünk a sarkophagon s a benne megőrzött régiségeken, nem találunk bennük támpontot, melyből kiindulva korukat közelebbről meg lehetne állapítani. Legfőlebb annyit mondhatni, hogy egész hasonló üvegedényeket a Rajna vidékén harmadik századbéli sírokban találtak s hogy az aranycsat nagyon közel jár azon idomhoz, mely népvándorláskori leletekben maradt fenn. Mint adat az aquincumi topographiához szintén fontos a törökutczai sírlelet, elősegíti a dunamelléki út pontos megállapítását, a mely, miként utóbb a vízvezetéki csövek lerakásánál működő munkafelügyelőtől megtudtam, csakugyan egész közel a sarkophag mellett vonul el. Állítólag kevés mélységre a mai lóvasúti sínek alatt, alig két-három lábnyira reáakadtak. E sír végre új bizonyíték arra az állításra, hogy a Lukácsfürdő tájékán nem terjedt túl a római város.

b) *A felcsuthi sír.* Múlt évi októberhó 23-án, őszi szántás alkalmával Veisz Mór birtokos földjén kőtáblában ütközött az ekevas. Falun kívül esik a hely, nem messze egy hajdani tótól, közel a malomhoz.

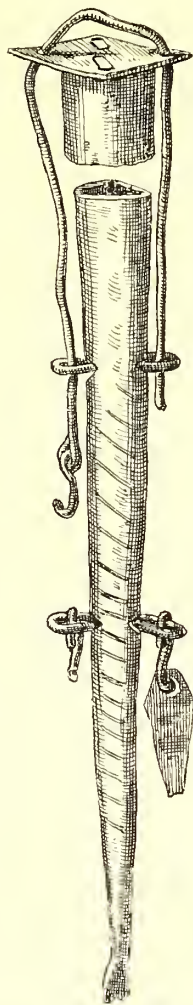
KARPERECZ ÉS FÜLBEVALÓ A FELCSUTHI SÍRBÓL.

Azon a vidéken máskor is találtak már római nyomokat, téglákat s hasonlókat, de útról mely arra tartott volna, nem tudott a birtokos hírt adni. Mégis minden valószínűség szerint arra vonult a pannoniai belföldi utak egyike az Óbuda - Csákvári-Aquincum-Florianæ-i út. A sírt négy egyszerű kőtábla alkotta, mely kőlappal volt fődve s az így alkotott koporsó alja téglákkal volt kirakva. A 69 cm. széles és 212 cm. hosszú felső kőlapot mintegy 80 cmnyi földréteg borította, melyet az ekevas áthasított. Dicséretre méltó a birtokos óvatossága: személyesen jelen volt a sír felbontásánál és csak így történhetett, hogy a teljesen ép sírleletből a csontvázon kívül, összegyűjthette az egész tartalmat, melyet Szinnyey Otmár úr közbenjárásával kérésemre rögtön a n. muzeumnak küldött. Veisz úr azt mondja, hogy a koporsó

hossztengelye éjszakkdélnek állott; a halott koponyáját délfelé lették. A csontváz mellett fölszedett tárgyak nő sírjára vallanak; vannak köztük: aransodronyú fülbevaló, apró gyöngyszemek aranyból, van bronz karperecz (142-dik oldalon), két bronz gyűrű, egyik nyílt másik zárt, és födeles illatszertartó tok (183-dik oldalon); oda utal végre a fénynyomatban idezárt ékszerszekrény oldala. Kaptuk még egy bronz lemezü csésze töredékét, rozsdás vas pálczákat, sárgás-zöld mázu füles korsót (144. oldalon) és két apró bronz érmet I. Valentinianustól,* melyek a lelet korául a negyedik század első felét állapítják meg. — Miként a budai leletben a kis öreg pædagogus szobrocskája adja meg az egész kincsnek főértékét, úgy itt az ékszerszekrényke, mely egész oldalán domborművekkel van diszítve.

A szekrényke fából van készítve, az alakok bronzpléhből vannak kidomborítva. Mint a kulcslyuk mutatja, megvan a szekrény homlok oldala födelestől, oldalát két sor alak és közepett keskenyebb fries, födelét szintén egy sor alak diszítette; másik három oldalából csak számba vehetetlen töredékek maradtak. Négy egyforma nagyságu kép tölti be az alsó közt. Mindegyik lesbosi kymával van bekeretelve. Az első három alak bacchikus tánczot járó férfi és két nő, az utolsó muzsa. A görbe pásztori bot, mely kezében van, nem eléggé jellemzi a múzsát, az öltözet is a szokásos felső és alsó öltönyből áll, de hogy a tragœdia muzsája legyen, fölötte és mellette kidomborított név MELPOME | NE mutatja. A tánczoló férfiü meztelen, csak chlamys szállong tova bal válláról. Jobbra fordul, de egyuttal visszatekint s így a három elkülönített alak benne csoporttá egyesül. Kinyújtott kezében a görbe pásztori bot, baljával fogja a kecskebakot, lába alatt a kigyós szekrény (cista mystica), melynek félig emelt födele alól kibúvik a kigyó. A női bacchansok is ily jelző symbolumokkal vannak ellátva. A jobbik fürtöt tart egyik, thyrust másik kezében, párduczmacska ágaskodik előtte. A vele szemközt lépdelő nő mellett is látunk ily macskaidomu állatot, míg egyik kezében a görbe bot, másik kezében a veder (simpulum).

A felső sorbeli szélső alak, billikomot tartó férfi még szorososan e körhöz csatlakozik. A tulsó végén ismét múzsát látunk, ezuttal határozottabb jellemzéssel, mert kezében van a parókás, víg álarcz,

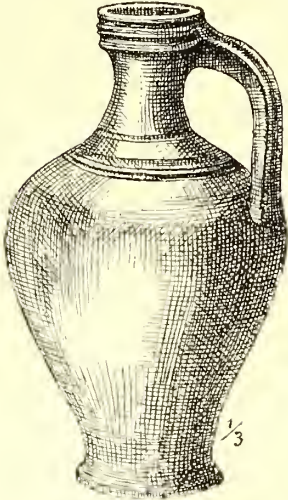

ILLATSZERTARTÓ A FELCSÚTHI SÍRBÓL.

* Cohen VI. 405. l. 55. sz. — 404. l. 50. sz.

a vígjáték műzsáját jelezve, miként a THALIA felirat is bizonyítja.

A kulcslyuk tájékán csupasz lemezek borítják a fát s ezekre nyilván nem kezdettől fogva voltak a kisebb négyszögű képek reáillesztve. A gyöngé bronzkéreg bizonyára már több helyütt rozszant volt, mikor a fődél széléről e két kisebb lemezt ide rakták; a kulcslyuk mellett balra álló lemezen az alak derékáig érő bemetszés legjobban tanuskodik e tatarozási szándékról. A kisebb lemezek tárgyak szempontjából épúgy, mint stylistikai tekintetben a nagyobb képekkel járnak. A férfialak, mely az öt annyira-mennyire ép képen hol jár, hol lép, hol görbe kürtöt, hol állatot tart, majd meg keresztbe rakott póznán szőlőfürtöket hord s néha a görbe pásztori botot fogja, mind a Bacchus környezetéhez tartozó legény.

RÓMAI MÁZAS KORSÓ A FELCSÚTHI SÍRBÓL.

Ha megvolna a szekrény többi három oldala, nyilván e két előállítási körrel találkozánk ott is. Meglelnők a műzsákat és bizonyára vele Apollot is, úgy hogy e körből minden oldalra jutna két alak, míg a bacchikus kört hat-hat alak képviselte, tehát összesen huszonegy, melyek alighanem mindig hármásával voltak csoportosítva s egyikben valószínűleg Bacchusé volt a főhely. A fedél keretfája, melyből két ép oldalunk van — mindegyik 33 cmnyi — bizonyítja a szekrény rendes quadratikus idomát és adja a combinációkra az alapot. E szerint a kisebb lemezekből mind a négy oldalon huszonnyolcz férhetett el és talán nem tévedünk, ha föltesszük, hogy minden oldalon ugyanaz a hét alak szerepelt. Hasonlóképp azt vélem, hogy a keskeny állatfries számára is, mely az egész szekrény körül vonúlt, csak egy minta készült.

Mielőtt a felcsuthi szekrénykét közelebről méltatnám, két más analog emléket kell említenem. Egyik a Bezerédy Miklós püspök tulajdonában lévő lovasbalatoni szekrény, mely a publicatiót évtizedek óta várja. Dr. Rómer F. Ferencz szíves közléséből tudom, hogy technika, stylus és kor tekintetében teljesen összevág a felcsuthival.

A másik — a pécsi scrinium — régóta ismeretes s ha itt közlöm fénynyomatát, nem azért történik, mert rajza kiadatlan, de mert mindkét kiadásnál tökéletesebb a jelen publicatio. Egyik kiadása 1858-ban a bécsi akadémia közleményeiben foglalt helyt.* A színes könyvomat ellen az a fő kifogás, hogy még durvább mint az eredeti, IV. századbéli mű.

* Sitzgsber. 57. l.

Apróbb részletekben is van hiány. Hogy csak egyet említsek: a ki rajzolta, a hattyú nyakát nem ismerte föl, a szomszéd mezőben rosszul oda bigyesztett lemezen. A Beszédes-féle fénynyomaton* csak a szín ellen lehetne formai kifogás, mert a tárgyról hamis fogalmat nyújt. Annál több kifogás van a szerző ellen, ki megfelejtkezett az állatfriesselel díszített fődélről, a fries egy darabját meghagyta a szekrény oldalán, a harmadik mezőben éktelenkedő töredék hovátartozását nem ismerte föl, pedig ez a második mező jelenetében a hattyút szépen egészíti ki stb. Most a mennyire lehetséges, teljesen kapják olvasóink a pécsi szekrényt és meg van adva a lehetőség, hogy a felcsuthival összehasonlítsák.

Mindkét szekrény gyári munka. Első pillantásra is mindenki felismeri rajtuk, hogy egy időből valók és talán ugyanegy helyen készültek. A pécsi szekrény kétségkívül a külömbik, mert gazdagabb, tartalmasabb compositiók ékítik. Ha fölteszszük, hogy a másik keskenyebb lapon is három compositió volt s a hosszoldala csak olyan nagy volt, mint a felcsuthié, akkor az előbbi hat mezőhöz még nyolcz csatlakozik, tehát összesen 14 váltakozó jelenet volt a felső soron kidomborítva. Hozzájárul az alsó sorban hasonló arány szerint 26 alak. — Tehát egészben 36 különféle tárgyú mezőt kell föltételeznünk, mely egyenként önállóan terebelve van; minő szegény ehhez képest a felcsuthi (külömben is kifoltozott) szekrény, melyen csupán egyes alakok szerepelnek, s azokból is a kisebbek csak két mintával vannak préselve. Változatosabb az állatfries is, mert míg amott hat különböző állatidomból van combinálva az egész sor, emitt csak három állat üldözi egymást; nem is tekintve azt, hogy amott a küzdelem több és változatosabb motívumokra nyújt alkalmat.

Alakítás dolgában nem oly jelentékeny a különbség: mindkét esetben az iparművészet alakítási képességét körülbelől egyformán az aggkor stádiumában találjuk. Ez a stadium nemcsak az életben hasonlít a gyermekkori tehetlenséghez, de a művészetben is. Tényleg azt tapasztaltam, hogy néhány gyakorló művész első pillantásra assyr izlésű, korai műveknek nézte a szekrényeket. Az emberek és állatok mozdulatainak conventionalis feszessége, gyakran hibás arányaik, az öltözet ügyetlen kezelése, nevezetesen a redők schematikus elrendezése, mind e sajátságok az állatfriesek soros idomításával együtt juttatják a néző emlékébe assyriai elemekkel megrakott archaikus görög edények compositióját. A mint azután közelebbről nézzük és a felhasznált motívumokat tekintjük, más a benyomásunk. Sok száz esztendőn át dolgozott rajtuk a művészet, más századokban az ipar is ézerszerte alkalmazta s utóbb mikor a művészet már elhaló félben van, múzsái, tánczó bacchansai, hősei s hősnői, idealis személyesítései, löemberei stb. szóval mindazok az egyes alakítások, melyek itt

* Desjardin-Rómer ismeretes művében XIV. táblán 89. sz. a.

is szemünk elé lépnek, a római műhelyben általánosan használt és önálló, teremtő gondolkodás nélkül utánzott díszítési elemekké válnak. A végső kimerülés nincs messze — még egy század s az antik minták utánzásai keleten ép úgy, mint nyugoton alig élvezhető torzképekké fajlanak.

S ez elhaló iparművészetben mégis mennyi a dicsérni való! E satnya domborművek, mint domborművek minő korrektek! Jobb művészeti epochák vannak, melyek nem képesek különb domborműveket alkotni.

Még dicsérendőbb a technikai ügyesség. Az empaistikát a negyedik keresztény században még oly kitűnően birják, mint akár egy vagy kétezer évvel előbb. Tudjuk, hogy a terebelés homerosi technika és tudjuk, hogy a Kypselos ládája e műág egyik őspremeke, mennyi szívósság van tehát ez antik műveltségben, hogy ezer éveken át híven adja nemzedékről nemzedékre technikai ügyességét.

A római imperium körében kevés ornamentalt szekrényke maradt reánk, mint nagy ritkaságokat ír le kettőt a Revue archéologique-ben Longpérier úr.* A szekrények jobb korból valók, mint a mieink — első századbeliak — de távolról sem oly érdekesek, mint akár a felesuthi, akár a pécsi. Egyszerű lemezekből álló scriniumok gyakoriak, ilyenekre hazánkban is gyakran akadunk; volt Szegeden, Ó-Budán, Szombathelyen és másutt. Végül szükségtelen az ily szekrénykéek használatát fejtegetni. Ha nem tudnók síremlékekből, antik frescokból, írók leírásaiból, maga az ékítés minemősége az alak- és nagyság egyaránt sejtetné rólok, hogy kincstartó ládácskák lehettek.

Hampel.

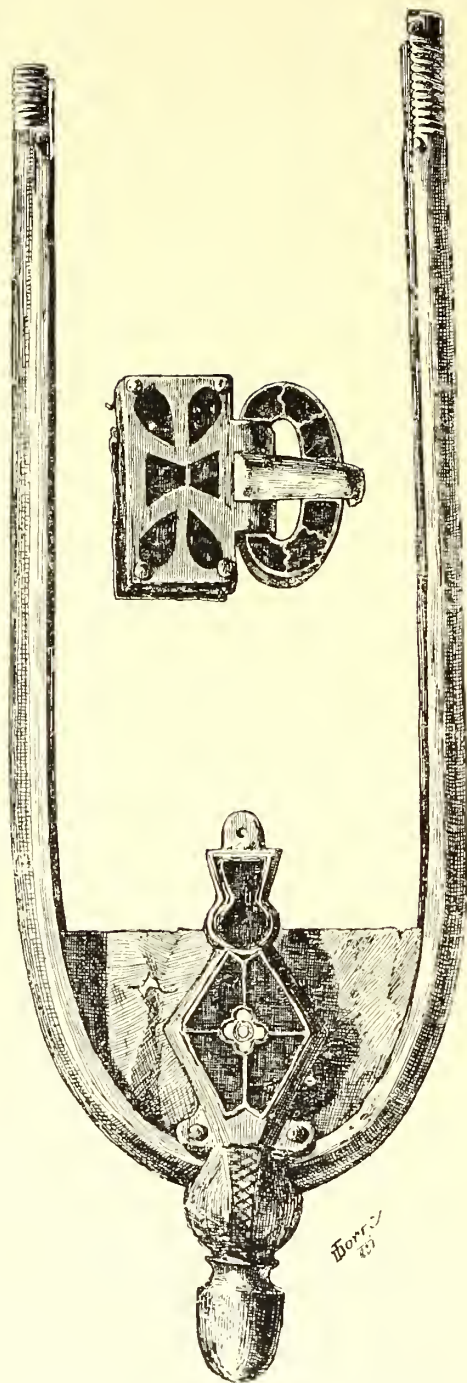
Rekeszes ötvösség Magyarországon. Alig volna érdekesebb kor a művelődés történetére nézve mint az, melyben a barbár pogány népek megtelepedtek a római civilisatio romjain, kikeresztelkedtek s államokat alapítottak, mialatt az új európai nyelvek alakultak, ha e kornak pontos, részletes történetírói lettek volna. Azonban épen ez időkben hiányzottak a figyelő, lelkijismeretes írók. Jordanesen és Paulus Diaconuson kívül csak hézagos adatok maradtak fenn a krónikákban, mesés mondák, régi törvények, legfőlebb egyes epizódoknak sovány leírásai, melyek nem adják világos képét az időszaknak, a negyedik századtól a tizedikig — sőt nálunk a tizenegyedikig. Fennmaradtak azonban ez időkbelől rejtett kincsek és számos emlékek sírokban, melyek különösen újabb időkben sok tudóst foglalkoztattak. Az angoloknál megemlíthetők Roach Smidt és J. M. Kemble, a francziáknál Abbé Cochet és Charles de Linas, a németeknél különösen L. Lindenschmit, ki most egy nagyobb kritikai munkában e korszak emlékeiből s irodalmi maradványaiból a népvándorlási kor művelődési történelmét kezdi összeállítani. Munkája, czíme után ítélve, össze fogja foglalni az összes

* 1868. XVIII. k. XX. t. rajzzal.

német régészetet,* eddig azonban csak az első részének első füzetje jelent meg, a merovingi idők régiségeiről. A munka becsét kisebbíti azonban a tudós szerző hazafi érzelme, mely ez idők minden emlékét kizárólag a német fajnak akarja tulajdonítani. Időre nézve I. Childerik frank királynak Tournayben fölfedezett sírját tekinti fölfelé a biztos határkönek, — csakhogy az abban talált kincseknél e kor aranyművészségének jellege már tökéletesen ki van fejlesztve, — a másik határt nála a keresztény vallás által megváltozott temetési formák teszik, melyek a karolingok korában a régi barbár tradíciókat az életben és művészetben tökéletesen elenyésztetik. De Linas fölfelé Childeriken túl is vizsgál. Különösen az ötvös mesterségre figyelve, csakugyan sikerült neki ezt keleti, Sassanid emlékekkel szerves összeköttetésbe hozni, s ez újabb, a klasszikus régítől és byzanti folytatásától eltérő, műizlés irányát keletről s nevezetesen Persiából származtatni, mire nézve a Torontál megyében, Nagy-St.-Miklóson, talált gazdag aranykincs, mely most a bécsi régiségtárban őriztetik, nyomós bizonyágúl szolgál.

Topographiai terjedelemre nézve Lindenschmit az ily emlékek határát, nézetünk szerint, nagyon szűkre szabja ki, midőn azt északkeleten Hollandból Göttinga és Erfurt vidékén át Csehországba, onnét délnek az Ens és Salzach mentében a bajor fennsíkon Svájcba s innét ismét Burgundba és nyugati Franciaországba viszi. Állítása szerint e határokon túl északnak és keletnek megszűnnek az ily sírleletek. Elismeri ugyan, hogy keleti Poroszországban, Dániában és a Svéd parton számos példányokban fordulnak elő hasonló leletek, csakhogy ezek mégis némileg eltérnek a német-, angol- és franciaországiaktól, a mennyiben csaknem kizárólag nemes fémekből készültek. Ezért behozott tárgyaknak tekinti azokat, úgy mint a velők sokszor együtt talált byzantin és keleti érmeket. Ugyanezt mondja hazánkról is, csakhogy állítása szerint azon magyarországi leletek, melyek a németekhez hasonlítanak, későbbi időkre mutatnak és hogy köztök a kincsek számosabbak mint a sírleletek. Megenlíti továbbá, hogy a IX. és X. században Magyarország és a skandináv észak nem annyira mint gazdagon termelő országok kifejlett műiparnak székhelyei, hanem inkább tömeges zsákmánynak lerakó helyei ismeretesek. Világos, hogy Lindenschmit csak a vezérkori magyarokról emlékezik ez állításában, s tökéletesen megfelelkezik az avar államról, mely a VI. századtól a IX-dikig nálunk főnállt, s nem tudja, hogy az egy szt.-miklósi kincsen kívül, minden egyéb számos leleteink sírokban találtattak, hol temetőkből, hol halmokban.

* Handbuch der deutschen Alterthumskunde. Uebersicht der Denkmäler und Gräberfundes frühgeschichtlicher und vorgeschichtlicher Zeit von L. Lindenschmid. In drei Theile. Erster Theil die Alterthümer der Merowingischen Zeit. Erste Lieferung. Braunschweig Friedrich Vieweg und Sohn. 1880. Számos fametszetekkel.

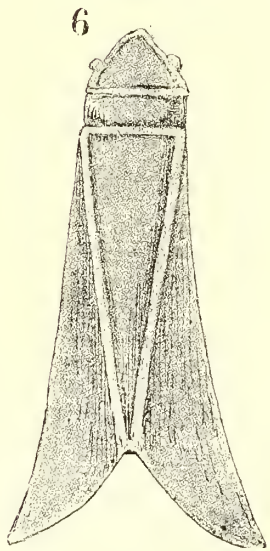
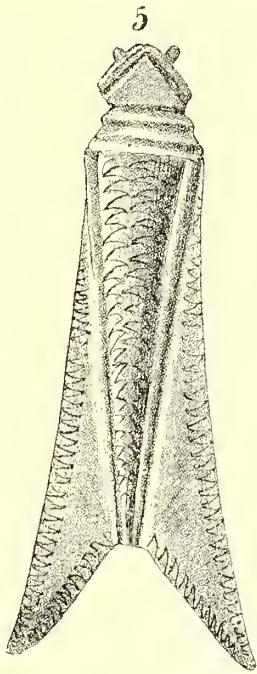
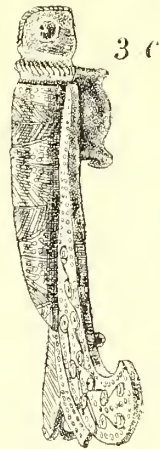
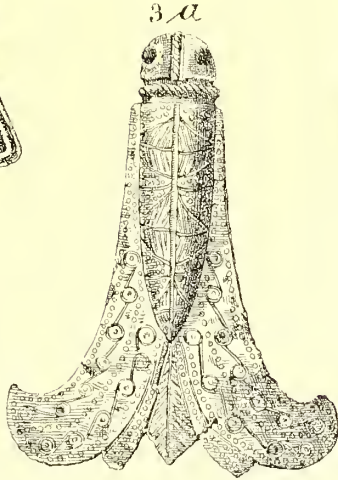
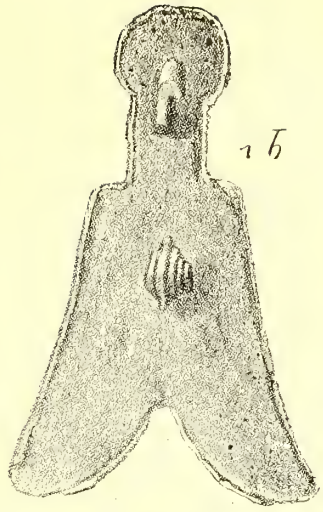
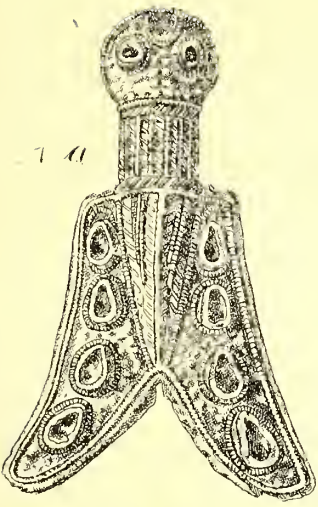

KOMÁROMI (?) KARDTOK VÉG ÉS CSAP.

frank király híres aranyművese, nem ségét. Az itt közlött kardtok végén

A régészek e leleteket különböző névvel nevezték el. A skandinávok «második vaskor»-nak hívják, mi semmit sem jelent; hiszen nálunk, a francziáknál s angoloknál ez mindenestre már a harmadik vaskor volna, mert a keltakort az első, a római kort a második vaskornak kell tekintenünk. Az angolok a gyorsabb tájékozás tekintetéből angolszásznak nevezik. Henszlman ez emlékeket a gothoknak igyekezett tulajdonítani; Lindenschmit maga sokáig frank-alemannak czímezte, most azonban, tekintettel arra, hogy a Meroving királyok csakugyan németek voltak, ő is elfogadta a francia elnevezést, s utolsó munkájában már kizárólag merovingkori német emlékekről szól. Mi azokat, melyek hazánkban találatnak, bátran avarkoriaknak nevezhetjük, nem ismervén a VI. századnál régibb ilyenmű emlékeket Magyarországon, melyek ezen idők különös technikáját képviselnék. E technikát de Linas jellemzőleg rekesz ötvösségnek (orfèverie cloisonnée) nevezte el, mert jellege a vörös gránat-kövek foglalása tömör arany vagy ezüst rekeszekbe; néha ugyan más köveket, lapis lazulit, amethystet, karniolt és üveget is látnunk így foglalva, leggyakoribb azonban a gránátkő.

Zománcz oly ritkán fordul elő ez emlékeknél, hogy de Linas azt egészen tagadja s állítja, hogy Szent Eligius, az első ismerte a zománczozás mesteriségét (Ortband) azonban, mely Komá-

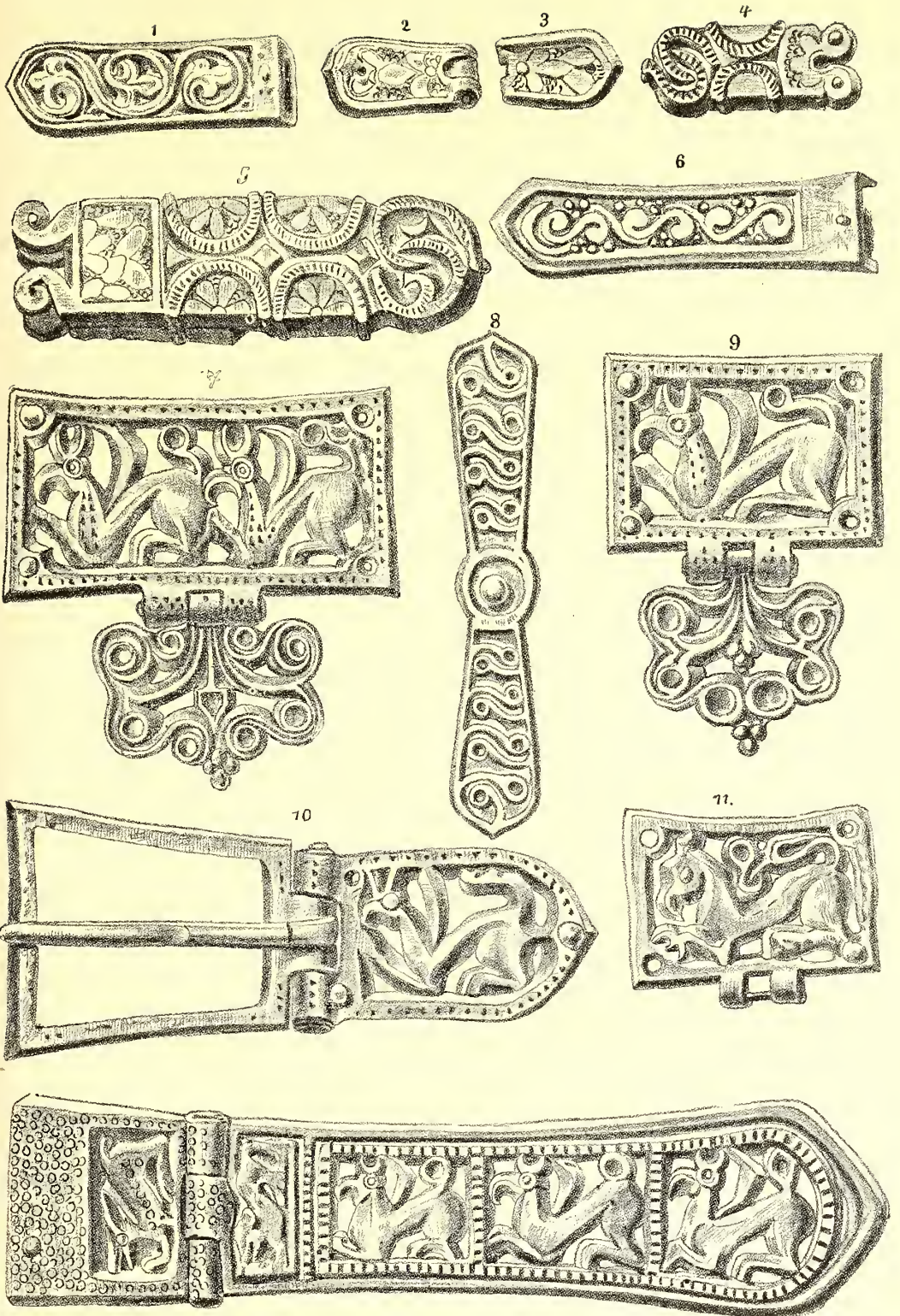

CICADA-FIBULÁK.

romban (†) találtatott s most Egger Dávid birtokában van, csakugyan látunk valóságos fehér zománczot a kis rózsában, a vörös gránátok közt. A gránátokkal díszített gazdag aranycsat pedig tökéletesen meggyez a Childerik király kincsével.

Ily rekesz ötvösséget találnak főleg csatokon, gyűrűkön, keresztteken, nyaklánczokon, hajtűkön s fibulákon. Itt jelenleg egy egész sor ily ruhakapcsot közlünk, melyek alakjuk által a német, francia és angol fibulák közül kiválnak, mert a mint Herman Otto ismeretes természetbúvárunk azt bebizonyítja, ezek félre nem ismerhetően cicádákat ábrázolnak. A 3-dik sz. alatti, Erdélyben, Sáromberke táján találtatott, tömör aranyból készült, szemei gránátok, a test és szárnyak vonalos díszítéssel és karikákkal ékesek; 3*b* és 3*c* mutatja a hátlapot a fibula tűjének alkalmazását. Az 1*a* és 1*b* alatti kapocs, — előlről és hátulról, hol meglátszik még a mód, melyen az elveszett tövis bele volt illeszthető rekeszébe, hogy a ruhát összetartsa, — Györkönyön, Tolna megyében találtatott párjával együtt, s Magyar-Kősa alispán birtokából Jankovich Miklós gyűjteményébe s evvel a m. n. muzeumba került. Ezüstből készült, arany lemezzel be van vonva, melynek rekeszeiben a két szem s a szárnydíszítmény gránátok által képeztetnek. Még jellemzőbb a 2. sz. alatti fibula, mely Göd mellett találtatott és Schroy ajándékából a muzeumba került. Hermann ezt azonban Auclaphusnak nézi, nem cicádának. A 4-ik, 5-ik és 6-ik sz. alatt következnek ezekhez hasonló bronz ruha-kapcsok a muzeumból, melyek által bebizonyúl, hogy a cicáda-kapocs egy sajátos magyarországi forma, mely eddig a külföldön nem találtatott, tehát nem hozatott be mint külföldi zsákmány, hanem valószínűleg itt készült.

Nem kevésbé jellemző a fibulának egy különböző formája, mely rendszerint, helyenként aranyzott, ezüstből készült, feje kiálló gombokkal díszített félkört képez, domborodó háta rövid, lába kivájt művel díszes. Ily kapcsok gyakran fordultak elő külföldön későbbi merovingi leleteknél, nálunk is többszörösen képviseltetnek a muzeumban, egy erdélyi példányban ólomból is, a keszthelyi példányban pedig, mely az «Archaeologiai Értesítő» 1880. évi XLIV. tábláján 1. sz. alatt közölve volt bronzból. E példány, mely a keszthelyi őskori temetőben ásatott ki, különösen nevezetes, minthogy kétségtelen merovingi formája meghatározta azon bronz szíjvégek korát is, melyek vele együtt találtak s magyarországi őskori temetőkben oly gyakran ásatnak ki, mint például az adonyi, szegedi, sobori, ordasi, hódmezővásárhelyi, keszthelyi s pesti lóversenyteri leleteknél. Ily bronz szíjvégek szintén alig fordulnak elő külföldön s a magyarországi leletek sajátosságaihoz tartoznak. Készítőik nem bírtak élénk képzelőtehetséggel, mert alakjukba nem tudtak változatosságot lehelni, a díszítésben pedig a phantázia szegénysége jelentkezik. Spirális és geometrikai vonalok, növényindák, griffek, két kutya, mely egy szarvast fojt s fölötte szaladó nyúl, két madár s két sárkányfő kimerítik jóformán az avarkori művész képzelő tehetségét.

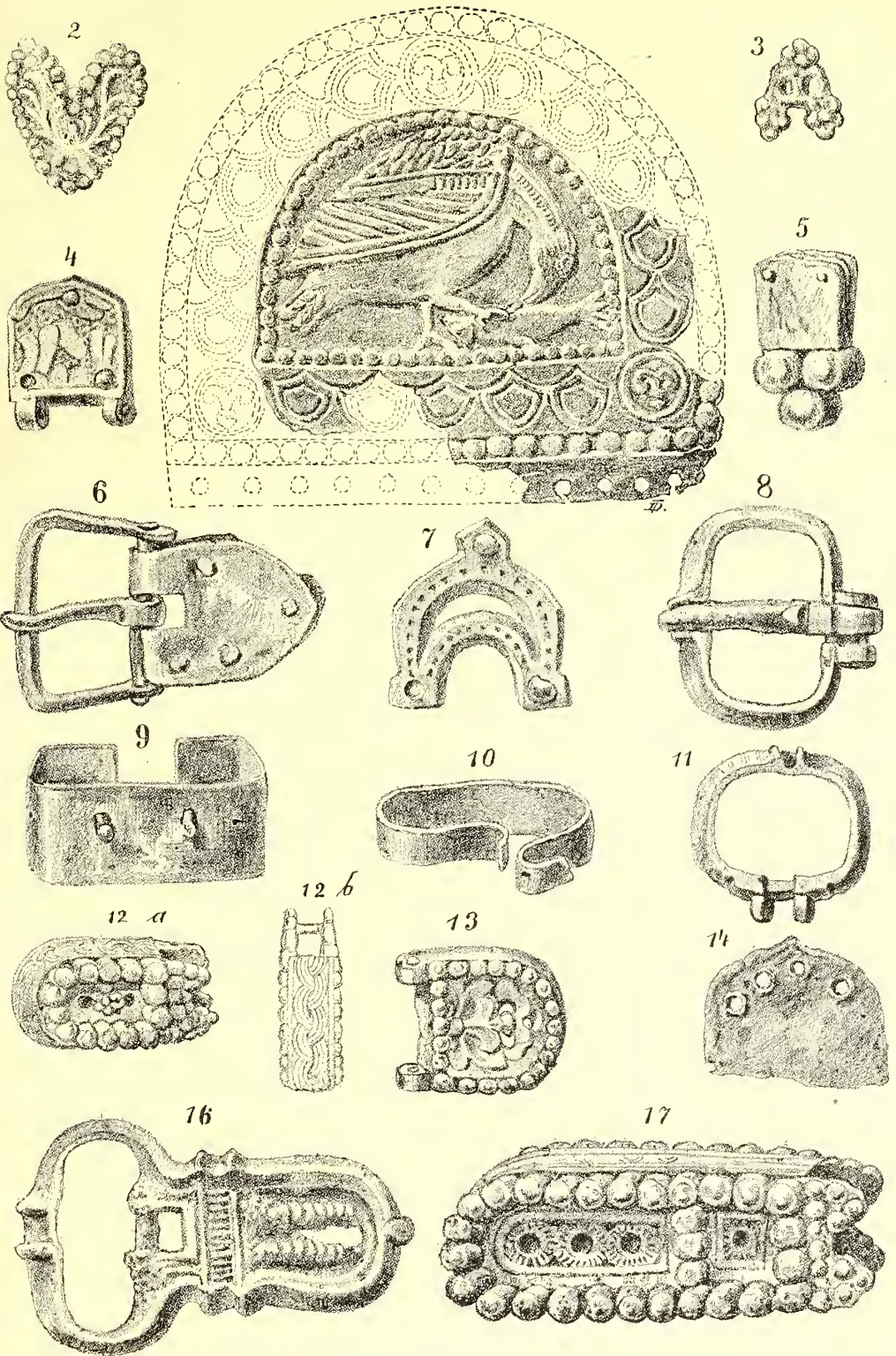

SZEGED-SÖVÉNYHÁZI LELET.

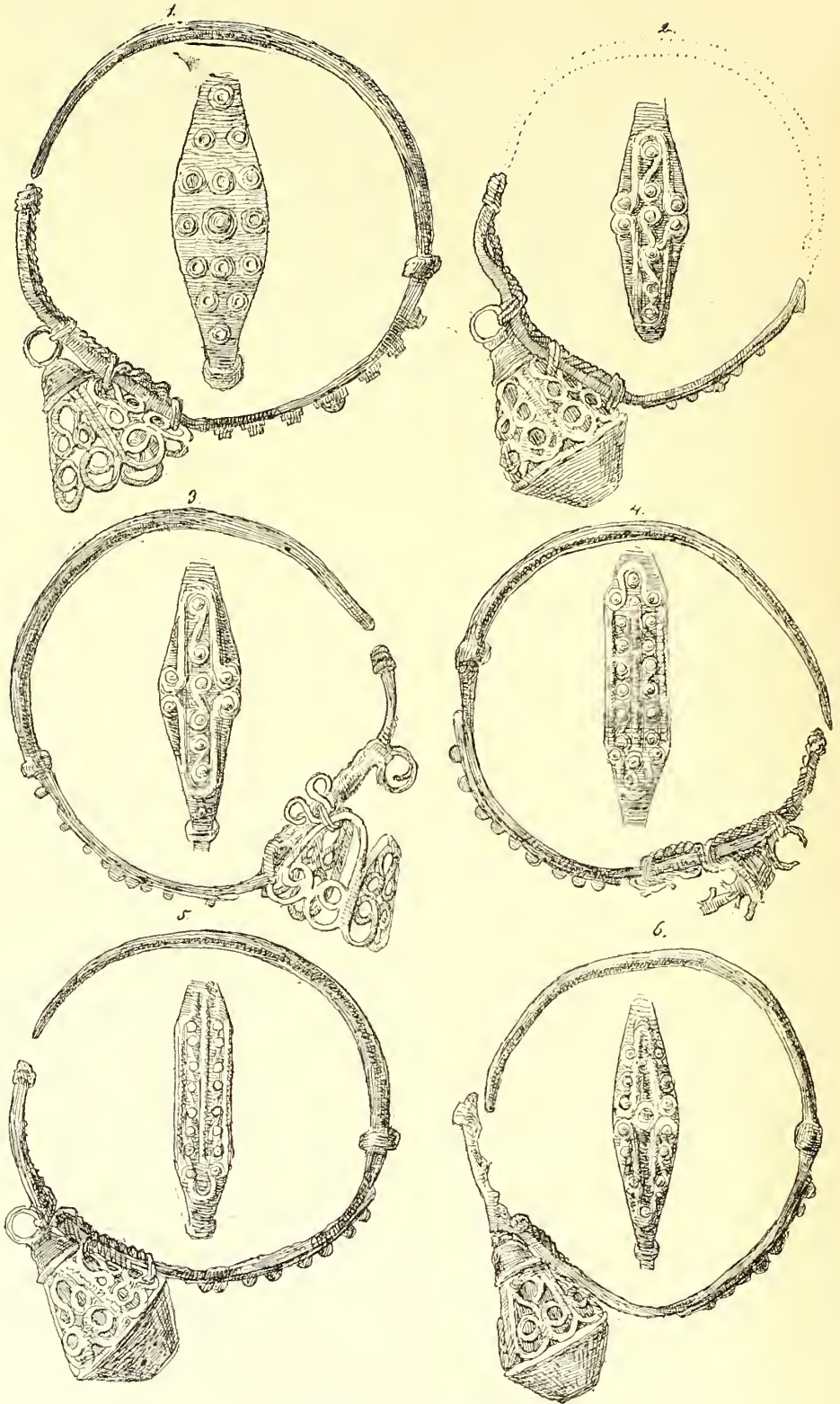
Különösen gyakori a grifdíszítmény, melylyel újra meg újra találkozunk az ország legkülönbözőbb részeiben, Nagyfaluban, Szolnok-Doboka megyében, Szegeden, Ordason, a Duna mellett, sőt Conze a Monumenti dell' Istituto di Correspondeza Archeologica 1877. X. kötetében 37. tábla 9. sz. alatt közöl egy ily szíjvéget, mely Trentinóban találtatott s tökéletesen megegyez egy hasonló szíjvéggel, mely a m. n. muzeum régi állagából való, s egy másikkal, mely a szegedi földmunkák alkalmával felásott egyik sírból került elő, három guggoló griffel egy sorban, felül pedig hosszú füles, rövid farkú, szaladó állattal, mely inkább nyúl, mint kutya.

Szegedről az «Archaeologiai Értesítő» 1880-ban a XLIX. táblán már közölt egy avarkori gazdag sírleletet, az idemellékelt táblán adjuk most azon még díszesebb leletet, mely a szegedi régiséggyűjtemény magvát fogja képezni. A 12. sz. alatt látjuk a nagy szíjvéget a három griffel s a nyúllal; nevezetes, hogy a hozzávaló csat, szintén nyúllal díszítve, még összefügg vele. Minthogy számos leletekből tapasztaltuk, hogy mindén sírban mindig csak egy ily hosszabb szíjvég találtatik, bátran állíthatjuk, hogy ez az övhöz tartozik. A 7., 9., 10. és 11. sz. a. csatok ugyanazon grif-díszítést mutatják, csak hogy a 11. sz. alattinak szárnya kevésbé jellemző, eltörpült s tökéletesen hasonló az ordasihoz. A 8. sz. a. díszítmény, milyenhez hasonló szintén mindig csak egy találtatik egy sírban, valószínűleg az öv közepére való, a 4. és 5. sz. alatti szíjvégek ismét együvé tartoznak, az 1., 2., 3. b. sz. a. növénydíszítményt mutatnak. Az eltemetett hősnek e szerint volt valószínűleg egy széles öve s egy keskenyebb pantallérja a jobb vállról a bal csípőig.

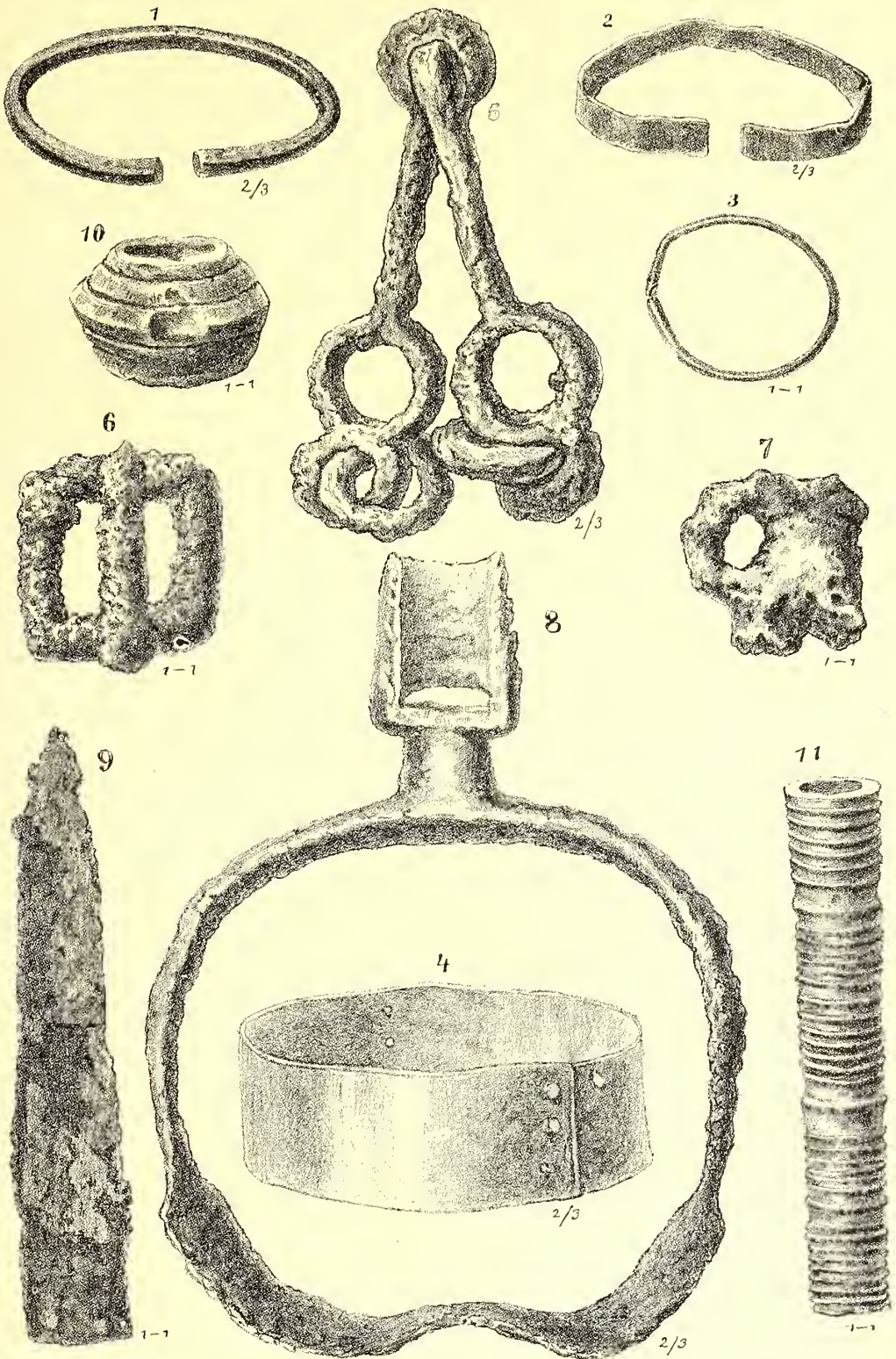
Még érdekesebb egy másik szegedi sírlelet, a mennyiben ennél eltérő formákat látunk, sőt az 1. sz. alatti lemezben oly technikát, minőt más avarkori temetőkben eddig nem találtunk. A vékony bronzlemezen terebelt munkában (getriebene Arbeit) sast látunk, jobb oldalával egy felfordított halat tartva, melynek hasát csőrével felszakítja. A technika emlékeztet azon két római kis szekrény bronzborítékára, melyek az V-ik század kezdetéből reánk maradtak s e füzet más helyén bővebben is gyarátatnak; a műizlés pedig hasonló némi tekintetben a nagy-szt.-miklósi aranyelet szintén terebelt díszedényeihez. Ezen műemléknél, t. i. a természetnek sokkal élénkebb megfigyelése vehető észre, mint egyéb avarkori régiségeknél, melyeknek díszítményei az iparosnak csak hagyományos minták szerinti működését árulják el. A leletnek többi részei is ritkábban előforduló formákat mutatnak, mint például a 2. és 3. sz. alatti ruhadíszítmények s a 12., 13. és 17. sz. alatti a szokottaknál szélesebb, gyöngydíszítéssel ékes szíjvégek (12b. mutatja a 12a. szíjvég oldalát), s az adonyi leletre emlékeztetnek, mely szintén a közönségesektől eltér. (Lásd Arch. Ért. 1880 XLIII. tábla 8. sz.) A 6-dik, 8-dik, 11-dik és 16-dik szám alatti csatok kevésbé különböznek a szokott formáktól, ezek úgy mint a 4., 5. és 7. sz. alatti

SZEGED-ÖTHALMI LELET.

KESZTHELYI LELET.

KESZTHELYI LELET.

szíjvégek és díszítések mind bizonyosságul szolgálnak, hogy a bőr az avarok öltözeténél nagyobb szerepet játszott, mint a gyapjuszövet, evvel t. i. a fibula jár, melynek öblös hátába beleférnek az összetűzött posztóneműnek redői, avval a csat. A 9. és 10. számú bronzlemezek a törtoknak felső részét és közepét foglalták össze, a 14. szám alatti lemez pedig valószínűleg a törtok alsó végére volt díszül szegezve.

Lipp Vilmos, a keszthelyi avarkori temető szerencsés felkutatója a régészeti társulatnak beküldte újabb leleteit, melyek közt kiválnak a női sírokban talált érdekes fülbevalók, ezeket elébb nagyságok miatt karpereczeknek tartották (lásd Arch. Ért. 1880. 122. lap), ámbar a nő koponyája alatt találtattak, hatot közülök közlünk az idemellékelt táblán. A karikák bronz-sodronyból készültek, mely alsó részén szélesebben lapított ki s díszítésekkel láttatott el; egy sodronyból készült körtealakú függöny lógott le rólok, melynek alsó részét kék üvegpaszta zárta le. Különös azonban, hogy mind a hat példányban ezen függelék sodronnyal hozzá van erősítve a karikához. A leletnek többi részei nagyobb részben férfi sírokból való: vas zablá 5. sz., kengyelvas 8. sz., csatok 6., 7. sz., késpengék 9., törnyél 11., az 1., 2. és 4. sz. alatti karpereczek női sírokból való. — Találtattak még számos vastárgyak a sírokban, melyek azonban a rozsdá által annyira meg vannak támadva, hogy használatokról alig szólhatunk biztossággal.

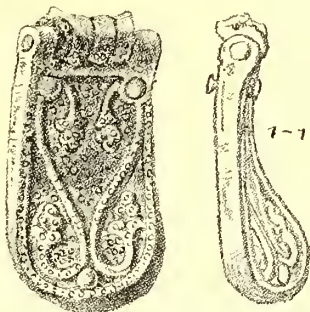
Pulszky Ferencz.

ÁSATÁSOK SZILÁGY-NAGYFALUBAN. Hírből régóta ismerjük a szilágy-nagyfalusi halmokat, de gondosabb tanulmány tárgyává csak azóta lettek, mióta Mattyasovszky Jakab geológiai szakvizsgálatai alkalmával szemügyre vette őket. Már a táborkari mappa után is mesterséges, hányott halmoknak hitte őket, mert elszigetelten állanak a síkságban egymás mellett, mint az idecsatolt részlet mutatja. Azonban csak 1878-ban győződhetett meg föltevése helyességéről, mikor természetben látta. Akkorában egy közel száz holdnyi területen tizenhat halmot olvasott meg M., melyek a homokos és kavicsos diluvial síkságból kiemelkednek. A föld művelése és a légköri behatások következtében némelyik halom már alig tetszik ki a síkságból s azért a táborkari térképen kevesebb halom van jelezve. A legnagyobb és legépebb a «Nagy halom»; magassága 8°, átmérője 30°; a körülötte csoportosuló többi halom magassága 2°-ig száll le, átmérőjük legfőlebb 6°-ig megy. E halmok régóta ébren tartották a lakosság képzelmét és kíváncsiságát, mert nem egyszer lettek szomszédjukban régiségeket és így, mint rendszeren történik, a legkülönbféle, gyakran igen ábrándos föltevésekre nyújtottak alkalmat. Azért a vidék intelligentiája szívesen támogatta Mattyasovszkyt, midőn 1878 szeptemberben az egyik halom ásatásához fogott. A földbirtokosok br. Bánffy Zoltán és br. Bánffy Albert szívesen megadták az ásatási engedelmet; Simó Ferencz úr és családja s Ajtay szolgabíró úr pedig hathatósan pártfogolták a tudományos vállalatot; és így a nagyfalusi lakosság közreműködése mellett a 12. számú halmot — a legkisebbet — felásták. Magassága 2°, átmérője 6° volt. Anyagát rétegzés nélküli homokos agyag képezte, mely annál lazábbnak mutatkozott, mennél mélyebbre hatolt a kapa. Mikor még csak másfél lábnyira voltak a sík földtől, homokos kőtáblára bukkantak s alatta fától és csonttól származó hamurétegben három-négy urnára. Az edényekben hamu, félig elszesedett emberi és állati (?) csontok; az edényeken kívül tányérforma edények, vasléhlvel bevont edény maradványai fogantyúval, bronzcsat és érmek feküdtek.

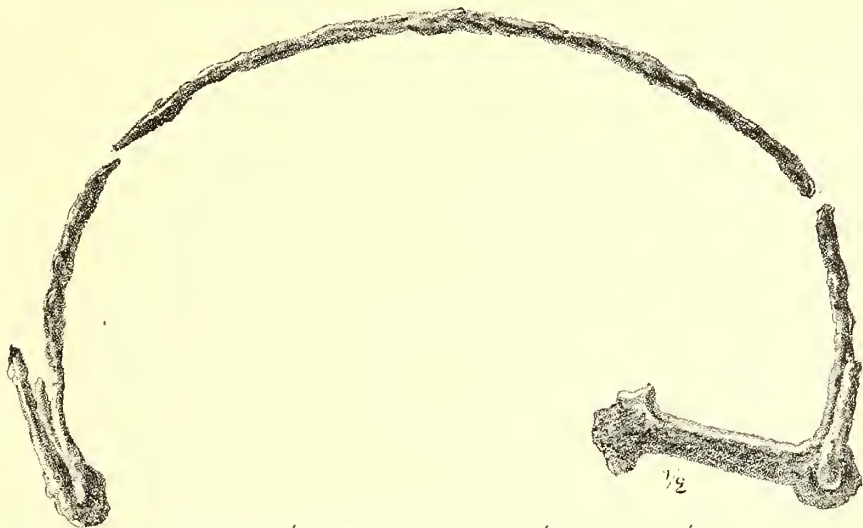
A bronzcsatot természeti nagyságban, fölülről és oldalt a 157. oldalon közölt rajz tünteti föl; a vasfogantyút félnagyságban a túloldalon adjuk. A cserepekből

alább adunk két mutatványt. 1879-ben Torma Károly, ugyancsak Simó Ferencz támogatásával, ásátott föl egy halmot — az ő halma mappánkban 11. számmal van megjelölve. Torma a «limes dacicus»-ról tartott akadémiai előadásában ásátásáról kimerítő jelentést adott.

A múlt évi szeptemberhó első napjaiban nagyobb mérvű ásátások folytak ugyanott. Leginkább Szikszay Lajos, orsz. képviselő, Simó Ferencz és b. Bánffyék meghívása következtében Pulszky Ferencz, Rómer F. Ferencz s e sorok írója jelentek meg a hely színén és ifj. Bölönyi Sándor is tevékeny részt vett az ásátások vezetésében. Ajtay szolgabíró, a megye határozatából száznál több munkást állított rendelkezésünkre s így több halomban egyszerre folyhatott a munka. Pulszky, Rómer és ifj. Bölönyi urak szeptember 2 kán egymásután négy kisebb halmot ásattak föl (2, 10, 13 és egy, mely mappánkon nincs fölűntetve); magam a 7. számú nagyobb halom fölhasításához láttam és tetemes munkáerővel — átlag 50 munkással — három napig folytattam a munkát. E dombon

BRONZCSAT A MATTYASOVSZKY HALOMBÓL.

VASFOGANTYÚ A MATTYASOVSZKY-FÉLE HALOMBÓL.

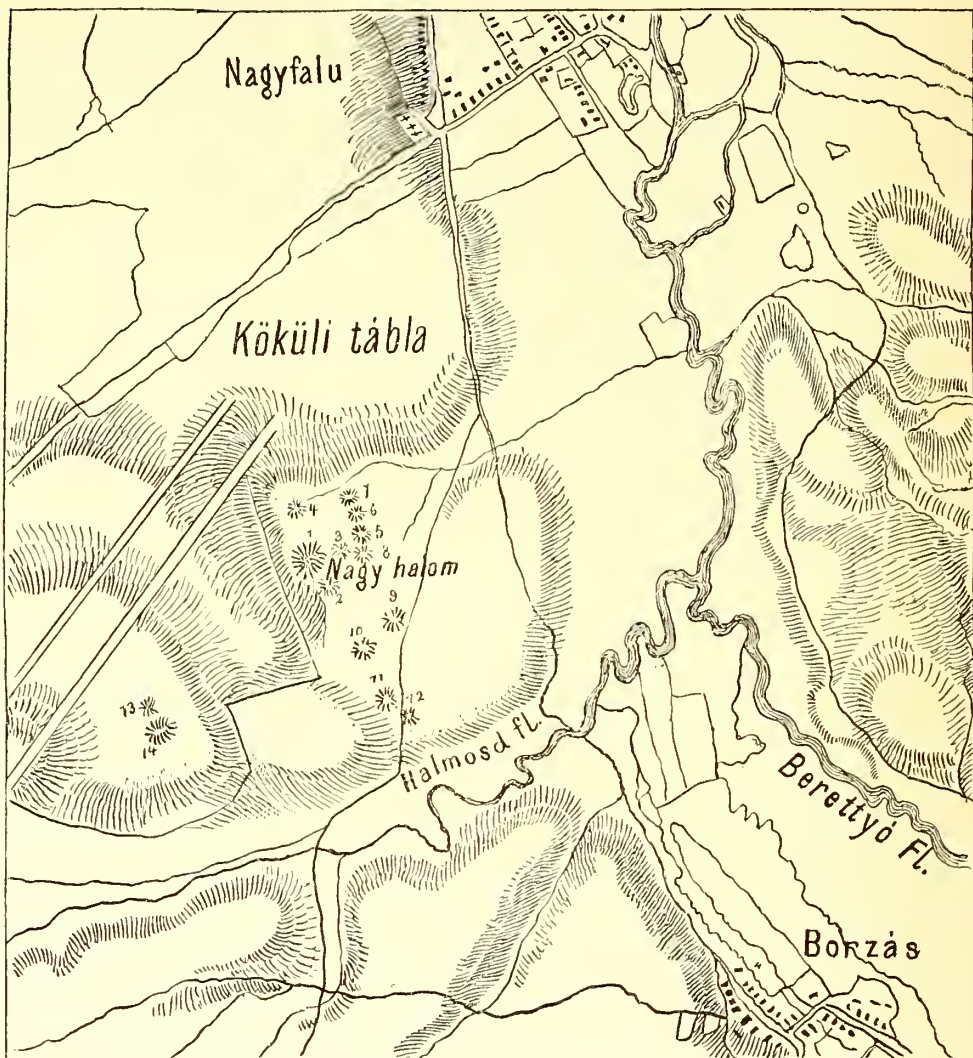
folyt ásátásról saját tapasztalásomból adhatok jelentést, a többi ásátási eredményekből csak a feltárgyakat ismerem.

A domb, melyen embereimmel dolgoztam, 6·10 méter magas volt, lapos teteje délfelé lejtősebb, úgy, hogy e részen vagy fél méterrel alacsonyabbra kell tenni magasságát; éj.-déli átmérője 37·10, kel.-nyugoti átmérője pedig 35·88 m. volt. Szigoruan keletelt négy egyenes árokkal mentünk kívülről a központ felé.* A föld minősége egyenlőtlen volt, rétegzés nélkül, hol homokos, hol termőfölddel kevert agyagot emeltünk ki, mindössze annyi constans különbséget tapasztaltam, hogy az éjszaki árokban jóval keményebb volt, mint a déli-ben, a mi légköri okokra vezethető vissza.

Midőn árkaikkal oly mélyre jutottunk, hogy már csak egy lábnyira voltunk a színtalajtól, az árkok központja tájékán egyre fekete foltok merültek föl, szén-

* Éltető Elek úr, megyei főmérnök szíves volt csupa tudományseretből mind a három nap a halomnál segítségemre lenni; a pontos méreteket is ő neki köszönhetem; számítása szerint a négy árokból kicmelt föld több mint 420 köbmétert tett.

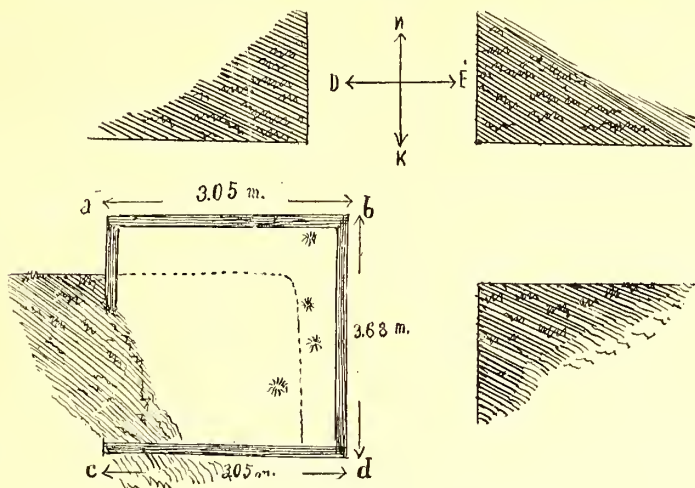
maradványok, hamu, félig égetett csontmaradványok s korhadtt farészletek. Mikor a korhadtt famaradványok irányát gondosabban nyomoztuk, csakhamar azt találtuk, hogy elkorhadtt gerendákkal van dolgunk és midőn az egész tért alapjáig kimélyítettük, meg lehetett állapítani, hogy derékszög alatt érték egymást a gerendák és hogy mindig két-két gerenda feküdt egymáson. A négyszöget az idemellékelt vázlat elég pontosan — az Éltető főmérnök úr által fölvevtt méré-

A NAGYFALUSI HALMOK KÖRNYÉKE.

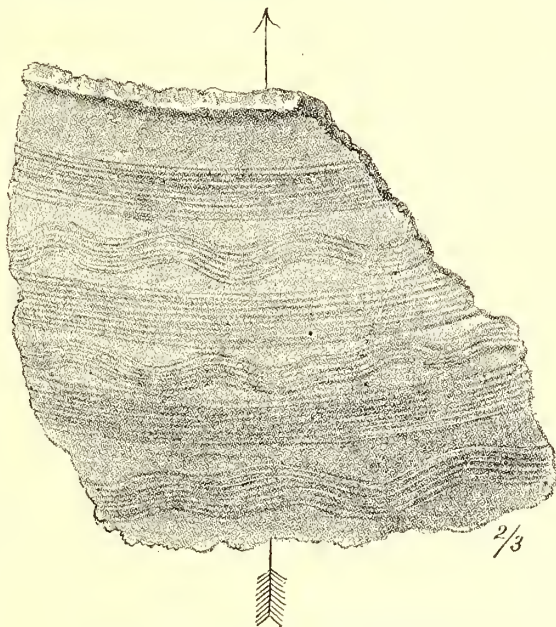
sekkel együtt — adja és rajzunk magyarázatára egynehány szó elég lesz. A sötétten vonalozott háromszögek az álló partokat jelzik, melyek az árkok után maradtak. Rajzunkból kitűnik, hogy a bekerített négyszög nem fekszik szigorúan a halom központjában, de a délkeleti part alá vonul. Azért is nem áshattuk föl az egész négyszöget, de jórészt aláástuk, mit a rajz is mutat, s így csak mintegy ötödrésze maradt érintetlen. A négyszög oldalai nem egyforma hosszúságúak, de csak csekély 5—6 cm. a különbség oldalaik közt; a gerendák függőlyes vastagsági átmérőjét is lehetett megállapítani, a felső a 44 cmt, az alsó a 40 cmt közelítette meg.

A hol a mappán — négy helyen — csillagok vannak, ott mindenütt edényfészkeket leltünk; az edények majd mindig nyílásával lefelé fordultak, és a föld nyomásától, mely reájuk nehezedett volt, annyira egy-násra szorultak, hogy ép

A NAGYFALUSI NAGYHALOM ALAPRAJZA.

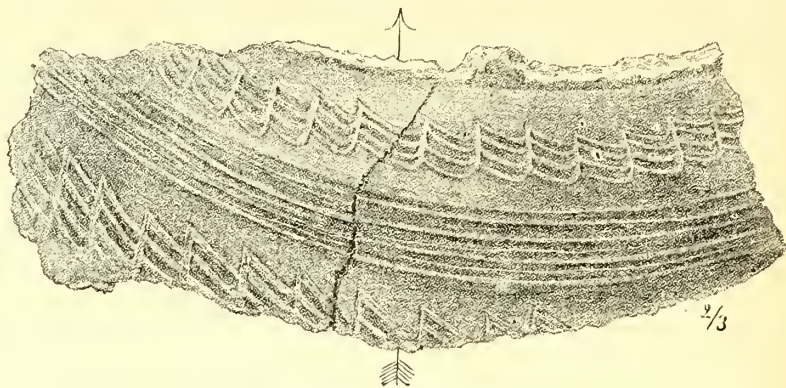
edényt teljességgel nem lehetett kiemelni. Nagyjából mégis 20—22 edény cserpeit szedtük ki; voltak bennök az égetés után visszamaradt apró csonttöredékek, korhadt famaradványok, hamu s legalul vasrészetek, nyilván oly pléhdarabok, minők Mattyasovszky halmában is előkerültek. Az összes cserpeket Simó Ferencz úr gondal megszártította s a többi felásott halmokból összegyűjtött tárggyal a n. muzeumnak küldte. Legfontosabb valamennyi tárgyból a Rómer-féle halomban lelt bronzcsat (lásd rajzát alább a 172-dik oldalon), melynek jellege a Mattyasovszky-félével összevág; hasonlóképp összevágna a cserpeket, a mennyiben ilyeneket az összes hat halomban találtak.* Anyaguk általában meglehetősen durva, néha félig, néha egészen, de soha sincs egyenesen átégetve, az edények korong segítségével készültek, de idomuk, a mennyiben némely nagyobb töredék után ítélhetek, nélkülözi a classikus csínt; felületük legtöbbször érdes és csak ritkán cziradás. Néha tompa vagy hegyes hullámvonalak ékítik, olyanok, minőket az ide csatolt két rajz feltüntet. A cserpeket jelzett minősége, a bemutatott két

EDÉNYTÖREDÉK A NAGYHALOMBÓL.

* A Torma halmából előkerült cserpekről nem szólhatok, mert nem tünnek szemembe az Erdélyi Muzeumban, a hol le vannak téve.

bronzrégiség s a vasrészletek elég támpontot nyújtanak arra, hogy a felásott halmok korát hozzávetőleg megállapítsuk, de nem annyit, hogy már a népet is, habár csak föltételezen, megnevezzük, mely őket rakta. A nagyfalusi bronzcsatok

EDÉNYTÖREDEK A NAGYHALOMBÓL.

tipikus idomait jól ismerjük, megtaláltuk stylistikus másaikat Ordason, Keszthelyen, Tiszafüreden, Szegeden stb., számos helyen *népvándorláskori* leletek közepette.

Jelenlétük egy-két halom legmélyén következtetni enged arra, hogy a halmokat nem rakhatták megelőző korban. A cserepek barbár, ügyetlen agygművészre mutatnak, melynek csak keveset használtak a classikus előzmények. Egy keveset még is használhattak, mert nem kell föltételezni, hogy a rómaiak barbár utódjai találták föl a hullámvonalas díszítést, megtaláljuk Pannoniában

SZENTMÁRTONI EDÉNY.

is; bár megvallom, hogy eddig csak egyetlen-egy pannoniái eredetű edényen, Ebenhöch Ferencz kanonoktól ajándékba nyert szentmártoni eredetű, muzeumi edényen bírom kimutatni. Az edény kékeszürke agyagból való sima felületű, idomát és díszítését az e lapon lévő rajz mutatja.

Több analogiát a hullámvonalas ékítésre ez időszereint hazánkból nem bírok idézni, de van számos analogia szomszédos vidékekről. Itt csak keleti Poroszországot idézem, hol az ily fajta díszítésre már külön kategóriát alkottak, úgy nevezik: «Slavisches Wellenornament». Mennyiben igazolt azon vidéken a szláv elnevezés ily fajta edényekre, melyek elég sűrűen voltak a múlt évi berlini kiállításon képviselve, vita tárgya

lehet, de nem kérdés, hogy csakugyan a kora középkorból származnak, úgy miként az erődítések és halmok, melyekben találják.

Nálunk még kevésbé határozottan lehetne ily állítást kimondani; ethnographiai elnevezéssel pedig éppen nem merném illetni sem a nagyfalusi csatot, sem a cserepeket és ez alapon e halmokat alkotó népet megnevezni is korai vállalatnak hiszem. Egyetlen támpontunk, mely a jelzett népvándorlási körön belül némileg számba jöhet: maga a temetkezési mód. Ha az ordasi és keszt-

helyi ismeretes temetők — hol hullámvonalas cserepeket nem találtunk — sorjában rakott sírokból állanak, akkor bizonyára a temetkezési mód szorosabban csatlakozik a római késő imperium temetési szokásaihoz, mint az elégetéssel járó, halom alá rejtés. A «kurgános» temetési mód alighanem keletről importált szokás; amott, kivált Oroszország délibb részeiben soká, még a X. és XI. században is dívott. A soros temetkezés úgy lép tehát föl, mint egy régi cultura utóhatása, a halmok építése pedig, mint idegen szokás kezdete. Ennyit és nem többet engednek sejteni a nagyfalusi ásatások, de azért is, hogy csak ennyit állíthatunk, köszönettel tartozunk sz. nagyfalusi buzgó ügytársainknak.

Hampel.

Vancha István esztergomi érsek két pecsétje. Vancha István 1238-ban váczí prépost és a királyi udvar kancelláriusa volt. E helyet csak rövid ideig foglalta el, mert már az 1240-ik évben titeli préposttá lett. Itt azonban még rövidebb ideig maradt, mert ugyanazon évben mártius 6-ika után már a váczí püspöki széken ült, s mint a királyi udvar kancellárja a tatárdúlás alatt, még az 1242-dik évben is betöltötte helyét. A csanádi és aradi prépost mellett ő volt egyike azoknak, kik IV. Béla király nejét a tatárdúláskor, Esztergomból, hol akkor a királyné tartózkodott, Ausztria határai felé kísérték. A Sajó melletti szerencsétlen ütközet után, a király őt segély eszközlése végett a római császári és a pápai udvarhoz küldötte, de előbb még a biztosabb menhelyet kereső királyt Zágrábba kísérte. Már ekkor jelölte ki őt IV. Béla király az esztergomi főérseki székre. E közben az esztergomi káptalan is egyhangúlag megválasztá érseknek, de mert a római pápai szék 1243-ik évi június 24-ig üresedésben vala, pápai megerősítést nem nyerhette s csak IV. Incze pápa trónra lépte után 1243-dik évi június 7-én erősíté meg a pápa esztergomi érseki székében.

Kilencz évig, 1252. évi november elejéig ült érseki székén, midőn is bíbornokká és prenestei püspökké tétetett, s ugyan akkor az esztergomi érsekségről is lemondott, s még az évben Rómába utazott, de elmenetele előtt még az esztergomi káptalan érsek választási gyűlésén jelen volt.

A mindenféle kutató és búvárkodó történelmi nyomozásnak sikerült, a most ecsetelt István esztergomi érseknek eddig ki nem adott s ismeretlen két pecsétjét kifürkészni. Ez alkalommal azokat a melékelt két rajzban bemutatom.

Az 1-ső számú rajz mandorla alakú pontificális pecsét, melynek belső mezőjét szt. Márton püspök egy ülő, jobb kezének három első ujját áldásra emelő, baljában pedig befelé görbülő püspöki pásztorbotot tartó, palliumba öltözött, keskeny karimájú s csúcsban végződő süveges alak foglalja el. Körirata: S. STEPHANI. DEI. GRA. ARCHIEPI STRIGONIEN. A pecsét eredetije, egy 1247-ik évben István esztergomi érsek által kiadott s hártýára irt oklevélről keskeny hártýaszalagon függ. Ez oklevél szövegében István érsek köztudomásra hozza, hogy néhai Bán Mártonnak neje a Hontmegyében fekvő Dolmod földje birtokából egy bizonyos részt Jakab mester kalocsai éneklő kanonoknak s testvéreinek, Péter és Andrásnak, és ezek rokonának Ja-

kabnak, a neki és férjének tett szolgálatok jutalmául örök időkre adományozott.

A 2-ik számú rajz szintén mandorla alakú pontificális pecsétet tüntet elő, melynek belső terében egy hasonló, de álló püspöki alak van. Körirata: † S. STEPHANI. DI. GRA. WACIEN. EPI. Eredetije keskeny hártaszalagról függő pecsét, mely egy 1244-ik évi, István esztergomi érsek által hártárára irt oklevélen van, s a múlt napokban a gróf Forgách család által a magyar nemzeti múzeumba

1 szám.

2 szám.

letéteményezett oklevéltár gazdag és nagybecsű halmazában található. Az oklevélben Gergely, Berenchi Lőrincz özvegyének, s előbb Tamás Ivánka fia nejének megbizottja vallja Zascin András mester meghatalmazottja előtt, hogy özvegy Berenchiné, Andrással, első férjének testvérével, a magával vitt női hozomány iránt barátságosan 15 ezüst márkában megegyezett, azt fel is vette s említett András a közben járó pristaldust, Bonsai Chatueket is két ezüst márkával kielégítette.

Ez oklevél kiadása körül érdekes azon körülmény, hogy azt István 1244-ik évben már mint esztergomi érsek adta ki, de még váci püspöki korából használt pecsétet függesztett reá s ezt az oklevél szövegében sehol föl nem említi. Ehhez hasonló eset előttem ismeretlen, s talán kellő figyelmet érdemelne avatott oklevél-búváraink részéről, hasonló eseteket constatálni, ha olyanok ugyan más okleveleken is előfordúlnak. Egy esetben igaz, hogy az egri cisterek 1231-ik évben kelt oklevelüket Egrus első apátjuk pecsétével hitelesítették, de a conventnek saját pecsétje nem volt, s azt említett oklevelükben mentségül fel is hozzák. Olvasható Fejér György Cod. dipl., tom IV, v. I. p. 162.

Szerény nézetem szerint jogi fontossággal és történeti értékkel bírhat az a kérdés s a jelen concret esetben e felteendő kérdésnek megfejtése: vajjon teljes hitelességgel és kellő jogerővel bírt-e az esztergomi érsek ama kiadványa, melyen a váczai püspök pecsétje függött? Tudvalevőleg, le egészen a XIV. század végéig, midőn még az oklevelek kiállításánál legalább hazánkban a kiállító bármi oknál fogva is nevét alá nem írta, a kiállított oklevél hitelét és annak teljes jogerejét a pecsét adta meg, de mindig annak a pecsétje, a ki az oklevelet kiállította. E kérdést azonban szakavatott jogtudósaink fejthetvén meg alaposan, részemről hozzá nem szólhatok.

Az első kérdésből kifolyólag következik a második kérdés: vajjon mi szolgált István, esztergomi érseknek indító okúl arra, hogy érseki kiadványára még váczai püspök korában használt pecsétét függeszse? ha ezt ugyan szándékosan és nem tévedésből tette.

Azt, hogy Istvánnak — ki mint váczai püspök 1242. évben esztergomi érsekké postuláltatott, de csak 1243-ik évi július 7-én erősítettet meg székében IV. Incze pápa által, még 1244. évben sem volt volna érseki pecsétje, sem lehetőnek, sem valószínűnek nem tartom, nem, gazkodálkodási szempontból azért, mert ha, mint váczai püspök kiadványainak nagyobb hitelűl pecsétet vésethetett, ezt mint esztergomi érsek még inkább megteheté; nem jogi szempontból, mert a magyar diplomatikában e, legalább tudomra egyedül álló eset, nem alterálhatta ama jogtételt: hogy a kiadványok nagyobb hitelűl a kiadványozó csak a saját állásával járó pecsétet nyomhatta vagy függeszthette okirataira.

Részemről őszintén megvallom, hogy ez érdekes diplomatikai eset megfejtése, látköröm szűk határán kívül esik, s a megoldást szakavatott bűvároktól kell várnom.

Megengedem, hogy e közleményem nem bír elég jogosúltsággal arra, hogy a figyelmet igénybe vegyem, mert a pontificalis pecsétek egyformasága, ha mindjárt kiadatlan is, jelentőségét elveszti az Árpádkori nemzetségek ismeretlen címerpecsétjei előtt; de minthogy a Vancha nemzetség címerpecsétje, ugyancsak István esztergomi bibornok-érsek révén 1251-ik évből már Péterffy «Conciliái»-ban, Török János «Magyarország primása» című, s végre Knauz Nándor «Monumeta Ecclesiae Strigoniensis» című munkájában rajzban kiadatott: ama hitben ringatám magamat, hogy jelen közleményemmel talán némi szolgálatot teszek az okiratok nyomozóinak, kiváltképen hogy oly szerencsés vagyok, a szóban forgó pecséteket eredetiben bemutatni, midőn sem az oklevelek, sem a függő pecsétek valódiságához gyanu nem férhet akár ha az oklevelek kiállítási módját, akár irányát, akár pedig az akkori szokáshoz alkalmazott pecsétek odaillesztését, s azoknak jellegét vesszük is tekintetbe.

Nem így áll az eset a Péterffy és Török János által közölt s ezektől Knauz Nándor által átvett Vancha Istvánnak nemzet-

ségi címeres pecsétével, mit én nem létezettnek, vagy ha igen, akkor hamisítottnak tartok. Mert eltekintve attól, hogy István esztergomi érsek csak 1252-dik évben lett bíbornok, de egyszersmind prenestei püspök is, és Péterffy mégis az 1251-ik évről adja a címeres pecsétet, eltekintve attól, hogy mint bíbornok és prenestei püspök néhány napra reá, azaz 1252-dik évi nov. 13-án, érsekségéről lemond, s még az évben saját személyében jelen volt az esztergomi káptalan azon gyűlésén, melyen Benedek kalocsai érsek esztergomi érsekké postuláltatott s még az évben Rómába el is utazott: nem lehet, hogy egy heti időközre, t. i. nov. 7-től 13-ig oly címeres pecsétet készítettett volna, melybe mint prenestei püspök, esztergomi bíbornok-érseki köriratot véssessen; bár ha az esztergomi érsekséget tovább is adminisztrálta, sőt annak egyik jövedelmét, még a csallóközi tizedet is élvezé. Eltekintve mindettől, a címerpecsét külső jellege, compositiója elárulja a sokkal későbbi századok csinálmányát, minthogy a XIII. században sem hasított, sem vágott címerpaizsok hosszúdad köralakban nem divatoztak, hazánkban egyáltalán nem, Olaszthonban is csak a XVI. századtól kezdve, s míg az akkori használatú három szögű paizsok százával találkozunk, nem combinált, de egyszerű címerképekkel, ez a heraldikában, ha az valódi lehetne, unicum gyanánt állana előttünk. De végre azon körülmény, hogy Péterffy ezen címeres pecsét közlésénél egyszerűen csak az 1251-dik évet nyomatta a rajz mellé s ha ez csak sajtóhibából történt is meg 1252 helyett, a nélkül hogy az oklevelet, melyről annak függnie kellett, vagy az oklevéltárat, melyben az őriztetett, említette volna, azon föltevésre indít, hogy azt soha nem létezettnek tartsam, annál is inkább, minthogy az évszám lehető tévedése mellett, a névcseré még sem történhetett meg, minthogy István nevű esztergomi érsek és bíbornok, Vanchánál több nem volt, sem előtte, sem utána, minthogy I. István 1093. talán még sem birt oly címeres pecséttel, mint a minőt Péterffy az 1251-ik évből közöl, s III. Isvánnak a Fejérkövi családból 1596. évben tudvalevőleg nem olyan volt címeres pecséte, mint a minőt Péterffy rajzában szemlélünk, bíbornokká pedig sem I., sem III. István nem neveztetett.

Mayláth Béla.

(INTÉZETEK ÉS GYŰJTEMÉNYEK.) *A nemz. muzeum érem- és régiség-osztályának gyarapodása 1880. december havában.* A régiséggyűjtemény szerzeményei közt túlnyomók voltak az őskori és római emlékek. Az őskoriakból első helyen említtem két bronztör töredékeit, melyeket Marossy János úr a bánhidai bronzlelet kiegészítéseül volt szíves megszerezni és ajándékba adni. A lelet többi darabjait már korábbi jelentésemben említettem volt A csongrádmegyei Pusztaszerről szintén bronzkori kincsleletből egy bronzvésőt kaptunk ajándékba dr. Kammerer Ernő úrtól. A véső a tokos vésők sorát egészíti ki. Dr. Nendtwich műegyetemi tanár úr, a híres nógrádmegyei terennei őstelepről származó, vonalas ékítményű bronzkarikát, tölséridomú csüngő dísz és apró, felvarrásra készült, bronzpléhes pikkelyt hozott ajándékba. A tanár úr e darabokat még évtizedekkel ezelőtt kapta Terennéről, mely Jankovics és Kubinyi Ferencz ásatásai által vált ismertté.

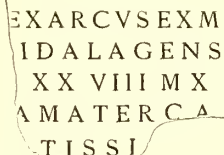
Őskori edényeket két helyről kaptunk. Jelentékenyebb számmal Pécsről és Duna-Almásról. Előbbi helyen a molnárútczai Schapringger-ház építésénél mint-

egy 10 lábnyi mélységben akadtak edényekre, melyekből a muzeum egy régi barátja, ifj. Horváth Antal, pécsi ügyvéd úr volt szíves 10 darabot felküldeni. Az edények egytől-egyig csinos alak, ügyes technikai kezelés s a díszítés saját-szerű volta által, mely bekarcolt pontokból, körökből és vonalokból áll, tűnnek ki és az ú. n. pannoniai edényekhez tartoznak, melyeknek megítélése még nehézséggel jár. A dunaalmási edények rokon formát és díszítést mutatnak; bár kivitelök kevésbé finom. Weninger Vincze, uradalmi kasznár szíves volt mintegy ötven darabot a muzeumnak felajánlani; lehelyök a Duna közelében fekvő nedves rét, hol egész urnatemető várja hálás régészeti kincs gyanánt szakavatott kutatóját. Az edényekben rendesen égetett csontmaradvány és hamu van; de azonkívül bronz gombostű, bronztőr pengéje és sok apró hengerded bronztekeres (minők az ercsiek). Mindezek most a n. muzeum gyűjteményében vannak és tanúságot tesznek arról, minő érdekes feladat volna a dunaalmási, nyilván bronzkori, urnatemetőt átkutatni. Urnasír maradványát hozta Kőváry Géza Czeglédről. Az urasági erdő mellett, szőlőforgatás alkalmával 3 láb mélységben, több egyéb kisebb-nagyobb edénnyel együtt csontok és hamu között találták az általa felajánlott két füles bögrécskét. Az edények elhelyezéséről annyit tudott, hogy minden nagyobb edény fölött volt egy kisebb; a nagyobb edények mind tönkre mentek.

A római emlékek két helyről Aquincum és Bregetio vidékéről valók. Első helyen néhány római köemléket említek, melyek már régebben a n. muzeumnak voltak szánva s most Varga András építész úr szíves közbenjárásával rendeltetésük helyére jutottak. Köztük van a Junonak szentelt oltárkö, melyet már az Arch. Közl. utolsó kötetében ismertettem.*

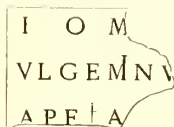
Úgyszintén kaptunk egy kis arat négysoros felirattal, mely a centuria geniusának szóló dedicatiót tartalmaz, a vörösvári út belső részén hevert évekig, míg Fröhlich helybeli gymn. igazgató úr szíves volt reá figyelmeztetni.

Varga úr maga egy sírtábla töredékét s egy votívtábla csonka darabját, meg egy síremlék felső tympanonját ajándékozta. Ezúttal beérem azzal, hogy a két feliratos emlék feliratát lemásolom; a sírtábla elől és alúl csonka felirata így szól:

EXARCVSEXM
IDALAGENS
XXVIII MX
AMATERCA
TISSI

A votívtábla feliratából csak az első három sornak mintegy fele maradt meg:

IO M
VLGEMNV
APFA

Taufenecker Györgyné telkén házépítés alkalmával római maradványokra akadtak. Egy oszlopalapzat, római al fresco festett falmaradványok, melynek egyikén emberi fej, üvegedény töredéke, terra sigillata és ércz-salak. A tulajdonosné, Zsigmondy Gusztáv kir. főmérnök szíves közbenjárása következtében az összes leletet a m. n. muzeumnak ajándékozta. Ugyanonnán utóbb római bronzgyöngyöt is kaptunk Varga építész úr ajándékából.

Ugyancsak O-Budán a Grünwald és társa-féle szeszgyár udvarán építési földmunkálatok alkalmával római házak összedőlt falmaradványaira akadtak, mely alkalommal Zsigmondy Gusztáv úr két cserépmécsést, terra sigillata töredékeket és egyéb tárgyak közt stucco párkány darabjait óvta meg muzeumnak számára. A párkány hosszában futó domború díszítményekkel van ékítve (egymást üző állatok stb.), melyek mintával készültek; a stucco anyaga fölötté tartós gipsz és téglapor keverék és a kidomborodó alakok körvonalait igen élesen adta.

O-Szőnyről is több ízben kaptunk régiségeket. Vásároltunk bögrét, mely mint pannoniai készítmény sajátos színes díszítése miatt érdekes; a bögre teste

* Budapest cím alatt a «Magyarhoni Rég. leletek Rep.»-ban Arch. Közl. XIII. k.

felül barna, alul sárga és közepett a barna mezőben négy sárga sáv vonul körül.

Marossy János, fáradhatatlan buzgalmú régiségkedvelő, ószönyi leleteket küldött ajándékba: gyűrűs kulcsot bronzból, csontnyelű vaskést, terra sigillata töredékeket az egyikén LVTINVSF bélyeg, a másikon ARVSI; végre téglatöredéket, melyen római cursiv és lapidár betűkkel vegyest három sornyi írás végső szótagjai maradtak; talán CISCON értelmeket nem lehet megállapítani, CESTUS
ECCENED

Mikor december közepén Zsigmondy Gusztáv úr társaságában az ószönyi castrumot bejártuk, több apróbb tárgyat hoztunk magunkkal, melyet a földbírtokos Feige Tivadar úr szívesen ajánlott föl a muzeumnak. Hoztunk egy apró bronzkarikát, gombos csonttűt, bronztűt, üvegkarikát és egy kőlap töredékét, melyen két sornak hat betűje maradt

LVS
EST

A többi szerzeményekről kevés a jelenteni való.

Apáczáról (Csanád m.) Csóti Samu úrtól XVII. (?) századbéli ezüst gyűrűt kaptunk ajándékba,

XVI. századi súlyos (6.8 grmnyi) aranygyűrűt ajándékozott a muzeumnak vezeki Tallián Lajos, cs. k. kamarás. A gyűrű fejét hat bevéssett nyilvessző, s mindkét oldalán vésett alapon domború levél ékíti,

A budai várkertben folyó átalakítási munkálatok alkalmával XVII. századbeli téglára akadtak, melyen az évszám 1654, a készítő jegye és MAXIM felirat domborodik ki. Weber György kereskedő kertész ajándékozta.

Az éremgyűjtemény összes gyarapodása 139 drb volt, melyekből legtöbb a lengyel hármás garas. Ilyenekből állott ugyanis a pinnyei nagy éremlelet (Sopron m.), melyet Simon Gyula orsz. képviselő ur állított legnagyobb liberálissal rendelkezésünkre és a szőlgyéni éremlelet is (Esztergom m.), mely hivatalosan került hozzánk, szintén majdnem túlnyomóan ilyenekből állott. Kaptunk még érmeket ajándékba Varga Andrásról Ó-Budán, Pletikoszich Sándor esperesplébánostól Szontán, Kinneth Adolftól Dárdán, Sax Lipótyól helyben, Steiner János tanítótól Franzfelden, Killer Frigyes plébánostól Ó-Csanádon, Drucker Zsigmondtól helyben, ifj. Schwarz Józseftől Kúnágotán és Tusla Tivadartól P.-Füzitőn.

Budapest, 1880. december végén.

Hampel József.

A nem. muzeum érem- és régiség-osztály gyarapodása 1881. januárius—április havában. Szűkre szabott költségvetés mellett sok ajándék s ezek közt több lelet, mely rendszeres ásatás gyümölcse: ez a jelen év első negyedének signaturája. Mint jelentésemből kitűnik, a gyarapodás oroszlánrésze a római és népvándorlási kort érte.

I. *Az őskori régiségek* közt első helyen azokat említem, melyeket külföldről kaptunk. Egy angol vendégünk, mr. Walter Meyers, ki igazgatónk kalauzolása mellett ismeretlenül nézte intézetünket, hálával emlékezett meg kalauza szíveségéről és őskori kőszközökkel ajándékozta meg a muzeumot. Voltak küldeményében sílexek (ú. n. vakarók, scrapers) a híres Cissbury-i sílexgödörökből és küldött kovaszilánkokat, minőket Theba mellől, Egyiptomból, b. Révay Ferencz is hozott egy ízben az intézetnek. Soká kérdéses volt: vajjon az egyiptomi szilánkok természetes úton keletkeznek-e vagy emberi kéz művei, mit annak idején leginkább Lepsius vont kétségbe? Most már semmi kétség, hogy Egyiptomnak is meg volt a maga kőkora s hogy a barna szilánkok e korra mennek vissza.

Hazai leletekből csak csiszolt kőszközöket említhetek. Éles Béla Zombor vidékéről (Zemplén m.) két csiszolt kővésőt, továbbá emberi szárcsontot és kagylóhéjakat küldött edények- s edénytöredékekkel együtt, melyekben találtak.

Több kőszközünk ez idő alatt nem került — annál több a bronz. Közük az első hely a bodrogkeresztúri nagy leletet illeti, melylyel hazai leleteinkből eddig csak az erzsébetfalvi nagy öntőműhely maradványai vetélkedhetnek. Amanak a sok rögön, a sok csonka szerszámon kívül a tömérdek erdélyi (?) idomú sarló (41 drb) s néhány sodronyos fibula adja meg különös érdekét. A lelet

fontossága miatt majd részletes tárgyalást is érdemel; szerencse, hogy legjelentékenyebb része idekerült s így meglehetősen hű fogalmunk lehet a lelet összességéről.

Nem mindennapi szerzemény egy bronzkori kardpenge, melyet egy komáromi halásztól szereztünk. A Dunából halászták ki e tavasszal a «nagy vár» falánál — a markolatlappal együtt hossza 55,5 cm. A csorvási (Békés m.) nagy bronzleletből néhány példányt idevaló kereskedő útján szereztünk meg: karimás vésőt, tokos vésőt és félkör ívű sarlót. A fém színe olyan, hogy csak gondos vegyelemzés után lehet majd eldönteni bronz-e vagy réz?

Csinosan díszített bronz lándzsacsúcsot ajándékozott dr. Kammerer Ernő. Szárnyai behajlók és a külső széllel párhuzamosan futó bordával ékítvék; a köpüt több sor zigzeg-dísz futja körül. A lándsa Pustaszerről való (Csongrád m.) és egyszerre találtatott azon ürvésővel, mely mint szintén K. E. úr ajándéka, még múlt évi kimutatásomban volt említve.

Wartha Vincze, műegyetemi tanár Zengről, rovátkos kis aranygyűrűvel gazdagította a prähistorikus ékszerek sorát. Szeniczey Ödön, orsz. képviselő, Kaszap Kálmán, taksonyi jegyző nevében két réz csákánnyal gazdagította az őskori réz eszközök már is tekintélyes számát. Mindkettő dupla pengéjű; éleik keresztben állanak. Mindkettő jó föntarsású. Pestmegye a rézeszközök statistikájában mindinkább fontos szerepet kezd vinni. Csató Ferencz, tövisi plébános, két csonka cserépedényt küldött be, mely Csákyán (Alsó-Fehér m.), sziklás helyen találtatott. Mellékletek híján, melyekből a lelet korát pontosabban meg lehetne állapítani, arra kell szorítkoznia, hogy mint durva, kavicsagyagból esetenül idomított készítményeket «nem rómaiaknak» mondja.

Sebestyén Pál, kir. táblai bíró, még az ötvenes évek eleje óta őrzött magánál egy bronz sarlót Város-Lödről (Bakonyban) és három darabra tört, de egyébként teljes bronz kardpengét Szt.-Gálról, mind a két darabot nem rég Szalay István úr közbenjárására a n. múzeumnak ajándékozta.

Árkolás közben Bákóhalmán három kisebb és egy óriási nagy urnát (76 cm. magasság) találtak, volt az edényekben hamu, égetett csontok, egy pár félhold alakú csüngő dísz, egy kis dupla tekeres bronz sodronyból s egy bronz gombostű. Karpelesz Simon úrnak köszönhetjük, hogy az összes érdekes lelet ide jutott a múzeumba.

Mezőtúron a «Bári kettőshalomban» az utóbbi áradás ellen tett védmunkálatok alkalmából barbár készítésű edényekre akadtak a munkások. Pavlicsek Sándor tanárjelölt néhányat belőlök a n. múzeum számára megmentett.

II. A „*kella*“ *emlékek csoportját* két darabból álló lelet képviseli, melyet Rád-fáról (Baranya m.) hozott dr. Kammerer Ernő. Egyik tárgy jellemző idomú vaskard, mely hüvelyével együtt négyzeresen meg van hajlítva. Alakja olyan, mint a híres szob-ípolyparti kardé. Többször akadt már példa, hogy srokokba a kardot meggörbítve helyezték a halott mellé, a n. múzeumban is van példa reá, a bronzmarkulatú vaskard Istenmezőről (Heves m.). — A karddal háromágú lándzsacsúcsot találtak, vasból. Bronz zablát, minők a hallstadti leletek közt vannak, Ó-Szőnyről kaptunk.

III. *Mindkét Pannonia* dúsan járult római emléksorozatainkhoz.

Dunaföldvár vidékéről böleskei Nagy Lajos úr, Hőke Lajos úr szíves közbenjárására négy római emléket ajándékozott a n. múzeumnak: egy római mér-földmutatót, mely az aquincum — mursai-útvonal 66-ik mér-földjét jelezte, továbbá egy emlékkövet a kömlödi sánczokból, melyet M. Aurelius tiszteletére 163-ban állított az első alpesi lovas csapat (kiadta Mommsen 3318. sz. a.) és két domborműves táblát, melyet alkalmilag részletesebben fogunk ismertetni.

Ugyancsak *Tolnamegyéből*, egy ecsényi gazdától, két római ekevasat vásároltunk. Ó-Buda s a határos terület folyton érdekes leleteket szolgáltat. Az idei januáriusban a budajlaki Lujza-malom melletti Evező-sikátorban a vízvezetési csövek lerakásánál római sarkophágra bukkantak. Wein vízvezetési igazgató szíves jelentésére rögtön a hely színére indulhattam s ő neki köszönhetjük, hogy a sarkophag most a n. múzeum első udvarában áll. Mint a legtöbb római kőláda, ez is föl volt törve s így nem csoda, hogy cserépkorsón, mécesesen, egy bronz korsón, bronz karikán és bronz karpereczen meg lemezen kívül, egyéb értékes tárgyakat nem lertünk benne. Maga a síriáda anepigraphikus, de rajta vannak kétfelől a szokásos geniusok.

Ugyancsak a Lujza-malom környékén a vízvezetéki munkálatok folytatásánál, római sarkophag töredékeire akadtak s ezek mellett egy szürkés agyagból gyúrt mécesest letek, melyet Wein János igazgató úr be is küldött. A méceses alján VICTORIA bélyeg olvasható, oldalából egy darab hiányzik. A budajlaki Kunewalder téglagyár részvénytársulati telek római topographiánkban classikus hely, mert mint hajdani római temető-hely, már számos régiséget juttatott a n. muzeumnak. A múlt télen e gyárral délnyugat felől szomszédos dombok lejtőjéről hordták a földet a dunai töltéshez s ekkor több ízben kerültek elő régiségek. A gyár derék felügyelője Kudelka úr, mindannyiszor nemcsak bejelentette, de be is küldte őket az országos rég., és embertani társulatnak és a társulat mindig szívesen ide ajándékozta. Így kaptunk februáriusban e helyről két agyagkorsót és egy csinos üvegedénykét, márcziusban római síremlékeket és domborműves kőlapokat.

Ugyanott márczius utolsó napjaiban a munkások három római emlékkövet találtak. Kudelka intéző bejelentésére rögtön értesültem a leletről és ő neki köszönhető, hogy a részvénytársulat igazgatója már néhány nappal utóbb a n. muzeumba szállíttatta őket.

Mind a három emlék sírtábla töredékek. 1. Legérdekesebb köztük egy (hajdan) polychrom sírtábla, melynek felső részében szokás szerint a férfi és az asszony és köztük a gyermek mellképe van kifaragva, a háttér zöldre volt festve s az öltözetek szélein a vörös színnek nyomai maradtak.

A fölírat következő.

D	/	D(iis) M(anibus) VIGILIVS PRIMVL
VIGILIVS PRIMVL		LVS MIL(es) LEG(ionis) II. AD(jutricis)
LVS ∇ MIL ∇ LEGIIAD		STIP(endiorum) XVII IVL(ia) VIC[TO]
STIP XVII IVL ∇ VIC//		RINA CONIVGI[CA] RISSIMO F(ieri)
RINACONIVGIC/		C(uravit).
RISSIMO ∇ F ∇ C ∇		

A fölírat arról értesít, hogy Julia Victorina férjének, Vigilius Primullusnak, ki XVII esztendőn át szolgált volt az aquincumi II. legióban, e síremléket rakatta. — Évvel együtt

2. egy hasonló síremléknek töredéke; domborműves lapjából egy darab került elé ugyanazon a helyen. A dombormű bal szélén az oszlop maradványa látszik, a mezőben lévő nő alak mindkét kezével edényt (?) fog, jobbfelől férfi van, ki baljában strigilist(?) tart és jobbjával tunicája szegélyét fogja, nyaka körül vastag torques, középett egy kis gyermek mellképe látszik.

3. Egy harmadik sírtáblából néhány töredék maradt meg. Megvan a tympanon jobb fele, ezalatt a mező megvan, de az alakok le vannak törve és csak egy férfi-fej helye látszik, jobb szélén maradt meg egy római composit-oszlop.

Nem messze e téglagyártól, «az első óbudai téglagyár-egyesület» telkén márczius 30-dikán ugyancsak földmunkálatok alkalmával felirat nélküli, feltört földelű sarkophágra és két sírtáblára akadtak. Ezt a két utóbbi emléket a tulajdonosok kérésre a muzeumba szállították. Az egyik felirat nélküli töredék, domborműves növénydiszítványokkal, a másik szabályos négyszögdomú kődúc lyukacsos kőből, megrongált felülettel, a rajta lévő felirat így szól:

D	/	D(iis) [M](anibus) TI(berio) CL(audio)
TICLCONSTA		CONSTA(nti) MIL(iti) LEG(ionis) II
MILLEGIIAD		AD(jutricis) (CI?) FIRMI NO ET
FIRMINO ET CL		CL(audiæ) (Mi?) MAE CL(audius)
MAE ∇ CL TACITVS		TACITVS POSVIT PATRO NO
POSVIT PATRO		MAT(ri) TRI PIENTISSI MIS ET
NO · MAT////		SIBI VIV(u)S.
TRI PIE//RISSI		
MIS ET SIBI VIVS		

A felirat szerint Cl. Tacitus még életben van és az emléket patronusának

Tiberius Claudius Constansnak, testvérének (?) Firminusnak és Mima (?) nevezetű anyjának állítja.

Az óbudai lelhelyek közül legtekintélyesebb számmal az *amphitheatrum* járult a római osztály gyarapódásához. Dr. Torma Károly hét heti ásatása alkalmával több mint hatszáz kisebb-nagyobb kő, fém, csont, üveg és agyagrégiséget gyűjtött össze a romok közt, melyekről a legnagyobb lelkiismeretességgel adott jelentést az amphitheatrumról írt érdekes monographiájában.* Azért itt a tárgyak sommás áttekintésével beérhetjük. Kaptunk onnan egy Nemesis-főt, 12 ép feliratos emléket és 10 másnak a töredékeit, volt továbbá több mint húsz töredék oszlopfőkből, fogadmányi oltárokból s egyéb apróbb kőtárgyak. Ezüstből készült vagy ezüstözött tárgy volt hat és pedig tükrő, gyűrű, tű s egyéb apróságok, volt bronz fibula és gyűrű, pléhdarab és rög, mind bronzból, összesen 12 drb.

Találtak több mint ötven vastárgyat, ú. m. lándsacsúcsot, ajtószarkot, ütközöt, szeget, csatot, kulcsot, fejszét és kést; 15 drb ólomrögöt; csontból készült tűt, bárczát, késnyelet és tesserat, összesen nyolczat; 25 drb üvegyöngyöt és edénytöredéket. Legtöbb az agyag tárgy. Voltak terrasiállata töredékek, több esetben érdekes domborművekkel, gyakran rajta vannak a gyári bélyegek, közönséges edénycserepek sem hiányoztak és volt sok építő és finomabb mozaiktégla. A keramikus tárgyak száma egymaga túlmegy a négyszázon. Végül emlitem a falvakolat számos töredékét az amphitheatrumból és a mellette épült kis templomka faláról, a régi színezés jelentékeny és elég élénk maradványaival.

Folyó évi áprilisben Budán a zsigmondútczai 66. számú telken földhányás alkalmával óriási sírtábla került színre. Lomniczy Endre, városi kapitány szíves tudósítására dr. Tergina Gyula muzeumi tisztviselő rögtön a hely színén megjelent és a síremléknek a muzeumba szállításáról gondoskodott. A szokatlan hosszú tábla — hossza 3,20 m. — a nedvességtől át volt ázva s így történt, hogy beszállításánál ketté törött, különben teljesen ép. Félkörű tympanonban legfőlről a meghalt arc képe, ezalatt a hosszúkás keskeny mezőben ugyancsak ő rövid katonaiöltönyben középtel áll és kétfelől lovat tart kantaránál; következik azután a főmező, mely kétfelől korinthiai oszloppal van szegélyezve, tíz soros felirattal; a feliratos mező alatt két kakas fordul egymás ellen és valami növényért(?) küzd; több mint egy méternyi darabja földben állott.

A felirat következőkép szól:

NERTVS	NERTVS DVMNOTAL(i)
DVMNOTAL	F(ilius) VETERANVS ALA
F · VETERANVS	HISP(anorum) I (prima) SES
ALAϕHISPϕSES	QVIP(licaris) LING(onus) AVS
QVIPϕLINGAVS	TER ANN(orum) LX STIP(en-
TERϕANNϕLXϕ	diorum) XXXVI H(ic) S(itus)
STIPϕXXXVIϕ	E(st) VALENS FRATER
H ϕ S ϕ E ϕ	H(æres) T(itulum) M(emoriar)
VALENSϕFRATER	P(osuit),
H ϕ T ϕ M ϕ P	

Az emlék egy hadastyán életrajzát adja. Neve Nertus volt, Dumnotalus fia, harminczhat évig szolgált a hispaniai első lovassági csapatban és mint másfél kapitulációjú lovasnak, igénye volt két lóra, miként a dombormű is mutatja; hatvan éves korában halt meg Aquincumban, hová öreg napjaira visszavonult és testvére Valens, egyúttal örököse, gondoskodott eltemettetéséről és emléke megörökítéséről. Nertus és Dumnotalus, mindkettő galliai név, a felirat is bizonyítja, hogy gallus volt, és pedig a Lingones törzséből, mely a mai Francziaország keleti szélén lakott.** Az auster melléknév alighanem e törzs délrelakó részét jelenti.***

* Torma Károly: Az aquincumi amphitheatrum északi fele. Budapest, 1881. 88—100. ll.

** Forbiger: Europa. 1877. 155. l.

*** AVSTER(avia)nak kiegészíteni annál kevésbé van okunk, mert e város messze éjszakra, Frieslandban feküdt, a mai Ameland helyén. Forbiger. 275. l.

ÓBUDAI SILVANUS-EMLÉK.

Végül az óbudai emlékek közül nem kevésbé érdekes a Silvanustábla, melyet itt rajzban is mellékelünk.

A Grünwald és társa szeszgyártársulat telkén ásták ki a múlt év telén és a nevezett cég legnagyobb készséggel a muzeumnak ajándékozta. Silvanusemlékek Pannoniában ugyan ép oly gyakoriak, mint bárhol másutt a római világ körében, de az itt közlött, melyet ájtatos római hölgy állított, mégis több tekintetben kiválóbb figyelemre érdemes. Leginkább azért, mert férfi Silvanust és női Silvanákat egymás mellett kifaragva szemlélnünk.

Maga Silvanus őseredeti, általánosan tisztelt római isten. Őrzi az erdőt s a határt, mely legtöbbször az erdő szélét éri: innen van, hogy minden határszél neki van szentelve. «Omnia possessio Silvanum colit, quia primus in terra lapidem finalem posuit», így szól Dolabella* és «Silvane tutor finium» így szólítja az ősiszent a nemzeti költő Horatius (Épod. II. 22.). Ugy látjuk, hogy még az imperatori kor, melynek talán harmadik századából származik e dombormű, is megóvja ősjelentősége emlékét. Jobbjával az isten görbe kést fog, balja a levágott galyat tartja**, lábánál a kutya föltekint urához.

Későbbi toldásnak látszik a phrygiai sapka. Lehet, hogy akkor kapta e római isten a keletiség symbolumát, midőn mindinkább áthatották a keleti kultusok a római vallás körét, a mi ép a második század végével kezdődött.

Kiknek képzelé a kőfaragó a Silvanus mellé állított női alakokat, kétséget kizáró módon megmondja a felirat: SIL.(vano) et . SILVA | NIS . SA(crum) FLA(via) | SECYNDINA | V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito). Silvanus társai, a hosszú öltönyű nők erdei nymphák vagy silvánák, kik úgy mint vezérek szintén galyat tartanak balkezükbén, míg jobbjuk virágkosarat(?) fog. Pannoniában egynéhányszor szerepelnek a silvane feliratokban,** mindíg úgy, hogy helyesen «SILVANABVS» szól az ajánlás; az itt használt idom szokatlan és kíséző kép nélkül bizonyára homályos volna.

Mint erdei lények s görög eredetű nymphák utódai és alig tévedünk, ha a «nymphæ perennes»-t, kiknek egy más óbudai emlék szól (Rómer-Desjardin XII. t. 80. sz.) velők egyeknek képzeljük. Férfi kísézőjökkel együtt a mezei istenségek nagy köréhez tartoznak, melyet egy jámbor római «dii campestris» czímen tisztel egy aquincumi feliratban. (R-D. XII. 79)

O-Szönyről kisebb régiségeket szereztünk április havában: egy római téglát LVPICINI TRB (Lupicini tribuni) bélyeggel, domborműves díszítésekkel ékített terra sigillata darabokat s néhány apróbb bronz tárgyat. Az ószönyi castrummal éjszakfelől határos egyik szőlőben egy kis korsó-raktárra akadtak. Több mint húsz bögre állott és feküdt egymás mellett egy rakásban. A gazdánál még 18 drbot találtam, melyeket a n. muzeum számára megszereztem. Némelyik egyfüles, másik dupla füllel van ellátva, ismét mások fül nélküliek. Különös rajtuk, hogy felületük legtöbbször vörösrre van festve és sárga sávok vonulnak feketeszen körül, nyilván belföldi gyártmányok. Talán ugyan e készletből való egy bögre, melyet Marossy János úr ajándékozott a muzeumnak.

Mintegy nyolcz centimeter magasságu kőszobrocskát küldött Marossy János úr. A szobor ifjázó ifjut ábrázol, anyaga csekélyebb minőségű márvány.

Schwerer János úr szíves közbenjárásával a múlt hónapban ismét több római kisebb régiséget kaptunk. Gabrini Nándor Perlaszról gyöngyöket küldött; Kollonits István Uzlinból bronz függódísz és agyaggolyót (lelh. Tomasevác, Torontál m.), végre Schardtner József Zimonyból két fibulát és egy kisebb határozatlan bronz tárgyat.

A csáktornyai elemi népiskolai tantestület megörökítette magát a nemzeti muzeumnak egy ezüstgyűrűvel, melyet a testület nevében beküldött Jeney Gusztáv intézeti igazgató-tanító. A gyűrű fő érdekét a római eredetű carneol-intaglio képezi, mely balra ülő meztelen ifjut (athleta) ábrázol. Maga a karika, melybe az antik kő foglalva van, közelébb áll a XVII-dik századbeli ezüstgyűrűkhez, mint az antik formákhoz s azért hajlandó vagyok azt hinni, hogy itt azon gya-

* Lachmann kiadásában. 302. l.

** Azért «dendrophorus» melléknévvel szerepel gyakran. — Lsd egy S. dendrophorus tennelplomka feliratát, melyre Romában a Vigna Bonelliben akadtak. Annaei 1860. 450. l.

*** Tétényi és petronelli feliratokban; Corp. Inscr. III. 3393. 4441.

kori esetek egyikével van dolgunk, a midőn antik követ modern időben is peccsétlőnek használnak, A lelhely Vizi Szent-György (Zala m.) melletti szőlőhegy, s kapálás közben találtatott.

Az antik gemmák tanulmányozására igen fontos azon három nagy gemmalenyomat-gyűjtemény, melylyel Pulszky Ferencz igazgató a régiség-osztály tudományos apparátusát gazdagította. Meg van (három drb híján) köztük mind a hatszáz drb, melyet a római instituto tett közzé és van 1213 drb, berlini gemmák után készült lenyomat.

IV. *Népvándorláskori lelhelyeink* közt legfontosabb volt Keszthely.

A keszthelyi temetőből újabban két izben nyertünk tárgyat. Előbb az orsz. Rég. Társulat költségén az ősszel kiásott leleteket kaptuk, azután pedig az idei tavasszal talált kincseket. A tárgyak száma, melyeket dr. Lipp Vilmos ezuttal a múzeumnak átadott, a négyszázat meghaladja; legtöbbször a bronz ékszer (csat, szíjvég, karika, gyűrű) és a vaseszköz, többnyire kések, ezüst tű csak néhány volt köztük. Egészben megegyezik a tárgyak jellege azokéval, melyeket e folyóiratban korábban rajztáblákon közöltünk. A mostani két leletből azokat, melyek kiválóbb figyelmet érdemelnek a — és — táblákon lerajzoltattam. Ilyenek különösen a sodronyos kosárákkal ékített fülbevalók s a nagy fibula. Ily fibula az egész temetőből eddig mindössze csak kettő került elő.

Végül Adorján úr Nemes-Úcsán, a Csallóköz buzgó kutatója, újabban ismét érdekes népvándorláskori (?) lelettel gazdagította gyűjteményünket. Küldeményében voltak vas tárgyakon, cserépedényeken és csontokon kívül obsidian-darabok, kovaszilánkok és gyöngyök; Ekelen (Komárom m.) találta őket sorjában futó sírgödörökben. A szerencsés kutató más helyütt maga ad számat a leletről.

A népvándorláskori igénytelen, de nagyérdékű emléksorozathoz még egy griffes bronz csat járul, melyet Szent-Mihálytelekről (Csongrád m.) Justus Dávid hozott a múzeumnak. A csat és más hasonló csat töredéke, valamint kettős gyűrűjű agyaggyöngy úgy látszik egy nagyobb lelet maradványai. Szeged környéke népvándorlási leletekben bővelkedik.

Ó-Szönyről két népvándorláskori fibulát szereztünk, félkorongú fejjel.

A népvándorláskori leletekhez mint igen érdekes járul egy cicada idomu arany fibula, melyet Torma Károly szíves figyelmeztetésére sikerült a múzeum számára biztosítani. Lelhelye Sáromberke mellett Erdélyben. Rajzát adjuk a cicadás fibulák tábláján.

V. *Közép- és újkőkori tárgyak, kegyeleti emlékek.*

Az év legfontosabb szerzeményei közé tartozik IV. Béla király aranybullája. Helybeli régiségkereskedő útján kaptuk, a ki sajnálkozásunkra nem jelölte meg eredetét; talán idővel nyomába vezet a vörös-fehér (most már sárgás) kopott selyem zsinag, melynek darabja, mikor erővel

letépték az eredeti okiratról, rajta maradt. A bulla nem tartozik az ismeretlenek közé, mert aligha nem egészen egy a Praynál közzétett (VII. ?) bullával. Mégis, mennyiben nem egészen hű a rajz, korszerű közzététele és a rokon bullákkal való összehasonlítása nem lesz fölösleges munka. Itt csak annyit említek, hogy bullánk egészben ép, csak az ülő király alakjában, középett van az aranypléh átlukasztva; súlya 14 arany 49² gm.

Érdekes kis architectonikus részletet kaptunk Mátyás király korából; párkánydarab vörös márványból; találták a honvédelminiszteriumi palota építésénél a budai várban.

A modern hazai szobrászat körébe tartozik egy 33 cm. magas alabastrom szobrocska, melyet Nagy-Szebenben néhány évvel ezelőtt az őrtorony helyén

GRIFESC-AT A NAGYFALUSI RÓMERHALOMBÓL.

találtak. A muzeum megszerezte a műértékkel bíró alakot és mert XVII. századbéli szász polgárt ábrázol 174. oldalon.*

Középkori kardjaink sora érdekes XIII. századbéli példánnyal szaporodott. A lapos korongú vaskardot Promontor mellett a Dunából kotorták ki; a vállalkozó Pichler Ferdinánd úr készséggel ajándékozta a nemzeti muzeumnak.

Thaly Kálmán közbenjárásával Lupa Péter, orsz. képviselő és közismertető pomázi nagybirtokos, érdekes vas szuronyt ajánlott föl a muzeumnak. Thaly Kálmán szíves figyelmeztése szerint e szurony azon legelső bajonettkből való, melyeket 1706--9-diki időben Rákóczi honosított meg nálunk. Lelhelye miatt is érdekes az igénytelen külsejű tárgy, mert Kalázon találták; egy régi torony közelében, mely mint a többi kalázi védművek a XVIII. század első éveiben gyakran volt kurucz támadások színhelye.

Papp Imre uradalmi számtartó Új-Pesten, 75 cm. hosszú vadászkést (múlt századbéli?) ajándékozott, pengéjén szarvast kergető kutya és a vadászok életére vonatkozó német fölírat van bevésve.

XVI. századbéli vas sarkantyút adott a muzeumnak Freund Mórincz Battán (Fejér m.); Battán halászták ki az idén a Dunából. Szárai görbítvék, hátúl csúcsba szögellenek, hatágú csillag képezi taréját.

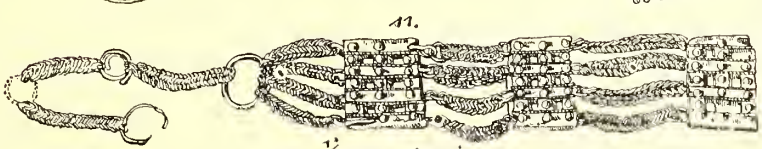
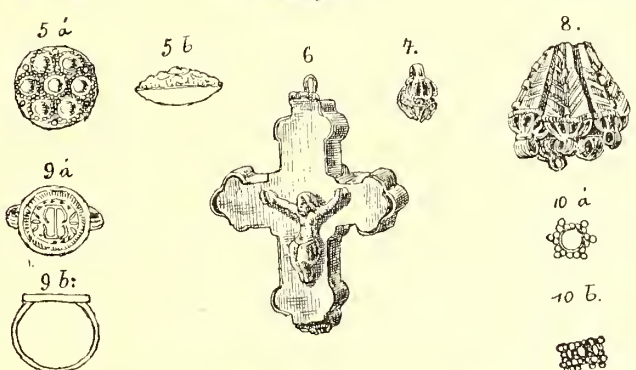
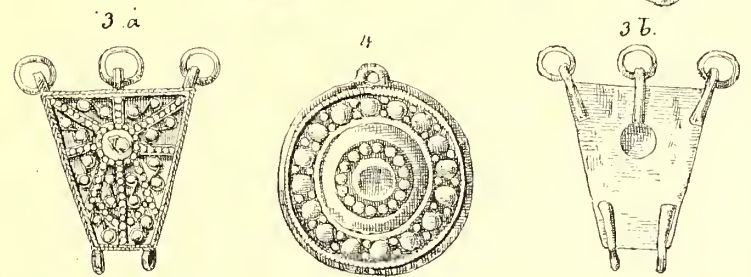
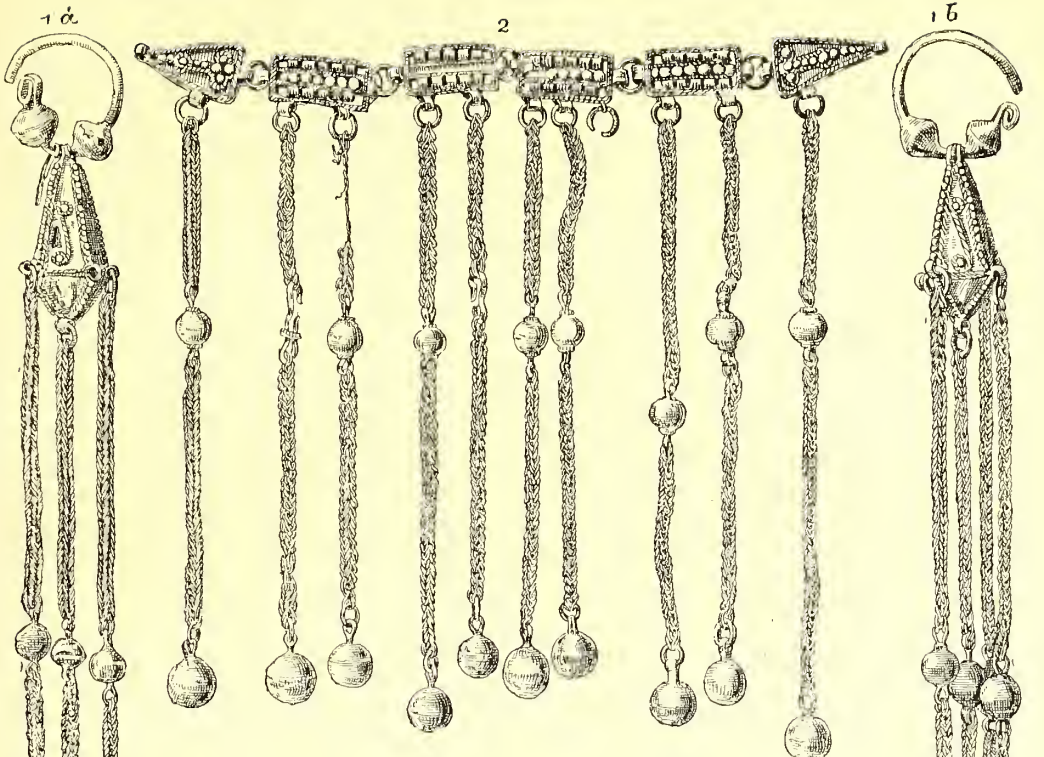
* Reissenberger tanár úr sziveskedett egy ugyanazon korbéli hasonló nagyságú nőszobrocskát, szintén alabastromból, mely Nagyszébenben a Bruckenthal-féle Muzeum tulajdona, a n. muzeum számára lefényképeztetni s így egyzersmind közölhetem ezt is.

Szerk.

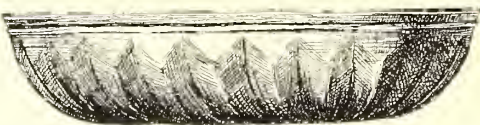
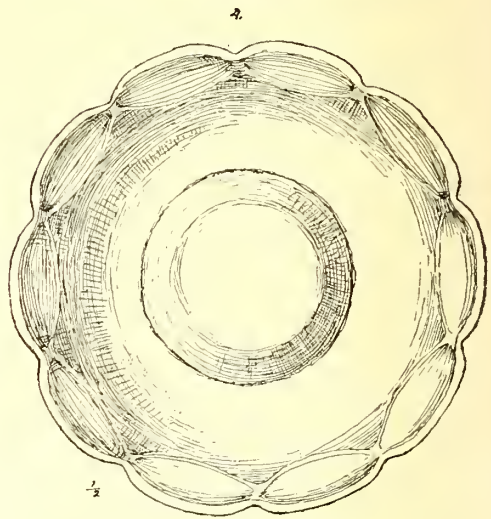
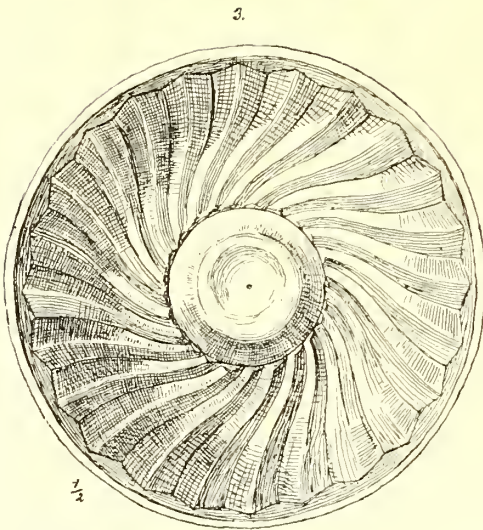
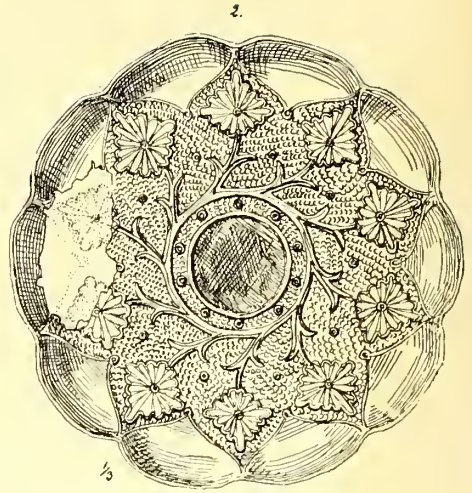

NAGYSZEBENI POLGÁR A XVII. SZÁZADBÓL.

$\frac{1}{2}$ nagyszög
ERNESZTHÁZI LELET.

1-4 EZÜSTCSÉSZEK A N. MUZEUMBAN. — EZÜSTCSÉSZEK AZ ERNESHÁZAI LELETBŐL.

Egy XV. és egy XVI. századbéli vas sarkantyút küldött Csajághról (Veszprém m.) Meleg István.

Alighanem még középkori eredetű egy vasláncz, melyet id. Váli Béla szabadkai földbirtokos a muzeumnak ajándékozott. A láncz nyolczas alaku tagokból áll s végén karika van, hossza majdnem négy méter. Szabadkán találták homokkordás alkalmával egy öl mélységre a homokban.

Killer Frigyes az ócsanádi régi város maradványainak kitartó kutatója Szerb-Csanádról négyszögű középkori építő téglát küldött be.

Özv. Kolbenhayer Ferenczné boldogult férje hagyatékából érdekes padolat-téglát adott át, a téglá hatszögletű fölületén stylizált növénydísz van mázas színekkel reá festve kék, zöld és fehér mázzal. A téglá XVII. századbéli felső magyarországi vagy sziléziai készítmény lehet.

Az ernesztházai ékszerleletből, mely még múlt évben oly méltó föltűnést okozott, a n. muzeum egy ezüstantyért, ezüstsodronyból font hosszú sallangos fülbevalót és gömböcsdíszű csatot, az érmekből Lázárevicsfélélet kapot. A lelet többi darabjai a temesvári muzeum tulajdonát képezik; az összes tárgyakat két rajzon egyesítve veszik olvasóink. A 175. oldalon az ékszerek, a 176-kon 3 és 4 szám alatt az ernesztházai tányérok 1 és 2 szám alatt pedig analog tányérok a Nemzeti Muzeum régiségtárából ábrázolvák. A lelet stylus és technika tekintetében szorosan csatlakozik a kúnhalasi ékszerekhez; és miként emezek a hazai izlésről a XIV. elején úgy az ernesztházai lelet a vele járó érme tanúsága szerint a XIV. végén s a XV. elején dívó izlést képviselik.

Egy erdélyi készítményű casula-csat, vert ezüstmű a XVI. elejéről, (?) melyet az utóbbi időben sikerült szereznünk, azért érdekes, mert rajta van a mesterjegy. Ontálat ajándékozott a n. muzeumnak Zechmeister Sándor dunagőzhajózási hivatalnok, mely a muzeum legjobb ilyenmű készítményei közé sorakozik. Fenekén és peremén bevésott alakok díszítik, fenekén lovas férfi, a kor divata szerint, peremén vadászcímetek. Paizs idomát utánzó pontozott keretben az évszám 1506. év és a hajdani tulajdonos (?) czímere: kürtön átszőkő nyilvessző és a név kezdőbetűi D.P MG; a készítő mester bélyege két helyütt van beütve.

Két pecsétnyomót kaptunk dr. Despinits Péter kir. táblai bírótól, melynek egyike a besztercebányai asztalosczéhé volt, a másik nemesi czímert tüntet föl. Színtén czéhes pecsétnyomónak látszik (a kerek és patkó után ítélve), egy 1624-évi pecsétlő, Burich Gyula ajándéka Kis-Sennyén (Vas m.). Fischer Béla egy rezgyűrűt és jelenkori pecsétkekről spanyolviaszban készített lenyomatokat, összesen 75-öt, küldött ajándékba Zala Egerszegről.

Királyházán még 1853-ban, templom-njításnál 17(?)-ik századbéli sírra akadtak, melyben többenmű régiséget találtak. A kincset folyó évig letétben tartották Kassán s csak most szerezte meg a n. muzeum hivatalos úton. A kincs fődarabját zománcos kis bokréta képezi; rezgő sodronyra alkalmazott három rózsaával és kövekkel. Kaptunk azonfelül türkszes gyűrűt, koporsőzeget, melyek hol csillagosak, hol félholdidomú fejjel ékesek és dupla rézkeresztet, melybe Krisztus és Mária monogramma, továbbá szent János és xaveri szent Ferenc nevei vannak bevésve.

Régibb művek idomát és jellegét utánzó XVII-ik (?) századbéli bronz öntvényeket kapott az intézet Viotoris János cs. kir. kamarástól Horóczon. Az egyik nyolcz centiméternyi szobrocška, kosfejű férfi-alakot ábrázol — olyan melylyel hazánkban több vidéken, különösen Erdélyben, de külföldi muzeumokban (egyét a kieli gyűjteményben láttam) találkoznak. Literati Nemes fabrikájából származtattuk, de alig helyesen, mert ime ez a beküldő szerint talán már L. kora előtt a század elején Horóczon (Trencsen m.) találtatott. — Ugyanakkor találták állítólag a másik két bronz öntvényt; egyik négyszögű lapon Lázár feltámasztását, a másik kerek idomú lemez V. Károly arczképét ábrázolja.

Az astronomikus készletekhez járult egy ónból készült zseb napóra 1606 évszámmal, Légrády Ignác, takarékpénztári pénztárnok ajándéka.

Az utóbbi századok köznapi életét jellemzi némileg két igénytelen tárgy, melyet Herman István gazda Rimaszombatból, ajánlott fel. Az egyik hólyagos lámpás. A hólyag az üveget pótolta s úgy van alkalmazva, hogy hat függélyesen álló bördára felhűzták, a lámpás feneke és teteje szintén fából valók. A másik

itczés hordó, aligha nem pálinka számára; fenekén bevéselt kezdetleges virágdísz és 1619 évszám.

Három érdekes modern zászlót kapott az intézet az utóbbi hónapokban. Az egyik 1848-diki honvédezászló: Kossuth szabad lovas csapatjának zászlaja, melynek anyja Kossuth Lajos neje, Meszlényi Zsuzsanna volt. Pulszky Ferencz még a hatvanas években vette volt egy magyar emigranstól és most a muzeumnak ajándékozta.

A másik Szalay László emlékét örökíti.

A modern kegyeleti emlékekhez a Szalay László 1861-iki választási díszzászlaja járult. A pestlipótvárosi hölgyek ajánlották volt föl az ünnepelt férfinak, kinek leánya Havas Imréné, szül. Szalay Zsófia most örök emlékül, kegyeletos megőrzés végett a n. muzeumnak adta át.

A harmadik zászló a dunai hajósmesterek czéh zászlaja, nehéz selyemből, 1814-ik évszámmal, a czéh megszüntetése után özv. Depiny Péterné adta a muzeumnak.

Cserny István tisztviselő Pozsonyból, nagy hazánkfia Kossuth Lajos iránti kegyeletből azt a tenta- és porzó-tartót, melyet K. L. képviselő korában, 1848-ban állítólag használt a n. muzeumnak adta. Mindkettő fából esztergályozott szerény tárgy, olyanok, minők még mai nap is használatban vannak a hivatalokban.

A modern emlékszerű tárgyak gyűjteménye számára a muzeumi igazgató följánlotta azon Ozmanie-rendjelét, melyet az alkalommal kapott, midőn Tahir bejt, ki a nemzetnek visszahozott néhány Corvin-codexet, ünnepélyesen fogadták.

Szalay István, nyug. min. tanácsos, négyszögű üvegedényt ajándékozott; egyik oldalán pipázó férfi-alak van reáfestve, tréfás német commentárral és 1793 évszámmal; curiosumként és emlékül az 1810-ik évi budai nagy tűzvészre, egy a tűzvészben összeolvadt üvegedényt.

VI. *Az éremgyűjtemény* összes növedéke 498 drb volt, melyekhez még egy drb emlékérem gipszmásolata járul. Jelentékenyebb ajándékok következők: József főhercegtől különféle korbelti érmek 20 drb., ifj. Sir Nándortól 109 drb lengyel garas és magyar denár a kisgyőri (Borsod m.) leletből; Bartha Iván ajándéka dr. Torma Károly közbenjárásával: Septimius Severus denárja; Ruder Mária 20 drb modern érme, a magyar földtani társulat ide ajándékozta jutalomérmét, melylyel a bécsi 1873-ik évi világiállítás alkalmával lett kitüntetve; továbbá ajándékoztak még érmekeket dr. Tárkányi Béla, Vasváry Mihály, Scherer János és az ő közbenjárásával Rheinländer József, Wesselovszky Antal, Müller Gyula, Tragher József, Schardtner József, Schwanfelder Gusztáv, Panics Mihály, Imhof Ferencz, Kresztics Simon, Kollonits István és mások. — Vétel útján az ágrisi (Arad m.) barbár éremleletből szereztünk négy darabot, egyet minden főbb tyusból, vettünk egy eddig ismeretlen Róbert Károly-féle denárt és Lazarevics szerb despota-féle (1389—1427) szintén ismeretlen denárt; éremcsere ez évfolyamban csak egy volt.

Budapest, 1881. április végén.

Hampel József.

(IRODALOM.) MAGYAR FEGYVEREKRŐL. (*Das Landes-Zeughaus in Graz. Herausgegeben von der Vorsteherung des Münzen- und Antiken-Cabinetes am St. L. Johannicum. Leipzig. F. A. Brockhaus. 1880. 4-r. 176. l. + XLV. + 149. l. XLIII. táblával.*)

«Hegyös tőrrel földön oly igen gyakdosá.»

Tinódi.

Nem rég jelentek meg Tinódi Sebestyénnek, a lantos diáknak összes művei, nagy élvezettel olvastuk át e versezettek s gyönyörködtünk a magyar nemzet vitézi voltát hirdető, e nem annyira költői, mint igaz strophákban. A XVI. század derckáról szólnak ez énekek, s bizonyítják, hogy a magyar azon a földön, melyen élt, mint önálló harci egyed vívott, tusakodott ellenségeivel. Németet uralt ugyan királyul, de magyar vér, magyar fegyver védte a birodalmat azon a maroknyi földön, melyet övének mondhatott még.

Tömérdek idők múltanak azóta, s ma már nemcsak az együgyű paraszt ámul, ha szántóvasa rozsdacette nagy kópjákba, sisakokba ütődik, hanem kíváncsi

az amateur, a szakértő is, mikor *máshonnan*, idegen földről tanítják meg, hogy a magyar fegyver dicsősége nemcsak búsongó patrioták phrasisaiban él, hanem valamikor terjesztő s átalakító hatással volt a nyugat harci modorára s felszerelésére. Ily érdekes munka a gráci fegyvertár nagy kiadványa, melyet Hampel József muzeumi őr volt szíves egyéb kútfőkkel egyetemben, ismertetés czéljából átadni.

Sok mindent lehetne mondani a magyar fegyvertani kutatásokról. Elmondhatnók, hogy a dívott kutató-módszer, mely azt véli, hogy csöppekből lesz a tenger, eddig egy tisztességes pocsolyáig sem tudta vinni, hogy az országszerte archæologizált közönség érdeklődése vigjátéki típusokban culminált, de úgysis merev negatióval vádoltatunk, s minthogy az u. n. ifjú nemzedék jeremiáái a munkaképtelenség palliativ köpönyegének vétetnek, — beérjük a föntebb említett munkának kissé részletesebb ismertetésével, meg levén győződve, hogy jön idő, mikor tán *belföldi* ilyenmő munkákat fog bírálni a következő sarjadék. Addig et voluisse sat est.

Jelen munka a gráci Joanneum kiadványa, szerkesztője: Pichler Frigyes, az érem- és régiségtár előljárója. A mű két főrésze oszlik: az elsőben a stájer fegyverzet történetét tárgyalja ugyancsak Pichler 176 lapon, s XLVI-oldalon közli a fegyvertárra vonatkozó jegyzékeket 1568—1866-ig. A második félben a XLIII, igen sikerült, s ugyancsak Gráciban készült táblák szakszerű leírását olvassuk 149 lapon.

Az újabb renaissance stylben épült fegyvertár gazdaságáról fogalmat nyújthat, ha megemlíjtjük, hogy még ma napság is 8000 fegyverest lehet XVI. és XVII. századbeli felszereléssel hadi lábra állítani. E fegyvertár a többi európai muzeumoktól s fegyvergyűjteményektől abban különbözik, hogy amazokban a ritka s szép darabokra fektettek súlyt, s az egyes példányok rendszerint vagy rendkívüli értékkel, vagy specialis érdekekkel bírnak. A gráci fegyvertárban az egyes korszakok tömegesen vannak képviselve, bizonyos jelleg szerint osztályozva. Valóságos raktára ez a különmő fegyverzeteknek, melyek a letűnt korszakok harci életének külső és hív maradványai. Amellett e fegyvertár nem gyűjtésnek, mesterséges összeállításnak eredménye, mint a bécsi, dresdai, müncheni, turini, párisi stb. ilyenmő fegyvergyűjtemények, hanem ennek megvan a maga történeti fejlődése; századokon át ez volt az osztrák örökös tartományok délkeleti armariuma, honnan a háború fegyvereit, akár egy szűk időkre tartogatott gazdag csűrből előszedegették. Nemcsak ezért, hanem darabjainak számánál fogva is érdeket gerjeszt e gyűjtemény: 28,000 darabnál több van benne. Ezekből a művezetre s alakra nézve legkiválóbb példányokat válogatá ki a szakértő kiadó. Történetéről érdekes annyit tudunk, hogy a gráci polgárok a XIII. század végén s a XIV-ik elején fegyvereiket külön építményekben őrizték u. n. fegyveres kamarákban, melyeknek élén egy-egy szertárőr állott, ki a reábizottakért felelős vala. A német polgári életnek különben ez általános vonása. A hol rendszeresen szervezett német polgárság volt; ott fegyveres kamarákat állítottak, honnan adandó alkalommal a kiállítandó polgárhad felszerelése gyorsan s akadály nélkül történt.

Nemcsak Németországban, Svájcban, Hollandiában, hanem a mi száz és szepesi, felső és nyugat-magyarországi városainkban is találkozunk ez intézménnyel. Rendszerint tornyokban vagy toronymelléki épületekben őrizték a fegyvereket gulákba rakva: a lövegeket pedig az egyes bástyákon, némelyeket felszerelve, másokat talpfa nélkül s leszerelve. E városi fegyvertáraknak a XV. század végeig bizonyos polgárias, autonomicus jellegük volt, míg Miksa csá-

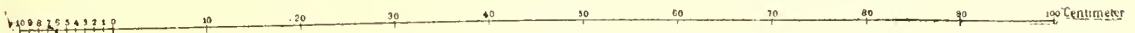
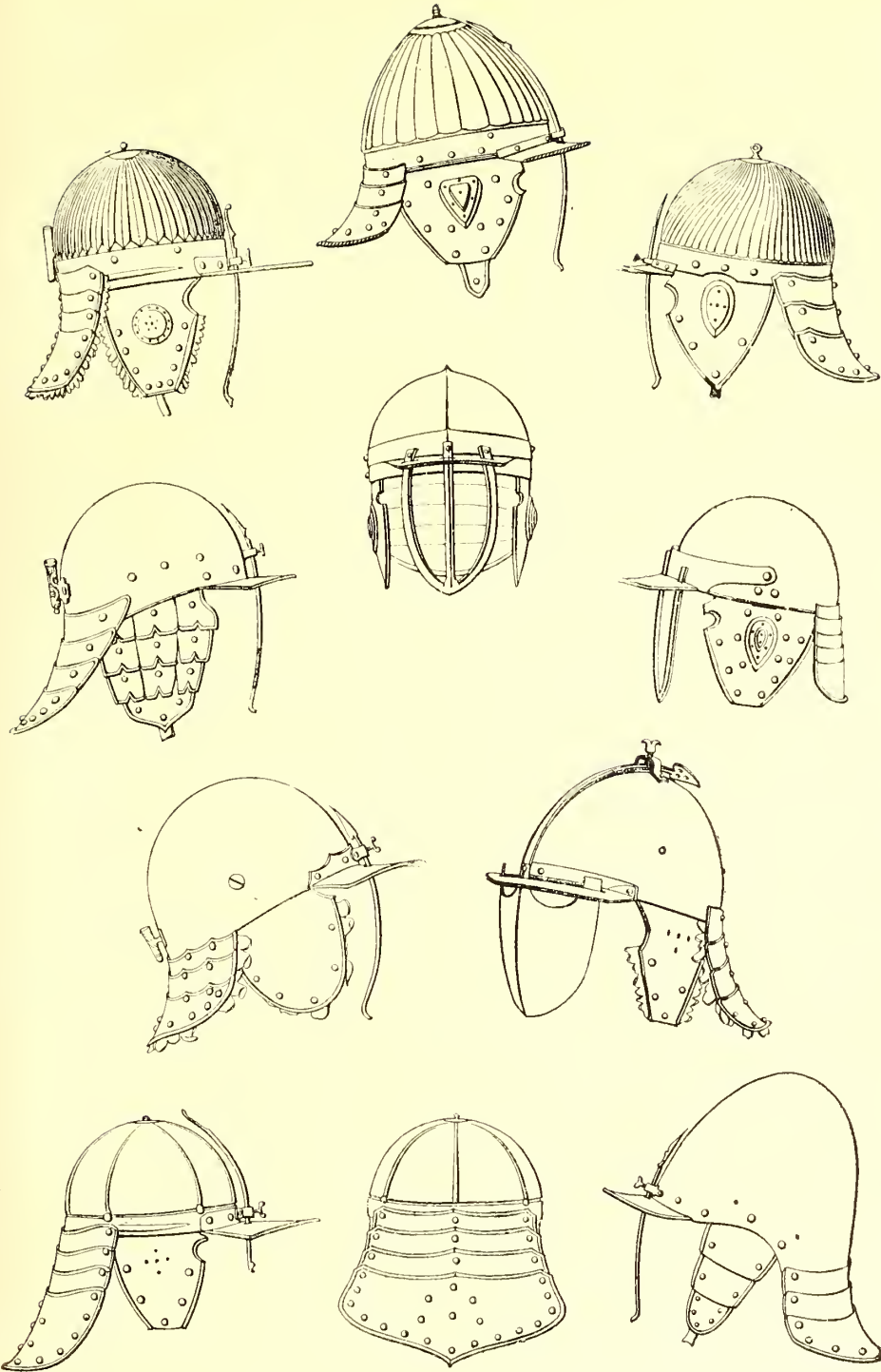
szárnak a közép-európai államokra nézve tagadhatlanul döntő hatású hadi reformja ezeknek államosítását nem idézi elő. E fegyvertárak nálunk magyaroknál a XIV. században nyerik a legnagyobb jelentőséget. Erdélyben több helytt, Magyarországon: Kassa, Pozsony s a végvárak egész sora képezik a támadással váltakozó védműveletek anyagi alapját. Sőt az erdélyi fejedelmek alatt e fegyvertárak egészen magyar őrizetre bizvák, s ha nem mondhatjuk is azokat „mai” értelemben nemzeti fegyverestáraknak, de tagadhatlanul ezek már a specialisabb magyar fegyvertani történehez tartoznak, mint pl. a nevezetes sárospataki „*cezik ház*” 1642-ben. (Történelmi Tár. 1879. 154. l.) A gráci fegyvertár nemcsak a németeket érdekli, hanem ránk nézve is — történeti nexusát tekintve — fontos. A „*Zeughaus*” ugyanis akkor vergődött legnagyobb jelentőségre, midőn az akkori felső-slavon végvidék: Zágráb, Kőrös, Kaproncza, Ivanič s az egész Dráva és Adria közti vidék a gráci generalatus hatósága alá került. Innen szervezték a török ellen a védelmet s ezért a fegyverek őrzésére is alkalmas helyiséget kellett építeni. II. Károly főherczeg kezdé 1642-ben építtetni az új raktárt, mely 1645-ben a régi helyén el is készült s kétszáz éves tatarozás után most is meglehetősen épségben fennáll. Nem tartozik ide, hogy a magyar végek s határok katonái felszerelése s a grácié közt összehasonlítást tegyünk, csak azt az egy körülményt említjük meg, hogy a gazdagon felszerelt osztrák fegyveres-házakból fölfegyverzett bő számú védőrségen, melynek vitészege nem állott a magyaré fölött, a török rohama mindig megtört. A «miért»-et ide nem tartozó történeti combinációkkal kellene igazolnunk.

Hogy a gráci fegyvertár magyar fegyverekre nézve oly érdekes példányokat tartalmaz, annak épen a török ellen kifejtett kölcsönös védelem a megfejtése. E réven jutottak érintkezésbe, e réven ismerték meg a német hadurak a magyar fegyvert s használták a XVII. és XVIII. század döntő harcaiban.

E folyóiratnak ugyan épen nem esik feladata körén kívül, hogy a fegyverek fejlődésének általános történetét tárgyalja s így kétségtelenül tanulságos volna a stájer fegyverekről írott Pichler-féle adatokban bő, tanúságos értekezést is megismertetni. Mindazonáltal teljesen elegendő, ha szemlélt tartunk a magyar érdekű tárgyak fölött, melyek a terjedelmes műnek nem legérdektelenebb részét képezik.

Kizárólag a XIX., XX., XXIII. s XXIV. táblán találunk magyar érdekű darabokat: a XIX-en sisakot a XX-on pajzsokat, a XXIII-on hegyes töröket, a XXIV-en kardokat. A sisakokat tartalmazót mi a 181-dik oldalon kisebbítve, a kardokat s pajzsokat szintén kisebbítve a 183-ik oldalon, s a hegyes töröket a 185-dik oldalon közöljük.

A XVI. és XVII. század folyamán egy különös elnevezésű sisak: az úgynevezett magyar vagy huszársisak jön divatba. E sisakokról a név után indulva, korántsem kell azt hinnünk, hogy itt valami specialis magyar fegyverdarabról van szó. Közösen lengyelekkel, moskovitákkal szóval a törökkel és perzsákkal harczoló lovas népekkel viselte ezt a magyar huszárság. E huszársisakok keleti jellegre mutatnak; a XV. század végén s a XVI. elején magasabbak, hegyesebb csúcsuak s átlag véve sokkal díszesebbek, mint a XVI. század vége felé és a XVII. elején. Magyar érdeket e sisaknak az kölcsönöz, hogy a magyar könnyű fegyverzetű huszárság által használtatván, a német hadak a magyar huszársisakról vették a mintát, s a XVII. században már a nehéz fegyverzetű dragonyosok is e könnyű sisakot fogadták el, míg a huszárok azontúl nem hordtak vas vagy aczél sisakot, hanem kalpagosan jártak. Különféle hadi írók külöféle magyarázatot adnak e fegyverdarabnak; practicus volta abban áll, hogy a könnyen

MAGYAR SISAKOK A GRÁCZI FEGYVERGYŰJTEMÉNYBŐL.

kezelhető és csak szíjjakkal összefűzött huszáros páncél-öltözet csakis a szintén könnyű sisakban nyert kiegészítést. Könnyen megmagyarázható, hogy Stájerországban a huszársisakot csak úgy gyártották és készítették, mint nálunk. Mindössze kilencz ily válogatott huszársisakot közöl a fentebbi munka. Az első ábra kissé dombordad, nyakvéddel ellátott, rézgombban végződő, mellső oldalán napellenző és forgóval ellátott valamikor kékkel befutatott sisakot ábrázol. A szögek rézbádogból készültek, a sisak súlya összesen 1'97 kiló.

A 2. és 3. ábra fekete, s a XVII. század elejéről való huszársisakokat állít elénk. Kerek, cannelirozott fedőjük napvédőjük széles és egyenesen elálló, melylyel mint minden efféle sisaknál, az orvas mozgathatólag összefügg és egy csavar által igazgatható. A második ábránál a nyakvédő négy, a harmadik számúnál három czikkelyből áll. Mindkettőnél széles fülleppentyűkre találunk, melyek majd szív, majd kerek, majd ékalakban alkalmazták e sisakokra. Mindkét sisak a XVII. század első feléből való. A 4. számú fekete sisak széles pikkelyes leppentyűvel gömbölyded és sima fedőjével. A XVII. század második felére vall. 5a, 5b közönséges huszársisakot mutat a XVII. század derekáról, melynek főérdeke az, hogy a napellenzővel kapcsolatban három hevederből álló arczvéd alkalmaztatott, a leppentyűk levéalakúak.

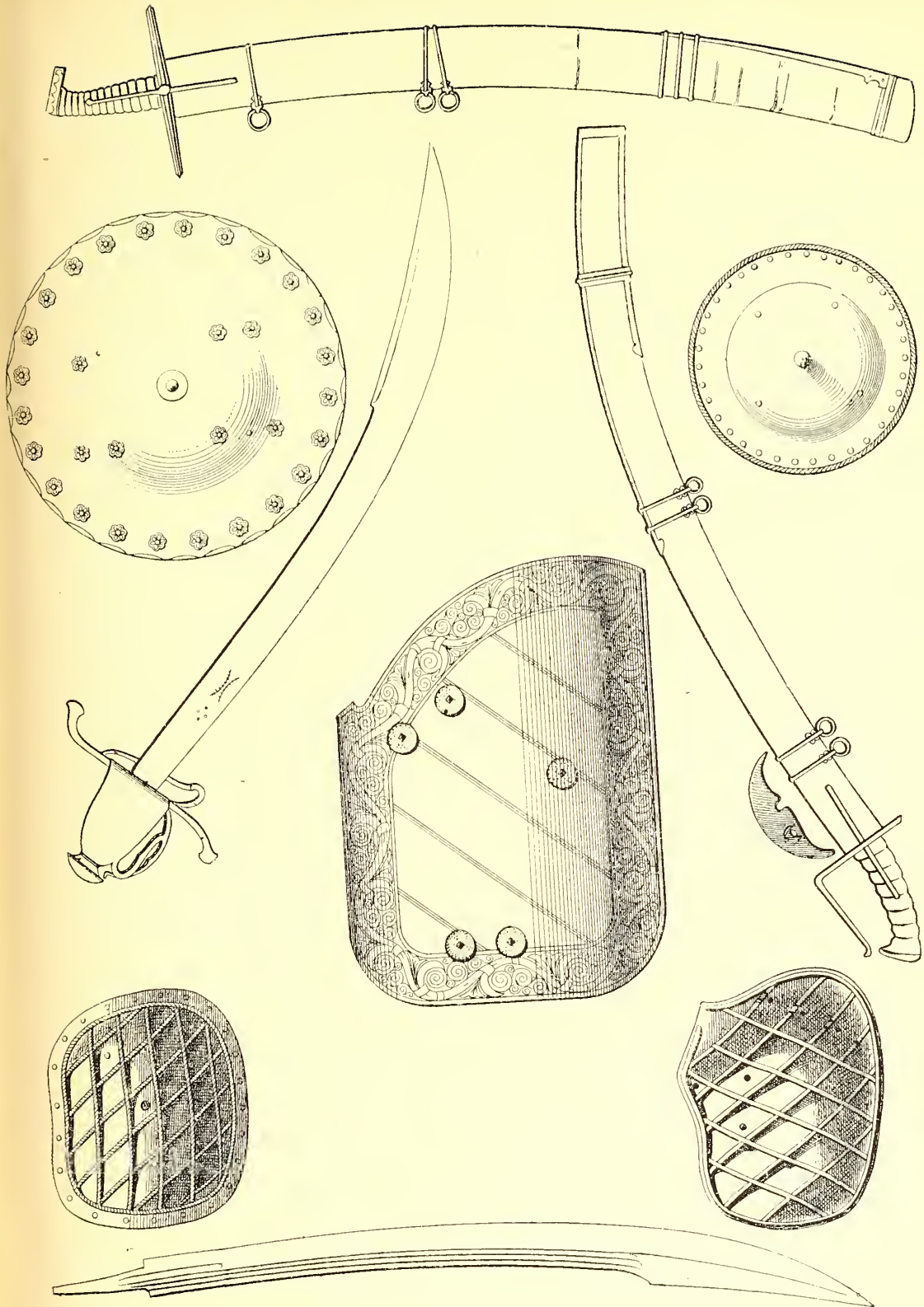
A 6. szám alatti kékre futtatott sisak, melynek szögei a tollforgó és az orvas aranyozottak, tisztí sisakra vall. Belől bársonnyal van kibélelve és mintegy 4'60 kilót nyom, a XVII. század második feléből való. Ugyancsak ez időből való a 7. számú fekete sisak, mely arról nevezetes, hogy napernyője egy arczvédő lemezzel van ellátva, melyet a szükséghez képest fel s alá lehet tolni. Ez arczlemez egy hajlított aczélpánttal függ össze, mely a sisak fedő csúcsán gátcsavarral van megerősítve. Legközönségesebb alakú a 8a és b alatt ábrázolt sisak. Rendszerint a mint kalapácsolták, bekenték olajjal és ettől nyerte szürke színezetét. Úgy a pilisfedő belülről, valamint a sisak fedő oldalai is bőrrel valának bélelve, ez a darab 2'20 kilót nyom. Sokkal ritkább a 9. számú nehéz jól bélelt fekete és ormóban végződő sisak, melynek számos párja ott őriztetik a fegyvertárban.

A legnevezetesebb európai fegyvergyűjtemények e sisakokat magyar speciális sisaknak tüntetik fel. Így ábrázolják egykorú képek a magyar huszárságot s az erdélyi darabontokat; de nem kell egyebet tennünk, csak rövid pillantást vetnünk a keleti, jelesül az ind, a perzsa s a török fővegekre, s azonnal meggyőződünk, hogy e sisak motívumai egészen azonosak. Alkalmazása pedig akkor válik általánossá, mikor a magyar és török fegyver közvetlen érintkezésbe jön egymással. Mindamellet van e huszársisakokban bizonyos typus az orrellenző, a forgó s a nyakvéd alkotásában, mely azokat bizonyos saját-szerűséget kölcsönöz.

A sisakokra következnak a védfegyverek, jelesül: a pajzsok (XX. tábla). Két u. n. magyar huszárpajzsot őriz a gráci fegyvertár. A magyar könnyű lovasság a XVII. század derekáig jobbra lobogós kopját használt s ezzel kapcsolatban dombordad bőrrel kívülről, vászonnal belülről bevont pajzsot. Kerek fapajzsot használt a hajduság és darabontság is; ezeknek öltözetét láthatjuk az ambrasi gyűjteményben Bécsben.

Az itt a 183. oldalon közölt magyar pajzs 3'45 kiló nehéz, az oldalán lévő ékítmények vörösés barnák és szürkék, a mezőben három vörös dúcz látható. A pajzs külsején látható öt csavar jelzi a belől alkalmazott s hordó szíjjaknak szánt karikák helyét.

A támadó fegyverek közül a magyar *kard* az, mely a XVI. században bizo-

MAGYAR KARDOK S PAJZSOK A GRÁCZI FEGYVERGYŰJTEMÉNYBŐL.

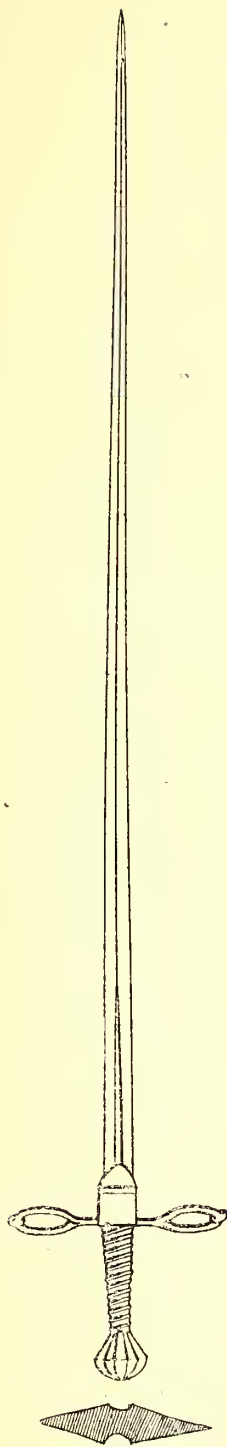
nyos specialis harci jelentőségre vergődött. A bécsi Arsenal, a ЦАРСКОСЕЛЪКІИ АРСЕНАЛЪ (tsarskoe-seloi), a goodrich-courtii gyűjtemények s a belföldi nagyobb termek is háromféle használatú XVI.—XVII. évszázadbéli magyar kardot különböztetnek meg: a nehéz két marokra való pallost, széles lappal, kereszt-markolattal: vágó fegyver; azután következnek az u. n. hegyes török, három-négylélű, hosszú, a pánczél rejtekein átható pengével. A huszárság a nyereg alatt balfelől viselte, s a XVI. és XVII. században rettegte ellenségei vele. Az Arsenalban őrzik Gusztáv-Adolf csatazubonyát, melyen nagyon megtetszik a négyélű hegyes törrel ejtett szúrás. (Leitner: Waff. d. Ars.) A huszárságtól a horvát könnyű lovasok vették át, s később széltében elterjedt, csakhogy másforma markolattal Német-, Spanyol- s Olaszországban. Az oroszok s lengyelek magyar markolatával együtt vették át, s úgy tüntetik föl, mint különleges nemzeti fegyvereket. (Kämmerer: A tsarko-seloi gyűjt. Pétervár 1869.) A gráci fegyvertár három ily «panzerstechert» közül, íme mi 185. oldalon reproducáljuk.

Az 1. sz. markolatán az egyik keresztvas derékszögben fölfelé, a másik ugyancsak derékszögben lefelé hajlik, mindkét hajlás gömbben végződik. A kard fogantyúja fából van és bőrrel borított s érczcel van végén beborítva. A penge kétélű. A 2. sz. a. hegyes tör fogantyúja gerinczes, keresztvasai lefelé hajlítotak. A penge felső részéhez egy kis rézlemez van csatolva, alakjára nézve a XVI. század végétől való. A 3. sz. a. fegyver csavaros, fogantyús, kétélű pengéjű, fent szélesebb s lenn éles hegyben végződik. Markolata keresztalaku.

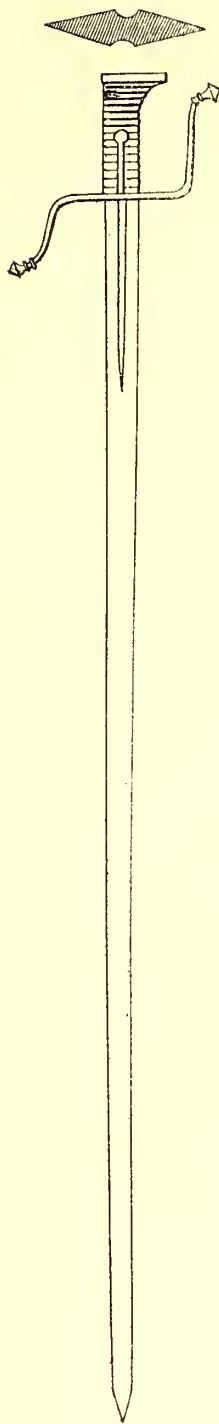
A 185. oldalon feltüntetett kardok az u. n. magyar kardokhoz sorozhatók. E vágó fegyver, ha szabad úgy szólunk, a keleti nagy fegyvercsaládhoz tartozik. A délázsiai mohamedánok, a perzsák, a tatárok, törökök, oroszok, a cserkeszek hadi felszerelésében e görbe kard játsza a főszerepet. A magyar könnyű lovasság s az erdélyi hadak a török harczok idején fegyverzet dolgában sokat tanultak, sokat vettek át a hitetlen pogányoktól. Egyáltalában nagyon csekélyre becsülik közönségesen azt a hatást, melyet a törökség szomszédira gyakorolt. Harczászati szempontból rendkívül nagy a befolyás, mely a török hadakozás folytán magyaron, németen s egyáltalán a nyugaton érezhetővé lett. S mi magyarokul, némileg a természetnél fogva is keletiek levén, legélelnekben fogtuk fel az első lökötést, s mintegy közvetítő helyzetben lévén, révünkön át szűrődött meg a tiszta török harczmodor minden mellékletével. Első sorban a fegyverzet az, melyen nagyon meglátszik. A magyarságnak mindenha meg volt az a faja megőrző tulajdonsága, hogy egyediségét daczára a hatalmas külbefolyásnak, soha fel nem adta, s mindenre a maga bélyegét rányomta. A kardok, melyek itt ábrázoltatnak, markolatuk praktikus voltával tűnnek föl. Németül huszarische Säbel-eknek nevezik. Magyar fegyvereknek nevezik: az ambrasi gyűjtemény, a párisi tüzérségi muzeum, a bécsi, a tsarskoe-seloi, a Wielopolski-gyűjtemények.

A közölt kardok valamennyien görbe pengéjű szablyák, kettőnek tokjuk is megvan, melyek «auf hungarische Art» vannak megvasalva. Megannyinál, a legfölsőt nem tekintve, melynek keresztmarkolata van, czélszerű kézvédőt találunk, mint a hegyes töröknél, majd az egyik vég fel, a másik lefelé irányulva, majd nyílt, majd bogas kezetvédő lappal, vagy lemezzel. Míg az egyenes német Degen-nek markolata függélyesen szorúl a kézbe, a huszár-szablyáé természetesen illik a marokra s a vágásnak sokkal nagyobb nyomatókat kölcsönöz, amannál az erőnek egy része mintegy le van fogva a marok szorítása következtében.

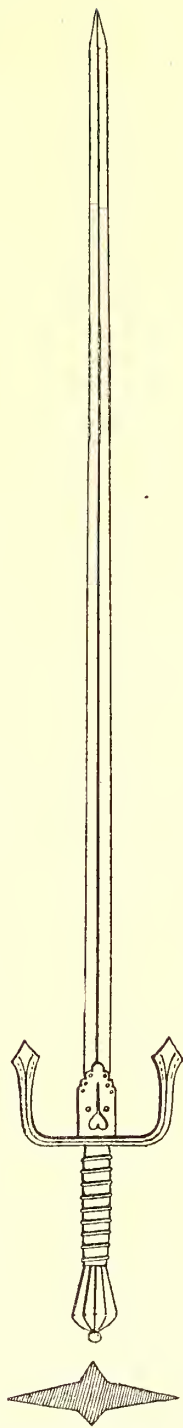
Az egyik kard markolata előre hajlik, s bőrrel beborított, kézvédője

3 szám

1. szám

2. szám.

MAGYAR HEGYES TÓRÖK A GRÁCZI FEGYVERGYŰJTEMÉNYBŐL.

csak kevésbé nyúlik ki mellső lapja derékszögben fölfelé irányúl. A markolat mellett két szorító lemez közé illik a tok. A pengén félhold-alakú jegy van; a tokon pedig négy kardszj-gyűrű.

A másik kard szélesebb, markolata: kereszt, három szj-gyűrűje van, s a XVI. század végétől való.

A közölt penge ugyancsak magyar kardé. Az ismertetett munka azt mondja, hogy e magyar kardpengében a fringia, majd meg a Geneva szó olvasható. Fringianak tudjuk mit neveztek nálunk: az ily alakú régi huszárkardokat, most minden régibb kard alatt egyaránt fringiát értenek. A vármegyei hajduk még nem régiben ilyet viseltek. E folyóirat hasábjain is volt szó a fringia szó eredetéről. Sokféle hypothesis van; így e felirattól: *Franciscus Rákóczy In Nomine Gentis Insurgit*. A Geneva szóra érdekes tudni, hogy az Zrínyi Péter hagyatékában egy kardot illetőleg ilykép említetik: «*framea cum ferro Fringiae Genuæ.*» (Arch. Ért. VI. 164. 213.)

Nem akarunk e szó magyarázatába ereszkedni, csakhogy tiszta dolog, hogy a két följegyzés a pengéken — mint a gyűjtemény kiadója tévesen állítja — nem kétféle pengére vall, hanem teljesen egyfajta. A genuai eredetre nézve források nem igen vannak: kovácsoltak-e ott magyar formájú pengéket vagy nem? E kérdés megoldásra vár.

Ugyancsak ily magyar formájú fegyverekkel élt a horvát végbeli lovasság is, a miért német szomszédaink gyakorta «*crobatische Säbel*»-nek hívják a görbe kardot. A XVI. század végén Egghardt Ábrahám, gráci kardgyáros volt híres magyar-horvát pengéiről, ettől veszik leginkább a stájer rendek.

Ábráinkból kitűnik tehát, hogy háromféle kardforma dívott nálunk, különösen: a két marokra való *pallos*, a görbe *huszárkard* (fringia, lengyelesen *szablya*) s a *hegyes lőr*, mint szűrő fegyver.

Nem czélunk a XVI. századbeli fegyverzetről s hadviselésről általában értekezni; szólani kellene akkor még a buzogányokról, a fokosokról, csákányokról, ismertetni kellene a gyalogosok s a tüzérek löfegyvereit, szóval oly tanulmányt kellene tennünk, mely a tárgyalt kiváló munkával összefüggésben van. Ebben a közölt anyag bőven bizonyítja, hogy a német s nyugati fegyverzet a magyar hadaktól igen sokat s lényegeset recipiált, s hogy a XVI. és XVII. század harczaí nemcsak politikailag s társadalmilag, de formai tekintetben is kiváló figyelmet érdemelnek.

Mondanunk sem kell, hogy a specialis német anyag, a rendelkezésre álló bő források alapján correcte van adva s leírva, becsét emeli pedig az is, hogy majd mindenütt — kezdve a XVI. századon — a fegyverek vételára s értéke — mai pénzben — közöltetett.

S most, midőn ez ismertetés végére értünk, még néhány szót. A fegyvertani irodalom terén — bár tudjuk, hogy óhajításunk egyelőre csak *pium desiderium* — sok volna a teendő. Első a belföldi anyag gyűjtése, kapcsolatban a külföldi gyűjtemények tanulmányozásával. Ezt követné a nagyobb gyűjtemények catalogusainak olynémű publicatiója, mint az előttünk fekvő. A sok főuri fegyvergyűjtemény, az érdekes városi muzeumok s fegyvertárak illusztrált catalogusa bizony nagyot lendíthetne e tudomány-ág ismeretén. A muzeum catalogusa — a mikor elkészül — bizonyára irányt fog adhatni ezeknek is.

Nem ártana az ilyenből sportot űzni, ez talán mulatságos és *tanulságos* is volna.

Th—y L—s.

KÜLFÖLDI ADATOK AZ ARCHAEOLOGIÁHOZ.

(EMLÉKEK ÉS LELETEK.) *Közép-Syriának építészete.* Közép-Syriának építészete fölöttébb fontos a művészet történelmében. Nem mintha az ott jelentkező modorban másutt egykoru épületek nem emeltettek volna; mert e modor Közép-Syriának nem kizáró sajátja; de mivel a másutt emelt egykoru épületek vagy egészen elenyésztek, vagy csak is igen rongált állapotban és elszórva maradtak fenn, míg Közép-Syriában ellenben, az utazók tudósításai szerint, nem csak épületeket, hanem csaknem egész városokat találunk, melyek lényegükben hosszú idők folytán keveset változtak.

A muzulmanok betörése Közép-Syria lakosait a tengerparti erősített városokba szorította, honnan előbbi hajlékukba vissza nem kerültek soha, de a győztes islamiták, nomád szokásaiknál fogva, sem telepedtek le e vidéken, másrészt nem pusztították el az ott talált épületeket sem; mert ezek csupán nagy kövekből lévén emelve, már anyaguknál fogva sem szolgálhattak a nomád sátrak s más épületek emelésére; mi a régi épületek enyészetének minden korban főoka volt. Itt a kitünő anyaghoz a későbbi és jelenlegi szegény lakosok nem nyúltak, hanem nyomorult hajlékaikat jól rosszul a fennmaradt kőépületekbe illesztették és illesztik folyvást.

E nagy tömegben fennmaradt emlékek az építészet történetében nevezetes hézagot pótolnak. Alig vannak emlékek, melyek az időszámításunk előtti korba volnának visszavihetők; mert azokat a későbbi emlékszerű építészeti a VI-ik századtól a VII-ikig, újabbak anyagául használta föl; s így a főntebb kimondott igazság itt is áll. Az említett időponttól fogva sok építményen a keletkezés évét pontosan följegyezve találjuk, mi fontosságukat az építészet történelmében tetemesen növeli. Az utolsó keltezési datum az 565-ik év Kr. u.; ezentúl keltezést itt nem találunk, ámbár vannak utóbb emelt épületek nem csekély számmal.

Mindenek fölött, mint e tárgyra nézve igen jellemzetest, ki kell emelnünk, hogy valamint megtaláljuk itt a görög-római architektúrát utolsó stádiumában, úgy előfordulnak a későbbi stylek csirái, előfutói, sőt meglehetősen kifejlett állapotai is, még pedig nem csak a byzanti és arab központi kúp-építészeté, hanem mi sokkal nevezetesebb, még a román-stylé is.

Közép-Syria a tengerparti Syria és az ázsiai sivatag közt feküdt, délről éjszakra tartva. Régi épületei leginkább két csoportban fordulnak elő: Damascustól délkeletre, mely a hajdani Aurantid, Batania, Trachonid és Ituria részét foglalta magába és ma részben a Haouran nevet viseli. Az északi csoport Antiochia, Aleppo és Apamea körül fekszik és részét teszi a régi Seleucidának, Antiochene és Chaleidenenek. A talaj kihalt tűzhányó hegyeknek köszönhető, az élőfa ritka, kivált a déli tartományban, az építészeti anyag tehát itt főleg kemény bazaltkő.

E vidéket az ötvenes és a hatvanas évek kezdetén bejárták és tanulmányozták: Vogué, Waddington és Duthoit. Épületeit mérték és lerajzolták; Vogué másolta és magyarázta az itt előforduló sémi feliratokat, míg Waddington a latin és görög emlékekkel foglalkozott és tanulmányai eredményeit könyvében adta ki.

Vogué dízsmunkája két quarto kötetben ezen cím alatt jelent meg: «Syrie centrale, Architecture civile et religieuse du I-er au VII-e siècle par le Comte de Vogué. Paris, 1865—1877.» A szöveg 154 lapra terjed, az igen díszesen rézbe metszett táblák száma 151. A munka ára 90 o. e. frt.

Ezen vidéknek keleti táján Palmyra, a délin Petra, a déli és északi épület csoportja közt pedig Baalbeck fekszik; mindhárom nagy kereskedelmi emporium volt, melynek dús felvirágzása Közép-Syriaiét is hatalmasan mozdította elő. Vogué munkájában e három várost nem tárgyalja; alig adja egy-két épületének mását; mert ezt más utazók tették; de főként azért nem, mert e városok épületei, különösen csak a késő görög római igen pompás ugyan, hanem már is elkorcsosodott stylt mutatják. Kevésbé mint Közép-Syriában található itt oly elemeket, melyeket az arab, a byzanti vagy a román styl csiráiként lehetne tekinteni.

A *szerkezetre* nézve itt első sorban minden a kőanyagnak megfelelő s főképen a statika törvénye, a passiv ellentállás elve van szem előtt tartva; de a megnyílyen az ív, bolt, sőt a kúp is van alkalmazva, másodsorban a kölcsönös ellensúlyozásra, az activ ellenállásra is van tekintet, s épen ez az: mi a bolt- és vezetésen a kúp-építkezés további fejlődését előmozdítja. De az utóbbira nézve még sok tapogatással és csak többé-kevésbé sikerült kísérletekkel találkozunk.

Vogué szerint az építkezés úgy történt, hogy többnyire az alsó emeletet magába a sziklába vájták és a kivájás által nyert kő-anyagot a felsőnek emelésére használták; miért is az épületek rendszeren alacsonyok.

A szerkezetre nézve Vogué (m. 47. s k. l.) a következőt jegyzi meg. Az építő-fa abszolút hiánya mestereinket utalta a kő-ívek oly kombinációjára, mely által nagy téreket beföldni képesek lettek. — Párhuzamos, egymástól 6—10 lábra eső íveket húztak tehát, melyek tetejére egyenlő magasságra felvitt kőduczot helyeztek, ezekre jöttek azután a mennyezetet képező kőtáblák. Ha az ívek közti távolság nagyobb volt, vagy ha kiváló szerkezetet akartak előállítani, az ívekre rakott kőduczot egymás fölött megkettőztették s a felsőt az alsó fölött mindinkább kiszékesztették, mi által az ívek közti osztályok vízirányos mennyezete megrövidült. Néha a hevederívek fölötti rakvány háromszögű, s így a mennyezet belül s kívül a fa-nyeregtető alakját nyerte. A vízirányos mennyezetet lesúlykolt agyagos földdel megrakták s így az épület fölött terrace-okat állítottak elő, minők Keleten még ma is szokásosak. Az épületeken elég gyakran előforduló feliratok a hevederívek által képezett osztályt, arkádot, «apsis»-nak, a mennyezet köfödését «strater»-nek nevezik.

Az ívek a falból kiszökő pillérekben, azaz pilasterekben emelkednek. Némely esetben e belső pilastereknek, kívül kiszökő támpók felelnek meg, melyek által az ívek oldalnyomása ellensúlyozva van s így a kültámpók rendszere előkészítve. Közép-Syria építészete csak nem kizárólag kőépítészeti levén, a duczok elhelyezése egymás mellé igen egyszerű, nélkülözi, mint a régi hellen architectura, a kőragaszt (Malter), de nélkülözi egyszersmind az érczkapcsolat is, mely például a Parthenonnál még nagyban van alkalmazva. De mivel a nehezen mívelhető, igen kemény kő nem engedte azt különös szabályossággal kifaragni, a kőrakás, a francziák úgynevezett *apparelje*, nem lehetett rendes, nem képezett mindig egyenes *symetricus* vonalakat, hanem egyenetlenségében néha az u. n. *kyklopicus* rendetlen kőrakáshoz hasonlít. Ugyanezen kő keménységének tulajdoníthatni, hogy a középsyriai épületeken igen ritka az ember- vagy állatalakú plasztikai dísz s hogy az ornamentáció kiválólag *geometricus* és *symetricus* növényidomokra szorítkozik.

Azon esetekben, mikor nagyobb tér befödésénél az arkárendszerrel nem használhatták, Közép-Syria lakosai a kúpot is alkalmazták. Hengerfalakra kúpot emelni könnyebb, nehezebb a nyolczszög fölötti kúp készítése, de legnehezebb ha az épület alja négyeg vagy épen hosszúkás négyszög; itt a pálha (*pendentif*, *Zwickel*) szükségessé válik; ennek feltalálásához pedig a középsyriaiak csak sok kísérlet és tapogatkozás után jutottak.

Mi az épületek *elrendezését és nemét* illeti ezt; ámbár Közép-Syria polgárosodása a görög-római volt, nem minden tekintetben vall arra a kútforra, melyből eredett. Vannak ugyan, kivált az első két századból származó *theatrumok*, *thermák*, *templomok*, *castellumok*, *amphitheatrumok*, *síremlékek*, *basilikák* és több hasonló görög vagy római stílusú épületek itt is; azonban az egyenmű syriai épületek néha nevezetes módosításokon mentek keresztül, kivált pedig a basilika és a lakház. Az előbbiről, mivel a román templomnak megelőzője és mintegy anyjaként tekintendő, későbbben szólok, itt főképen a *lakház* rövid tárgyalására szorítkozom.

A *pompeji lakház*, melyet az antik ház egyedüli ránk maradt mintájának kell tekintenünk, elrendezésében és felosztásában bizonyos meghatározott, csak nem állandó szabályt követ, melyben a fő elemeket az oszlopcsarnokkal minden oldalán körülvett udvar, az oszlopcsarnok mögött fekvő, ablakkal nem világított apróbb kamrák és a nagyobb, a bejárással szembe eső terem képezik. Az udvar közepén áll az «*impluvium*», mely a féltetőkről lecsurgó esővizet felfogja és földalatti medenczében hűvösen tartja. A helyiségek e csoportja a nagyobb házak hátulján ismétlődik és kis kerttel végződik. Kisebb házakban az oszlop-

csarnok a középső udvarnak csak egyik vagy másik oldalát foglalja el; de az impluvium itt is ritkán hiányzik. Újabb kutatások és fölfedezések Pompejiben constatáltak felső emeleteket és azokon ide s tova az utcákra szolgáló erkélyeket; az alsó emeleteken igen ritka az utcára nyíló ablak. Hol kereskedési boltok nincsenek, ott rendszeren a ház az utca felől tömör fallal van elzárva.

Közép-Syriában alig találni városi házat, de még villát sem, mely oly rendszer épszögű tervet követne, mint milyen a pompeji rendszer házaké; az utcák magok szabálytalanok, sőt gyakran vak- vagy zsák-utcák, melyek csak egyes házakhoz vezetnek. A házak helyiségei nem tömörülnek, mint Pompejiben egy középpont körül, hanem a helyiségek szétszórva, sőt még a kapu is többször el van szigetelve. A tulajdonképi lak többnyire nagyobb tereméből és sokkal kevesebb kis kamrából áll, mint Pompejiben; az egész előtt végig vonul az oszlopcsarnok, mely nem ritkán pillércsarnokká változik. Gyakran a többi építménynél magosabban emelkedő lak a szabadba nyíló nagy ablakkal van ellátva és az oszlop- vagy pillércsarnokba is nyílik nem csak ajtó, hanem ablak is. A terem a nagyobb ür miatt vízirányos fa-mennyezettel vagy alólról látható nyeregteretével volt fődve, mint azt a háromszögű oromban fennmaradt gerendalyukak bizonyítják. A felső emelet az alsó kamrák kicsinyisége és kevés száma miatt volt szükséges, ez többnyire alacsony. Itt is a terem fő oldalán volt az oszlop- vagy pillércsarnok; az oszlopok vagy pillérek közt pedig rendszeren díszes kartámok, balustrádok vonulnak végig. E felső emeletre többnyire szabad ég alatti küllépcső (Freitreppa) vezetett, holott Pompejiben a lépcsőház rendszeren az épület tömörében volt elhelyezve. A lakosztályok többé kevésbé czélszerűen elhelyezése következtében az udvarok, noha egy háznál több is volt, szintén nem rendszer alaku épszögek. A mellékudvarokon vannak elhelyezve a gazdasághoz szükséges épületek, u. m. konyha, magtár, istálló, borház stb. E melléképületek néha nagy tért foglalnak el, egymás közt és a főudvarral többnyire úgy vannak összekötve, hogy a háznak elegendő egyetlen egy kapu, melyen keresztül az utcával közlekedik. Nagyobb gazdasági építményeket csak Pompejinek külvárosaiban, mezőgazdaságiakat az u. n. Diomedes villájában, kereskedelmi raktárakat a hajdani tengerparti kereskedelmi házakban találunk. A középsyriai városi házak többnyire kisebb-nagyobb kertekkel bírtak. Igen feltűnő, hogy e kertekben síremlékek találhatók, antik templom alakjában, sőt vannak sírok az előudvaron is; mi azt jelenti, hogy itt a városban való temetkezés nem volt tiltva. Hol a lakosztály az utca felé volt fordítva, ott a felső emeleten erkély (Balkon) elég gyakran fordúl elő, mit Pompejiben ritkán találhatni, meglehet azért, mert ott a házak felső emelete többnyire elpusztult. Általán véve a középsyriai lakházak szegényesebbek a pompejiéknél, hanem becses kőanyaguknál fogva sokkal solidabbak, tartósabbak.

Vogué az u. n. arab-stylt a Sassanidák perzsa styljétől származtatja s szerinte az inkább perzsának nevezhető. De minthogy a mohamedán vallásuak stylje u. m. az arab, mór és török oly sajátsággal bír, mely e hitbeliek közös tulajdona, inkább izlámának mondhatni. E stylnek több elemeit találjuk Közép-Syriában.

A 24. táblán látunk több ajtó fölötti díszítményt, melyek egy kharbet-elbeidani kis kastélyhoz tartoznak. Vogué kérdi: vajjon e kastély maradékai nem származnak-e az V. és VII. század között uralkodó Sassanidák egyikétől és nem mutatják-e a régi írók által különösen dicsért sabaei művészetek egyik példányát. Másrészt V. ügy nyilatkozik (70. l.): «A faragványok stylje egészen sajátos és emlékeztet kissé indiai vagy perzsa izlésre. Hy idegen elemet kivált az állat-fries áru el. Látunk itt elefántot és púposhátú ökröt, melyeket más művész nem faraghatott, mint kinek hazájában e négy lábúak honosak; a sakál által leejtett kos, a sólyom által elért gazella egyúttal a sivatagban szokásos vadászatra és oly jelenetekre emlékeztetnek, melyeket az arab művészek ábrázolni kedveltek.» Hozzá adhatni, hogy az ornamentalis gyűrűk egymásba füzése és némely növények különös alakja is az izlamita művészet sorába helyezhető.

43. tábláján Vogué egy betoursai ház termének különféle ornamentatióját adja. E házat a terem falára rendetlenül és mintegy mintákként faragott díszek miatt ügyes szobrász házának mondja. «Az összekötés, melyben geometriai vonalak külön alaku levelekkel vegyülnek, engem első sorban érdekelnek; mert azokban a compositió oly előmintáit látom, melyek az arab ornamentatió alapját és jellemét teszik.»

Az 50. t. látunk öt ajtó és ablak fölötti félkörű mezején kifaragott mér-művet (Maasswerk), melynek ketteje ugyanis izlamita jellemű, az egyik sajátos nyolczágu csillagának egymás melletti elhelyezése, a másik egymásba fűzött gyűrűi után. Hasonló gyűrűfűződések fordulnak elő a 81. t. egyik kartámán is, mely Deir-sonbil egyik tizemlékéről van levéve.

A 110. t. egy refadi háznak oszlopcsarnokos homlokzata van másolva. A ház, felirata szerint, 510-ben épült, Simeon volt tulajdonosa, Airamis pedig építész. Az oszlopcsarnok fölött párkányzat-féle diszitmény fut végig, de nem követi tovább a korona-párikányzatot, hanem épyszögben törve a csarnok nyílása két oldalán ereszkedik le és szárát csigában végzi, Vogué szerint e csiga- vagy voluta-végzés itt legelőször jelentkezik az antik építészetben és később az arab (de még a román építészetben is) gyakran fordul elő.

Az izlamita constructióra nézve, találjuk Közép-Syriában a patkó-ívet (l. V. 33. t. fülke fölötti patkó-ívet) és a tojásdad kúpsüveget (l. V. 21. t. az ezrai templom kúpját).

A *byzanti stílus* két fő jellemvonása: a központi elrendezés és a tökéletes pálhás kúp. A kúp fejlődését csirájától fogva Közép-Syriában találjuk. Midőn a kúp köridomu süvegét (la calotte) rendes négyszögre helyezük el, a süveg alapján csak négy pontján nyugodhatik; miért is, hogy annak nagyobb alapja legyen, az alsó négyszög minden sarkára új ferdén fekvő követ vagy alapot kell rakni s így a négyszöget a kört inkább megközelítő nyolczszöggé tenni. E módot követve látjuk a chaggai kalybelen, azaz kis kápolnában (6. t.), mely eredetileg még pogány szentély volt és V. nézete szerint, előépítkezéssel keresztény kápolnává a IV. század végén alakítottatott át. Itt a négyzet sarkaira négy hatalmas ködudcot raktak, melyen a termésköböl szerkezett kúpsüveg nyugodott. Hasonló módon jártak el Chagga más kúpos terménél, melynek alapja nem négyzet, hanem hosszúkás négyszög (l. V. 8. t.); de e kúpnál nem csak termés-, hanem ezen kívül rendszeren faragott ékkövet is használtak. Hogy a kúpsüveg kör alakját még inkább megközelítsék, a négy sark nagy kövei fölébe másod sorban raktak s így tizenhat- és harminczkészsöget képeztek. Ez úgy tetszik az ezrai 510-ből származó templomnál történt, hanem itt csak két kősor alkalmazásával; mert az alap maga már is nyolczszögű. Megjegyzendő, hogy Vogué a bedólt kúpsüvegnek tojásdad alakot tulajdonít, minőt már assyr domborműveken látunk s mi oly gyakran fordul elő az arab moseákon. Az átmenetet a négyszögből a nyolcz-, tizenhat- és harminczkészsögre, Vogué világosan vázolja szövege 44. lapján. Az utóbbi a kúpsüvegnek már igen alkalmas alapját képezi; azonban még ez is az üres gömbszelvényű pálhának csak korai előkészítőjeként tekinthető.

A ravennei sz. Vitalisról címzett templomot Ecclesius püspök 526-ban kezdte építeni és Maximilianus püspök 547-ben szentelte föl. Ennél tehát régibb az ezrai. 515-ből származó sz. György templom és, Vogué szerint, az ezzel egykoru bosrai székes-egyház (l. V. 21., 22. és 23. t.). Mindhármának alapterve lényegében azonos: középső nyolcz pilléren emelkedő kúpos rész, körülvéve nyolczszögű körüttal, melynek minden sarkán egy-egy félkörű fülke van, keleti oldalon félkúppal fődött, kiszökő, belül félkörű, kívül többszögű apsis és annak északi és déli oldalán mellék, sekrestye-féle építmény. A bosrainak belső kúpja; mert nagy átmérőjű, vagy mert a kúp rosszul volt szerkesztve bedólt, és helyette később hosszúkás három hajós templomkát építettek, de körűtja a négy fülkével fennmaradt. E szerint a ravennai templomot az ezrai leányának mondhatjuk s így nyilvánvaló, mily korán kezdődött keletnek befolyása a nyugatra. A kúpépítészetnek kifejlése abban is mutatkozik, hogy az ezrai templomban a kúpsüveg nem közvetlenül a nyolczszögön emelkedik, hanem a két rész közt nyolczszögű henger van húzva és hogy e henger ablakkal van keresztül törve; holott régebben a világító áttörések vagy ablakok magában a kúpsüvegben nyílnak. E hengert vagy dobót (tambour, Trommel) Vogué maga neve a legrégibb példájának tekinti.*

* A la base de la coupole règne une série de petites fenêtres; c'est le plus ancien exemple existant d'un système d'éclairage qui réçut à Sainte-Sophie de Constantinople son plein développement (62. l.)

A rómaiak kúpjaikat oszloparkádokra rakták föl, mit kerek alapu épületeknél könnyű szerrel tehetek. Példájukat Közép-Syriában is követték, de nem mindenütt; mert átlátták, hogy a kúpnak erősebb alap kell, s így az ezrai kúp alatt már oszlop helyett erősebb pilléreket találunk, még pedig ugyanazon czélszerű, a kúpnak és a mellékhajónak boltozatát már lenn előkészítő alakban, melyet innen a későbbben emelt ravennai templomban is alkalmaztak. Hogy az oszlop erejében nem mindig bíztak a syriai, kiviláglik abból, hogy találunk templomokat, melyekben a középhajó oszlopai úgynevezett köpenynyel körül-vétetve, erősebb pillérekké változtak. (L. Vogué 19. t.)

Az épületek *ajtói* rendszeren megtartják a görögromai keretek tagozását; többnyire egyenes vonalú felküszöbvel zárvák; de e küszöb fölött igen gyakran tömör félkörű mező emelkedik, mely többé-kevésbé díszes mérművel ékeskedik. A *kapuk* és nagyobb ajtók csaknem rendszeren ellátás e félkörű mezővel, a „*tympannummal*“, melyet soktagu öregív «archivolto» keretel. Mind két módot a későbbi byzanti épületek is követik, jelesen pedig sz. Zsófia temploma Konstantinápolyban. Hasonló az ajtók kereteléséhez az *ablakoké*. Az ajtószárnyak, mint több maradványai mutatják, nem fából, hanem kőből készültek, ámbar az antik ajtószárnyak díszítését itt is utánozták. Még nevezetesebb, hogy az ablakokat is mozgó kőtáblákkal zárták el, mit egyrészt a fa ritkaságának, másrészt az üvegtáblák tökéletlen és nehéz készítésének tulajdoníthatni, hisz a nagyobb üvegtáblák előállítására még sokkal utóbb sem haladott sokra, úgy hogy a XV-dik századig a templomokban kisebb darabokból rakták össze a nagyobb táblákat. — A középkorban félig áttetsző követ, minő az alabastrom, használtak kisebb ablakok záráására; de ez is a fényűzéshez, a pazarláshoz tartozott. Hogy azonban még airt ablaktáblánál is a helyiségben némi világosság legyen, a kőszárnyakat vagy táblákat apró lyukakkal törték át, melyek kereszt-, csillag-, rosette s más idomokat mutattak. — Ez tudunkkal először Közép-Syriában történt, innen vette át a byzanti styl. Ilyen ablakok voltak sz. Zsófia konstantinápolyi templomában is. Vogué 13-ik és 14. tábláján hat, különböző épületekről vett ily ablak-másolatot ad. Látunk itt egyszerű kerek alaku átlukasztatásokat, másutt a kerek lyukak a körperipheriában vannak elhelyezve, vagy csillagot vesznek körül, a csillagok pedig hat vagy levél- vagy félhold-sugarakból vannak szerkesztve.

Mi az *oszlopokat* illeti, azok *kapitaeljei* rendszeren a görögromai alakot és díszet mutatják. Gazdagsága tekintetéből a rómaikorinthei mi mintát elébe tették a régibb görögkorintheinek, de az akanthuslevél közelebb áll a görög, mint a római akanthuslevélhez. Az előbbi levélosztályainak végei hegyesebbek, az osztályok közti bevágások kevésbé mélyek és tisztábban kereknek, a rómaiak vese-alakuk, végre a görög akanthusnak fő-középső szára (nervure) nincs díszítve, mint a római. Közép-Syriában a kevésbé művészién kidolgozott akanthusokban a görögnek tulajdonait nevezetesen fokozták: a leveleket meghosszabították, végüket hegyessé (spiessig) tették. Ilyen akanthusokat találunk az egykoru, sőt még régiebb jeruzsalemi épületekben és főként a későbbi szent Zsófiában Konstantinápolyban. Ha tehát a jeruzsalemiak régebbek, alkalmasint Syria révén jutottak Konstantinápolyba. De vannak ilyeneken kívül egyszerű és kevésbé tetszetős ágas-bogas akanthusok is. Olykor az akanthust nádlevéllel helyettesítik, sőt hihetően egyptomi kapitaelektől vett gombát is alkalmaznak a kapitaelekre, minok példáját I. V. III. tábláján, hol a refadi templomról vett keresztdíszes kapitael van másolva, minőt a byzanti építészett későbbben oly gyakran alkalmazott. Az *oszloplábnál* merőben megtartották az attikai alakot, hanem tagjait szaporították az ioninak tagjaival. Igen nevezetes, mennyire hasonlít az 510-ben épített refadi templomnak oszloplába (V. III. t.) a sz. Zsófiáéhoz. Van olyan eset is, melyben az akanthus kapitael megfordítva oszloplábnak használtatik; hasonlólt már a perzsa építészett is gyakorlott, melyben harangalaku oszloplábakat találunk.

A középsyriai épületeket egészben mintegy az antik görögromaiak folytatásaként tekinthetni; de minthogy már a későbbben kifejlett stylek csiráját mutatják, mintegy átmenetet jeleznek az antik építészettől a középkoriba. Ezért gyakran elhagyják az antik szigort. Az *architrav*, majd a *fries*, majd mindkettő elesik és a *koronapárkány* közvetlenül a sima falat végzi be a tető alatt. E körülményt annak is tulajdoníthatni, hogy, mint Vogué is megjegyzi, az épületek általán véve alacsonyak, kivált a felső emeletek és hogy a kapu öregíve gyakran

belenyúl a felső emeletbe, sőt az oromba is. Az öregív körül vonul aztán a gerendázat mindhárom osztálya hanem fölöttébb keskenyített alakban. E mód általánossá válik a bizanti építészetben, de kezdetét már Diocletianus palatájában, sőt még ennél régebb római épületeken is észreveszszük. E modort többé-kevésbé Közép-Syriában rendszeresen gyakorolják, hol azt mintegy állandó ujtásnak tekinthetjük; sőt vannak esetek, kivált síremlékeken, melyekben az architrav és fries teljes elmellőzése mellett, több egymásfölötti ugyanazon alakú párkányzat szökik ki a sima falból. Hol architrav, fries vagy ehhez hasonló tag fordul elő, ennek díszé többnyire az ágas-bogas bizanti akanthus, a venyige, hanem merev háromszögű és nem természetszerű levéllel, különféle, néha díszes rosette, melynek közepén a Krisztus-monogramma foglal helyet. E monogrammat különben igen gyakran szokták díszül használni, hihetően a vallásos érzék ösztönzésére; hasonló díszitményként használtattak különféle alakú edények, vázák.

A gerendázat két alsó osztályánál nagyobb szerepet játszik a legfelsőbb, a korona-párkányzat, mely lassan-lassan egészen eltér az antik rendszertől, még pedig két irányban; vagy egyszerűségében megközelítvén a csak három tagból álló egyiptomit, vagy a tagok újja alakítása és folytonos szaporítása tekintetében, előkészítvén vagyis inkább szülvén a bizanti tagok *superfoctatióját*. A legnevezetesebb átváltoztatáson ment át, mint Vogué is helyesen veszi észre, az egymásba olvadó horonyból és pálczatagból szerkezett karnies (douceine, Rinnleisten), melynek felső része mindinkább növekedett az alsónak hátrányára. E tagot aztán a koronapárkányzaton többször is, különös czél nélkül, csak a koronapárkányzat magasabbra emelése végett ismétlik, ellenben az antik esvetőt (larmier, Hängeplatte) elhanyagolják, midőn ezt vagy kevésbé szöktetik ki vagy czélelleszen keskenynyé teszik. Azonban ez eljárás mentségül felhozhatni, hogy a száraz éghajlat kevésbé kívánta a falak óvását az esővíz ellen.

A tartomány szegénysége épület fában szükségessé tevén a tetőnek kőszerkezetét, ez csak ritka esetben nyeregtető, hanem rendszeren vízirányos kőfedés, melyre agyagos földet sulykoltak. Az esőnek nagy ritkasága miatt az épületek terraceai Egyiptomban a földbefödést nélkülözhatték s így a zarándokok lábalkájukat bevéshtették a mértföldek számával, melyeket utjokban megejtettek. Assyriában és Perzsiában ellenben a lesúlykolt föld rendszeren használtatott, s innen vették át használatát Közép-Syria lakosai is. Hol nyeregtető van alkalmazva, ott alól az antik csatorna és a befedő táblák kezdete is fenn van tartva. Itt tehát kevés eltérést vehetni észre a régebbi mintáktól. Végre a kúpnál a föld lesúlykolása elmaradt és valamint a későbbi bizanti kúpoknál is, s a süveg vagy ékkövekből vagy falragaszszal összekötött tört kövekből alkotott szerkezete (bloecage, Zwicksteine, Gussmauerwerk) közvetlenül a szabad ég alatt feküdt.

Henszlmann Imre.

Numismatische Zeitschrift, herausgegeben von der Numismatischen Gesellschaft in Wien, durch deren Redactions-Comité. Zwölfter Jahrgang. Zweites Halbjahr. Juli—Dec. 1880. Wien. 1880. III. tabla. 25 fametszet. 289—522. l.

Tavalyi évfolyamunk utolsó számában föntjelzett folyóiratnak két félkötetét volt alkalmunk bemutatni. Ezúttal az 1880. évfolyam második félkötete fekszik előttünk. Kilencz nagyobb közlés, érmészeti irodalmi szemle, vegyesek s az eddig megjelent tizenkét kötetről általános tárgymutató foglaltatik benne, s ezenfelül három tábla ékíti a magyarázó szöveget. Bö tartalom, bizonyos összefoglaló, általánosító szellem, a különleges tárgyak elhanyagolása nélkül, kiváló előnyei e «szerkesztő bizottság» kiadta vállalatnak. A dolgozatok közül egy: a Schalk Károlyé: a bécsi garas-pénzlábról a XV. században (1424—1480) érdemli meg első sorban a hazai érmészet iránt érdeklődő közönség figyelmét. Előbb azonban szemlét tartunk a többi közlemény fölött s azután kerítünk sort a Schalk-féle közleménynek, hogy annál bővebben szólhassunk róla.

A füzet élén dr. Mordtmann neves orientalista újabb himjaricus érmeket ismertet. Himjaricus érme alatt, arab, oly fajta érmecket értünk, melyek az izlam elterjedése előtti korban Arabiának államosított részeiben verettek. Langlois, Arnaud, Longpérier, Prideaux, Schlumberger foglalkoztak eddigelő arab, s kivált déli arab érmeikkel, kikhez most Mordtmann is a birtokában lévő érme megismertetésével járul. Nehány évvel ezelőtt Dél-Arabiában, Marib táján nagy

ezüstleltre akadtak ilyfajta érmekből, mely ötfelé is került. Legnagyobb részét: 300 darabot a British-Muzeum szerezte meg, leírásuk a Numismatic Chronicle 1878. IV. rész. 273—284. ll. olvasható, 180 darabot Schlumberger G. szerzett meg Párisban, s közzétett. Mordtmann e munkát már csak cikkének megírása után olvasta s így ettől függetlenül nyilvánítá nézeteit. 14 darab himjaricus érem jutott Mordtmann birtokába s ezeket írja le, főleg történetnyelvészeti szempontból. Két csoportra osztályozza ez érmekeket: I. melyek hátsó lapjukon a bagolylyal, athenaei pénzutánzatoknak mutatkoznak, II. súlyok, képveretők s formájok tekintetében belföldi veretekre. Az utánveretek közt vannak, melyek a N.-Sándor előtti régibb athenaei folyópénz-minták után verettek, s Gaza, mint csomópont révén kerültek a sabai leghatalmasb déli arab királyságba, s ott aztán imitáltattak. Ezek teljesen az archaicus módra veretett atheni drachmakat veszik mintaképül, mellső lapjukon: Athene-fő, a hátsón bagoly.

Az újabb stylűek a Sándor utáni atheni veretek utánzatai, hátsó lapjukon a bagoly amphorán ülve. A többi hét bennszülött király verette érem leírása következik azután, melyből kiemelhetjük, hogy M. a legendákból nagy szakavatottsággal fejt meg az egyes verető királyokat s korukat. A fejtegetésekhez egy jól sikerült heliotypicus tábla van csatolva. Numismaticai munkáknál a heliotypiát immár szelvében használják, úgy tudjuk, hogy a tervbe vett magyar numismaticánál is e gyakorlati módra lesz tekintet. Megjegyezzük egyébként, hogy Schlumbergernek ugyancsak e tárgyról írott s följebb mondott dolgozata inkább az artistikai részletekre terjeszkedik, míg Mordtmann cikke a legendák megfejtesében jeleskedik.

A második cikkben Missong Sándor, egy Krajnában talált s eddig ismeretlen érmet, Tacitus császár consulátusi érmét, mutatja be.

Mellső lapja: IMP | C | M | CLA | TACITVS | AVG, veret: babéros mellkép jobbfelől tekintve körded paláttal.

Hátsó lapja: P | M | TR | P | COS | PP Tacitus togában balfelé fordúlva; jobbjában ágat, baljában scaptrumot tart.

Ércz, nem eléggült helyein az ezüstözés nyomaival. 21/22 mm.

Dr. Luschin ismertebb osztrák érmész egy hosszabb cikkben az ú. n. «Rollbatzen»: egy a XV. század elején s a XVI. derekán közkeletnek örvendő német-, svájci-, olasz váltópénz etymologicus értelmű igyekszik fölvilágosítani. E kérdéshez Groten kezdve igen sok német numismata szólt, s mint Luschin ügyesen kimutatja: egy sem alaposan. Ő legelőbb a váltási rendeletekből kimutatja a pénznem keletkezését, bebizonyítja, hogy a sokféle veretett «rollopatzenek» Konstanzból erednek. Konstanzban 1406-ban Hohenlandenbergi Hugo vala püspök, jóra való, takarékos ember, ki elődjeinek adósságait fizetendő: nagyobb pénznekem verhetéseire szabadalmat nyert. Ő verette aztán a címérével ellátott batzeneket; címere pedig (a landenbergi) négyelt paizs, első és negyedekben vörösben három ezüst *karika* (rollen), a második és harmadikban aranyfekete négyelés. E három karikáról a név: rollbatzen. Ausztriában nem igen divatozott ez eleintén igen jól vert pénz, Magyarországon egy 1542. kassai levélt. ügyiratban, egy számadásban találtuk, hogy egy német lovascapat-hadnagy hagyatékából 91 ily rollbatzent (rollobassum) 7 magyar forintra váltottak be. A fejtegetés tetszetős, s nincs semmi ok ez indokolt feltevést bizonyító erejűnek nem ismerni el.

Kisebb vagy legalább nem elég közvetlen érdekű közlések: a Trachsel C. J.-é, ki appenzelli és sz. galleni kiadatlan érmekeket közöl, a Donnebaueré, ki a negyvenes években nagyban gyártott XI., XIV., XVI. és XVII. századbéli cseh denárok és jetonokról értekezik, melyeknek hamis s nem rég Prága mellett «véletlenül» felásott mintái birtokába kerültek. A közlést kimerítővé teszi Smolik cseh tanár cikkének szórul-szóra való lefordítása, ki a hírneves Kilián-féle cseh-gyűjtemény hamis darabjait ízről-ízre kimutatja. Ehhez adalékkul a cikkíró is sok érdekeset közöl. Ugyancsak Trachsel az öttingeni grófi és hercegi érmek s emlékérmekről nyújt áttekintést, Mayer Adolf pedig négy darab Mária Terézia és Ferencz képével ellátott iker-tallérját közli, melyek szerinte valószínűleg próbaveretek.

Egész új tárgyat ölel fel Haas József, császári és királyi alconsul Shanghai-ban, ki siami érmekről értekezik. A numismaticai irodalmi rovatban,

két minket magyarokat is érdeklő ismertetés olvasható: a Montenuovo-féle gyűjtemény erdélyi érmeiről s Reissenbergernek a Bruckenthal-féle erdélyi érmeiről írott catalogusáról. Mindkettő elismerő hangon nyilatkozik e lajstromokról.

S most sort kerítünk Schalk Károly értekezésének: a bécsi garas-pénzlábról a XV. században. Schalk úrnak egy hasonló tárgyú értekezéséről, mely a magyar aranyforint kérdésével szoros kapcsolatban állott, múlt számunkban megemlékeztünk. Sok utánjárás, ügyes kombinálás mutatkozott abban s nem hiányzik a szóbanforgó mostaniban sem.

Magyarország pénzverési és pénzegységi viszonyainak megszilárdításában az Anjouknak van legnagyobb részük, sőt kizárólagos érdemök. 1323—1386-ig a magyar aranyforint az európai pénzpiaczon a legkedveltebb pénznemek egyike, ligája a legszabatosabb, verve jól van, kiállítása csinos. A XIV. század végétől a XV-iknek derekáig értékében ugyan folytonos változás észlelhető, de Mátyás király, sőt Ulászló idejében is Európa keletén a többi pénzfajokkal szemben bizonyos szabályozó hatással bír; az osztrák, lengyel és cseh, valamint a déli tartományok pénzeivel szemben az a szerepe, mi a velencei pénznek a Levanteban. Ezzel szemben nem tagadható az sem, hogy kivált a határokon ugyancsak a bécsi fillérek és garasok, a lengyel s a cseh garasok magyar földön is és pedig gyakran teljes értékben forogtak, roszt veretük s értéktelen ligájok daczára. Nem használtak itt az ország törvényei; a közlekedés s az üzleti összeköttetés, valamint a váltópénznek sokszor hiánya csak terjesztésére voltak az idegen pénznek. Viszont a magyar pénz is széltében elterjedt és Schalk értekezésének épen az a ránk nézve tanulságos része, melyben kimutatja, hogy a magyar forint ligáját a bécsi fillérek veretésénél figyelembe vették, sőt azt tanuljuk az egészből, hogy a XV. században a magyar pénzverés határozott superioritást mutat az osztrákkal szemben. A 23 karatos magyar aranyforint alapján, mely 256 lat finom ezüstnek egyenértéke és Schalk szerint 403 frtnak osztrák értékben felel meg, 1424—1480-ig összeállítva találjuk a bécsi filléreknek *a)* forgalmi, *b)* belső (intrinsicque) értéket. Kiténik e táblázatból, hogy a fillér belső értéke 1424—1435-ig: 225 o. é. krajczár, 1436—1457-ig: 1968 kr., 1457—1460-ig a bécsi pénzverő nem működik, s 1460-tól a század végeig körülbelül 164 kr. A bécsi fillérek cursusa a magyar aranyforintokkal szemben 1461—1502-ig a Bécs-városi kamarai számadások, Birk és Chmel Regestái s levéltári adatok alapján van föltüntetve. Megértjük ebből, hogy 1461—1502-ig a magyar forint 180—330 bécsi fillérig emelkedett értékben.

Tagadhatlan, hogy Schalk kimutatásai igen értékesek a magyar pénzlábról foglalkozóra nézve, már csak azért is, mert a sok utánjárást s valóban napszámos-türelmet igénylő számadás-böngészést és levéltári buvárlatot megtagarítja. A német (bécsi) pénzverő mesterek s a pénzverő házak ügyelőinek névsora egészítvén ki a tanulmányt, az alsó ausztriai monographusok lekötelve érezhetik magukat. Kutatásának eredményeit Schalk a «Blätter für nieder-österreich. Landeskunde» cz. folyóiratban (1881. 1. füz. 120. l.) már értékesíti egy közgazdasági tanulmányban, holott is Bécs városának 1458. adóssági tételeit fejti ki az általa kiszámított pénzértékekben föltüntetve.

Schalk tanulmányaitól az inductiv tényezőkül szolgáló adatok bőségét, mondhatni bizvást pontoságát, eltagadni nem lehet, mindamelltt az eredmények egyoldalúak. Teljes képet nem nyerünk a pénzviszonyokról. Nekik osztrákokul, tekintve a számadások s a pontos feljegyzések nagy számát egyrésztől, a forgalmi terület központosított s a mellett kicsiny voltát másrésztől, továbbá azt a körülményt, hogy az úgynevezett Münzrecht, a pénzverési jog határozott szabványokban jutott érvényre — e feladat megoldatása sokkal könnyebb. Nálunk a hol nyolcz, tíz pénzverő-ház termékei más-más láb szerint veretve, más-más értékben forognak, s az okleveles anyag szét van szórva széles e Magyarország minden levelestárában, sokkal nehezebb pontosabb eredményekre jutni. Lássunk csak egy felületes példát:

<i>Pénznem</i>	<i>Érték</i>	<i>Forrás</i>
Florenus aureus 1366.	a felső vidéken 33 garasban fogadtatott el, holott I. Lajos végz. szerint 14 garas, vagyis 84 denár az értéke	Orsz. Levéltár. NR. 1698 : 133.
“ “ 1367.	30 garas	NR. 944 : 9.
“ “ 1370.	28 “	NR. 1045 : 1.
“ “ 1374.	30 “	NR. 10 : 26.
“ “ 1378.	36 “ Visegrádon	NR. 602 : 1.
“ “ 1379.	38 “ 1 garas = 4 denár	NR. 382 : 18.
“ “ 1381.	40 “	NR. 58 Ansp.
“ “ 1381.	100 denár = kis ezüst «Zerechyn» pénz	NR. 21 : 23.
Florenus aureus vel Ducatus 1382.	Zalában 45 garas, 1 garas = 4 denár	NR. 4 : 62.
1383.	42 garas	NR. 324 : 16.
1388.	Visegrádon 60 garas	NR. 621 : 27/28.
1402—7.	38 garas, kassai liga szerint	NR. 750 : 34.
1405.	Szerémben 33 garas	NR. 15 : 12.
1406.	100 új denár	NR. 1672 : 86.
1406.	25 új garas	NR. 1081 : 12.
1415.	133 denár	NR. 688 : 53.
1424.	100 denár	NR. 20 : 7.
1425.	Ungban 48 új denár	NR. 196 : 26.
1429.	egy tiszta aranyligából vevett forint 4, száz denáros forintot ér	NR. 725 : 7.
1522—1582.	a magyar forint 74, 75, 80 krban fogadtatott el	kamarai akták.
Libra latorum denariorum 1355. 1373.	6 pensa = 60 magyar denár	NR. 401/22.
Viennensium 1375.		
Libra nigrorum denariorum Vienn. 1436.	240 denár	fasc. 608. Actorum ex aula.
• Marca latorum den. Viennensium 1305. 1337. 1385. 1434.	100 denár	u. o. s. fasc. 324/16.

E kis és nem teljes táblázat mutatja, hogy mennyire ingadoznak az értékek a magyar birodalom egyes vidékein.

Már most tekintve, hogy Schalk az Ausztriában forgott pénzekről való följegyzéseket vette alapul, nyilvánvaló, hogy eredményei csak territorialis becslések s ha használhatók is, de nem exact (amennyire az e fajta eredmények olyanok lehetnek) becslések.

E mellett nem szabad megfejeltkeznünk arról, hogy ez csakis az érczérték abszolút akkori s az 1857. ércz-conventio szerint kiszámított becslést tünteti, a *pénzérték viszonylagos nagyságát a mostaniakkal szemben feltüntetni* Schalk meg sem kíséri.

Alig van ennél nehezebb, s mégis csábítóbb feladat. A közgazdaság, a kereskedelem, az igazi történelem: az emberi társadalom fejlődésének, érdekesnél érdekesebb kérdései vetik fel minduntalan magokat a buvárló előtt, nem csoda, ha biztos katalógus nem létében lépbe téved. Montanari (Della moneta), D'Hume (Essai sur le commerce), Pagnini (Del pregio delle cose), Neri, Conte Garnier, Leber (Appréciation de la fortune privée au moyen âge), Peruzzi (Storia del commercio e dei Banchieri di Firenze), L. Cibrario (Economia Politica del Medio evo) s még többen foglalkoztak ez érdekes tárggyal. Az eddigi eredmények — az olasz és francia világkereskedelmi adatok alapján — arra jutnak, hogy

1. át kell változtatni a régi pénzt újra, amennyiben kikutatjuk az érczvegyíték mennyiségét (a belső értéket) s azt a mai értékre változtatjuk át.

2. Összeállítjuk a gabonaárakat bizonyos időszakról s közép arányost keresünk.

3. A régi mértékek nagyságát derítjük föl.

4. A mai s a régi gabonaárak viszonyát szembeállítjuk, s aszerint calculáljuk a pénz becslését.

Természetes, hogy e számításokhoz, sőt még ahoz a közgazdasági tételhez is, hogy a gabonaárak emelkedése folytonos egyensúlyban van a népesség számának gyarapodásával, még sok szó fér, de tagadhatlan az is, hogy gyakorlatilag csak úgy van haszna e kutatásnak, ha látható alakban hirdetjük az ígét. Schalk ezt meg sem kísérette, ami hiány ugyan, de hogy a bécsi fillérek kutatásánál a magyar anyagot teljesen mellőzte, az minden jó tulajdonságai mellett arról teszen tanuságot, hogy *csak* osztrák tudós.

Thallóczy Lajos.

Alterthümer der Herzegovina. Von Moriz Hoernes. (Mit 34. Abbildungen) Wien. In Commission Carl Gerold's Sohn. 8-r. 124. l. Különnyomat a bécsi akadémia kiadványából.

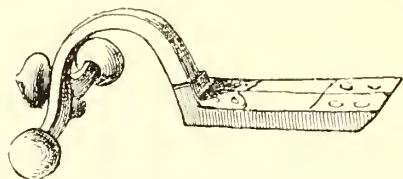
Alig egy évvel az occupatio után, a bécsi közoktatási miniszterium Hoernes Móriczot, ki eddig római régiségekkel foglalkozott, s néhány iparművészeti kérdéssel bibelődött, Bosniába s Herzegovinába küldé, hogy ott a római régiségeket tanulmányozza. 1879-ben tavaszkor négy hétig utazott Hoernes Herzegovinában, de csak a Narenta, a dalmát határ s az Imoski-Mostár közti vidéket látta. A mi római régiséget talált — édes keveset — a Hirschfeld lapjában tette közzé. Ebben a 124 lapra terjedő füzetben a két tartományban oly nagy számmal előforduló s annyira specifikus stećak-ok (emlékkövek) leírását adja, s illusztrálja rajzokkal.

Megvalljuk kétszeresen érdekelt minket e kis mű; egyrészt, mert magunk is láttuk jó részben a Hoernes leirta emlékeket, másrészt mert az Arch. Értesítő m. é. 303—308. lapjain a stolaci kövek közül néhányat itt bemutatánk. Már említett közlésünkben megvallók, hogy két-három temető emlékeinek megtekintése után általános következtetéseket vonni sem nem akarunk, de nem is tudhatunk. Nehány jellemző tulajdonságát ez emlékköveknek kiemelve, azokat ó-szláv, vagyis XIII—XV. százbeli emlékeknek tartottuk. Az emlékeken látható ábrák közül többet mi is lerajzolánk, de csak kettőt közöltünk. Hoernes 32 rajzot ad, csinos kivitelűt. S mégis előbbre viszi-e velök, s egyáltalán utazása eredményeinek közzétételével ez emlékek ismeretét? Egy mákszemnyivel sem. Érdekes forrás, pontos rajzok, de még csak nem is teljes szemléje a beutazott vidéknek.

Bosnia és Herzegovina régiségeire nézve kalauz annál kevesebb van, mert utazási könyv sincs elég, s a mi van az is vázlatos. Roszkievicz, Thoemmel, Blau, Saint-Marie újabban Schweiger-Lerchenfeld, Sterneck, Jukić munkái adnak valamelyes utasítást, de épen csak annyit, hogy van, Hoernes e részben jól tette, hogy a hercegovinai franciskanusok historiai schematismusaiban (az egyik 1867. Spalatoban, a másik 1873-ban Mostarban nyomatott, de igen kevés példányban) közölt Bakula Péter mostari vicarius írta jeles régészeti s mondai conspectust vette alapul. De aztán nemcsak, hogy alapul vette, hanem szórul szóra lenyomatta, úgy hogy a munka, bár sok becses reflexió van benne, nem egyéb, mint az érdemes Bakula conspectusának németül commentált s illusztrált kiadása. Ami különben a páter munkájának nem ártott; jól mondja Mostarban irt előszavában:

«Adde nos (az olvasóhoz szól), inter turcas et schismaticos, zingaros, ha-breos commixtim viventis integram hujus Provinciae populationem eformare: sed illi omnes quum nulla Registra habeant, aut cum habent eadem nosmet cautissime celent; antiquitatum monumenta introspicere haud permittant; qua via vel animosissimus completam historiam concinnare poterit?» A viszonyok ugyan jobbra változnak, de azért a Száván túli Európa még mindig kívül esik a civilisált kutatási területen.

Hoernes bár látta az általunk is beutazott vidékeket, nem vett mindent tekintetbe. Mi más szempontból indulván útra: a sporadice előforduló régészeti mozzanatokot, csak mint bonum meliust vettük tekintetbe. Így Stolactól egy negyed mértföldnyire észak-déli irányban egy ölnyi mélységben téglákkal falazott római sírra találtak kórház-ásás alkalmával a mult év tavaszán. A sírban egy férfi, egy nő, s egy gyermek váza találtatott. Ezekkel együtt két fibulát leltek. Ime az egyiknek rajza.

RÓMAI FIBULA STOLACBÓL.

Hørnes római rég. jelentéséhez tartozott volna megemlíteni, hogy Stolac városa főpiacán egy 15. méter magasságú Marsnak szentelt fogadalmi kő van felállítva. A fölírat:

MARTI . AVG
M . AEL . FIRMI
NVS . BF . COS
LEG . XIII . G
V S M L

Torma Károlynak megmutatván a felirat mását, annak helybenhagyásával így olvassandó:

Marti aug(usto) M(arcus) Ael(ius) Firminus b(ene) f(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) XIII g(eminae) v(otum) s(olvit) m(erito) l(ibens).

Amint e csekélységek elmaradtanak, úgy sok fontos is elmaradhatott, mert a Bakula említette bizalmatlanság ma is nagyban él minden európai iránt. Amit Hørnes a Narenta hídjáról ír, az nem egyéb, mint összefoglalása az eddigi följegyzéseknek. Legérdekesebb még a mondai anyagnak összegyűjtése, mely e merész egy ívű hídhöz fűződik. Majd minden népnél valamely nagyobbserüi épület bevégezése emberi áldozathoz van kötve; Oláhországban az argesi zárdába Manoli mester a feleségét falaztatja be, hogy a tornyot ráépíthesse, itt Rade építő a velebi hegyvidékről hozott szerető párt falaztat be a híd talpába, csak ekkor sikerült a híd s így nyeri vissza szabadságát a törököktől. Egyáltalán pedig az a nézet valószínű, hogy a XV. században építék ezt a maga nemében impozáns művet, melyre büszke még a hercegovcz guzlár is, mikor éneklí:

«Mila braćo, čuda golemoga!
Kad se gradi kamena ćuprija
U Mostaru na vodi Neretvi...»

Blagaj-váráról, Nevesinjéről, Siroki-briegről sok érdekeset mond Hørnes, bár itt elkerülte figyelmét a mintegy 200 nagy emlékkövel megrakott «Ördögálm», említi Konjic vidékét (Bosnia határán, melyről Saint-Marie is sok érdekeset, de nem igazat irt), de mégis legmaradandóbb becsűek csinos fölvételei a stećakokról.

A rajzban közölt harminczkét ábrát tekintve s összehasonlítva a jellemzetesb darabokat, bizvást elmondhatjuk hogy a legendák után, melyek glagolita betűkkel írvák, keltük a XIII. századnál semmi esetre sem régiebb, de a XV. derekánál sem újabb. Művezetők arra enged következtetnünk, hogy mintául a római hanyatlás korabeli, vagy római efféle minták után dolgozó barbár sculpturái emlékeket vették, melyeknek motivumai a nem épen inventio nélkül való ábrákon ki-kiderengenek. A legtöbb emlékkövön bizonyos szláv mythologiai reminiscencia vagy babona tükrözdik vissza, úgy hogy itt már igazán nem divatos phrázissal élünk, mondván, hogy műveltség történeti forrásokul szolgálhatnak.

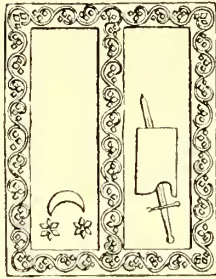
Altalános jellemzésükre idézzük P. Bakula szavait:

«Nullibi locorum in Europa invenire est tantam multitudinem veluti consitam antiquorum monumentorum et ut ajunt gentilitium Sepulcrorum, quemadmodum in Hercegovina. Est autem singulum sepulcrum circa corpus solide constructum et sæpissime etiam fornice instar cubicelli armatum ad terræ superficiem, tumque umma sepulcri plus minusve magno et plano præmunita lapide. Huic demum alium insidentem videre est tam magnæ grossitiæ ut reapse obtupescat etiam expertissimus vir, et maxime si cogitaverit tam immensam molem quibus mediis transtulerint ad montes et colles non semel præruptos. Ubi duos indicatos lapides demiratus fueris, haud non frequens etiam tertium secundo insidentem videbis isque ad formam parvuli templi aut domus figuram referens diversa tibi emblemata præsentans in aliquid magnifici tuam rapiet mentem. In hujusmodi enim lapidibus sat affabre elaboratis præter familiarum stemmata etiam regia de stirpe prodeuntium multa alia est excisa ibidem videre, significantia qua occasione ibi sepultus occubuerit vel quibus in vita speciatim occuparetur. Inscriptiones autem glagoliticæ sæpissime in monumentis desiderantur...» (A birtokunkban levő Schematismus (1867.) 20. lapján.)

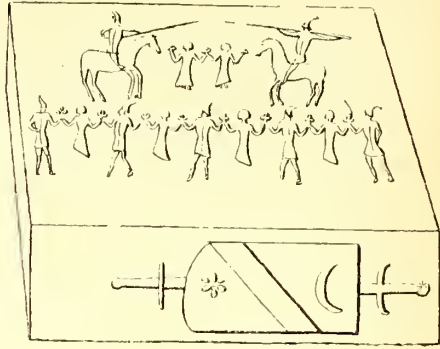
A Hørnes látta legjellemzőbb gomilek (így is nevezik déli szláv nyelven e sepulchrat) közül mintegy pótlékul bemutatunk ötöt.

Citluk mellett a délkeleti Hercegovinában, lankás hegyoldalon fekszik a

1. sz. a. 1'15 m. 2'03 hosszú s 0.72 széles kő, mely háromleveses czifrázat által két mezőre oszlik a felsőben pajzs s két élű, keresztmarkolatú kard az alsóban félhold s két csillag.

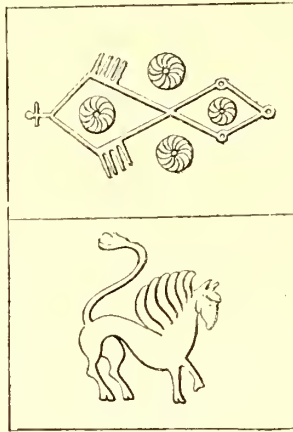
1. szám.

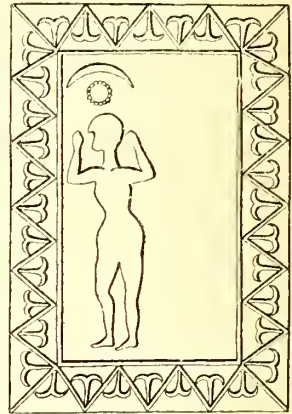
2. szám.

3. szám

4. szám.

5. szám.

HÍRCZFGOVINAI GMLÉK.

Jellemző ugyancsak a Bročnoi fennsíkon lelt egy kőnek felrta: «Ave leči Radovan Rakoivič; proklet tko če tugin leči njegovo pleme. Itt fekszik Rakoivič Hilár, mindenki aki körülte fekszik, legyen átkozott, kivéve őt s nemzetségét.

A 2 szám alatti lapon (Borje mellől) egy tornát látunk; két lándsás lovas, a mint körültek öt férfi s négy nő a kólot (táncz) lejt. A háttérben két egymás kezét tartó nő áll, kezökben három levelű virág (lóhere), a kólot lejtő férfiak a nőket mintegy emelni látszanak, s a két szélső zárja a colonnet. Itt is a nők s férfiak kezében közösen olyan három leveles virág látszik. A tumulus alsó oldallapján duczos pajzs, alsó részén félholddal a felsőben csillaggal látszik. A pajzson két kard van egymásra fektetve; de csak markolatjuk látszik.

Érdekes a 3. sz. ábrán látható halottkép, hosszú ruhában, befelé fordított lábakkal, keresztbe tett karokkal, lábainál a szerbek halálmadara: a kakuk ül. A délszláv halottas énekekben a kakuk játsza a főszerepet (Karadžič pjesme Srbske I. 597.)

Érdekesek a 4. és 5. ábrák. A 4. ábra mellső lapján egy szörnyet látunk: fele lova, karma ragadozó állat körme, farka: oroszláné, sörénye madár-szárny, valóságos pegasusba ojtott griff, a kölap felső részén valószínűleg a pápai kettős kulcsok ábrázoltatnak.

Az 5-ik ábra a zíg-zugos liliomos keretben egy mezítelennek látszó férfialak esdő karokkal látszik, fölötte koszorú s félhold.

E vadászati torna, lakodalmi, harczy jelenetek valamennyi emlékkőnek közös vonását képezik, de még nem lehet az összekötő kapcsolatot közöttük megtalálni.

Most igazában csak az anyagot gyűjtjük: s a mi van, az is csak Herczegovina egy részéről való, hol van még Bosnia alsó, s keleti része, hol lépten nyomon űzi egymást a sok emlék, hol a montenegrói határmente? Hørnest ennyiben elismerés illeti, mint a ki rajzaival a tárgy anyagát szaporította.

Ugyancsak a teljesség kedvéért megemlítjük, hogy Luschan ezredorvos a dalmát s herczegovcz határ széli gomilekről egy kis értekezést irt, mely a bécsi anthropologiai társulat ez idei kiadványaiban jelent meg. Bővebben szólnánk róla, ha Hørnes művéről nem irtunk volna, de ez teljesen fölöslegessé teszi az úgy sem nagy igénynyel írott tanulmányka bővebb vitatását. Jóakaratu embernek nem sok apparatussal írott munkája, ez elég.

Végezetül pedig bocsánatot kell kérnünk, hogy e füzetben annyi szláv kérdéssel állunk vala elő, de jobb ha megelőzzük szomszédinkat, mintha megelőztetünk; már csak azért is, mert «turpe enim est in orbe peregrinum esse», kivált ha az orbis közelünkben van.

Thallóczy.

EGYVELEG.

István bán, a gúthkeledi. Az «Archæologiai Értesítő» múlt évi folyama 365. és 366. lapján egy érmet s egy pecsétet közöltem, mind a kettőt Luschin után. Ez ismertetésben az eddigi nyomokon haladva, azt állítam, hogy az érmet «Subics István dalmáthorvát- és szlapon bán verette» s nagy ildommal, összehasonlítás céljából, a szerkesztő szíves volt ugyancsak a föntebbi S. Istvánnak pecsétjét is lenyomatni.

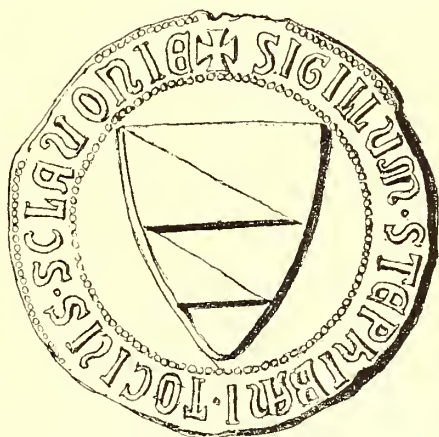
Lássuk a dolgot közelebről. Errare humanum est, kivált, ha az ember egy «jeles» tudósunk szerint gyertya mellett kénytelen tanulni az archæológiát. A hiba nem abban rejlik, hogy tán hibásan írtuk volna le az érmet, avagy pecsétet. Ime közöljük a pecsétet ismételve: pajzsban: balra fordúlt kettős ékezet vagy fogazat; a körirat; † SIGILLUM · STAPHIBANI · TOCIRIS · SCLAVONIA ·

A pecsétek ismerete, vagyis a sphragistika ugyan önmagában véve, mint segédtudomány zárt tudománykör, de főleg akkor válik hasznossá, ha egyes történelmi kérdéseknél bizonyító, nyomós tanúként használhatjuk fel. Ez eset forog fenn most is.

Salamon Ferencz «Az első Zrínyiekről» írott munkájában (17—39. l.) Nagy Iván családtani nagy gyűjteményében (XII. 436) s utánok az újabb történetírók mint Brebiri II. Istvánt, a trauai grófot, dalmát-horvát és szlapon bánt tartják 1232—1257. Styria katonai kormányzójának. E brebiri grófok a Subich-nemzetségből, illetőleg horvát clamból származnak, s őseik a Zrínyieknek.

Tény, hogy Salamon is, Nagy Iván is a Brebiriék genealogiáját Istvánon kezdve 1222-ön innen oklevelesen összefoglaló adatokra nem alapítják, sőt Salamonelőtt is már úgy rémlett, hogy az első Brebiriék: Joakim, Gergely, Mladen, Pál s II. István között nem egészen világos az összefüggés. Nekünk ezúttal a Subich, illetőleg Brebiri genealogiával folyóiratunk irányát tekintve, dolgunk nincs, csak a czímer kérdésére utalunk.

A Brebiriék pecsétjén I. Pálnak 1322. fennmaradt példánya után pajzsban sasszárny látszik. Az állítólag Brebiri II. István, a mi stájer kormányzónk pajzsában a hiteles rajz szerint ékezetet látunk. Brebiri II. István pedig az eddigi hiedelem szerint Pálnak atyja. Tehát az atya más pecséttel élt, mint a fiú. Ez egyenesen nem valószínű, mondhatnók lehetetlen. Következésképp vagy föntebbi

ISTVÁN BÁN PECSÉTJE.

István nem Subics, vagy Pálék nem azok. Az utóbbiakról azonban okleveles bizonyítékaink vannak, hogy Brebiri grófok; az előbbiről ugyanezek mást vallanak.

Az az István, ki 1250—1260 közt tótországi bán vala, nem Subich nem-béli, hanem Gúthkeledi. Erre okleveles bizonyosság IV. Bélának egy 1260. ápr. 23-án kelt oklevele, mely Pulszky Ferencz szívésségéből a muzeumba került. Ez pedig nőágon való őseitől a Dessewffyeektől örökölte, kik a Butykayék útján, Gúthkeled-descendensek útján kapják vala. Közli a Hazai Okmánytár 141. kötete 44. lapján. Az oklevélből ránk tartozik ez a passus: «Johannes filius Nicolai fratris vgrini de genere chak ad nostram accedens presenciam est confessus, terram suam quandam Guth nomine in comitatu albensi exitentem, que prius terra generationis Guthkeled dicitur extitisse, cum omnibus utilitatibus et pertinenciis suis sub eisdem terminis et metis quibus predicta generacio Guthkeled possederat, et post ipsos prememoratus Johannes possedit, dilecto ex fideli nostro Stephano bano *locius Schlaunie* (de ipsa) generatione *Gutkeled* et per eum suis heredibus heredumque successoribus pro triginta tribus marcis perpetualliter vendidisse.» Ugyanez oklevélben ez a bán még Szabolcs- és Zemplénmegyékben szerez birtokokat.

Már most a Gúthkeled nemzetségről* tudjuk azt, hogy belőle származnak a Báthoryak, a Zeleméryek, a Szokoliak, a Butykayak (ezekből a Fehérváryak, Dessewffyek stb.). E családok czímerében benn van az ékezet, a XVI. századtól kezdve fogazat, a XV-ben pedig Báthory II. István (1474) czímerében ugyanaz a forma látszik, mint az itt közlöttben. Kétség sem fér hozzá, hogy e családok ugyanegy törzsből erednek az itt közlött pecsét birtokosaival. E törzs: a Guthkeled, nem a Subics. Az a Brebiri István tehát, kit horvát testvéreinkkel együtt a mi iróink is ú. n. törzsökös horvát eredetű, de a magyar állameszmének szolgáltánnak magasztaltak, nem egyéb XIII. századbéli előkelő magyar főúrnál. Föl sem tételezhetjük, hogy egyszerre két tótországi (mely alatt tudjuk mit kell a XIII. században érteni) bán, két István kormányzott legyen s így nem marad más hátra, mint a pecsét s okleveles bizonyítékok által Gúthkeledi Istvánt in integrum restituálni. Megjegyezhetjük azt is, hogy István bán, kinek fiai: Joakim s Miklós nem mint eddig hitték 1270-ben, hanem együtt már 1260-ban mint néhai említették. S ilykép az egész Brebiri-genealogia megdől, mint szigorúbb vizsgálatnál sok egyéb. E tévedést a főtebb eredetiben idézett oklevél könnyen eloszlathatta volna, de Fejérnél közöltetvén (IV. 2. 67. l.) éppen az Istvánra vonatkozó passus maradt ki. Megjegyzem végül, hogy ez oklevelekre dr. Pauler Gyula volt szíves figyelmzettetni. *th. l.*

* Eredetéről I. Túróczi Cap. XVI. Kézai után.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

TAGVÁLASZTÁSOK. A társulat 1880. évi decz. 28-án tartott ülésében az 1881—1883. évre terjedő folyamra választottak (rendes) tagokul: Gremspenger József földbirtokos Bánhegyesen, aj. a titkár. — Gr. Kún Géza Maros-Németh, u. p. Déva, aj. br. Nyáry Jenő. — Tussla Tivadar földbirtokos Füzitőn, Komáromm., aj. a titkár.

A társulat 1881. évi január hó 25-én tartott ülésében megválasztottak (rendes) tagokul: Deininger Imre akadémiai tanár Magyar-Óvárott, aj. br. Nyáry Jenő. — Wagner János prépostkanonok Nyitrán, aj. Gond Ignác.

A társulat f. évi febr. hó 22-én tartott ülésében megválasztottak (rendes) tagokul: Nagy István ref. lelk. Nagyváradon, aj. Dr. Fraknoi Vilmos. — Valkovszky Miklós lelk. Gézsenyben, aj. a titkár. — Vodicka Lajos, hajógyári tisztviselő Ó-Buda, (hajógyár) aj. Varga Ignác.

A társulat 1881. szeptember 27-ikén tartott ülésében megválasztottak (rendes) tagokul: Dokus Gyula szolgabíró Sátoralja-Ujhelyen, aj. Czanyuga József. — Stieberth Lóthár Ercsiben aj. Kuliffay Adolf.

Az országos régészeti és embertani társulat pénztári állása 1881. évi január hónap:

<i>Bevétel.</i>		<i>Kiadás.</i>	
Pénztári maradvány 1880-ról ...	224'30	Igazgatási költségek ...	23'50
Értékpapírok kamatai ...	31'56	Póstaköltségek ...	18'21
Alapítványi kamatok ...	10'—	Kiadás ...	41'71
Rendes évdíjak ...	180'—	Készpénz ...	451'86
Előfizetés Archaeologiai Értesítőre ...	6'—		
	<u>451'86</u>		

Vagyon.

Vagyon ...	5000'—
Készpénz ...	410'15
	<u>5410'15</u>

Budapest, 1881 január hó hó 31-én.

Pénztári állás 1881. évi február hónap:

<i>Bevétel.</i>		<i>Kiadás.</i>	
Pénztármaradvány január hó-ról ...	410'15	Igazgatási költségek ...	63'—
A tagok évdíjai ...	80'—	Póstabérek ...	2'34
Értékpapírok kamatai ...	69'—	Rajzolások ...	53'50
	<u>559'15</u>	Kiadás ...	118'84
		Készpénz ...	440'31
			<u>559'15</u>

Budapest, 1881 február hó 28-án.

Pénztári állás 1881. évi márczius hónap:

<i>Bevétel.</i>		<i>Kiadás.</i>	
Pénztári maradvány február-hóról ...	440'31	Igazgatási költségek ...	29'70
Évdíjak befizetése ...	75'—	Póstabérek ...	2'75
	<u>515'31</u>	Meghívók ...	3'90
		Rajzoltatás ...	8'—
		Kiadás ...	44'35
		Készpénz ...	470'96
			<u>515'31</u>
			<u>5470'96</u>

Vagyon.

Értékpapírok ...	5000'—
Készpénz ...	470'96
	<u>5470'96</u>

Pénztár állása 1881. évi április-augusztus hónapokban:

<i>Bevétel.</i>		<i>Kiadás.</i>	
Pénztármaradvány márcziusról ...	470'96	Igazgatási költségek ...	175'59
Értékpapírok kamatai ...	142'09	Arch. Értesítőért ...	535'51
Alapítványi kamat ...	5'—	Póstabérek ...	4'49
Évdíjak ...	225'—	Utazás ...	11'50
	<u>843'05</u>	Kiadás ...	727'09
		Készpénz ...	115'96
			<u>843'05</u>

Vagyon.

Értékpapírok ...	5000'—
Készpénz ...	115'96
	<u>5115'96</u>

Budapest, 1881 augusztus hó 31.

Czanyuga József, pénztárnok.

A TÁRSULAT PÉNZTÁRÁBA befolyt 1880. deczemb. 18-ától 1881. május 10-ig:

a) Alapítványi kamatok 1881-re: b. Mednyánszky Dénes, b. Nyáry Jenő és dr. Römer Flóris Ferencztől 5—5 frt.

ő) Évdíjak 1879-re: Butykay József, Deák József, Hetényi Lipot, Körner Iván és Szobisek Józseftől 5—5 frt. — 1880-ra: Bartók Géza, Bertalanffy Gyula, Bikkesy Béla, Butykay József, Cséplő Péter, Cserhalmi József, Déghy István, Ferenczy Lajos, Gond Ignác, Hetényi Lipót, ifj. Horváth Antal, Keller Emil, Kiszalák Sándor, Kovács Albert, Könyöky József, Krecskay Antal, gr. Kún Géza, Kuratskó István, Lomniczy Endre, Mutnyánszky Ádám, Nátafalusy Kornél, dr. Öreg János, Perczel Dezső, Pintér Sándor, Stirling Sándor, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Torma Károly, Tóth Gizella, Tóttóssy Béla, dr. Unterberg Adolf, dr. Vajdovszky János, Varzely János, b. Vécsey Józsefné, Vigyázó Sándor, Villányi Szaniszló, Varga András és Zbóray Bertalan 5—5 frt. — 1881-re: Bartók Géza, Békey István, Beliczay Jónás, Blümelhuber Fer., Bunyitay Vince, Conlegner K., Czanyuga József, Despinitz P., Dorner Kálm., Drachotuszky Ferencz, Dusóczky Károly, Ébenhöch Fer., Fábry Nándor, Fekete Fidelis, Gremberger József, Haraszty Jákó, Heksch A. F., Hopf János, ifj. Horváth Antal, Ivánffy Ede, Kálóczy Lajos, Killer Frigyes, Kleislz Kár., Krancsevits Péter, Kuliffay Ede, Marossy János, Modrovics János, Pálffy Sándor, Petykó Elek, dr. Platz Bonifác, Pulszky Fer., Ragályi Miklós, Scherer János, Sperlágh József, Szalay János, Tariczky Endre, P. Teppé Albin, Tiszafüredi régészeti egyesület, Vagner József, dr. Vajdovszky János, Valkovszky Miklós, Vanke György, Várady József, Varga Ignác, Varzely János, Vásárhelyi Géza, Villányi Szaniszló, Weifert Hugó, Zaáry József, Zsigmondy Gusztáv, Zsilinszky Mihály és Zsolnay Juliska 5—5 frt. — 1882-re: Torma Zsófia 5 frt.

A TÁRSULAT PÉNZTÁRÁBA befolyt 1881. május 10-ikétől 1881 szept. végeig.

a) Alapítványi kamatok 1881-re: Fraknói Vilmos.

ő) Évdíjak 1880-ra: Csontos János, Pulszky Pyloxena, Milecz János, Serák Károly, Méry Etel. — Évdíjak 1881-re: Fábry Nándor, Szegedi A. Kilit, Csontos János, Barna Ferdinand, Dosztal Gasudentius, Egger Dávid, Egger Gyula, IV. ker. Ferenczrendiek zárdája, Frivaldszky János, Fuchs Gusztáv, Fuchs Rudolf, Hegedüs C. Lajos, dr. Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál, Pfeffer Ignác, Pauler Gyula, Pulszky Polyxena, Aigner Lajos, Ballagi Aladár, Forster Gyula, Hantken Miksa, Kaán Agoston, Kurtz Vilmos, Markusz Gyula, dr. Szabó József, Szilágyi Sándor, Tárkányi Béla, Méry Etel, Auguszt Gerő, Vég Adorján. — Évdíj 1882-re: Méry Eteltől.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM. Kérem társulatunk tagjait, hogy a maguk körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6 §-a szerint alapító tag lehet mindenki, a) a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» céljainak megvalósítására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztosítékot nyújtó 5%-os megfelelő értékű papirban adományoz. ő) Évdíjas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át 5 o. é. forintot fizet. A társulati év mindenkor januáriusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társ. titkárhoz (nemz. muzeum), pénzküldemények *Czanyuga József* társ. pénztárnokhoz (nemz. muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdíj fejében az *Archaeologiai Értesítő* jár, 30 ívnyi szöveggel, képes táblákkal és a szöveg közé iktatott számos illusztrációval. Reklamációk a titkárhoz intézendők.

TÁRSULATI ÜLÉSEK SORRENDJE 1881-ben: október 25-én, november 29-én, deczember 27-én — mindig keddi napon délután 5 órakor a M. T. Akadémia heti üléstermében (I. emelet).

LAKHELYVÁLTOZTATÁS. Kérem tagtársainkat, hogy saját érdekében pontosan tudassák a titkárral lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is minél előbb értesítsék a titkári hivatalt. Az V. számban közölt betűrendes lajstromba netán becsúszott hibák helyreigazítását köszönettel vesszük.

KÉRELEM. Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a n. muzeum érem- és régiségosztályát lehetőleg gyorsan értesíteni sziveskedjenek.

DISZOKMÁNYOK dolgában még nem jelentkeztek tagtársaink elég számmal, hogy azokat kellő díszszel kiállítani lehessen, azért kérjük őket, hogy minél sűrűbben jelentkezzenek.

AZ UJONNAN BELÉPŐ TAGOKAT e folyóirat borítékán szoktuk megválasztásukról értesíteni s folyóiratunkat azonnal küldjük számukra.

I. KÖTET. UJ FOLYAM. II. RÉSZ.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

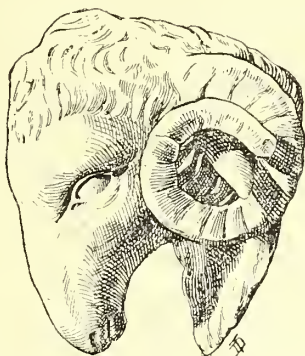
A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
és
AZ ORSZ. EMBERT. S RÉG. TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

PULSZKY KÁROLY.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1882.

TARTALOM.

Bökény-Mindszenti lelet (4 táblával)	PULSZKY FERENCZ
Antik ólomtárgyak a m. nemzeti muzeumban (1 táblával, 4 rajzzal)	HOFFMANN B. V.
A tepuszkói templomrom (3 táblával)	HENSZLMANN IMRE
Bakocs Tamás sirkápolnája Esztergomban (3 táblával, 5 rajzzal) ...	FELLNER SÁNDOR
Adatok a festés történetéhez Budapesten a XVII. és XVIII. században (1 képpel)	PULSZKY KÁROLY NÉMETHY LAJOS
<i>Hazai adatok az Archaeológiához.</i> Lucskai lelet (2 táblával, 1 térképpel)	Gr. STÁRAY ANTAL.
Két adat a Margit-sziget történetéhez WOLF GYÖRGY. A n. muzeumi érem- és régiségtár 1881-ben (május—deczember) (3 táblával, 4 rajzzal)	HAMPEL JÓZSEF.
<i>Külföldi adatok az Archaeológiához.</i> Közép-Syria építésze II.	HENSZLMANN IMRE.
Cesnola ásatai Kypros szigetén (2 táblával, 2 rajzzal)	D. I. Hissarlik és Mykene
(2 táblával, 7 rajzzal) DINER JÓZSEF. Aspelin : Suomalais-ugrilaisen Muinais tutkinnon alkeita BARNÁ FERDINÁND. A bécsi cs. akad ősrégészeti biz. 1881. TÉGLÁS GÁBOR.	

HATÁROZAT.

A társulati választmány megbízásából már több ízben felkértük a t. cz. Tagtársakat, hogy hátralékos tagsági díjaikat beküldeni sziveskedjenek.

A választmányi határozat értelmében mindazoknak, kik ebbeli kötelezettségüknek az «Arch. Értesítő» legközelebbi füzetének megjelenése előtt eleget nem tettek, *folyóiratunk jelenlegi füzete a mult évi tagdíj utátrvétele mellett küldetik meg.*

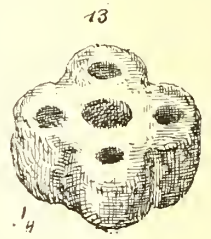
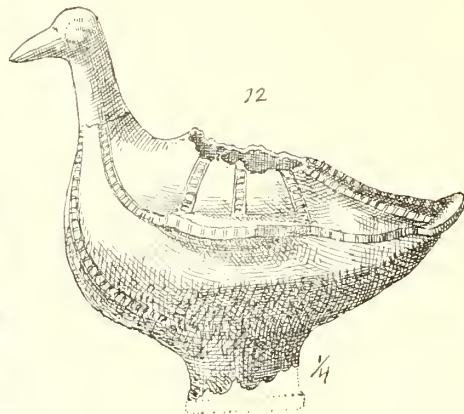
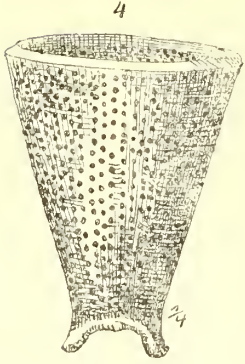
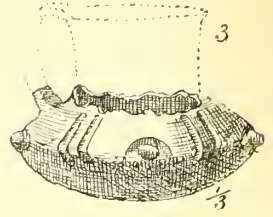
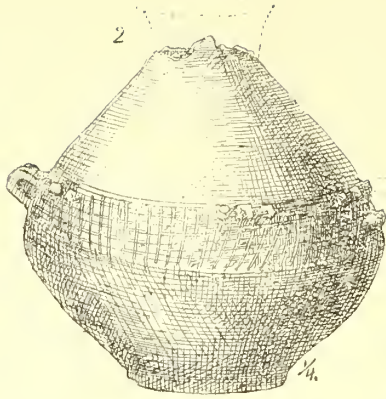
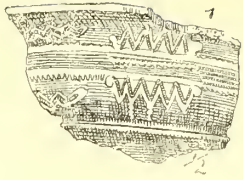
Budapest, 1882 február hó.

A társulati titkári hivatal.

BÖKÉNY-MINDSZENTI LELET.

Midőn HORVÁTH GYULA képviselő, a tavaszi nagy áradások alkalmával mint kormánybiztos Szeged mellett a legnagyobb erőfeszítéssel megerősítette a bökény-mindszenti gátat, azon rendeletet adta ki, hogy minden régiség, mely a földásatásoknál előkerülne, a legnagyobb figyelemmel félre tétessék. Ez meg is történt s ő mindazt, a mi ez alkalommal a védgát irányában találtatott, a magyar nemzeti muzeumnak adta át. A rögtönzött gyors munka lehetetlenné tette, hogy az ásatás szakszerűen történjék meg, és hogy szabatosan jegyeztessék fel, mi találtatott; így itt is, mint a szegedi öthalmi ásatásoknál, több időszak emlékei kerültek össze, például egy kelta ezüstpéNZ a macedoniai Fülöp-féle tetradrachmák mintájára, római rézpénzek annyira megrongálva, hogy alig ismerhetők meg, csak az egyik darabon lehetett meghatározni I. Constans veretét. Különböző korszakokból valók a cserépedények is, melyek a bökény-mindszenti védgát hosszában találtattak s melyeket a 202. oldalon látunk; mindnyája korong nélkül kézből készült. Az I. és II. sz. alatti azon csoporthoz tartozik, melyet Rómer Flóris pannoniainak elnevezett s valószínűleg a római időkben a benszülöttek által készítettett; az 5. és 9. sz. alatti edényeken nevezetes a fülek félhold alakú vége, minővel a rákos-palotai leletnél is találkoztunk, ezekhez állnak közel a 3. és 8. sz. a. csücskös edények. A 2. és 6. nagyobb edényekhez aránytalanul kis fülekkel, a pilinyi leletekben találjuk a hasonlatosságot. Legnevezetesebb a 12. sz. alatti edény, melynek

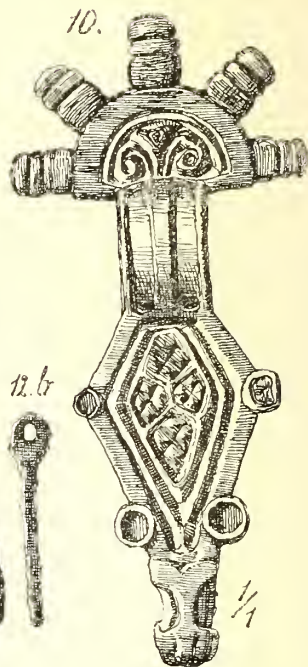
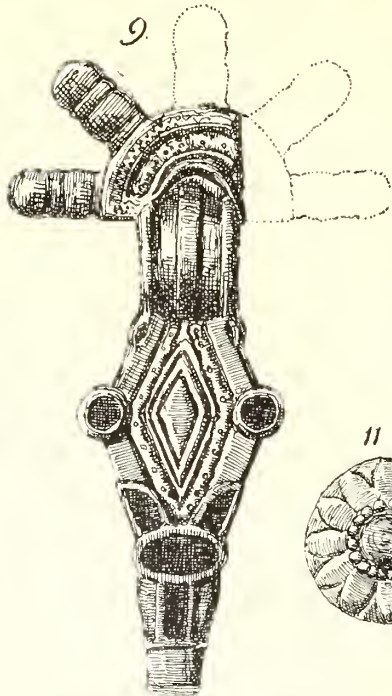
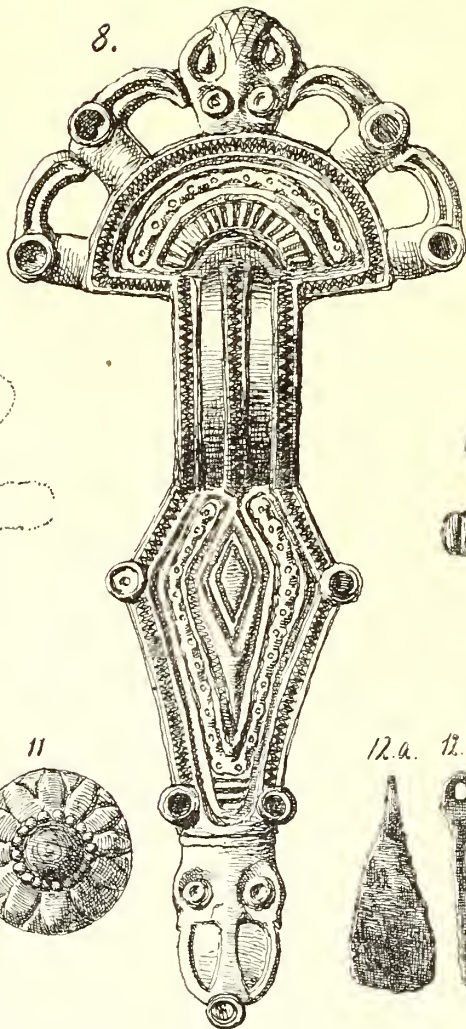
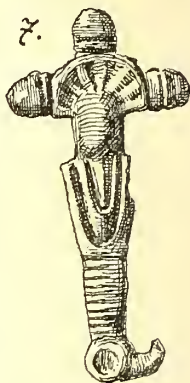
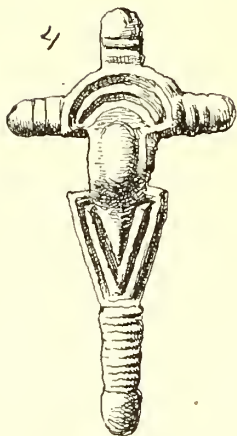
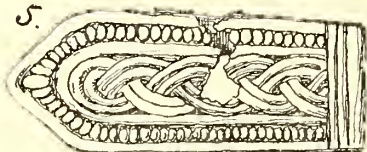
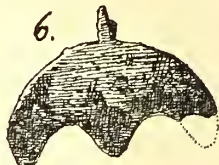
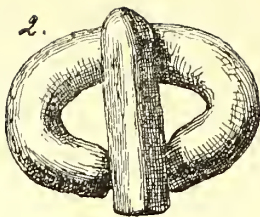
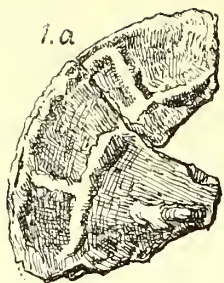
EDÉNYEK BÖKÉNYMINDSZENTRŐL.

madáralakja nemében eddig egészen új; hasonló nem találtott nálunk. A 4. sz. a. szűrő, számtalan likacsával már több helyről ismeretes, de nem tudjuk mire használtott.

A felásott tárgyaknak legnevezetesebb része azonban kétségen kívül egy gazdag sírlelet a népvándorlás idejéből, mely formáiban egészen megegyez azon ékszerekkel, melyeket a németek és francziák merovingiaknak szeretnek nevezni s melyek nálunk «avarkori leletek» néven ismeretesek. Nem kevesebb mint tíz ruhakapocs, hat pityke, négy szíjvég, egy fülbevaló, több csat és csüggő jutott így a nemzeti muzeumba, s e tárgyak stylje mutatja, hogy csakugyan együvé tartoztak. Mind ezen ékszerek durva rézrozsdával voltak beborítva, csak az egyik szíjvégen látszott aranyos ragyogás, s a fülbevalónak aranya felől nem lehetett kételkedni. Amint azonban e tárgyak gyenge sósavoldattal kitisztíttattak, világos lett, hogy a fibulák helyenként meg voltak aranyozva, a szíjvégek pedig és pitykék bronzból készültek, aranylemezzel voltak befedve, sőt néhol a bronz alap tökéletesen el volt a rozsdá által emésztve s csak a fedő aranylap maradt meg érintetlenül. E körülmény megfejtí az ozorai aranyleleteknél is a drága fém vékonyságát a szíjvégeken, mert ezeknél is aranylemez fedte a bronzmagot, mely a rozsdá által tökéletesen megsemmisült.

A bökény-mindszenti leletnek nevezetesebb részeit adjuk a 204-dik oldalon, ezek közt főleg kitünik a 8. szám alatti bronz fibula, mely egyes részeiben aranyozva volt s befoglalt sötétvörös kövekkel díszlett, melyek közül azonban némelyik elveszett.

A ruhakapocs feje félkör alakú. A diszítmény motívuma: négy madárfő egymás mellett, s egy phantasztikus állatfő. Ily madárfejek gyakran fordulnak elő e kor diszítményei közt, nemcsak hazánkban, hanem Németországban is. LINDENSCHMIDT ismert munkájában sok ily példányra akadunk. A fibula háta csak kevéssé domborodik, a mi bizonyosságúl szolgálhat, hogy a ruhakelme, mely e csat által összetartatott, nem készült gyapjuból s ugyanazért nem vetett vastagabb redőket, hanem selyemből vagy vászonból állt, s csakugyan e fibula párjának hátulsó részén látszik még a vasrozsdában a finom kelme szövetének nyoma, sőt némely szál meg is van tartva s lenre vall. A kapocs lába, a mint ez ezen időben majd mindig szo-

kásos volt, rhomboid formába szélesedik ki s phantastikus sárkányfőben végződik. Az egész azon jellemző díszítésekkel van tele, melyek a klasszikus idők hagyományaitól tökéletesen eltérnek, de azért még is elég tetszetősek s melyeknek eredete még mindig bizonytalan: valószínűleg keleti. A kapocs hátlapján letört a tövis, látjuk azonban, hogy vasból készült, a bronzhoz hozzá volt forrasztva s mechanismusában a spirális sodrony ruganyosságára támaszkodott. E fibula két, egymásnak tökéletesen megfelelő példányban találtatott, tehát női sírból került elő; mert ezekben a fibulákat majd mindig párosan találjuk, a mint a ruhát a két vállon összekapcsolták. A második fibula azonban az ásatásnál széttört s csak darabokban maradt ránk.

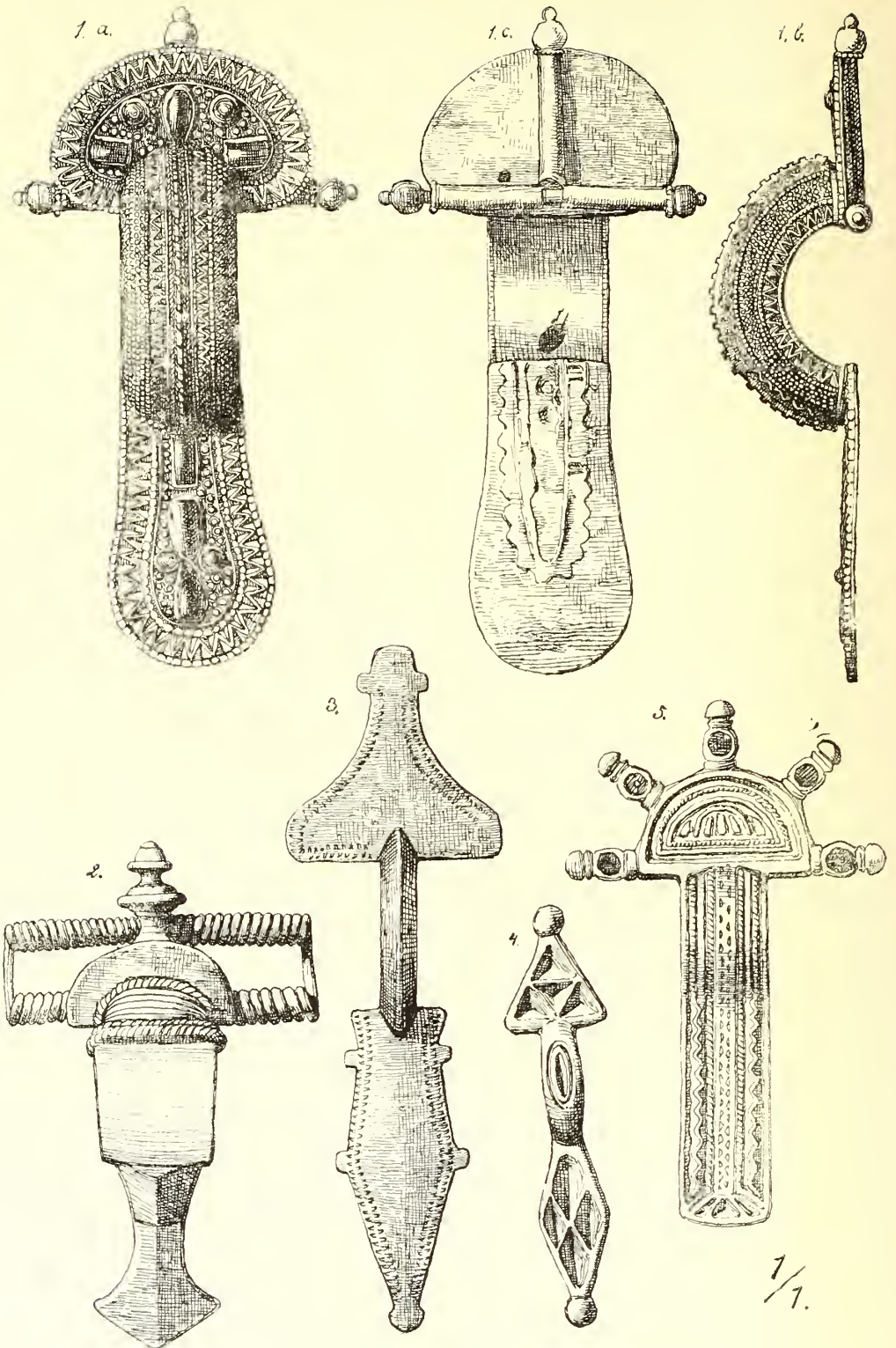
Szintén páros volt a 9. szám alatti ruhakapocs, melynek egy része hiányzik; párjának csak a lába maradt meg, gránátokkal gazdagon ékesítve, a kövek alatt az aranyozott bronz rovátkás, mi különös fényt kölcsönöz az átlátszó gránátoknak. E fibulán is a láb phantasztikus főben végződik.

A 10. szám alatti ruhakapocs szintén páros, feje szintén félkörű és öt hegygyel ékes, teste gránáttal díszes sárkányfőben végződik, egészben véve azonban szegényebb az előbbinél.

A 4. szám alatti kapocs a legegyszerűbbek közzé tartozik, három hegye van csak, háta s lába egyszerű; párja, mely tökéletesen megfelelne neki, nincs ugyan, de egy másik ruhakapocs találtatott ugyanott, mely nagyjából hozzá hasonló, végre a 7. szám alatti fibula egyszerűbb, lába a jellemző madárfőben végződik.

A szíjvégek egyike, mely az 5. szám alatt van lerajzolva, egyszerű fonott motivumot tüntet föl, a 3. szám alatti fülbevalónál a gránátok kiestek az aranyfoglalásból, alakja egyébiránt tökéletesen megegyez más ily fülbevalókkal, melyek népvándorlási leleteknél gyakran fordulnak elő.

Ugyanezt mondhatjuk a 2. szám alatti tömör csatról is; ez erősen megezüstözött bronzból készült és szintén több példányban találtatott. Hasonló csatok, hol ezüstből, hol aranyból, hol bronzból, a muzeum régiségtárában számosak. Nehezebb szólni az 1. *a)* és *b)* alatti töredékekről; anyaguk valószínűleg az úgynevezett tükör-fém, vagyis oly bronz ötvözés, melynél 25—30% ón 70% rézzel van keverve, miáltal a fém sűrke ezüsthöz hasonló fényt nyer, ellenben igen könnyen törik. Nehéz

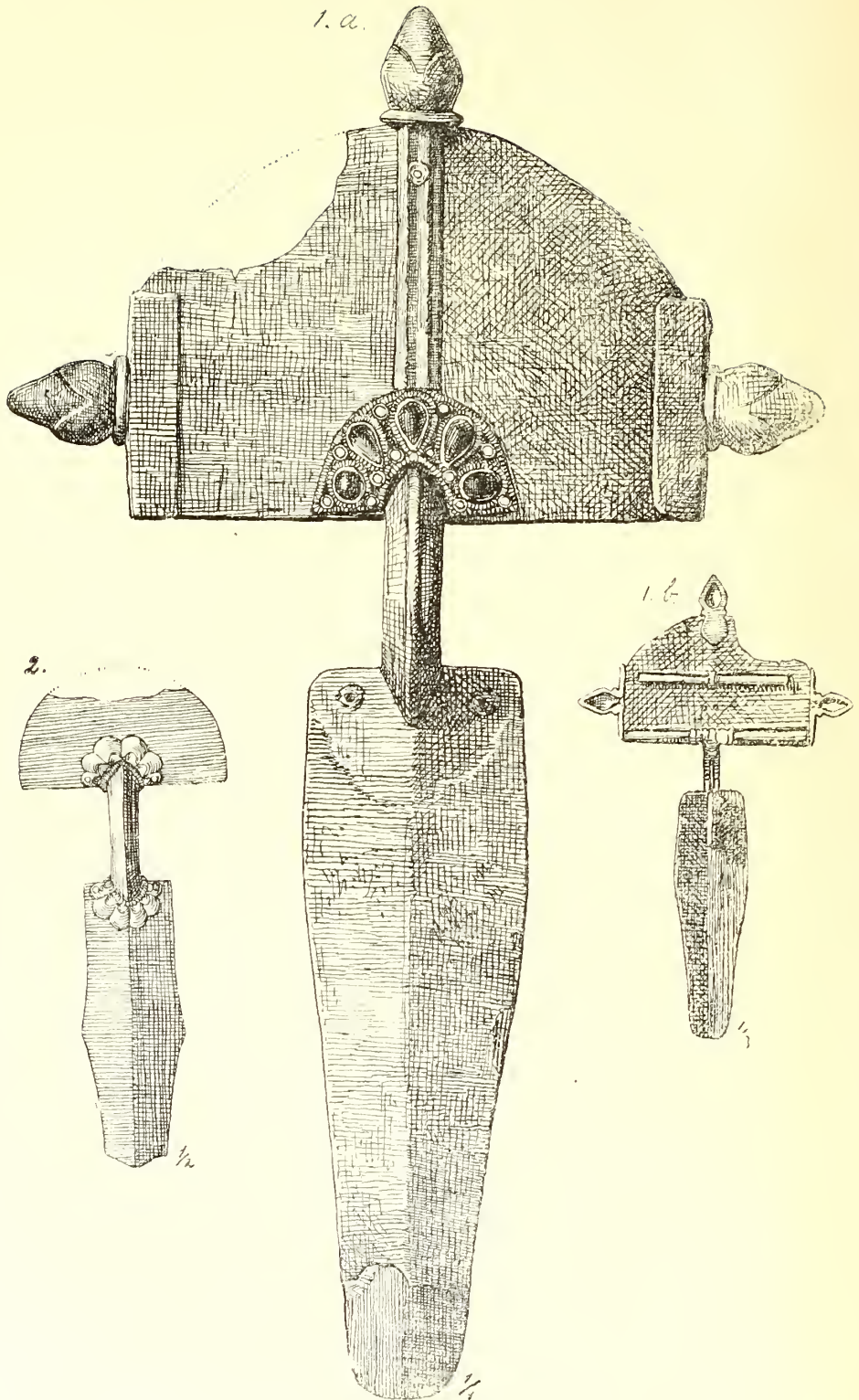

FIBULÁK A MAGY. NEMZ. MUZEUM RÉGISÉGTÁRÁBÓL:

meghatározni, mi diszítési czélja lehetett e korong alakú, durván öntött tárgynak, melynek körülbelül csak egyharmad része jutott reánk. A 6. és 12. szám alatti csüggőkre nézve nincs semmi észrevételünk, a 11. szám alatti aranypityke pedig, a minő hat példányban került elő e leletnél, valószínűleg az övet diszesítette, melyhez a szíjvégek is tartoztak.

Az ősrégészet kutatói újabb időben sokat foglalkoztak a ruhakapcsokkal, különösen HILDEBRAND és MONTELIUS a svéd, UNDSSET a norvégiai és OTTO TISCHLER a königsbergi tudósok; az elsők főleg typologiai kutatásokkal igyekeztek felvilágosítani a fibulák egymásutáni korát és megmagyarázni, miként alakultak a különböző formák egyik a másikból. Az általuk felhozott módszer nyomán mi is igyekeztünk az úgynevezett «merovingi» fibula formájának eredetét kimutatni. Ennek jellege különösen a félkör idomú fej többé-kevésbé számos diszített kisugárzásokkal, az aránylagos lapos nyak s a rhomboid alakú láb. Ehhez legközelebb állónak találtuk a 206. oldalon 1. szám alatti, erdélyi gazdag arany fibulát, mely JANKOVICS MIKLÓS gyűjteményéből a m. n. muzeumba került s nemében a legszebb példányok közé számítható. Formája mutatja, hogy a hanyatló római korban készült, anyaga tiszta sárga arany, nem azon halványabb electrum, mely az Erdélyben készült aranydiszítményeket jellemzi. Munkája is sokkal jobb, mint hogy annak provincialis eredetet tulajdoníthatnánk. Feje félkör alakú, granulatiókkal s bevéselt háromszögű diszítménynyel borítva s azonfelül három befoglalt hosszukás karneollal és két gömbölyű pasztával ékes. Nyaka rendkívül díszes, teljes félkörben emelkedő s lábával egyforma szélességű. A kapocs lábán ismét látunk három vörös karneolt és két kék pasztát; az egész egyike a leggazdagabb fibuláknak, melyeket a római korból ismerünk. A fej félköréből három gomb dudorodik ki, ha azonban a kapcsot megfordítjuk s hátlapját vizsgáljuk (Ic.), azt fogjuk találni, hogy e diszítés tökéletesen organikus, mert a három gomb ama két arany rudacská-
nak díszes vége, mely a kapocsnak — fájdalom — elveszett tövisét tartotta.

Ha e ruhakapocscsal az 5. számú fibulát hasonlítjuk össze, mindjárt szemünkbe tűnik köztök a hasonlatosság, sőt úgy látszik, mintha az egyik a másiknak mintául szolgált volna még a diszítésben is, csakhogy az utóbbi már provincialis

BAKODI ÉS SZABOLCSI FIBULÁK.

munka, melynél ama gombok, melyek az 1. számú fibulán a tövistartó rudacskák végei minden konstruktív jelleget elvesztettek s kizárólag díszítésül szolgálnak. Az eredeti három gomb helyett már ötöt látunk itten, a hátsó lapon pedig a vas tövis és tartója, minden organikus összefüggés nélkül e díszítésekkel, eg szerűen hozzá van forrasztva a fibulához. A 3. és 4. számú ruhakapocs, melyek mind a m. n. muzeum gyűjteményéből közöltetnek, egészen különböző fejalakot mutatnak, mely inkább a háromszögből fejlődik ki s egyszerűbbnek tünik fel, sőt a római fibulával semmi rokonságot nem mutat. Az ily alakú ruhakapcsok azonban sokkal ritkébbak mint azok, melyek inkább az 5. számú fibulához hasonlóak, nem is látszanak typologikus összeköttetésben lenni azon formákkal, melyeket például a bökény-mindszenti leletnél találtunk s melyek hazánkban oly gyakran fordulnak elő. Mi tehát ezeket nem annyira eredeti formáknak tartjuk, mint inkább eltérő divatnak, mely csak kevés példányban maradt reánk. A bökény-mindszentiekkel némi atyafiságban van egy különös nagy fibula-alak, mely az avarkori sírokban néha előfordul s melynek egyik díszes példányát a 208. oldalon 1.a) alatt adjuk. Itt is látjuk a félkörű fibulafejet a három díszes makkalakú gombbal, a nyak ellenben oly keskeny, mint a 206. oldal 3. és 4. példányánál, a láb ismét kiszélesedik és hosszúkás keskenyülő idomban végződik. E ruhakapcsok, melyek közül kettő a bakodi pusztán egyik gazdag sírjában találtatott, kettőnek töredéke a szabolcsi muzeumban, egy pedig a primás gyűjteményében őriztetik, mind oly szürke fémből készültek, mely eddig vegyelemezve nem volt, de fénye s törékenysége valószínűvé teszik, hogy ez az úgynevezett tükörfém, mely az ezüst színét és fényét utánozza. A 2. szám alatti ruhakapocs a szabolcsi példányt hozza előnkbe s mutatja, hogy készítőjök a keskeny fibulahátat külön tagnak fogta fel, s azért alól és felül ízléses díszítésekkel különözte el a kapocs fejétől és lábától. Ez a bakodi példányon is észrevehető, csakhogy itt az alsó díszítés lepattant s az ásatásnál valószínűleg elkallódott. Ha e fibulákat megfordítjuk, (lásd 1.b.) látjuk, hogy a fej gombjai nincsenek organikus összeköttetésben a fibula szerkezetével, hogy tehát kizárólag díszül szolgáltak s mint ilyenek forrasztattak hozzá a fibulához. A tövis ellenben két vízszintes rudacska által tartá-

tott, melyek egyszerűen a fibula belsejéhez, szintén minden organikus összefüggés nélkül oda vannak forrasztva. E kettős rudacska azonban a római késő császárság formáira emlékeztet, melyeknél a kettős rudacska szerkezetét a félkörű kapocsfej mellett igen jól képviseli a 206. oldalon a 2. szám alatti ezüst fibula; ennél a tövis a kettős spirális sodronydísznek végét képezi s így szerves összeköttetésben áll az egész kéttágú fibulával.

A barbár korban fenmaradtak még a római típusok hagyományai, de a mi ezeknél még szerves volt, az amazoknál egészen díszesítéssé vált, a hagyomány lassan-lassan feledésbe ment s új formák alakultak, melyek az eredetiekhez nem hasonlítottak többé, s a díszítésnél is ily barbár styl állott be, melynek eredete valószínűleg keleten keresendő.

Pulszky Ferencz

ANTIK ÓLOMTÁRGYAK A MAGYAR NEMZETI MUZEUMBAN.

Tisztelt szerkesztő úr.

A jelen év húsvétja körül kelet felé, az önök nemzeti muzeumjába indított engem a vegyész érdeklődése a fémek története iránt, mert ez valósággal az emberi nem fejlődése történetében is jelentőségteljes föladat. Az igazgató úrnak előzékenyen megadott engedelmével végig vizsgáltam — az őrnek, HAMPEL JÓZSEF urnak szíves segítségével — a régiséggyűjteményt, ólom tárgyakat keresvén: mivel épen az ólomleletek, melyek az Alpe-seken innen egyáltalán ritkák, eddigelé, mintha — a «Piombi» kivételével — nem részesültek volna kellő figyelemben. Midőn utóbb Önnel találkozván, ez a kérdés beszélgetésünk tárgyát képezte, s a társaság oszlása következtében kénytelenek valánk ezt abba-hagyni, Ön szíves vala engem fölszólítani: állítsam össze kutatásaim eredményét az elejtett kérdéstről — az ólom használatáról a régiéknél, kivált a rómaiaknál. — Akkor adott

igéretemet íme beváltom, habár — bevallom — némi vonakodással, mert ismerem hézagosságát eddigi kutatásaimnak e tárgyban.

A könnyűség, melylyel az ólmot nyerni és földolgozni lehet, lágsága, magas fajsúlya egyrészt; másrészt pedig kevésé föltűnő volta határozták meg már a régi népeknél alkalmazását azon célokra, melyekre még ma is részben használjuk. Sőt még gyakrabban is igénybe vették, mint napjainkban, mikor a vas és egyéb anyagok léptek részben helyére.

Felsorolt tulajdonságainál fogva az ólom czélszerűnek mutatkozott számos technikai alkalmazásra, művésziekre ellenben csak nagy ritkán. Ezért találunk ez utóbbi irányban alig egyebet csak az ipar-művészet termékeit s ezek is nagyon közepeszerűek. E csoporton kezdem meg ismertetésemet. Ide tartoznak az általam eddigelé átvizsgált anyag szerint:

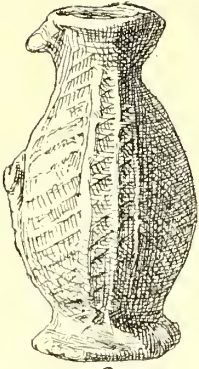
1. Emberi alakoknak egész laposan dolgozott ábrázolásai, a fajták, minők gyermekeink ólom-katonái.

2. Lapok alakos ábrázolásokkal.

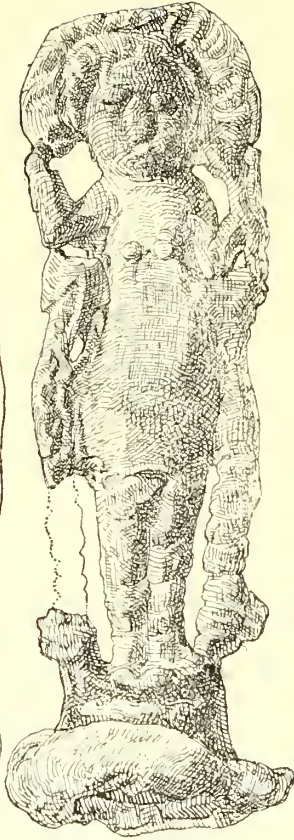
3. Edények.

Az első fajtából két női alakocskát találtam a magyar nemzeti muzeumban. Az egyik (212. oldalon 1-ső szám) 0.105 m. magas; fölülete barnásfehérre élegetett; lelhelye Szombathely. Az alak egész meztelen, mit kivált a gondosabban kidolgozott és épebben megmaradt hátsó részen észlelhetünk. Daczára annak, hogy az alakocska egészen lapos, jól felismerhetők a vállak, a czombok s az ikrák; mind dombormű gyanánt van mintázva. Hátul a fejen a csomóba kötött haj szabályos nyolczlevelű rózsát képez. Az egész alakot egy szegély környezi, melyben úgy áll, mint egy fölkében. Kétségtelenül kápolnácskában elhelyezett VENUS-t ábrázol. Két hasonló VENUS-alakot említ DE MEESTER DE RAVESTEIN saját gyűjteményében.

E képecskének talán ugyanaz a jelentősége vala, mint napjainkban azoknak, melyeket a zarándokok a szent helyek emlékéül haza hoznak, vagy pedig fogadalmi képek lehettek. Az Apostolok cselekedetei bizonyoságot tesznek, hogy az ilyen «templomkákkal» való kereskedés régenten virágzott: «Az időben pedig nem csekély háborodás támada az Úr útja miatt. Mert egy DEMETER nevű ezüstműves DIANA ezüst *templomkái*t készítvén, nem kevés nyereséget szerze a művészeknek. Össze-

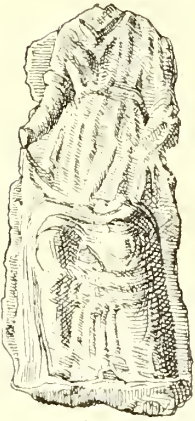
3.

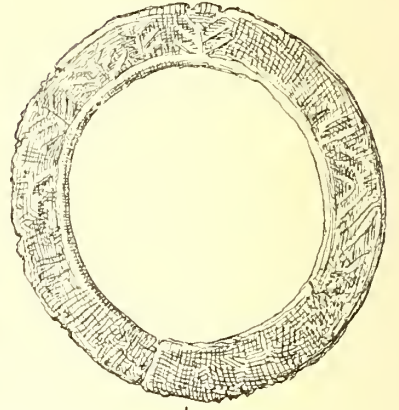
7

6.

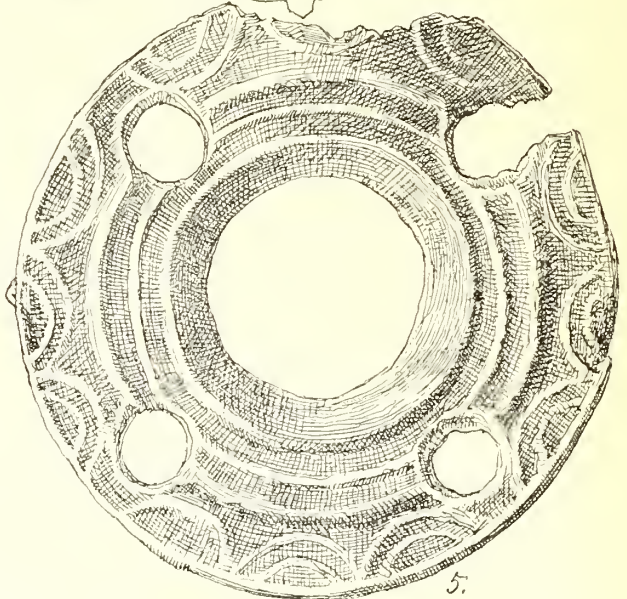
2. a.

4.

2. b.

5.

híván őket és azokat kik efféle művesek valának, mondá: Férfiak! tudjátok, hogy e mesterségből van keresményünk; s látjátok és halljátok, hogy ez a Pál nemcsak Ephesusban, de egész Ázsiában rábeszéléssel nagy sokaságot tévelyíte el, mondván: hogy nem istenek, a mik kezek által készítettnek». ¹

Fölhozhatok még egy herculanumi képet; IPHIGENIA-t Taurisban ábrázolja. Ezen a két békóba vert barát előtt egy DIANA képet látunk, mely körül szintén templomka — kerek ív — van alkalmazva. E votiv- vagy emlékképekhez sorolhatjuk talán, a kis NEPTUNUS-t, mely LIPP úr közlése szerint a szombathelyi muzeumban látható.

Az anyag könnyen elpusztítható volta okozza talán, hogy gyakrabban nem leljük az effélét. A gyűjteményekben egyébiránt még sokat őrizhetnek, mi nem vált ismeretessé, minthogy még sohasem irányozták erre a figyelmet. Nem hallgathatom el ez alkalommal azt a megjegyzést, hogy az archæologusok ritkán törődnek az anyaggal, vagy legalább többnyire pusztán a külső lát-szataból ítélnék, ott is, hol csak vegyelemzés adhat biztos fölvilágosítást. Még folytonosan összevétik az ólmot, az ónt és ötvényeiket.

A nemzeti muzeumban őrzött alakok másodika szintén laposan van dolgozva; 0.05 m. magas; gazdag redőzetű ruhába van öltöztetve: trónuson ül; feje hiányzik. Hátúl, az alak övének megfelelő magasságban, a trónus támján tisztán kivehetők a domború betűk; CISON (212. oldalon 2a, b szám). Az archæologusokra kell bíznom az alak s a fölírás megfejtését.

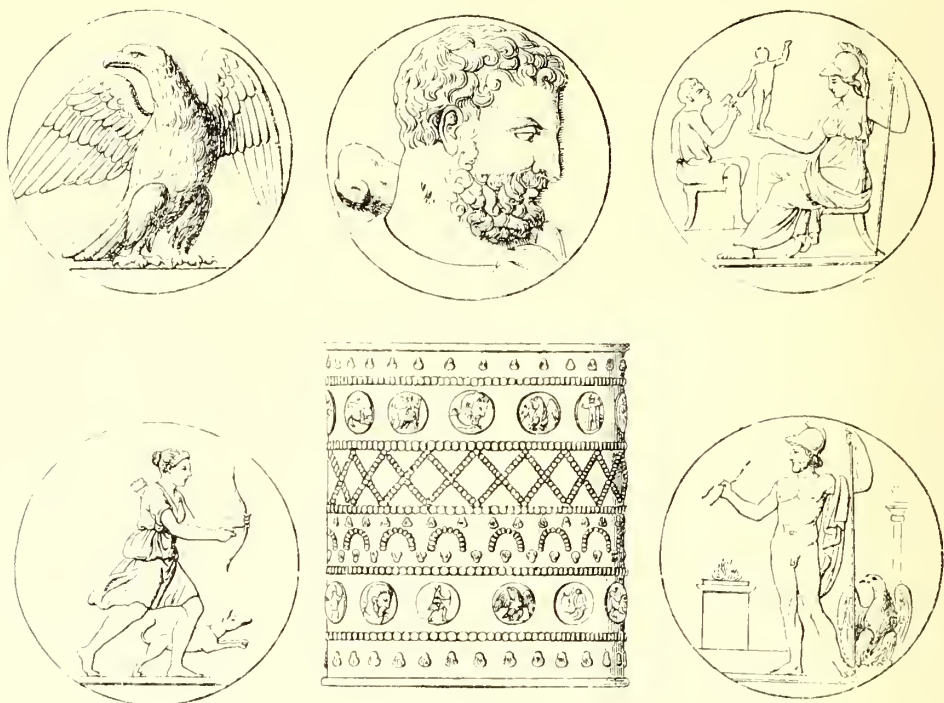
Az alakos ábrázolások második fajtájából — domborműves lapok — két példány van a nemzeti muzeumban. Az egyik 0.075 m. hosszú és magas, a másik 0.07 hosszú, 0.09—0.095 magas. Mind a kettőn az ábrázolások MITHRAS tiszteletére vonatkoznak, és egyes részletek kivételével azonosak. Az egyik lapot kiválóan szép, egyenletes szürkésfehér élegréteg borítja. ² Hasonló munkát látunk a metzi amphitheatrumban lelt ólomlapon; rajta VICTORIA RÓMA mellképét koronázza. ³

¹ Ap. esel. XIX. rész 23—26. vers.

² Le vannak írva és rézmetszetben közölve a Tudományos Gyűjteményben. 1818. III. 64. lap. A Pittnicz-féle gyűjteményből Szombathelyen.

³ Grivaud de la Vincelle Recueil p. 30.

Díszített ólom edényekről keveset tudunk. GERHARD említ egy edényt BAKCHUS-sal, SILEN-nel és a négy évszakkal⁴; OVERBECK POMPEJI-jében egy, bélyeggel vert kerek képekkel ékes ólom pohár rajzát adja,⁵ melyet a mellékelt rajzban (1. szám) mi is közlünk.

1. szám.

A három fölsorolt művész-technikai fajtán kívül még megemlíthetjük a katonácskák, lovasok⁶ és tornászok⁷ teljesen művészet híján szükölködő alakocskáit, melyekről valószínű, hogy gyermekjátékszerekkül készültek.

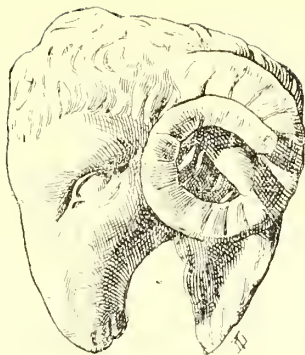
Művészi tekintetben messze fölötte áll az eddig megbeszélt tárgyaknak egy apró kosfej (2. szám), melyet alkalmam volt látni RÁTH GYÖRGY úrnak előttem oly előzékenyen megnyitott gyűjteményében. Az erősen hajlott orr, a vékony, csak egyszer előre kanyarodó szarvak, görög műveken gyakorta lát-

⁴ Antike Bildwerke I. 87.

⁵ 3-ik kiadás 548. lap 312-ik szám.

⁶ De Meester gyűjteménye lajstromában. N. 1492. és 1493.

⁷ Caylus VI. p. 277.

2. szám.

ható kosfejek alakját juttattja eszünkbe. Az erősen kidomborodó részeken jól észlelhetjük a fémnek homályos fényét; a mélyekben fekvő részeket fehéres éleg takarja.

Sokkal fontosabb szerepet játszik az ólom technikai alkalmazásokban.

4. Az ólom első sorban kötanyagúl szolgált szívóssága következtében. Kőépítkezéseknél vagy a kövek érintkezési lapjai közé öntötték vagy lyukakat vájtak a kockákba, melyeket vas kapsok tartottak össze, s ezeket ólommal töltötték meg, hogy ézáltal a kapsok erősebben álljanak. Erre nézve idézhetjük VITRUVIUS-t II. cap. 8. § 4. *cum ansis ferreis et plumbo frontes vincitae*. Ez az utóbbi eljárás nyilván nagyon régi időkben dívott, már HERODOTOS is utal reá. Elmondja (I. 186.) hogy NITOKRIS királyné egyesítette Babylon két részét, hídát vervén az Euphratesen. A hídát kőkockákból építette és ezeket vassal és ólommal egyesítette: «*δέουσα τοὺς λίθους σιδήρω τε καὶ μόλυβδῳ*». Mind a két eljárás példáit találhatjuk még a régi Róma egyes épületein. Az elsőt (az érintkezési lapok összeforrasztását) bizonyára alkalmazták az aquincumi amphitheatrumnál is. A nemzeti muzeum látogatói az ásatásból került s most ott kiállított tárgyak között láthatnak egy ilyen olvasztott ólomdarabot.

Hasonló elven alapúlt e fém alkalmazása márvány és ércz műveknél. A márvány tárgyak összeillő darabjait szögek kapcsolták össze, melyek a lyukakba ólommal voltak beerősítve.⁸ Nagyobb ércz műveknél ólommal kiöntötték a hiányokat, melyek a külön öntött részek összeillesztésénél maradtak: „*interque om-*

⁸ Archæol. Zeitung N. F. I. 65.

nes sinus commissurarumque iunctura plumbum ire suffusum“ így szól ARNOBIUS a «Disputationes adversus gentes»-ben.⁹

Olvasztott ólmot használtak egyszersmind tárgyaknak forrasztására: vajjon a Dodonában, a templomban s a temenosban talált ólomdarabok arra szolgáltak-e, hogy a köveket összetartsák, vagy hogy a fölszentelt ajándékokat alapjukra erősítsék? azt CARAPANOS nem dönti el.¹⁰ Végre az ólom összekapcsoló tulajdonságát fölhasználták még gazdasági eszközöknek fa és vas részeinél is: pl. az olajprésnél;¹¹ az olajmalom — *trapetum* — oszlopánál is azt ajánlja CATO, hogy elébb fűzfával kiékeltesék, azután, hogy ólommal kiöntessék, nehogy mozogjon — *Eo plumbum effundere cavcas ni labet columella*. — Ép úgy körülvegyék ólompántokkal a gabnamértékeket is — *modiolos circumplumbatos*.

5. A colossalis szobrok lábait ólommal kiöntötték, hogy biztosabban álljanak; ennek érdekes példája látható a bécsi császári régiség-gyűjteményben.

6. Ép úgy, a hogy napjainkban is a nemes fémből készült vékonyra kidolgozott tárgyakat gyakorta értéktelenebb anyaggal kitöltvén, megerősítik és az elhajlástól megóvják, úgy régenten is ólommal töltötték ki néha a vert díszítéseket — *emblemata*. Ilyest látunk például a hildesheimi lelet egyik tárgyánál: a KYBELE-domborműves serlegen.¹²

Nagy edényeket, mindenek fölött a cseréphordókat — *dolia* — ólomabronceszal körülvették, hogy tartósabbakká tegyék — *dolia plumbo vincito vel materia quærnea alligato*.

CAVEDONI¹³ leírja egy ily nagyobb terjedelmű edény töredékét, melyen még meglátszik ez az összedrótolás. Több helyütt át van fúrva, a lyukakba ólomszögek vervék, melyek kívül-belül félkör átmetszetű ólomszalagok által összekötvék, s ezek így hálót képeznek. Therában is találtak egy különben értéktelen amphorát ólommal nyitólva.¹⁴ A gyűjteményekben ritkán látunk e fajta edényeket, nem, mert ritkán találkoznának, hanem mivel a földművesek, ha efajtaakat lelnek, széttörik őket,

⁹ VI. 16. Lásd Göppert érdekes doctori értekezését: Ueber die Bedeutung von ferruminare und adplumbare in den Pandecten. Breslau, 1869. 34. lapon.

¹⁰ Dodone et ses Ruines, Texte. pag. 106.

¹¹ Cato de Re rustica. 18.

¹² R. Schöne zum Hildesheimer Funde Hermes III. 477.

¹³ Bollettino de Instituto Archeologico. 1846. p. 34.

¹⁴ Ross. Insel-Reisen. 1. 67.

hogy ólomra szert tegyenek. CAVEDONI a hordóknak efajta megerősítésére vonatkoztatja PLINIUS következő mondatát is XVIII. 64. 2: *Dolia quassa sarcire ipsorumque laminas scabendo purgare ac novos facere. Sarcire* jelentését úgy érti, hogy az ólom abroncsok fölrakását teszi és reájok vonatkoztatja, hogy reszeléssel tisztítandók. Nekem azonban valóbbszínűnek látszik, hogy a *sarcire* az abroncsok — *materia querneae* --- föltevésére vonatkozik és megfelel Cató *alligare*-jének, a *laminarum* pedig dongák, melyeket vagy tisztítani kell, vagy pedig újakkal kicserélni. Könnyen eszükbe jutott összetörött cserépedényeket is ilyen ólomhálóval befonni, ahogy napjainkban vasdróttal szokás, sőt néha a lyukakba más edények cserepeit alkalmazták, s azután ólomkapcsokkal erősítették meg. Ennek érdekes példája a Gerhardtól közzétett díszedény.¹⁶ Egészen közönségesnek látszik az ólommal való tatarozás. TERENTIUS VARRO-nak *Satyrarum Menippearum reliquæ*jében,¹⁶ a következő mondatot találjuk: *sed quæ necessitas te jubet aquam effundere domi tuæ? si vasa habes pertusa, plumbum non habes?*

Ólommal erősítették oly edényeiknek fedelét is, melyeknek különös pontosan kellett zárniok, pl. gyógyszerartatóknál találunk ólomgyűrűt vagy ólomfedőt.¹⁷

7. A rómaiak ismerték ugyan már az edények belső felületének czinelését, a hogy napjainkban dívik, mégis gyakorta ólommal vonták be azokat, mivel legalább PLINIUS idejében (XXXIV. 48. 2.) több mint tizenegyszerre olcsóbb volt a czinnél. Egész koporsókat béleltek ki ólomlemezekkel.

8. Az ólom egyik fontos alkalmazását lelte a vízvezetési csöveknél, melyeket VITRUVIUS VIII. 7 *fistulae*-nek mond ellenében az agyagcsövekkel — *tubuli*. — Lemezekből készítették őket, melyeket mag körül hajlítottak. A széleket egymásra kalapálták s azután kívülről összeforrasztották. A lemezeket legalább is tíz *pedes* = 2·96 méternyire kellett önteni. AGRIPPA és VITRUVIUS korától fogva a régiebb mértékegységeket a használatból elhagyták s a *quinaria*-t használták *modulus*-úl. VITRUVIUS állítása szerint a *plumbarii* ez alatt egy csövet értettek, melyet

¹⁵ Auserlesene Vasenbilder. 2. Nro 145. Leírása a 180. lapon.

¹⁶ Ed. Rise. 227. lap.

¹⁷ Göppert. L, cit. 36.

öt *digiti* széles lemezből hajlítottak: *ex latitudine autem laminarum quot digitos habuerint antequam in rotunditionem flectant ut magnitudinem ita nomina concipiunt fistulae*. E szerint mivel egy *digitus* = 18.5 millimeter,¹⁸ a *quinarius*-cső körülete 92.5 millimetryi vala. FRONTINUS de Aquis I, 25. helyesen jegyzi meg, hogy a *modulus* e meghatározásában bizonytalanság leledzik: *sed hoc incertum est, quoniam cum circumagitur (lamina) sicut interiore parte adtrahitur, ita per illam que foras spectat, extenditur*. VITRUVIUS szerint a legszűkebb csőnek teljes átmérője legalább is 29 millimetryi vala; FRONTINUS ellenben, ki NERVA alatt élt, valóbbszínűnek tartja, hogy a *quinaria* nevét onnan kapta, hogy átmérője a *digitus*nak öt *quadrans*-a azaz: $18.5 + 4.6 = 23.1$ millimeter. Míg a csövek neve VITRUVIUS-nál megfelel a lemezeknek hüvelyekben mért szélességének, addig FRONTINUS-nál az átmérő *quadrans*-ainak száma határozza meg *vicnaria*-ig. Pl. tehát: *senaria*, ha az átmérő $\frac{6}{4}$ *digitus*. A *vicnaria*-tól fogva sokkal lassabban nő az átmérő. A *vicnaria*-ig követett elv szerint az *octogenaria* átmérőjének 80 *quadrans*-nyi = 20 *digiti*-nyinek kellene lennie, tényleg azonban csak 10 *digiti* és 26 *scripuli* vala. FRONTINUS I. 58. A *centenari*ónak 25 *digiti*nyi átmérővel kellene bírnia, valósággal azonban az csak 11 *digiti* és 80 *scripuli*-nyi vala. FRONTINUS I. 62. VITRUVIUS szerint a legvastagabb cső kerülete 100 *digitus* volt, azaz: 1.85 meter, a mi 588 millimetryi átmérőnek felel meg. FRONTINUS szerint akkorában leginkább használatos 25 *moduli* közül legszélesebb az volt, melynek a *fistula centenum-vicenum* felelt meg. (I. 63.) Átmérője 228.3 millimeter volt. VITRUV méretei alig hihetőek. Az, hogy PLINIUS — XXXI. 31 — szintén fölhozza, hitelességüket alig növeli. Azt hiszem, hogy az egész XXXI fejezetet VITRUVIUS-ból írta le. Még a FRONTINUS által közölt méretek mellett is bizonyára gyakorta szakadtak át a csövek, kivált, mert előszeretettel ott alkalmaztak ólomcsöveket, hol a víznyomás erős volt.¹⁹

A magyar nemzeti muzeum régiséggyűjteményében egy csövet őriznek, melynek hossza mintegy 0.52 m. — tehát az eredetinek csak egy hatodrésze; — átmérője 0.068 m.; falvastagsága 0.005—0.007 m. Frontinus terminológiája szerint tehát ez: *fistula quinenum denum*, minek átmérője szabály szerint 0.0693 m.

¹⁸ Hultsch Metrologie.

¹⁹ Plinius XXXI. 31. 1.

A lemezfal összeillesztésénél hasadék van, a cső érdes, kissé rozsdáette.

A csöveknek szánt lemezeket mintákba öntötték, melyekbe homorúan voltak bevésve a fölírások, úgy hogy ezek magán a csövön domborúan jelentek meg. Többnyire a consulokra vonatkozó adatokat tartalmaznak, például azok, melyek Lyonban őriztetnek;²⁰ vagy a császárra s képviselőire, a városi tisztviselőkre, magán-egyénekre — POPPAEUS HERMES vízvezetékén Bajæ-ben — társulatokra, — például Cumæ-ban: *Puellarum municipii Cumanorum*²¹ — melyek az építés költségeit viselték. Más esetekben a gyáros — *plumbarius* — nevét olvassuk, például: *ex officina Martini plumbarii*.²² A budapesti csövön nincs fölírás; talán az elveszett részen állott. A rómaiaknak magasan kifejlesztett vízvezetéki intézménye következtében nemcsak Rómában léteztek terjedelmes csőhálózatok — melyet NERVA idejében láttak el új vízvezetékkel, — hanem a vidéki városokban is voltak bizonyára. Pompeji figyelmes látogatója ezt részben épen megmaradva szemlélheti.

Vitruvius melegen száll síkra az agyagcsövek mellett az ólomcsövekkel szemben (VIII. 7): „*multo salubrior est ex tubulis (agyag) aqua quam per fistulis (ólomcső); quod per plumbum videtur esse idco vitiosa, quod ex eo cerussa nascitur, hacc autem dicitur esse nocens corporibus humanis.*“ Mindennek daczára szél-tében alkalmazták, s még ott sem tartózkodtak tőlök, hol az ásványvizek vegyi hatása csakhamar elrontotta őket. PAUSANIAS-nál találjuk amaz érdekes megjegyzést (IV. 35. 12), hogy Dikaiarchiában — Puteoli közelében, egy meleg forrás van «*ὄδιον σφίσι θεριμὸν*» mely egynehány nap alatt széteszi az ólomcsöveket, melyekkel levezetik: «*διεξήξει γὰρ δια πολὺ χρόνον ῥέον*».

Az ólom csövek ily kiterjedt használata mellett nem csodálkozhatunk, hogy készítésök fontos iparág vala, melybe kivált a császárok korában nagy vagyonokat fektettek.

9. Nagyon feltűnő tény az, hogy must befőzésére katlanokat — *sapa* — és teknőket a kenyérgyúrára ólomból készítettek, daczára, hogy legalább részben helyesen fölismerték ez

²⁰ Leírta Boissieu: Inscr. ant. de Lyons. 1854.

²¹ Opere dell' Ist. Archaeol. 1838. p. 77—79.

²² Lanciani. Ricerche topografiche sulla città di Porto. Annali dell' Ist. Arch. 1868. p. 192.

anyag veszedelmes tulajdonságait. Efajta katlant Pompejiben egy korcsmában letek — valószínűleg *calda* készítésére használták; a teknőknek pedig egynehány példányát pékboltban.²³ Mindakettőből volt alkalmam darabocskákat vegyelemezni. — *Dolia plumbea*-kat is használtak.

Ólom edényeket használtak kenőcsök²⁴ és egyéb gyógyszerek²⁵ főzésére, ólom mozsarakat a gyógyszerházakban:²⁶ *μολυβδόνη θύα*. Gyakran a présből kifolyó oliva-olaj fölfogására használtak ólom vagy ólommal bélelt ládákat.²⁷ Néha akadunk ólom edényekre, melyeknek rendeltetését pontosan nem határozhatjuk meg. A Musée de Ravesteinban 1491. szám alatt egy hengeralakú edény van, mely Frascatiban került elő; DE MEESTER hamutartónak véli. A magyar nemzeti muzeum régiségtárában is van egy hengeralakú, minden díszítés híján szükölködő edény, melynek átmérője 0.03 m.; felső széle szabálytalanul kicsorbult; magassága 0.06—0.075, vegyelemzésem szerint tiszta ólom. Talán kenőcstartó lehetett.

10. Fontos szerepet játszott az ólom a fegyverzetben. Ebből készültek a *glandes*. MOMMSEN figyelmeztet,²⁸ hogy ezeket főleg ostromoknál használták, ezért találjuk őket tehát leggyakrabban olyan városok környékén, melyek hosszú ostromot állottak ki. A rómaiak ritkábbak a görögöknél; többnyire a város alapítását követő hetedik és nyolczadik századból valók. Valószínűleg agyagmintákba öntötték őket: *glandes fundere* (Cæsar de bello Afric. cap. 20.), néha domború fölírás van rajtuk. Egy csinos *glans* karcsú *aculeis*-sal és «L·XV» fölírással van RÁTH GYÖRGY úr már említett gyűjteményében. (Lásd 4. számot). Birtokosának nincs pontos adata lelhelyéről, de föltehetjük, hogy — legszélesebb értelmében véve — Pannoniában került elő, mivel itt állomásozott a XV-ik legio.

Szokásos volt *glandes*-t hajítani, melyekre tudósítások voltak bekarcolva; így kivált áruló tudósításokat lehetett a városból az ostromlókhoz juttatni: „*indicium glande scriptum misit*“

²³ Presuhn.

²⁴ Plinius XIII. 3.

²⁵ Plinius XXXIII. 35. 4.

²⁶ Dioscorides V. 95. és Plinius XXXIV. 50. 2.

²⁷ Columella XII. 50.

²⁸ Corpus Inscr. lat. I. p. 188—194.

és „*mittere glandem inscriptam solebat*“ (de bello Hispanico cap. 13. és 18.).

Költői túlzás persze, hogy a *glandes* röptükben megolvadtak: „*liquefacto plumbo*“²⁹ vagy vörös-izzóvá lettek: „*ignem concipit in auris*“.³⁰ Hiszen az ólom 334°-nál olvad csak, oly hőfok, melyet még kilőtt ólom sem ér el, annál kevésbé a hajított. Nem válhatok el ezen tárgytól a nélkül, hogy meg ne emlékezzem a lendületes és dallamos sorokról OVIDIUS Liber Metamorphoseonjában. A szerelmi vágyódásnak fölhevülését ecsetelvén a következő hasonlattal él:

Non secus exarsit, quam cum Balearica plumbum,
Funda jacit. Volat illud et incandescit cundo,
Et quos non habuit, sub nubibus invenit ignes.

Úgy látszik, hogy a *glandes*-en kívül egyszerű golyókat is hajítottak *plumbca* t. i. *pila*. Mikor SEVERUS a csatában Trimurtium mellett — Lyon sur Saône környékén — lovával elbukott, azt hitték, hogy ólomgolyó találta halálosan: *mortuus ictu plumbca credebatur*.³¹

Még két említését találtam az ólom hadi czélokra való alkalmazásának. Egyszer, hogy az ostromlottak nehéz ólomsúlyokkal földhöz nyomták a falaikat törő kost *aries*; másszor, hogy SCIPIO AEMILIANUS tanácsolja egy város ostromakor a folyó gázlóit megrakni ólommal terhelt vassúlyomszerű — *murices* — szögekkel kivert deszkákkal, hogy az ostromlottak át ne kelhessenek és meg ne lephessék a táborn: *tabulis plumbatis constertere*.³²

11. Hasonló alkalmazása, még egyebekre is volt az ólom golyóknak. A *pankratiasta*-k belefönták őket a *Caestus*-ba, hogy a csapást súlyosabbá tegyék.³³ A *plumbatae* valószínűleg több farkú ólomgolyó-korbácsok valának; legalább találták Rómában egy martyr sírjában korbácsot lánczocskákból, melyeknek végén golyók csüngenek, — igaz, hogy ezek érczből valók, de ez valószínűleg a kízó eszköznek tökéletesített példánya. A ren-

²⁹ Vergilius Aen. IX. 588. és Lucanus VIII. 513.

³⁰ Lucretius VI. 305. és köv.

³¹ A. Spartiani, Severus cap. 11. 2.

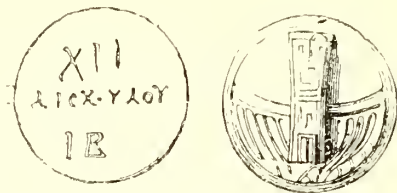
³² Valer Maxim. III. cap. 7. 2.

³³ Virgilius Aeneis V. 405.

des igazságszolgáltatás is hasznát vette s a későbbi időkben folytonosan használta.³⁴ Végre ólomgolyókat használtak zsinorok nehezítésére, például mérónál, horgászó zsinornál, már a legrégibb korban — HOMEROS is említi.

12. Nagyban használták az ólmot a legkülönbözőbb nemű jegyekre — *tesserac*, — melyeket ma rendszeren pléhből, sárgaréz-ből vagy papirosból szoktunk készíteni. A reánk maradt efajta tárgyak száma — kivált római eredetűek — akkora, hogy még áttekintését sem nyújthatom ezúttal. Már a múlt század elején állított össze RECUPERO báró Rómában egy 2200 darabból álló gyűjteményt. Rendeltetésük sok esetben még nincs tisztázva, más-kor könnyen eltaláljuk, hogy mire használták.

Számos Circusba belépti jegy volt bizonyval, Amphitheatrumba, Theatrumba — például a melyek Pompejiben kerültek elő 3. rajz — és egyéb művészi látványosságokra. Azokat, melyeken istenségek képeit találjuk, talán emlékérmekül osztogatták vallásos körmeneteknél és más nagy ünnepekkor.

3. szám.

Mások megint, a *tesserac frumentariae*, utalványok a gabona-kiosztáshoz; rajtok *modius*-t látunk, kinövő kalászokkal: *Annona* jelképét. Mások megint jelzésül erősítették egyes tárgyakra, például *amphora*-kra. Némelyek átfurvák, nyilván zsinóron lógtak s a pecsét lenyomatát tartalmazták. Vannak köztök amulették, mások megint családi érmek. Játékpénzül is szolgálhattak némelyek.³⁵ Azokat, melyek azonosak a használatba levő pénznemekkel STIEGLITZ³⁶ próbanyomásoknak taitja. FRIEDLÄNDER J. a régi olasz érczemplékpénzek tárgyalásakor fejtegeti, hogy az eredeti viasz-minták először ólommal öntettek ki, s hogy a művész maga ezen dolgozta ki a fínomságokat vésőjével, s hogy

³⁴ Lásd Codex Theodosian. 9, 35. 2—11, 7, 3—12, 1. 80.

³⁵ Stieglitz Archæolog. Unterhaltungen. II. p. 133.

³⁶ Id. h. p. 159.

ez az ólom érem volt azután mintája az érczöntésnek. Lehet, hogy az ércz kezelésében oly járatos régiek hasonló módon jártak el, s hogy ilyen minták maradtak reánk. Hiszen tudjuk, hogy még a pénzt is részben öntötték s csak akkor állították a bélyeg alá. Nincs tehát kizárva, hogy a „*piombi*“ közt az új pénznemek ilyesfajta mintáit bírjuk.

A *tesserae* rendszerint kerek, ritkábban három- vagy négyszögűek, rhombus vagy tojásdad alakúak, többnyire laposak, vagy egyik, vagy mind a két oldalukon bélyegezvék; némelyek gömbölyűek, átfúrvák s csak egy oldalt hordják a bélyeg nyomát. Rendeltetésükhöz képest bélyegzésük többnyire durva: egyes betűk, monogramok, egész szavak, vagy eddig még meg nem fejtett jelek. Mások csinosan kidolgozvá, fejeket látunk rajtok, vagy egyéb alakos ábrázolásokat.³⁷ A fém lágysága daczára soknak fölülte épen maradt. Itt meg kell még említenünk a kerek pénzalakú tárgyakat, melyek ezüst lemezzel bevont hamis pénz magva valának: — *animae nummorum*.

A *tessera*-któl és emlékérmektől különböznek azon *piombi*, melyek *bolletta*-kúl szolgáltak: néha márványtömbök mélyedéseibe beleerősítvék, a császár képe van rajtuk verve, arra szolgálhattak, hogy e tömbök a vám alól fölmentettek.³⁸ Ezekkel nem kell összetéveszteniünk az ólomdarabokat, melyeket oszlopoknak stb. belsejébe vésett mélyedésekbe helyeztek. Magán-személyek neveit látjuk rajtok, rendeltetésök valószínűleg az építőnek emlékét az utókor számára föntartani — használták őket kivált TRAJANUS kora óta.³⁹ Más célra szánt *bolletta*-kat gyűjtött SALINAS Sicilia szigetén.⁴⁰ Görög fölírások vannak rajtok; két, keskeny csík által összekötött lemezből állanak, egyes példányokon az egyikből kúpalakú nyújtvány áll ki, mely bele illik a másiknak egy megfelelő mélyedésébe.⁴¹

Egy szép, már összeállított példányt láttam a cs. régiség-gyűjteményben. Sicilia híres volt szövetyáraitól, így tehát való-

³⁷ Gaillard a spanyol nemzeti könyvtár lajstromában 1852. p. 24. és Tav. VI. Találatott Lucena mellett.

³⁸ Stieglitz i. h. II. 139.

³⁹ Stieglitz i. h. 140.

⁴⁰ Descrizione di una raccolta di Piombi antichi siciliani. Annali dell' Ist. arch. 1864. p. 343—355.

⁴¹ Mon. dell' Ist vol. VIII. Tav. II. A. n. 1.

színü, hogy ezen ólmok gyárjegyek, melyeket a szövetekre reá akasztottak épen úgy, a hogy napjainkban is dívik; erre utal az is, hogy gyakran teljesen azonos példányok kerülnek elő, egyes esetekben tíz példányt is ismerünk; ezek nyilván egy s ugyanazon gyár termékeit jelezték. SALINES ezért nevezi őket *piombi mercantili*-nak.

13. Súlyokat is készítettek ólomból, habár erre minden fémek közül ez a legkevésbé alkalmas. A nemzeti muzeum régiséggyűjteményében is van egy ép példány. Négyszögletes, minden oldala 0·16 méternyi. Az egyik fölületen olvassuk $\frac{JFK.II}{TP\theta X}$ a másikon $\frac{JIK.II}{\theta X}$ domború betűkkel.⁴² Lelhelye Új-Moldova, nem pedig Óbuda, a mint azt a Monuments épigraphiques mondják.⁴³ Súlya 3·25 kilogramm. Tíz *libra* a legpontosabb meghatározások szerint 3·27 kilogramm.⁴⁴

14. Ólmot használtak íróeszközül is. Vonaloztak vele. Kinek ne jutna eszébe Catullusnak pompás gúny-költeménye a goromba Suffenusra, melyben említi a „*membrana derecta plumbos*“-t? Másrészről pedig ólomlemezekre is írtak. Éfajta *plumbeis voluminibus*-ra jegyezték föl a legrégiebb időkben nyilvános adatokat: *publica monumenta*.⁴⁵ A Hippokrenenál mutattak PAUSANIAS-nak egy erősen megrongált ólomlapot — *μολύβδον*, melybe állítólag Hesiodos *Ἔργα*-i valának bekarcolva.⁴⁶ Ólomlapokba voltak vésvé az átkozódások — *κατά ὄσσημο* — melyekről Tacitus megemlékezik.⁴⁷ Athen környékén egy sírban találtak efajta átoktáblát görög korból.⁴⁸ Egy hasonlót leltek Cumæ mellett; Krisztus után a második vagy harmadik századból való; görög fölríras szitkokat tartalmaz; valószínűleg egy megsértett férjéi neje Valeria Coratilla ellen.⁴⁹ Végre meg kell itt említenünk a dodonai jós levéltár maradványait. 0·001—0·003 meter vastag ólomlemez-kék; rajtok népeknek és egyeseknek kérdései és imádságai

⁴² Lásd rajzát Monuments épigraphiques du Musée National Hongrois XLIX·N. 239.

⁴³ V. ö. Kiss Ferenc: Tudománytár. 1834. 197.; újabban Rómer M. N. Muzeum feliratos emlékei 1873. 132. l.

⁴⁴ Hultsch Metrologie. 117.

⁴⁵ Plinius XIII. 21.

⁴⁶ Paus. IX. 31. 4.

⁴⁷ Annales II. 69.

⁴⁸ Boech. C. J. Græc. 538—539.

⁴⁹ Hensen; lerajzolva az Annali dell' Istituto 144. T. d'Agg. G.

ZEUS NAIOS és DIANA-hoz. A KARAPANOS és FOUCART által kibetűzött 42 lemez tartalma a legkülönbélebb: politikai kérdések, melyek békekötésekre vonatkoznak; kérdések ellopott párnák miatt; betegek tudakozódása, minő áldozatok árán nyerhetik vissza egészségüket; üzletemberek tudni akarják vajjon vállalatuk sikerülni fog-e; a féltékeny Lysianias biztos akar lenni, hogy Nyla tőle esett-e teherbe? — mindez az isten elé került.⁵⁰ Egynehány efajtat volt alkalmam Bécsben TRAU F. úr gyűjteményében látni. Egyik fölírást rajtuk sikerült GURLITT-nak megfejtenie.⁵²

15. Hátra maradtak még némely apró tárgyak, melyeknek rendeltetését és jelentését nehéz megállapítanunk. Ide tartozik két gyűrű a nemzeti muzeum régiségtárában. Az egyik — 212. oldal 4. szám — egyszerűn van díszítve; átmérője 0·05 m., a gyűrű-csík szélessége 0·009 m. A másik — 212. oldal 5. szám — gazdagabb ékességgel 0·075—0·08 m. átmérőnyi; szélessége 0·025 m.; négyszögben elhelyezett négy 0·01 m. átmérőjű lyuk van rajta. A körület egyik pontján rövid eltörött kúpos nyujtván áll lefelé. Mind a két gyűrű lapos, a nagyobbik vöröses-barnára élegetett. Bármennyire kevésbé díszes is az ólom, még is mindakét tárgy úgy látszik ékítmény vala.

Ólom, ónnak csekély nyomaival a letörött fülű kis kancsó a nemzeti muzeumban, — lásd 212. old. 3. szám természetes nagyságban — erősen belepte sárgás-barna éleg; lelhelye Ó-Szőny. Talán fogadkozási ajándék volt ez is, mint az összehasonlítás végett a 212. lapon 6. szám alatt közölt tiszta ón kancsócska. Ezen eléggé világosan észlelhetjük, hogy két darabból álló mintába van öntve. Delosban egy puzdra tömör ólomutánzását találták, súlya 5·8 kilo, — ez is fogadkozási ajándék.⁵²

Most még meg kell beszélnünk az ólom szerepét, mint ötvényelemét és némely chemiai vegyéét.

16. Ólmot gyakran az olvasztás könnyítésére vegyítettek az érczhez öntéskor.⁵³ Későbbi korban ezt a vegyítést hamisítás céljából alkalmazták úgy, hogy Kr. u. a harmadik században

⁵⁰ Karapannos. Dodone et ses ruines. Paris. 1878.

⁵¹ Archæol. epigraf. Mittheilungen aus Oesterreich. IV. 61—64.

⁵² Urlichs. Ann. dell. Ist. 1842. g. 88. és Tuv. d'Agginetau K.

⁵³ Ottf. Müller Handbuch der Arch. 3. Aufl. §. 306. p. 423.

TACITUS AUGUSTUS kénytelen volt a következő rendeletet közzétenni: „*si quis miscuisset acri plumbum, capital esset cum bonorum proscriptione.*“⁵⁴

17. Egy másik ötvénye az ólomnak — ónnal — szerte használatban volt forrasztásra: *ferruminare* — a hogy GÖPPERT ezen szakkifejezés értelmét éleselméjűen megállapította már ismételve idézett tudori értekezésében. PLINIUS két vegyítéket ismer, mely a mi forrasztási ötvényünknek megfelel. Fölhozza, hogy ólmot ólommal gyanta vagy ón által kell forrasztani és viszont ónt ónnal, gyanta vagy ólom által: *glutinum resina plumbo*⁵⁵ — *plumbum nigrum albo jungitur*⁵⁶ — *jungi inter se plumbum nigrum sine albo non potest . . . ac ne album quidem secum sine nigro.*⁵⁷ Azután részletesebben tárgyalja az ólom és ón ötvényét: *stannum*. Ötvényül ólomcsövek forrasztására a *stannum tertiarium*-ot nevezi: 2 rész ólom, 1 rész ón;⁵⁸ ötvényül bronz és ezüst forrasztására a *stannum argentarium*-ot felerészben ólom, felerészben ón.⁵⁹

18. Római üvegben találunk néha jelentékeny mennyiségű ólmot, melyet nyilván szándékosan keverték az anyagba.

19. Festékül kivált két ólomvegyet használtak: vörösnek a *minium*-ot, mit PLINIUS a *colores floridi*-hez sorol;⁶⁰ fehérnek az ólomfehéret, mely a *colores austeri*-hoz tartozik. *Minium*-mal festették meg a rómaiak ünnepnapokon JUPITER ábrázatát; a *triumphator*-ok is *minium*-mal festették ki arcaikat; utóbb ez kiment divatból, de mégis a *minium* szükséges alkatrésze maradt a győzelmi lakománál használt kenőcsnek. Nem állapíthatjuk azonban meg biztosan, hogy a rómaiak mikor jelzik ezen kifejezéssel a cinobert s mikor a napjainkban használt miniumot. Ezt az utóbbit fölismerhetjük a *cerussa usta*⁶¹ név alatt, készítés módjának alapján — a legfinomabb fajta az ázsiai — *purpurea* — vala. Az ólomfehéret — *cerussa* — azon a módon készítették, mely ma is dívik hollandi eljárás névvel. Smyrná-

⁵⁴ Flav. Vopiscus Tacitus cap. 9. §. 30.

⁵⁵ XXXIII. 30.

⁵⁶ XXXIII. 30.

⁵⁷ XXXIV. 47.

⁵⁸ XXXIV. 48. 1.

⁵⁹ Göppert föltevése szerint i. h. 26. 10-ik jegyzet.

⁶⁰ XXXIV. 12.

⁶¹ XXXV. 20.

ban találtak, *cerussa nativa*-t, a görögök ezt a bányatulajdonos nevével — *Theodolion* — jelezték.⁶² A római nők arczfestékül használták a *Cerussa*-t.⁶³ Már THEOPHRASTUS ismerte a szénsavas ólmot s azt *φιρόδιον*-nak nevezi.

20. Szólnunk kell még befejezésül röviden az ólomnak alkalmazásáról a gyógyításnál. A fémét magát lemezekben használták sebforradások lenyomására; az altestre helyezték őket Oneiragmus ellen és általán a nemi inger csillapítására.⁶⁴ Fínoman szétdörzsölt por alakjában használták nehezen gyógyuló genyedéseknél, bőrbetegségeknel, chronikus szembajoknál és scorpioszúrás ellen is ajánlották. A *Cerussa*-t, gyakran ólomczukorral keverve, hűtő-szernek tartották s a nevezett betegségeknel rendeltetett. Minium és *Cerussa* alakjában az ólmot kenőcsök és flastromok készítésénél használták.

Jól tudom, tisztelt szerkesztő úr, mennyire hézagosak e jegyzetek; csak vázat képeznek, melyet még ezentúl kell majd megtölteni. Ha mindazonáltal rendelkezésére bocsátom közlétevé végett, azt főleg azért teszem, mert a tárgyalás szempontjának, — mely tudtommal eddigelé új — némi fontosságot tulajdonítok. A tárgyat így szemlélve, áttekintést nyerünk egy fontos fémnek kevés figyelemre méltatott történetéről.

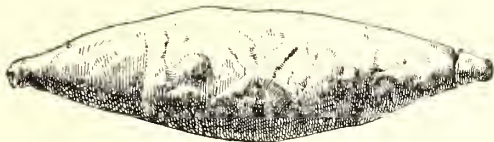
Graz, 1881.

Hoffmann B. V.

⁶² Vitruvius VII. 7. 4.

⁶³ Plinius XXXIV. 51.

⁶⁴ Plinius Caelius Aurelianus V. 7. stb.

4. szám.

A TOPUSZKOI TEMPLOMROM.

Hajdan Németországot tartották a *csúcsíves styl* bölcsőjének; miért is e stylt *németnek* nevezték.

STIEGLITZ az elsők közé tartozik, kik Németországban e stylről tüzetesebben írtak. Keletkezését saját honában állhatatosan védi, nemcsak 1827-ben megjelent «Geschichte der Baukunst» című munkájában, hanem még annak 1837-ben megjelent második kiadásában is, melyben állítása mellett érvként idézi az angol HOPE-nak vagy tizenkét ezen véleményéhez járuló pontját.

Hiába! a francziák elsőbbsége e tekintetben már akkor is, mikor STIEGLITZ könyvének második kiadását sajtó alá adta, mindinkább kezdett földerülni. Előbb, mintsem a németek, honosították meg náluk a Franciaországból vett csúcsíves stylt az angolok; ez még a XII-ik században történt, és íme! megismertet bennünket LUBICH az 1879. és 1880-ik «Viestnik» című horvát régészeti folyóiratban a topuszkoi templommal, mely 1212 körül már tökéletes csúcsíves stylben felépülvén, a legrégibb német, 1227-ben emelt trieri, «Liebfrauenkirche»-t legalább is egy egész évtizeddel megelőzi.

Ugyanez történt a *román építészet* ügyében, melynek bölcsőjét majd Francia- majd Németországban keresték, — sőt VITET az elsőbbséget a németeknek engedte azon föltétel alatt, hogy ők viszont a csúcsíves stylben az elsőbbséget a francziáknak engedjék meg. S íme előáll VOGUÉ «Syrie centrale Architecture civile et religieuse du Ier au VII siècle» című 1865—1877-ig Párisban megjelent könyvével¹ és abban felmutat majdnem tökéletes román stylű épületeket, melyek a hasonnemű francia, olasz és németeket négy-öt századdal megelőzik.

¹ Lásd ismertetését Henszlmann Imrétől az Arch. Ért. új folyam I. köt. 187. oldalán.

Visszatérve a német pretensióhoz: idézendő idősb DIDRON-nak nyilatkozata az «Annales Archéologiques» XVI. köt. (1856-ik évfolyam) 307. és 308. lapján, hol e folyóirat szerkesztője (id. DIDRON) kimutatja, miszerint ő 1830-tól 1841-ig írt számos cikkeiben a francia elsőbbséget világosan bebizonyította.²

VITET kimutatta, hogy a kölni dom az amiensinek leánya, mely több mint fél századdal megelőzte az előbbit. De az amiensi székesegyház maga nem áll a csúcsíves francia épületek élén, nem mutatja e stylnek fejlődését, hanem, mint már e styl tökéletes példánya a Franciaország északi részén az őt megelőző és előkészítő templomok mintegy következménye és utódja tűnik fel.

Ezen igazságot elismerve, a francia véleményt a németek közül először elfogadták MERTENS és REICHENSBERGER, míg mások előítéletekről nem tudván egészen letenni a csúcsíves stylt germannak nevezni tanácsolták. Hiába! az elismert legrégibb csúcsíves templom Németországban a fent említett trieri levén, ez csaknem egész századdal ifjabb a saintdenisi apátságánál, melynek része már 1140 előtt kezdett emelkedni.

MERTENS-nek «Die Baukunst des Mittelalters, Geschichte der Studien über diesen Gegenstand» című könyve Berlinben, 1850-ben jelent meg; ő határozottan hozzájárul VITET-nek igaz véleményéhez a kölni dom irányában,³ úgy szintén elismeri,

² De 1830 à 1841 le directeur actuel des «Annales Archéologiques» a publié dans l'«Européen», dans la «Liberté des Arts», la «Revue de Paris», la «Revue du progrès social», l'«Artiste», la «Revue Française», l'«Univers» et le «Moniteur universel», reproduit par le «Journal des Débats», une série assez considérable d'articles d'archéologie et de rapports à M. M. Guizot et de Salvandy, ministres de l'instruction publique, où l'origine exclusivement Française de l'architecture ogivale et la nationalité parfaitement française des plus grands artistes du XIII-e siècle sont démontrées par tous les faits possibles, et, on peut le dire, ressassées sous toutes les formes. Ces doctrines ont été reproduites plus tard très amplement, dans les nombreux volumes des «Ann. Arch.» par M. M. Lassus, Félix de Vermeilh, Viollet-Leduc, comte de Montalembert, baron de Roisin, et, surtout a ce qui concerne les artistes du moyen-âge, par le directeur même des «Annales».

³ «Das ist in der That, dass der Cölner Dom, obgleich inmitten des deutschen Bodens befindlich, und gewissermassen in der deutschesten Provinz, wenn man die Stellung in Rücksicht nimmt, welche Cöln im deutschen Reich, unter den Handelsstädten, in der Civilisation überhaupt, einnahm, und hier von den schönsten und edelsten Beispielen einer heimathlichen (?) Kunstweise umgeben, *durchaus und in aller Hinsicht, ohne die geringste Gestalt oder ein Ueberrest aus dieser letzteren, nur als ein Resultat der Schule von Franzen erschien* (i. m. 27. l.). — Die Cölner

hogy a saint-denisi templom, Páris mellett, mint a csúcsíves stylnek első teremtménye tekintendő.

Az «Ann. Archéol.» XXIII. köt. (1863-ik évf.) FÉLIX DE VERNEILH «le premier des monuments gothiques» cím alatt a sz.-denisi templomról, mint az első, legrégebb csúcsíves emlékről tüzetesebben szól. VERNEILH a csúcsíves styl lényes sajátóságaként tekinti:

1. a kiszökő gerinczekkel rendszeresen ellátott keresztboltot,
2. a csúcsívnek rendszeres alkalmazását minden ívre, legyen ez nagy vagy kicsiny, szerkezeti vagy díszítményes.

3. a korintheta kapitælas és geometriai, emberi, állati vagy phantastikai alakok helyett alkalmazott, a végtelenig változatos, lombozatot. Mi minden a sz.-denisi templomban már is előfordúl.

VERNEILH-nek jellemzése nem kimerítő, ebben lényeges momentumok hibáznak, u. m. a főelv, mely szerint a csúcsíves styl feladata (legalább a templomoknál) magas boltozat alatt tág és világos, a káros külbefolyások ellen biztosított helyiséget teremteni, melyben a boltozat oldalnyomása kültámakra átvihető úgy, hogy belső hordozó tagjai (oszlopok, pillérek, tövek), a helyiségnek üreit minél kevesbé kissebbítsék.

Mondhatjuk azonban, hogy ennek sikeres kezdete is meg van téve az 1144-ből származó s.-denisi szentélyben; ez is el van érve sokkal inkább itt, mintsem akármely e szentélynél régebbi templomban.

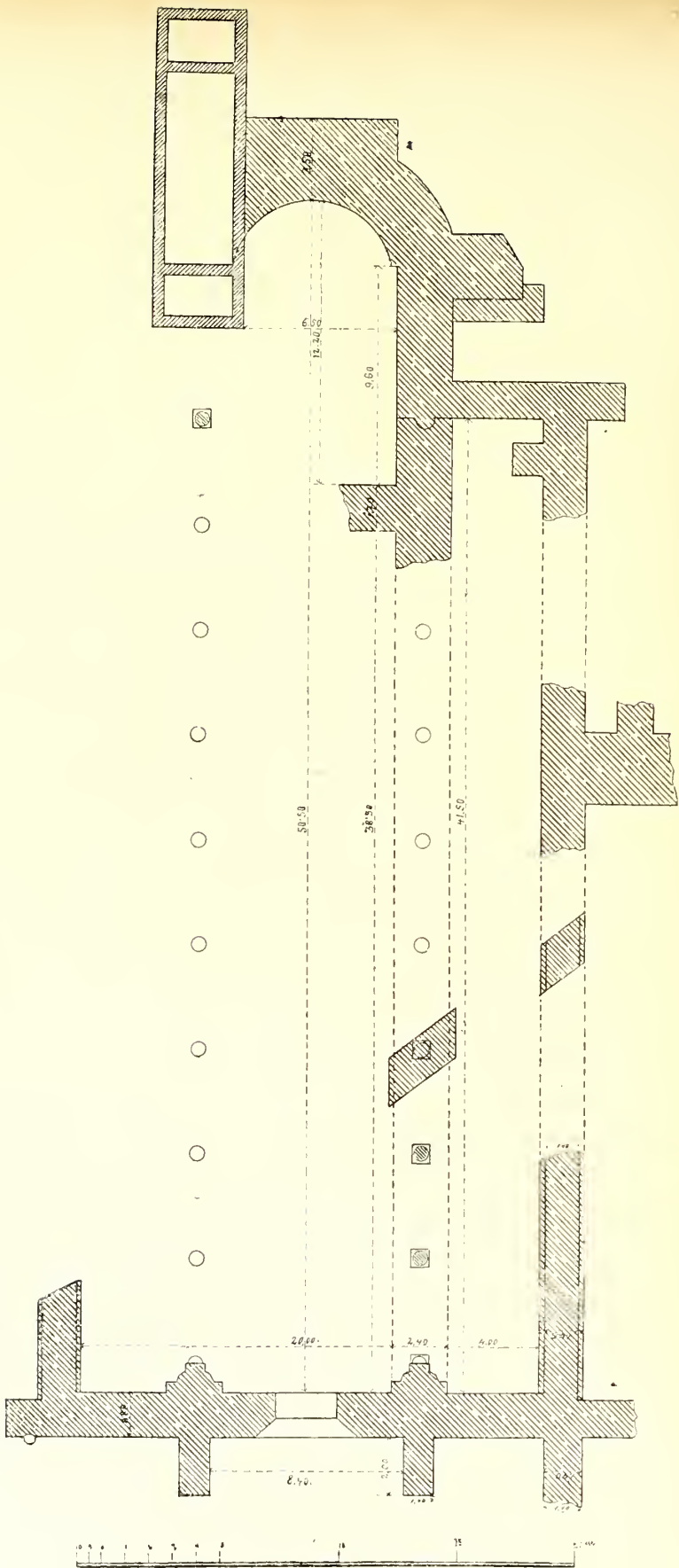
Tudjuk, hogy a kör és a henger legkisebb térben legnagyobb tömeget foglal magában. Innen van, hogy a csúcsíves styl, kivált kezdetében és különösen Franciaországban a román pillértől visszament a basilika oszlopához, nem csak a S.-Denisen, hanem még a rheimsi hossz-szentélyben és más kora csúcsíves templomokban. De az oszlopkapitæ fölött emelkedő boltgerinczek tömörsége nagyobb területet kívánván, mint minőt

Dombauschule oder die Baukunst des Cölner Doms ist nicht nur zur Zeit ihrer Gründung i. J. 1248, sondern fortwährend seit dem, und bis zum J. 1300, von den Bauhütten von Paris und Amiens abhängig geblieben (i. m. 55. l.). — Man kann annehmen dass die Schöpfung, die Erfindung der gothischen Baukunst, gemacht worden sei in der Zeit nahe vor und um d. J. 1137 — nachdem Suger (a sz. denisi apát) schon in der vorangegangenen Zeit sich mit dem Gedanken dazu getragen habe. Ich schreibe in der That den Bau von St. Denys einer ganz ausdrücklichen und so intentionirten Arbeit des Abt SUGER zu, die er in seinen Schriften (de administratione sua — u. liber dedicationis) hinterlassen hat» (i. m. 101. l.).

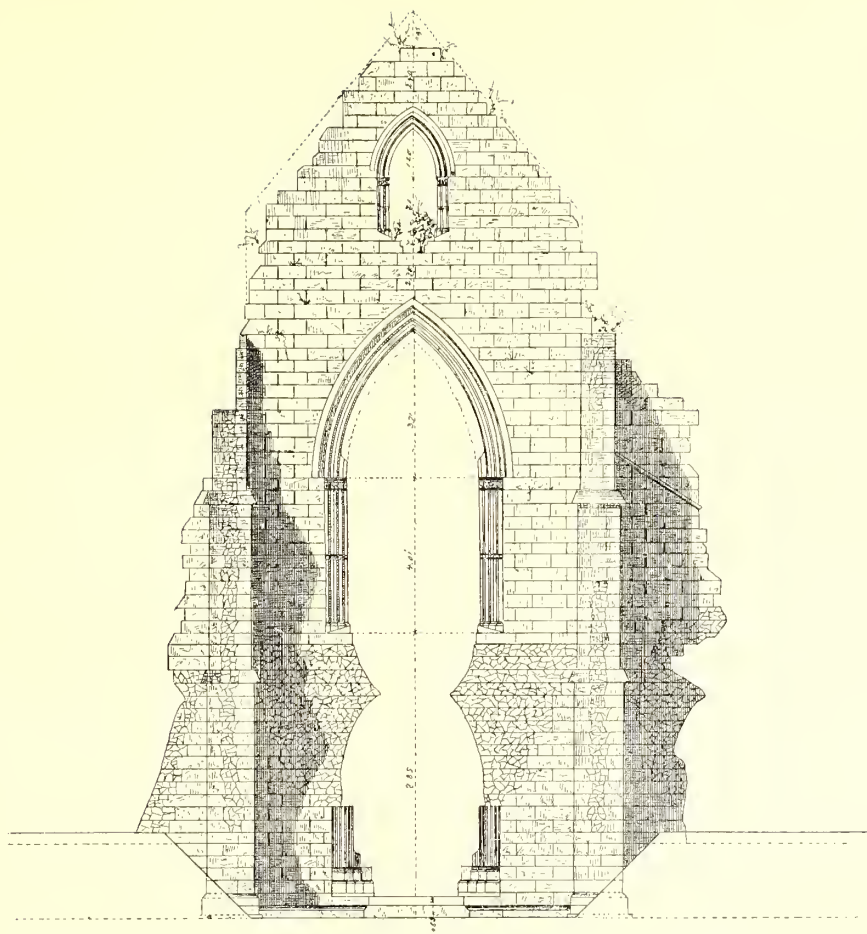
az oszlop a hordáshoz elegendő, hanem az összes gerinczetet alapjánál csekélyebb körzete szolgáltatott, szükséges volt tehát a kapitelt és vállkövét annyira szélesbíteni, mennyire ezt a gerinczetet alapja feltételezte, vagy pedig minden gerinczet osztálya alatt külön, kapitelféle gyámkövet az oszlop tövéből kiszöktetni. A tő, melyen a gerinczhordást már alól a töből kiszökő gerinczhordók előkészítik, a németek úgynevezett „*Dinst*“-jei csak későbbi találmány és kivált Németországban divatos, hol az oszlop a csúcsíves épületekben sokkal ritkább és hol a gerinczhordók közzé szélesebb és mélyebb horony a boltsüvegeknek megfelelően, az árnyék hatását növeli. Franciaországban sokkal gyakrabban, mint Németországban, oszlopkák az ablakokat is bekeretelik és ilyenek közel állítása egymáshoz, valamint az ablak- úgy a kapubélleten sem engedi a horonyok, hol ilyen van, kellő szélesítését; úgy, hogy ha ide szobrokat állítanak, ezek feltünőleg keskenyek és soványak, meglepő magasságukhoz képest.

A belső térnek lehető kitérítése a boltozat oldalnyomását a külső támaszokra átvinni parancsolván, legelőször tökéletességére felvitték a támrendszert Franciaországban, midőn a támaszokat a régebbi széles falszalagok, *Lisänenen*, ellenében, most hosszúkká, kiszökőbbekké tették; mert az oldalnyomás ezen irányban működik. De kifejlesztették legelőször Franciaországban az ívtámaszt is, melynek ívei a középhajó magas boltozatának oldalnyomását semlegesítik. Ezen a támasz által eszközölt semlegesítés egészen nélkülözhetővé tette a templomok oldalfalait; miért is Franciaországban sokkal gyakrabban, mint másutt, ablakűrök lépnek a körfalak helyébe; ablakok foglalják el a támaszok közti egész tért. S ez szükséges volt, mert az ablakok festett képei, ha amazok kicsinyek, a templomot homályossá teszik. De szükséges is volt az ablakok nagysága, kivált a középhajóban; mert itt a nyílások igen magasban vannak alkalmazva. Németországban gyakoribb az úgy nevezett csarnoktemplom, melynek három hajója egyenlő magassággal bír, míg Franciaországban inkább a basilika elrendezését, az oldalhajóknál magasabb középsővel megtartották, mi egyik oka volt annak, hogy a csúcsíves egyházak az égfelé nőttön nőnek.

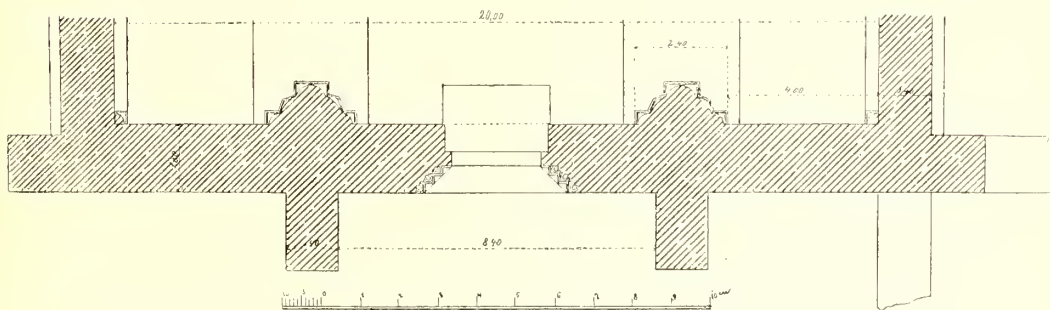
Miután így a francia és német csúcsíves stíl közötti különbséget röviden érintettük, átmehetünk a toposzkoji rom jellemzésére.

A TOPUSZKOI TEMPLOM ALAPRAJZA.

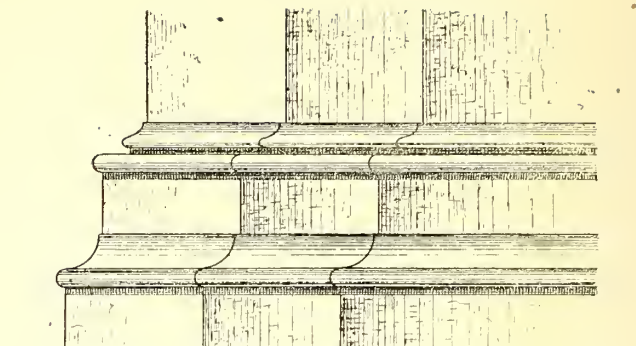
1. szám.

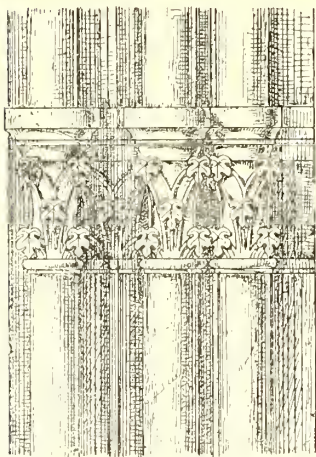
2. szám.

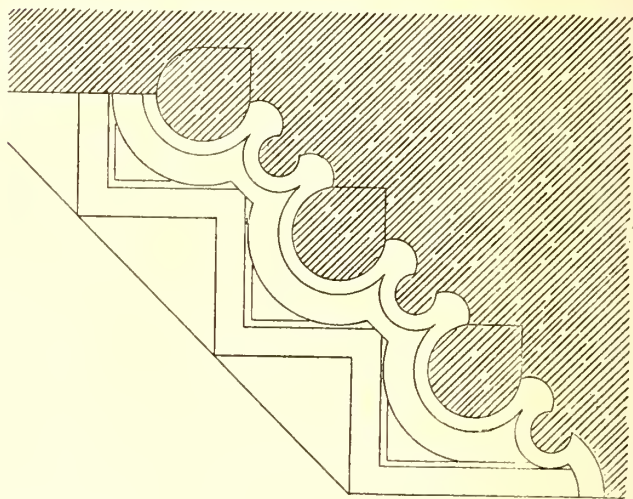
6. szám.

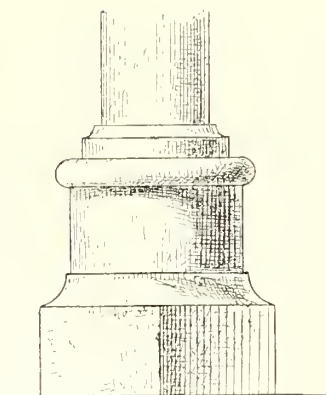
1. szám.

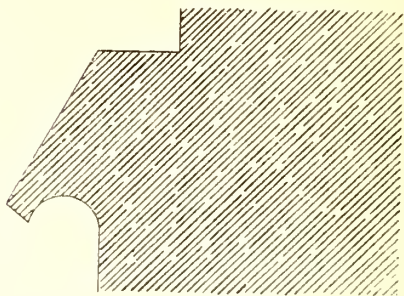
5. szám.

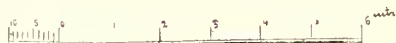
2. szám.

4. szám.

3. szám.

A 232. oldalon a topuszko-i templomrom alaptervét adjuk. Északi mellékhajója nincsen kiásva, mert abba a kert-ültetvények bele nyúlnak, valamint a szentély északi részét is egy üvegház foglalja el. Ugyanazon okból a zárda-épület alapzatát sem takarták fel. A déli mellékhajóhoz, úgy hiszik, torony volt csatolva; azonban a falnak csekély vastagsága e nézet ellen szól. A templom belsejében a fennmaradt oszlopalapzatok értelmében az egész oszlopsort biztosan kiegészíthetni.

A maradványnak legfontosabb részét látjuk a 233. oldalon, hol a nyugati homlokzat majd nem egészen fenálló része van ábrázolva, (1. szám), valamint nagyobb mérvben annak alapterve is van előadva (2. szám). Legalól látszik a kiásott főkapuzatnak talapja, sőt az ez alatti a kapuhoz felvezető lépcsőzet is. A kapubéllet, fél magasságában ki van törve. E kapu fölött nyílik az óriási ablak, melynek csúcsa igen hegyes (Lanzettebogen), minő a styl első korában többször fordul elő, sőt a mintegy abroncsokkal ellátott oszloptövek is e korra mutatnak. Hasonló hegyes csúcscsal bír az oromnak ablaka is, hol ugyanis az oszloptövek gyűrűi láthatók. Az orom majdnem egész magasságában fenáll és a kép be van keretelve a kapuzat oldalán felszökő támpárral, melyek tengelyei a templom középhajója szélességének felelnek meg. Táblánkon kitetszik a faragott kövel történt ruházat, mely a fal törött kőből álló magvát eltakarta. A déli tám megegyező minősége az északiéval, nem teszi valószínűvé, hogy ez valamikor a déli mellékhajóból kiszökő toronynak északi falát képezte volna.

A 234. oldalon (1. szám), látjuk a homlokzat kettős talapját. Kivált a felső mély, az alsó páczatagba csak nem egészen bevágott horonyában a francia iskola kora idejét árulja el.

2. ábra a főkapu három nagyobb, három kisebb faloszlopból álló bélletet ábrázolja. A faloszlopok szoros állítása és a köztök levő sekély és csekély horonyok volta ugyanis a francia iskolát jellemzi.

3. ábra a támpárkánynak igen egyszerű és általánosan szokásos szelvényét adja. E szerint a tám erejének kisebbítése itt nem csak az oldalon, hanem szemközt is történt.

4. ábra egy a templom sarkában álló faloszlopnak alját ábrázolja. Itt is a láb kettős és még annyira egyszerű, hogy épen az átmeneti styl alakjára emlékeztet.

5. ábra a faloszlopok felső részét mutatja. A kapitäl lombozata francia stylum; kerek vállköve (Kämpfe) nincsen még nyolczszögre törve.

6. ábra a nyugati homlokzat nagy ablaka bélletének alaptervét adja, mely három oszlopból és több sekély horonyból áll. Itt azon bevágás is látható, melybe az üvegtáblák vaskerete volt beillesztve.

Figyelmünket első helyen ébreszti azon körülmény, hogy itt sem pillérrel, sem tövel, hanem tiszta oszlopokkal van dolgunk; ezek választották el egyedül a középhajót a mellékesektől; feltűnő továbbá, hogy ezen oszlopok nem erősek, átmérőjük nem nagyobb mintegy 0,67-nél, mi mindenesetre elég csekély az osztályok (travée) 4,52-nyi hossz-mérvéhez; az arány e kettő közt csaknem 1 a 7-hez; mert $\frac{4,52}{0,67} = 6,50$. Midőn az antik építészetben ezen arány a legtágabb oszlopközben, a *diastylis*-ban csak úgy áll, mint 1:5, esetünkben az oszlopok tág állítását annál bátrabbnak tekinthetjük, minél súlyosabban nyom a bolt a vízirányosan fekvő tehernél. Azonban másrészt számba kell vennünk a bolt oldalnyomásának átvitelét is a külső támakra. Igaz, hogy ilyeneknek nyoma sincsen templomunk északi oldalán; igaz továbbá, hogy ilyen támak déli oldalán sem láthatók, hol a melléképületek falai e hiányt pótolják; de meg látszik a főkapu melletti támak hosszúságán, hogy itt a külerősítést szemben tartó francia elv van követve. A déli mellékhajó fenmaradt részén látszik, hogy ez sokkal alacsonyabb volt a középsőnél; mért is amannak támjai hihetőleg a magas bolt oldalnyomását semlegesítő íveket küldtek fel a középhajóhoz.

A francia módot, mely szerint az ablak és kapuk béllete faloszlopkákból van összeállítva, a toposzkoii egyháznál is látjuk alkalmazva 234. oldalon, még pedig oly szorosán, hogy az oszlopkák közt csak keskeny horonyok jelennek meg. Ezen oszlopkák másrészt a VERNEILH által követelt kapitäl-lombozattal díszlenek 234. oldalon; mert itt a régibb, inkább képzeleti alakok, helyett három sorban öt osztályú levelet látunk, melyek a vidék növényeinek elég jól megfelelnek; jellemző továbbá az is, hogy a külön oszlopkák kapitäljei az egymással összekötött levelek által mintegy folytonos egészet képeznek. Végre

említendő még a kapitál vállköveinek köralapja is, minőhez hasonlót gyakran Franciaországban találunk.

Mivel az oldalfalak tárait nem ismerjük, a mellékhajók ablakai tágasságáról sem szólhatunk; azonban a főhomlokzat alsó ablakát mégis jó tágasnak mondhatjuk.

Hogy a szentély kívül egyenes, — belül még régibb módra, körvonallal van zárva; e körülmény, valamint egy eredeti a templommal összekötött toronynak hiánya⁴ azon szigorúbb szabálynak tulajdonítható, melyet Sz.-Bernárd a francia ciszterciták számára alkotott és mely innen e rendnek más országai templomaira is elterjedt.

Az eddig elmondottakból kiderül, hogy a topuszkoi templom egyenesen és kizárólag francia stílusú, még pedig szigorú, korcsúcsíves stílusú, mit már LUBICH is megismert és kimondott. Ez egyházat pedig II. ANDRÁS király által Clairvauxból (Clara vallis) meghívott ciszterciták építették, mit a következőben felhozandó okmányokból bizonyíthatunk. LUBICH is idéz ide vágó okmányokat, azonban mi övéit és másokat bővebben adjuk TRALCSICS-nak « Monumenta historica episcopatus Zagrabicensis » 1873-ban Zágrábban megjelent könyvéből.

A legrégebbi illető okmány II. ANDRÁS-é, kelt 1205-ben; ez tartalmazza a király adományát, melylyel a Clairvauxból meghívott cisztercita barátok topuszkoi zárdáját alapítja.

„*Andreas dei gracia Hungarie rex etc. notum esse volumus etc. quod terram de Gorsa, cum omnibus suis appendiciis eo iure et ea libertate, qua nobis tempore ducatus nostri seruire tenebatur, cum omnibus hominibus, seruis et liberis deo et beate Marie contulimus ad abbatiam construendum de domo clareuallensi, ordinis cisterciensis. — Datum anno regni nostri primo*“ (1205.)

Ugyan e királynak 1211-ből származó oklevelében ezt olvassuk:

„*proprie deuocionis uoto quod dudum animo conceperamus inducti, monasterium — in loco qui dicitur Toplica, duximus construendum, fratribusque clareuallensis domus ordinis cisterciensis contulimus possidendum. — Si quis uero post tempus huius*

⁴ A templom délnyugati sarkán álló épület, melyet ERBER toronynak nevez, alig vehető olyannak; mert falai nem erősebbek a templom oldalfalainál; de ha ez harangtorony volt is, nem lévén rendszeresen összekötve a templommal, hihetőleg azzal nem egyidejűleg épült fel.

*nostre donacionis que facta fuit regni nostri anno secundo*⁵ *aliquid de rebus eiusdem monasterii — fraudulenter uel uiolenter subtraxerit districte precipimus et sub pena regie indignationes edicimus quod illud cessante contradicione eidem ecclesie restauretur — (Monasterio) eam concedimus libertatem qua agriensis et pelisiensis ecclesie ex regali dono utuntur.*“

Más e királynak 1213-ból származó okmányában:

„*Licet omnia Cysterciensis ordinis monasteria que olim bone memorie patres nostri reges Hungarie construxerunt specialiter diligamus maxime quia ceteris deo firmitus inherere et tam assiduis quam frequenter pro nostris excessibus exorare creduntur monasterio tamen de Toplica quod de proprio nostro fundauimus regni nostri anno primo ampliori dileccionis prerogativa tenemur, eo quod fratres clareuallensis cenobii inibi conuocauimus*“ — következik az adományozott birtok előszámítása és végül. — „*Et ut hec a nobis facta donacio nullis unquam temporibus ualeat aboleri ad preces venerabilis Theobaldi tunc temporis eiusdem loci abbatis presentem paginam sigilli nostri testimonio fecimus insigniri*“.

Más 1213. kelt okmány az itt mondottat csak nem szóról-szóra ismétli, más ugyanazon évről, kelt ezt mondja:

„*Ex conquescione dilecti abbatis nostri Toplice nobis innotuit quod elemosina nostra quam ei per priuilegium nostrum contulimus de die in diem minuitur quod nobis in obprobrium cedit et in ecclesie nostre Toplice maximum detrimentum maxime de castrensibus suis quos aliqui de uicinis eius contra priuilegium nostrum detinere presumunt etc.*“ (A bánok tehát oda utasítottak, hogy ezen kihágásoknak véget vessenek.)

TKALCSICS, ANDRÁS királynak még más öt 1213-ban kelt oklevelét idézi, melynek mindegyike a monostorra és annak hatalmas szomszédjai által tett kárára vonatkozik; egyikében a király mondja, hogy ki a monostort sérti, mintegy szemevilágát sérti: „*qui male fecerit predictae domui quasi quis tetigerit pupillam oculi mei*“.

A topuszkoi templom építkezési idejére legfontosabb a következő 1220. kelt okmány:

*Ego Martinus dei gracia corbabensis*⁶ *episcopus notum facio*

⁵ Valamennyi többi illető okmányokban áll «anno regni nostri primo».

⁶ A korbabiai püspökség 1461-ben a zenggibe beolvadt.

tam presentibus quam futuris: quod cum consecrarem ecclesiam S. Stefani in Vernice recognitum est in presencia mea de hominibus abbatis Toplice qui eandem ecclesiam per concessionem eius construxerunt quod predictus abbas et monachi Toplice habent eandem iurisdictionem in predicta ecclesia S. Stefani in Vernice quam debet habere dominus vel patronus in ecclesia fundata in terra sua. Et quod occasione prefate ecclesie S. Stefani nullum fiet preiudicium ecclesie Toplice in poste(rum) de terra vel de redditibus suis neque per sacerdotem eiusdem ecclesie neque per aliquam aliam personam sed terra et elemosina domini regis ecclesie de Toplice libera manebit in eternum. Et ne hoc qualibet temeritate vel alienius fraudulencia de cetero valeat perturbari presentem paginam sigillo nostro fecimus communiri. Actum anno gracie MCCXX.

Ez okiratból kiderül, hogy a vernicei egyház a topuszkoinak leánya volt és, hogy mivel az előbbi az utóbbinak emberei által 1220-ban a beszentelésig készítettet el, az anyagyháznak felépítése a leányáét minden esetre több évvel megelőzte; miért is LUBICH a topuszkóit 1206. és 1211. közzé teszi, mihez ezen kérdést csatoljuk: vajjon az 1213-ból származó okmányok feltűnően nagy halmaza miatt az építkezési legnagyobb serénykedés nem inkább ezen évre teendő-e? Legyen ez bárhogy, biztosnak mégis vehetjük, hogy a topliczai templomnak felépítése legalább egész évtizeddel régibb a legrégebb német csúcsíves egyháznál, melynek az 1227-ben felépült trieri boldogasszonyét (Liebfrauenkirche zu Trier) tartják és mely a Rheims melletti braini már a XII-ik században átmeneti stýlben épített leánya.

A felhozott okmányokban Topuszko mindenütt Topliczának van nevezve, mi meleg gyógyfürdőjére vonatkozik, honnan a cseh város Teplicz neve is származott.

Topuszko a régi római *Ad fines* nevű helyiségen áll és a hajdani első báni ezred területén, délkeletre Glinától, fekszik. Topuszko vidékén több római emlékkő került napfényre, melynek feliratait LUBICH idézett cikkében magyarázza; azonban feladatunkat csakis a kora csúcsíves stýlű templom tárgyalására szorítottuk. Romunk a fürdő kertjében áll (im «Plantage-Garten»), melynek alkatát nem akarták elrontani s így az ásatás

csak a rom déli oldalán történt; és itt is a monostori épületek, a «clausura», csekély tekintetbe vételével.

LUBICH, SIEGER⁷ után említi, hogy a francia kormány az apátságot szétbontatta és anyagával több katonai épületet emeltetett. 1818-ban I. FERENCZ király, utazása alkalmával a még fennálló nyugoti homlokzat fenntartását megparancsolta. Idézi továbbá LUBICH, KUNITS könyvéből,⁸ hogy munkája megjelenésekor Glinában még éltek emberek, kik a templomot még épségében is látták miképen a pompás csúcsíves boltozat az eső és szelek káros hatásának volt kitéve, végre látták, miképen maga a templom is lebontatott és építészeti anyagai más épületek emelésére használtattak fel. Utóbb gróf GYULAY IGNÁCZ, bán, parancsára és az első báni-ezred ezredesének NESTOR JÁNOS erélyes közbejövetele által a templom nyugoti homlokzata meg lett mentve.

Az idézett okmányok egyikében említve van, hogy a király a topuszkoi apátságnak ugyanazon szabadalmat adományozza, melylyel az egri és pilisi apátságok birnak. Későbbi okmányok a magyarországi ciszterczita-rend három főapátságát említik: a zirczit, pilisit és pásztóit, ezeknek régi épületeiből az új zirczi templom mellett emlékül még csak egy díszes tő áll, mely az átmeneti styl teremtménye, holott a topuszkoi rom már is a kifejlett, kora csúcsíves stylt mutatja. A ciszterczita rendet III. BÉLA, IMRE és II. ANDRÁS királyok honosították meg nálunk, még pedig többnyire Franciaországból meghívott szerzetesek által. Innen van, hogy a legrégebb fennmaradt ciszterczita épületek a francia építési stylt követik, és hogy mivel az apátfalvi templom (Borsodmegyében) már állott, midőn a topuszkoinak építéséhez fogtak, ez valamint a zirczi egyház is még az átmeneti stylben van építve, és alkalmasint ilyenben épült fel a pilisi is.

Az egyik okmányban említett egri apátsághoz a fennálló apátfalvi templom tartozik; ezt és az apátságot «Abbatia de Bél, triumfontium» tárgyalta IPOLYI «A kúnok bél-háromkúti máskép apátfalvi apátsága és XIII. századi egyházának leírása»

⁷ L. Fr. Dr. SIEGER «Die Heilquellen von Topusko in Croatien 1845.»

⁸ L. «Historisch-topographische Beschreibung des Mineralbades Topusko Carlstadt 1829.»

czím alatt az «Archæologiai Közlemények» VI. (1866. évfolyam) kötetében, mely leíráshoz én a templom arányainak taglalását csatoltam. IPOLYI az épületet II. KILIT, egri püspök (SCHMIDT «Episcopi Agriensis» szerint 1225-től 1242-ig) alapításának mondja. E szerint a topuszkoi ennél régibb volna, holott az ezt illető okmányok az apátfalvit, mint régibbet említik és másrészt is egész megjelenése ódonszerűbb tekintettel bír.

Az apátfalvi is követi, mint a topuszkoi, a cisztercziták szigorúbb szabályát abban, hogy szentélye egyszerű egyenes vonallal van zárva, nem körözik, egy belső szentélyt sugárzó kápolnák, mint akkor Franciaországban nagyobb templomoknál szokásos volt, és nincsen semmi tornya, minőt a benczések iker-torony alakban szoktak alkalmazni. Az egyszerűség a templom csekély hosszában is mutatkozik, épen úgy csekély magasságában is; végre a templom pillérei is igen egyszerűek, midőn ezek alakja a négy sarkán levágott négyeg. Vállívei és hevederei tompa csúcsívesek, míg ablakai mindenütt még körívvel zárvák; a templom nyugati és keleti homlokán és át-hajója szárnyán rózsza-ablak töri át a falat. A templom csekély díszét képezik a nyugoti kapuzat, a kapitælek és gyámkövek; az utóbbiak lombozata és profilje világosan francia mintákra utal. Különösen díszes a kapu félkör mezejét bekerítő lombozat, míg magában a mezőben sem domborműnek sem festésnek nyoma nem vehető észre. Mint nagy ritkaság honunkban, említendő a kapuzat több-színűsége (polychromiája), melyet külön színű kőnek rendszeres alkalmazása eszközöl.

Ámbár valószínűleg későbbi eredetű, mégis mint az ugyanis francia iskolából származó két templom itt idézendő: mindkettő *soproni*, mindkettőt leírtam «Magyarország csúcsíves stülű műemlékei» című 1880-ban a vallás- és közoktatási miniszter rendeletére közzé tett könyvben; különben Sz. Mihály templomának leírása megjelent a bécsi «Mittheilungen der k. k. Central-Commission» I. kötetében (1856. évf.) és a benczésekének leírása ugyanazon folyóirat VIII. (1863. évfolyam) kötetében.

Sz. Mihály templomának csak hosszahajója és a toronynak alsó része még az első építkezésből származik, míg a tökéletlen kereszthajó, az egész szentély és a sekrestye későbbi eredetűek. A két mellékhajó mindegyike valamivel szélesebb a

főhajó fél szélességénél; mindhároma fölött egyszerű keresztbolt emelkedik, de ezek nem veszik kezdetüket közvetlen az oszlopok fölött, hanem nyugosznak külön kis oszlopkákon; melyek magok és a főoszlopok vállkövei közt nevezetes hézagot hagynak. A válívek (Scheidebogen) tompa csúcsívesek; az oszlopok és oszlopkák nem birnak valóságos kapitælekkel, hanem csak soktagú vállkövekkel (Kämpfer). A középhajó nem emelkedik kellőleg a mellékesek fölött s így nincsenek abban magas ablakok, a templomot tehát csak a mellékhajó ablakai világítják, ezek két osztályúak: keskenyek és csúcsívben zárják, csúcsívökben két háromlevelű lóher és ezek fölött négyszirmú rózsza látható, mi még a szigorú stylre mutat. Ép oly szigorú alkotású a déli hajó nyugati kapuzata is; bélletét minden oldalán három faloszlop és sekély és keskeny horony képezi. A béllet tagozata az öreg ívben (archivolte) ismétlődik, mely alatt a levétel a keresztről volt festve. A fal-oszlopkák lábaikban és kapitæleikben a francia iskolát követik. A megfordított attizáló láb alakú koronapárkányzat alatt még régibb módú félköríves friest látunk, melynek szárai is félkörrel végződnek. A támak tömörek, két osztályúak és a koronapárkányzat alatt szöglet-csúcsban záródnak. A francia módot főképen a hajók oszlopai jellemzik.

Ámbár kisebb, mégis díszesebb az előbbinél a benzések temploma. Ez eredetileg a ferenczié volt, hanem újabban a soproni gymnasiumot ellátó benzések birtokába jutott; ez áll háromhajós csaknem négyeges hosszahajóból, nagy szentélyből és egy aránylag igen magas oldaltoronyból. A főhajót a két mellékívtől minden oldalán két-két erős oszlop különíti el; a hosszahajó tehát csak három hosszosztályú. Az oszlopoknak nincsen lába és kapitæel helyett itt csak egyes egymástól elkülönített gyámkövek fordulnak elő a nyolcz gerincosztály alatt, hanem ezen gyámkövek csinos stylizált lombozatot hordanak. A későbbi időben újtott válívek az egyenoldalú fölött szerkesztett csúcsosabb íveket képeznek, ugy szintén a hasonlólag későbbi boltívek is. A tágas szentély falaiból féloszlopok szöknek ki, melyek a vállkövek fölött egyszerű keresztboltot hordanak. A kapitæleket csinos, a francia iskola értelmében stylizált lombozat díszíti. Az ablakok ugyanis a francia befolyást árulják el; midőn a belső faloszlopok és külső támak közti tért egészen

elfoglalják; választékaiknak (Pfosten) van ugyan lábuk, de nincsen kapitélük, a csúcsív alján lóheríveket képeznek, melyek fölött, a csúcsban, egyszerű három lóher jelenik meg; mi egészen a kora szigorú stylt jellemzi. A támrendszer, főleg a szentélyen tökéletesen ki van fejlesztve.

Sem a Sz. Mihály-, sem a benzések templomának építési korát nem ismerjük, egyikének sincsen altemploma.

Építészeti arányok.

Mint jártak el a régiek építészeti arányainak meghatározásában, előadtam a «Fehérvári ásatások eredménye» (Pesten, 1864-ben) című és a «Magyarország csúcsíves stylü műemlékei» című Budapesten, 1880-ban megjelent két könyvben; e munkáimban van előadva az alább használt betűk eredete, értéke és jelentősége.

Az egység, melyet **U**-val (*unitas*) jegyzek, az alapterv (l. 232. old.) középhajójában és a hosszszentély hosszában 9,60 meterre van adva: a templom egész szélessége űrben (*im Lichten*) 20,00 meterre van feljegyezve, melyről, a két mellékhajó számára kétszer le kell vonnunk 5,20; maradt tehát 9,60 m.

A templom előtt találunk följegyezve: a kapuzat két oldalán álló tám-pár közt 8,40; egy-egy támnak fél szélessége számára 0,70; mi egészben 9,80 tehát 0,20-al többet tesz mint a templom belsejének 9,60-nyi egysége. E különbség csak is kiviteli hibának tulajdonítható; mert a templom oszlopai tengelyének elvileg ugyanazonosnak kell lenni a támak tengelyével; mert ez amannak egyenes folytatása.

A metert 40,630 régi római hüvelykre véve 9.60 meter teend $32\frac{1}{2}$ régi római lábat. A középkor építészei a régi római lábat mértékként használták.

A TEMPLOM HOSSZMÉRETEI

MÉRVE :

ELVI MÉRET :

50,50	}	Az apsisnak falvastagsága . . . 3,50	}	Az apsis falvastagsága $2\mathfrak{D} = 3,53$	}
		A hosszszentély kezdetéig 12,20 — 0,60 = 2,60	}	A hosszszentély kezdete- téig $4\mathfrak{I} = 2,56$	}
		A hosszszentély hossza 12,20 — 2,60 = 9,60	}	Hosszszentély . . . $\mathfrak{U}' = 0,60$	}
		A diadalív szélessége 38,30 — 36,60 = 1,70	}	A diadalív falvastagsága $\frac{1}{2}\mathfrak{R}' = 1,71$	}
		A hosszhajó ürben (Lich- tenlänge) 38,30 — 1,70 = 36,60	}	Az első osztályig . . . $4\mathfrak{G} = 3,84$	}
		A nyugati falnak szélessége 1,80	}	Hét osztály a $\frac{1}{3}\mathfrak{D}' = 4,52$ tehát $4,52 \times 7 = 31,64$	}
		A támnak kiszökése 2,00	}	A nyugati falig . . . (1,18) $\mathfrak{F} = 1,17$	}
		57,80	}	A nyugati fal vastagsága $4\mathfrak{I}' = 1,80$	}
			}	A támnak kiszökése $\frac{1}{2}\mathfrak{K}' = 1,98$	}
			}	A templom egész hossza . . . 57,83 méter.	}

A TEMPLOM EGÉSZ HOSSZA :

9,60 m. vagyis az egység \mathfrak{U}' , hatszor véve ad 57,60 métert; a különbség tehát csak 0,20-nyi és ezt is kisebbíthették volna, ha a szentély túlvastag 3,50-nyi falat nem $2\mathfrak{D}$ -re, hanem csak \mathfrak{A} -ra = 3,24-ra veszik.

A mellékhajó szélessége adva van: $4,00 + 1,20 = 5,20$ ehez legközelebb áll a sorozatnak $2\mathfrak{B}$ -je = 5,29.

A mellékhajónak hossza adva 41,50-re $4\frac{1}{3}$ egység ad 41,60-at.

A NYUGATI HOMLOKZAT MAGASSÁGA :

$$\begin{array}{r}
 7,85 - 0,85 + 0,20 = 7,20 \\
 1,01 \\
 3,71 \\
 2,30 \\
 1,70 \\
 1,20 \\
 2,10 \mathfrak{U}' = 9,60 \\
 \text{Kiegészítés a csúcsig} \quad 0,95 \mathfrak{D}' = 13,57 \\
 \text{összesen} \quad 23,17 \quad 23,17 \text{ méter.}
 \end{array}$$

A középhajó oszlopának átmérője, mennyire a kis mérvű rajzon mérhető 0,65 egész 0,70-ig, más hasonló példák értelmében $\mathfrak{a} = 0,67$ -re tehető; egyik osztály hossza tesz $\frac{1}{3}\mathfrak{D}' = 4,52$, e szerint az oszlop átmérőjét az osztály (travée) hosszában találjuk $\frac{4,52}{0,67} = 6\frac{50}{67}$, tehát csak nem hétszer.

Van kétféle falvastagságunk, — nem számítva az apsis túlságos falvastagságát, — úgymint a nyugati homlokfal 1,80-nyi = $4\mathfrak{I}' = 1,80$ és a hosszhajó-fal 1,40-nyi = $\mathfrak{R}'\frac{1}{2} = 1,40$ -nyi vastagsága.

A tám hossza, a kiszökéshez véve a fal vastagságát is, $2,00 + 1,80 = 3,80$, vagyis $4\mathfrak{G} = 3,84$.

A nagy ablak egyenes magassága adva van 4,01, ehez legközelebb áll a sorozat \mathfrak{K}' -ja = 3,97. A kisebb ablak egyenes magassága adva van 1,70-re; ennek megfelel $\frac{1}{2}\mathfrak{R}' = 1,71$.

Ha már most a francia iskolából származó négy templomunk fő mérveit egymással hasonlítjuk, ezeket fogjuk találni:

A benzések soproni templomának hossza, betudva a szentélyzárás falvastagságát $4 \mathbf{H}'$	
az apátfalvai keleti fallal és támkiszökéssel	$4\frac{1}{2} \mathbf{H}'$
a topuszkói templomé	$6 \mathbf{H}'$
A soproni sz. Mihály egyházának eredeti hossza nem tudatik.	

A hosszajó szélességi arányában e három-hajós templomok egymáshoz igen hasonlóak; mert egy-egy mellékhajó szélességének alaplátéke többnyire a középhajónak fele, minőtől csak keveset távozik akár nagyobb, akár kisebb szélességével.

A magasságok az elméleti sorozat számaiban kifejezve:

Apátfalván a csúcs $4 \mathbf{r} = 0,425$, a talptól a fedelig $\mathbf{D}'' = 1,732$	egészben	2,157
Topliczán $\mathbf{D}' + \mathbf{H}'$ ($\mathbf{D}' = 1,414$ $\mathbf{H}' = 1,000$)	«	2,414
Sz. Mihály templomé; a csúcs $4 \mathbf{E} = 0,601 + 2 \mathbf{H}' = 2,000$	«	2,601
A benzések templomáé $\frac{3}{2} \mathbf{H}' = 1,500 + 2 \mathbf{H}' = 2,000$	«	3,500

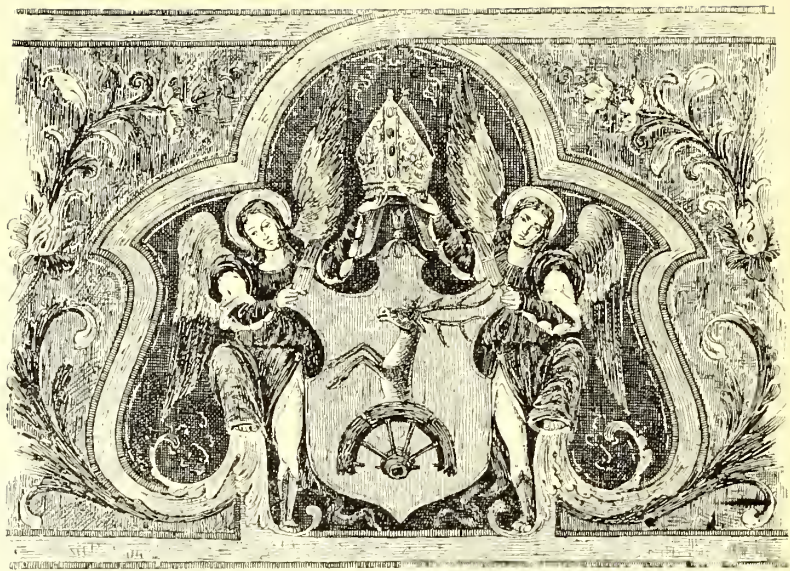
A pillérek vagy oszlopok átmérőjének aránya az osztály hosszához:

Apátfalván a pillér-átmérő az osztály hosszához, mint	1 : 4
A benzések templomának az oszlop-átmérője	« 1 : 6
Topliczán	« csaknem 1 : 7
Sz. Mihály templ.	« 1 : 8-hoz.

E szerint sz. Mihály temploma Sopronyban a legbátrabb épület, az apátfalvi a legnehézkesebb, középen állnak a toplizai és a benzések temploma.

Vizsgálatunk befejezéseül kimondhatjuk, hogy a francia csúcsíves stílusban clairvauxi szerzetesek által tervezett ciszterczita templom legalább egész évtizeddel régibb a legrégebb német csúcsíves templomnál; miből világos, hogy a csúcsíves stílusnak bölcsőjét nem lehet Németországban keresni.

Henszlmann Imre.

BAKOCS TAMÁS SÍRKÁPOLNÁJA ESZTERGOMBAN.

A renaissance kornak reánk maradt műemlékei közül hazánkban fontosságát és épségét illetőleg, kétségkívül legnevezetesebb az a kápolna, mely ma az esztergomi székesegyház déli hosszhajójába nyílik.

A kápolna elkészítésének esztendejét, építtetőjét s rendeltetését tudatja velünk az ércfömlírás, mely belsejében csillog. Az emlék figyelmes megvizsgálásakor azonban számos kérdést vehetünk föl, melyre a szembeötlő betűk adósak maradnak a felelettel: vajjon eredeti alakjában szemléljük-e? mennyit egészítettek ki rajta a jelen században? minő volt eredeti alakja? mifajta ízlés szülte? melyik művész alkotta?

Az olasz művészettörténet ősapja, Vasari, e kápolnáról megemlékezik ugyan, de nem építőjéről szól, hanem az oltár faragójáról: *Andrea Ferrucci da Fiesole*-ről: «Készített egy márvány kútat, melyet a magyar királynak küldött s mely nagy becsületére vált. Az ő kezeiből került ki egy márvány síremlék is, mely szintén magyarországi városba, Esztergomba küldetett. Ezen a boldogságos Szűz vala igen szépen kidol-

gozva más alakokkal együtt. E sírba helyezték el utóbb az esztergomi bíbornok hamvait.»¹ Ezen idézetben a szerző sírt, nem pedig oltárt említ. Dankó József kanonok úr érdeme, hogy ezt, mit hazai tudósaink elébb nem vettek tekintetbe, a kápolnában még fennálló fehér márványra vonatkoztatta,² s hogy az oltárral összeköttetésbe hozta Bakocs érsek pecsétjét,³ melyet az 1. számú rajzban közlünk a nemzeti muzeum régiségtárában őrzött vörösviasz lenyomat után.

Dankó föltevését igazolja és bizonyossá teszi egy adat, melyet Fraknoi Vilmos kanonok úrnak köszönünk: Bakocs egy levelében, melyet a parmai levéltárban őriznek, fölkéri Mazzuoli orvost, hogy a számára Firenzében készített fehér márványoltárt hozza magával Magyarországra.

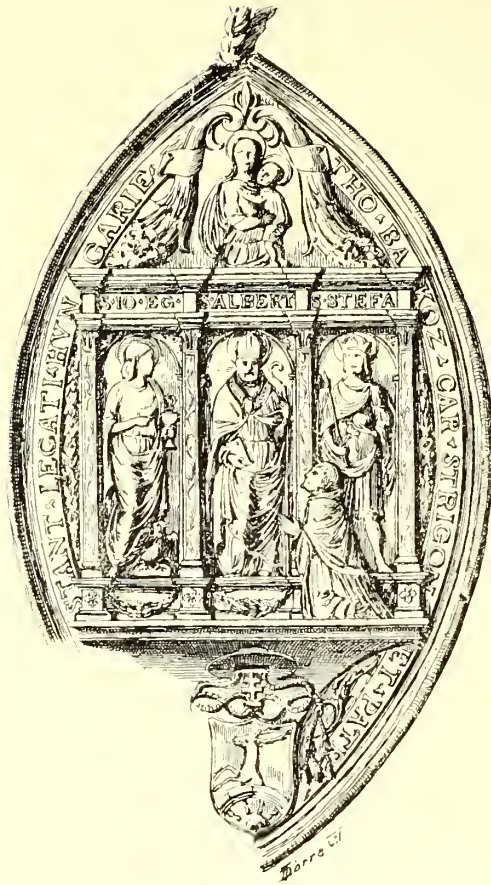
A fehér márvány asztal jelenleg egy vörös márvány oltárasztal fölött emelkedik, melynek előlapján gothicus minusculákkal: *i h s*-et látunk kivésve. Valószínű, hogy ez eredetileg nem tartozott a kápolnába. A fehér oltárlapon domboru gyümölcsfüzérekkel díszített talapzatról négy pillér emelkedik. Köztük három fülkét látunk, melyeknek középsője a másik kettőnél magasabb. A fülkékben napjainkban készült alakok állanak jelenleg; a régiek kivészték belőlök, talán a török foglalás idején. A középső fülke jobboldali pilléréen a térdelő bíbornokot látjuk domboruan kifaragva.

A két alacsonyabb fülke fölött maradt tért megtölti a négy Evangelistának domborművezetü fél-alakja. E fölött szépen tagozott főpárkány húzódik végig. Rajta domborműves tábla nyugszik az Angyali Üdvözlettel, melyet jobbról-balról bőségszaruk s ezekből kinövő sphynx-alakok, fölül pedig — díszítések közt középu — angyalfej kerítenek be. A főpárkány két végén égő szövétneket tartó geniusok térdelnek. Az emlék ezen felső része az, mely teljes frissességben maradt reánk s ebből

¹ Vasari: «Le vite de' più eccellenti pittori, scultori ed architettori. Firenze Sansoni MDCCCLXXIX. Tom. IV. p. 479. «Fece anco una fonte di marmo che fu mandata al re di Ungheria la quale li acquistò grande onore. Fu di sua mano ancora una sepoltura di marmo, che fu mandata similmente in Strigonia, città d'Ungheria; nella quale era una Nostra Donna molto ben condotta, con altre figure: nella quale sepoltura fu poi riposto il corpo del cardinale di Strigonia.»

² Josephus Dankó: De ortu progressuque Capellæ Bakácsianæ commentarium. Strigoniæ 1875. p. 11.

³ U. o. p. 12.

1. szám

BAKOC'S BÍBÖRNÖK PECSÉTJE.

ítélhetjük meg, hogy nemcsak alkotásában, de egyszersmind kivitelében is a renaissancekor szép termékeihez tartozik.

Mi állott egykor a fülkékben? — A pecséten ábrázolt emléken középütt szent Adalbertet, jobb oldalán szent János Evangelistát, bal oldalán szent István királyt látjuk (l. 1. sz. rajz). A kápolnát azonban a boldogságos Szűz tiszteletére emelték; Vasari pedig Mária alakját nevezi meg; végre Ursinus Velius, ki 1527-ben látta eredeti állapotjában a kápolnát, női szentek szobrairól szól.⁴ Ha e tanúságokat összevetjük, úgy talán jogosítva érezhetjük magunkat, ha a pecsétet nem fogadjuk el mérvadóul s azt véljük, hogy az emlék főhelyén a szent

⁴ Casparis Ursini Velii de Bello Pannonico libri decem. Ed. Kollar. Vindobonæ MDCLXII. p. 10. «ara ipsa sustinet *deas* tres ex marmore Lucensi.»

Szűz szobra állott. Vasari ugyan nem egészen találóan fejezi ki magát a mű rendeltetéséről, mikor síremléknek mondja, de még sem nagyot hibázik, mivel a bíbornokot csakugyan alája temették, a szemtanu hitelességét pedig a kápolna felajánlása a Szűznek megerősíti. A pecséten ábrázoltaknak döntő volta ellen vall még az is, hogy a főpárkány fölött nem az angyali üdvözlést látjuk, miként Esztergomban, hanem a Madonnát gyermekével, a fülké magassága pedig egyforma s hiányzanak az Evangelisták félalakjai.

Míg az oltár készítője felől a felsorolt adatok minden kétséget szétoszlatnak, addig a kápolna építőmesteréről nem nyujtanak semmi fölvilágosítást. Teljesen a mű compositiójára sa részletek stylistikus vonásaira vagyunk tehát utalva, ha csak némi valószínűséggel is akarjuk a mestert vagy az iskolát meghatározni, melynek e szép alkotást köszönhetjük.

A kápolna, a renaissanceban gyakorta alkalmazott központi épület alaprajzával bír (l. 251. oldal). A négyszögletes, kupola-fedte központi rész sarkaiban két-két kanellirozott korinthusi pillér áll. Ezeken nyugszik a főpárkány. Pendentifek emelkednek róla, melyek a kupola súlyát hordozzák. A pendentifek közeit minden oldalon félkörív tölti ki s ezekben három oldalt kerek ablakot veszünk észre. A főpárkány is csak három oldalon húzódik végig; friesén pedig bronzbetűkkel a következő fölírás van kirakva :

THOMAS · BAKOCZ · DE · ERDEVD · CARDINALIS ·
STRIGONIEN · ALME · DEI · GENITRICI · MARIAE ·
VIRGINI · EXTRVXIT · ANNO · M·CCCCC·VII.

A pendentifekben egy-egy czímert látunk : kétszer Bakocsét, egyszer II. Ulászló királyét, egyszer Szakmáry György pécsi püspök s magyar kancellárét.

A nagy pillérek között nyílnak a kereszt karjai. Homlokzatuk három oldalt egyforma; ugyanolyan talapzaton, mint a nagy pilléreké, támaszok emelkednek egyszerű befejező taggal koronázva. Félkörív sima zárkövel kapcsolja össze őket. Az ív, a pillér és az architrav közt támadó háromszögek domborművekkel díszítvék. A kereszthajók boltozata cassetteirozva van.

A negyedik oldal eltér alkotásában a többi háromtól. Itt ugyanis, a támaszok a nagy pillérek magasságáig érnek fel, az architrav nem nyúlik keresztül, hanem visszaszökve, a támaszok befejező tagját képezi. Fölötte emelkedik egy félkör ív s ennél fogva ezen kar nyílása tetemesen magasabb a többi hároménál. Benne vannak elhelyezve jelenleg a márvány székek, melyek fölött nagy ablak nyílik — csupasz volta elárulja, hogy nem tartozik az eredeti tervbe (l. 252. oldal).

A mostan nyugatra fekvő karban három lépcső vezet az oltárhoz. Szemközt a leghosszabb kart látjuk (l. 253. oldal); végében két ajtó van, — az egyik vak, márványból készült, a másik fából; ez a sekrestyébe nyílik. Köztük kiterjesztett szárnyú angyalfővel díszes consoleon a chorus ablaka nyugszik. Magába a chorusba a sekrestyéből jutunk.

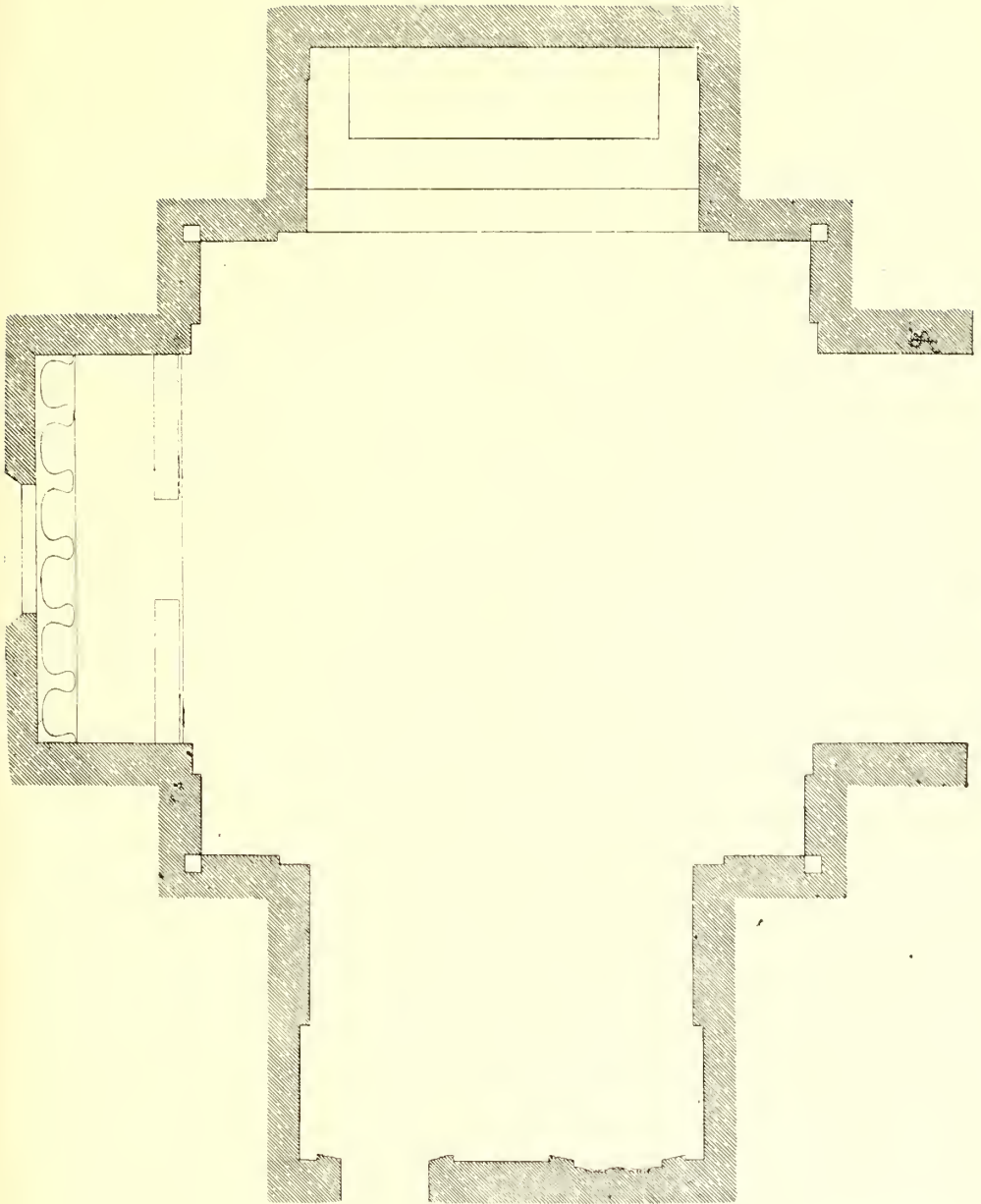
Az egyik karnak eltéréseit a többiektől nem magyarázhatjuk meg a kápolna mostani megjelenéséből, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy a nagy ablak újabb eredetű.

1824-ben az esztergomi várdombon tett földmunkálatok alkalmával a kápolna egykori helyén föllelték vörös márvány alapkövét; rajta a következő fölírás;

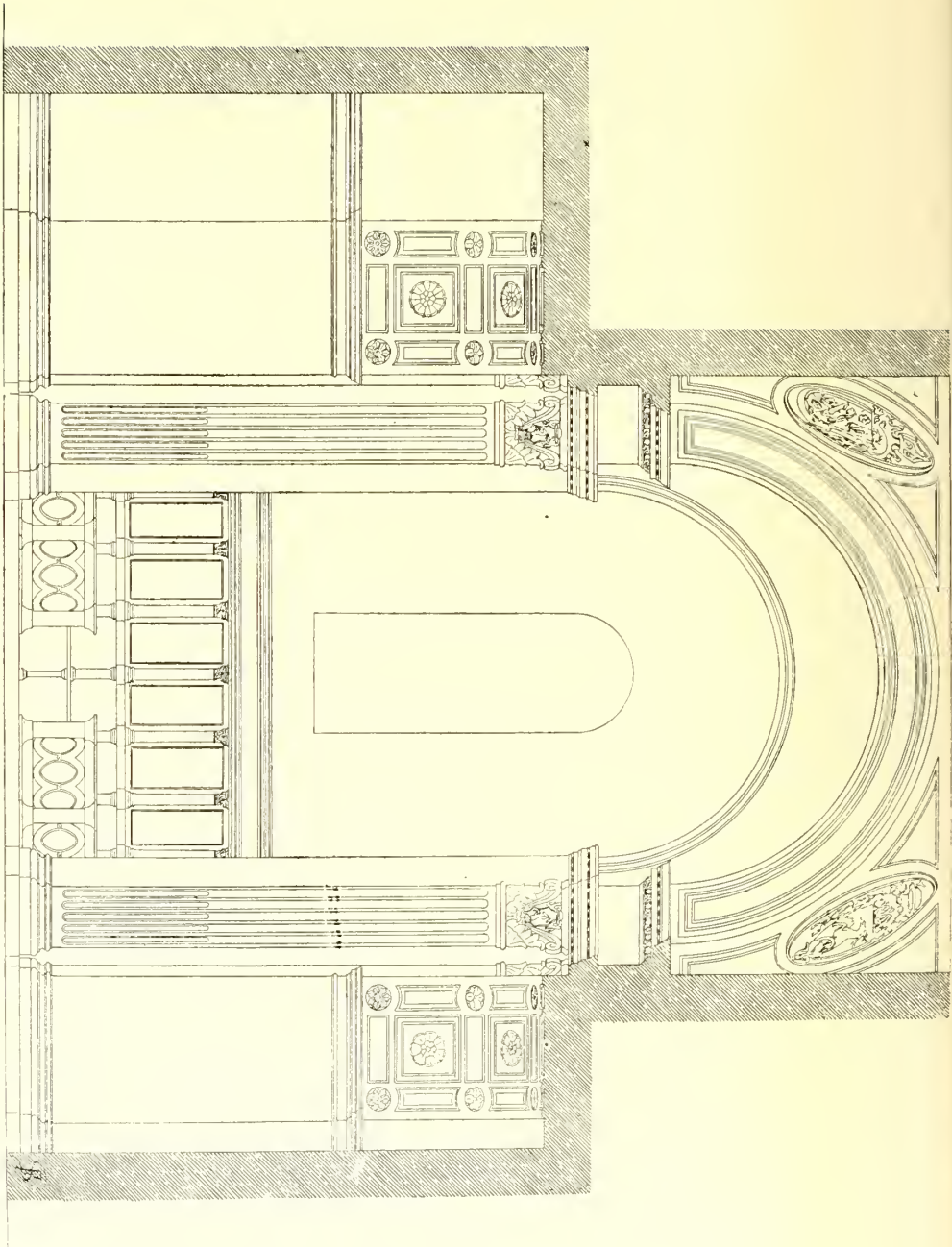
THOMAS · BAKOCZ · DE · ERDEVD ·
CARDINALIS · STRIGONIENSIS ·
DICAVIT · MDVI⁵,

mely az építés megkezdésének idejét pontosan meghatározza; az építés tehát egy évet igényelt: a főpárkány érc fölírata mondja, hogy 1507-ben készen állott. 1527-ben Ursinus Velius még sértetlenül látta s következőképen írja le: «A magas sziklára épített fellegvár s a fallal körülbronzolt domb kitünő erődítéseken és épületeken kívül szent Adalbertnek pompás és tágas egyházával díszes. Csodáljad azt a fenséges templomot, melyben

⁵ Lásd I. N. Máthes: Veteris arcis Strigoniensis etc. descriptio. Strigonii MDCCCXVII. p. 60.

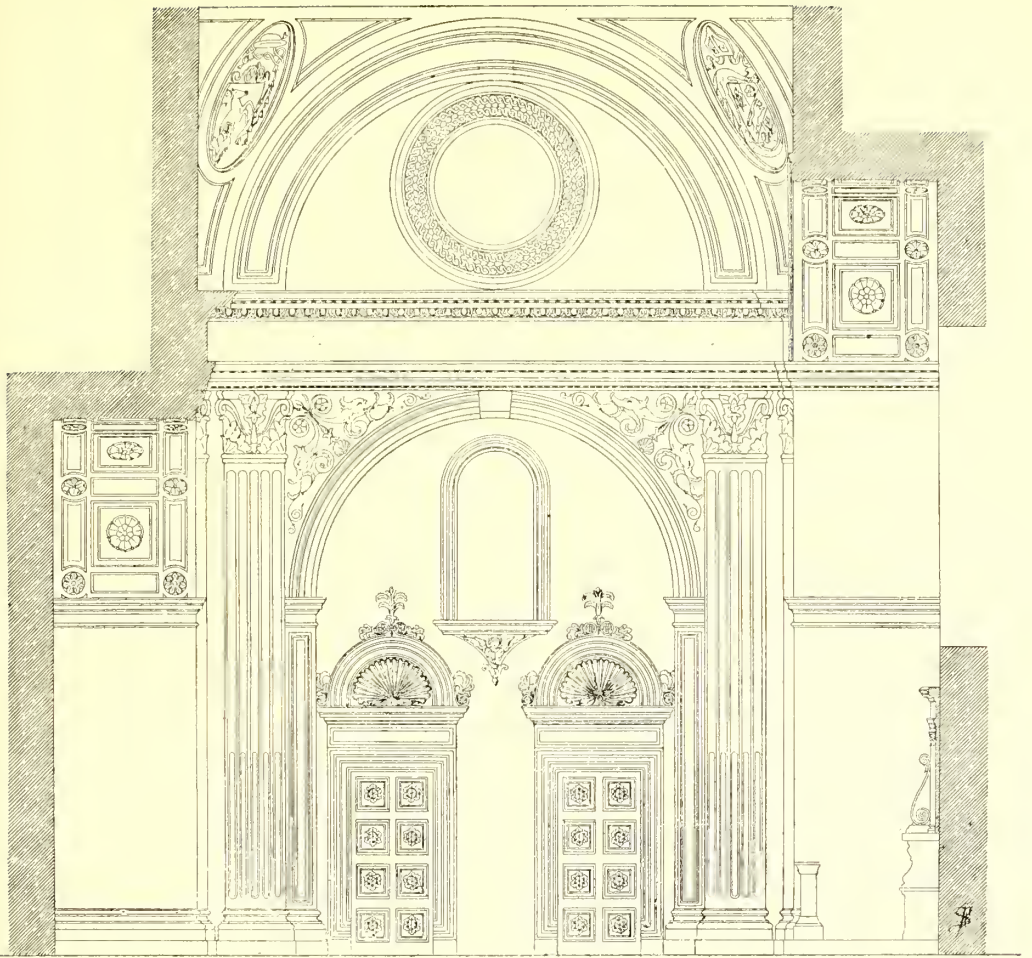

A BAKOCSKÁPOLNA ALAPRAJZA.

A RÁKÓCSKÁPOLNA NYUGAT-KELETI ÁTMETSZETE.

1:10

A BAKOCSKÁPOLNA ÉSZAK-DÉLI ÁTMETSZETE.

a nagy Tamás bíbornok, esztergomi érsek, költségén porphyrszerű kőfalaival szembetünő kápolna épült; az oltáron magán három nőszent áll lunii márványból, bizonyára olasz művészek munkája. Legfelső mennyezete gyönyörű, domborművekkel ékes, aranyozott domborművekkel van bevonva, kívül pedig a kagyló alakjára épített tetőt ezüstözött cserepek borítják.»⁶ Tudjuk, hogy

⁶ Id. h. p. 10. «Arx editae imposita rupi, et totus ille collis muro circumdatus, praeter caetera tum munimenta egregia, tum aedificia, magnifica et ampla aede sacra Divo Adalberto perinsignis est. Augustum id revera templum in quo sacellum conditum est sumptis ingenti Thomae Cardinalis antistitis Strigoniensis illustre parietibus ex porphyrietico lapide; ara ipsa sustinet deas tres ex marmore Lu(c)vensi; opus artificibus Italis haud dubie elaboratum. Ejus summa laquearia laminis inauratis cum

1683-ban, mikor Esztergomot a töröktől visszafoglalták, szent Adalbert egyházából, melyhez a kápolna tartozott, már csak romok állottak. A kápolna maga ellenben, kupolája kivételével, épségben maradt, mert ezt tatarozták ki annyira a mennyire az isteni tisztelet megtartása végett. Az oltár ekkor még eredeti helyén állott; tőle balra a márvány ülőhelyek, szemközt a sekrestyébe vezető kar nyugat felé terjedt el. A negyedik oldal egykor Adalbert egyházába nyílt, most azonban a szabad ég nézett be rajta. A helyreállításkor ezt elcsukták, az új falban ablakot s ajtót hagytak, mely elé nyolcszögletű fedett előcsarnokot helyeztek. Egy kis domború mintán, melyet a jelen század elején Mathes készített s most a székesegyházban őriznek — látjuk a kápolna vörös márvány homlokzatát, mely egykor a szent Adalbert egyház belsejében díszlett (l. 2. sz. rajzot).

Ugyanezen mintán észlelhetjük, mit Mathes könyvében még pontosabban elmond:⁷ hogy miképen volt a kápolna eredetileg világítva. Az oltár és az ülőhelyek fölött levő pendentif-közökben egy-egy kerek ablak nyílt. A karzat-, illetőleg sekrestye-oldalon, levő kerek ablak a pendentif-közben régente, úgy miként napjainkban is vak volt. Az ülőhelyek fölött végre, nem csak a pendentif-közben látunk kerek ablakot, de alatta is egy másodikat.

Ezen tényekből nyilvánvalóvá lesz, hogy a magasabb nyílás képezte a bemenetet Szent Adalbert egyházából, mivel a négy oldal közül háromnak volt kerek ablaka a pendentif-közben, s ennek itt nincs helye. Bizonyára tehát az átellenes karban, — melyből most a székesegyházba lépünk — voltak egykor elhelyezve

coelatura mirabili tectum sustinet argentatis tegulis conchæ instar fabrefactum». Említi még Oláh Miklós 1536-ban szerzett Hungariájában. Kiadta: Bél Mátyás: *Adparatus ad Historiam Hungariæ. Posenii MDCCXXXV. p. 14.* «Alterum sacellum in latere Ecclesiæ meridionali a fundamento, ad summum usque intrinsecus ex rubro marmore, eoque politissimo, per Thomæ Cardinalem, Patriarcham Constantinopolitanum, maximis impensis exstructum. Hoc superne in orbem coarctatur, ex cupro inaurato concameratur, opus sane magnificum et pretiosum.

⁷ Id. h. p. 58. *Ara Capellæ huins erat orientalem versus, supra quam habuit fenestram unam rotundam; meridiem versus supra stalla marmorea duas æque rotundas, et ab occidente supra chorum unam cœcam habuit solum fenestram in qua vitri loco cor spinea circumdatum corona sequentem habet circularem inscriptionem: DIVÆ MATRI. Aquilonare vero latus aut frontispicium Templo olim claudebatur, Templo vero per hostem diruto, totum patebat vento, imbribus omnibusque aëris injuriis expositum ad tres orgias solum obmuratum tardiusve marmore vestitum, tractu denique temporis fenestra alia, porta et vestibulo octogonæ formæ auctum est.*

a márványszékek s a két kerek ablak. A kápolnát tehát az 1824-ben történt áthelyezéskor egyszerűen megfordították úgy, hogy az előbb keletre fekvő kar az oltárral együtt nyugatra került.

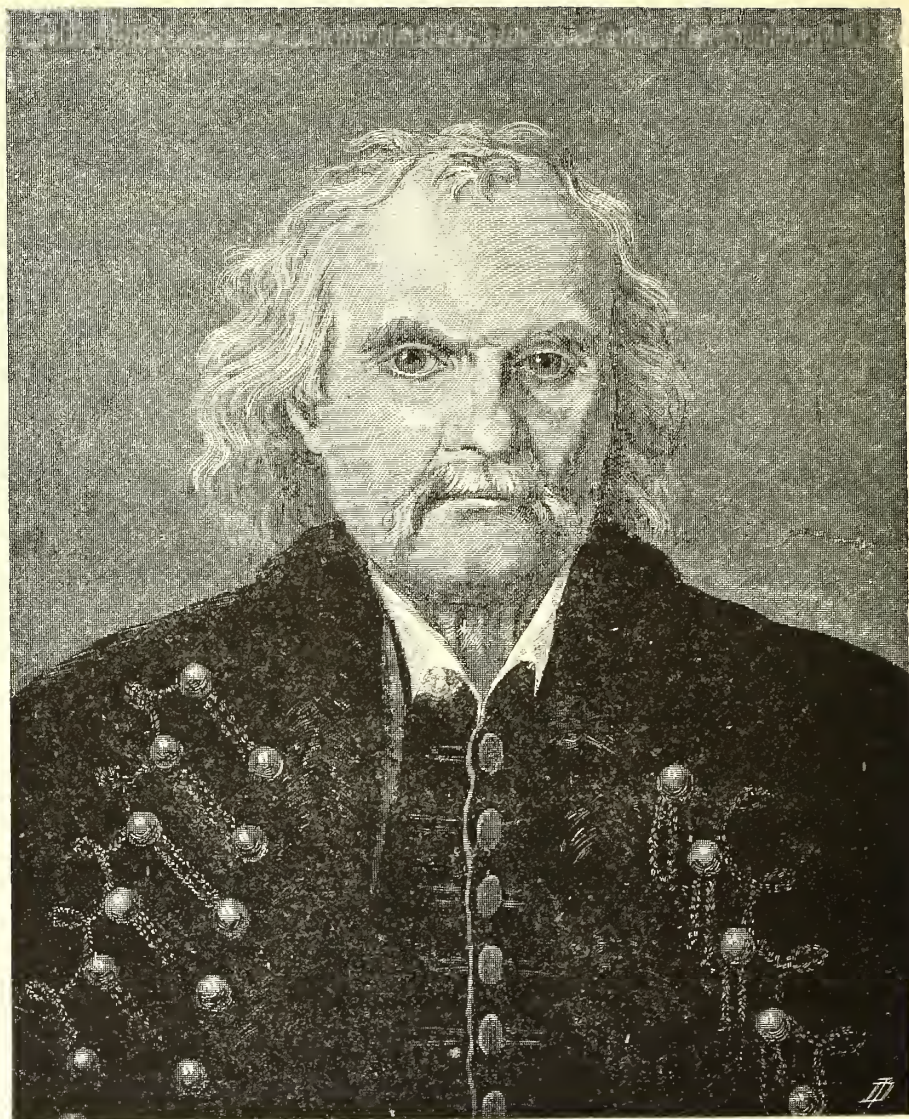
Építészeti szempontból e mű legjellemzőbb vonása az, hogy a pendentif-közöket használták fel az ablakok elhelyezésére. Sokkal eredetibb ötlet ez, semhogy útmutatóul ne szolgálhatna, ha építőjét kutatjuk. A világosságot bebocsátó nyílásoknak ugyanilyen elhelyezésére Siena mellett akadunk a Baldassare Peruzzi által épített Belcaro palota kápolnijában. Baldassare Peruzzi a XVI-ik század első évtizedeiben Rómában Bramante mellett a legnevesebb építész vala. Az ő alkotása Agostino Chiginek villája, mely Farnesina név alatt világszerte híres. Azt hisszük, hogy nem túlságosan merész föltevés, bár még részletesebb bizonyításra szorúl, ha Bakocs kápolnijának tervezőjét az ő személyében vagy legalább az ő környezetében keressük.

Pulszky Károly.

Fellner Sándor.

2. szám. A BAKOCS KÁPOLNA A XVIII. SZÁZADBAN.

FALKONER GYÖRGY ARCZKÉPE.

ADATOK A FESTÉS TÖRTÉNETÉHEZ BUDA- PESTEN A XVII. ÉS XVIII. SZÁZADBAN.

I.

Budának a töröktől való visszafoglalása után minden téren új élet keletkezett, mikor Lipót király parancsára polgárok telepítettek itt meg, és pedig többnyire kézművesek. Az

1688-ban letelepedők között előfordul egy festő is: STRUDEL DÖME. ¹

STRUDEL nem csak azért érdemli figyelmünket, mivel mint a festészet fecskéje első tűnik fel hazánk fővárosában, hanem mivel ő jeles művész-család ivadéka vala. E család Tirolból származott; utóbb Bécsben telepedett meg. Ott működött DÖMÉ-nek fivére PÁL, mint mérnök és igen ügyes képfaragó. A két testvér bokros érdemei miatt 1707-ben báróságra emeltetett. E családhoz tartozhatott PÉTER is, ki 1648-ban született és Bécsben élt, hol mint festő szép nevet szerzett magának. Már hat évvel előbb mint a testvérpár (1701-ben) STRUDENDORF prædicatummal, emeltetett báróságra. Mint a szépművészetek Akademiájának igazgatója és cs. asztalnok 1714-ben zárta be tettdús életét. ²

STRUDEL DÖMÉ-nek Budán gyakorolt festői működéséről biztos adatokkal nem szolgálhatunk, de azt megjegyezhetjük, hogy báróságra történt kinevezése után ítélve, ő többnyire állami szolgálatban működhetett, talán mint mérnöki és építészeti rajzoló és festő.

Az egyházi anyakönyvek egy másik festőnek nevét is megőrizték számunkra e századból. Ez ZEUBIGER JÁNOS ANDRÁS, ki Budán a várban 1693. év november 14-én temettetett el. ³

ZEUBIGER munkásságának akkor Budán igen bő terét találta. A várban, csakhamar a visszafoglalás után, több templom és kápolna nyitvatott, sőt a vízivárosban is keletkezett kápolna. Névleg a jezsuiták, kik 1687-ben a főtemplomot átvevén, ott már a rákövetkező évben festvényekkel ellátott *hat* oltárt birtak, melyeket idő folytával tökéletesbitettek és tizenháromra megszorítottak. Ugyanők nagyszerű rendházat, pap- és fineveldét, valamint tanodát (akademiát) emeltek, melyek házi kápolnáit, termeit, sőt folyosóit festvényekkel díszítették. 1692-ben az Országúton kálvária-állomásokat építettek, melyekben 15 darab,

¹ «Dominic Strudel Mahler.» — «Specification der gesambentlichen Burgern in Ofen.» Podhradczkytól, v. ö. Uj Magyar Muzeum, V. folyam, 1855. I. köt. 573. sk. II. Eredetije a főváros levéltárában.

² Kneschke, Deutsches Adels-Lexicon. IX. k. 93. l. Wenedikt, Geschichte der Wiener Stadt und Vorstädte. 598. l.

³ A budavári főplébánia temetkezési anyakönyve így tartá fenn emlékét: «1693. Nov. 14. Joannes Andreas Zeubiger, Pictor Kalbensteinensis. (Temető pap) P. Pus-tabonyák.» Kalbenstein talán Kalbe, Saale folyónál, Magdeburg mellett.

az Üdvözítő szenvedése történetét ábrázoló festvényt helyeznek el. 1696-ban megvették Török-Bálint helységet, hol templomot és több épületet állítottak és szereltek föl. Természetes, hogy ily nagy számú festvények nem csupán a Budán tartózkodó festők ecsetei alól kerültek ki, hanem már készen szállítottak Budára. Biztosan állíthatom, hogy több festvény került ide Pozzo ANDRÁS jezsuita laicus testvér igen ügyes ecsetéből.

Pozzó a XVII. század második felében Bécsben elt, s ott igen buzgón működött; kivált frescoit kedvelték. Tőle való a bécsi egyetemi templom minden oltárképe és kupolájának frescoja, de több más templom is bir tőle képeket. A budai főtemplom számára készített munkában a halál akadályozá meg őt. (Meghalt Bécsben 1709-ben.) De festvénye, mely xaveri sz. Ferenczet ábrázolja, a mint karingben öltözötten, valamely keleti királynét keresztel, mégis lekerült Budára és a főtemplomban e szentnek állított oltárára, mint fő kép helyzetetett.⁴ Ugy látszik ez a kép az 1723. évi tűz áldozatává lön.

A jezsuitákon kívül ez időtt még Budán a sz. Mária- és a Kapisztrán tartománybeli ferencziek, a kapuczinusok, a karmeliták és a sz. Ágoston rendüek is megtelepedtek. Mindezek templomokat és zárdákat építettek, melyekbe a képek nagy száma, mint mellőzhetlen kellék, volt elhelyezve. Azonban nem csak a szerzetes rendek buzgalma vette igénybe a festészetet, hanem a világiak is nagy kegyelettel viseltettek a szent képek iránt. Ujonan épült házaik homlokzatára mint faldísz sz. képeket helyeztettek, minöket még most is, — vagy néha már csak üres helyeiket, — gyakorta szemlélhetjük. Lakszobáikban sem hiányzottak a szent képek s más festvények, sőt gazdagabbak kápolnákat építettek vagy templomokban állítottak oltárokat. Mivel e korszakban Budán temérdek volt a kereskedő és iparos, ezek számára a festőknek czímtáblákat kellett készíteni. De szokásban volt a háznak is nevet adni, a mit festett vagy faragott jelvénynyel fejeztek ki. Egy némely ily nevezetnek még maig is fentartatott emléke. A csekély számú festők ennyi igénybe vétele könnyen elhitetheti velünk, hogy tekintélyes és vagyonos férfiakat, kik többször vették a festők ecsetét igénybe, maguk számára külön festőt hozattak Budára. Így bizonyos, hogy

⁴ Annuæ Collegii S. J. Budensis, az 1710. évhez.

Buda kormányzója BECK MENYHERT LIPÓT báró, tábornok és v. belső t. tanácsos, saját festővel bírt, kinek nevét följegyezve nem találtam, de az említettik róla, hogy midőn 1687-ben a báró halálos betegségbe esett, azon fogadalmat tette, hogy ha a veszélyből szerencsésen megmenekül, ezüst lámpát és xaveri sz. Ferencz képét fogja felajánlani a főtemplomnak. Egészségét visszanyervén, fogadalmát teljesíté és *saját festőjével* készítteté India apostolának, sz. Xavernek díszes képét, a mint az indusokat kereszteli.⁵

Mind ezek után itélve, okvetetlen azon meggyőződésre kell futnunk, hogy a XVII. században sokkal több festőnek kellett Budapesten működni, mint kiket itt megneveztünk és igen valószínű, hogy többen azok közül, kikről a jövő század elején találunk adatokat, már e század végével is itt foglalkoztak.

II.

A XVIII. században mintegy iskolát képeztek a budai festők, egész a jelen század első éveig; mondhatjuk ezt, mivel Budán egy festő-család telepedett meg, melynek tagjai ösük ügyességét örökölve, több mint egy századon úgyszólván monopolisálták e művészetet. A budai festő-iskola feje és festőcsalád törzsapja: FALKONER GYÖRGY.

A Falkoner-család eredetileg nagy-britániai, ennek volt tagja FALCONERUS JÁNOS tudós jezsuita, ki egyház-polemiai iratai által lett nevezetessé. Meghalt 1657 jul. 7. én.⁶

FALKONER GYÖRGY szintén Nagybrittaniából származott; ő magát *skót*-nak vallotta. Budára kerülését a családban fentartott hagyomány szerint, így hallottam elbeszélni. Atyja katona volt, s két gyermekkel bírt, midőn nejét elveszté: az 1646-ban született GYÖRGY és egy leányka; hivatása a harctérre kényszeríté őt, mindkét gyermekét tehát jó emberek gondjára bízva; GYÖRGY-öt egy előkelő család vette magához, melynél, mivel atyja a harctéren elesett, fölneveltetett. A gazdag család a fogadott fiúval együtt Bécsben telepedett meg, hol az ifju gondos

⁵ U. o. az 1687. évhez.

⁶ Jöcher, Gelehrten Lexicon, II. Th. 510. l.

nevelésben részesítettet és nagy kedve levén a festészethez, a legjobb művészeknél nyerte kiképeztetését. Ekkor Bécsben leginkább virágzott CANLASSI másképp CAGNACCI GUIDO (meghalt 1681). Lehet hogy ennél nyerte GYÖRGY kiképeztetését. Ott működött még akkor a már említett frater Pozzo. Egy esemény azonban rögtöni változást okozott GYÖRGY pályáján, ki az évek hosszú sora által már ama előkelő család tagjává látszott volt beolvadni. A család úrnőjét női kézimunka végett gyakorta látogatta MARIA ANNA (Mariandl) nevű csinos de egyszerű nevelésű leányzó. GYÖRGY szeme ezen fennakadt, de szívét is neki ajándékozá. Úrnője e viszony megszüntetését követelé tőle, de ő azt tenni nem akará, hanem a leányt az oltárhoz vezeté, hogy mint hitvesével Bécsset odahagyva, menjen nagyvilágot próbálni. Utja a Dunán lefelé Budára vezeté, itt nyéré szerelmének első gyümölcsét 1703-ban márczius 2-kán. Ez az első biztos adat,⁷ melyet GYÖRGY mester budai tartózkodásáról birunk. Lakását a budai telekkönyv⁸ megörökítette, e szerint 1704-ben a «Franziskaner Platzl» nevű téren lakott, mely megfelel az országház-utca ama részének, mely a várörségi templomot érinti. E kisebbszerű házat úgy látszik, csakhamar megszerezte magának, mert ugyanazon telekkönyvben 1706 jan. 20. már mint háztulajdonos említettik.

Mindamellettt hogy háztulajdonos volt, mégis a mostoha sorssal sokat kellett küzdenie. Gyakorta találtam följegyezve róla a pauper (szegény) kifejezést. Budán ekkor könnyű volt háziurrá lenni, az itt megtelepedni akaróknak ingyen, vagy ez idő tájban csekély árért adtak háztelket, vagy házromokat, a minők a vár éjszaki részén, a hol az ostrom történt akár hány volt; e romok csekély tatarozás által lakhatóvá tétethettek. Ilyen viskó lehetett GYÖRGY mester háza is, melyet utóbb, midőn a család vagyonosabbá lön, ráfizetés mellett nagyobb házért becserélt. Minden szegénysége mellett GYÖRGY házi életében boldog volt szeretett neje mellett, ki őt öt gyermekkel

⁷ A budavári főtemplomban kereszteltek anyakönyvében ez áll: «1703. Mart. 2 Maria Catharina. (Szülők:) Georgius Falkoner et uxor ejus Mariana. (Keresztszülők:) Wolfgangus Henricus Pessinger et ejus uxor Maria Catharina. (Keresztelő:) P. Stephanus Pustabonyak».

⁸ Erdely Henrik úr, fővárosi főlevéltárnok a legnagyobb készséggel szíveskedett a telekkönyveket és végrendeleteket használatra kezeimhez szolgáltatni, a miért ezenel köszönetet mondok.

ajándékozá meg: MARI, POLIKARP, HENRIK, FERENCZ és JÁNOS-sal, kiknek egynémelyikéről még meg fogunk emlékezni. Egyszerre azonban nehéz felhők látszottak GYÖRGY háza fölé tornyosúlni, neje kinek a magyar éghajlat nem tett jót, komolyan kezdett a magyar lázban betegeskedni. GYÖRGY mesternek a keresete is gyéren ment, a sok apró gyermek pedig egyre éhezett, és félhetett, hogy nejét már-már elveszíti. Ez aggasztó helyzet volt. Neje ágya felett függött ama szép Szűz Mária kép, melylyel férje egykor őt meglepé és melyhez kiváló bizalommal viseltetett. E buzgalomra gerjesztő képre tekintett GYÖRGY mester is és oltalma alá helyezé magát szerencsétlen állapotában. Egyszerre az ajtón koczognak, idegen lép be és sz. képet kíván magának festetni. Megpillantván az ágy felett függő Mária képet, elrendeli, hogy annak mását készítse a mester számára s előlegül tekintélyes összeget ad át neki, azon meghagyással, hogy a kitűzött időre eljő a képért.⁹ GYÖRGY mesteren az inséges helyzetben anyagilag segítve lön, a mit az isteni gondviselés csodás művének tekintett. Ebben rendületlenül bizva, enyhítést keresett benne azon fájdalmában, melyet szeretett, még csak 26 éves nejének 1712 máj. 2-kán történt kimúlta okozott neki.¹⁰

A minő nehezére esett a veszteség, ép úgy szivén feküdt gyermekeinek gondozása is, mit maga, mivel gyakorta napokig kellett a házon kívül, sőt más helységekből kenyerét keresni, nem volt képes teljesíteni, azért ezeknek anyát kelle szereznie, s nőül vette az ugyan egyszerű szülöktől származó, de mind testi mind lelki jelességekben gazdag hajadont, PESCH AGNEST,¹¹ kivel szinte boldog házasságban élt és vele kilencz gyermeket

⁹ Szóbeli értesítés nyomán. E tekintetben legtöbb köszönettel tartozom Murgách Károly, cs. kir. államszámvevőségi tanácsos özvegyének, született Fröhlich Mária ő nagyságának, valamint ennek nővére Sidonia kisasszonynak, kiknek kegyeiből, mint a Falkoner család rokonaitól a család némely tagjának arcképét is birom.

¹⁰ A budavári temetkezési anyakönyv így említi: «1712. die 2-a Maji, Maria Anna uxor Georgii Falkener pictoris et civis NB. *pauperis*. 26 annorum obiit heri ex *Febri Hungarica* et phrenesi. (Temetkezési hely:) Apud RR. PP, Franciscanos. (Temető pap:) P. Stöcklein». Hő szerelmének korán elhunyt neje iránt, abban is jelét vélem felismerhetni, hogy őt lakásával az átellenben volt temetkezési helyen hagyta eltakarítani.

¹¹ A budavári főtemplomban eskettek anyakönyvében feljegyezve találom: «1712. Nov. 22. D. Georgius Falkoner et Agnes Peschin. (Násznapok:) D. Henricus Pösinger, Berardus Gahanigg, Casparus Illmer. (Eskető:) P. Wolff, Pader».

nemzett. Ezek névleg: ANTAL, ERZSÉBET, MAGDOLNA, SEBALD, ENGELBERT, JULIANNA, SILVESTER, MATILD és JÁNOS. Ezek, kivéve ANNA-t és JÁNOS-t kiskorukban elhaltak, e kettőről azonban alantabb még megemlékezünk.

GYÖRGY mester festői működéséhez Budapest és környéke múltjából több kegyeletes emlék fűződik, melyek felemlítését azért is, mivel a festészetre, de azért is, mivel a főváros múltjára vonatkoznak, érdekesnek tartom.

Budától éjszak-nyugotnak, az erdők között elrejtett Buda-kesz faluban, a múlt század harminczas éveinek elején élt TAUB JÁNOS ifju, ennek szokása volt egy, az erdőbe vezető út mellett álló tölgyfa előtt, valahányszor arra ment, süvegét megemelni. Midőn ezen szokásának oka miatt társaitól megkérdeztetett, mivel a fán semmiféle sz. kép, vagy kereszt nem volt, eltökélé magát, hogy a fára valamely szent képet fog helyezni; vett is e czélból egy olasztól, kik ily áruval akkorában házalni szoktak ¹² egy krajczárért egy Mária képet, melyet a tölgyfára elhelyezett. 1732. TAUB súlyos betegségbe esett és már minden reményét elvesztette felgyógyulásához. Ekkor különféle gondolatai között eszébe jutott ama kép is, melyet a tölgyfára függesztett, s a mely az idő viszontagságai miatt már sokat szenvedett, s egészsége visszanyerésére legczélszerűbbnek gondolá azon fogadalommal a boldogságos szűzhöz, a betegek e menedékéhez fordulni, hogy azon esetre, ha közvetítése által egészségét visszanyerné, a már elromlott papir kép helyett, kész volna vászonra festett képet szerezni és a tölgyfára függeszteni. Ez fogadalom gerjesztése után azonnal könnyebbülést érzett és néhány napra tökéletesen felgyógyult. Megemlékezvén fogadalmáról, szüleinek engedelmevel Budára jött, a hol a várban felkereste FALKONER György mestert, kitől több képet kért meg szemlélésre, ezek között leginkább tetszett neki az, mely a később nevezetessé vált, a tölgyfához nevezett, bold. Szűz Mária búcsujáróhely kegyelem-képévé lön. E képet megvette két rénusi forintért és hogy ígérétének eleget tegyen, a tölgyfához elvitte, ott tehetsége szerint léczekkel és deszkákkal körülvette

¹² Ilyen házaló képkereskedő *olasznak* vulgo «Bild-Kramer»-nek emlékét fentartotta a sz. Annáról czímzett plebánia temetkezési anyakönyve. Őt *Grisso* János Máriának hívták s 50 éves korában, 1732 ápril 4-én halt el. Talán ez volt, kitől Taub a Máriaképet vette.

és szalmából fedelet készített reá, s így kis egyszerű kápolnácskát készített, melyben alig ketten vagy hárman férték meg.¹³ Azonban a kedves kép egyre több és több tisztelőket nyert, úgy, hogy a vallásbuzgalmú ZICHY grófi család, kinek ezen hely tulajdona volt, itt 1768-ban templomot emeltetett, melybe a képet, melyet BIRÓ MÁRTON veszprémi püspök, «Angyalok Királynéja» képének nevezett el, fényes ünnepélylyel áthelyeztette, és a Trinitáriusok rendjének őrzésre átadta. 1784-ben midőn a Trinitáriusok eltöröltettek, a kép a budakeszi főoltár felett elhelyeztetett, a hol még mai nap is őriztetik. Ott szemléltem meg én is. Méretei a képnek 37 cm. magasság és 34 cm. szélesség. Tárgya a bold. Szűz mellképe, ki maga előtt tartja gyermekét. Ez jobb kezét áldásra emeli, baljában pedig írásszalagot tart, melyen: «In gremio Matris sedet Sapientia Patris» szavak olvashatók. Szájával pedig anyjának nyílt melléhez közeledik. E kép hasonlít a budakrisztinavárosi kegyelemképhez, melyet FRANCIN PÉTER PÁL kéményseprő mester 1700-ban készíttetett Olaszországban a Vigezo völgyi Dire helységben tisztelt kegyelemképnek mintájára.¹⁴ GYÖRGY mester képe ettől nagyságban és alakban különbözik és annak csak eszmében utánezata.¹⁵ A kép jelenleg több részben felül van festve, arcz és testrészek azonban még eredetiek és ezek bizonyítják a mester ügyes technikáját és ama sajátos modort melynek megalapítója volt. A színezést a természetnek megfelelőleg adja s nem keresi mohón a világítás és árnyék elhelyezésével a feltűnést.

Egy második művéről GYÖRGY mesternek szinte biztos adataink vannak. A jezsuiták, mint Budapest egyetemes plebánosai, az elővárosokban a lelkészi teendőket adminisztrátorokra bízták, ilyen volt a vízivárosban RASPASSANI TAMÁS, ki 1718-ban egész tetemes vagyont szent ANNA tiszteletére építendő templom és paplakra hagyta. E vagyomból a mainap is paplaknak használt épület vásároltatott és abban ideiglenes

¹³ «Protocollum Residentiæ Budensis Trinitariorum,» Kézirat az egyetemi könyvtárban.

¹⁴ Miller Joan. El. Ferd. Historiographia Ecclesiarum in Civitate Budensi. Kézirat könyvtáramban.

¹⁵ Az e képről megjelent 8-ad réttü rézmetszet csinos mű, de nem hűen adja vissza az eredetit. (Gyűjteményemben.)

kápolna készítettett, melynek számára György mester sz. Anna képét festette. E képért RASPASSANI hagyatékából 1724–25 polgári évben harmincznégy rénusi forintot kapott.¹⁶ A kép méretei 2·65 m. magasság és 1·95 m. szélesség. Tárnya sz. Anna, ki körülbelől tíz éves leányát, Máriát oktatja, mellette áll férje sz. Joachim. A levegőben angyalkák repdesnek. Az alakok mellett rózsalombozat élénkszinű virágaival pompázik, a háttérben tájkép látszik. Kár hogy a kép a vastag kenczekéreg által igen el van fedve, sőt az idő foga is meglátszik rajta. E kép további történetét illetőleg megemlíthetem, hogy az a templom elkészültével annak főoltárára helyeztetett, onnan pedig, midőn 1771-ben a jelen nagyszerű főoltár készítettett, mellékkápolnába vándorolt, melyből 1876-ban, az áradás után, raktárba került.

Ezekon kívül még György mester ecsete alól kerültek ki ama festvények, melyek az őt túl élő nejének AGNES-nek 1745 márt. 27-én kelt végrendelete¹⁷ mellékletében felsoroltnak. Ezek: Keresztelő sz. János, 8 arczkép tőle és gyermekeitől,¹⁸ sz. Pál, szüz Mária gyermekével, az angyali üdvözlés, sz. NOTHBURGA, segítő sz. MÁRIA, és hat kisebb festvény.

Ama számos képet, melyekről bizonyos, hogy a FALKONER család valamely tagja által festetett, — de nem bizonyos vajjon György mesternek ecsete hozta-e létre? — alantabb együttesen fogom felsorolni.

Minden szorgalma mellett György mester egész életén át vagyonna szert nem tehetett, sőt *szegény* de becsületes polgárnak ismertetett, kitetszik ez második nejével közösen készített és 1741 márt. 21-én kihirdetett végrendeletéből.¹⁹ Ebben kívánják a házasfelek, hogy temetésük róm. kath. egyházi szertartással, de a legegyszerűbben történjék meg és földi maradványaik a polgári temetőbe helyeztessenek el. A ferencziek templomában

¹⁶ A Raspassani-féle hagyatékról készült számadásban, a főváros levéltárában a «Patronalia» című csomagban, e tárgyról következőket találom feljegyezve: «Dem Herrn Falconer Mahler uor dasz grosze Altar-Bild der heyln Mutter Annæ lauth der quittung fl. 34. — Item: dem herrn Simon Tischler Maister in der Vestung uor die leisten dessen altar-Bilds fl. 1.—». Feltűnő olcsóság a mai viszonyokhoz hasonlítva!

¹⁷ A fővárosi gyámhivatal levéltárában.

¹⁸ Az arczképekről az egyes családtagoknál külön megemlékezendünk. György mesternek arczképét, úgy vélem, fia Polykarp készíté s e nyolcz között nem fordul elő. Itt ugyanis a végrendelet özvegy nő és gyermekeinek arczképei értenek.

¹⁹ Az 1740. év junius 11-dikén kelt végrendelet a fővárosi gyámhivatal levéltárában.

minden félért két sz. mise mondassék. A kis vagyon haszonélvezete a túlélő nejéé, annak halálával, az *adósságok* lefizetése után történjék meg annak megosztása az örökösök között.

Midőn e testamentum kihirdettetett, már GYÖRGY több mint egy hónapja meg volt halva és eltemetve s ez volt talán egyik oka, hogy nem a legnagyobb egyszerűséggel, mint végrendeletileg kívánta, ment az végbe. A közbecsülésben élt 95 éves öreg úrnak 1741. év febr. 14-én reggel aggkórságban történt kimulta köz érdeklődést keltett.²⁰ Temetése másnap ment végbe nagy néptömeg jelenletében, melyhez tekintélyes contingenst szolgáltatottak a kálváriahegyről visszaérkezett körmenet tagjai. Az idő is felette kedvező volt. Reggeli 10 órakor indult meg a gyászmenet zeneszó mellett a halottasházból és a clarissák temploma ajtajáig kísértetett a plebániái lelkészi teendőket végző jezsuita pater által; mert ezen templom sírboltjába helyeztetett örök nyugalomra, hisz kedvencz leánya ERZSÉBET, SOPHIA néven clarissa-apácza volt. Ezen apácák kívánatára és költségein nyerte a szegény agg mester a díszesebb temetést.²¹

Ha meggondoljuk, hogy a festés feltünően csekély honorálása mellett, mily fáradalommal nevelte s többnyire el is temette GYÖRGY mester tizennégy gyermekét, — kik közül csak három élte őt túl,²² — úgy hogy egészen családjának élvén, neki áldozta szorgalmának gyümölcseit, s azért mindig, egész végső perczéig, szegénységgel kelle küzdenie: jól esik tapasztalnunk, hogy gyermekei közül egyik, a kire legkevésbé számíthatott, a világtól visszavonult apácza, szerzi meg neki, az általa megérdemlett végtiszteletet.

Arczképét van szerencsém bemutatni (256. oldalon), mely után ítélve jellemteljes jókedélyű és egészséges öreg úrnak látszik. Valamint a festésben az egész FALKONER család GYÖRGY-

²⁰ Az öreg György mesternek mind halálózásáról, mind pedig temetése körülményeiről, érdekes esemény gyanánt, megemlékszik a budavári jezsuiták collegiumának naplója. Kézirat az ottani főtemplom irattárában.

²¹ A budavári főtemplom halottak anyakönyve így emlékezik róla: 1741. febr. 14. D. Georgius Falconet Scotus Pictor 95 annorum Senecio. Genetus ipsa est morbus. Apud Sanctimoniales S. Clar.e. Usque ad eorum templum funus comitatus est P. Stephanus Plankensteiner.

²² Julian karmelita, Sophia clarissa és a kiskoru János.

től nyéré a főtypust, úgy fővonásai a törzsatyának a család többi tagjainak arczképein is felismerhetők.

Özvegye AGNES, négy évvel túlélte őt, és 1745. év márczius 27-én gutaütés következtében 72 éves korában halálozott el.²³ Végrendeletében esedezik a clarissákhoz, kik számára, leánya SOPHIA rendelkezésére 100 frtot hagyományozott, miszerint engedjék meg, hogy férje és legifjabb gyermeke JÁNOS mellé temettethessék a zárdatemplom kriptájába. Összes vagyonát mostohafiának POLYKARP-nak gyermekei számára hagyta.²⁴

III.

GYÖRGY mester legidősb fia, POLYKARP, volt első nejétől; született 1706. január 26-kán.²⁵ A festésre atyja oktatta őt, kinek ügyességét örökölte s jeles tehetségei, szorgalma által magát abban tökéletesbíthette volna, ha őt a kérlelhetlen halál, neje MÁRIA ANNA,²⁶ három gyermeke: ANTAL, BARBALA és FERENCZ, valamint az őt túlélő atyja oldala mellől 32 éves korában, 1739. január 18-kán el nem ragadja.²⁷

POLYKARP vallásos érzülettől áthatott férfiú volt, erről tanuskodnak festvényei és végrendelete is, melyben megható szavakkal ajánlja lelkét Istennek, csekély vagyonát pedig az adósságok lefizetése után gyermekeinek hagyja; de sz. misék szolgáltatójáról is gondoskodik.²⁸

GYÖRGY mester második fia HENRIK JÓZSEF 1708-ban feb. 4-én született.²⁹ Szorgalmas tanulás után, azidétt Budán létezett

²³ Ugyanazon anyakönyv nyomán.

²⁴ Az 1745-ben márczius 27-én kelt végrendelet a fővárosi gyámhivatal levéltárában.

²⁵ A budavári főtemplomi kereszteltek anyakönyve szerint Polykarp, Wolfgang, Györgynek kereszteltetett.

²⁶ Neje Mária Anna másodsor férjhez ment Schultz Frigyes festőhöz, kiről alantabb még külön megemlékezendünk, ezt is túlélte és megörökölte. Meghalt 1781 ápril 30-án, 80 éves korában. Tekintélyes vagyont hagyott maga után.

²⁷ A vízivárosi temetkezési anyakönyv így említi: «1739. Jan. 18. D. Polycarpus Falkoner Pictor, Annorum 32. Hectica. In Cœmeterio Civico. (Temető pap:) P. Ignatius Prételi».

²⁸ A végrendelet a fővárosi gyámhivatal levéltárában.

²⁹ A budavári főtemplomnak kereszteltek anyakönyvében így: «1708. Feb. 4. Henricus Josephus Alexius, (Szülei:) D. Georgius Falkoner pictor, Mra Anna consors. D. Georgius Pössinger Pictor stb.

legszigorúbb szerzetbe lépett, karmelitává lön. A szerzetben frater JULIA-nus nevet vön fel és pappá lön szentelve. Haszonvehető élelmessége s kivált a festészetben birt jártassága miatt a szerzetben igen kedvelt egyéniség volt. A budai^o karmelita-templom, mely jelenleg várszínházul szolgál, ép akkor építtetett, midőn JULIAN testvér a szerzetesi fogadalmak letétele után működését megkezdheté. A templomnak alapköve 1725-ben, márczius 4-kén tétetett le, fölszentelése azonban csak 1763-ban szeptember 18-án történt. A templomot valami tiz oltár és temérek kép díszíté. Boltozatára a frescot a FALKONER-ek festették, frater JULIAN közreműködése mellett.

GYÖRGY mesternek hetedik gyermeke s második nejétől PESCH AGNES-től legidősebb leánya volt ANNA ERZSÉBET, született 1714. október 23-án,³⁰ ki már gyermekkorától nagy ügyességet tanúsított a festészetben, melyre őt atyja előszeretettel és örömmel oktatta. A tantárgyakban bővebb és szorgos oktatását, úgy látszik a clarissák zárdájában nyerte. Ezek ugyanis 1718-ban Buda várossával kötött szerződésben³¹ kötelezték magukat, hogy a város tanácsának jogot és hatalmat adnak arra, hogy egy polgár leánykát a zárdába felvétethet, ki ha kedvvel bír a szerzetbe lépni, abban ingyen felvétetnék. Ennek következtében a tanács által ajánlott a zárda falai között nyerte leendő hivatására a kiképezett. Hogy ERZSÉBET, e neven hivatott általán, igen szép tehetségekkel és jeles készütséggel birt, számos adat bizonyítandja az elmondandókban. Apáczává történt felvételét minden hozomány nélkül, mégis leginkább a festészetben birt ügyességének köszönheti. Zárdai neve SOPHIA lön. Felvételéről a budai clarissa apácák felvételi jegyzőkönyve így emlékezik meg: «T. Sr. SOPHIA FALKONERIN Jött a szerzetbe Anno 1734. Ez a kép Irásban való Tudományáért vétetődett be ingyen.»³² SOPHIA nővér nagy örömmel élt hivatásának, lehet hogy azon körülmény is lelkesíté őt a szerzet iránt, mert ép azon évben született, midőn a clarissák itt Budán megtelepedtek; vagy pedig, mivel őt jámbor atyja, mint hetedik gyermekét, — Isten-

³⁰ A budavári főtemplomi kereszteltek anyakönyve szerint.

³¹ A város tanácsának 1718. évi ápril 29-én kelt tanácsulési jegyzőkönyv kivonata szerint. A volt m. k. helytartóság levéltárában Fundationalia ad an. 1747.

³² Gróf Berchtold novi püspök által, 1776-ban felvett jegyzőkönyv B) melléklete. Szinte a m. k. helytartóság levéltárában.

nek feláldozta.» (a szent szám által lelkesítve). Elég az hozzá SOPHIA nővér örömmel élt hivatásának és nagy buzgalmat fejtett ki ebben Isten dicsőítésére. Leginkább sikerült ezt tennie ügyessége által a festészetben. Igen hálás és terjedelmes tér nyílt számára midőn a budai Clarissák az eddigi ideiglenes templomuk helyett 1743. terjedelmesebb új templomot kezdének építeni. Ennek olajfestvények és frescok általi díszítésében soror SOPHIA sokat fáradozott. BERCHTOLD gróf s püspök, ALBERT szász herceg és országnádorhoz a clarissákról beküldött jelentésében³³ leírja azok budai templomát; megemlítvén, hogy abban hat oltár áll és belseje gazdag díszitményekben. E díszitmények főképen festvények voltak, melyek között számos készült SOPHIA soror ecsetével. Mind ezen képek a templom 1782-ben történt bezárása alkalmával a szélrózsa irányában széthordattak, egyet azonban ezek közül sikerült fölfedeznem s ez is elegendő bizonyosság arra, mily ügyességgel bírta SOPHIA az ecsetet kezelni. E kép a clarissák eltörlése után a vár főtemplomába került, honnan birtokomba jutott.³⁴ Tárgya gyönyörű ifjú hölgy mellképe a középkor festői öltönyében. Széles arany öv keríti körül derekát, vállain hermellinnel bélelt vörös palást nyugszik, búzavirág színű ruháját csipke és lovag-ujjak díszítik. Fején azonban apácza-fátyol van. Szemeit, melyekből mennyei gyönyör tükröződik, ég felé emeli. Balkezevel feszületet, jobbjaival okíratot tart. Ez okmányon «Privilegium» szó olvasható, róla kétfejűsasos függő pecsét lóg alá. A kosárban, melyet jobb karjára fűzött, még több lepecsételt levél van. Előtte hercegi és kilencz ágú grófi korona fekszenek. Eddig e kép sz. Klárának tartatott, de mivel sz. Klárának atyja, SCIFFI, csupán nemes ember volt e koronák nem illethették meg leányát. Azonkívül sz. Klárát nem keresztel, hanem szentségtartóval kezében szokás ábrázolni. Kereszt s hercegi korona árpádházi boldog Margitnak volnának attributumai,³⁵ lehet tehát, hogy erre, vagy türingiai sz. Erzsébetre, vagy pedig NAGY LAJOS király anyjára ERZSÉBET-re czéloz a festvény,

³³ 1776 szept. 23-áról kelteve. Az említett levéltárban.

³⁴ Midőn a budavári főtemplom átépítése miatt kiürítették, főtisztelendő Ráth József apát, esperes és plébános úr ő nagysága kegyeskedett avval, a templomnak tett némi szolgálatok fejében, megtisztelni. Fogadja e helyen is leghálásabb köszönetemet.

³⁵ A Clarissák budavári temploma a szeplőtelen Szűzön kívül boldog Margitnak tiszteletére is volt szentelve, tehát b. Margit képével is kellett bírnia.

ki 1334-ben Ó-Budán alapított a clarissáknak gazdag klastromot, kit az apácák szent gyanánt is tiszteltek. Én e képet allegorikus alaknak tartom, mely jelenti, hogy az apácának a földi javakról le kell mondani s ezért kiváltságot nyer a mennyei jegyesre. Azonban bárkit is ábrázoljon a remek kép, technikai kivitele elárulja az ügyes női kezet, mely az ecsetet a mennyei gyönyör kifejezésére oly szerencsésen volt képes használni. Különben a festői technika sokban hasonlít GYÖRGY mester műveihez, kinek iskoláját azonnal föl lehet benne ismerni. A kép méretei: 60 cm. magasság és 42 cm. szélesség.

Egy másik tere SOPHIA soror festői működésének volt a pergamen-festés. Ily képek azonban, mivel a mai nyomtatott apróbb s kiosztani való szent képeket helyettesítették, nem nyerhették a kellő figyelmet s szorgalmat, mégis SOPHIA nővér, ha valakinek kedveskedni akart, ez irányban is remek műveket hozott létre. Egynémely kép, melyet rokonai megőriztek, tanúskodik erről.

Nagyon dívott a clarissáknál egy bizonyos neme a női kézimunkának, melyet ők „*polion-munkának*“ nevezének. Ez pedig abból állott, hogy arany, ezüst és selyem szálakból a legváltozatosbb virágokat készítették, melyekkel ereklyéket, pergamen festvényeket, szalonnakő vagy viaszból készült alakokat foglaltak körül. Ezen kézimunkát kisebb nagyobb mértékben minden apácza értette. BERCHTOLD püspök imént említett jelentésében dicsérőleg említi azt kivált, mivel e műveik által sok jótévőt és jóakarót szereztek maguknak. SOPHIA soror ebben is művész volt. Láttam magán oltárkáját, mely gazdag volt ily díszitményekben s leleményes alakzatuk által mesterük kiváló ügyességét tanúsították.

Midőn 1742-ben a clarissák zárdájában az Üdvözítő szívének tiszteletére testvérület alakult, ennek tagjai feljegyzésére SOPHIA testvér díszes album készítésével bízott meg. Az ívrét nagyságú album aquarel címlappal és festett címerekkel bir. Jelenleg az országos levéltár kincstári osztályában őrzik.

SOPHIA testvér egyéni jelessége megismerésére művészi működésén kívül zárdai tevékenységét kötelmei teljesítésében szintén tekintetbe kell vennünk. Ez iránt jelességére nézve szintén a legjobb garantiát találjuk rendtársai bizalmában és szeretetében, mert a zárdá-elöljárói hivatalokkal tiszteltetett meg. A rend

felosztása előtti években discreta volt. Tudvalevőleg a clarissák zárdafőnökei apátnök voltak, de ezen hivatal inkább csak cím volt és előkellő családok sarjai által viseltetett. A zárda tulajdonképeni főnökei a perjelné és a discreták valának.

Midőn 1782-ben II. JÓZSEF császár a clarissa-rendet mint csupán elmélkedő (contemplativ) életet élő és más határozott foglalkozással nem bírót megszüntetni kívánta, a sorsuk felett aggódó apácák jövőjük iránt nehezen tudtak határozni, néhányan a fogadalmak alól kívántak fölmentetni, mások valamely más szerzetbe óhajtottak felvétetni. SOPHIA néhány rendtársával együtt, a rend főnökeivel egyetértve, az iránt folyamodtak, hogy készek volnának az eddigi elmélkedő élet mellett akár a nőneveléssel akár betegek ápolásával foglalkozni, mert Buda mint nőnevelő intézetekben úgy kórházakban igen szegény.³⁶ Ily lelkesült vala SOPHIA rendje fentartása és szülővárosa java iránt. Mind a mellett, hogy az akkori hercegprimás BATHYÁNYI JÓZSEF gróf leghathatóságban pártolta a folyamodványt,³⁷ mégis a rend feltétlenül megszüntettet.

Ekkor SOPHIA testvérnek is oda kellett hagynia a 48 évig lakott zárda falait, melyekhez őt temérdek kegyeletes emlék füzte: a templom sírboltjában nyugodtak övéi, falait saját és jó édes atyja kezeművei díszíték. Ott nyerte zsenge korától nevelését, ott töltötte élete nyarát, s most attól kényszernek engedve, válnia kellett. Unokaöcscse, FERENCZ, — t. i. fivérének Polykarnak fia — vele együttérezte a bánatot, mely szeretett nénjét érte, s azt enyhíteni törekedett, házában, mely a zárdával szemközt állott, számára oly lakást építtetett, minő zárdaczellája volt, még az ablakokra is készíttetett farostélyú rácsot, minővel a czella ablakja birt. Itt élte SOPHIA testvér végnapjait, oly foglalkozások között, minőket a zárdában szokott volt gyakorolni. Rajzolt, festett, polyonmunkát készített, sőt bizonyos ünnepekre az apáczafejeket is megkészíté. A halál életének 76. évében érte el őt, 1790. év szept. 26-kán.³⁸ Másnap nagy részvéttel,

³⁶ A helytartótanácsához bemutatattva 1782 febr. 7-én.

³⁷ Kelt Pozsony, 1782. febr. 7-én. Mindkettő az országos levéltár helytartósági szakaszában.

³⁸ A budavári temetkezési anyakönyvben így: «1790, Sept. 26. obiit Sophia Falkoner exclarissa, sepulta 27-a, 76 annorum, ex gangrena. Provisa omnibus. In Cœm. Civico. Sepeliens: Comes Emanuel a Starhembeg Parochus.

a város összes lakói által gyászolva, temettetett a köztemetőbe. Gazdag gyűjteménye családi festményekből, melyeket a zárda kótyavetyéjéből sikerült megmentenie. ápolójának, unokaöccsének FERENCZ-nek birtokába került.

SOPHIA sorort nem csupán kitünő tehetségei, hivatásának példás teljesítése tették közkedvelté, de lelki tulajdonai mellett, a mi a külsőségekre sokat adó világ előtt a fő, testi szépsége is. Arczképe után ítélve, mely reánk fenmaradt, SOPHIA igen szép hölgy volt, gömbölyded arcza szabályos vonásokkal birt, fekete szemei és sötét szemöldökei igen helyesen illettek egészséges színű arczához.

GYÖRGY mester legifjabb fia JÁNOS GOTTHÁRD született 1726 máj. 5-kén, atyja 80 anyja 53 éves korában.³⁹ Ez utóbbinak kiváló kedveltje, ki őt tudóssá óhajtá nevelni, a tanítás költségei fedezésére szerencsésen sikerült GYÖRGY mesternek közkedveltsége és élelmessége révén, PLATSCHLAGER JÁNOS MIHÁLY veszprémi kanonok által szegény sorsú tanulók élelmezésére letett alapítványt 1738-ban számára megnyerni,⁴⁰ melyet haláláig élvezett is, mi anyjának legnagyobb fájdalmára 1743-ban május 29-kén 18 éves korában váratlanul következett be.⁴¹ Atyja tetemei mellé takarítottak földi maradványai, a nővére által lakott zárda kriptájába.

Némethy Lajos.

³⁹ A budavári főplébánia kereszteltek anyakönyvéből.

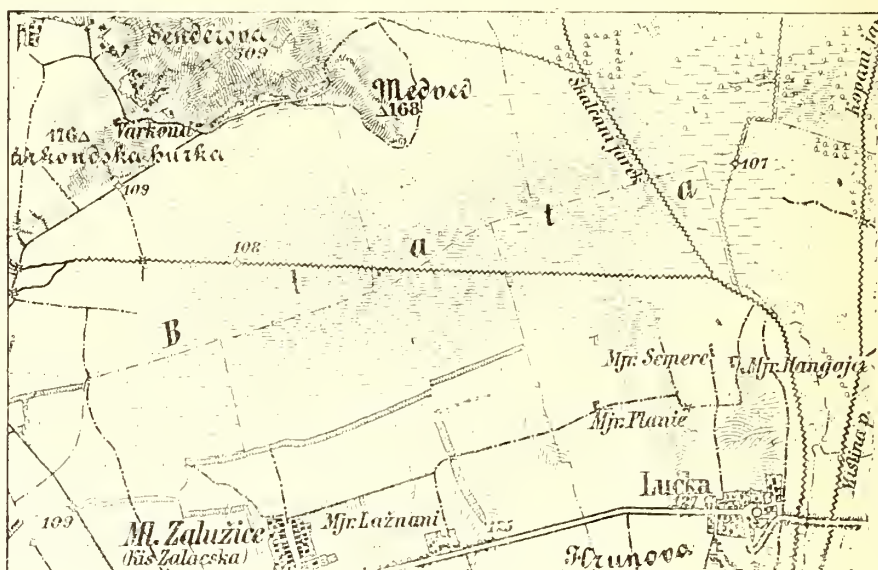
⁴⁰ Miller, Historiographia Eccl. Bud. kézirat.

⁴¹ A budavári főplébánia temetkezési anyakönyvéből.

HAZAI ADATOK AZ ARCHÆOLOGIÁHOZ.

(EMLÉKEK ÉS LELETEK.) *Lucskai lelet.* Ungmegye nyugatán — ott, hol a Kárpátok Beszkid nevű része a lapályba nyúlik, a Vihorlát-hegység tövében — egy tág medencze terül, melybe a hegység patakjai folynak és valaha tavat képeztek — mely tó még mai napig is a vizes rétekből és nádasokból álló — több 1000 holdnyi, úgynevezett Blatta területét képezi.

A Blatta határa délről egy magaslat, melyen a kassa-ungvári államút több község határát szeli. — Lucska helység határában, az országúttól balra a Blatta közvetlen eső szántóföldek, leleteink színhelye. Terjedelmük eddig, a cserepekről ítélve, körülbelül két kilométer hosszban terjed a tópart hosszában. Már régebb időktől fogva, a mezei munkálatok alkalmával, találtak cserépdarabok, de mint ez sok helyütt történik, figyelembe nem vették; — csak a

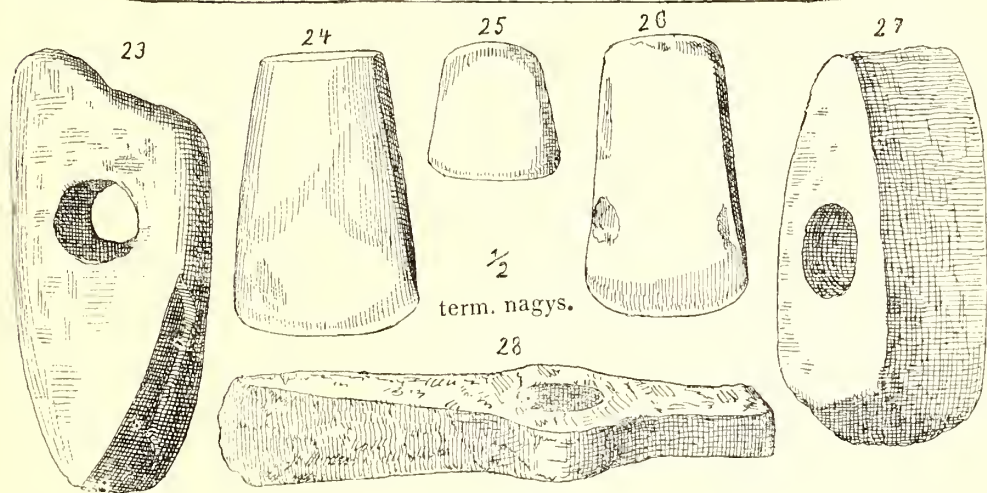
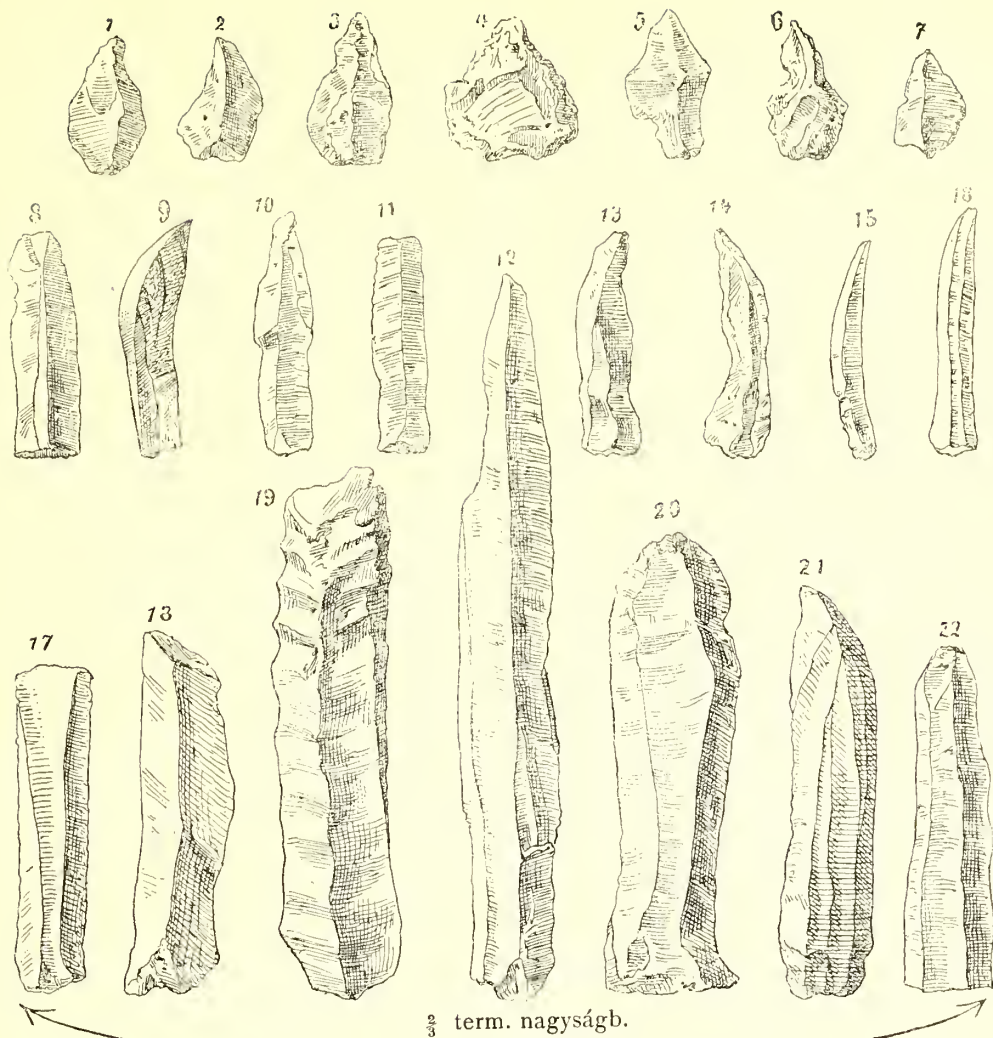
LUCSKA TÉRKÉPE.

70-es években találtott egy vízmosásban ama nyílt urna és lyukas edényrész, melyek már az 1876-ki ősrégészeti congressuson Budapesten be voltak mutatva. Több évig ezután megint semmi sem találtott, csak itt-ott egy cserépdarab, egy kova- vagy obsidian-szilánk.

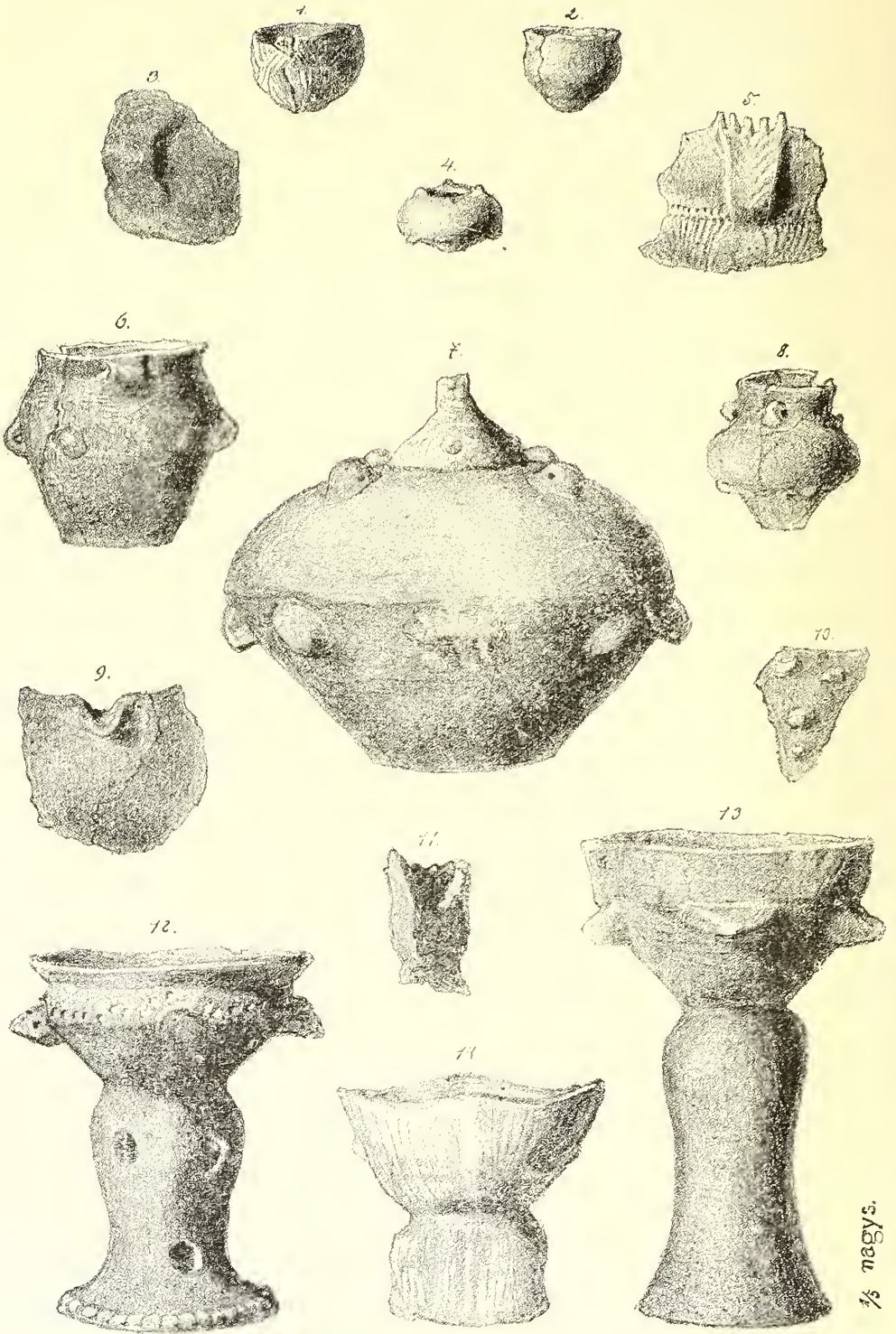
1880. év tavaszán, erős eső után, mely a felső földrétegeket meglazította, találtunk végre egy urnát és pár edényt egy csoportban, és ezen siker álta felbátorítva, hozzáláttunk a rendszeres ásatásokhoz.

Mindjárt más napra reábukkantunk egy csoport csoportra, — melynek jellege a többi talált 7 csoporttal tökéletesen azonos és melynek gondos, systematikus összeállítása minden véletlent kizár.

Minden ilyen csoport egy magában önálló egységet képez, s egymástól 2—4 méter távolságra volt; és soha sem kevesebb, mint 4, de némelykor 8,

LUCSKAI LELET.

$\frac{1}{8}$ magys.

sőt 10 darab edény volt együtt, úgy hogy összesen 60 drbot voltunk képesek épen kiszedni.

Az edényekből leletenkint egy vagy két nagyobb urna, körül állítva kisebb-nagyobb csuprokkal, volt részint egymáson, sőt egymásban is elhelyezve. Minden ilyen csoportnál rendszeresen mellékelve volt egy dupla öblü edény, melynek használata eddig nem ismeretes és bár ezen talált edények mind nagyságra, alakra és színre nézve különböznek, mind a mellett tagadhatlan, hogy tökéletesen egy jellegűek; jelenleg csak három ilyen mutatunk be, de ismétlem azon körülményt, hogy mindegyik csoportnál egy ily jellegű edény vagy épen, vagy részben találtattok. (Lásd 274. oldal.)

Ezen csupor-csoporozatok többnyire 30 cmtr. mélységben kezdődtek és egy méterig haladtak; a mint az agyagos altalajba értünk, ritkán találtunk nyomot. A csuprok alá, köröskörül voltak elhelyezve, úgy szintén alájok bigygyesztve, obsidian és kova fegyverek és kőbalták, sőt két esetben ezen kövek, mint azon anyag, melyből azok valószínűen készítették. (Lásd 273. oldal.)

Négy nagyobb urnában a megégetés biztos nyomait: hamut és csontrészeket találtunk; valamennyi csoportot pedig tűz által átváltoztatott földrétegeken.

Három csoportozatnál a csuprok kiszedése után emberi fogakat és pedig két esetben kinőtt emberét, egyben gyermekét találtunk. Ezekből kombinálva, azon hypothezist kockáztathatjuk, hogy temetkezési helylyel állunk szemben.

Tovább folytatván ásatásainkat, egy kis méter távolságra semmit sem találtunk; többé ily rendszeres csoportra nem jöttünk; ellenben 3 helyütt körbe halmozott, a közel hegységéből származó trachytköveket, melyek némelyikén emberi kéz és tűz nyomai látszanak és rajtuk faszén és hamu-maradékok, továbbá több örlő kövek, tökéletesen észlelhető nyomokkal, hogy hivatásuknak szolgáltak, továbbá orsók és nehezekek.

A terület egyébként el volt lepve cserépdarabok által, melyeket kosár számra szedtünk és melyek különbsége úgy agyagminőség — a legdurvábbtól a legfinomabbig — úgy alakra nézve, a legprimitívebből az átgondolt ízlésteljes rajzokig — úgy színre nézve is, mert feketéket és vöröseket is találtunk — akkora, hogy hivatva éreztem magamat, ezen cserepek egy némelyikét a mellékelt rajzok által bemutatni, hogy a szakközönség némi tudomást szerezzen a leletünk ezen részének gazdagságáról.

Találtunk továbbá elszórva számtalan állatfogakat, egy medve állkapocsrészét, sok kovát és obsidian-szilánkot, melyeknél a használás tökéletesen látszik és melyeknél az a nevezetes, hogy oly anyagokból voltak, melyek a mi trachythegységünkben nem találhatók és a hegy alján több mértföldnyi távolban elnyuló hegységéből valók. Továbbá a mit még ki kell emelnem, hogy bár összes leletünkben csak egy réz fegyver volt, több edényben ércz-olvasztási nyomokat véltünk felismerni. (Lásd 273. oldal.)

Midőn ezen, talán nem egészen érdektelen leletek szerény leírását bevégezem, azon reményt fejezem ki, hogy a tudományos körök ennek megítélését átveszik és hogy ezentúl ezeknek tapasztalatai által vezérelve — és kitűnő képviselője által támogatva — ásatásainkat eredményesen folytathatjuk és jövő évi közlésemet még sokkal érdekesebb leletek nyomán ismétlhetem.

Gr. Stáray Antal.

(Két adat a Margit-sziget történetéhez.) Ráskai Lea a budapesti egyetemi könyvtárban levő «Példák könyve» 28. lapján így végzi egyik példáját: «Ezt irtak vrnak eztendeveben. Ézer evtzaz tyz ez-

tendeiben. Ezen ezendeiben keztek chynnalny boltozny az egyhazbely sanctuariomot». Az ugyanott található Cornides-codex 408-dik lapján szintén Ráskai Lea ezt írja: «Vegeztetet zent lucia azzon estyn zerdan. Vr zvetety vtan. Ezer. evt zaz. tyzen evt ezendeiben. Ezen ezendeiben zenteltek meg az kapolnat. zent katerina azzon napyan vasarnapon». A Margit-legendából, mely ugyanez apácza írásában maradt ránk, világosan kitűnik, hogy Ráskai Lea a margitszigeti szent Domokos-rendi apáczakolostor tagja volt. Ezt megerősíti Ferrarius Zsigmond is («De rebus Hungaricæ Provinciæ ordinis prædicatorum commentarii». Bécs, 1637. 220. l.), a Ráskai Lea írásában fenmaradt és most a magy. nemz. muzeumban őrzött Margit-legendáról azt állítja, hogy az apáczák a török elől menekülve a Margitszigetről vitték Nagyszombatba. Erről bővebben a Nyelvelméltár VIII. kötete előszavában. A fentebb idézett két adat tehát kétségtelenül a margitszigeti dömés apáczakolostor templomának sanctuariumára és kápolnijára vonatkozik. Hogy e két adat még fölhasználatlan, azt tudom, mivel eddig Ráskai Leának sem neve, sem tartózkodása helye nem volt ismeretes; de hogy mit nyom, mennyit ér, azt itéljék meg mások, nekem arra nincs elegendő szakismeretem.

Wolff György.

(INTÉZETEK ÉS GYŰJTEMÉNYEK.) *A n. muzeumi érem- és régiségtár 1881 ben (május—december).* Országos régiségtárunk gyarapodása az utóbbi nyolcz hónap alatt bámulatba fogja ejteni mindazokat, kik tudják, minő nehéz viszonyok közt élünk, mikor mindenfelől korlátolják ez országos intézet hatáskörét megyei és városi muzeumok meg társulatok dicséretre méltó helyi buzgósága, mikor folyton szűkül a terület, mely neki tápot nyújthat és mikor gazdag gyűjtők concurrentiája ellen kell síkra szállanunk szűken kimért dotatiókkal.

Hogy mindazonáltal nem álltunk meg, nem maradtunk hátra, de sőt aránylag tetemesb a haladásunk, mint a korábbi években, ezt örömmel jelenthetjük s ezt első sorban régészeti ásatásoknak köszönjük. Fölösleges hangsúlyozni, tudja már ma minden ügybarát és kedvelő, hogy a sírok, temetők, halmok és telepek tökéletesebb képet tárnak elénk a hajdani műveltségről mint szórványosan föl-szedett régiségekből összerakott kaleidoskop-szerű tárlatok. Szakkedvelő főuraink ez igazságot egész hévvel fogták föl; már régebben b. Vécsey József rendezett szakszerű ásatásokat, utóbb gr. Sztáray Antal és neje követték példáját, legújában gr. Zichy N. János és gr. Batthyány Géza szintén rendeztek jószágaikon régészeti ásatásokat. A főurak után az állam s a főváros áldozott ásatásokra s ez ásatásokból többnyire a n. muzeum gazdagodott. E kedvező körülményekhez járul, hogy a nyilvános földmunkálatoknál, a Dunameder szabályozásánál több tekintet van a n. muzeum, a tudomány érdekeire, mint volt korábban; többnyire sikerült megnyernünk a technikus tiszteket és vállalkozókat a jó ügynek. Lelkes ügybarátainknak is a vidéken és a fővárosban, kiket alább egyenként említek, sokat köszönünk.

Ellenben évről évre inkább tapasztaljuk, hogy az érvényben álló lelet-rendszabályok kevés haszunkra vannak, sőt inkább magánkézbe, kereskedőkhöz, igen gyakran az olvasztó tégelybe vagy külföldre terelik a kincseket s így gyakran helyrehozhatlan kár okozói.

Ezek a kedvezőtlen és kedvező tényezők, melyek a lefolyt esztendőben

muzeumunk gyarapodását befolyásolták. Hogy magáról a növedékről kellő tájékoztatást nyerjünk, úgy mint megelőző esetekben, kor szerint csoportosítva sorolom föl előbb a régiségeket, azután az érmeket. Tekintettel a nyolcz hónap alatt fölgyűlt anyaghalmaz gazdagra, csak némely esetekben lehet egyik másik lelettel behatóbban foglalkozni; a rajzok majd a leírások rövidségét helyreépítolják és kiegészítik.

Kezdjük a fölsorolást a) Az őskori csoportnál s itt meg kell emlékeznünk a *tószegi* telepről. A tószegi telepről, honnan már annyi érdekes lelettel gazdagította n. muzeumunkat, Abonyi Lajos (Márton Ferenc) újabban ismét nyolcz tárgyat küldött. Van köztük egy csont kalapács töredéke, érdekes a bevart concentrikus kördíszek miatt, továbbá nagy földőlap fele töredéke agyagból, benyomott keresztdíszítményekkel, agyag kanál és többféle cserép bögre.

Ugyancsak Tószegről ajándékozott Dolenszky Imre plébános, Abonyi Lajos úr útján, a Laposhalomban lelt 11 db. érdekes őskori tárgyat. Van köztük agyag kanál, csontvéssű és csontnyilcsúcs, több tárgy kőből, mely amulettnek látszik, átlukasztott disznófog, átfűrt kagylóhéj és agyag karika.

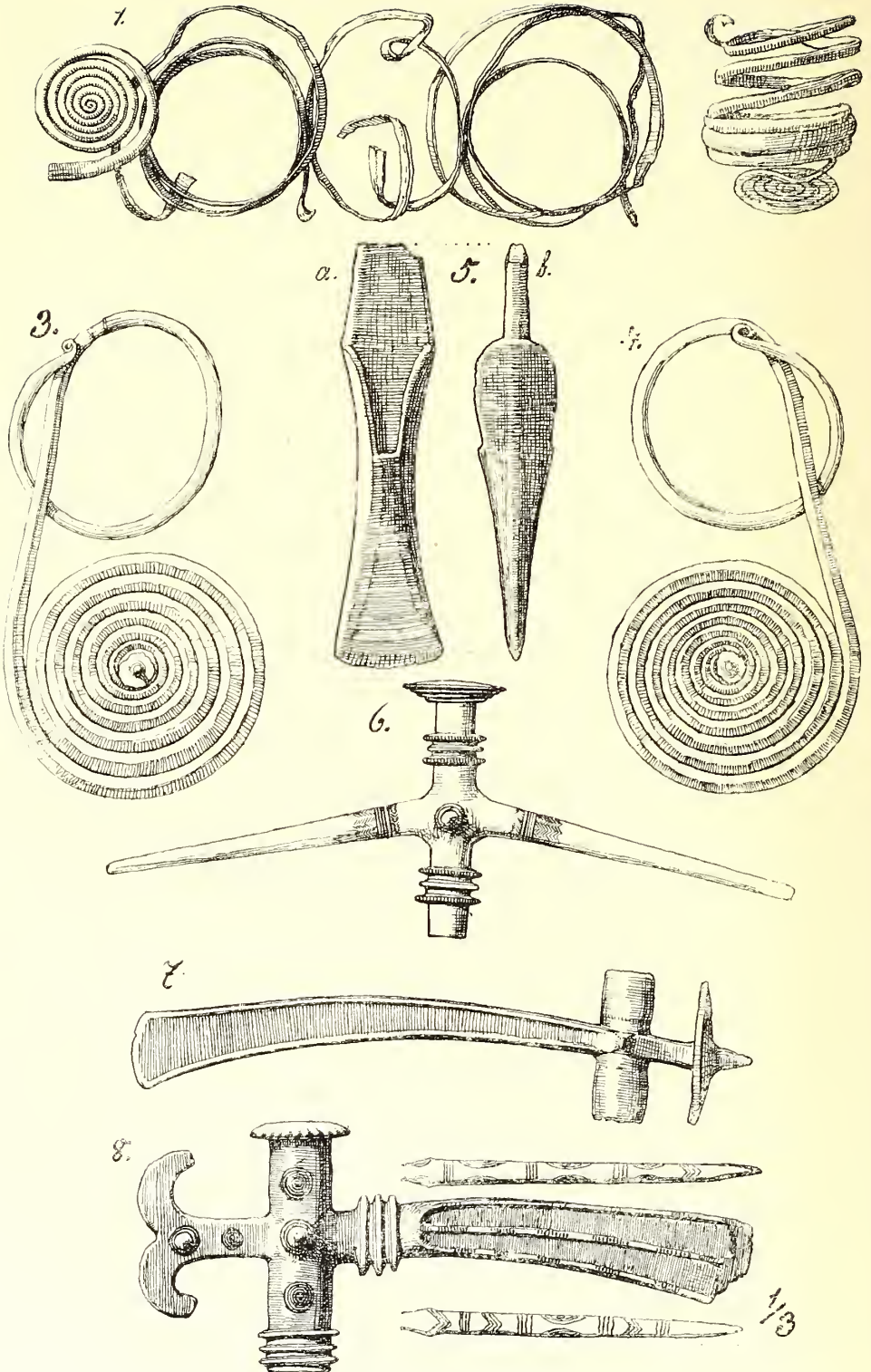
Csiszolt kőszerszámot csak kettőt kaptunk a polgárdii Somlóról gr. Batthyány Géza ásatásából.

Gazdagabb őskori bronzaink gyarapodása. Hol ajándékozás, hol vétel útján lehetett egyes darabokkal a sorozatokat kiegészíteni. Jelentékenyebb leletet csak egyet kaptunk, Coburg Fülöp hercegtől Felső-Baloghról; e nagybecsű ajándék a korábbi jelentésemben említett bodrogkeresztúri¹ nagy lelettel ez év legfontosabb szerzeményei közé tartozik.

Valovics Ferenc, uradalmi tisztartó, szives volt a herceg megbízásából a baloghi leletről részletes tudósítást küldeni. E szerint «a bronz tárgyak a hercegi gazdaságban az erdő közelében egy szelid emelkedésű szántóföld lejtőjén, az ekebarázdában földöztek föl egy aratónő által, kinek sarlója aratás alkalmával — valószínűleg a borona által kirántott vagy az esőviz által kimosott kézvéd sodronyszálába akadt, mely az akadályt elhárítani akaró aratónő által a sarlónak nagyobb erővel való megrántása által még jobban napfényre hozott. Az asszony látván, hogy valami fénylő ércztárgyba akadt sarlója, azt arató társaival tudatta, s azok a sodronyt kihúzták és tovább kutatván és ásván a földet, a bronz régiségeket fölfedezték és kiemelték. Ezen régiségek sem agyag, sem más valami edénybe betéve nem voltak, hanem a pusztá földben, szépen egymásra rakva egy csomóban 12—15 cm. mélységben találtattak, ércz vagy másféle nyél egy csákányban sem találtatott. A lelethely körül jókora területen ásatásokat tétetett az uradalom, azonban eredmény nélkül. A két sodronykarvéd a találók által kuszálattott össze. A találók a tárgyakat a rájuk ragadt földtől megtisztították s azt vélvén, hogy arany kincset találtak, a lelt tárgyakat aranyműveseknek és zsidóknak árulgatták és csak midőn azok által csalódásuk fölől fölvilágosítottak, jelentkeztek leletükkel a baloghi tisztánél.»

A leletről ide mellékelt rajzunk pontos képet nyújt. Legfölül az összevissza kúszált karvédő tekercesek, (1. 2. szám) jobbra balra a párosával előforduló korongos tekercesek (3. és 4. sz.), továbbá egy véssű (5. a. b.), egy pálczás (6. sz.) és két pengés csákány (7. 8. sz.). A leletnek idoma miatt legérdekesebb darabja a 8. számú csákány, melynek korong helyett hátul két félkörívű hajlásban kiszögellő rövid pengéje van; nagy pengéje vonalas díszekkel, köpűje bütykökkel van ékítve. Csákányaink közt eddig ezt az idomot még nem ismertük, a

¹ Arch. Ért. Új. Folyam. 166. l.

FELSŐ-BALOGHI LELET.

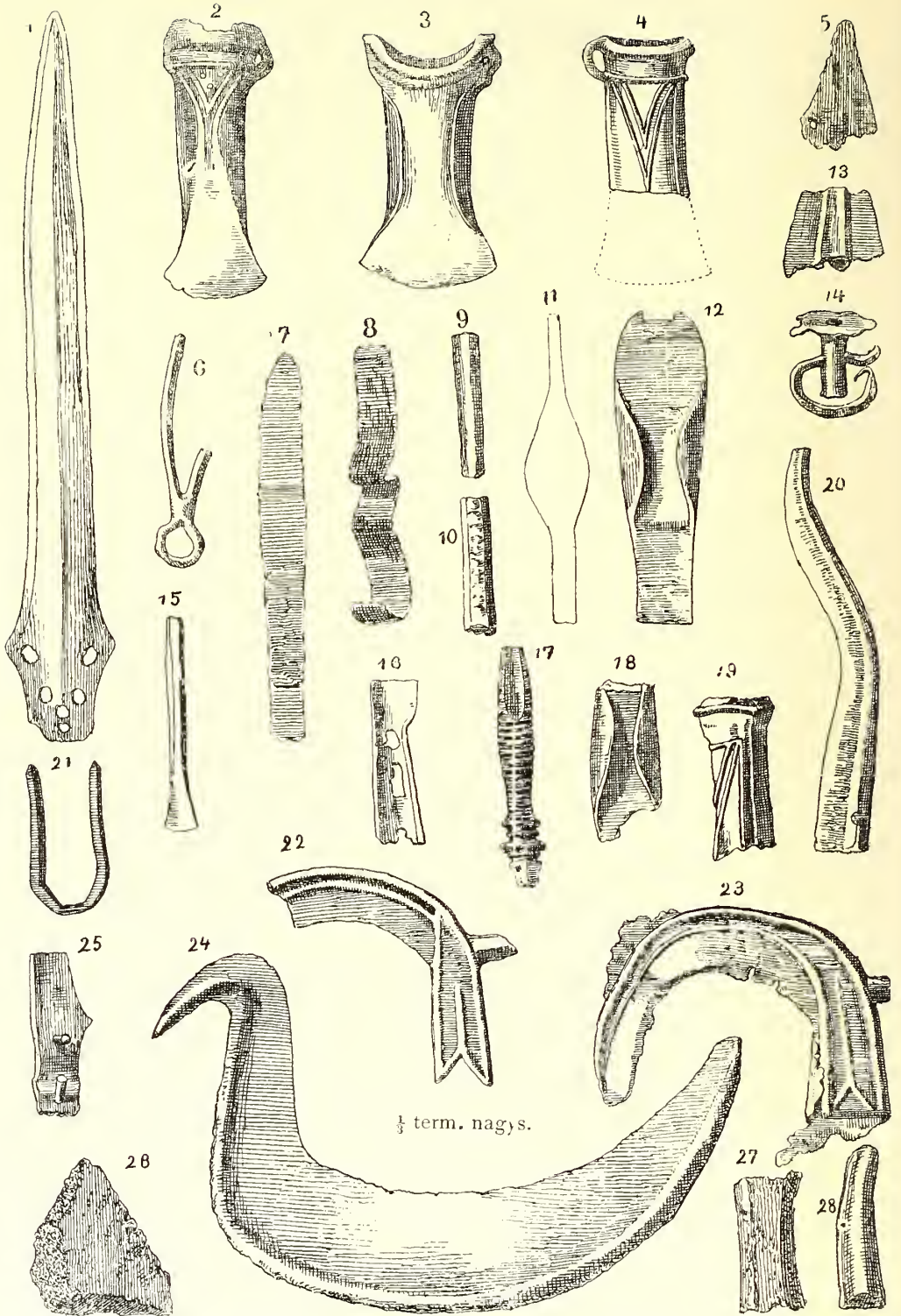
baloghi lelet általa hazai bronzformáinkat egygyel gazdagítja s ebben van főfontossága. Másfelől a pálczás csákány is érdekes, mert csak ritkábban nyomozhatjuk hiteles bronzkori leletekben. Utoljára a pilini leletben tűnt föl egy szép példánya,² mely úgy, mint a baloghi, mindkét karján s köpüjén díszítve volt; ott is pengés csákányok voltak mellette. Ezek a közönségesebb bronzkori fegyverek közé tartoznak; csak a n. muzeumban van közel húsz db. belőlök, a vidéki gyűjteményekben lévő példányok is körülbelül ennyire mennek.

A kézvédek is a gyakoriabb tárgyak közé tartoznak. A minő gyakoriak nálunk a támadó és védő fegyverek e különös fajai, oly ritkán lelik külföldön, elterjedésök a magyarhoni bronz-regióra szorítkozik és annak sajátos típusai közé tartoznak. Ha e szűkebb körön belül keresünk analog leleteket, a főnemlített pilini leleten kívül ott találjuk a n. muzeumban a szebeszlóit (Turóc m.), az andrásfalvit és szent-ivánit (Liptó m.), királyházit (Hont m.), még közelebb esik hozzá a nagy rimaszombati bronzlelet, távolabb esik az abaújszántói és szabolcsi, a szoboszlói (Hajdu m.) és szamosmederbéli (Szatmár m.). Mint e rövid áttekintésből is látszik, e formák leginkább hazánk éjszaki részéből ismeretesek, a mi helyi iparra mutat és így joggal föltehető, hogy az ékes fegyverek is, melyeket egy bronzkori vitéz a baloghi határban elvesztett vagy elrejtett, szintén nem messze földről kerültek, de a szomszédban készülhettek.

Belföldi bronz-ipar mellett még inkább szól a bodrogkeresztúri nagy lelet. Korábbi ígérethez híven³ tartozom részletesb bemutatásával, mely most teljesíthető, mert két rajztáblát is csatolhatok leírásához. Jó részét miskolczi rézművestől vettük, más részéhez ide való kereskedő útján jutottunk; nem lehet tudni, mennyi veszett el a nagy leletből, sejthető a sok csonka töredékből, hogy jó sok hiányzik belőle. Kevés hazai bronzlelet van, mely oly sok tekintetből ébreszti föl érdeklődésünket, mint ez össze-vissza töredezett eszközök és ékszerek egyvelege. Nyilván öntőműhely maradványaival van dolgunk, hol az összegyűjtött csonka tárgyak beolvasztásra vannak szánva, ilyen a legtöbb véső, sarló, kés stb., a bronzlepenyek, rudak, pálczák, alaktalan rögök, összesen 82 db. (I. tábla 9, 10, 26, 27, 28. sz.) ily olvasztott töredékekből támadnak; továbbá vannak újból készült darabok — a sarló (I. t. 23. sz.) és a véső (I. 2.), melyek csak az imént kerültek ki a mintából, se a szélök, se a fölületök nincs kisimítva. Szerszámok és ékszerek nagy változatosságban vannak, mintha csak szándékosan gyűjtötték volna össze számunkra, hogy egy mutatóra lássuk, minők voltak szerszámunk háztartásában, az ipar és földművesség körében, s a férfiak és nők mivel díszítették fejüket, fülüket, karjukat, ujjukat, ruhájukat; fegyver csak kevés van. Volt 15 füles és tokos véső (I. 2, 3, 4, 12, 18, 19), 5 keskeny véső (15, 21), 12 db. késpenge és markolat (16. és 25. sz.), borotvának markolata (6. sz.), sarló igen sok akad, van 48 db. belőle, mind a három ismert formából, a legegyszerűbből (20. sz.) azon fajtából, melynek nyélbe való lemeze van (22, 23) és a hajlított végűből (24.) és van négy fűrészlemez (7. 8. sz.). A fegyverzethez tartozik egy apró törpengécske (5. sz.), egy hosszú keskeny tör (1. sz.) és a karvéd (I. tábla 4. sz.), melyet talán több joggal az ékszerekhez számíthatunk. Az ékszerekből első helyre egy diadema töredékeit tesszük (II. t. 11. száma), a nálunk oly jellemző fibulákból van nyolcz egész vagy csonka darab (1, 2, 3, 7, 8), vannak gyűrűk (5.) és van füles gomb (12.) Sodronydarabok és lemezek nagy számmal találtattak, némelyek nyilván edényekből valók (8, 9, 10.). Két tárgynak még

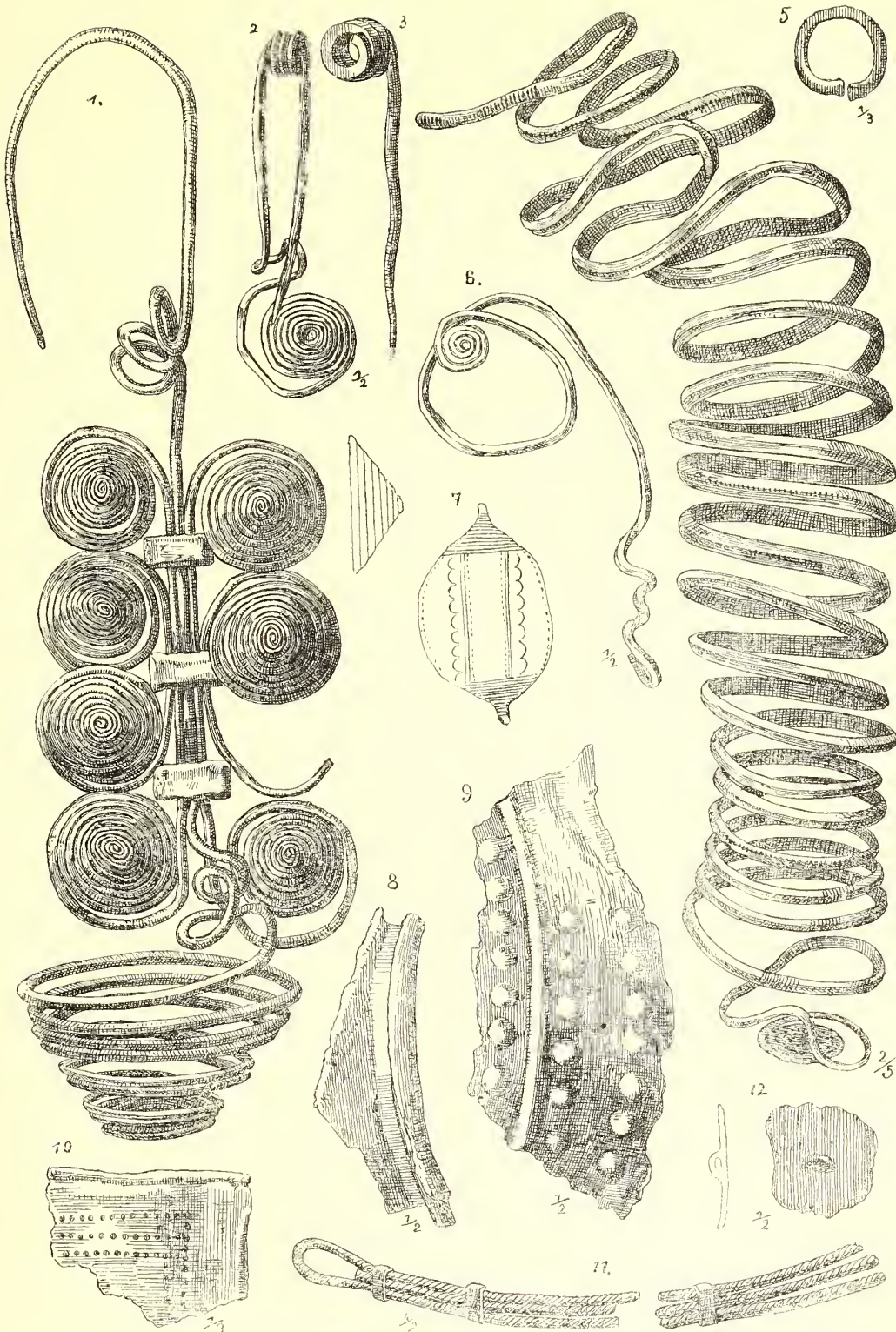
² Leírását és rajzát lásd Arch. Ért. XII. 108. l. és a mellékelt könyomatú táblán.

³ Arch. Ért. Új f. I. 106. l.

$\frac{1}{3}$ term. nagys.

BODROG-KERESZTURI BRONZLELET I. TÁBLA.

BODROG-KERESZTÚRI BRONZLELET II. TÁBLA.

megközelítőleg sem ismerjük rendeltetését, a rovátkolt fölületű pálczáét (I. 17.) és a karimás szelű hengerét. (I. 14.)

Ha már most az így röviden bemutatott műhely-maradványokon a kül- és belföldi jelleg szempontjából nézünk végig, kicsiben egy leletben együtt találjuk a késő hazai bronzkort jellemző összes tüneményeket.

Hogy a kétségtelenül belföldi és a magyarhoni region túl csak elvétve jelentkező típusokon kezdjük: a tokos véső csúcsba futó szélekkel (I. 3.), a hátul hegyesen görbülő sarló (I. 24.), még inkább a sodronyos fibulák (II. 1.) s a sodronyos diadema⁴ (II, 11.) tisztán sajátjai a mi régióknak.

Ellenben nemcsak itt, de jóformán egész Közép-Európában készültek oly vésők kések, sarlók (a föntebbi idom kivételével) és török, minőket tábláinkon látunk.

Távolabb eső vidék típusa egy talpas véső (átalán az angolok úgy hívják «with a stopridge»), mely Európa nyugoti részein közönséges és az éjszaki Németországban meg Skandináviában elterjedt fibulaforma, melyből csak egy középső csonka darabot birunk (II. 5.)

Míg ezek az alakok mind az Alpeseiken innen fejlődő ipar szülöttjei, addig déli vidékről importált egyes czikkeknak is nyomára akadunk. Ilyen a borotva (I. 6.) és ilyenek mindenek előtt az edényrészek (II. 8, 9, 10.) trébelt bronzlemezből, a minők bizonyos korban egész Európát árasztották el és a melyekre kétségtelenül reá illik Lindenschmiték nézete a déli importról.

E részletek megállapítják számunkra a bodrogkeresztúri lelet viszonylagos korát. Nem csodálkoznánk, ha egyes tárgyakon vasrozsa-foltokat látnánk; mert e lelet idején már széles világgraszoló összeköttetések voltak a Közép-Duna kereskedőinek és ha ritka is lehetett a vas, kétségtelenül ismerték. Ha a bodrogkeresztúrival egykorú leleteket keresünk hazai leleteink közt, arra a tapasztalásra jutunk hogy legnagyobb, legfontosabb leleteink egykoruak vele; csak a terenneit, komjáthi, rimaszombati, felsődobszai, hajduböszörményi, erzsébetfalvi leleteket említtem. Anyagi irányban magas fejlettségű, sokoldalú műveltség maradványai ezek, és egyedüli tanujelei. Irott és képes tudósításaink nincsenek e korról, a mit róla tudunk e gyér hallgatag leletekből van merítve. Csoda-e, hogy fölismerésében és helyes megítélésében oly végtelen lassan haladunk és hogy minden parányi emléket, mely reá fényt deríthet, oly gonddal gyűjtünk!

A nagy leletek után a szórványosan előkerült egyes emlékekre térhetünk. Legtöbb gondnal gyűjtjük a rézből való régiségeket. Csekélyszámú réz fegyvereinkhez réz tör és réz láncacsúcs, a szerszámokhoz két pengéjű csákány járult; kereskedőtől vettük, a ki állítólag Új-Szőnyön szerezte a három tárgyat.

Réz tárgyaink száma továbbá Komárom vidéki lapos réz vésővel szaporodott. Vörösréz csákányt kaptunk Bük Lászlótól Élesdről (Bihar m.). Három keskeny és egy lapos réz vésőt vettünk helybeli régiségkereskedőtől, a ki az ország különböző részeiből gyűjtötte őket. Attérve az egyes bronz emlékekre, legfontosabb hogy Kuliffay Adolf úr Ercsiből bronzkori öntőmintáinkat ismét egygyel gyarapította, agyagból való és csonka egyik oldala bronz pálczák (?) öntésére szolgált másik oldalán egy véső idomának fele része látszik.

Bronz vésőt és bronz karpereczet vettünk helybeli kereskedőtől.

Szalkáról (Hont m.) füles bronz vésőt küldött ajándékba Csepreghy Gyula, Dr. Rómer F. Ferencz szives közbenjárásával.

⁴ Analogiáját lásd az Árvaváralján őrzött kincsben és Egerben a lyceumi gyűjteményben.

Tokos bronzvésüt vettünk, füleset, csúcsba futó széllel, pereme alatt hosszában futó domború vonaldíszszel, kereskedőtől, ki állítólag Új-Szönyről kapta.

Nádlevél idomú bronz törst vett a n. muzeum, magyarországi lellyhelyről közelebbi helyhatározás nélkül.

Pulszky Ferencz igazgató nyílt végű karpereczet ajándékozott, bronzból, pontozott díszítményekkel, lellyhelye Maglód (Pest m.).

Torma Károly aldunai útjából Varadiai Baich Vilmos úr ajándéka gyanánt őskori bronzsodrony-részletet és egy kis cserép edényt hozott.

Átfürt cserépkorongot és dudorokkal díszített cserép bögrét ajándékozott Baloghy Dezső.

Két őskori cserép edényt, esését, két urna fenekét és csontdarabkákat találtak Ivanovan (Torontál m.) házaépítésnél; Schwerer János úr közbenjárásával ajándékozta Mariancsics Imre, községi jegyző Ivanován. Durva edénytöredékeket küldött be Steltzer Frigyes, ev. lelkész Kiszácson (Bács Bodrogh m.).

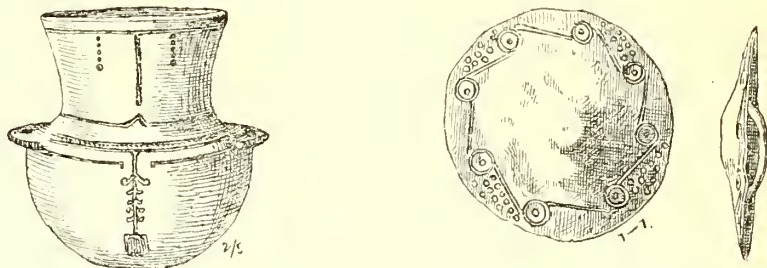

ZSITVATÓI EDÉNYEK. $\frac{1}{3}$ nagys.

Az idei tavasszal Zsitvatón, Komárom megyében, kavicsbányában a munkások a lehulló földrétegben mintegy ölnyire a szín alatt edényekre akadtak, az edények, a találók jelentése szerint, nem egy fészekben voltak, nem is sorjában állottak, de szabálytalanul voltak elhelyezve. Némelyikben égetett csontmaradványokat lelték. Ugyanazon helyről bronz gombostűt és bronz kúpcskát hoztak a munká-

sok, továbbá két köeszköz is onnan került, három darabra tört, átlukasztott golyó, és (talán amulettnek használt) lapos köeszköz homokkőből, melynek egyik vége át van lyukasztva. Hossza mindössze 8·8 cm. szélessége pedig 1·7 cm.

A lelet félreismerhetlen rokonságban van a Zsitvatóval átellenben fekvő dunaalmási urnatemető edényeivel. Néhány jellemzőbb példány rajzát ide mellékeljük. Egy pillantás fölismerteti az edények formájában és díszítési módjában azt a jelleget, melyet conventionális néven, addig míg találhatóbb elnevezésünk nincs, pannoniainak szoktunk nevezni. Karcu, elegans idom, benyomott finom pont- és vonaldíszek, a mélyedésekben fehér krétaszzerű anyag, ezek az ismérvek, melyekkel tószegi, dunaföldvári, pécsi stb. ősedényeken találkoztunk. Ez edények korának pontos megállapítására még mindig hiányzanak a kellő támpontok. Római és barbár vidékeken egyaránt találjuk, urnatemetőkben és terramarekban, gyakran sokkal durvább edényekkel együtt fordulnak elő, bronz és csiszolt köeszközökkel, római befolyást nem árulnak el, tehát a római kort megelőző időkből származtatnók, de határozottan különböznek a «kelta» vaskori leletekkel föltűnő agyagmivességtől, tehát ezen kornál is régibbnek kell itélnünk. Ennyi, mit ez ideig róluk mondhatunk. A zsitvatői leletben voltak urnák, bögrék

NAGYLÓOKI EDÉNYEK.

ARANYOSMARÓTHI (?) ARANYGOMB.

s egy csésze; egészben 12 darabot szereztünk. Azóta másfelé is elszéledtek zsitvatői edények s így, meglehet hogy nagyobb temető, nem egyes sírok maradványaival van dolgunk. Más pontról, Fehérmegyéből a nagylóoki urnatemetőből, is kaptunk egy érdekes edénykét, mely legszorosabb kapcsolatba hozza ez új, érdekes sírmezőt az említettekkel. Az edénykét gr. Zichy N. Jánosnak köszönjük, ki az idei szeptemberben ásatta föl a lóoki őstemető egy darabját és a gazdag urnasorozattal a fehérvári muzeumot ajándékozta meg. E muzeum öre, Hattyúfy Dezső, külön monographiát szentel a fontos lelhelynek.

A nagylóoki és zsitvatői leletekkel rokon a bákóhalmi lelet, melyből több tárgyat már az áprilisi jelentésben említhettem. Most ezekhez egy jókora, 72 cmnyi magas urna sorakozik, melyet Karpesz Simon úr volt szives május elején utólagosan beküldeni.

Mindennemű őskori és római agyagkészítményeket, kővésőt és néhány kisebb római régiséget köszönünk Schwerer János úr szives közbenjárásának. A legtöbb tárgy Ivanova vidékéről való.

Glogonban (Torontál m.) pincheásáskor három karperecset bronzból, egy kis füles bronzpikkelyt, fekete agyaggyöngyöt és barbár érmet letek.

Schwerer János úr közbenjárása folytán ajándékba küldte a tulajdonos Schwanfelder Gusztáv, glogoni jegyző.

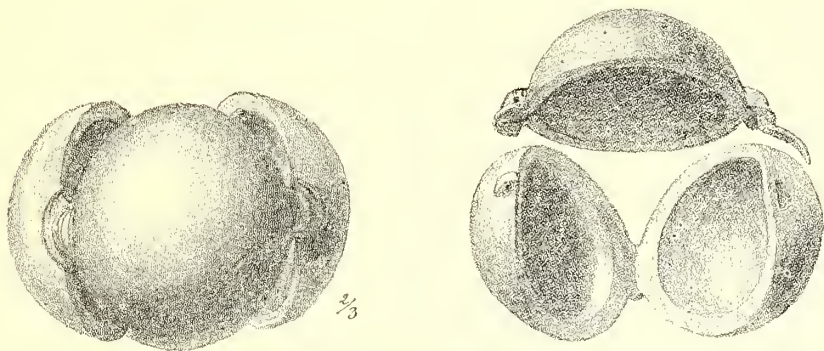
A pesti határban a Rákoson vasuti töltés építése alkalmával emberi

koponyákkal és csontokkal vegyest öt, durván készült agyagedényt letek; Schopp Ignác X. kerületi előljáró, kérésünkre beküldte.

II. A „kelta“ kori emlékek száma két érdekes darabbal gyarapodott. Állítólag Aranyos-Maróthról való egy kis kúpídomú gomb, melynek fölülete bevéssett kör, pont és vonaldíszekkel ékes, oly módon, mint a híres fokorui lelet arany gombjai; rajzát itt adjuk természetes nagyságban.

Pulszky Ferencz igazgató ajándékozott egy karpereczet, melyet Ercsi közepében kotort ki a Dunából a kotrógéppel. Mellékelt rajzunk egyszer oldalt mutatja az ékszert, a mikor mind a három üres félgömb zárva van, másik rajzunk meg különválasztva tünteti föl a két állandó tagot a harmadik mozgó tagtól és mutatja ez utóbbin a görbe hajlású nyelvet, melylyel belényúl a mélyedésbe, hol mozog, a karima túlsó oldalán pedig a zárás módját.

Az ercsii három félgömbü karperecz egy elterjedett, ismeretes karperecz-typust képvisel, melynek ez üres félgömbök jellemző ismérvei. Nagy ritkán

ERCSII DUNAMEDERBELI LELET.

egyedül két ily nagy gömbből áll a karperecz, sokkal gyakoribb mikor négy, hat, hét, kilencz és több gömb áll egymás mellett, hol közvetlenül hol beléékelt mondola idomu tagoktól elválasztva.⁵ Mennél több a gömb, annál kisebbek szoktak lenni. Fölületök néha nem csupasz, de mindenféle domborodásokkal és mélyedésekkel ékes. Rómer kalauzában⁶ bemutat néhányat a bronzkori ékszerek közt. Egész Közép-Európában találjuk ez idomokat a muzeumokban, de sokkal ritkábban a nagy gömbüeket, mint a sűrű gömbüeket. Ez utóbbiak korát a híres hallstadti temetőben való előfordulásuk állapítja meg.⁷ Használatuk nemcsak megközelíti a történeti kor kezdetét, de nincs okunk kétségbe vonni, hogy még a római korban itt lakó barbárok is kedvelték e typust; mire talán a rokonidomú marosportusi karpereczek, az erdélyi muzeumban, szolgálhatnak például.

Hampel József.

⁵ Példák: Nemz. Muz. I. terem. XLVII. 15—19. sz. alatt a szentesi leletből — «Ant. préh.» XVI. 26. Ipolyi gyűjteményéből. — A N. Muzeumban I. terem XXIV. 4, 5, 1—3, 6, 18. 13, 14; 11. 12.

⁶ Műrégészeti Kalauz. 43. l.

⁷ Sacken. «Die Gräber von Hallstadt» XVI. tábla, 10—14. sz.

KÜLFÖLDI ADATOK AZ ARCHÆOLOGIAHOZ.

(EMLÉKEK ÉS LELETEK.) *Középsyria építészete. II.*¹ A középsyriai épületek befolyása a román építészet fejlődésére Vogué fölfedezései után minden kétségen kívül van helyezve. Most a kérdés csak ez: mikor kezdett e befolyás Európa nyugatán érezhetővé lenni, hol a román építészet a XII. században virágjában állott. Franciaországban, a tökéletes román styl bölcsőjében, Viollet-le-Duc szerint a középsyriai befolyás egykorú a keresztes hadjáratokkal. Vogué ellenben ezt az ikonoklasták, tehát Leo Isaurius (717—741) idejére teszi.

Viollet-le-Duc mondja (Diction. de l'Archit. VII. kötetben 417. l.), hogy a provençali iskola még inkább bele élte magát, mint a toulousi a Syriába menekült görög-római építészet elemeibe. Ha a sz. gillesi és az arlesi sz. Trophime portálékat, melyek a XII. század végén keletkeztek, vizsgáljuk, hihetnők, hogy az Antiochia és Aleppo közti úton nagy számmal előforduló emlékek maradványai állanak előttünk. És valóban e tartományt a keresztesek I. Bohémond, Guiscard Róbert fia vezérlete alatt 1098-ban meghódították és Antiochia vidéke 1268-ig a nyugatiak kezén megmaradt. A Provençalok természetes közeléket képeztek Franciaország- és a Syriában megtelepedett keresztes vitézek közt; nem csodálhatjuk tehát, hogy ama görög-római emlékekben oly gazdag tartományból haza hozták azon művészet elemeit, mely hivatva volt nyugaton a XII. század lefolyása alatt nagy tért hódítani.

Ellenben Vogué így nyilatkozik (id. m. 20. s k. l.): «Midőn elismerjük, hogy a nyugati művészetben a keleti eszmék kitörülhetlen nyomokat hagytak maguk után, hogy kelet nem csak némely díszrészlet mintáját szolgáltatta, hanem a román styl lényeges elemeinek egész sorozatát, kénytelenek vagyunk a kutforrás keresésében előbb menni a keresztes hadjáratok koránál. A szent háboru idejében a francia építészet már megtalálta határozott irányát; ennek legbiztosabb tanúsága az, hogy a keresztesekkel együtt bevonult Palestinába és ott uralkodott csaknem vetélkedő társ nélkül addig, míg a frank uralom tartott. Számítatlan emléket emelt rövid idő alatt; emléket, melyek stylje oly egybevágó és egyöntetű, hogy ezt csak határozottan megállapodott stylnek és véglegesen határozott módszernek tulajdoníthatni». — Mondja továbbá Vogué, hogy a XII. század építészeti, bár fölötte ügyesek és eszmélkedők, még sem vergődhettek föl egyszerre az általok elért magas polczra; hanem «magok előtt egy kevésbé ismert, három századon át tartott erőlködés és tapogatózás által előkészített mezőt találtak s így kölcsönözhettek oly vidéktől, mely akkor egyedül volt képes mestereket szolgáltatni: kelettől. Nézetem szerint ez előkészítő homályos korszakba kell helyeznünk kelet iskoláinak közvetlen hatását nyugatra, oly hatást, mely nem csak a kereskedelmi közlekedésen és fényüzési czikkek behozatalán, hanem az ikonoklasták által kiűzött, vagy a művészet pártfogói által meghívott mesterek befolyásán alapult.»

«Az e korban és e közvetlen befolyás alatt emelt épületek eltűntek; a melyek fennmaradtak, minő az aacheni dom és sz. Vital temploma Ravennában, kivételes fennmaradásukat kivételes kőszerkezetüknek köszönik; a nagy bazilikák, a toursi, a sz. dénisi, a sz. galli és más hasonlók ellenben csak famennyezettel bírván elenyésztek, és ha styljükről fogalmat akarunk szerezeni, azt föltevés útján nyerjük. Merészség-e az, ha azokat bizonyos tekintetben a nagy syriai bazilikákhoz hasonlóknak képzeljük, hogy a nyugotiaknak is volt háromszög orom alatti előcsarnokuk (porche, Vorhalle, Vorbau), oszlopokkal díszített kül szentélyük, tornyos homlokzatuk, ha bár nem ugyanazonos a tourmanini vagy kalatsemanival legalább ugyanazon elven alapuló, mely ugyanazon a keleti előpéldányokból szerzett szellemből kiindulva a XI. és XII. század nyugoti emlékeiket teremtette?»

¹ Lásd az első cikket Arch. Ért. Új. Foly. I. köt. 187. és köv. II.

Vogué díszmunkájának tüzetes tanulmányozása után kénytelenek vagyunk a keleti befolyásra nézve nem Viollet-le-Duc, hanem Vogué véleményét fogadni el. E befolyás pedig legvilágosabban nyilvánul a római templomokban, melyek a közép-syriainak közvetítése által a római basilika forensishez csatlakoznak.

A római basilika mind nevére, mind elrendezésére, mind használatára nézve az athenai basileos stoától származik.² E két épületnemben a mindkettőt egyaránt jellemzőt és lényegest a középtérnek (hajónak) az oldaltérek fölötti emelkedésében, közvetlen világításában (a magasban levő ablakok által) és állandó tetőzetében kell keresnünk. A basilika forensis rendszeren három emeletű középsőjén karzat vonult végig és eredetileg hihetően főkép törvényszéki helyiség volt. Azonban miután a kereskedés mindinkább elfoglalta az eredeti négyszögöt, a törvényszék kényelmesebb eljárása végett székhelyül a négyszöghez, mint már lényeges póttag, félkörű apsis, (hemikykklos vagy chalkidikon) csatoltatott. A római forensis idő folytán tehát nem csak a törvénykezésnek és a kereskedésnek nyílt meg; hanem sétálásnak, olvasásnak, sőt időnkénti vallásos szertartásnak és egyéb más céloknak is szolgált.

A középsyriai basilika, melynek valószínűleg csak is egyházi rendeltetése volt, megtartotta a forensisnek oszlopos háromhajós hosszházát (Langhaus), alkalmazta a főhajó keleti végén a félkörű apsist vagy szentélyt, a mellékhajók szinte keleti végén kisebb félkört, az apsidiolt. Hosszhajója nyugati vége egész szélességében elzinte a «narthex» nevű előcsarnok uralkodott, de későbbben e narthex csak a főhajó szélességét foglalta el, a két mellékhajó elébe pedig, habár a hajón túl nem emelkedő, ikertornyot építettek. Mivel az ikertorony az egész nyugati homlokzaton nem szökött ki, a közte levő előcsarnok fölött terrace maradt, mely majd földve s így csarnokká alakítva az ugynevezett «loggia», vagy szabad ég alatti volt. A keresztyénység ó-korában e terraceon bizonyos időben egyházi szertartásokat végeztek; későbbben a tornyok kiszöktetése miatt a terrace a román építészetben eltűnt. Az ikertorony közt nyílt egy vagy három díszkapu, mely az előcsarnokból ismét egy vagy több ajtón keresztül magába a templomba vezetett.

Ez elrendezés, mint lényeges, változatlanul ment át nyugatnak legrégebbi román basilikáiba, melyek csak későbbben nyertek a hosszhajó és szentély közé szúrt, két ágával a hosszhajón kiszökő kereszthajót, és az apsis és áthajó közé szúrt hossz-szentélyt, mivel a román egyház az úgy nevezett latin hajónak alap-idejét nyerte. A két mellékhajó apsidiola helyett már Közép-Syriában is találunk épzögű sekrestyét, kincstárt, könyvtárt, vagy más egyházi czélokra szolgáló kisebb helyiséget. A nyugati román templom hosszhajóját szintuge mint a forensis és középsyriai basilikát famennyezet fődte, ritkábban és csak későbbben boltozták be, előbb az oldal- még későbbben a fő hajót is. Még ritkább a mellékhajók fölötti karzat vagy «tribuna», mely a forensisban gyakran és a középsyriaiában is előfordul (l. a chaggai basilikát Vogué 16 tábláján.)

A legnevezetesebb azonban a középsyriai ikertoronyok szervi összekötése az egészszel s beillesztése a basilika testébe. Nyugaton, ott hol nem a syriai, hanem a forensis szolgált mintául (pl. Olaszországban) a torony még a VII. században is magában, a templomtól elkülönítve állott, míg szervi beillesztését Középsyriában már az V. században találjuk; s így ez építészeti változtatást egyenesen itt feltaláltak s innen a nyugatra elterjedtnek kell tekintenünk.

Szint oly nevezetes, hogy nemcsak a basilika tervü, hanem még a csarnokféle (Hallen-Kirche) román templom mintáját is Közép-Syriában találjuk; mert miután az oldalhajó a fölötté levő tribuna által szükségképen emelkedik, és a főhajó magasságát éri el, az egész hosszhajó ugyanegy födél alatt úgy emelkedik, hogy főrésze magas ablakot nem nyerhetvén, világítását csak is a mellékhajók ablakai által nyerheti, mi a csarnoktemplomnak fő jellege.

A mondottak után természetesnek fog látszani Vogué következő véleménye: «Szabad tehát föltennünk, hogy a VIII. IX. és X. század tapasztalatlan építé-

² «A székesfehérvári ásatások eredménye» című könyvemnek 69. l. Ugyan e munkában tüzetesen van czáfolva Zestermannak véleménye, mely szerint a keresztyén basilika nem a római forinsestől származik, hanem eredetileg az ó-keresztyének szükségletéből fejlődött.

szei ismerhették a Szíriában dívó módot, alakzásokat; hihetjük, hogy az első koronázott barbárok által a keletről meghívott építésszek tanítványai és örökösei voltak azon szapora syriai iskolának, melynek emlékei egyedül maradtak fenn maig, hanem nagy tevékenysége korában, bizonyosan hazájok határain túl is kiterjesztették hatásukat. Így magyarázhatjuk azon a syriai profilek és részletekhez hasonló idomokat, melyek a kilenczedik századból a tarasconi sz. Gábor, az avignoni Notre-Dame és aixi S. Sauveur templomokon ránk maradtak; így magyarázhatjuk utóbb a Rajna-parti és francia, a keleti előpéldányok behozatalából származott építészeti alakokat is. Ez utóbbi behozatal a X. és XI. században nem jön talán közvetlen a syriai iskolákból vagy azok tanítványaitól, hanem az ezeket helyettesített byzanti iskolákból, melyek a boltot és a kupot amazok alapelein építették.» Itt Vogué megjegyzi, hogy e helyütt Konstantinápolyt kell értenünk; mert ekkor Syria már a muzulmanok hatalmában volt. Viollet-le-Duc ellenben Szíriának a keresztések által történt meghódítására a XI. század végén figyelmeztet; mi ellen tekintetbe kell vennünk, hogy ekkor a román építésszet már meglehetősen előhaladott nem csak Francia-, hanem Németországban is.

Vogué véleménye megerősítésére több francia emléket hasonló syriaiával vet össze, nevezetesen a Normandia és a Bretagne határán levő pontorsoni templomot (l. 24. l.). «Ha e templom homlokzatát a galb-louzei és tourmaninival hasonlítjuk össze, az analógiát szembetűnőnek fogjuk találni: az egyiknek elrendezése a másiknak fordítása a tizenkettedik század második felének román nyelvére. A román templomoknál oly ritka roppant középponti nyílása, az iker-toronyoknak csírája a jellemző syriai homlokzatra emlékeztet, és oda tartozik még a nagy közép nyílás fölötti loggia is.»

Vogué atlasza 122—150. tábláján négy syriai templom rajzát adja, melyet csaknem román templomának mondhatni: a galb-louzeit, VI. század (122—129. táb.), a tourmaninit VI. század (130—136), a beliohit VI. század (137, 138. t.); ezen templom alapterve egyszerűbb a többiéknél: szentély-zárása nem a félkörű apsis, hanem egyenes vonal), és a kalat-semanit, V. század második fele (139—150).

Ezek közt a legkifejlettebb az utolsó. *Kalat-Semant Simon telkével* fordíthatjuk; mert itt töltötte a híres Simeon stylita életét. E szentnek tiszteletére emeltetett a kalat-semani templom és nagyobbított a már elébb itt állott zárda az V-ik század második felében. Az egyház közepét teszi nagy 100 láb átmérőjű szabad ég alatti nyolczszög, melynek közepén állott sz. Simonnak 45 láb magas oszlopa, és melynek négy oldalából négy három hajós templom alaku épület keresztidombban szökik ki. A tulajdonképi templom a nagy kereszt keleti szárnyát képezi. Három hajós hosszházának (Langhaus) középsője nagy félkörű, öt ablakos apsisban végződik, az előbbinek csak fél szélességét mérő két oldalhajó egy-egy kisebb egy ablakos apsidiállal van zárva. A főhajót minden oldalán, kilencz korinthisz oszlop választja el az illető mellékestől; amaz nyereg-, ez féltetővel volt fődve, az utóbbiban, alacsony volta miatt karzatot, tribunet alkalmazni nem lehetett. A templomot későbbben nyugati homlokzat építésével a nagy nyolczszögű udvartól elválasztották, ez elég egyszerű és kevésbé díszes; de fenmaradt a nagy kereszt déli szárnyának fölötté díszes eredeti homlokzata.

Voguének 142. t. látjuk a nagy apsisnak jelen külső állapotát és 143. t. egyik travéjét restaurálva. Ot félkörben zárt ablaka minden oldalán korinthisz féloszlop szökik ki; az ablakok öregívének (archivolte) tagozata egyenes vonalban folytatva van a féloszlopig. Az alsó ablakok néhányai fölött vannak igen egyszerű (öregív nélküli) ablakok a felső emeleten, de minden alsó féloszlop fején, hasonló díszes korinthisz féloszlop emelkedik a felső emeleten is, mire Vogué megjegyzi, hogy ha itt az egész magasságban csak egy oszlop volna alkalmazva, és az alsó és felső emelet közti párkányzat e féloszlop közepén gyűrűt képezne, akkor tökéletes román apsis volna előttünk; Vogué még ezen kívánságát is teljesítve találjuk egy kokonayai házban, hol ily oszlopgyűrű, hanem szabadon álló két oszlopnál fordul elő; tehát már az oszlopgyűrű is megvan és alkalmasint itt is, mint későbbben a román és csúcsíves stylen azon rendelkezéssel, hogy az egymásra rakott tőhenger közti rést elfedje a tő mintegy

monolith jelenjék meg.³ Ha már most a koronapárkányzatot tekintjük, itt csodálkozásunkra ez alatt még az úgynevezett félkör-íves frieset is találjuk, mely a román építészet épen ezen helyén számtalanszor megjelenvén, e styl kiváló jellegei közé számítottatik; csak hogy apsisunk friesének félkörei a románoknál nagyobbak és köztök gyámkövek foglalnak helyet, mi külömben nem példátlan a román építészetben sem.

Forduljunk most az épület déli szárnyának igen díszes kapuzatához és homlokzatához (l. V. 141. t.) és hasonlítsuk ezt össze V. l. Duc «Diction. VII. k. 418. l. csak részben adott arlesi S. Trophime kapuzatával. Maga V. l. Duc mondja az utóbbiról: «szerkezetére, profiljeire és díszítésére nézve e kapuzat egészen görögromai-syriai; szobrászatára nézve pedig gallo-római világos bizanti befolyással». Kalat-Semanban az igen tágas közép kapunyílás oldal oszlopain és cancellirozott pilasterein emelkedik az építmény felső öregíve tompa háromszögű orom alatt; csakhogy az öregív Kalat-Semanban üres és a francia archivolte alatt dombormű-díszes mező jelenik meg. Az orom párkányzatát mindkét példányban apró, a syriai példányban sűrűbben álló kis gyámkövek hordják. A főkapu két oldalán van kisebb mellékkapu, Syriában szintén, mint Arlesben tompa orom alatti öregívvvel, mely utóbbi Syriában üres, Arlesben dombormű-díszes mezőt fog körül. Miből kitetszik, hogy V. l. D. az arlesi kapuzatot hasonló syriaiból való keletelése igen alapos. Arlesben maga a főkapuzat közép oszloppal van ketté osztva, Syriában, hol a külkapuzatra a templom tulajdonképi bejárása következik, a kettős ajtónyílás csak ez utóbbinál van alkalmazva.

Kalat Semanban a főkapuzat fölött emelkedik a főhajó, oldalát cancellirozott pilaster szegélyezi, falát négy félkörben zárt ablak töri át, mely fölött ismét a félköríves fries látható, melynek ablakközi szára is félkörben végződik, a mint ez a román friesnél is számtalanszor elfordul.

Nevezetes még az, hogy a belső falak is féloszlopokkal vannak díszítve, melyek azok felületén valóságos osztályokat (travées) képeznek.

A basilikaszerű templomoknál kevésbbé viselik magukon a román jellemet a *középsyriai zárda* vagy kolostorok. Ezek közül Vogué az V. századból származó chaggait a legrégebb barát-épületnek mondja. Elrendezése úgy szólván csonka és fejletlen (l. alaptervét V. 22. t.). A IX. század elejéből származó sz. gállyi zárdatern elpéldányául, nem a syriai teuzt, hanem a pompeji házak impluviumféle udvarát tartja, mely mind négy oldalán a szükség szerint több rendbeli oszlopcarnokkal van körülvéve, s így az épület a szemlélőre egy kisebb-szerű város benyomását teszi. Ellenben a chaggai zárda egyetlen udvara nem teljes impluvium; mert csak két oldalán van oszlopcarnoka. Kevés abban a terem és lakhely is, de mégis megvan Vogué nézete szerint, egy könyvtár, melyben a könyveket a falba mélyedett fülkikben őrizték.

Teljesebbek és fejlettebbek az előbbinél a kherbethasi és el-barahi zárda-épületek, ezeknek van saját kis templomuk vagy kápolnájuk is. A nagy termen és kisebb lakóhelyeken kívül Vogué itt is könyvtárt és iskolát vél feltalálni. Egyébiránt itt nincs tökéletes impluvium és nincsen határozott tervszerűség. El-Barahban az épület még leginkább rendes négyszöghez közeledik.

Rendes épszögben van építve a tourmanini kis zárda, melynek anyagát két közvetlen mellette kivájt cisternából vették (l. V. 130. t.).

Vége legnagyobb a kalat-semani templomhoz tartozó zárda-épület, mely két nagy udvarral és számos, rendes épszögben épített lakhelyekkel bír, külön kápolnája be van kerítve tornyokkal erődtített fallal.

Az *erődítések*re Vogué kevés figyelmet fordított, ámbár ilyenek Syriában is meglehetősen számmal fordulnak elő; vannak, melyek tornyokkal ellátva még római castrumok, de vannak későbbi egyes vagy körfalba épített tornyok is. Khabet-Hajjban toronymaradványt látunk, melynek ajtaja fölött egy alúl kilyukasztott a támadó fejét veszélyeztető erkély, egy úgynevezett machivali, (Pechnase,) szokik ki. Itt az ajtó a torony földszinti helyiségébe vezet, de van oly torony is, melynek csak felsőbb emeletébe juthatni könnyen elszedhető falépcsőzetten.

³ Oszlogpyűrút találunk Vogué 7. t. is, melynek épületét szerző praetoriumnak tartja s így még a római korba viszi vissza. Oszlogpyűrúk Vogué más tábláin is fordultak elő.

Ilyen a chaggai, melyhez későbbben a zárdát építették E tornyon is volt kiszökő a támadó fejét fenyegető alól átlukasztott erkély.

Figyelemreméltók az úgynevezett *pandocheiak* vagy *xenodochciak*, melyekből hihetőleg a kelet hanai vagy karavanserei eredtek, fogadók, melyekben az állatok számára van istálló, de az emberek számára csak is pusztá hálólhelyiség; az eledelt az utasnak magával kell vinni, legfeljebb ha elkészítésére tüzet kap. Felirata szerint a deiraemani pandocheiont, melynek nézletét Vogué 114. tábláján adja bizonyos Simon 477-ben vagy 479-ben (az előbbi év a táblán, az utóbbi a szöveg 128. l. van adva) befejezte. Az épület nem nagy, két emeletes, van oszlop- és pillérsarnoka. Alaptervét Vogué nem közli. Talán a 109 tábláján másolt épület, melyet Vogué az általa megvizsgált házak legnagyobbjának és legkülönösebbjének tart, szintén fogadó volt?

A *házakról* szó volt, hol a középsyriai építészet stíljének befolyását a byzantira futólag tárgyaltam.

Mi a *sírokat* illeti, itt a legkülönbözőbb alakzással, elrendezéssel és elhelyezéssel találkozunk úgy, hogy ezeket a legkülönbözőbb előpéldányokból vetteknek és legkülönbözőbb előpéldányokat szolgáltatónak mondhatjuk. Elhelyezésökre nézve találjuk azokat nem csak külön temetőben, hanem templomok szomszédságában és magánházak kerítésében is; elrendezésökre nézve azok vagy földalattiak, a sziklába vájottak, vagy a szabadban álló emlékek, vagy olyanok, melyek a földalatti helyiséget föld fölötti építkezéssel kötik össze, vagy a függőleges sziklალალba vésett temetkezési kamra előtt előcsarnokkal vannak ellátva. Alakjuk majd torony-, majd templom-, majd ház-szerű, oszlopsarnokosak, gúlával vagy kuppal fődöttek, egyes prismaticus stellák vagy egyes vagy több oszlopok; sarkophagok, sőt közöttük van a katakombák arcosoliuma is. A sírok számos példányait adja Vogué 29 táblán, kezdve a 70-kén.

Ha már most a három képzőművészet viszonyát egymáshoz tekintjük, Közép-Syriában legnagyobb szerepet játszott az építészet, csekélyebbet a plasztika, legcsekélyebbet a festészet.

Feltűnő az emberi és állati alak ritka volta a kiválólag *plastikai* antik gyakorlat korához ily közel álló időben, mely egyenesen az antik művészetnek, bár hanyatló, folytatása. Az ember alakját itt jelvények helyettesítik, még pedig állati alakban; ugyanis ritkán megjelenő jelvények, mint például a bárány és a páva, a katakombák haljelvénye, Vogué rajzaiban nem található. Mint jelvény annál gyakoribb a Krisztus monogramma, melyet úton útfélen alkalmaztak, ajtók fölött, frieseken, kapitáelen és más helyeken. Nagy szerepet játszik még a geometriai és a növénydísz, mihez a párkányzatok, oszloplábak s egyéb építészeti helyek tagjainak szaporítása járul. Vannak pl. a korinthi akanthus-levelei, melyeket még az antiknál is éle-ebben, metszőbben, hegyesebben kidolgoztak; de egészben véve még a legjobb akanthus-levelek sem mérközhetnek a régibbek kecses szökkenésével és bájos idomú stílizálásával.

Vogué a *falfestészetnek* csak igen csekély nyomait találta Közép-Syriában; miért is azoknak csak egy táblát (a 151-ket) szentel, s itt is a három példa közt, csak a harmadik egy párkányzat befestése, mondható valóságos falfestménynek, melyről Vogué ezt mondja (154. l.): «A harmadik alak Kalat-Semantól való, ez az egyetlen, mely fogalmat ad az épületek belső díszítéséről. A dísznek alakja és választása antik előpéldányokon alapszik, mint az egész szerkezetnek rendszere. E töredékben csak vörös, zöld, fekete és fehér szín van használva: de ezek az összhangzat törvényeinek bizonyos értésével vannak összekötve.» Az alakok cikczakkok, kevés kis, azok közé elszórt levelekkel és a habmændor.

Visszatérünk az *építészeti részlethez*.

Az építészeti kiváló dísztag itt is, mint mindenütt az antik világban, az *oszlop*, még pedig a rómaiak pompaszerető gyakorlata utánzásával a római-korinthi oszlop, mely Közép-Syria oszlopainak nagy többségét teszi, de melytől a román művészet egészen elszakadt. Az elszakadás első lépése az volt, hogy az akanthus-leveleket inkább s inkább csak vázlatilag dolgozták ki, elhagyván az antik széleinek mély bevágását és osztályai hegyesítését, a szélek simákká, bevágtatlanokká lettek, ellenben a levél középső visszahajtott végét mind tömörebbé tették, míg ez a kifejlett román levélben valóságos virággá vagy rosetté vált. Elhagyták lassan lassan a levelek rostjait (nervure) is; de mi

a későbbi román stíl levelét különösen jellemzi, hogy az t. i. lefelé tágulván, oly ránczozatot képez, minőt csak szövethél láthatni, az akanthus ily elkorcsosodásával Közép-Syriában még nem találkozunk. Hanem találkozunk mással, mely szintén a későbbi romanismusban szokásos, t. i. az elkorcsosodott akanthus-levelek nem egyenes, hanem ferde állásával, diagonal vonalban (l. V. 48. tábláját). De nem csak a korinthusi, hanem az antik dori és ioni kapitél is elkorcsosította találjuk Syriában, még pedig ugyanazon módon, melylyel kivált az ó-romanismusban fordúl elő. El-Barahban a kapitél közvetlen az oszlop hengeréhez csatolt négy éktelen ionizáló csiga által van képezve, a vánkost pedig gyámkő metszi keresztül (l. V. 47. t.), Serdjillaban pedig az éktelen dori vánkos (eclínus, Pfühl) felső részén nyolcz csiga, visszatetsző kicsinységben jelenik meg (l. V. 47. t.). Ugyanis egy serdjillai ház kapitéljein oly kiszőkő gyámköveket látunk, melyek az egésznek csaknem keletindiai oszlop-fő silhouetteje tekintetét szerezik (l. V. 33. t.). Más serdjillai ház oszlopcsarnokában vannak tökéletesen román alaku kapitélék (l. V. 30. és 31. l.); itt a kapitél alatt tőgyűrűk is láthatók. A ház felső emelete csarnokának oszlopa rövid és vaskos; ilyent az antik építészet sehol sem türt. Vogué 136. tábláján van egy facettirozott kapitél, esőrőlódott bemélyedésekkel, minőt a gyémántok esiszolásánál szokás alkalmazni. Hasonló facettirozott kapitélék mindennapiak a romanismusban. — Egy serdjillai ház oszloptövéen az antik dagadozás (enthasis, Schwellung, galbe) még elég világosan jelenik meg, míg az oszlopláb csak keskeny szalagból és sima plinthusból áll. A román építészet kedvelte a henger és a plinthus négy sarka közé közvetítő leveleket, sőt állatok helyezését is; ilyféle átmenetet Közép-Ázsiában még nem találunk; de találjuk gyakran az attikai oszloplábat, melyet, bár elferdítve, mégis tagozatát egészben megtartva, számtalanszor használt a román építészet is.

Miután a román építészeten a beboltozás mindinkább szokásba jött, az oszlopot a bolt hordására elegendőnek nem találták; miért is oszlop helyett a *pillért* fogadták el. De a pillér alkalmazását már Közép-Syriában is találjuk, nevezetesen a roueihai templomban (l. V. 68. és 69. t.), hol a pillér a görög Tau betű alakjában jelenik meg, s két ágával a főhajót a mellékestől elválasztó ívet, harmadikával a főhajó osztályait elválasztó ívet támasztja. E pillér még antik módra van cannelirozva, Vogué az épület keletkezését a VI. századba teszi. A pilléreket gyakran a házak csarnokai előállítására használták Közép-Syriában. Pillért oszlop helyett alkalmazva látunk a galb-louzehi templomban is (l. V. 122. t.). Vogué 19. tábláján adja a gennaonati basilika alaptervét, melyet még a IV. századból származtat, maga a basilika és előudvara eredetileg csak oszlopokkal bírt, hanem későbbben az oszlopokat kő-köpenynyel körülvéve, pillérekévé változtatták át, a basilikában hosszukás négyszög az előudvarban négyeges pilléreké (les colonnes furent englobées dans les piliers des arcs parallèles); a hosszukás négyszög hosszabb a fő, rövidebb a mellékrajó irányában, az utóbbinak zárfalaiból az előbbi pillérek irányában pilasterek szöknek ki, minőket a román épület zárfalaiban is találunk.

Valamint egy oszlopot úgy a *pillért* is itt ritkább esetben, a román építészeten sokkal gyakrabban előforduló egyszerű *gyámkövek* helyettesítik, melyek tő nélkül a fal felületéből közvetlen szöknek ki, és táblájukon a heveder-íveket veszik fel. Ilyen gyámkövet ad Vogué 48. tábláján; felülete akanthus-levéllal van díszítve. A példány El-Barahból van véve. Sőt vannak gyámkövek, melyekre oszlopokat rátettek, mit szintén a román építészek gyakoroltak. Ilyen gyámkövek kisebb oszlopaikkal kivált a templomok felső emeletén fordulnak elő. Ily elrendezés díszes példányát látjuk a galb-louzehi pilléres templomban (l. V. 122. és 126. t.).

A középkori építészeten az ívek oldalnyomását felfogó és egyensúlyozó lényeges szerkezeti tagja a *tám* (contrefort, Strebe), mely csak a csücsíves stílusban vergődött tőkélyre, azonban már a románban is van alkalmazva. E tám a kerfőfal kül felületén kiszökve, a kültám, belső felületén kiszökve, pedig belső tám vagy pilaster. A támnak mindkét nemét találjuk Vogué 8. tábláján a chaggai épületen. Vogué a III. századból származó római palotának tartja, melyben magas hivatalnok székelt; miért is az arabok ma is quisariehnek, azaz caesariának nevezik. A támak mintegy 10 lábnyi távolságban egymástól állanak, s így a megfelelő ívekre és vízirányos mennyezetül hosszabb kődúcokat lehetett

rakni. Vogué e támakat a támak legrégebbjeinek tartja,⁴ melyek a bolt oldalnyomását egyensúlyozzák; egyébiránt más anyag, például a földnek nyomása ellensúlyozására támakat az antik világ, kivált akropolisain, gyakran alkalmazta, sőt a támak hasznát már Egyiptomban is ismerték.

A támaszok fölötti *keskeny friesben*, hol előfordul, látjuk azon *félköríves* alakokat, melyeket a német Kleinfriesbogennak nevez. Erről már elébb is szóltam itt kiemelem, hogy ez Közép-Syriában csaknem minden idomban fordul elő, melyben azt a romanismus használta: ugyanis egyenesen levágott szárakkal és nagyobb mérvben a khalat-semáni templomon (l. V. 140. t.), kikerekített szárakkal ugyanott (l. V. 141. t.), és gyámköveken emelkedő szárakkal ugyanott (l. V. 142. t.). Midőn e félköröket egymásba fűzik, minden félkör alatt a két szomszéd szárának összekötése két csúcsívet képez, minőt a behiohi templom ajtaja fölött látunk (l. V. 137. t.). Vannak, kik innen származtatják a csúcsíves íveket; de ez csak esetleges külső alak, míg Viollet-le-Duc alapos magyarázata szerint a csúcsos-ív szerkezeti és organicus kellékekből vette eredetét, és ezen értelemben a csúcsos boltozatot már Egyiptomban és Assyriában is találjuk.

Különös díszítési mód az, melyet a *mérmű* (Maasswerk) a csak kevésbé a falalapba bemélyedt alakjaival hoz elő. Ezt a középkori építészet sajátosságai között számíthatni. Ily mérművet, hol alakos dombormű nincsen, különösen a kapuzatok mezejét szoktak alkalmazni, akár kör- akár csúcsíves. Vogué 50 tábláján öt köríves szobokban látható mérművet ad, a második és harmadikat tökéletes románnak mondhatjuk, míg a negyedik és ötödik arab jellemű; ilyen keresztényen monogram-féle alak elhagyásával, volna az első is.

Mindezek után határozottan kimondhatjuk, hogy a román építészetnek kezdetét, sőt több tekintetben fejlődését is Közép-Syriában találjuk fel, és ez a középkori archæologia legújabb vívmánya. *Henslmann Imre.*

(CESNOLA ÁSATÁSAI KYPROS SZIGETÉN.) *Cyperm. Seine alten Städte, Gräber und Tempel. Bericht über zehnjährige Forschungen und Ausgrabungen auf der Insel. Von Louis Palma di Cesnola. Autorisirte deutsche Bearbeitung von Ludwig Stern. Mit einleitendem Vorwort von Georg Ebers. Jena 1879.*

Ama tíz évi fáradságos kutatás, melyet Palma di Cesnola Kypros szigetén végzett, a Schliemann ásatásainál is nyomósabb és jelentősebb anyagot hozott napvilágra annak megítélésére: hogy mily hatalmas befolyással volt a Kelet az ókori hellén művészet és műveltség fejlődésére.

Palma di Cesnola tábornok, Piemont egyik grófi családjának sarja, jelenben a new-yorki muzeum igazgatója. Részt vőn a krimi hadjáratban, majd az amerikai polgár-háborúban; Lincoln elnök tragikus halála előtt egy nappal nevezte ki őt az Egyesült-Államok consulává Kyprosba. Állását Larnakában 1865 telén foglalta el, s ott tartózkodása alatt hivatalos gondoktól ment minden idejét ama búvárlatoknak szentelvé, melyekről jelentése most előttünk fekszik.

Az egymástól legtávolabb álló korok és stylek emlékei kerültek napvilágra, az emberi alak durva és kezdetleges utánzatától, az ugynevezett «bálványok»-tól kezdve egész a római császár-szobrokig. A cserépedényeknek is előfordul minden neme, a durva kezdetből az archaikus hellén vázákig. A lelet a maga változatosságában hű képét adja Kypros viszontagságos múltjának. Helyén való tájékozásul Kypros történetének főkorszakait a lehető legrövidebben olvasóink emlékezetében fölidézni.

Kyprosról az első tudósítást Kr. e. XVI. évszázadból egyiptomi, emléken találjuk. Egy költemény, mely a XVIII. dynastiabéli, építkezést szerető III. Thutmes pharát dicsőíti, elmondja, hogy ő a nyugoti tartományokat meg-

⁴ C'est le plus ancien exemple que nous connaissons (?) de l'emploi du contrefort comme élément de résistance à la pousée des voûtes, et je n'ai pas besoin d'en signaler l'intérêt; c'est le développement de cette fonction du contre-fort qui, dans les mains des architectes français du moyen âge, a donné à l'architecture gothique son principal caractère et a rendu possibles, ses plus originales hardiesses. Il est curieux de voir dans un coin ignoré de l'Orient, et au troisième siècle de notre ère, ce pas fait dans cette voie féconde par des constructeurs obligés de suppléer à l'absence de matériaux par des combinaisons nouvelles.

hódoltatta, és Phönikiát (Kefti) meg Kyprost (Asebi) átkutatatta.¹ Ez emléken a kyprosi uralkodó úgy van ábrázolva, a mint a pharáónak a hódolat adóját nyújtja át. E hódoltsági függés fönnállott I. Seti (1490), sőt nagyon valószínű, hogy még III. Ramses alatt is (1200). Ez időtájban kezdték a phönikiaiak Kypros gyarmatosítását, hová vitorlás hajóikkal egy nap lefolyása alatt eljuthattak. A sziget nagy részösége hatalmasan ingerelte a phönikiiai kereskedőket. Az első egyiptusi korszakból kevés útbaigazító nyom maradt — az egyiptom-phönikiiai kort, a hogy Lepsius is nevezi, kiterjeszthetjük egész a IX. századig. K. e. 707-ben kezdődik az assyr befolyás: Sargon tudniillik meghódítja Kyprost, s annak fejedelmét adófizetőjévé teszi, a mint ezt az 1846-ban Larnakában talált Sargon-dombormű is tanúsítja.² A VI. században Kypros ismét Egyiptomnak hódol. (Herodotos) Utóbb e sziget a perzsa Kambyseset uralja és szolgálja Egyiptom ellen. Dárius alatt Phönikiával és Palæstinával egy satrapatusként említik. Nem nagy idő múlva Kypros föllázad a perzsa uralom ellen, s a sziget egy része hellén főnhatóság alá kerül. Ezt a nemzeti föllendülés korszaka követi. 410-ben a salamisai Evagoras az egész szigetet jogara alá hajtja. Majd az egyik Ptolemaios alatt Egyiptomnak mintegy raktárává lesz, míglen Kr. e. 58 körül Róma teszi reá kezét.

Természetes, hogy Kypros szigetén, a tengerből kimagasló sziklán, mely Európát Aзиától elválasztja, s annyit ideig vala Eris-almája a hellének és phönikok, Egyiptom, Assyria és Persia küzdelmeinek; — mint Ebers mondja — a hol a hellén és semita istentisztelet oly bensően forrottak össze; ott a keleti és hellén művészetnek is sajátos módon össze kellett olvadnia. De a muzeumokba csak szórványosan került kyprosi emlékekből ezt megbizonyítani eddigelé lehetetlen volt. Históriai, ethnographiai, topographiai szempontokból eddig is birtunk jeles dolgozatokat De Las Matric, Engel és Löher műveiben. Az archæologia mezején is, mint Cesnola előzőit, dicsérettel említhetjük De Luynes herceget és Vogué grófot.

Az újabb kutatások igen hálás tért nyitottak a kyprosi nyelv és írásmód vizsgálatára. Mióta az idaliumi, két nyelvű, — phöniciiai és kyprosi betűs föliratokat Lang úr fölfedezte a kyprosi föliratok ügye is hatalmasat lendült. Kiváló szolgálatoikat tettek e tekintetben a tudománynak: Dr. Birch, Smith György, Smidt Mór, dr. Decke stb.³

A jelentéshez csatolt fametszetek igen alkalmas segítők a kyprosi művészet lényegének tanulmányozására. Most e tábláknak csupán rövidre vont ismertetésére szorítkozunk, talán akad még alkalom, hogy a kyprosi leletek fontosságát szigorú kritikával méltathassuk.

Említém már, hogy az első periodusnak mi biztos nyoma sem maradt fönn; a phönik-kyprosi korszakért ellenben gyakorta észleljük vázákon és vésett köveken. Az 1. szám alatti gemma példánya ezen phönik stylumnak. A két istenalak valódi phönik typos; az illetéknépen fölemelt szárnyak állítólag chaldeus jellegre vallanak. A karvalyfejú isten mögötti jegy phönik és carthagói fogadalmi köveken gyakran látható. A váza (2. szám) szintén phönik eredetű, (van rajta phönik fölirat is). Az egész tisztán mutatja az úgynevezett mértani stylumt.

A VI. és VII. században kezdett észrevehetően működni az assyr és egyiptusi behatás. A 3. és 4. számú rajzok ennek megbizható képét nyújtják. Az ezüst csésze (3. sz.) töredékét Amathusban lelték. A legbelső része tisztán egyiptomi jellegű, közepét assyr és egyiptusi symbolumok díszítik, míg

1. szám.

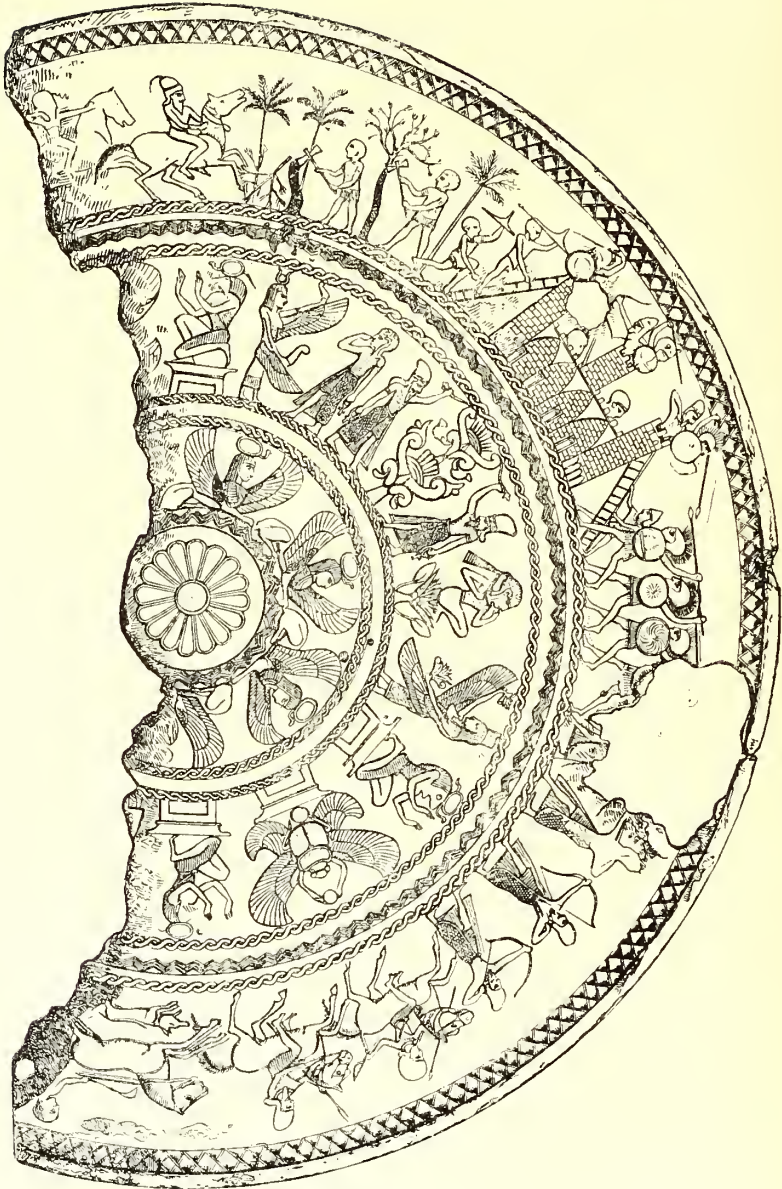

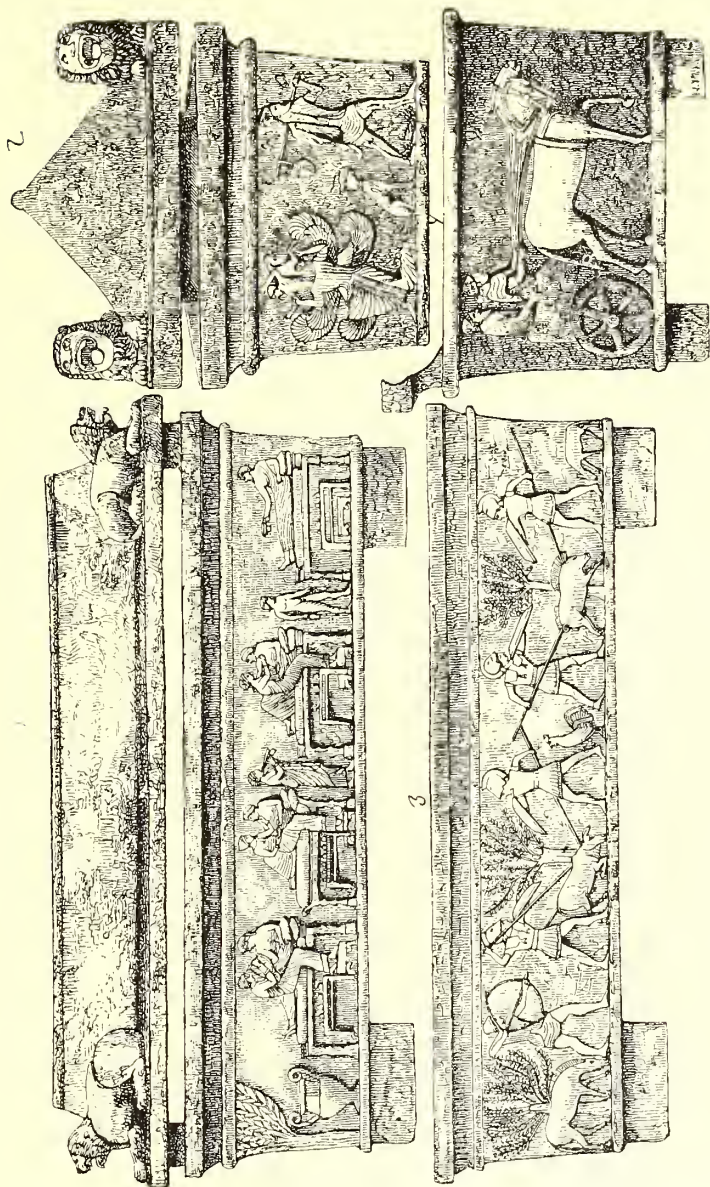
2. szám.

² Cesnola. 1. tábla; az eredetét a berlini muzeumban őrzik.

³ Mr. Lang: Cyprus, its history, its present, resources and future prospects. London, 1878. p. 333. V. ö. Georg Curtius: Studien VII. 219.

3. szalm.

4. SZAMU.

felül az assyr, egyiptusi elemek közt hellenek is jelentkeznek. A golgoi-i sarkophagusokról (4. sz.) mondhatnók, hogy hellén komponálta és keleti ember vésője faragta ki. Nem találok fölöttébb szerencsésnek Cesnola «archaikus» jelzőjét, a sarkophagust inkább «homerikusnak» mondhatnók. Efféléknek képzelhette Homeros a híres mesterműveket, melyeket leir. Igaz görög szellem keleti mezben. A dombormű kezelése assyr kézre velt: csak alig emelkedik az alap fölé. A Medusa kifésztett szárnyaival egészen keleties, ellenben a bal felől lépdelő Perseus már mutatja, hogy a művész szabadulni iparkodik az assyr merevségtől. A vadászc jelenet ugyanilyet mutat. A fák és állatok keletiesek, a férfiak görögök. Igen figyelemre méltó jelenség, hogy az ingadozó styl daczára a legtöbb szobron azokat a típusokat látjuk, a melyekkel a sziget benszülötteinél mai is találkozunk. Cesnola ezt «kyprosi typos»-nak nevezi, s úgy véli, hogy a keleti, afrikai, és görög (árja) típusok vegyületéből jött létre.

Megemlíttendők még a számtalan vésett kövek, melyek ezen iparművészeti ágnak majdnem teljes ókori történetét tartották fenn. Ring úr a munka függelékében érdekes adatokat közöl a gemmák ismeretéhez.

Az építészet közzön a legkevesebbet ez ásátásoknak. Jóllehet Cesnola kiásatta Aphrodite nagy templomát Paphosban, a mai Kukliában; de a maradványok mi fogalmat sem nyújtanak az ó templom styljéről, melyet Vespasianus helyre állíttatott volt.

D. I.

(HISSARLIK ÉS MYKENE.) Minél jobban megismeri a világ Schliemann ásatainak megbecsülhetetlen tudományos értékét, annál buzgóbban lát hozzá tudományos botlásainak kijavításához, melyre őt szokatlanul élénk phantasiája ragadta. Valóban Schliemann nem bizonyíthatta meg kézzel fogható módon, hogy a Mykenében kiásott sírok Agamemnon és társainak nyugvó-helye, sem hogy a Hissarlikban napvilágra hozott város a «szent Ilion», s ennyiben ez állítások lehetősége-valószínűségéhez csakugyan szó fér. A nemzeti naiv eposz alapja történelmi esemény ugyan mindig, de a naiv eposz eseményei még sem vehetők soha semmi szín alatt csupán historiai tényekül. Midőn Schliemann esküszik Homeros minden szavára, nem csekélyebb hibát követ el, mint a kik Homerost föltétlenül megtagadják, és neki egyáltalán nem hisznek. Valóságként az ember csak annyit fogadhat el, hogy Görögország és Kis-Ázsia egykor harczban egymással szemközt állottak. Minden egyéb bizonytalan. Nem valószínűtlen, hogy Agamemnon nevű király volt; lehetett Priamos nevű is. Az azonban, hogy ezek csakugyan egy időben éltek, a harcz vezérei valának, a harcz színhelye Trója volt, vagy hogy Homeros csak az ismert eseményeket Trója nevéhez köti, ez jóformán örökre eldöntetlen maradand.

Midőn 1873-ban az augsburgi «Allgemeine Zeitung» urbi et orbi hirdette, hogy «Priamos kincse» sok évezredek rejtekéből napvilágra került, a skeptikusok nem adák be menten derekukat, sőt az e hírt nyomon követő könyv¹ sem oszlatá el a kételyeket. Schliemannnak kevés testi-lelki hive is aggodalmaskodott a fölött: vajon e kezdetleges aranyművek s még kezdetlegesebb cserép edények valósággal ama mesterművek-e, a melyek Homert lelkesítették. Maga Schliemann is óvatosabbá vált műve újabb kiadásánál, s most első, a kritikával nem sokat törődő lelkesedése ugyancsak megcsappant. Ebben már ritkábban téved a képzelet világába s feszegeti oly ellenmondást nem tűrő hévvel a lelt műtárgyak ábrándos atyafiságát Homeros leírásaival.

Mióta Winckelmann a kelettől minden ráhatást elvitatott a görög művészet keletkezése és fejlődésére: tana az archæológiának megingathatatlan dogmájává lön. Jóllehet Thiersch a «Művészet fejlődésének korszakai»-ban kimutatta a keleti befolyást, mégis Ross Lajost, midőn 1841-ben azt a véleményt koczkatatta, hogy «a görög képzőművészet, a vallás és társadalom keletkezése még sem érthető összehasonlítás nélkül ama már előhaladottabb keleti népek kulturájával, melyek amazokra hatottak», e miatt dilettans touristának s eretneknek bélyegezték.

¹ Trojanische Alterthümer. Leipzig, 1874.

Az utolsó huszonöt év alatt a keleti tanulmányok óriási előhaladást tettek, a görög szigetek, Görögország és kelet közt e természetes közvetítők, átkutatattak; a szem élesült, a keleti és görög műtárgyak összehasonlító tudománya gyarapodott: most világos előttünk a keleti befolyás hatalmas volta. Schliemann leletei végre egy egész új szempontot nyújtanak nemcsak a keleti és görög művészet kezdeteit illetőleg, hanem ha ehhez fogjuk a kyprosi, palésztinai, prænestei stb. kutatásokat is, szemünk új összekötő szálakat talál a keleti és ó európai művészetek között.

Schliemann, — mint a berlini Antiken-Cabinet igazgatója igen éleselműen megjegyezte, — az archæologiai ásatásokba egy új tényezőt hozott be. Ez a «mélység érzéke». A valódi hegymászó nem pihen elébb, míg a tetőre nem ér, Schliemann sem nyugszik, míg az őstalajhoz nem jutott le. Ezt tette Hissarlikban, hol arra csak 52 és fél lábnyi mélységben bukkant. Hét egymástól különböző, egymáson nyugvó törmelék-rétegen kellett áthatolnia, hogy leérjen. Mind e törmelék-rétegek — véleménye szerint — más más város maradványai. Helyes-e véleménye? azt csupán az építészeti maradványok alaposabb vizsgálata döntheti el.² Az öt alsó várost a lelt tárgyak nyomán történet-előttieknek nevezi, a hatodikról azt véli, az valamely lydiai város, a hetedik végre a históriai «Novum Ilion».

Minket most csupán az öt præhistorikus város érdekel, a melyek harmadikában került elő a nagy kincs, s a melynek romjai rávallanak, hogy tűzvész következtében pusztult el; ezeknek nyomán tekintik Sch. Homer Trojájának. Nem bocsátkozom ama vitás kérdés taglalásába: vajjon Trója a bunarbsi főnsíkon, vagy Hissarlikban feküdt? Ha ragaszkodunk Homeros leírásának topographiai részleteihez, sok — mondhatnám minden — vonás Hissarlikra vall. Ezt bizonyítják a hagyomány, az újabb s kivált az eredménytelen bunarbsi ásatások is.

A legsodálatosabb és meglepőbb az, hogy az öt præhistóriai város leletével a középtenger egykor civilizált részein jellemző vonásaiban csupán egy rokon leletet ismerünk. Ezek a Santorinon talált præhistorikai régiségek, melyeket három réteg tajtkő és hamu alatt találtak Itt házakat is ástak ki, melyek apró, agyaggal összeállított kövekből építvék; s a második város architektúrájára emlékeztetnek. Fouqué s Garcex e santorini leletet teljes joggal teszik a második évezred elejére. A hissarliki lelet hasonló datálásával alighanem a helyeset találjuk el. Némely hasonló vonásra bukkanhatni Mykenében, Spátában, Kyprosban; de ebből hasonló következtetést nem igen huzhatunk. Hiszen némely tárgyak közt a valókonosságok, egymástól igen távol álló korokban is felölőek. Másként áll a dolog Európa más lelhelyeivel, a hol nem csupán egyes tárgyak hasonlítanak egymáshoz, hanem hasonló az egésznek jellege a hissarliki leletével. Ily lelhelyekre Latiumban, Pomerellenben Dániában akadtak. Kivált azonban Magyarország, — ezt Schliemann maga hangsúlyozta — gazdag az e fajta præhistorikus leletekben.³

A szembeöltő hasonlatosságok nyoman következmények vonhatók le erőszakolás nélkül? Csupán az, hogy mind ama népek, a melyek Hissarlik táján lakoztak, mind pedig azok, melyektől a magyarországi leletek erednek, ugyanegy műveltségi fokon állottak.

Ez alkalommal egy hozzávetést akarok felhozni, mely ha merésznek tűnik is föl, talán mégis figyelmet érdemel. Valóban nevezetes, hogy a hissarlik-i öt város tárgyai egy s ugyanazon műveltségi fokról tanuskodnak, és hogy a fejlődésnek, előhaladásnak semmi nyomát sem észlelhetjük. Meg kell gondolnunk, hogy e leletek hosszú idő-szagnak, legalább néhány századnak maradványai, mikor egy helyen keletkezett s ismét elpusztult az öt város. A megállapodást, állandóságot nem szabad ama conservativismusként tekinteni, mely például Egyiptomban a vallás által szentesített alak és schémaként nehezült a művészetekre. Hissarlik-

² Schliemann összezavar mindent, mi az építészeti maradványokra vonatkozik. E részben sokszor kell még öt felülvizsgálni és kijavítani, mert az építészetre vonatkozó dolgokat tárgyalja a legkevesebb szakértelemmel.

³ Hampel: Antiquités préhistoriques de la Hongrie et Catalogue de l'Exposition préhistorique des musées etc. de la Hongrie. Erdélyi Múzeum. 1880. 153. Torma Zsófia.

ban a technika ismeretének merő hiánya állott a haladás útjában. Ilyféle jelenségek előfordulnak ó-Európában mindenütt. Különböző korszakokba sorolt leletek gyakran mutatják ugyanazt a fokát a technikai ismereteknek. Jóllehet akadhatni Hissarlikban is rozszabb és jobb, egyszerű és bonyolultabb szerkezetű műtárgyakra, hanem valódi folytonos fejlődést, igazán szemmel látható előhaladást — minő pl. a görög agyagipar termékeié és ornamentikáé — megállapítani teljes lehetlenség. Az összes indogermán népek — úgy látszik — ama korban külső impulsusra vártak, hogy gazdag adományaikat kifejleszthessék. A görögöknek is semita befolyásra volt szükségök; ez volt a kovász, mely nagy tehetéseiket erjedésbe hozta. Valószínűen Hissarlikban is indogermanok laktak, kik a præ-historikus kor nagy népvándorlása alkalmával Ázsiából fölkerekedtek s indultak éjszaknak. A mint ama korban, melyben ismét népvándorlás leviharzott, Magyarországon mérték össze erejüket mind ama törzsek, a melyek keletről a római birodalom felé özönlöttek, az Ázsiából kivándorlóknak Magyarország volt az első megszálló-helye: tehát nagyon valószínű, hogy a történelem előtti korban is Magyarország vala az első állomás, melyen át az indogermán áramlat Nyugat-Európába nyomult. Remélhető, hogy idő folytán a hasonló leleteknek egy sorozata kijelöli az utat, melyet az első jövevények bejártak. Akkor aztán módunkban lesz pontosabban szemügyre venni a ködös, homályos ősidők maradványait s a történeti idők barbárjait. Hissarlik és Európa más ezzel rokon lelhelyei, a mint vélem, amaz összes culturalis állapotokat állítják előnkbe, a melyeket az indogerman törzsek magukkal hoztak közös ősházájokból az európai vándorlásra, s a mely műveltség ott évszázadokon és tán évezredekken át a fejlettség ugyan azon stadiumán állott.

A könyv részleteire térve, említenem kell azt a haladást, melyet Schliemann művének szerkesztésében észlelhetünk. És ez nem csekélylendő dolog. Kitünő index segíti elő a mű használhatóságát. Számatalan tudósítása a meglevő analógiákról, számos tudósnak közreműködése, igen emeli a könyv értékét. Sajnos most is találkozunk egyes független kérdések külön tárgyalásával, melyeket szerzőnek oly szívesen elengednénk. Ezek tették korábbi műveit majdnem élvezhetetlenekké.

Pausaniástól tudjuk (II. 16. 6.), hogy Mykene romjai alatt van Perseia forrás, e körül Atreusnak és ivadékának kincses házai, és Atreusnak, Agamemnonnak és társainak sírjai. Őt ilyen sírt ír le és hozzászeli: «Klytemnestra és Aigisthos sírja valamivel távolabb, a falon kívül van, mivel őket méltatlanoknak tartották arra, hogy oda temettessenek, a hol az általuk meggyilkolt Agamemnon és társai fekszenek». Ebből világos, hogy a kincses házak az alsó városban állottak, s ama falak alatt, a melyek közelébe Klytemnestra eltemetteték, csupán Mykene falait érthetjük. Schliemann már 1869-ben azt vitatta, hogy e falak az *akropolis* falai, s a Pausanias által említett őt sír az Akropolisban van. Az ásátások csak látszólag adtak igazat Schliemannnak. Valóban talált is az Akropolisban, az *agorán* belül őt sírt, és egy hatodikat kívül az agorán, a melyek a bennük lelt kincs nyomán csakugyan királyi síroknak tekintendők. — Ha e sírok valóban azok, melyeket Pausanias látott, csak az a különös, hogy a bennök levő tömérdek érték miként kerülte el a mindig szokásos kifosztást. És ha e sírok mindjárt Pausanias idejében romhalmazok alá temettek, hogyan történt, hogy a romok semmit sem őriztek meg az V. század maradványaiból? Az is ellene szól, hogy Stamatakis úr az erőd ásátása alkalmával az agorán belül bukkant egy hatodik sírra, mely sehogy sem akar a másik öttel Pausaniashoz alkalmazkodni. E sok ellenmondást, úgy véljük, csak az alsó város alaposabb átkutatása szünteti meg.

Akár hogy áll a dolog, akár Klytemnestra áldozatai fekszenek ott, akár más névtelen hősök, nekünk csak az fontos, hogy a lelet tárgyait helyesen keletezzük és rendezzük el művészetök szerint. Ha Hissarlik egyes műtárgyai egyenként semmi pozitív tudáshoz sem juttatnak, s be kell érünk az összesről alkotott általános képpel, úgy Mykenében más útra kell fordulnunk. Az egyes tárgyak pontos megvizsgálása, összehasonlítása számos hasonló leletekkel az egész leletnek meglehetősen jellemzetes és tisztá képét fogja adni.

Amaz érdekes sírelék ismertetésével kezdem, melynek keletkezési korát Schliemann minden elfogadható ok nélkül, Kr. e. a XV. századra teszi. — A díszítést majdnem kizáróan csavarvonalok képezik. (L. I. rajz.) Az emberek ábrázolása a legrégebbi módra vall, és a kevésbé domborodó körvonalakon

I. szám.

belől semmi részlet nincs jelezve. A vállakat szemközt látjuk, a csupasz arcot pedig oldalról, a csipő keskeny, mint ezt az egyiptomi szobrokon is észleljük. Egészen hasonló alkotásokat találunk a bolognai Certosa sírkertben.⁴ E sírelékek az aranytárgyakkal egy szellemre vallanak, annyi különbséggel, hogy ezek

⁴ Arch. Zeitung 1871. p. 7.

már elárulják a mester ügyesebb kezét, míg amazok merőben gyakorlatlan kezek esetlen mintázatai. Az arany- és ékszertárgyak a lelet legfontosabb része, belbecsök maga 60 ezer forintnyi értéket képvisel. Az aranyból szépen dolgozott

2. szám.

3. szám.

melldíszek «pettorali» — díszítése, határozottan ázsiai jellegre vall. A vert munka nagyon szépen van kidolgozva. Ily melldíszeket találtak a Regulini Galatti-féle sírban⁵ Cærében, s egy katoná sírjában Cor-netóban⁶ Palestrinában.

Az arany fejdíszek jobbára pajzsa lakú vert domborodásokkal díszítvék, arany-lemezből készítvék, a mely közepé táján rendszerint három-négyszeresen megszélesedik, szélei pedig végtől végig vékony bronz sodronyra vannak hajtva. (l. 2. sz.)

A Dipylon⁷ mellett fekvő ő s sírokban aranykerekét is leltek, a melyek a halottaknak fejkül szolgálhattak. Számosak az aranygombok. Magvuk fából készült s ezt véséssel díszített arany lemez borítja (l. 3. sz.). Figyelmet érdemlők a rhomb alakúak⁸ minden sarkukon két-három gombocska. A legváltozatosabb ornamentáció azonban a számos arany lapokon látható. A vonal díszítéseken kívül láthatunk levelet, fát, tentahalakat, pillangókat⁹ (l. 4. sz.). Az eddig talált álarczok szintén ázsiai eredetre mutatnak.¹⁰ Ezeken kívül arany edények, serlegek, karpereczek, melltűk, hengerek, övek, levélkeresztek, tűk, gyűrűk, kardmarkolatok, arany lemezzel bevont kardhüvelyek, különböző arany pantallérok állatok, mint galamb, sas, griff, cicádák és sok más, néven nem is nevezhető tárgyak találtattak.

Mindezek stíljét csak negative jellemezhetjük, t. i., hogy nem görög, hanem barbár. Túlnyomó az ó ázsiai jelleg, mely Lenormant szerint, kivált a vésett munkákban, részben phöniciiai, babyloniai, részben chaldeus befolyásra vall. Daczára ennek, épen a fölszámlált tárgyakat kell hazaiaknak tartanunk. Ezt bizonyítják a Mykenében talált mintakövek. Ezek basalt és granit koczák; mind hat oldalukon alakok vannak, melyeknek kinyomatát a tárgyakon

megismerjük. Schliemann úgy vélekedik, hogy ezek segélyével öntötték az ékszereket. Minthogy azonban az öntő-csatornának nyomát sem találjuk rajtok, inkább hiszszük, hogy vert művek előállítására szolgáltak (l. 5. sz.). Az arany tárgya-

⁵ Mus. Greg. I. 82.

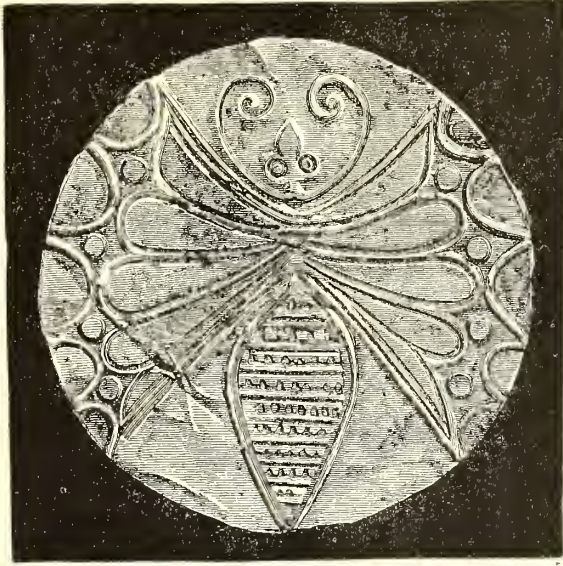
⁶ Mon dell. Inst. X.

⁷ Ann. dell. Inst. 1872. p. 154.

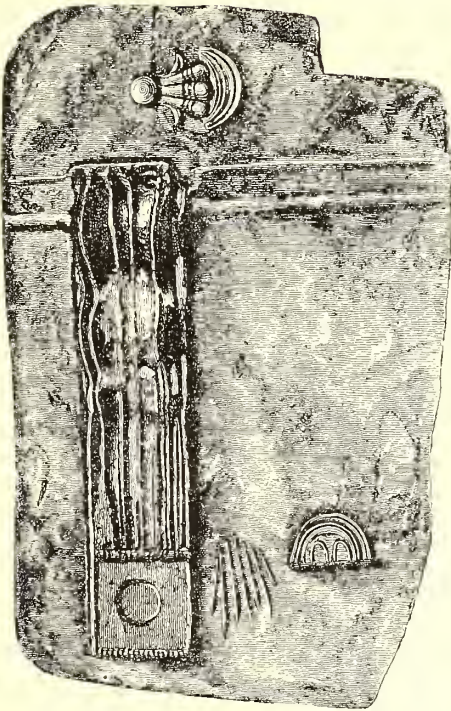
⁸ Schliemann Mykenae no. 377—386.

⁹ Ugyanolyan No. 233—252. A m. nemz. muzeumban 2. szoba 1. szekrényben őriznek két lemezt, melynek díszítése teljesen hasonlít a Schliemannnál 401. szám alattihoz.

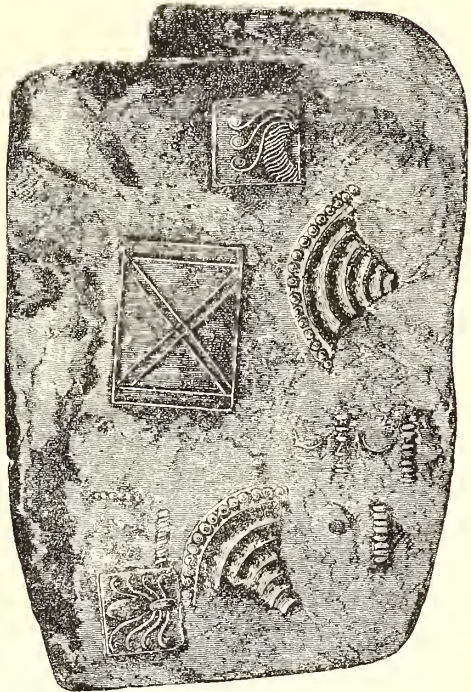
¹⁰ Benndorf: Antike Gesichtshelme und Sepulcral-Masken. Wien. 1878.

4. szám.

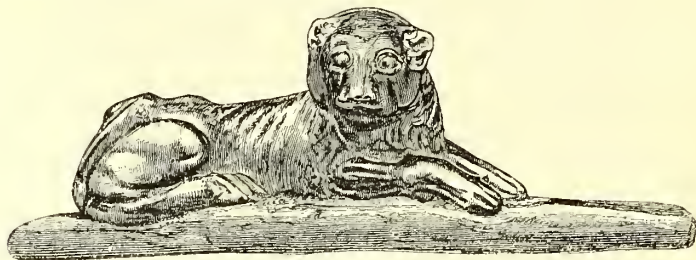

5. a szám.

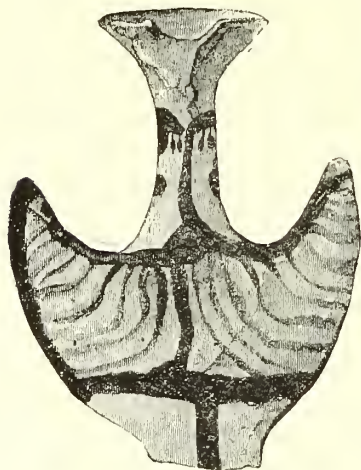
5. b szám.

kon észlelhetjük a kézművesség különféle fokát. Némely durván dolgozottak mellett látunk csinos technikájukat, melyeket csak régi és fejlett styl hozhatott létre: ez itt rendszeren az ó-ázsiai. Alig tévedünk, ha a legszebb darabokat keletről behozottaknak, a durván alkotottakat pedig hazai utánzatoknak tartjuk.

6. szám.

Ily módon észlelhetjük azt is, hogy a keleti befolyás mennyiben adott tápot a hazai utánzásnak, s az kivált az arany vázákon és serlegeken miként törekszik eredetiségre. Merő ázsiai styre vallanak az emberi és állati alakok. Néha ázsiai ott is, hol dombor díszítéseként (l. 6. sz.), akkor is kevert szobrokként, látjuk őket, mint képzelt alakokat, pl. griffek, hippokámpok, sphinxek, máskor oroszlánok, párduczok, galambok és a többi. Gyakran előkerül kétféle állatnak összealkotása, minő a mi czimereinknél is előfordul, s egészen modernbenyomást tesz. Ily alakítások gyakorta fordulnak elő az ázsiai domborműveken cyprusi leletekben, vésett köveken és lykiai érmen-

7. szám.

ken stb.¹¹

A lelt tárgyak közt az aranyból valók sokkal fejlettebb műérzékre vallanak a cserépedényeknél. Ez egyébiránt természetes. A kincsek az akkori művesség legmagasabb fejlettségét mutatják, míg az agyagmű azt a közép-mértéket képviseli, mely minden korra nézve a legjellemzőbb.

A mykenei lelet látszólag legkevésbé jelentékeny, valójában pedig leglényegesebb részéhez: a fazekas művekhez értem.

A mykenei agyagművességben két válfajt különböztethetünk meg, u. m. cserépbálványokat és cserépedényeket. Ama cserép alakok, melyeket Schliemann bálványoknak mond, részben állatfigurák jobbára tehénfejű, részben ember-alakok durva mintázatai, nem ritkán szintén tehénfejűel ékeskedve. Néha a fejhelyén csak hosszú szarvak láthatók, melyek a domborműben két oldalról ábrázolt kebel mellől nőnek ki (l. 7. sz.); olykor meg a félhold symbolikus szarvai.¹² Minden dísz e bálványokon a riktó vörös, vagy fekete festék szabálytalan elmázolásából áll.¹³

A mykenei leletben a bálványok ép oly kevéssé tájékoztatnak, akár csak az aranyművek. Tájékoztatónkül tehát nem marad egyéb hátra, csak a szórva-nyosan talált cserépedény. A tudomány az ősrégi agyagművek díszítése fölött több mint évtizede vitatkozik. Annaira eljutottunk, hogy az ornamentika fejlődését jeles — részben kitünő — alapvető munkák világítják meg Conze-től, Helbig-től, Brunn-tól s másoktól.

A legrégebb decoratió a vonal, mely eredetében a szövés, hímzés és fonásra vihető vissza. A szín merőben hiányzik, a díszítések bekarcolják, részint

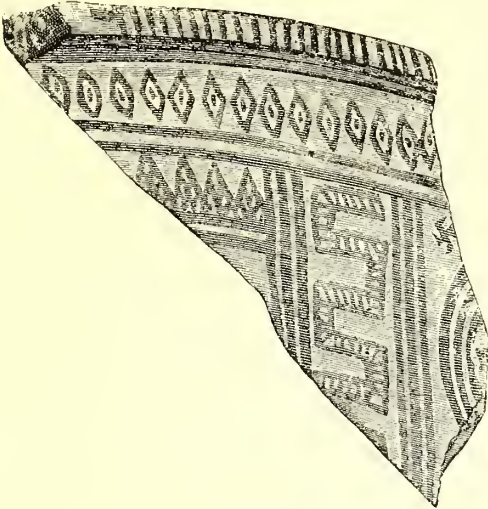
¹¹ Curtius: Ueber Wappengebrauch und Wappenstyl im griech. Alterthum.

¹² Hasonló bálvány látható a m. nemz. muzeumban. Jasi-posban és Tiryusban is találtak uasonlókat.

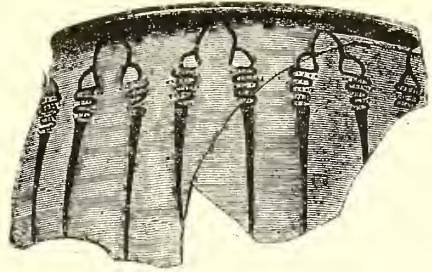
¹³ Schliemann Mykenae. Taf. A. B. C.

egyenes, részint párbuzamosan kanyarodó vonalak. Egy lépés előre egyrészt a színek alkalmazása, a vonaldíszítésre és az állatidomok, ábrázolása csupán vonásokból állítva össze. Ezt a díszítést Conze «őseurópainak» vagy textilem-paisticusnak nevezi. — (l. 8. sz.)

Az érez-technika haladásával az ornamentika különböző motívumokat von a maga körébe, kivált a kör- és csavar-vonalat. Ez eszközölte az idomban a mozgalmasságot, a formát, ez majd hullámossá, teljessé válik (l. 9. sz.). Ez az ősi ázsiai stíl. Növényeket ritkán utánoznak. Évszázadok gyakorlata után e stíl keleten a fejlettség magas fokára jut, s csak aztán kezdi meg a phöníciaiak közvetítésével a Középtenger partjain dívtos stílt kiszorítani. Az ékorbeli leletek, a hová Mykene

8. szám.

9. szám.

is tartozik, éktelen különbséget mutatnak a törekvés és kivitel közt. Míg kivitel a kezdet nehézségeivel küzd, a művész fölöleli a keleti ornamentika minden típusát, sőt teremt maga is, pl. némely tengeri állatok típusait (l. 10. sz.).

10. szám.

Newton e stylt «decoration florale»nak nevezi. E fejlődési korok a historia előtti időre esnek. Krisztus előtt körülbelől az 1000-dik évvel kezdődik keleten a historia kora. Ezt bátran nevezhetjük a zsarnokság idejének. Mindent egy és ugyanazon minta után idomítanak, minden szabad mozgás, minden egyéni el van nyomva, minden fölött a számtani alakiség zsarnokoskodik.

II. sz. m.

E szellem uralkodott a művészetben, e szellem hozza létre az úgynevezett mértani stylt. Ez útát talált Görögországba is (I. 11. sz.). De ott a már ekkor szabadon mozgó szellem, kifejlődött egyéniség legyőzte a keleti formaiságot, és néhány század alatt óriási pályát futott meg célja felé. Minden merevséget, életnélküliséget legyurva, a görög agyagművesség a fekete és vörös figurák archaicus lépcsőin át már az ötödik században eljutott az úgynevezett virágzási korhoz.

A mykenei cserépedények jobbadán a «decoration florale» korából valók.

A sírokban talált edények durvák, jobbára korong nélkül készítvék. Hasonló vázakat találtak Tiriosban, Naupliában, Aeginában, Athenben, Thébában, Rhodoson és Kyprosban.

A díszítés halvány festékekkel, vagy élénkbarna mázzal van festve. A halvány barna, vagy vörös festék közvetlenül az agyagra van mázolva. A díszes cserépedények felületét gyakran fényessé csiszolták, némelyeket világos ibolyaszínnel festettek be, a mikor a csiszolás elmaradt.

Különb munka a fénymázzal festett váza. Ez már korongon készült és keményre ki van égetve. A pattogzó fénymázra gyakran fehér pontokat nyomtak, vagy vonalakat húztak.

Ha még egyszer átpillantjuk az egész leletet, menten szemünkbe ötlök annak nem görög jellege, melyről már az arany tárgyaknál is szólottunk. Épen nem csodálkozunk, hogy e miatt sok archæologus vont a kétségbe e tárgyak görög származását. Figyelmet érdemel Köhler Ulrik minden tekintetben olvasásra méltó munkája,¹⁴ melyben úgy vélekedik, hogy e tárgyak ama doriai törzs reliquiái, a mely egykor Mykenében lakozott. Ludolf Stephani pétervári archæologus közleményei is nagy föltűnést keltettek. Murray úr egész komolyan vitatja, hogy Mykene magaslatain valamikor german törzsek laktak,¹⁵ s az ott lelt tárgyak e tanyázás emlékei. Forchhammer ellenben kétségtelennek állítja e lelet perzsa jellegét, s úgy véli, hogy a tárgyak a plateai csata után zsákmányként jutottak Mykenébe, mely harcban Mykene négy száz emberrel vőn részt.¹⁶

A kultura ősforrásait alig derítjük föl valaha minden kétséget kizáró bizonyossággal, hanem a régiség-tudomány mégis világot vet a népek egymás közti viszonyaira az őskorban. Azon fáradozik, hogy a történelem előcsarnokát, kitágítsa, és hogy a fölburjánzó gáztól megtisztítsa. Ezért tisztelet és hála

¹⁴ Mittheilungen des arch. Inst. in Athen. III. 1.

¹⁵ Academy 15 december 1877.

¹⁶ Mykenae und der Ursprung der mykanischen Funde von dr. Forchhammer. Kiel. 1880.

illeti az oly férfit, mint Schliemann, ki oly önzéstelenül és oly áldozatkészséggel működik közre. Schliemann ásatása nem csak tett a tudomány érdekében, hanem valósággal tudományos tett, a szó legigazabb értelmében.

Diner József.

(IRODALOM.) *Aspelin: Suomalais-ugrilaisen Muinais tutkinnon alkeita. Helsingfors, 1875. 8-r.*

A tudományok közül azokat, melyek mindenkit, a ki a művelt ember nevére igényt tarthatni vél, egyaránt kell, hogy érdekeljenek, világpolgáriásoknak nevezhetnök, ellentétül azoknak, melyek egyes országok, nemzetek fiait szűkebb értelemben kell, hogy érdekeljenek, s melyek ugyanazon oknál fogva egyedül tekinthetők szoros értelemben vett nemzeti tudományoknak. Az *előbbiekhöz sorolhatók*: a vallás, az általános történelmi, az úgynevezett reál vagy kenyértudományok, az utóbbiakhoz: a valamely országnak, avagy nemzetnek: nyelv-művelése, történelme, annak minden segédtudományaival együtt. Ezeknek művelése, tekintve földrészünkön ha nem is mint eddig hiszik vala, egészen rokontalanul állásunkat, de minden esetre egyedül álló, magunkra hagyatottságunkat, *különösen nálunk magyaroknál* minden honfinak annyira kötelessége volna, hogy én részemről még csak azt sem tartom czélhoz vezető helyes intézkedésnek, hogy egyetemünkön a tudori süveg elnyerésére nem kívántatik meg a mind kettőben való egyenlő jártasság, vagy is az, hogy a nyelvész egyszersmind nemzeti történetművelő, viszont ez utóbbi egyszersmind nemzeti nyelv-művelő is legyen; mert a kettő karöltve jár, s mint édes testvérek egyike a másika nélkül sokszor meg sem érthető, nem is említve azon egyoldalúságot, mely rendszeren az e tudományágak csak egyikét művelőkhöz tapadni szokott, a szűk látáskört, mely az ilyeneknek azon arányban szokott osztályrészők lenni, a melyben hazafiasak lenni akarnak, úgy hogy éppen azt érik el, a mitől lehetőségig őrizkedniök állana érdekükben.

A régészet, mint tudomány, testvérei között úgyszólván legijobb, s innen van, hogy közöttök számára eddig a hely sem igen volt tüzetesen kimutatva. Én őt az én, számba vételt nem igen igénylő, nézetemmel a hazai történelem, nagy feladatok megoldására s teljesítésére hivatott *segéd tudományának* tartom, s bár eddig mint mondám, helye, segédtudományi rangja a nemzeti tudományok között nem lévén kimutatva, nem tekintették szorosan vett nemzeti tudománynak s az eddig e téren nálunk tett bűvárlatok inkább az európai mozgalmaknak voltak utánzóí, s jobbára az őskori ember kulturái mozgalmait, fajunkra való különösb tekintet nélkül tárgyazzák vala, — nem hiányoztak mégis egyes nagyon fontos vizsgálatok, melyek nemzetünknek s a fajnak, melyhez tartozunk, az ural-altajinak, régiségeit tartják vala szem előtt, a mely tekintetben az orosz-lán-rész e társulat nagy érdemű elnökét illeti, ki 10 évi nagybecsű tevékenysége alatt nem egy fontos adatot bűvárolt, nem egy részletet ismert föl nagy tudományával részint avarok, részint tisztán pogánykorbeli magyarnak nemcsak, hanem a ki buzgó tevékenységét figyelemmel kísérte, lehetetlen, hogy észre ne vette légyen, mily nagy előszeretettel foglalkozik a hazai régészetnek, (melynek jóformán ő volt a megteremtője), éppen ezen oldalával.

Tudva azt, hogy a régészetnek, ez ifjú tudománynak születéshelye egyenesen éjszakon, különösen a skandináv tudósoknál keresendő, tudva továbbá azt is, hogy nemzetünknek egyetlen egy polgárosult testvér nemzete a szuomi (finn) ezeknek a növendéke, s mint ilyen egyenesen hozzájuk tartozik, nem felesleges egy pillanatot vetnünk finn rokonainkra különösen azon tekintetben, mely szempontból fogják föl, s művelik azok az ősrégészetet?

A 60-as évek vége felé húzamosb ideig tartózkodott volt nálunk egy fiatal finn tulós, derék Aspelin R. J., ősrégészeti tanulmányokat téve a m. n. múzeumnak Európaszerte tekintélyesnek ismert régészeti osztályában. A mily szerény ember, akkor még senki sem gyanította volna, hogy ez a férfi van hivatva hazájában e tudomány atyjává, megállapítójává lenni, a mivé azóta valóban lett, s az 1876-iki régészeti és archæologiai congressuson hazáját már mint ilyen képviselte nálunk.

1875. évben jelent meg ily című műve: *Suomalais-ugrilaisen Muinais tuekinnon alkeita* vagyis magyarul: *A szuomi-ugor régészet elemei. Helsingfors 1875. 8-r.* Ezen elég terjedelmes műben annak szerzője, mint ezt már művének

címe is mutatja s műve előszavában bővebben is kifejti, csak is a finn-ugor népek régészetére terjeszkedve ki, határozottan nemzeti álláspontra helyezkedett.

Tehette ezt a finn tudós annyival inkább, mert erre minden más művelt nép fiánál inkább volt hivatva, azon soha senki által kétségbe nem vont történelmi tényközlésnél fogva, miszerint a finn-ugor népek, melyek egyikének maga a most említett tudós régész is egyik hű és hálás derék fia, egész azon időtől fogva, mióta mostani hazájokban megtelepedve az európai népek tagjává lettek, folyvást azon területen laktak, s így Aspelinnek minden más nemzetbelinél hozzáférhetőbb, közeléb álló volt hozzá azon tudat, hogy azon óriási földterület, mely a keleti tenger és az Uralhegység között elterült vala; melyhez fajunk is tartozik, a finn-ugor népcsalád öröke, ősi lakó helye volt, s ha ma nem az, koránt sem e népek akár szellemi, akár testi csenevészége volt az oka, hanem egy részt azon körülmény, hogy míg késő nem volt, az örökös villongásoknak melyeknek előbb utóbb fel kellett őket emészteni, nem tudtak egy oly elhatározással véget vetni, a milyen volt az oroszoknál a varegoknak az uralkodás elfoglalására való meghívása, a magyar nemzetnél pedig az Árpádháznak a nagyfejedelemségi méltóságra való megválasztása, hogy utóbb e méltóság csaknem egyidejűleg, az oroszoknál császársággá, nálunk apostoli királysággá nőjje ki magát; más részt egy másik körülmény, az t. i. hogy a kereszténység hozzájuk legkésőbb terjedett el, s midőn ez bekövetkezett, a keresztényelve az ősrégi pogány vallás felett nem a meggyőződésre ható okok eredménye, hanem csak a nálók ellenségkép megjelent európai, részint német, részint svéd, részint orosz népek — ezekénél hasonlíthatatlanul tökélyesb fegyvereiknek volt tulajdonítható, nem köszönhető; a keresztység elfogadása a legtöbbször egyértelmű lévén a hódítással, ősi nemzetiségökből, úgyszólván erőszakos kivetkötéssel, más szavakkal; a nemzetihalállal. A közöttök hegemoniát gyakorló kazár és bolgár népszövetségek elenyészttével a mindinkább terjedő orosz birodalomba bele olvadtak, s ma már az egy finn és eszt népet kivéve, részint már is kihaltak, részint kihaltó félben vannak.

Aspelin, művében a rokon népek fennebb jeleztem roppant területre terjedő összes lakhelyeit vizsgálat alá vétvén, a talált tárgyakat, a szerint a mint azokat a kő-, bronz- és vaskor régibb és újabb korszakaiba tartozóknak találta, minden egyes népre nézve lakhelyeit külön-külön csoportosítva tárgyalja. Így a kőkorszakot manut és őszarándszarvas korszakra osztván, a rokon népek lakta területekre nézve az első csoportot *ballitlivánnak*, a másodikat *nyugoti finnek*, a harmadikat *keleti finn-csoportnak* nevezi el, s így tárgyalja sorba egymásután, egyenként ismertetvén a nevezetesebb s jellemzetesebb leleteket.

Mint nem szaktudósnak — hanem egyszerűen régészet-kedvelőnek, a kit az ősrégészet, e nagy fontosságú tudományos kérdések megoldására hivatott szép ifjú tudomány, csak annyiban érdekel közelebbről, a mennyiben lehetetlen összehasonlító nyelvésznak lenni a nélkül, hogy az ember egy kissé régész is ne legyen, a mint csakugyan mind a skandináv, mind az orosz régészek nem mellőzik ott, a hol az magától ajánlkozik, a nyelvészet felvilágosításait, és viszont a nyelvészek sem a régészetét. — mint kedvelőnek nem lehet feladatomban, s ezt a tér sem engedné, hogy az Aspelin ismertette kőkorszakbeli specimeneket ismeressem, azért ezeket mellőzve, csakis egy-két lelet feltárásának olyatán körülményét szakítom ki művéből, mely képes az itt jelenlévő díszes közönségnek is becses figyelmét magára vonni.

Ilyen mindjárt a következő:

Aspelin a kőkorbéli temetkezésekről szólva, egyebek közt így szól, az 1-ső csoportot tárgyalván: Ugy látszik, hogy a holttemek elégetése és azok hamvainak hamvedrekbe gyűjtése és lapos kövekből alakított sírokba való elhelyezése e csoportban a kőkorbéli ottani lakosoknak általános temetkezési módja volt. Azonban kőszeközök más sírokban is találtattak, melyeknek kőkorbéliségét kétségbe vonhatni. Egy temetkező dombban a Windau víze mellett Kúrország kovnoi kormánymegyében egy emberi csontváz mellett kőszekerczét találtak, de már a melléte lévő egy másik dombban nagy lapos kövekből készült sírban hat csontváz fekszik vala, mindegyiknek a nyakában, mintegy nyakékül, vaslánczra fűzve több emberkaponya. Láthatjuk innen, hogy az emberiség a maga gyermekkorában korántsem volt valami szeretetre méltó,

hirtelen haragúak voltak, mint a gyermekek, s hamar elbántak egymással, úgy mint ezek szoktak, a hol ezt gondos szülői felügyelet nem gátolja.

Ugyan e csoportbeli régibb és később korbeli kőtárgyakat tárgyalta közben a kurföldi öböl melletti niddeni leletről szólva, így szól. «A tenger partjától mintegy 800 lépésnyire eső korhadtt földtájékon durva művű cserépdarabok találtattak, ezenkívül 18 kész és 10 félig kész lyukatlan fejsze, 6 kisdud csiszolt kovakő vésű (Haumeissel, Stemmeisen) és durva borostyánkő (merikivi?) darabok s ezek között félig kész durva emberi arczkép.» Ezt itt azért láttam helyén valónak idézni, mert ezelőtt néhány évvel 1876 a Budapesten megtartott VIII. régészeti és anthropol. congressuson egyik elsőrangú tekintélyes tudósunk a kupát mellökhöz szorító szobrokat Spanyolországtól kezdve egész az Uralig, a hol ezek találtaknak, mind a gót ipar terméyeinek állítá azon oknál fogva, mert a népek, melyeknek területein találtaknak, állítólag művészi érzékkel nem bírnak. Ime itt azt látjuk, hogy alakérezkkel még a kőkorszak embere is birt, annyira vele született érzéke ez az emberiségnek; azt mondhatni erre, hogy a kőkorbéli emberiség nemzetiségét nem ismerjük, — s így a most említett emberi arczkép alkotója is gót lehetett, — erre a felelet az, hogy ama roppant területen, melyen mint fentebb említém, ősidőktől a finn-ugor népek laknak vala, — igen számos nőt ábrázoló kőszobrokat találtak, melyek közül annak, melyet Strahlenberg s utána Aspelin is közölt a művében, még eddig megfejthetetlen írás olvasható a hátán, s az annyira nem magában álló tény, hogy valamint a női kőszobroknak, és más ábrázolásoknak, úgy az e vidékeken talált ismeretlen, némelykor igen szép, és szabályos írásnemeknek Oroszországban egész irodalmuk van. Ezeket is mind gót műveknek tartjuk? ha a dolog így áll, valóban ezermesterek voltak, különbek az apostoloknál a kik a számtalan nyelvek tudását tűz nyelvek alakjában egyszerre kapták, mert ezek, a kik valamennyi ismeretlen és ismert, volt, meglévő és leendő népek nyelvét írástudományával együtt ismerték, kellett hogy ezt egyenesen az anyjok méhéből készen hozták légyen a világra.

A fennebbi nézet, mely úgy látszik az európai tudósok ama képtelen előítéletnek lehet a viszhangja, mely szerint az árja és sémi népek egyedül tehetségesek, a turán népek pedig már fajoknál fogva minden műveltség befogadására képtelenek, — a tények logikájánál fogva egyszerűen lehetetlenség.

Ugyan esak e mellett szól a finnöldet és Olonecz területét az Omega tóig magában foglaló II. vagyis az általa nyugoti finn kőkorszaknak nevezett részlet következő helye: «Allatfejekkel díszített kőszközők eddigelő csakis a csoport keleti részén találtaknak u. m. öt Oloneczben és egy hatodik Jáäski egyházközség-területén Dél-Karjalában. Mind nyélnek való lyukkal ellátva. Az olonecziek, melyek közül háromnak a foka medvefővel, a negyediknek pedig szarvasfővel végződik, meglehetősen csúcsos éllel vannak ellátva. Az ötödik, sulyok alakú, szintén medve (vagy talán juh) alakú, de az éle egészen hiányzik. Finnországban is találtak éllel ellátott s a foka végén, medvefővel díszített fejszét. Ily alakú fejszéket máshol még sehol sem fedeztek fel. De az ural-altaji bronzkorban igen is találtak a Káma vize mellett ilyenét bronzszközőket, úgy hogy meglehetősen biztossággal következtethetjük, hogy ezen a kőkorbán szokatlan díszítés módja a házi szközőknek ide visszaesésképen a bronz korbéli csoportból származott által.» Már csak ezekből is láthatni, hogy nem áll azon nézet, hogy az ural-altaji népeknél művészeti alkotások iránt hiányoznék az érzék. A különféle alakok ábrázolása iránti eme fogékonyság által szükségképen föltételezett szép-érezék még jobban nyilatkozik a bronz és vaskor mindkét felében, melyekben a különböző alak-ábrázolások, valóban számosak, a nőt ábrázoló durva művű kőszobrok pedig éppen számtalanok; míg a későbbi vaskorbán már a különböző ékítmények a tökély oly magas fokát érik el, hogy az azon korbán készült csinos ötvösművek közül nem egy még ma is számot tenne, a minthogy volt eset, hogy egy orosz előkelő földesasszony a birtokán talált kiasott ily női arany ékszereket legegyszerűbbnek találta, az ezredéves penésztől megtisztítva, saját ékszeréül alkalmazni. — Már pedig a bronz korról tudva van, hogy e korbán ama vidékeket a finn-ugor népek lakták, s a gótok műiparára talán a velök szomszéd finn-népeket kivéve, kikhez kereskedés útján juthattak e tárgyak, éppenséggel nem szorultak, különösen a mesés gazdagságú hatalmas permiek, a kiket a gót iparnak az övékénél semmivel sem különb tárgyai talán ki sem elégtettek volna.

Megvoltak nekik a magok ötvöseik a mindennapi szükségletek fedezésére, — a kik pedig nagyobb fényt akartak űzni, — azok bizanci és perzsa műveket szereztek magoknak.

Fentebb egy különös nem épen ízletes, s még kevésbé kényelmes nyakékről emlékezem vala, — mely nagyon emlékeztet az amerikai indiánok azon szokására, mely szerint szeretik legyőzött ellenségeik fejét nem levágni, hanem üstökét lenyúzni, s ékesség gyanánt magokra aggatva hordozni. De ezenkívül találunk ennél egyszerűbb ékszereket is, — biz ezek nagyon egyszerűek, s leginkább az állatországból kerültek ki, és pedig különféle vadak, különösen pedig farkasok, medvék, vaddisznók fogait; egyik ily medvefogba, mely a III. csoportbeli vagyis a fentebbi keleti finnöldi területen a jaroszlavi kormány-megyéhez tartozó Danilov város vidékén találtattott, a fog végén lyuk van fúrva és ebbe bronz akasztó illesztve, de azt ha ismerték is (a bronzot), nagy ritkaság lehetett, kívülről behozva; találtak ezen kívül a srokban nyakékül használt kő násfákat és kősöntyüket, ismerték a borostyánkövet is s ékszerekül felhasználták, — valamint készítettek agyagból is primitív gyöngyöket. Biz a mi felfogásunk szerint ezek semmiségek, de az emberiség gyerekkorában a tetszeni vágyás és más szenvedélyek felköltésének ép oly hatalmas eszközei voltak, mint ma a legművészből alkotások. Valószínű, hogy erre a csont is felhasználtatott.

A kőkorszak lakosságának megszokott fegyverei és házi eszközei közül legegyszerűbbek voltak azon czikkok, melyeket a házi ipar fából és csontból állított elő; az elsők természetesen nyomatlanul elenyésztek, — a csontból készültek azonban daczoltak az idő emésztő fogával, s nem egy becses mutaványezikk (specimen) maradt meg meglehetősen épségben; az idő viszontagságival azonban egyedül a kőeszközök daczoltak. Mindkét félebből (kő és csont) következő tárgyak maradtak meg, s illetőleg takartattak föl: u. m. különféle fejszék, balták, szekerczék nyelek nélkül valók, ilyenell ellátottak, ívalakuak, egyenesek, ellenesek, egy végűek, két végűek, üregesek (marok alakúak), lándzsavégek, fenkövek, nyilhegyek, lólábszárból készült vágó és szúró eszközök, árak, különféle czélra szolgáló halcsontok, cserépből készült edények, hamvedrek hálónchezékek stb.; ezekhez a következő kő és csont nemeket használták u. m. palakövet, kovát, serpentint, porphyrt, dioritot, syenitet, quarczot, calcedont. — ezeket a hol a nép Finnországban találja, egészen úgy, mint nálunk mennyköveknek tartja, e nézetet magam is nagy érdeklődéssel hallottam gyerekkoromban falusi iskolatársaimtól, kik erősen bizonyoztak, hogy ily köveket néha lehet a mezőkön és réteken találni, de ritkán. A csonteszközökhöz: ló, jávorszarvas, hód, madár, és csukacsontokat. Primitív dolgok, az igaz, de ne feledjük, hogy a mi annyira tökéletesített különféle műszereik mind csak ezeknek a primitív fejszék és vésűeknek módosításai, tökéletesítései, s még ma is egy pillanatra amazok ezek atyjainak könnyen felismerhetők. Ilyen volt az emberiség műveltsége a maga gyermekkorában, ha ugyan annak mondhatjuk, pedig az volt: műveltség, melynek kivívása talán még több gond, fáradtság és anyagi erő ráfordításába került neki, mint a mai emberiségnek, s semmi okunk sem lehet abban kételkedni, hogy oly emberek a kik azon időkben a megszokott eszközökön és fegyvereken némi hasznos módosítást, tökéletesítést hajtottak végre, a bámulatnak csak oly tárgyai voltak, mint napjainkban a legnevezeteseb találmányok lángeszű kigondolói.

Lássuk most már hogyan használta mindezen eszközöket az őskorbéli emberiség? Legezelszerűbbnek látom e tekintetben közölni azon tudósítást, melyet Aspelin egy mult századbéli orosz író, Kraschennikov, útleírásából közöl, melyben ez a kamcsatkai, még akkor kőkorszakot élt lakosok életmódját igen érdekesen így írja le:

«Talak, teknők, fakéreg edények vagy az ő nyelvökön «csuman-»ok, íme ennyiből áll az egész edénykészletök és házi szükségleteik; a bögrék és teknőkben főzik az ételt, magok és ebcik számára; poharaknak kéregcuprokat használtak, téli utazásaikon szánakat, a nyáriakon pedig hajókat. Erről tehát felesleges is volna többet írni, ha a kamcsatkaik, úgy mint más népek ismerték volna az érczek használatát. De már azt, hogyan tudták vas eszközök nélkül minden dolgaikat megkészíteni, építeni, fűrni, faragni, vájni, vágni, vésni, tüzet élesztetni, hogyan tudták faedényeikben megfőzni az ennivalójukat, s mit használtak ércz helyett? minthogy ezt nem mindenki tudja elképzelni, nem lesz tehát helyén

kívül való ezt itt megbeszélni, annyival inkább, mert ez elbánás-módok nem valami művelt, avagy tanult népnek, hanem egy durva vadnépnek kigondolásai, a mely a számvetésben nem vitte feljebb három számmal. A nyomasztó szükség az, mely ráviszi az embereket az életszükségelei fedezésére szolgáló módok kigondolására!

A kamesatkaiak előbbi érczei, csaknem az oroszok odaérkezteig, a csont és kő valának. Ezekből készítették a fejszéiket, késeiket, lándzsáikat, nyilaikat, áraikat és varrótüiket. Fejszéiket jávoszarvas és czethalcsontokból, jaspiskóból is, ékalakra csinálták s úgy erősítették aztán madzaggal bele a horgas nyélbe. Ezekkel kopácsolták ki a hajóikat, tálaikat, teknőiket stb. de mindezt oly nagy bajjal és idővesztegetéssel, hogy egy hajó kivájása három évbe került, valamint egy nagyobb tálnak elkészítése nem kevesebb mint egy évbe. Ugyanazért a nagy hajók, nagy tálak vagy teknők, melyeket ők a magok nyelvén «homjág»-oknak hívnak vala, oly nagy érték és csudálat tárgyai valának mint nálunk a legdrágább érczanyagból különös nagy művészettel alkotott drága kincs, és annak tulajdonosa méltán büszkélkedhetett vele mint valami ritkasággal, és pedig annyival inkább, mert ily edényben készült egy főzetből senki meg nem vendégelhetett senki mást, minthogy ily alkalmakkor egy ember husz ember részét is megette, a mint alább látni fogjuk. Az ily edényekben a húst és halat megtüzesített kövekkel főzik vala.»

Késeiket zöld, avagy agyagszínű hegyi kristályból éleshegyesre csinálták, mint a lándsahegyet, s fanyélhez kötözgették. Ugyan ily kristályból voltak a nyilaik, lándzsáik, áraik, s ezekkel szoktak még ma is eret vágni. Varróeszközüket czoboly csontból csinálják vala, s azokkal varrják vala nemcsak a ruháikat és lábbelikeiket, hanem egyszersmind azok szegélyeit is nagy ügyességgel.»

«Tűzszerzármaik ezek valának: egy száraz fából készült kis táblácska, melynek széleibe kis lyukak voltak fúrva, azután szintén száraz fából készült kerék rudacska, melyet a lyukakban sodorgatva, tüzet élesztettek. Tapló helyett dörzsölt füvet használtak (ürömtapló?), melyet csóvába téve, rá fújtak, még csak a csóva tüzet nem fogott, ezután a csóvát csóválással meggyújtották.» A lappok Tacitus idejében hazájokban, hol most is lagnak, a Jegestenger tundraiban (fű és csalit borított mocsáros helyek) házi eszközeiket csaknem kizárólag csontból készítették, de később köeszközöket használtak egész a 14-ik századig, mint erről a zolovetzi kolostorban fennmaradt orosz kézirat tudósít, sőt a Finn-orosz-ghoz tartozó lappok még a mult század végén szélére köeszközökkel éltek.

Vessünk most már egy pillantást az ős ember lakására. Aspelin művében nincs emlékezés olyas valami lakóhely-maradványról, mely a svaiczi czölöp-építményekre emlékeztetne, pedig azon a roppant területen a nagy tavak és folyóvizek számosabbak, mint bárhol másutt Európában. De azért a kőkorbán élt emberiség tanya-helyeinek minőségére mégis következtethetni ama nagy érdekű leletből, melyet a Kumbasz folyó torkolatánál Poljakov Sz. szántás közben fedezett föl, s a melyről szóló tudósítás Aspelin művébe is át van véve.

«A homokban és termőföld-rétegben itt csaknem minden előkerült, a mi a kőkorbéli lakosság háztartásában leglényegesb, legnélkülözhetlenebb vala, u. m. fejszék, nyilak, kések (kovakő-szilánk alakúak), vésűk, fenkövek, kovakő-szilánkok, cserépdarabok, s a lakhely maradványai stb. Nehéz biztossággal meghatározni, minő helyzetben voltak eredetileg mind e tárgyak, minthogy a föld azelőtt már igen sokszor volt fölszántva, és a tárgyak legtöbb esetben helyeikből kimozdultak. Mindazáltal a tanyahely maradványaiból mégis azon következtetésre jutottam, hogy a házi eszközök az iszapos homokban maradtak fenn. Ez a tanya-maradvány egy kövekből szerkeztett padlat, mely kétségkívül az őslakosok lakhelyének alapját képezi vala; e padlat egészen oly szerkeztű, mint azok, melyeket a reánk nézve idegen származású éjszaki népek használtak vala későbbi történelmi időkben is, s melyeket a grönlandi és éjszakamerikai eszkimók maig is így csinálnak. E padlat különbféle és különböző szerkeztű kövekből volt összerakva, voltak közöttök vízmosta kerek kövek, sőt szegletesek és gömbölyűek is; egyiknek a hossza $\frac{3}{4}$ arsin, a súlya pedig néhány pudnyi volt, voltak kisebbek is, mint egy negyed arsin hosszúságúak; ezek egymás mellett néhány sorban fekszenek vala agyag ragaszték nélkül, de mivel gondosan voltak egymásba szerkesztve, mint általában a kőkori építményekben, szilárdan együtt maradtak. Felülete síma volt, alakja kerek, területének

másfél méter az átmérője. A szélén egy kődarabot találtak, melynek felső része esiszolt vala; ezt ily alakban feukónek használják vala, melyen a fejszékét s más köszörülendő eszközöket készítették. A kövek közei vagy homokkal, cserépdarabokkal, kovakő-hulladékokkal, vagy szénnel valának kitöltve; néhol találtak benne fenyő- és nyírfa-kérget is. Nyilvánvaló tehát, hogy a lakosok itt készítették házi szerszámaikat, itt raktak tüzet s főzték az ételeiket. A házikó gyaníthatólag fenyű- és nyírfa-kéreggel lehetett fődve; de ez a kőpadlatnál bizonyára terjedelmesb lehetett.»

Ezen alkotmányt így egy szántóföld közepén találták, a hol az kiseddel emelvény alakjában kilátszék vala. Felül termő földréteg volt rajta, mely alatt homok következett, még mélyebben találták meg magát, a kőpadlatot. Láthatni innen, hogy a kőpadlat már megvolt, mielőtt még termőföld képződhetett rajta; a tulajdonosok ez alkotmányt üresen hagyták a homok közepett, mely aztán, úgy lehet, a szél által hajtva, belepte az egészet. Azután elkezdett gyepeledni, majd utóbb fűzfabokrok támadtak rajta, — még utóbb nyír- és fenyűtűk, végre a termőföld rétegei következtek.

Azon időben, midőn az őslakosok éltek, a Kumbasz folyó még közelebb volt az ő házikójukhoz, úgy hogy azok még akkor egészen a folyó partján feküdtek, hol most is csupa homok található. Előbb a folyó a kőalkotmányon fölül folyt, azután a jobb partja felé vette útját, s most mintegy 30 ölnyire van a kőalkotmányhoz s néhány méterrel mélyebben folyik. Nehéz volna megmondani, miért hagyták ők a ama kedves házi tüzhelyet minden házi szerszámostul, melyek a lakosoknak tömördek fáradságába kerültek, s melyeket úgy lehet hasonlíthatatlannal nagyobb becsben tartanak vala, mint napjainkban a legbuzgóbb régész.» Idézi még Aspelin Poljakov művéből, hogy Lusandosero tájékán találtak a homok alatt mintegy 3 méter hosszúságú gondosan rakott kőfalat is e korból.

Ezen a maga nemében egyetlen lakóhely-maradványon kívül többet még eddig ama nagy területen nem fedeztek fel, az egyedüli nyomai a volt lakhelyeknek azon helyek, melyeken kőeszközök gyártattak. Hoikka nevű uri ember Rovaniemiben két helyen akadt kőeszköz-készítő műhely nyomára; huszonhárom részint készen lévő esiszolt és esiszolás közben eltört, részint lepattogatott kőszerszámot gyűjtött össze a Rovaniemiben szokásos fehér kovakőből. A harmadik ily műhely gyaníthatólag a Kauha vize mellett Szalo dombon lehetett, hol anyagúl szintén a kovakő egy másik fajtája szolgált. Kauhavában is találtak félig kész syenitből készült kalapács-fejszét, gyaníthatólag ott is készültek eszközök e ritka kőnemből.

Aspelin, ki Budapesten két ízben fordult meg, s első ízben a magyar nemz. muzeumban több hónapig tanulmányozta az itt őrzött ősrégiségeket, több ízben hivatkozik művében egyes tárgyakra, melyeket az ő vizsgálta területen találtakkal egy vagy más tekintetben szerkezetökre nézve egyezőknek talált, de ezek csak esetleges találkozások, mert a m. n. muzeum régiség-osztályában őrzött kőtárgyak, a dolog természeténél fogva, oly korból származnak, melyben még az éjszaki finn-ugor népekről sem lehet még csak hozzávetőleg is meghatározni, ott laktak-e ama területen, hol őket később a bronzkorban már ott lakóknak találjuk.

Mi azon kérdést illeti, mikor szűnt meg a kőkor? erre nézve Aspelin így szól: «Skandináviában összehasonlító vizsgálatok folytán azon eredményre jutottak, hogy a bronzkor kezdete s illetőleg a kőkorszak megszűnte gyaníthatólag Kr. sz. e. több mint ezer évvel következett be, vagyis napjainkat előzőleg mintegy háromezer évvel. De igen is lehetséges, hogy a kőkor vége ennél is régiebb időre esik.

A bronzkort két korszakra osztja u. m. *nyugotúra*, mely igen kevés maradványából észlelhető, s a talált tárgyak alakjaira nézve a nyugot-európaihoz (góthoz) esatlakozik, és *ural altaúra*, mely az ő buvárolta terület keleti, vagyis Uralon túli töröktatár népek lakta részén a talált tárgyakkal az első csoporttól lényegesen különböző alakjánál fogva egészen önálló csoportot képezve, nyilvánul.

Nem lehetvén czélom az Aspelin művében fölmutatott két csoportbeli mutatvány-példákat tüzetesen fölmutatni, föladatombhoz képest, miszerint a tisztelt társulat tagjai figyelmét főleg egy velünk közel rokon nép, a permiek tekintélyes műveltségére, kereskedelmére és hatalmára irányozzam, az első csoportra, — mely a szorosb értelemben vett (szuomi) finnség régészeti maradványaival foglalkozik, éppen nem, s csakis a másodikra terjeszkedem ki, — itt sem fogom az egyes mutatvány-darabokat (specimeneket) tüzetesen ismertetni, hanem csakis általános vonásokban mondani él egyetmást. Erre vonatkozólag így szól Aspelin mindjárt művének az ural-altaji bronzkort tárgyazó fejezete kezdetén:

«Ama, keletről a Bajkal-tó partjaitól nyugotra, a Volga mellékeig terjedő hatalmas bronz csoport, melyről itt szólani fogunk, a tudós világ előtt mindez ideig meglehetősen ismeretlen.»

Leghatalmasban nyilvánul a keleti bronzműveltség a Jeniszei forrásánál, a régiségmaradványairól híres minuszinski kerületben, melynek azon őskorbeli temetői I. Péter idejétől fogva úgyszólván valamennyi tudós utazók figyelmét fölköltötték. Sajnos, hogy e temetőkről szóló tudósítások egymással nagyon ellenkezők, a minek több oka van. Először is ez utazóknak nem volt főcéljuk a régiségbuvárlat, s még kevésbé készültek ahhoz elő kellően. Az első, a ki e téren beható tudományos vizsgálatokat tett, a világhírű nagy tudományú finn nyelvész és régész Castrén volt, ki ott a 40-es években Regulinkkal egyidejűleg utazott, s buvárlatait egészen úgy mint Reguly is, a nemzeti tudományosság érdekében intézte ama vidékeken; de mielőtt régészeti buvárlatai eredményét közzé tehetné volna, egészen úgy mint Reguly, kora halál véget vetett életének. Másodszor a nyugot-sziberiai ősrégi sírok, még mielőtt a tudományos utazások ama vidékeken megkezdődtek volna, már az orosz kincsesók által mind földültek és kifosztattak, különösen a XVII. század folyamában.

Az ős sírok eme nevezetes fosztogatása, melyről Szlovsov nevű orosz író szenteskedve azt véli, hogy az csak a mongoloknak Oroszországban való rablásaik megérdemelt büntetése volt, külön előadásra volna érdemes. Erről csak annyit említünk ezuttal, hogy az rendes életmód gyanánt üzetett, s mindaddig így vala, míg csak a sírok meg nem szűntek a kincsesókat táplálni, s az altaji aranybányák, melyeket az u. n. csüd bányák nyomain egyidejűleg szintén erősen kutattak, az arany-szomjazásnak új zsákmánylási forrásokat nem nyitottak. Ily sírfosztogatással a valódi szibériai lakosság soha sem foglalkozott. Ellenkezőleg Gmelin és más utazók tudósításai szerint mindig nagy bűnnek tartják vala a megholtak nyugalmaát zavarni s különösen a kirgizek gyakran üzőbe vették az orosz kincsesókat, úgy hogy azután kénytelenek voltak 200—300 emberről seregekben indulni rabló útjaikra. A sírok fosztogatása annyira megszokottá vált, hogy Sziberiának első orosz települői a vidék sírbeli gazdagságát letelepedésök föltételül tekintik vala. A sír-arany és ezüst legnevezetesb vásárhelye Kvasznojarszk vala, és ez árucikk oly nagy bőségben gyűlt ott össze, hogy vala idő, midőn egy arany zolotnikért nem adtak többet 90, sőt 50 kopékánál. Nyugoti Sziberiában pedig az 1832-ki évi vásárokon (jármárk) szintén a sír-arany, és ezüst voltak a legnevezetesb árucikkek. Müller P. F., ki 1734—44. időközben utazott Sziberiában, még sok ily aranyásót talált életben, de úgy véli, hogy ez időtájban a kincsesás életnem gyanánt nem üzetett már, mivelhogy a kincsen gazdag sírok már mind ki voltak fosztva. Ugyanis a kincskeresők e munkanembe annyira beletanultak, hogy csupán a sírok külalakjából is legott tudták, mely sírok újak, melyek régibb fajtájuk, melyek gazdagok, melyek szegények. Strahlenberg tudósítása szerint e sír-rablásokban a magasb kormánytisztviselők is részt vettek. (Csodálkozzék aztán valaki az Oroszországban napirenden lévő nagyszerű orzásekon! kár volt őket részaloktatni. . .) Dr. Radlov szóbeli tudósítása szerint a síroknak mintegy 90 százaléka van így feldúlva.»

Hogy a dologról lehető tiszta képet alkothassunk magunknak, tudnunk kell, hogy Radlov tudósítása szerint, ki a Jeniszei folyam partjain, továbbá Abakán és a Jusz folyam melléki pusztákon, a keleti Altai, Baschkus, Uruszul és a Tsuja mellékein fekvő eme sírokat igen jól ismeri; temető helyek csaknem szakadatlan sorban nyúlnak el a most említett folyóvizek mentében, s egy valamikor rendkívül sűrű lakosság hosszas ottani tartózkodását tanúsítják. Ismét Gmelin, ki e sírokat öt csoportra osztja, azt mondja, hogy igen számosak a Jeniszei Tessz nevű mellékfolyója partjain, s találni őket egész a Silka balpart-

jaíg (Nertschinszk). Ismét Pallas a Jeniszei balpartján mondja őket legszámosbakknak, s ugyanazokat, a Jeniszei és Irdis folyamok között, két csoportra osztja, melyek közül második csoportbeliek a Bajkal-tó innenső partjain is nagy számmal találhatóak (l. Pallas Reflexions sur les anciens travaux des mines qu'on trouve en Sibirie et sur les rapports avec ceux de Hongrie, qui se distinguent des travaux romains. Nova Acta Acad. Sc. Imp. Petrap. pro Anno 1870. Pars poster. 53—54. l. Академич. извѣстія. IV. 1780. (Vajjon őseink nemcsak ötvösöket, hanem bányászokat is hoztak volna magokkal? a dolog nagyon megérdemelné a szakértők összehasonlító e nembeli vizsgálatait.) Ismét Spasszky az altáji és Szaján-hegyek vidékein, úgyszintén az Ob és Jeniszei forrásainál mondja őket találatóknak. — Castrén maga részéről így szól: «Az én erős meggyőződésem az, hogy a régi csúd sírok helyzetetésében, fekvés-irányában, terjedelmében, külalakjában valamint belsejében, semmi okunk sem lehet ama feltevésre, mintha e sírok külön népek temetkezései volnának.» Legfeljebb azt engedi meg, hogy közülök némelyek sokkal későbbi időkből valók. Azután a minuszinszki kerületbeli sírhalmokról így szól:

«E síkságot a természet csak oly rónának és símának alkotta, mint minden más síkságot, de az emberek egészen más alakot adtak neki. A síkságot temetkező helylyé alakították át, nagy dombokat raktak rája, a dombokat pedig körülrakták lehető nagy kövekkel. Úgy mondják, hogy mindezt a csúdok csinálták, s ugyanazért mind a műveltek, mind a műveletlenek e halmokat «csúdhalmoknak» vagy csúd síroknak nevezik.» (Mint a m. n. muzeumi régiségőr Hampel úrtól értém, Szabolcsmegyében a «kurgán» szó még maig is ismeretes a magyar népnél, — de még ismeretes ennél az országszerte használt «kúnhalom» elnevezés; ennek az oroszországi «csúdhalom» szóval való egybevetése azért érdekes, mert ebből az látszik, hogy a kúnok csakugyan különböző nemzetiségű nép voltak a magyartól, és a dombszerű temetők ezeknél voltak divatban eredetileg.)

A most említett halmok ritkán találhatóak hegyeken és dombokon, hanem igen is számosan róna-síkságokon, tavak és folyók közelében. Alakjukra nézve négyszögletűek, némelyek négyszög, de közönségesen hossz-négyszög alakúak. Némelyek a földdel egyenlő símaságúak, mások közepett be vannak horpadva, de a legtöbb mégis 1 vagy 2 lábnyira kiáll a földből; de találhatóak másfél saschen magasságúak is. Ezeknek hossza 2, 3, egész 20—30 saschen közt változik, és a szélességök is változó. A halmokat mindenfelül kőfal környezi, mely néhol beomlott s földdel van borítva, de közönségesen néhány ujjnyira kiáll a földből. Ugyanigy a halmokon átvonuló falak a sírokat több részre osztják. A falak közönségesen palaköböl valók, némelykor fekete kőnemből is.

«Mikor a sírhalomnak alakja egyenközű (parallelogram) irányú, annak végei éjszak-nyugat- és dél-keletre néznek. A négyszög- és minden derékszög-alakúak átmetszése pedig meglehetősen szigorral éjszak- és délre, kelet- és nyugotra. A legtöbb sírhalom körül kisebb vagy nagyobb számú jókora nagy köveket látni, melyek a sírhalomnak mind szögleiteibe, mind széle-hosszában vannak beültetve. Némelyek csak néhány ujjnyira, mások többre, sőt 1—5 könyöknyire (róf) is kiállanak a föld színén. Rendszerint palaköböl vannak, és némelykor oldallapjaikkal, sokszor pedig széleikkel vannak a sírhalomhoz helyezve. Bárha ezek a kövek igen különböző módon vannak alakítva, mindazáltal a felső végök a legtöbbben csúcsos. Sok van háromszögű is, másokban durva fej- és válltő-rajzokat vehetni észre. A szagaiszki síkságon azelőtt egy kő áll vala, melyen egy emberi alak fölvelé volt kifaragva, most azonban a sírhalom föl van dülva s a szobor felborítva. Ehhez közel egy női alak volt lapos kővön kifaragva. Ez is fel van dülva. Ismeretes, hogy néhány ily sírhalom-köre írásszerű jegyek vannak rajzolva.»

«Valamennyi csúd sírhalomnak, melyeket felbonték,» folytatja Castrén, «igen egyforma volt az elrendezése. A felső földréteg eltávolítása után, majdnem mindig, kivált a sír közepén kőtörmeléklet találtam. Gyakran találtattak a törmeléknel valamivel följebb csontvázak is, melyek közül némelyek nagyon késő korbeliek valának. A törmelék alatt majdnem mindenkor reves fát, lovak, juhok és emberek csontjait, összetörött agyag-edényeket stb. találtam, de egész emberi csontvázat igen ritkán. Úgy látszik, hogy talán a kő sokasága tördelte össze az elmállásnak indult csontokat. A halom oldalánál vagy épen nem voltak kőtörmeléklet, vagy pedig igen kevés. Ott a csontvázak is jobban fenn maradtak. Rendesen minden sírhalomban több (4—12) többé-kevésbé jó állapotban maradt

emberi csontváz találtatik vala. Láthatólag mindig fa- vagy kőkoporsókba valának elhelyezve, ámbár a fakoporsók már legnagyobb részt elrothadtak, a kőkoporsók pedig szintén vagy eltűntek vagy szétmállottak. A legtöbb helyen két-két csontvázat találtam ugyanegy sírhalmomban, egészen egymás mellett. Minthogy a csontvázak egyike gyakran valamennyire rendetlenségbe van hozva és igen megromlódva, azért innen azt lehet következtetni, hogy e sír ujonnan fölyítettott az elhalt férj nejének eltakarítása végett. A testeket vagy hátukon, vagy oldalukon fekvé találtam, s azt vettem észre, hogy az oldalukon fekvők közönségesen régiebbek mint az első és legtöbbnyire a sír közepén vannak elhelyezve. A testek mindnyájan keresztben nyugosznak olyképen, hogy a holtak s különösen az oldalukon nyugvók szeméi nap kelte felé vannak fordítva. A körül fekvő földszínehez képest a testek többnyire arschin mélységben taláttanak.»

Feltűnő, hogy Castrén koránt sem panaszkodik mint Radlov, arról, mintha az ő fölásta sírok ő előtte már föl lettek volna dűlva és kifosztva, hanem az azokban találtott rendetlenségnek más megfejtését találja. Meglehet, hogy a kincskeresők e bronzkori sírokat annyira szegényeknek találják vala, hogy nagyobb részök megmaradt a maga eredeti állapotában. Erre mutatnak némely a sírok rablását tárgyazó kútforrások is. Így beszéli Gmelin némely sírokról, melyeket ő törmelék-halmoknak nevezve külön csoportosít, s az Abakan mellékén Taszkir tájékán igen szaporáknak mond, hogy az ottani lakosok kicsinylőleg lenézik őket, mivelhogy egyéb nincs bennök, mint réz lándzsa-hegyek és ütő-eszközök, meg apró olvasztó fazék alakjára készített agyag-edények; csakis itt-ott van a csontváz feje kisedel vékonyka aranylemezekkel beborítva. (A gazdagabb sírhalmokban a csontvázak több négyszögletű aranylemezekbe voltak begöngyölve, szintűgy a csontváz feje is ily aranylemezekkel volt letakarva.)

A sírok belső elrendeléséről egyes tudósok kissé eltérő tudósításokat adnak. Radlov szerint a sírgödörök $1\frac{1}{2}$ —3 saschen-nyi mélységűek s legnagyobb részt hossz-négyszög közepén taláttanak. Szélességök mintegy harmadrésze a hosszuknak, a sírgödörök hossza pedig csak $2\frac{1}{2}$ —3 saschen-nyi. Azon vagy földszinti, vagy felhantolt sírokban, melyekben tíz fölálló követ talált, négyet-négyet mindkét oldalt, s így a négyszög végében hármat, a két középső oldalkő a sírgödör szélességét látszot mutatni. A sírverem alja vagy csupán le van dömöczkölve, vagy vékony kőlapokkal van kipadolva. Ebbe bocsátották le nyugalomra a holttesteket fejfelé kelet felé. A ki nem mozdított csontváz feje kissé félreáll, a kezek oldalvást egyenes irányban, a hüvelyk-ujjak fölfelé fordítva. Mintegy négy hüvelyknyire a fejtől éjszakra egy agyag-edény. A holttestemék, melyek közül minden sírhalmomban több taláttatik — egy Jús folyammelléki nagy halomban huszonhárom, — láthatólag férfiak, nők és gyerekek, vagy vastag faréteggel, vagy nagy lapos kövekkel takartattak be, maga a sír-üreg egészen betöltetett kövekkel, végre az egész sírhalom vagy földréteggel vagy földhalommal takartaték be. A Jús-folyó mellékén egy nagy sírgödör mellett egy kisebbet talált. Mindkét üreg széles kőlapokkal volt betakarva.

Pallas, ki az e vidéki bronzkori sírokat két csoportra osztja, igen érdekesen írja le a második csoportbeli sírokat.

«Ezekre, a terjedelmök- és magasságokra nézve különböző halmokra, a földet a síkság fölszínéről hordták össze, mert a környéken földkiemelésnek semmi nyoma nem látszik. Néhány halom tövébe nagy kőlapok vannak a földbe ültetve, melyek a halmot köröskörül beszegik. Ezek között találkoznak, de ritkábban, oly nagyobb kövek is, melyen emberi arcféle van kifaragva, vagy különféle jegyek avagy különféle ábrázolások vannak rajzolva. A halmok a földből 2 vagy 3, sőt néha 4 vagy 5 könyöknyire (róf) is kiállanak 60—150 lábnyi terjedelemben. A sírhalom alatt hol egy, hol több, sokszor meglehetősen ép üreget találni vörös fenyőfából olyképen építve, mint az orosz falvak kunyhóiban szokás, s ugyancsak vörös fenyő-deszkákkal befödve, melyek ezen kívül kéreggel is be vannak borítva. Tudva van, hogy e két növényanyag évszázadon át romlatlanul marad, és nem egy könnyen tudtak volna ez ős lakosok jobb fedélananyagot választani oly időben, midőn még a követ faragni és belőle tartós épületet rakni nem tudtak az emberek; holott a követ nem kellett volna messzire keresniök azon vidékeken, hol e sírhalmok taláttanak, a minthogy néha e fa-építményeken kőlapok vannak fedél helyett. Gyakran találni bennök bronzcizfrátokkal ékített kőkoporsókat, melyekben, úgy látszik, hogy az eltemetett

holttestek feküdtek, s melyekben egyéb ékítmények, mint durva mívű övesatok, melyek különböző vadállatokat ábrázolnak, azt látszanak bizonyítani, hogy a lakosok vadásznép voltak. Hanem az bizonyos, hogy az e csoportbeli sírokból, néhány apró arany tárgyon, és különösen meglehetősen sok vékony aranylemezen kívül szerfölött sok réz- vagy bronz-eszközök és szerszámok találhatók. Ezeknek réz- és aranyműveik (melyekből a szentpétervári tud. Akademiában meglehetősen nagy számú gyűjtemény őriztetik) alakjokra nézve oly sajátosságok, oly durva mívűek s oly tömegesen találhatók mindezen sírokból, hogy kétséget kizárólag azt kell következtetni, hogy ama népnek, mely e tárgyakat temetkezéseihez is oly környedén tudta vesztegetni, e termények előteremtése végett bírnia kellett a szükséges eszközökkel és iparral is, mert még a legszegényebb sírok is majd soha sincsenek a most említett ércanyagból való tárgyak nélkül, a nagyobbak pedig épen dúsgazdagok voltak aranylemezekben, melyek aztán a kincskeresőket oly igen csábították» stb.

A sírok oszlopairól Castrén ezeket mondja: «Hibázás félelme nélkül megállapíthatjuk, hogy minden sír annyi testet tartalmazott, a hány felálló kő volt körülötte, A sírkő a szibériaiaknál magát az elhunytat jelképezi, s annak még aztán áldoztak is.»

Ugyaníly sírhalmok szakadatlan sora találhatók a Jeniszei kezdetétől kezdve az Ob, Irsis, a Tobol és ezek mellékfolyói éjszak-nyugoti és nyugoti vidékeim, egész fel az Uralig.

A bronzkori műveltség sírjainak ugyanezen külső ismertető jeleit őrizte meg, úgy látszik, annak egyik déli elágazása is.

Ugyanis a kirgizek legdélibbre fekvő pusztáin itt-ott a sírhalmokon ugyanoly alakú kőből faragott oszlopokat láthatni, mint a Jeniszei mellett. Főltalálhatók ezek ezenkívül feljebb hatolva az Aral-tó és Kaspi tenger éjszaki oldalán, a Kaukazi hegység éjszaki felén a Kuma folyó mellett, végre számosan jelentkeznek még déli Oroszországban egész az odesszai kerületig, sőt ritkábban egész Galicziáig. Éjszakra fölnyúlnak egész a Szamara, Szaratov, Harkov, Kurszk és Minszk kormánymegyék területére, végre éjszaknyugotra egész Kališ kormánymegyéig. Uvarow gróf, a ki e részben meglehetősen teljes adatokat gyűjtött, utolján így szól:

«Mindezen elmondottakból látható, hogy azon emberi szobrok, mind a szibériaiak, mind az európaiak ugyanazon nép sajátjai, mely azon vidéket lakta vala, hol e szobrok (kő-asszonyok) találhatók. A létező adatok segítségével könnyen meghatározhatjuk azon területet, melyen ama nép tanyázik vala. Legrégibb időben a minuszinski kerületben a Jeniszei és Tom folyók kezdeténél, továbbá a szagaiszki pusztákra egész az Altai hegy hátáig (Falk, Spassky, Kostrow, Pallas) de csakhamar áradatkint előzönlötte a mostani Oroszország déli részét egész Kjevig éjszakra, és Kališ kormánymegyéig és Galicziáig nyugaton. De Közép-Ázsiából lett kirajzása után többé vissza nem tért, mert a szibériai kőszobrok közt nem találni más, mint a legdurvább mívűeket, s az öltözképekben sem lehet nagyobb haladásnak nyomaint fölfedezni.»

Ezután így folytatja Aspelin: «Eme körülmény kényszerít bennünket, hogy egy futólagos pillantást vessünk a dél-oroszországi ősrégi maradványokra. Ama szoborművekkel ellátott sírhalmok, melyekből azonban nem igen sok van megvizsgálva, meglehetősen különböző időkből látszanak származni. Egyikben két-élű, tóralakú vékony bronz szűrő-eszközt találtak. Ily bronzécek és török néhány Dón melléki sírokból ismertettek. Ezek nyilván különböznek az ural-altai bronzkor alakjaitól, valamint némely más Dél-Oroszországban talált bronzkori nyomok is. Csakis a nagy bronz eszközök mindkét csoportban egyezők. Mindazáltal a kőszobrokkal ellátott sírok a vaskorból valók, az ott talált görög pénzekből ítélve, mintegy a IV. századból Kr. sz. e. Az ez időbeli vaskorszaki alakok, kardmarkolatok és az állatországból kölcsönzött díszítmények, hegyi bakok, jávorszarvasok stb., úgyszintén a temetkezések és azoknak aranyban való dúsgazdagsága nagy egyezést mutatnak a szibériai bronzkorral, de már azt, hogy nemzeti rokonságot, avagy egy messze kihatású műveltségi kútforrást bizonyít-e mindez, bajos volna megmondani. Eichwald a talált alakokat egymással összehasonlította és a csúdotokat, szkythákat és finn-ugor (török-tatár és finn-ugor) népeket a maga élénk képzelő tehetségével egységes egészszé egyesítve, úgy találta, hogy valamikor egy hatalmas világot alkottak vala.

Ebben Aspelin tulzást lát, de nincs benne semmi túlzás; maga a finn nyelv, e nyelvnek szerkezetét tekintve, sok tekintetben közelebb áll a török-tatárhoz semmint a magyar.* Említést érdemel, hogy a szythák Herodot szerint mintegy a 630. év táján K. sz. e. költöztek Európába, s hogy a masszegeták a Kaspi-tenger északi oldalán még az ő idejében is (450) a bronzkorban élnek vala. Vajon ezek a bronzkorban szokatlan alakok a Fekete-tenger partjain a szkythák eredeti ősműveltségének nyomai-e, avagy talán egy a szkythákat megelőzőtt érczekkel bánni tudó ősnép egykori ottani tartózkodását bizonyítanak? A Kaukasz hegység északi oldalán talált későbbkori szobrok, melyeken eddig megfejtetlen írást és keresztjegyeket láthatni, úgy vélik, hogy mintegy a IV-ik századból valók Kr. sz. u., midőn a keresztény vallás a Kaukazon elterjedett.

Az általa Scythiának nevezett vidékekre tett eme kitérés után így folytatja Aspelin az Uralon túli nagy terület régészeti tárgyalását:

«Ugy látszik, hogy a bányászat főfoglalkozása volt a népnek. Az Altai és Szaján hegységekben, valamint innen kezdve az Ural folyam partjaiig, úgyszintén továbbad is a Volga és a Káma folyamok mellékein, számnélküli bányák találtak. Ezek láthatólag mind a legtávolabbi bronzkorból valók, minthogy bennök csakis réz- és kőszerszámok találtak. A mostaniakhoz hasonlítva, e bányák csekély mélységűek, csakis 5—7, néha 10 orosz ölnyiek. Allványokúl gyakran használtak faállványokat, melyek azonban sokszor csaltak. Tanúsítják ezt a szegény bányászoknak az ércanyag kiszállítása végett bőrtáskákkal és bányász-szerszámokkal ellátott számos csontváza, a kiket nyilván hegyomlás temetett oda.

Velők talált szerszámai: rézből, dioritból, vagy más kőből készült bányász-csákányok, ékek, négyzetletű vagy kerek kalapácsok valának. Az urali bányákban gyakran találnak ezenkívül horgasalakú bronzécsket is. Az ércanyagot nagy agyagüstökben olvasztják vala, s az ezek mellett talált agyagsövek kétségkívül a fuvóeszköz részei. Az uralhegyi csúdbányák Spassky szerint az altaiakhoz hasonlítva, sokkal előhaladottabbak, vagyis mesterségesebbek, a honnan később korbelieknek tartlatok. E bányák és ércvolvasztó helyek különösen számokas az Ural folyam nyugoti partjain, a Diome, Isjak, Tetjár és Ik folyók mellékein a Begarjak és Poldevnaja keleti felén, a Bielaja, Diom és Kargagol nyugoti részén, a Csuszovaja és Isszet folyók eredeténél a Szoszva forrásainál, és a Vágrán folyó partján a bohuszlovszki kerületben. Szavvaitov szóbeli értesítése szerint a Vologda kormánymege keleti részén szintén vannak. A bányaművelés czélja főleg a réz és arany volt, néha de csak később ezüst is. Bárha valamennyi nevezetesb orosz bánya a történetesen fölfedezett eme ősrégi bányák nyomán keletkezett, mégis nevezetes, hogy a mint mondják, azok mindig kővel és földdel voltak betakarva, mintha csak ez ősz bányász nép a közelgő ellenség elől akarta volna elrejteni gazdagsága kútforrásait. S csakugyan legalább az Altai hegységben talán másfél ezred évig voltak feledékenységbé merülve, míg az orosz bányászat megkezdődött.

Itt Aspelin a talált tárgyakat lelhelyeik szerint tüzetesen tárgyalja, melyekből én azonban csak a nevezetesbek közül egyet-kettőt, fogok ismertetni a többieket pedig csak egyszerűen megemlítem.

Ilyen mindjárt Kosztroma kormánymegebéli Turovszkoj faluban Galits-Merszk város közelében tett lelet. A nevezett falu magas dombon fekszik, melynek lábában folyik a Galitskájá nevű tóba szakadó Liksinka folyó. A malomhoz vezető út kiigazítása közben ugyanott a folyó partján nagy agyagedényt találtak, mely egészen tele volt érc eszközökkel. A mint az edényt ki akarták ásni, az ásótól ütést kapott, széttört, s a tárgyak egy része a folyóba esett. Megmaradtak ezek: egy rézből öntött bálványszoborka, s a fejrésze egy csaknem egészen hasonlóknak; egy rozsdás rézkés, melynek nyele nyitott szájú kigyó- vagy sárkány-fejben végződik; kised réz állatszoborka, egy nagy réz karika, kised réz eszköz; néhány különös alakú ezüst eszköz; és az agyagedény darabjai.

* О чудесныхъ коняхъ. зап. Арх. Общ. IX: 169—370 és Ueber die Säuge-thier-Fauna der neueren Molasse des südlichen Russlands und die sich an die Molasse anschliessende vorhistorische Zeit der Erde. Bull. de la Soc. Imp des Naturalistes de Mcscou 1860. No. IV. 405—487.

Mind-e tárgyak a bronzkor végéről valók, s arra vallanak, hogy ily bálványokat a bronzkorban használtak vala.

Érdekes a mit a bronzkori emberiség írás- és rajz-tudásáról mond, erre nézve így szól:

Már előbb is említők, hogy a Jeniszei mellékén találtató függőleges köveken néha rajzok is láthatók. Radlov azt mondja, hogy némely ily sírkő-rajzok embereket és állatokat ábrázolnak, s ilyenkor nagyon emlékeztetnek a varázsdobokra. Másokban a nap, hold, fák, álló, leeső és lovagló emberek (talán valami esemény) ábrázoltatnak; ismét más rajzokon nyilván az elhunyt nagy vagyonossága. Ezenkívül néhány sírkövön szabályos írás is látható, a milyent talált vala Strahlenberg is egy ily sírból származó tükrön. Ily megfjejtetlen, de egyféle írást, melyben hasztalanul igyekeznek vala a germán run írás nyomait fölfedezni, tudtomra a minuszinszki kerületen kívül még sehol sem találtak. Ellenben a sírköveken talált képábrázolások a folyók partjait képező kősziklákon is találtatnak. Kosztrov herczegtől nyert tudósítás szerint, ugyanő már 1857-ben a Jeniszei, Abakan és Tuba mellékéin több mint 45 köfelíratot ismert, ezekbe nyilván a sírköveken lévőket is bele számítva.

De ezen vésés által készített ábrázolásokon kívül vannak még más olyanok is, melyek le nem menő vörös festékekkel vannak előállítva. Ezek azonban az előbbi ábrázolásoktól abban különböznek, hogy ámbár néhány ily képen szintén találtatnak emberek és állatok képei ábrázolva, mindazáltal leginkább mindenféle marha-bélyegjelek, nagyobbbrészt függőleges vonásúak, néha pedig kerekalakúak találtatnak rajtuk.

Ez ábrázolásoknak nevezetes mellékdarabjai az éjszaki Ural vidékein találtatnak. A Tagil folyó partján 60 versznyi út hosszában hét kőszikla találtatik, melyeken ily piros festékekkel frott ábrázolások láthatók, kettején ember és állatképek is. Strahlenberg Nagy Perm-ben is talált Tserdyn vidékén piros festésű kőábrázolásokat, melyeken igen sokféle sütőbélyegjelek láthatók, s különféle állatok képei. Ezen egyszerű ábrázolásoktól észrevehetően különböznek a szintén piros festékekkel írott csudálatos ábrázolások; melyek az Irbit folyó partján egy u. n. felíratos kövön találtatnak. A népmonda azt tartja rólok, hogy azok az ott elesett csüd fejedelen: vérével írtak, a ki maga is lovastúl a kő alá van temetve. Még kevésbbé lehet találni mellékdarabját ama gyönyörű és nyilván szabályos írásnak, melyet Strahlenberg a Pišma folyó partjáról közölt vala.

Az Abakán és Buchtarma folyók partjain találtatik ezenkívül szabályos piros írás is, melynek a sorai fölülről lefelé mennek. Habár e köfelíratok tartalma még eddig nincs megfjejtve, mégis biztosan ismertettek azok fel ujjur írásnak.

Találtak pedig a bronzkori sírhalmokban következő tárgyakat: *cselteket*, melyek itt oly gyakoriak mint nyugoti Európában, de alakjukra nézve nagyon különböznek ezektől, *töröket*, ezek keleten egészen oly általánosak, mint a nyugoti bronzműveltség idején a kardok, melyek kétségkívül az őseredetibb törökből nőtték ki magokat. *Késeket*, ezeket nyelestül élestül öntve készítették, többnyire sarló alakúra, ámbár egyenesek is találtatnak. Igen sajtáságos *vágószerszámokat*, egy a nyél befogadására szolgáló, s szeglyukakkal ellátott köpüből két szár nyúlik ki, s hasonló az ácsok üregvájó szerszámaihoz, a két szár egyike hol kerek, hol négy, hol hatszögletű, s a végén hegyes, a másika, vagyis foka pedig hol domború kalapács, hol kecskebakkal van díszítve. *Fejszéket*, melyek Aspelin nézete szerint a bronzkor vége felé a fentebbi vágószerszámokból módosultak, s alakjukra nézve meglehetősen megfelelnek a vaskor fejszéinek. Legnevezeteseb ezek közt egy ily szerszám, mely Vocel szerint a magyar csákányhoz hasonlít. . . . Szintígy támadott egy másik fejszefej, melynek néhány példánya kiált az Ural nyugoti részéről ismertetik.

A magyar nemzeti muzeumban két-három ily példányt látott Aspelin. Találtak *vésőket*, *lándzsahegyeket*, *nyílhegyeket*, *tűket*; ezek hossza 2—5 hüvelyknyi, négyszögletűek a nagyobbak kissé laposak, hegyök felé símán vékonyodnak, fejkénél körös-körül mélyedés van, s gömbbel végződnek, melynek azonban kisebb az átmetszete, mint a tű vastagságának. *Zablákat*, *fjékeket*, *ruhadíszítményeket*, melyek részből öntött különféle állatokat, u. m. zergéket, kecskéket, juhokat, szarvasokat, tarándokat és lovakat ábrázolnak a fonák oldalukon pityke alakú füllel, vagy a szélükön furott lyukkal a ruhába akasztás végett,

bronzdényeket lábakkal és két füllel ellátva. *Cserepéldényeket, bálványszobrocskákat* bronzból öntve, és *állatábrázolásokat* szintén bronzból.

Ezután egy a vaskorba átmenetet képező Káma melléki temetkező hely leírására tér át s így szól:

«Habár azon jelenségek, melyeknek előadásához kezdünk, igazság szerint a vaskorba tartoznak, helyén valónak látjuk világosság okáért azokat itt tárgyalni, minthogy azokon az ural-altáji bronzkor hatása nem eshetik kétség alá. Nekünk a fentemlített bronzkorbeli csoport ismeretére nézve azért becses adalékok, mivel most a vaskor más jelenségeit, a finn-ugor telepek keletibb részén, szándékunk vizsgálni, s keletkezésök történetét fejtegetni.

A fentemlített bronzkor legvégső, a vaskornak pedig legrégebb alakjairól legjobb fölfogást szolgáltat nekünk az ugynevezett ananjinói temetőhely a Káma folyó partján, Jelabuga városához délkeletnek öt mértföldnyire, Ananjino nevű orosz falu közelében. Ugyanis itt még a vágó eszközök legnagyobb része megtartja a letűnt bronzkor idomait.

A temetőhely, mely Alabin szerint területében 219 lépésnyi és 3 aršin magas; hosszúkás dombot képez egy lapályon, melyet a Káma áradása évenként elborít és a temetőnek a lapály felé fekvő meneteles oldalát ki szokta mosni. Fölül e domb meglehetősen síma. Régente úgy vélik, hogy a Káma is a domb tövében folyik vala. A dombon még ember emlékezetre is fekete jegenyenyár-fák nőttek. A domb csucsán azelőtt ismeretlen irással és jegyekkel ellátott nagy lapos kövek valának, de a melyeket szerencsétlenségére 1835-ik év táján egy jelabugai polgár a fürdőháza kemenczéjébe beépített. Csakis egyetlen ily követ két darabra törve tudott megmenteni, mely is egy arasznyira fekszik vala a föld színe alatt, Nevostrujev tanár, Ananjino faluban. Ez alul 8 fölül pedig 7 hüvely szélességű és arasznyi vastagságú sírkő, melynek felületére teljesen fölszerelt álló férfi szembe néző képe (en face) van rajzolva. A fejében csúcsos süveg, mely mintegy karikával van körül foglalva. A nyakában vaskos nyakperecz van, mint látszik ércz díszítményekből szerkesztve. Felruhájának, mely csak a felső testét szoroson fedi, szegélyei nem látszanak. Ovvál van övezve, melyet sűrű háromtagu ércz díszítéssel ellátott csat tart össze. Jobb oldalán tör és a mint magyarázzák, valami vágó szerszám, balfelül pedig valami széles csikos tárgy. Nadrága feszes, lábai kifelé fordítvák.

E dombot a vidékbeli parasztok mindig temetőnek tartják vala, gyaníthatólag azon okból, mert a tavaszi vízáradás évenként esontokat és szerszándarabokat mos vala ki az oldalából. Egy Šiškin nevű jelabugai kereskedő 1855-ben egy Moszkvába Nevostrujev tanárhoz írott levelében említést tőn e temetőről s a következő évben néhány ottan talált eszközt küldött neki valamint az egész tájék térrajzát is. Nevostrujev a kereskedőnek néhány régészeti munkát küldte, s fölszólítja, hogy fogjon hozzá a temetőhely átvizsgálásához, de a parasztok ezt nem engedték meg neki. A kereskedő most a vitkai kormánymegye részéről kért engedélyt, de 1857 tavaszán tagadó választ kapott. A megyei tisztviselőség e helyett a maga embereit küldötte ki a temetőhely átvizsgálására. Ezek egy négy aršin terjedelmű gödröt ástak a temetkező helyen, és egy negyed aršin mélységben egy csontvázat és néhány réz tárgyat találtak, melyeket is a szentpétervári földrajzi társaságnak küldöttek be. Némi idő múlva ismét visszatértek s ittott a domb felületén apró gödröket vájkálnak, azután ismét betölték. Šiškin szerint néhány eszközt, szenet, rohadt fát és széleikkel egymás mellé rakott lapos köveket találtak. Nevostrujev ez ügyben az elhunyt Szaveljev D. S. kitűnő régésznek írt Sz. Pétervárra, a ki azonban az idő szerint se maga nem volt azon helyzetben, hogy személyesen láthatott volna a temetőhely átvizsgálásához sem a régészeti társulattól nem tudott kapni alkalmas egyént, mire nézve a temetkezőhely átvizsgálását jobb időre kellett halasztani. Šiškin ismét a megyei tisztséghez fordult: engedtetnék meg neki a temetkezőhelynek saját költségén való átvizsgálása, igérvén, hogy valamennyi talált tárgyat a régészeti társulatnak hűségesen be fog küldeni, de mivel a megyei tisztség előtt ismeretlen ember volt, 1858 tavaszán ismét tagadó választ kapott. Most aztán a megyei tisztség

junius hóban egy kebelbeli Alabin nevű tisztviselőt küldött ki Vitkából a temetőhely átvizsgálására. Ez 40 napszámot fogadott föl, Siskint is segítségül vette, s a munkások fölibe munkavezetőikül néhány «bizalmas embert» rendelt, és a temető helyen keresztül nyugotról keletnek egy 28 sasehen hosszú és 3 arsin széles és szintoly mély árkot húzatván, az egész vizsgálatot egyetlen nap alatt bevégezte.

Az ily elhamarkodott vizsgálódások pontosságában méltán lehet kételkedni, de hálával kell elismernünk a gondos leírást, melyet nekünk a régésznek megtett hivatalnok adott azon leletek föl, melyek az általa ásott árokából napvilágra jöttek.

Az ásás nyugatról történt a falu irányában. 3,4 aršin mélységben fekete föld alatt egy sánezolatot találtak, mely lópatkó alakban délfelé nyílt. A sáncz, melynek kerülete 28 lépésnyi, széleikkel egymás mellé rakott kőlapokkal vala beterítve. A dél felől való nyílás 8 lépésnyi szélességű volt. A sáncz belsejében kemény égetet földrteget találtak, mely a kör déli oldalán szénnel volt vegyes. Ott három egymás mellett fekvő csontvázat fedeztek fel. Ezek körül árkot ástak s Alabin maga tisztogatta le késsel vagy kiesiké kézi ásóval a csontvázat s a mellettök talált holmikát. A csontvázak, úgy mint általában más temetkezésekben is, fejjel északnak, lábbal pedig délnek fekszenek vala, s kétséget nem szenvedőleg megvoltak ugyan égetve, de mégis úgy hogy a legtöbb csontok együtt maradtak. A legelső csontvázon talált eszközök a következők. A koponya mellett bronz bádognál hajlítot vékonyka, kissé törött cső, és egy nagy cserép fazék; a bal válla mellett vas tör, a bal keze tenyerében pedig vas kés; a jobb oldala mellett egy nagy vas lándzsacsúcs, a mellén pedig két vas nyílhegy. A második csontváz koponyáján ketté tört réz fejkarika; a baloldala mellett vas horog, valami szíjnak réz végkarikája, kovakő-darabka, kék üvegyöngy, csengő alaku réz ékszer, a mellén hat réz csat. A harmadik csontváznál, mely alatt szenesedett fát találtak, csak egy a jobb keze tenyerében volt vaskés, és egy a jobb oldalánál volt nagy cserépfazék darabjai következnek vala.

A fekete földrtegen alul egy aršint megközelítő égetett agyagrteget volt, s azon alul érintetlen áradási homok.

A sánczon kívül kelet felé futó csatornában először is 1/4 aršin mélységben egy széthányt csontvázat találtak, melyet nyilván az előbbi ásók mozdítának ki. A koponya mellett eltörött agyag fazekat és réz fejkarikát találtak. Mintegy aršin távolságra keletebbre gerendákból szerkesztett szenesedett máglyát, melyben üszögdarabok hosszabbak valának egy aršinnál, a vastagságuk keresztmetszete pedig több volt 10 orosz hüvelyknél. A máglya felületén és mellette három, nyilván egyszerre temetett csontvázat találtak, melyek közül két egymás mellett fekvő s fejükkel egy ló száresontján nyugvó 2 aršin és közel 5 hüvely hosszúságú volt a harmadiknak azonban, mely a nyugot felől lévő lóesontváz lábainál fekszik vala, a hossza csak 6 arasznyi vala. A most említett ló száresontjánál a koponyáktól balra vas czelt fekszik vala, melynek nyéllükében famaradványok valának, jobbra pedig réz lándzsavég: a légkisebb csontváz mellén kised agyag «könyedény-t», a hasán pedig ennek is réz czeltet letek; a másik két nagyobb váz között vas kést, és keletre a lábak mellett egy agyagedényt találtak, mely szájával volt a földre borítva és egy kised madzaglyukkal ellátott kerek nyelű fenköve.

A csatornában talált minden leletet elszámolásába nem bocsátkozva, csak néhány példát mutatunk föl. Egyik csoportban öt csontvázat találtak, melyek az égetett puszta földön fekszenek vala, fejükkel mint rendesen mindig éjszaknak, lábukkal délnek. Egyik csontváznak a fején mély, karddal vagy csatabárdal tett vágás helye volt látható. E mellett a váz mellett réz ezelt, akasztólyukkal ellátott réz késnyél, lábánál vastag agyagedény volt, ebben pedig apró csontok; a fogai között agyag karika, és bronz bádognál készült szijcsat féle holmi. — Egy másik tájon 3/4 aršin vastagságú, szenesedett máglyát letek, mely fölülről vékony föld és hamuréteggel vala símára bevonva. Ezen egy csontváz fekszik vala, melynek koponyájánál három egymásba dugott nagy agyagedényt találának, melyekben koromfekete földben apró esontdarabok valának, úgyszintén a bal pofacsontnál is három egymásba dugott de kised agyagedényt, a koponya jobb felén 39 kék mázzal fedett agyag-gyöngyöt, a bal kéztön egy nagy réz nyakpereczet, jobb kéz felől kised agyagedényt, a bal csípőcsontnál egy réz tányért

(?tükrő) mindkét térdénél agyagedényt; bal lábánál is egy kisdud agyagedényt 60 nyelvvel ellátott csatot és réz karikát a jobb lábánál; három, lyukakkal ellátott négyszögű réz bádogot (lábszár-ékítmények) egy nagy vas árat, és szarualakú réztárgyat, melyben még a fanyél maradványai megvoltak és egy nagy réz gombot. — E csontvázhhoz mintegy $\frac{3}{4}$ aršin távolságban arrébb egynehány kőlapból szerkesztett kőrakás vala, melyben két emberi koponyát leltek; ezeknek az arcuk éjszakketre volt fordítva. Mellettök se más csontok, se holmi eszközök nem valának. Továbbad egy csontvázat találának, mely kőlapokon nyukszik vala s mintegy kövekkel volt beborítva. Ennek a jobb oldalánál egy farkába harapó sárkány alakjára öntött és fogatékkal ellátott rézgombot; a jobb kezétőjénél — vastört találtak, melynek markolata és keresztvása rézből voltak, melle alsóbb részén madzaglyukkal ellátott fenkő, a balkéztőjénél egy vaskés, a balvállánál réz czelt, a lábainál egy nagy agyagedény valának.

Az árok keleti oldalán szintén találtak egy ily kör alakú kőszánczot, melynek a nyílása éjszakra szolgált Mind itt, mind továbbad csontvázakra akadtak, melyek ott fegyverestül szerszámostúl feküsznek vala.

Nem követhetjük tovább az Alabin ö-szes leleteit. A huzott árokban összesen 46 csontvázat avagy legalább ennyi koponyát találtak. Azon hitben, hogy leírásában mindazt, a mit a temetkező hely sok századokon át rejtve tartott az emberek szeme elől, a legnagyobb pontossággal adta elő, Alabin a temetkezés módjára nézve általános következtetéseket tesz. A megholt tetszésétől függ vala megégettetni a testét, vagy elégetetlenül temettetni el. A test elégetése után a máglyáról a nagyobb csontok összegyűjtetének, csontvázakká szerkesztetének, a hamvak pedig cserépedényekbe gyűjtetének. A csontvázak legnagyobb részt fővel éjszakra, lábakkal délre feküsznek vala. Két csontváznál azonban az ellenkező tapasztaltatott. Ismét két más csontváznál a lábak nyugotra voltak, a fők azonban oldalvást, úgy hogy egyiknek az arca éjszakknak, a másikkak meg délre volt fordítva. Néha a csontvázaknak lapos kövekből mintegy ágy volt készítve és egy két esetben ezenfölül a test be is volt lapos kövekkel fedve; sokszor meg a pusztá földön nyugvó testnek föje aljaul kő volt téve. Több feketére és porhanyóvá hamvasztott csontvázak gerendákból szerkesztett máglyákon feküsznek vala, melyeknek üszöggé égett nagy darabjai sokszor felállogatva maradtak fenn. Azon fők, melyek mellett egyéb csontmaradványokat, nem találtak, úgy lehet, rabszolgák, vagy foglyok megáldozását tanusítják. A szerszámok nem kerültek a máglyára, mert néhány ily eszközben a fanyél maradványai találtattak vala.

De e temetkezőhely távolról sem volt teljesen átvizsgálva. Lerch nevű orosz tudós 1865-ben Olonecz, Vologda és Vítka kormánymegyékben tett régészeti utja közben Sz. Pétervárról ezen temetkezőhely «végső átvizsgálására» rándult ki.

Úgy látszik, Lerch leginkább egy a temetkezőhely mellett lévő dombocskát vizsgált meg, melyet a régiség-buvárok «kis kurgán» névvel tiszteltek vala meg, a melyben ő jó csomó ősholmit talált, ezenkívül, a parasztok állítása szerint, az Alabin-féle betöltött árok nyugoti oldalán is áskált. Öt évvel később, 1870-ben, szintén járt ott Nevostrujev tanár Moszkvából, és az ananjinói parasztoktól a temető-helyből került jókora csomó őskori tárgyat gyűjtött össze. Igen helyesen következteti vala, hogy a temetőnek csakis a közepe tája, a hol az Alabin-féle betöltött árok húzódott volt, vala megvizsgálva, de a temető mindkét oldala vizsgálatlan maradt.

«A dolgok ily helyzetében menék», folytatja Aspelin, «1872-ben a hely színe. A temetőhely egész fölszíne apró szénnel, és égett csontrészekkel vegyített fekete földdel volt borítva, melyen semmi megbízható nyomait nem lehet vala fölfedezni az előbbi vizsgálódásnak, mind ehhez hozzá járult még az is, hogy az Alabin-féle betöltött árok hosszában most már szekérút volt. Az előbbi vizsgálódásokról semmi helyrajz nem lévén, erre nézve az egyedüli kútforrás a parasztok valának. Hiában áskálván ama hely közelében, a hol a «szent-pétervári úr» ásattott volt, az Alabin féle ároktól a temető déli oldala táján; a temető ugyanez oldala nyugotibb tájára tértem, hol is mintegy másfél arasznyi mélységben meglehetősen ép csontvázat találtam, lábbal délre, fővel éjszakra nyújtóztatva. Régi tárgyakat nem találtam mellette. A csontváz kiemelte után alatta megint egy másik szénnel vegyes csontváz-csoport vala látható, melyben a csontok feketére voltak hamvasztva, s meglehetősen porhanyók valának, de

nem apró fehér szikáncsokban, mint a finnországi kősírokban. Ezek is láthatólag lábbal délnek, fővel éjszának voltak kinyújtóztatva. A széndarabok a rétegen meglehetősen nagyok valának. Ez alatt ismét égetetlen fehér csontváz következett, ugyanazon általános irányban nyújtóztatva, mint a többiek. E csontváz jobb lábszarához mintegy három arasznyira lókoponya csontjai hűvernek vala; a bal lábszáránál egy kettő törött csont nyílásúcs, mely is a mennyiben feketére volt égve, a fentemlített csontváz tulajdona lehetett. Jobb keze hosszú vastör markolatán nyugodott, melynek hegye a jobb ágyékától a bal szárcsontja felé terjedt vala. A mint a gerinczsontját kiemelték, a könyöke táján hosszukás csontgyöngyöt találtak. A jó állapotban maradt kaponya jobbfelén agyagedény eserepei feküdtek, s feljebb a fejtető fölött félarasznyira egy fűrott lyukkal ellátott vaddisznó-fog (agyar?). E csontváz baloldalán egy másik kisebb csontváz nyugodott, melynek szárcsontjainál egy vas kés nyomai valának. Itt most a munkát folytatni kellett volna, midőn azt néhány órára félbeszakítám, magammal vivén a faluba a szerzett tárgyakat, s a legutóbb kiemelt meglehetősen jó karban maradt csontvázat, de visszatértemkor a feltártam többi csontokat szerte szórva találám a temetőnek különben is csontokkal borított felületén, maga a hely is, hol oly óvatosan kutattam, köröskörül föl volt ásóval dúlva. Így végződött a temetőhelyen az én vizsgálódásom. Tartván a hiában való munkától, s azon véleményben, hogy Lerch az előbbi átvizsgált helyeket tisztába hozta, megszüntem a további kutatástól, melyek most már csak a zavart növelték volna. A parasztoktól jó csomó holmit vásároltam össze, de mivel tudtam, hogy a faluban még találtak ily régi portékák, melyeknek tulajdonosait nem találtam meg, megígérém, hogy Permből való visszatérő útban megegyeszer betérek a faluba. S csakugyan így is tettem, de időközben a parasztok ünnepnapokon az egész temetőt feldúlták, a nekem elárúsítandó holmik összegyűjtése végett. A temető egész déli része el volt pusztítva, gödör gödör mellett; még csak az éjszaki rész keleti felén is végzik vala romboló műveket. A temető éjszaki fele legnagyobb részt, a hol gyaníthatólag az Alabin-féle árok húzása alkalmával földomb támadott, még megérdemelné a vizsgálatot, de a temető belső berendezése a maga egészében örökre el van pusztítva.

Összevonva az ananjinói temetőbeli ásatás eredményeit, constatálja A. hogy a tetemek egyaránt találtak benne égetve és égetetlenül, — másodszer, hogy a temető közös volt, s az egyes sírok nem valának benne külön sírhalmokkal vagy emlékkövekkel megkülönböztetve egymástól; megemlíti, hogy ily közös sírhantok nélküli temetkezések mindig divatban voltak Permben és a Permtől nyugotnak fekvő területeken, Vitka megye éjszaki részén, Vologda, Archangel és Olonecz kormánymegyékben, valamint Finnországban is, mely vidékeken földből szerkesztett sírhantok hírből sem ismeretesek.

Ezután összegezvén a sírokban talált nagyobb házi eszközöket és szerszámokat, az apróbb tárgyak, nevezetesen ékszerek elszámolására tér át, s az ékszerek között, mint az ural-altaji bronzkori műveltségre különösen jellemző két tárgyra helyez nagyobb fontosságot. Egyike ezeknek a spirál-díszítés, erre nézve ezt mondja: A lehető legérdekesebb jelenségek egyike az ananjinói temetőben ama, a nyugot-európai bronzműveltség régészeti eszközeiben meglehetősen általánosan nyilvánuló spirál czifrázat.

E díszítésmód, mely az ananjinói temetőben talált tárgykészletben aránylag gyéren fordult elő, közönségesen bronzfonalból olyképen van szerkesztve, hogy a fonal mindkét vége ellentétesen van spirál alakot utánozólag két gombbá feltekerve, fonákán forrasztással összetartva és fogatékkal ellátva. A temetőhely e jelensége — így folytatja — reánk nézve azért fontos, mert ugyanazon bronzfonalból szerkesztett spiráldíszítés a vaskorban, csakhogy durvább forrasztási modorban, Perm és Bolgár területein, úgyszinte vékonyabb, alig észrevehető forrasztással a mériek területein is egészen általános divatú.

A másik nem kevésbé fontos díszítés-jelenség az ananjinói temetőhelyen az ellentett sorokban mélyítéssel elhelyezett háromszög czifrázatok. Ambár ezek sem nagyon számosan jelentkeznek. E díszítésmód is bronz öv avagy szíj-csatonkon találtatik, s egyenként szint ezek is találtak Permben is. Ez az első bizonyíték azon véleményünkre hogy e háromszög díszítések, melyek ezüst tárgyakon követik vala az arab ezüst pénzeket Szkandináviába, s melyeket mind a szkandinav, mind az őket követő orosz tudósok is az arabság ismertetője

gyanánt tartnak vala, a finn-ugor népek ősi lakhelyein is otthonosok nemcsak, hanem épen ellenkezőleg a lehető eltérésekről nem szólva, a finn-ugor nép ősi iparának ismertető jeleit képezik. Mert az egészen ily mivű ezüst tárgyakról nem is szólva, százával tudunk a finn-ugor népek őslakhelyein oly leleteket fölmutatni, melyeken ugyan e díszítésmód a legegyszerűbb, legnépiesb, legközönségesb tárgyakon, különösen karpereczeken, gyűrűkön feltalálattik, megjegyezvén még azt is, hogy ugyan e tárgyak lehelhelyüket tekintve, legnagyobb részt a helybeli sajátságokat tüntetik elő. Végre az arabság védői előtt megemlíthetjük azt is, hogy ugyan e díszítésmód, megrongálva bár, föltalálható még egy e részben igen nevezetes ezüst mellkeresztben, mely Oloneczben találtaték.

Igen nevezetesek az apró 2—3 milliméter szélességű agyaggyöngyök, melyeknek zöldkék fénye az egyiptomi agyagművekre emlékeztet. Ezekből az ananjinói temetőhelyen kilenczven darabot találtam együtt. Egészen hasonlókat gyűjtöttem a Tver kormánymegyei kúnhalomokban egy női csontváz nyakából.

Vessünk most egy tekintetet azon jelenségekre, melyek lehetővé teszik nekünk e temetőhely használatának idejét hozzávetőleg meghatározni. E tekintetben két köszoborral ellátott szkyltha kúnhalom: az alexandropoli és csertomliczki szolgáltnak nekünk érdekes összehasonlítást; különösen az első, mely némely görög tárgyakból következett, a IV. századból való Kr. sz. e.

Igen számosak e sírokban a három tollú — nyilcsúcsok. Ilyeneket gyakran találtak hosszú sorokban nyeleiknél fogva a sírűreg falaihoz fölüllogatva. A gondal készített, arsin hosszú és $\frac{1}{2}$ orosz hüvely vastag nyelek, vörös festékekkel voltak színezve. Néha csontból is találtak. Ambár ezekben, mint általában a többi szkyltha sírokban is a bronzkor nyomai nem oly fölismerhetők, mint az ananjinói temetőben, mindazáltal mégis figyelmet érdemel, hogy vas nyilcsúcsokat sokkal gyérebbe találtak bennök, mint az ananjinói temetőben, Ellenben a csertomliczki kúnhalomban gyakran találnak vas zablákat, de vas zablákon kívül bronzból is egészen olyanokat mint az ananjinóiak, — a hol mindig vasból vannak, noha itt is találkozunk réz zablák is. Meglehetősen gyakoriak e temetkezésben a csengő alakú függők. Egészen hasonlókat találtak a másik két temetőben is a lovak aranygyöngyök és lapokkal díszített szerszámaik nyakkarikáiba aggatva. Néhány csengettyű alakú függők, melyek az ananjinói temetőbeli holmikon bronzból vannak, az alexandropoliakon arany és ezüsből vannak készítve.

Figyelemre méltó az ananjinói temetőben nyilvánuló sárkány-dísz, melyhez hasonlókat eddig csak a Pinega folyónál talált fejszéken ismerünk. Ezek néhány övkapszúl szolgálhatott tárgyon találtattak. Az alexandropoli kúnhalomokban ezek is arany és ezüsből vannak. Találtaknak ezenkívül konty-összetartók is, melyeket a mordvák és cseremiszek (moksák és marjaiak) maig is viselnek, ezek is a másik két temetőben többnyire aranyból, az ananjinóiban pedig bronzból vannak. A csertomliczki temetőnek nyakpereczei is egészen olyanok, mint az ananjinóiak. Végre figyelmet érdemelnek az ananjinói temetőben talált vékony három- és négyyszögletű bronzlapok, melyek a fonákoldalukon nyomás által előidézett kisebb-nagyobb szemölcsökkel vannak díszítve, a csontváz lábszárainál mindkét felől kettő-kettő. Az alexandropoli kúnhalomban ezek is ezüsből. E díszítési mód a mériek sírjaiban is meglehetősen divatos.

Föltűnő, hogy az ananjinói temetőben az arany és ezüst, melyek ugyanazon időben a többi scyltha sírokban oly nagy bőségben fordulnak elő, egészen hiányoznak. Noha a fent említett szerszámkészlet legtöbbje a szokások- és díszítésmódban való nevezetes egyezést mutat; mindazáltal az arany- és ezüstnek ez idő szerint a Kána partján való e hiánya azt látszik bizonyítani, hogy ez egyezés inkább a szomszédság hatásának, mint a kereskedés közvetítésének vala tulajdonítandó. A három táblán a nyilcsúcsok Szkythiában még a IV. és III. században is Kr. e. használatban voltak, de Kr. sz. u. egészen hiányoznak. E körülményt tekintetbe véve, mai tudásunkkal nem lehet okunk az ananjinói temetőt a Kr. sz. u. III. századnál későbbinek tartanunk. Hanem azt nehéz volna megmondani, mennyi ideig volt használatban, mint ilyen, az ananjinói temetőhely. Fontos összehasonlítást szolgáltat nekünk Herodot mintegy 450-ben Kr. sz. e., elmondván azt, hogy a masszagethák, a kik a Kaspi-tenger keleti síkjain laknak vala, ezüst és vas hiányában csak bronzot és aranyat használnak vala; lándzsákat,

nyilakat és fejszékét bronzból, ékszereiket pedig aranyból készítvén. Meglehet azonban, hogy így volt a dolog a masszagéthák és a cyrusi háború korában mintegy 530-ban, midőn Herodot a háború alkalmából szól rólok.

Aspelin itt a csontholmikra tér át, nem mintha ezek is külön korszakot képeznének, hanem mintegy bizonyításául annak, hogy az őskorbeli ember, azt a mit egyszer fölfedezett, vagy megismerkedett valamely mások kitalálta, előtte azelőtt ismeretlen tárggyal, azt nem egy könnyen felelte el, hanem még ha a czélszerűbb alak vagy anyag kiszorítással fenyegette is az azelőtt használatban volt kevésbbé használhatót, azért használta egymás mellett mindakettőt, ha pedig oly körülmények közé jutott, hogy az újabbat előteremtenie lehetetlen volt, visszatért az előbbihez és úgy segített magán a hogy tudott. Ezt látszik bizonyítani — nem is említve a világosan vaskorbeli tárgyakkal együtt talált, tehát egykorú csonttárgyakat — azon körülmény is, hogy néhány pogánykori várban, melyeket oroszúl *gorodiscsé*-knek hívnak, semmi más mint csupán csontból készült holmikak találtak, holott a tárgyaknak mind idomzása mind egyéb körülmények bizonyossá teszik, hogy nem régiebbek a bronzkorál. Ily tisztán csonteszköz-készletet különösen a vitkai kormánymegyében két folyóvíz egymásba szakadásánál fekvő őskori várakban találtak és pedig egyiket a Lebedka folyónak a Vitkába szakadásánál az ursumi kormánykerületben, a másikat pedig a szinte a Vitkába szakadó Pišma torkolatánál, de mivel a csonteszközökről immár fentebb is volt emlékezet, — itt tovább e tárgynál nem időzünk. — Még egy dologról akarok e helyütt megemlékezni, t. i. a várak és lakóhelyekről, melyek együtt találhatnak. E célra legalkalmasb helyiségeknek tavak és folyóvizek partjait tartják vala; a folyóvizeknél különösen kedvelik vala a két folyóvíz egymásbaszakadása által támadott földnyelvet vagyis deltát, a meredek s nehéz megközelítésű pontokat, s ezek szomszédságában találjuk rendszeren a közös temetkező helyet. Fegyvereket és háztartási eszközöket pedig egyaránt találtak mind ezekben mind azokban. Így találjuk ezt már a bronzkorban, de azóta sem szűnt meg s méltán vehetjük össze ez erődítési rendszerrel a mi várainkat, melyek a középkorban többnyire mindig víz mellett feküdtek, a hol pedig víz nem volt, mesterségesen is, jókora távolságból is elvezették oda, a hol vár akár volt már, akár pedig csak építeni akartak. Jól tudom én azt, hogy nincs talán nép, mely ne ismerte volna föl igen korán ama nagy előnyt, melyet a folyóvizek és nagy tavak közelsége szolgáltatnak lakhelyei s várai erődítéséhez, — mert hiszen a czölöpfunglak is ily, vízzel eszközölt lakások, erődítések, várak voltak (a kettő ősidőben egyértelmű volt) de az erődítésnek e nemét oly következetesen s oly gyakori előfordulásban talán széles e világon föl nem találjuk, mint az Orosz birodalom ama rengeteg nagy területein, melyek ősidőkben az ural-altáji népek lakhelyeit képezik vala, s melyeket az oroszok a magok nyelvén *gorodiscsé*-knek, — mi pedig magyarul földváraknak nevezünk. — E várakról, illetőleg lakhelyekről Aspelin így nyilatkozik: Az erődítések és sánczok által védett lakóhelyek számos nyomai, melyeket kivált a Káma és mellékfolyóinál találni, jólét és társadalmi rendről tanúskodnak. Több ily lakóhely háromszoros sáncz és árokkal van körülvéve, p. o. a Koszva melletti Szakamszkoje, a Kámaparti Gubinája, a Wotka partján lévő Kamszko-Votkinszk gyár közelében lévőek stb; sőt van egy Oputinája faluhoz közel a Tui vizénél, mely négyszeres erődítéssel van körülvéve. E lakhelyek romjaiból került legnagyobb része az eddig gyűjtött régiségeknek. Találnak bennök ezenkívül kohók maradványait, ekevasakat, lándzsákat, acélezott fejszékét, zárokat és kulcsokat, melyek néha arany és ezüsttel vannak megfuttatva, mázós téglákat stb. Minde tárgyak bizonyosságai annak is, hogy e népek ismerték a földművelést s az érczek földolgozásához is értettek.

Hogy az ananjinói őskori temetőt csaknem egész terjedelmében átvettem ezen ismertetésbe, annak fontos oka van, mely ránk nézve — magyarokul — nem szűkölködik fontosság nélkül.

Ha a térképre tekintünk, azt látjuk, hogy Jelabuga városa, melyhez mint láttuk, Ananjino orosz falu öt versztnyire fekszik, a hatalmas Volga folyam keleti partján levő Bolgar és Bilarszkhoz már csak mintegy 35 mért-

földnyire van. Bolgár városa egykor a régi hatalmas bolgár birodalom liasonnevű fővárosa volt. — A Névtelen jegyző fentartotta annak emlékezetét, hogy őseinkhez még Taksony nagyfejedelem idejében is tömeges kivándorlások történtek a Bulár földről (de terra Bular) vagyis volgai Bolgársországból a mai Magyarországra. «Őseink isteneit» tárgyazó értekezésemben rámutattam arra, hogy e bolgárföldi kivándorolt s nálunk megtelepedett népek utódai bár a magyar nemzetbe teljesen beolvadva, részben még máig is viselik az ő ősrégi «Moksa» és «Boksa» neveket. Az első az eredeti, a mely néven hívja magát mai napig a mordvin nép nagyobb része a maga nemzeti nyelvén, a másik pedig ugyane névnek török-tatáros kiejtése. Ugyanis az az úgynevezett bolgár birodalom korántsem volt valamely egyetlen nyelvet beszélő nagy nép hazája, hanem rokon népek szövetsége a török-tatár bolgárok akár főurasága, akár hegemoniája alatt. A minden politikai egységet nélkülöző őskori népeknél különösen éjszakon e szövetkezés valóságos szükség volt, mert ama a kereszténységet előző időkben mind e népek örökös harc és háborúban éltek egymással s a hatalmasb nép a gyengébbet, ha szép szerével nem akart hozzá mint szövetséges csatlakozni, egyszerűen megtámadta, legyőzte, mely esetben nem számíthatott könyörületre, hanem alkalmazták rá a *vae victis*-t, más szavakkal szolgaságba taszított, — hogy e rettenetes sorsot kikerülje, minden kisebb nép csak az önfentartás ösztöne sugallatát követte, midőn mint szövetséges társ a hozzá legközelebb való hatalmas nép ortalma alá menekült. E fenhatóság gyakorlására leginkább volt hívta két, mohamedán vallásánál fogva minden másnál mulvelebb török-tatár nép, u. m. a kazar és bolgár. A mi őseinkről tudjuk, hogy a kazar szövetséghez tartoztak, — de történelmi kútfőinkből azt is tudjuk, hogy a volgai bolgárokkal és szövetségeseikkel is igen szoros jó baráti viszonyban kell vala élniök. Hogy a dolognak valóban így kellett lenni, legjobban kitűnik onnan, hogy mégcsak az éjszaki szlávság is, mielőtt a várjágokat behívta, komolyan gondolkozik vala azon, hogy a kazar uralkodókat hívja meg maga és a vele szövetséges nem rokon csúd (finn-ugor) népek fölötti fenhatóság gyakorlására. De kitűnik nemzetünk történetéből is. Míg a magyar nép a honfoglalást előző időkben nemcsak nem volt különb a szomszéd rokon népeknél, de még csak annyira hatalmas sem mint ők, a kazarok szövetségese volt ő is, később, midőn ezektől megvált, úgy szólván mindenikőjök, különösen a bessenyők ellenében résen kellett lennie, nehogy meglepessék s megsemmisíttessék általuk. Midőn azonban a honfoglalás után a kereszténység elfogadásával méltó helyet foglalt el az európai népek között s nemcsak hogy úr volt saját hazájában, hanem földrészünkön a közép-korban valóságos nagyhatalom; — kazarok, palóczok, kunok, tatárok, volgai bolgárok, bessenyők siettek a magyar nemzetnek meghódolni s ezáltal a kikerülhetlen megsemmisülésök elől menekülni, más szavakkal a kazar és bolgár nép szerepét most már a keresztény magyar nemzet foglalta el.

Lássuk már most, mely népek voltak a fenhatóságot gyakorló török-tatár volgai bolgárság szövetséges népei?

Hunfalvy Pál Ethnographiája 391. lapján helyesen mondja: «Ma a volgai Bolgársországra mordvinek, cseremiszek, csuvasok és tatárok laknak» én ezekhez még a votyákokat vagyis vitkaiakat veszem. Bizonyára nem volt a dolog más-képen a bolgár uralom alatt sem. Ugyane népek laktak ott akkor is, a kiket ott találunk jelenleg is. Lássuk őket sorban: Legelőször is a magokat nemzeti nyelvökön *moksi*knak és *irsa*knak (moksa, erza) nevező mordvinokkal találkozzunk, valamivel feljebb éjszakknak a magokat *marjai*knak (marjalaiset) nevező cseremiszek laknak, még feljebb a neveket a Vitka folyótól kölcsönzött votyákok vannak. A mi a csuvasokat illeti, ezek a déli Uralon lakó tatár nyelvű baskirok szomszedságában a mordvák és cseremiszek között laknak, s magokat hegyi marjárnak vagyis hegyi cseremiszeknek hívják a magok nyelvén, a mint nevezi magát egészen így a cseremiszeknek egyik része. Figyelmeztettem volt másutt arra is, hogy nemcsak a «moksa», «boksa» és «irsa» nevekkal találkozzunk hazánkban a mai napig, hanem találkozzunk ezenkívül a „*marja*“ névvel is a «Marja» Bihar- és «Vitká»val is a szatmármegyei Vitka helységnevekben. Ime ezek voltak a bolgár népszövetség tagjai.

Ha már most figyelembe vesszük azt, a mit Aspelin mindjárt az ananjinói bronzkori őstemető ismertetése kezdetén mond: egy igen fontos következtetést vonhatunk le ezen ő nagyon is elfogadható következő nyilatkozatából:

«Az ural-altáji bronzkor összes területetein talált vas eszközökön világosan fölismerhetők még a bronzkorbeli idomok, különösen a törökön, késeken és nyílcsúcsokon.» (Ezt képpel is megvilágosítja s a vas tárgyak annyira egyeznek a bronzkorbeli ugyanily tárgyakkal, mintha csak egy ember művei volnának.) Azután így folytatja: «Csakugyan úgy látszik, mintha e bronzkorbeli vas tárgyak legalább részben öntve volnának. Ugyancsak e leletek hihetővé teszik, hogy a vaskor itt nem kezdődött új néptelepüléssel, hanem a bronzkorbeli lakosság valamiképen megismerkedett a vas érczcel», vagyis az ottani népek ott a hol most is laknak, ősidőben is ott laktak, vagyis autochtonok.

Vessünk egybe már most mindezekkel egy adatot, melyet az összehasonlító nyelvészet szolgáltat.

A rezet a finnek máig is *vaski*-nak hívják. Ez a finn «vaski» ugyanegy szó a «vas» szóval, melyet azonban a magyar nyelv a vas ércz jelölésére használ. A két szó teljes azonosságát illetőleg nem szükséges nyelvésznek lenni, mert azt a nem-nyelvész is könnyen fölfoghatja, hogy azokon az éjszaki vidékeken a beszélő szerek némileg különböznek a nyugoti népekétől, hogy ezt fölfoghatóvá tegyem, megemlítek néhány svéd szót, s hozzájuk teszem azok fölnémet alakját is, s világossá fog válni előttünk, hogy akár a magyar, akár német s mássalhangzó éjszakon *szk*-vá bomlik föl: schaden = skada, schaffen = skaffa, schaben = skafva, oroszúl is skoblinit, schall = skall, scham = skam, schuh = sko, stb., s ez annyira így van, hogy még csak ott is, a hol *s*-nek mondatik ki, így írják p. o. mensch = meniska, schicken = skicka, schickung = skicelse, Schiefer = skifer, a magyar mos mordvinul: musk; ezt tudva világos lesz előttünk, hogy a finn «vaski» ugyanazon szó mint a magyar «vas».

Honnan van tehát, hogy nálunk vasat, a finneknél pedig rezet jelent? Ime erre nézve szolgáltat az ananjinói őstemetőhely nevezetes fölvilágosítást, mert mintegy szemlélhetőleg mutatja fel előttünk azon kort, midőn az azelőtt egyedül ismert fémek, a rezet egy másik nálánál hatalmasb fém a vas kezdte fölváltani. Addig míg csak a rezet (bronzot) ismerték, mind a magyarok, mind a finn népek ugyanazon szót használják vala, az azelőtt egyedül ismert fém jelölésére. Most azonban, midőn az új fém a régivel vegyest kezdett szerszámok is fegyverekre egyaránt használni, mint azt az ananjinói temetőben látjuk; a dolog legott megváltozott. A finnek a «vas» (vaski) szót továbbra is megtartották a réz jelölésére, a magyarok pedig az új fémek kezdtek e szóval nevezni, a mint hívjuk a vasat máig is vasnak. Eddig együtt kellett hogy éltek legyen, most azonban előttünk ismeretlen okból elváltak (lehet hogy ez az ok épen a vasércz fölfedezése volt) s az azelőtt egységes finn-ugor nép több önálló egyedre oszolva külön-külön nyelveken kezd vala beszélni.

Aspelin e vaskor kezdetebeli átmeneti sírokat az alexandropoli és csertomiczki kurgánokban talált görög eredetű tárgyakból ítélve a IV. századból valóknak tartja, Kr. sz. e. magára az ananjinói temetkező helyre is ugy vélekedik, hogy e temetkező hely nem lehet későbbi a III-ik századnál Kr. sz. e. Ime ez időszakra esik a finn-ugor népek szétválta és külön népegyedekké alakulása, s e népek egyike volt a magyar nép.

Helyén valónak láttam fentebb az Ősrégi váradokról is megemlékezni és pedig annyival inkább, mert nem hiányoztak nálunk már eddig is tekintélyes tudósok, kik magyar várak erődítési rendszerével már eddig is foglalkoztak, s ennek az őshazában divatban volt módjával való megismerkedés ép oly kevésbé lehet felesleges, a mint nem volna ilyen a magyarországi nem római eredetű, bányáknak — Pallas nyomain indulva, — az urali ősrégi bányákkal való összehasonlítás sem.

E tisztelt társaságban a múlt hónapokban társulati tag Tewrewk A. úr két értekezést olvasott föl, egyikben a baškirok nemzetiségét fejtegette, a másikban a permiekről azon emlékezetes nyilatkozatot tette, hogy a kőkorszakból még maig sem bontakoztak ki. E két rokon nép közül egyik u. m. a baskir, az Uralhegység déli, a másik pedig, a permi az éjszaki végén lakik. Az elsőnek régiségei azon csoporthoz tartoznak, melyet Aspelin *ural-ajtáji* bronzkori csoportnak nevezvén el, maga helyén volt róla szó. A mi a másodikat, a permi régiségeket illeti,

erre nézve érdekes tudnunk, a mit Aspelin a kőkorról szólva a permi kormány-megyéről mond, hogy sem a permi kormány-megyében, sem az Archangel és Vologda kormány-megyék keleti részén egy ott valaha létezett kőkorszak semmi nyomai nem fedeztettek föl, a honnan A. azt következteti, hogy felső Káma és a Középurál vidékei csak a bronzkorban telepítettek meg lakosokkal. — A. e nézetével meglehetősen éles ellentétben áll Tewrewk A. ur nézete, a ki úgy tudja, hogy a permi nép még máig is a kőkorbán él, még ma sem bontakozott ki belőle. Mennyire nem közelíti azonban meg a t. értekező úr nézete az igazságot, az a következőkből eléggé ki fog tűnni:

A felső Káma, a Vicsegda és Pecsora melléki ősrégiségek kiválólággal a vaskorba tartoznak, ezt Aspelin azután két csoportra: korábbira és későbbire osztja, — de halljuk őt magát:

«A korábbi permi vaskort leginkább ember- és állat-ábrázolások jellemzik. Az ezen alakokhoz használt bronz a legtöbb esetben észrevehetőképen világosb színű, semmint a bronzkorban. Az állatképek rendszerint álló helyzetben vannak, belül üresek, fölül nyitvák. Az alakoknak, melyek hol medvét álló helyzetben, hol fecskéket vagy más ragadozó madarakat ábrázolnak, a mellükön gyakran emberi arcz körvonalait látni, a mi egy láthatatlan szellem jelenlétét akarja jelenteni. Ugyanez okból visel nem egy hálványka a fején állat- és madár-ábrákat. Leggyakrabban találni a medve ábrázolását, hol önállóan, hol ékfményül alkalmazva. . . .»

«A vaskor második szakát pedig főképp öltözék-diszítványok, függők, arany és ezüst filigrán-művek jellemzik, sőt ily filigranszerű művek bronzból is találtaknak. Valószínű, hogy a finn népek öltözetét oly igen jellemző csüngő ékfmények a permi vaskorszakban veszik kezdetüket, s csakugyan találunk e korszakban öntött kapesokkal ellátott oly ékszereket, melyekben még a korábbi vaskorszakban divatos régi állat alakok még folyvást megvannak. Később ezen öntött kapesok már bronzfonalból szerkesztett kapesoknak látszanak helyt adni, melyekben a régibb állat-alakok hol fölismerhetők még, hol már az alkalmazott érc anyagoknak megfelelőbb alakoknak adnak helyet. Ugyanakkor, mikor a bronzfonatos művek divatkozni kezdtek, kellett életbe lépnie az ezüst filigránnak is. Több körülmény azt bizonyítja, hogy e jelenség az arab kereskedelem e vidéken volt elterjedtét megelőzőleg meg volt már. E mellett bizonyít mind az e műveken észlelhető természetes fejlődése a kidolgozás módjának, mind egyenesen azon ezüst filigrán-művek, melyek a kraszno-ufimszki leletben fordulnak elő; de még e tárgyak között bactriai, szasszanid és bizanti pénzeket is találtak, melyek közül a legkésőbbi veretűek a VII. század derekáról valók; következőleg e lelet régiségre nézve az arab kereskedelmet 200 évvel előzi meg. Különben is a helybeli különleges sajátosságok, melyekkel a permi filigrán-művek különböznek más keleti finnektől származó hasonló művektől, azt bizonyítják, hogy e művészet ott őseredetű volt.»

A diszítési részleteken észlelhető számos hasonlatosságokból következtetve, melyek az eddig tárgyalt három korszakban (korábbi és későbbi bronz-, és a korábbi vaskor) folyvást egyeznek, s csakis a későbbi vaskorban mutatnak eltérést. Aspelin azon eredményre jut, hogy ez ős műipar a fent említett vidéken folyton tartó, vagyis ugyanegy nép sajátja volt.

Ime ilyen volt a maga idejében oly híres permi nép polgárisultsága a föld gyomrából kiemelt régiségek világánál. A legrégebb orosz történelem — nem is említve a hagyományt (tradíciót) — arról értesít bennünket, hogy a permi népet benszüllött fejedelmek kormányozták, a kik között azonban egyet a többiek főnöknek ismernek vala. A becses állatbőrök, melyeket rengeteg erdeikből nyertek, lehettek az első oka a kelettel való kereskedelmi összeköttetéseknek, melyek hosszas időhúzámon át tartottak, és a Káma partjain a keletről mesés dúsgazdagságot halmoztak össze ezüstben. Az ezüst tárgyaknak nagy bősége, melyet még folyvást ásnak ki e vidékeken, azon gondolatot keltik bennünk, hogy e kincsek miatt veszték össze egymás közt Moszkva és Novgorod, a mint beszélnek erről a krónikák.

A legnevezetesebb leletek, melyek a permiek és a kelet közötti kereskedelmi összeköttetések bizonyítékait szolgáltatják, azon számos görög, byzanti, szasszanid s más keleti származású ezüst edények, melyekre gyakran bukkannak a Perm területén ásás közben. E leletek gyakran képezték tárgyát a régészek figyelmének,

de szerencsétlenségre nem látták be azok történelmi fontosságát azon vidékekre nézve, a hol napfényre hozattak, s csak igen ritkán történik meg, hogy pontosan s önként megmondanak a helyet, a hol a kiemelt tárgy találtatott. Tekintve azon körülményt, hogy egyetlen a kharkovi kormánymegyéből kiemelt ezüst bögrének, s még egy másiknak, melyet Strahlenberg tett volt közzé, s mely egy krasznojarszki csúdhalmomban találtatott, kivételével nem lehet bebizonyítani, hogy Oroszországban máshol mint a permi területen találtak volna ezüst edényeket: nagyon valószínű, hogy nagy része azon számos, mind a nyilvános, mind egyesek gyűjteményeiben őrzött ezüst edényeknek, melyek mint Oroszországban találtak szerepelnek, egyenesen innen kerültek.

Itt Aspelin az intézetek és egyesek gyűjteményeiben őrzött nevezetes ezüst edényeket, szám szerint 30 darabot, tüzetesen előszámlálja. Ezek részint tállak, részint kupák, ezüst lapok, rajtok görög, byzanti, arab, szasszanid s más művészeknek, mythologiai és keresztény vallási tárgyakat, vadászatokat, állatokat, úgymint elefántokat, tevéket, lovakat, halakat, fákat s az ábrázoló díszítéseikkel, az edények némelyein ismeretlen írások is láthatók, némelykor a művész neve ts olvasható. — Némelykor a tulajdonos nem elégette a művész alkotását, hanem azonkívül helybeli, permi művészek előállításait is igénybe vette, persze, hogy ezek a görög és a keleti művészek alkotásaihoz nem állíthatók oda, de azért mégis ott állanak és első pillanatra fölismerhetők. A tárgyak legrégebbike Kr. sz. u. II. századból való.

De az itt elsőszámláltakon kívül csak az, a miről biztos tudomás van, hogy az újabb időben a föld gyomrából ily kincsek kiemeltettek, a nélkül, hogy idejekorán megmentethettek volna, meghaladja azt, a mit Aspelin elsőszámlált.

Már csak ezen aránylag igen rövid idő alatt gyűjtött adatok is fogalmat adhatnak nekünk a régi Biarmia ezüstbeli mesés dúsgazdagságáról. A régészeti tudomány alig szolgálthatna nekünk drága érczbeli ily dúsgazdag leletek példáit még a déli országokból is, a hol rendszeres ásatások hajtottak végre. És ki számíthatná ki a tömérdek pórul járt régiségeket, melyek századok során beolvasztattak? Permben útaztamkor beszélték nekem — folytatja Aspelin — hogy a tatárok a kormányegye területén talált arany és ezüst tárgyakat összegyűjtik a néptől s aztán a nizsni piacon eladogatják. Egy tatárról beszéltek, ki a parasztoktól negyven font ily ezüst régiségeket vásárolt össze, fontját 60 kopektól 1 rubelig terjedő potom áron; egy másik meg egy egész szekrényt tömött tele ily tárgyakkal.

Az itt előadott tények azon következtetésre vezetnek bennünket, hogy Biarmia kereskedelme a klasszikus korszak végétől kezdve egy évezreden át tartt vala, míg nem Novgoród és Moszkva lassankint korlátozták s végre végkép elnyomták a permi nép függetlenségét.

Barna Ferdinánd.

A BÉCSI CSÁSZ. AKADÉMIA ÁLLANDÓ ŐSRÉGÉSZETI BIZOTTSÁGÁNAK MUNKÁLATAI 1880-RÓL. (*V. Bericht der prähistorischen Commission der mathem.-naturw. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften über die Arbeiten im Jahre 1880.*)

A bécsi császári Akadémia mennyiség-természettudományi osztályának prähistorikai bizottsága által 1880. év folytán eszközöltetett vizsgálatokból két barlang-ásatás vonja magára leginkább figyelmünket, Szombathy József műegy. assistentől.

Szombathy József, a hírneves Vypustek barlang átkutatását folytatta. Megérkezése előtt herczeg Lichtenstein János főerdésze, Heintz úr, a nyugati ágat 75 méter hosszúságban kiásatta volt már. Ennek barlangi breccia-üledékéből, mint Hochstetter tanár elnevezé, a megelőző évek alatt nagy mennyiségű csontot aknázták volt már. Innen a délkeleti ágba hatoltak; a breccia ott is uralkodó s csupán a legdélibb pontot fedte 1,5 m. mélyen finomúl elaprózott homok. Csontleletekben azonban olyan szegény ez a réteg, hogy egy Felis spelæa metatarsusánál többet nem találtak benne. Visszatértek tehát az «Oroszlán-csarnokba» s 4,25 m. ásták annak üledékét le. Egy darabig világos agyagból áll az, s felette kevés csont és kőhulladékot rejt; alább sötétbarnává változik több és nagyobb kő- és csontzáránnyal. Hanem e csontok annál erősebb mállásnak indultak. Az ásatást most a «Hochstetter tárnába» helyezték át. A mészburok alatt márgás, leveles agyag fekszik, menten minden csonttól, melyre egy csontgazdag (40—50%) hasonszerű agyag következik, mely alább nagyobb

kötuskókkal vegyül, s legalól csontokban folyvást szegényülő breccciába megy át. A csontokat rejtő réteg vastagsága 20—60 cm. közt variál, s az összes déli ágakban mindenütt azonos tartalmat és rétegzést tüntet fel. A Szombathy által felszámolt hozott csontok utólagos meghatározás szerint a következő fajokat tartalmazták: *Ursus spelæus* Roseum, az összes zsákmány 97—98% képezve, leginkább fiatal egyének végtagjaiból. *Felis spelæa* Goldf., *Bison friscus* Boj., *Rhinoceros trichorhinus* Cuv. és *Equus caballus* L.

Emberi nyomokat a barlang előrszének mellék öbleiben derített ki az ásítás. Durva cserépedény-töredékeken felül egy palából idomított szekercze, szilánk sok házi állat és más emlős (róka, iránszarvas, kétféle kecskenagyságú kérődző, szerfelett kis macska) képezték a zsákmányt, még pedig élesen elkülönítve a diluvialis állatcsontoktól. Az ásítás tapasztalataiból végezetre Szombathy is arra a meggyőződésre jutott, mit már Hochstetter kifejezett volt, hogy a negyedkor emlősei nem eredeti fekhelyükön vannak itt, hanem ide csak behurcolta őket a víz sodró ereje.

2. Diravica barlang, Brünntől 10 klm., K. Nyk.re Mokra felett, a Rieka völgyben, mely felett 30 m. magasságban nyílik meg a 60 cm. hosszú barlangnak 15 m. széles és közepén 9 m. magas kapuzata. Három brünni tanuló próbaásatásai vezették történelmi jelentőségre. A felső televénnyel vegyült réteg alatt mindjárt 1—3 cm. vastag hamu- és széntelepfekszik; az alóla kiásott sötét földbe is vegyülnek szénnyomok, s a legalsó mészdara egészen²² ment attól. Ez az egymásután csak a fal mellett mutatkozik, mert a középrészek üledéke összevissza van forgatva, miután legutóbb 1866-ban is ide telepedtek be a porosz invázió elől menekülők s féltettebb holmikat ide ástak el.

Culturtörténeti szempontból sokkal jutalmazóbb vala a barlang-száda előtti lejtő, melyen kvarc, tűzkő, szarukő, vörös jáspis szilánkok, véső s egy ezüsttel bevont bronzhuzal s két keskeny kalapács került kézhez.

A csontanyagból következő fajokat határozta meg szerző: 1. *Equus caballus* L. több állkapocs-töredéken kívül 100-nál több zápfog, melyek középnagyágú fajra utalnak. 2. *Cervus tarandus* L. 3 zápfog több végtagrészet. 3. *Cervus Elaphus* L. fogai, lábtöredékei s agancsrészlete. 4. *Cervus Capreolus* L. 5. *Sus scraf.* L. törpe fajú lehetett, zápfogait állkaposa képviseli. 6. *Lepus variabilis* Pall (havasi nyúl) koponya, állkapocsrészletei s igen sok lábészlet. 7. *Cricetus frumentarius* Pall bal matillájával. 8. *Vulpes vulgaris* Briss. széttört végtagesontok. 9. *Lupus vulgaris* Briss. egyetlen metacarpus s egy törpe bagolyfaj alkarja, tibija.

Ezek mellett a barlang felforgatott üledékében sok újabb keletű csont hevert kecskétől, házi disznótól, vadnyúl, lud és tyúk testrészeleiből. A csontok néhányát vizes festék-anyag fedte. Az ásítás adataiból két korszakra találunk utalást. Első ízben az iránszarvas, hófajd valának az ide telepedett ember eleségtárának kiegészítői; a későbbi lakosok a fémet is használták s házi állataink őseivel bírtak már.

Dr. Luschan Felix ezredorvos Bosznia és Dalmatia határán (Mrčine falu m.) Evans társaságában ásított fel két temetkezési halmot «gomilet», mint ott nevezik. Ezek kőlapokból vannak összerakva; de kincskeresők a legtöbbet összevisszaforgatták. Mindazonáltal becses cranologiai anyagot gyűjtött Luschan. Minden ilyen sírhely a XIII. s XIV. századból eredő régi kápolnák közelében fekszik s a lakosság, úgy látszik, később is ide helyezte halottait. A koponyák alakjai is visszatükrözik ezt a gyakorlatot s azért három csoportra oszthatók: egyik tisztán præhist. korból (brachicephal jelleg); második a római uralom idejéből, s harmadszor a későbbi albanoktól. A jelentés különben az egyszerű tényekre szorítkozik csak s Luschan részletes munkája az anthropológiai társulat közlönyében látott napvilágot.

Sokkal érdekesebb a *Jonici* csukorgyár mellett 1879-ben talált emberi váz. Később öt újabb vázat ástak még ki, két aranyodrony, több bronztű, borostyánkő-gyöngy és kézzel idomított agyagedény társaságában. A bécsi akadémia kiküldöttje, Heyer Ferencz, rendszeres ásítást rendezvén, minden sírt 30—50 cm. mélységben kőlapokkal kifalazva talált; a vázak azonban 1—1.5 m. mélységben oldalra fordítva feküdtek s egyik kezük fejük alatt nyugodott, a térd meg fel volt húzva a mell felé. Mindannyi felnőtt egyéntől származik s akárhány mellett nem volt semmi tárgy. Bár felette mállott állapotban találták a csontokat s a

fejváz rögtön szétesett: azok dolichocephal jellegét mégis constatálni lehetett. A Tschemin mellett (Csehország) és Wasseringnél (A.-Ausztia) felásott temetkezési halmokban csak urnák fordultak elé szénrészletekkel s egy pár fémtárggyal. E sírhalmok közepe táján körbe helyezett kövekre bukkantak. Wasseringnél az edények apróbbjai korongon készültek s római mintákat mutatnak, az őket övedző falazat pedig $\frac{3}{4}$ kör és egy belső építmény követi.

Hazánk területére is kiterjedt a bécsi akadémia figyelme, Mosonymegyében Marcz határában ásatott fel Heger Ferencz m. őrségéd 9 halmot, melyek mint az előbbieket, körded körakásokon belül hamvvedreket rejtettek. Bronz és vastárgyak képezték a sírok járulékait, felette rossz állapotban talált és különféle idomú, meg nagyságú edénytöredékekkel. Egy-egy sírban 6—20 edény cserepei heverték.

Legjutalmazóbb vala mindannyi közt az ásatás St.-Margarethanál Alsó-Krajnában. A három felásott halomból kettő alig nyujtott figyelemreméltót, hanem a harmadikból 11 bronzfibula (3 alakutánzattal), 28 gyűrű (2 lábgyűrű egyenkint 570 gr. súlyu), 6 könnyű lábgyűrű, 16 nagyobb, 9 kisebb kargyűrű, 5 nyilvég, fülönfüggő részlet s egy gyöngyörű sisak jött napfényre. Ennek egészen sajátos alakja van. Alapja fafonat, arra 6 bronzlemez van rászögezve s még a hézagokat is bronzszegekkel verték ki. Végre a hetedik bronzlemez megadja a csúcsalakot. Ugyanitt nagy mennyiségű vastárgy is találtatott; így 7 lándsavég, 5 hosszudad fejsze, 3 sarlóalakú kés, 1 tű. Egész ékszettár volt itt, mert nem kevesebb, mint 800 borostyánkő s 400 üveggyöngy ásatott fel. A tárgyak azonban összeviessza vannak forgatva, mintha utólagos temetkezések is történtek volna. Erre utal az a körülmény is, hogy egész váz és hamvvedrekbe rejtett csontszén váltakoznak, mint különböző időszakok szokásainak emlékjelei. A szt.-margarethai temetkezési halmok tehát úgy a leletek bőségére, mint azok tanulságos voltára nézve kiváló helyet foglal el a prähistoricus lelhelyek sorában.

A jelentések alakjára és belbecsére térve át, annyit bátran elmondhatunk, hogy akár az Archaeologiai Értesítő ilyenemű közleményeit, akár a mi Akademiánk természettudományi bizottsága által kiadott őstörténelmi műveket tekintjük: csepp okunk sincs aggódni az összehasonlítás miatt.

Téglás Gábor.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

A társulat 1881. évi október 25-én tartott ülésében megválasztott tagok: Alapító: König Mór, kanonok, Székesfehérvár, aj. a titkár. Rendes tagok: Niertyt Vilmos, uradalmi tiszt Tatán (1881—1883), a. Marossy János, Schwiedland Jenő, tanárjelölt, Budapest, aj. a titkár. Vári Szabó Antal (1881—1883), Budapest, aj. Dr. Török Aurél,

A társulat 1881. november hó 29-én tartott ülésében megválasztottak (rendes) tagokul: Diener József, egyet. hallgató, Budapest (1881—1883.), aj. Tergina Gyula. Hattyúfy Dezső, Székesfehérvár, aj. a titkár. Melhárd Gyula, főgymn. tanár, Kaposvár (1881—1883), aj. a titkár. Vágó Pál, festő, München (Kunstakademie) (1882—1884), aj. Petheő Gyula. Weisz Zsigmond, földbirtokos (1881—1883), Felcsúth (Fehér m.), aj. a titkár.

Az országos régészeti és embertani társulat 1881. évi december hó 27-én tartott közgyűlésében megválasztottak (rendes) tagokul: Főtiszt. Magasházy Károly, plébános, Hellemba, u. p. Szobb, aj. Tergina Gyula. Schiller József, kir. közjegyző. Ipolyságh, aj. Tergina Gyula. Reizner János, főjegyző Szegeden, aj. a titkár. Kiss Lajos, tanár Pancsován, aj. a titkár. Wolfsgruber Anna k. a. Budapest, II. Toldy-Ferencz-u. 2. Baráth Sándor, Budapest, váczi körút 56. sz.

Az országos régészeti és embertani társulat 1882. január 31-én tartott ülésében megválasztott tagok: Alapító tag: gr. Batthyány Géza, aj. dr. Thallóczy Lajos. Rendes tagok: br. Bánffy György, aj. Hampel József. Dr. Hajnik Imre, Budapest, aj. dr. Thallóczy Lajos.

A TÁRSULATI PÉNZTÁRBA befolyt 1881. november 22-étől 1882. február 16-áig:

a) Alapítványi kamatok 1880. és 1881-re: Bubicz Zsigmondtól 5—5 frt, — 1882-re: dr. Rómer Flóris Ferencztől 5 frt.

b) 1879. tagdíjak: dr. Brach Ferencz, Göndöcs Benedek, Kerekes Jákó, dr. Kohn Samu és dr. Szentkláray Jánostól 5—5 frt. — 1880. tagdíjak: dr. Brach Ferencz, Érdy Kálmán, Göndöcs Benedek, Kerekes Jákó, dr. Szentkláray János és Zsigmondy Vilmostól 5—5 frt. — 1881. tagdíjak: Berlicza Ferencz, dr. Brach Ferencz, Deák Farkas, Eötvös Mária, Érdy Kálmán, Gond Ignác, Göndöcs Benedek, dr. Hampel József, Hindy Árpád, Holényi István, gr. Hunyady László, Hyross Mihály, Inkey Béla, dr. Jurányi Lajos, Kamaszy Mátyás, Kerekes Jákó, dr. Krenner József, Kurecska István, Lomniczy Endre, Löwy Sámuel, Majovszky Antal, Milecz János, Morlin Emil, Natafalusy Kornél, Radisich Jenő, Szalay Péter, P. Szathmáry Károly, Szemenyey M., Szentiványi Zoltán, dr. Szentkláray János, Tárnok Márton, dr. Thallóczy Lajos, Tilless Ferencz, Tokaji Nagy Lajos, dr. Torma Károly, Végh Jánosné, Vignyázó Sándor, Waltherr Gida és Zsivora Györgytől 5—5 frt. — 1882. tagdíjak: Békey István, Bunyitay Vincze, Bük László, dr. Chyzer Kornél, Conlegner Károly, Csoma József, Czanyuga József, a dévai főreáltanoda, Dobóczy Ignác, Drahotuszky Ferencz, Eöry Károlyné, a fehértemplomi állami főgymnasium, Gremberger József. Haraszty Jákó, Hudza János, Inkey Béla, Killer Frigyes, Ludaics Miksa, Margittay Gábor, b. Mednyánszky Dénes, Pálffy Sándor, dr. Pauler Gyula, Schwerer János, Teppé Albin, Nagy István, Ivánfi Ede, Várady József, Vásárhelyi Géza és Weifert Hugótól 5—5 frt.

A TÁRSULAT PÉNZTÁRÁBA befolyt 1881. szeptember 30-ától november 22-éig:

a) Alapítvány: König Mórictól 100 frt.

b) Alapítványi kamatok 1881-re: b. Nyáry Albert és Ráth Györgytől 5—5 frt.

c) Évdíjak 1879-re: Abaffy Sándor, Aughofer Adolf, b. Bakonyi György, Básthy Ignác, Belcsák Károly, dr. Benkovics Zsigmond, Binger Abraham, Bokor József, Borostyány Béla, Farkas László, b. Fechtig Imre, ifj. Gyalokay Lajos, Haan Lajos, Högyes Károly, Jeszenszky Alajos, Jedlicska Pál, Kubinyi Kálmán, Mocsáry Ödön, dr. Ortway Tivadar, Dizoncsák Szilárd, a pozsonyi régészeti egyesület, Treacsányi Imre, Rollmann Adolf, Sente Bálint, Tarkóczy János és Zittrics Lajostól 5—5 frt. — 1880-ra: Abaffy Sándor, Aughofer Adolf, b. Bakonyi György, Baly Albert, Bass Mihály, Básthy Ignác, Belcsák Károly, Benke Pál, dr. Benkovics Zsigmond, Binger Abraham, Borostyány Béla, Brosz Károly, Buzinkay Gyula, dr. Chyzer Kornél, Elek Salamon, az esztergomi érseki könyvtár, Eördögh Gyula, ifj. Gyalokay Lajos, Farkas László, b. Fechtig Imre, Haan Lajos, Hencz Högyes Károly, Hrimpfner Béla, Inkey László, Jedlicska Pál, Jeszenszky Alajos, gr. Keglevich István, Knausz Nándor, dr. Kovács György, Körner Iván, Kubinyi Kálmán, ifj. Kubinyi Miklós, Kún Róbert, Laky Mátyás, Lehóczky Tivadar, miskolczi ref. lyceum, Mocsáry Ödön, Ortway Tivadar, Perczel Dezső, Dizoncsák Szilárd, Rollmann Adolf, Rostaházy Sándor, Saarossy-Kapeller Ferencz, Sente Bálint, Szentgyörgyi Ottó, Szmezsányi Pál, gr. Sztáray Antal, Tarkóczy János, Varasdy József, Varga Ferencz, Vlasits Nándor és Zittrics Lajostól 5—5 frt. — 1881-re: Abaffy Sándor, az aradi főreáltanoda, Aughofer Adolf, b. Bakonyi György, Baly Albert, Bárca Sándor, Barta-Szabó, Básthy Ignác, Belcsák Károly, Benka Pál, dr. Benkovics Zsigmond, Bertalanffy Gyula, Bikkesy Béla, Binger Abraham, Borostyány Béla, Brosz Károly, Butykay József, Buzinkay Gyula, Bük László, dr. Chyzer Kornél, Cséplő Péter, Cserhalmy József, Déchy Mór, a dévai főreáliskola, Dillesz Sándor, Ebner János, Elek Salamon, Értl János, az esztergomi érseki könyvtár, b. Fechtig Imre, Ferenczy Lajos, ifj. Gyalokay Lajos, György Aladár, Haan Lajos, Halavács Gyula, Havas Sándor, Hencz

Richard, dr. Hetényi Lipót, Hőgyes Károly, Hőke Lajos, Hradczky Antal, Hümpfner Béla, Inkey László, Jedlicska Pál, Jeszenszky Alajos, Kammerer Ernő, gr. Keglevich István, Kiss Kálmán, Kiszelák Sándor, Knauz Nándor, Kroll Károly, Kovács Albert, Kovács Ferencz, dr. Kovács György, Könyöky József, Körner Iván, Kőrösi József, Krausz Jakab, Krescay Antal, Krocska Szilárd, Kubinyi Kálmán, ifj. Kubinyi Miklós, Kún Róbert, Laky Mátyás, Lavotta Kornél, Ledniczky Ipoly, Lehóczky Tivadar, dr. Lenhossék József, Lipp Vilmos, Ludaics Miksa, a miskolczi ref. lyceum, Mocsáry Ödön, Molnár Ferencz, hg. Montenuovo Alfréd, Myskovszky Viktor, Nagy Imre, Nagy Miklós, dr. Öreg János, dr. Ortuvay Tivadar, Paur Iván, Perczel Dezső, Pilaszonovics Antal, Pizonesák Szilárd, Plelikovics Sándor, Reizner János, Rollmann Adolf, Rostaházy Sándor, dr. Roth Samu, Salamon Ferencz, Schwiedland Jenő, Sötér Ágost, Stibér Lothár, Szemenyei István, Szente Bálint, Szentgyörgyi Ottó, Szikszay Lajos, Szmracsányi Pál, gr. Sztáray Antal, Tallay Nándor, Tarkóczy János, dr. Tergina Gyula, Téglás Gábor, dr. Téry Ödön, dr. Teutsch G. D., Trecsányi Imre, Tóth Gizella, Töttösy Béla, Varasdy József, Varga Ferencz, dr. Velics Antal, Vlasits Nándor és Zittrics Lajostól 5—5 frt.

Az országos régészeti és embertani társulat pénztári állása 1881. évi szept. hónap:

<i>Bevétel.</i>		<i>Kiadás.</i>	
Pénztári maradvány aug. hóról ...	115'96	Igazgatási költségek ...	31'—
A rendes tagok évdijai ...	45'—	Póstabérek ...	1'56
	160'96	Kiadás ...	32'56
	<i>Vagyron.</i>	Készpénz ...	128'40
Vagyron ...	5000'—		160'96
Készpénz ...	128'40		

Budapest, 1881 szeptember hó hó 30-án. 5128'40

<i>Bevétel.</i>		<i>Kiadás.</i>	
Pénztári állás 1881. évi október hónap:			
Pénztármaradvány szept. hóról ...	128'40	Rajzolásokért ...	13'50
Alapítvány befizetése ...	100'—	Nyomatásért ...	4'50
Alapítványi kamatok ...	10'—	Póstabérek ...	65'04
Évdijak ...	370'—	Igazgatási költségek ...	5'—
Megtérített póstabérek ...	5'65	Tőkésítés ...	103'41
	614'05	Kiadás ...	191'45
	<i>Vagyron.</i>	Készpénz ...	422'60

Értékpapírok ...	5100'—	Pénztári állás 1881. évi nov. hó 28-án:	
Készpénz ...	422'60	Bevétel ...	1097'60
	5522'60	Kiadás ...	39'27
		Készpénz ...	1058'40

Budapest, 1881 november hó 29-én.

Czanyuga József, pénztárnok.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM. Kérem társulatunk tagjait, hogy a maguk körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6 §-a szerint alapító tag lehet mindenki, a) a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» céljainak megvalósítására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztosítékot nyújtó 5%-os megfelelő értékű papírban adományoz. b) Évdíjas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, e régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át 5 o. é. forintot fizet. A társulati év mindenkor januáriusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társ. titkárhoz (nemz. muzeum), pénzküldemények *Czanyuga József* társ. pénztárnokhoz (nemz. muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdíj fejében az *Archaeologiai Értesítő* jár, 30 ívnyi szöveggel, képes táblákkal és a szöveg közé iktatott számos illusztrációval. Reclamációk a titkárhoz intézendők.

LAKHELYVÁLTOZTATÁS. Kérem tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a titkárral lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is minél előbb értesítsék a titkári hivatalt. Az V. számban közölt betűrendes lajstromba netán becsúszott hibák helyreigazítását köszönettel vesszük.

KÉRELEM. Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a n. muzeum érem- és régiségosztályát lehetőleg gyorsan értesíteni sziveskedjenek.

DISZOKMÁNYOK dolgában még nem jelentkeztek tagtársaink elég számmal, hogy azokat kellő díszszel kiállítani lehessen, azért kérjük őket, hogy minél sűrűbben jelentkezzenek.

AZ UJÖNNAN BELÉPŐ TAGOKAT e folyóirat borítékán szoktuk megválasztásukról értesíteni s folyóiratunkat azonnal küldjük számukra.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

A M. TUDOM. AKADÉMIA ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA 1881. MÁRCZ. 9-ÉN TARTOTT
ÜLÉSÉNEK

J E G Y Z Ő K Ö N Y V E.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt gr. Andrassy Manó, Fraknoi Vilmos, Hampel József, Henszlmann Imre, b. Nyáry Albert, b. Nyáry Jenő, Pulszky Károly, Torma Károly és mint vendég Thallóczy Lajos.

1. Olvasatott a m. évi decz. 12-én tartott ülésnek jegyzőkönyve:

e jegyzőkönyv egyik pontjának közelebbi meghatározását, illetőleg módosítását l. alább.

2. B. Nyáry Albert Krassó és Szörény egyesített vármegyék számára tervezett új czímer iránti véleményét a következőkben fejezi ki: A tervezet: hasított paizs, jobbról kék mezőben arany méhektől körülvevett arany méhkas. Ez Krassót képviseli. A czímerpaizs baloldala szintén: kék mező, abban ezüst vár áll, tornyai között a bányászatot jelző csákány és kalapács. Ez Szörény vármegyét képviseli. A paizs alsó részén a Dunát jelző habos ezüst pólya futja végig mind a két mezőt. — Ezen új czímer ugyan nem lehet egészen a tarkaság vádlja alól felmenteni, de miután két czímer összetétele, az egyszerűbb alakban alig összeállítható. E szerint a terv elfogadható, azonban véleményező a jobb oldali kék mezőt vörösré ajánlja átváltoztatandónak; mert 1. így az összetett czímer határozottabban kifejeztetik. 2. Krassó megye eredeti czímerében is az arany méhkas vörös udvarban áll. 3. Az új egyesült vármegye hivatalos színei miatt, mely a régi vármegye színeiben állapíttatván meg, e színek okvetlenül az egyesült vármegye czímerében is elő kell fordulnia; az előttünk fekvő új tervben azonban e színek legkisebb nyoma sincs:

a bizottság e véleményt magáévá tévén, ez az illető mellékletekkel a tud. Akadémiához felterjesztendő.

2. Dr. Thallóczy Lajos, mint meghívott vendég előadja a Bosnia czímere ügyében tett tüzetes tanulmányait, melyeket számos okmányok használatával összpontosított:

a bizottság e becses közlésért köszönetét fejezvé ki, felkéri Dr. Thallóczyt, hogy munkáját b. Nyári Albert, szaktudóssal közölje, ki ez ügyben a bizottság legközelebbi ülésében véleményét ki fogja jelenteni.

4. Előadó bemutatja a m. tud. Akadémia Igazgató tanácsának határozatát a bizottság f. évi budgetje engedélyezésének ügyében;
tudomásul szolgál.

5. Előadó bemutatja formulárját azon körlevélnek, melyet a múlt ülés 7. pontjának értelmében az illető szakférfiaknak megküldött:

a felszólításra kevés (5) válasz érkezett; miért is ez ügyben újabb intézkedések ajánlatnak (l. e jegyzőkönyv utolsó pontját). Az e fölött felmerült tárgyalás alkalmával, határozatott, hogy a Monumenták czíme a jövőben ekként változtassék meg. «Monumenta Hungariæ Archæologica præ-historici ævi romani» s e különböző korszakok mindegyike külön csoportot teend; miért is b. Nyári Jenő az aggteleki barlangról szóló, sajtó alatt levő munkája czímén a «Monu-

menták» után nem leendő feljegyezve a különben következő V-ik kötet megnevezés.

6. Olvassatik a II. osztálynak átirata, melyben ez «reményét fejezte ki, hogy az Értesítőnek megjelenésére vonatkozó rendtelenségeket úgy a bizottság, mint a tudomány érdekében megszüntetni kedves kötelességének ismerendi»:

a bizottság ez ügyet belülről tekintvén és e tekintetben teljes autonómiáját fentartván, az átiratot tisztelettel félre teszi.

7. A múlt ülés 7-ik pontjának megváltozása iránt Torma Károly indítványozza, hogy tekintve a hazai régészet mai színvonalát a különböző irányú kutatások eredménye gyanánt rendelkezésre álló irodalmi apparátus bőségét: elérkezettnek tarthatni az időt arra, hogy az adatok a Monumentákban korszakok szerint állíttassanak össze, illetőleg dolgoztassanak fel, a mely művek még a hazai archæologiai kutatások eddigi mérvéről s azok alapján nyert tudományi eredményről számot adnának, egyszersmind a Magyarország ó- és középkori történetét felvilágosító régészeti adatokat is mint feldolgozott kész anyagot és egyes korszakok művészete, ipara stb. egy szóval műveltsége hű képe gyanánt juttatná a történetírás kezébe, egyúttal az ezután fogatosítandó régészeti vizsgálatok irányát is kijelölvén, a mi a hazai archæologia fejlődése, főleg pedig a még itt-ott észlelhető hiányok kiegészítése tekintetéből fölötte kívánatos,

tekintve továbbá, hogy a mondottakból kifolyólag az a módszer, mely szerint egyes szakférfiak nem a különböző korszakok régészeti emlékeinek összeállítására s feldolgozására, hanem csupán készletben levő régészeti műveik bejelentésére hívtak fel, nem mutatkozik gyakorlatinak, mennyiben ekkép csak azok a művek lennének a Monumentákban kiadhatók, melyek esetleg éppen készen vannak s a főczél, t. i. az egyes külön korszakok régészeti emlékeinek együttes összeállítása s a rendelkezés alatti teljes anyag rendszeres feldolgozása nem éretnék el, — küldjön ki a bizottság egy szűkebb körű albizottságot, mely az iránt terjeszsen elő javaslatot, hogy

1. a Monumentákban mely korszakok lennének és minő sorrendben, s esetleg osztályokban tárgyalandók,
2. az anyag feldolgozásánál mely szempontok lennének irányadók,
3. kik lennének azok a szakférfiak, a kiket az egyes korszakok régészeti leírására egyenesen föl kellene kérni, s végül
4. a Monumenták minő beosztása, tipikus előállítása stb. lenne e czélnak leginkább megfelelő:

a bizottság az indítványt indokolásával együtt magáévá tevén, eziránti javaslat-tételre Torma Károly elnöklete alatt dr. Hampel József és dr. Pulszky bizottsági tagokat küldi ki avval a felhívással, hogy jelentésöket f. évi ápril hó 5-éig terjeszszék a bizottság elé.

Kelt Budapesten, 1881. márcz. 9-én.

A M. TUD. AKAD. ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA 1881. ÁPRIL 5. TARTOTT ÜLÉSÉNEK

J E G Y Z Ö K Ö N Y V E.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt: Arányi Lajos, Fraknoi Vilmos, Hampel József, Hegedüs Candid, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, br. Nyáry Albert, br. Nyáry Jenő, Pulszky Károly és Ráth György.

1. Olvastatott a f. é. márcz. 9-én tartott ülésnek jegyzőkönyve: észrevétel nem történt.

2. Pulszky Károly, mint az «Arch. Értesítő» szerkesztője beadja ezen folyóirat múlt évi költségeiről szóló számadását; nevezetesen azon 300 o. é. frtról, melyek neki a szükséges illusztrációk készítésére a második félévben előlegeztettek. Az utóbbi számadást kéri megvizsgáltatni és magát a további felelősségtől felmentetni; egyúttal kéri, hogy a bizottság a m. n. Múzeum régészeti osztályának, az enbertani és régészeti társulatnak és az iparművészeti múzeumnak köszönetet szavazzon azon szíves készségért, melylyel ezen intézetek számos táblát és faduczot az Értesítő illusztrációiként lenyomni megengedtek:

a számadás átvizsgálására kiküldetnek Fraknói Vilmos, Henszlmann Imre és Ráth György. Köszönő levél írandó az idézett intézeteknek.

3. Előadó felolvassa Torma Károly hozzá intézett levelét, melyben ez a bizottsági tagságról való lemondását kijelenti:

A bizottság a lemondást el nem fogadja, hanem Torma Károlyt felkéri, szíveskedjék a bizottságot, mint annak rendes tagja, szakértő becses tanácsával tovább is támogatni.

4. Előadó felolvassa dr. Czobor Béla ajánlatát, melyben jelenti, hogy a középkori kisebb művészetek körébe vágó egyházi ötvösműveket, öltönyöket, egyéb szereket és paramentumokat tárgyaló készlettel bírván, annak feldolgozását a jövő 1882. év folyamán a bizottság rendelkezésére bocsáthatja:

tudomásul szolgál.

5. A múlt ülésben kinevezett albizottság beadja az ezen jegyzőkönyvhez csatolt jelentését, illetőleg a bizottság kiadványaira vonatkozó javaslatát:

helyeslő tudomásul vétetett és Ipolyi Arnold indítványa folytán határozott, hogy a Monumenták számára eddig szokás szerint kivett 2500 forintból egy ezer forint a hazai tulajdonképi (ingó és ingatlan) emlékeknek, egy ezer forint pedig a hazai érmékről szóló munka kiadására fordíttassék és hogy ezen publicatiók füzetenként is jelenhessenek meg a Monumenták mostani formatumában; hogy továbbá, könnyebb áttekintés végett, a szöveg ezeknek minden oldalán két hasábra osztassék. Az érmészeti mű kidolgozására szólíttassék fel az albizottság jelentésében ajánlott Dobóczy Ignác szaktudós, hogy a munkát megkezdje és az ügyrend által követelt bírálat alá bocsássa.

6. Ez alkalommal Hegedüs Candid említi, hogy régészeti czélokra különféle segédforrások léteznén a vall. és közokt. ministerium, a m. tud. Akademia, a m. n. muzeum és az egyetem budgetjeiben, czélszerű volna ezen pénzforrásokat összesíteni úgy, hogy a bizottság publicatióira több oldalról segílyt nyerhessen:

e források kipuhatólására és összesítésére kiküldetnek Hegedüs Candid elnöklete alatt: Pulszky Ferencz, Fraknói Vilmos és az előadó.

7. Az «Arch. Értesítő» tárgyában az albizottság felhívja a szerkesztőt, hogy a füzetek pontos megjelenéséről gondoskodjék, másrészt pedig javaslatba hozza, hogy a lap évnegyedessé változtassék át:

a többség az évnegyedes megjelenéshez nem járul, hanem szem előtt tartván, hogy hosszabb cikkek az Értesítőben csak akkor jelenhetnek meg, ha füzetei több ívre terjednek; azoknak megjelenését két havi időközben czélszerűnek tartja és elrendeli.

8. Tekintetbe véve, hogy a Monumenták publicatiójára kidolgozott terv kivitelénél elkerülhetlenül szükséges, a siker biztosítása végett, hogy valamennyi szakférfiak tapasztalataikkal és tanácsukkal közreműködjenek, Pulszky Károly szerkesztő, indítványozza, kérje fel a bizottság az Akademia II-ik osztályát, hogy kebeléből mindazokat válaszsza a bizottság rendes tagjaival, kik ezen szakra közre működtek, és pedig: Salamon Ferenczet, Szilágyi Sándort, Pesty Frigyeszt, Pauler Gyulát, Thaly Kálmánt, Nagy Imrét, Ortvay Tivadart, Deák Farkast, Haan Lajost, Zsilinszky Mihályt, br. Radvánszky Bélát, Majláth Bélát és Myskovszky Viktort:

az indítvány helyeseltetik és annak idején (a legközelebbi nagygyűlés alkalmával) a bizottság ezen óhaját az Akademia II. osztálya elébe fogja terjeszteni.

Kelt Budapesten, 1881. ápril 5-én.

Pulszky Ferencz, biz. elnök.

Henszlmann Imre, előadó.

J E L E N T É S E K

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ÜLÉSEIRŐL.

Az orsz. rég. és embertani társulat 1880 decz. hó 28-án tartotta az évben utolsó ülését Pulszky Ferencz elnöklete alatt. Első tárgy volt br. Nyáry Jenő értekezése «a magyarhoni őstelepeken, különösen pedig az aggteleki barlangban

lelt kulturnövényekről». Az értekezés mutató volt a szerzőnek sajtó alatt levő munkájából, mely az aggteleki barlang leírását fogja tárgyalni. A szóban levő tárgyak, nevezetesen szenesedett buza és szenesedett kenyérmaradványok be lettek mutatva.

Utána Wagner János a muhi (Borsodmegye) pusztai régiségekről szólt. Általános bevezetés után, melyben a hely kulturtörténeti fontosságát jellemzi, áttér azon ásatásra, melyet 1878-ban, mikor a magyar történelmi társulat Gömör és Borsod megyékben járt, annak egyik bizottsága a muhi pusztán rendezett; azt találja, hogy annak téerein, történelmünk csaknem minden korszakában oly drámák játszottak le, melyek örökre emlékeztetéssé teszik előttünk e helyet. Legújabbán a forradalom alatt volt véres ütközet színhelye, korábban 1596-ban a törökök a földdel egyenlővé teszik ott az ősrégi Muhi városát, mely a fennmaradt okmányok tanúsága szerint pedig már a XIII-ik században népes község, Mátyás és Nagy Lajos királyok alatt pedig kiváltságokkal gazdagon elhalmozott privilegiált város volt. E város közelében folyt le 1241-ben a tatárok elleni oly szerencsétlen kimenetelű ütközet is, hol a nemzet, annyi jelesének elhulltával csaknem végképen elveszett. Még korábbi időkből egy latin helynév a «Tullus» pusztája s számos másodrangú lelet ugyan-e helyen a nagy római világbirodalom kulturájáról is beszélnek nekünk. De még ez sem utolsó lapja Muhi történelmének. Számos őskori tárgy kerül ott naponkint felszínre, a melyek bár kétségtelenül emberi kéz alkotásai; de nincs történelem, mely megnevezné a népet, a mely azokkal élt.

Borsodmegyének mintegy negyven őskori telepe veszi körül a muhi pusztát, a melyek éjszakkélet felől a hegyek közül lépésről-lépésre vezetnek le pusztánkhoz, hogy ott mintegy összpontosításukat leljék. E geographiai irányulást, egy tekintet a megye östelepeinek térképére, teljesen igazolja. S e körülmény okozza, hogy alig van hely hazánkban, mely oly gazdag volna őskori leletekben, mint éppen a muhi pusztája, a honnan csaknem minden hazai nyilvános muzeumban s nagyobb magángyűjteményben is nagyszámú tárgy van főlhalmozva.

Daczára hogy e telepek már a 30-as évek elejétől óta áknáztatnak, csak az 1878-dik év nyarán történt először rendszeres ásatás, midőn ott a magyar történelmi társulat hadtörténelmi bizottsága eszközölt kutatásokat. Ez alkalommal s később 1879-ben, valamint ez év folytán is még kétszer ásatta meg előadó az ottani telepeket s különösen a «Bala» vagy «Lapis» halmot; mely a kutatások folytán tüzpad-féle telepek bizonyult. Tizenegy, föld s hamuból álló váltakozó rétegből állott, mely hét láb magas keresztmetszetében számos durva, majd grafitos s feltűnő nagy és hegyes csücskökkel díszített cserépedényt, több meg nem határozható rendeltetésű agyageszközt, csont árákat, tüket, nyílhegyeket és simítókat szépen csíszolva — néhány kő- és szarvasagancs-kalapáctöredéket tárt föl. Érdekes volt ezen kívül egy nagy edény, mely szízig töltve volt a közönséges békatekenő (unio pictornia) héjával, valamint egy második kisebb edény, melyben apróra vágott sás-szerű növény maradványai voltak. A középső rétegek egyikében tizenegy darab agyagkúp állott, mintegy három lábnyi átmérőjű tért körül fogva a hamu között. Ez agyagkúpokra nézve előadó azon véleményben van, hogy azok sem hálósúlyok, sem szövőszéknehezékek nem lehetnek. Az előbbi nem, mert az eddigelé talált hálósúlyok rendszerint kőből készültek, gömbölyűek s jobbra egyforma nagyságuk, míg a jelen kúpok már azért is kizárják e rendeltetés lehetőségét, mert agyagból gyártvák, mint kísérletek kétségtelenné teszik a vízben rövid idő alatt szétmállanak. A hálósúlyok eszméjét Keller kombinált szövőszéke keltette, azonban az ő általa bemutatott súlyok szintén gömbölyűek, egyformák s jókora almánál alig nagyobbak; míg a nálunk előforduló agyagkúpok nagysága egy hüvelyktől egy lábíg váltakozik.

Azon körülményből, hogy a jelen esetben fölfedett eféle kúpok a tüzelőhely körül voltak körbe állítva, valamint hogy őskori temetkezéseknél kiásvott kagylófűzéreken hüvelyknyi nagyságú eféle agyagkúpok láthatólag amulettként szerepelnek, azt gyanítja előadó, hogy az agyagkúpok vallásos szimbolikus jelvények valának, melyek a jelen esetben talán az áldozó helyet különítették el a többi tűzhelytől; a rajtok lévő lyukakban pedig a korlát teljesebbé tételére apró pálczikák végei dugattak.

Végül megemlítendőnek tartja, hogy a megásvott telep legfelső rétegeből

már vaseszközök kerültek elő. A kiásott csontok pedig a *Cervus elaphus*, *Sus scrofa* és *Silurus glavisra* vallanak.

E teleptől mintegy ezer ölnyire dél felé a «Csüllő» dombon, csekély emelkedés a homokos halomban fekszik a megközelítőleg egy kat. holdnyi kiterjedésre becsült feltűnően gazdag őskori hamvveder-temető. Az itt a föld színe alatt alig egy láb mélyen elhelyezett urnák mind csoportosítás, mind alak és nagyságra nézve a legnagyobb változatosságot mutatják. Előfordult magánosan álló 3 láb magas urna, belsejében öt kisebb edénnyel, majd négy 1 láb magas kisebb teriméjű egy nagy tállal letakarva. Hajlandó az egész telepet a bronzkor elejére tenni, már csak a bronzok csekély száma és kezdetleges formai alkatánál fogva is. A felolvasó által kiásott mintegy 150 urna közül átlag minden tizedikben fordult elő bronztárgy. Mindannyian ékszerek, egyszerű karpereczek, fibulák és gyűrűk, a melyek rendszerint az edény fenekén a hamu és égett csontdarabok alatt feküdtek. Innen került Kapeller Ferencz kir. tanácsos gyűjteményéből a n. muzeum gyűjteményébe azon szép karperecz is, mely végein állatfejekkel záródik.

Végül a mennyiben közvetlenül a muhi pusztá határát érintve vonúl keresztül a megyén a «Csörsz árka» elnevezés alatt ismeretes őskori földerdőmű — erre vonatkozólag is elmondja előadó a maga nézetét. Szemben az általánosan hangoztatott véleményekkel nem tartja azt sem hun-avar, sem római eredetűnek. Az avar származás híte a szent galleni szerzetes krónikája mesés előadása folytán támadt, ki tudvalevőleg Adalbert nevű Nagy Károly seregében szolgált obsitos katona meséi után úgy írja le az avar kilencszeres gyűrűvárat, mint a mely 20—40 mértföldnyi átmérővel bírván, kőből, faczövekekből s gyepvel befuttatott hús láb magas és széles gyeppel van körülveve. Ez előadást a magyarországi Csörszárkokra nézve nem tartja elfogadhatónak, mert első sorban azokban kő nincs, sőt összes őskori erődeinket a földmű jellemzi, s a mi fő, határozottan állítja előadó, kilenc megyében tett megfigyelései nyomán, hogy a csörsz és ördög árkok egészben véve nem köralakú vonalakban építvők, hanem főirányaik egymástól szög alakban térnek el, úgy hogy inkább óriási küllőjű csillogot, semmint kört irnak le. De az avarok folytonosan zaklatott hadhoz szokott nemzeti jelleme, mely folyton újabb diadalok után hajtja őket, valamint hadviselési módjuk — mely a zárt lovastömegbeni csatákat nyílt síkon keresi — mindannyian ellene mondanak egy így körülsánczolt birodalom eszméjének. Nem oszthatja a római eredet iránt felállított elméletet sem. A római mérnök-jellemű nemzet ritkán használta a sánczokat, a földműveket; építési anyaga a kő volt. Összekötő hadászati manipulatiója pedig a contra castrumok rendszerében és különösen a gyors közlekedés fentarthatására jól rendezett kőutak építésében állott. Ha római mű, úgy okvetlenül szerves összefüggésben kell állania a castrumokkal, holott az egy-két véletlen érintkezési ponton kívül épenséggel ki nem mutatható. Fontos ok az is, hogy a római utak sugár-rendszerben készültek, a melyeket egy köralakú ily roppant védmű lépten-nyomon megbénított volna. De nem is volt arra nekik szükségök, hiszen Tacitus feljegyzéseiből tudjuk, hogy a szarmat-jazygokkal utóbb szövetségben éltek, segítvén őket szomszédaiuk a quadok ellen, a mely népek pedig, mint egy egykorú római úti könyvből tudjuk, a mai Mátra- és Bükk-hegység aljában laktak, hol egyszersmind a «Csörsz-árkok» három ága vonul el.

A tulajdonképeni hringeket vagy gyűrűvárat előadó is avar eredetűeknek tartja, jól megkülönböztetni kívánván azonban ezeket a csörszárkoktól; a mennyiben hringek alatt kisebb terjedelmű elipsz-alakú földvárak értendők, a melyekre akkor lón szükség, midőn az avarok Nagy Károly diadalmas seregétől nyomtatván, a hegyek közé menekültek.

Mindezek alapján magokra a «Csörsz-árok»-féle őskori földművekre nézve azon nézetben van, hogy azokat a korábbi őslakók az Ázsiából betörő bronzkori népek ellen építették.

Végül ismételtén fölhívja a társulat figyelmét a muhi pusztá történelmi s régészeti emlékeinek méltatására.

Pulszky Ferenc a nemzeti múzeumnak újabb szerzeményeiből legutóbb vásárolt őskori réz szerszámokat mutat be; és ezekhez a rézkor kérdésének fejtegetését fűzi. Állítását, mely szerint a bronzkort megelőzte a rézkor, azzal indokolja, hogy az őskori emberek eszközeiket kezdetben inkább termérszéből

készítették, mely itt nálunk nagy mennyiségben jön elő, mint bronzból, mely már az ónnak és réznek vegyületeiből áll.

Európában csakis Angliában jó elé az ón, Ázsiában pedig Malaccában; tehát a bronzkor idejében az európai népeknek nagyon is élénk kereskedelmi összeköttetésben kellett lenniök amaz öntermő vidékekkel, hogy az eszközökhöz szükséges ónt megszerzhessék. Már Keller a czölöpépitmények írója figyelmeztette a tudósokat, hogy Magyarországon volt rézkor. Nálunk először Fehr kezdette gyűjteni a rézeszközöket, a ki 1851-ben ment Zürichbe és az ottani muzeumnak adta a tárgyakat.

Azt az ellenvetést, hogy réz tárgyakat, ha készítettek is, csak ideiglenesen készítették esetleg olyankor, mikor kifogytak az ónból, megczáfolja azon körülmény hogy a rézeszközök alakja mindig más mint a bronz tárgyaké, a bronz tárgyak elegánsabbak, réz diszitményeket pedig eddig még nem találtak az eszközökön. Muzeumunkban eddig összesen 196 réz tárgy van, van egy Havas Sándor úrnál, egy nagy csákány Tarcsaynál, néhány darab Eggernél, 15—20 darab pedig a Bruckenthal-muzeumban, összesen körülbelül 300 réz tárgy ismeretes. A zürichi muzeumban is van vagy 50 réz tárgy. Réz kard csak kettő ismeretes, melynek egyike a rapirhoz hasonló és a n. muzeumban van, a másik pedig az erdélyi Bruckenthal-muzeumban, a mely Gyulafehérvárott találtatott.

Nagy rézkori leletekre eddig nem akadtak. A marosvásárhelyi pap állítása szerint 1872-ben egy paraszt több mázsa réz tárgyat hozott volna Gyulafehérvárra, a melyek beolvasztattak, ez azonban bizonytalan. Másik nagyobb lelet a Lippik melletti (Horvátországban), melyből 4 réz balta a n. muzeumba került.

A tárgyak kevés száma még nem elegendő arra, hogy ezekből a rézkor meg lehessen állapítani, de a leletek nagyobb száma és más körülmények idővel lehetővé teszik a rézkor voltának tudományos bebizonyítását. Így érik lassan a rézkor kérdése.

A titkár az előtte szóló két előadó értekezésére néhány észrevételt tesz. Nevezetesen a Wagner János által fölemlített «vallási vagy symbolikus» rendeltetéssel bíró agyagkúpokra nézve nem vonja ugyan kétségbe, hogy rendeltetésök az lehetett, de egyelőre kellő bizonyítás hiányában ezen feltevést nem is fogadhatja el. Ellenben hazai és külföldi leletekből e kúpoknak többféle rendeltetését épügy megállapítva látja. Egyik, és erről az ó-budai mint a szeged-öthalmi ásatások alkalmával meg lehetett győződni, hogy tűzhely körül állítva, e kúpok tűzpad helyét pótolták; más rendeltetésök az volt, hogy a szövő székeken lecsüngő szálakra akasztva nehezkül szolgáljanak. Így tekintették azokat Keller és más sweizi tudósok, kik nagy számmal lelték azokat a czölöp-épitményekben. Némi megjegyzéssel megtoldja azután a társulati elnök előadását, felemlíti ugyanis, hogy 1876 óta a külföldi muzeumok őrei is figyelmesek lettek a gyűjteményekben őrzött őskori réz tárgyra és ott is ugyanily alakú réz vésőket, különösen lapos réz vésőket lehetett találni.

Attérven saját jelentésére, f. é. november elején és deczember hóban tett régészeti kirándulásairól szólott. A muzeum érdekében novemberben Nyitra és Bars megyékben járt. Nyitrán egy napot szentelt a székesegyház kincstárának, melyben Jeszenszky Alajos úrral együtt néhány kiváló fontosságú műemléket beható vizsgálat alá vett. A nyitrai kincstár egyes tárgyai Steindl tanár és tanítványai által még a mult esztendőben lerajzoltattak és a novemberi ülésen P. Szatmáry Károly Jeszenszky úr szívességéből néhány fényképet be is mutatott.

Előadó ezuttal csak egy műtárgyat említ és annak a hazai iparművészet története szempontjából fontos voltára figyelmeztet: a Bomemissa féle kelyhet. Előadó fontosnak tartaná a nyitrai kincstár közzétételét, és igen óhajtandónak vélné, hogy a magyar egyházi kincsek az egyes megyés püspökök által olyforma publikációkban tételnének közzé, minő az esztergomi kincstár nagyfényű publicatioja. Bars megyei Kis-Tapolcsányba tett kirándulása alkalmával megtekintette a Tapolcsányi János síremlékét az ottani templomban. A vitéz 1598-ban halt meg és síremléke különösen mint costumekép érdekes, rajta van még a sodronyos ing, fölötte mérsékelt terjedelmű hasas pánczél, czombja közepéig érő kabát, a sodronyos ing alatt szűk nadrág, magassarkú csizma, rajta nagytaréjú hosszúszerű sarkantyú, görbe kard, jobbában gombos commando-bot, fején csücsbafutó sisak, elől tollas taréjjal és orrvéddel. Előadó megnézte gr. Keglevics István kalauzolása mellett a műgyűjteményeket, melyeket az ős Rákóczy-vár magában rejt, s itt kiemel egy

érdekes kultur-képet a kápolnában, Rákóczy Pál felesége képét 1663-ból, a kor szokása szerint teljes díszben halottas ágyán elterülve. Hozzá teszi, hogy hálás munkát végezze, a ki főurainknál még nagy számmal meglevő ilyen XVI. és XVII. századbéli costume-képek tanulmányozására adná magát; csak ezekből lesz megírható a magyar costume valóságos története.

Második kirándulása az előadót más vidékre, s más emlékek körébe vitte. Specialis föladatai voltak a régi Brigetio, a mai Ó-Szőny területén, meg kellett szemlélnie az ó-szőnyi castrumban folyó ásátásokat, másolnia néhány újonnan lelt föliratos emléket, és a szerte-széjjel heverő régi emlékek biztosításáról gondoskodni.

A füzítői pusztának — melyen a castrum a Dunáig vonul — jelenlegi tulajdonosa Feige Tódor, a mintegy 33 holdnyi területből a törmelék köveket szedtetvén ki, ásátás közben feliratos és domborműves emlékek és egyéb kisebb emlékek jöttek elő s gyakran egy-egy épületnek az alapfalai mutatkoztak. Ezentúl mindenkor, a mikor érdekesebb épületre bukkan az ásató, a n. muzeumot értesíti róla, valamint biztosítva lesznek számára az összes ott lelt régiségek. Előadó Zsigmondy Gusztáv és Feige Tódor úr társaságában átrándult azután a legiói várral szemközt a Duna tulsó partján fekvő Leányvárra, megtekintette a körülbelül hat holdnyi területű vár mintegy két méternyi szélességű több helyütt még főnálló hatalmas őrfalát. Ez épület kétség kívül olyan rendeltetéssel bírt mint az Ó-Buddával szemközt a Rákos patak befolyásánál elhelyezett anyalföldi várcs, csak hogy annál még fontosabb volt, mert Brigetio a középdunai hajóhad kikötője volt. Előadó két legujabban lelt föliratos emléket említ, egyik egy sírládán van, melyet alig egypár napja Vázsonkeőy Imre földbirtokos felső pannóniai birtokrészén találtak. Ez Marcus Aurelius Emeritus sírhelye volt, a ki mint centurio szolgált a brigetioi hadcsapatnál, a legio prima adiutrixnál. A másik augustális pap áldozati oltára, annak megjelölésével, hogy ő Brigetiumban a municipiumban vitte hivatalát. Ó-Szőnyön nagy számu római emlékek hevervén széjjel, eddig már sok kár történt; több emléket Bécsbe szállítottak, biztosítani kellett tehát ezen emlékeket a muzeum számára. A füzítői pusztá tulajdonosa a legnagyobb készséggel oda ígérte a saját birtokában levőket, sőt magára vállalta az összes ó-szőnyi emlékek hajóhoz való szállítását is.

A harmadik kirándulás az almási ős temetőket illeti. Weninger Mátyás társulatunk buzgó tagja kétféle temetőre akadt ottan, az egyik urna-temető égetett csontmaradványokkal és bronz tárgyakkal, melyek az ercsii leltre és urnákkal, melyek a hatvani és pilini temetőkben lelt urnákra emlékeztetnek; egy másik temető, hol guggoló helyzetben találtattak a csontvázak, miként Letenyén, Geszteréden, Keszthelyen, Szeged-öthalmon, Anárcon. Egy apró tekerceses fülbevaló, minők az említett helyekről is előkerültek, mutatja, hogy népvándorláskori temetővel van dolgunk.

Tavaszzal, mikor a temetőket nem fogja víz borítani, ha a társulat pénzereje engedi, előadó kéri fogja, hogy a társulat az aránylag nem nagy költségeket a temetők földterítésére megajánlja. A társulat végül előadó indítványára főt. Jeszenszky Alajos urnak Nyitrán, Feige Tódor urnak Füzitőn s Weninger Mátyás urnak Duna-Almászon buzgalmukért, melylyel ügyünket felkarolják, elismerését fejezi ki. Következvén a szokásos havi jelentés, titkár jelenti, hogy Keleti Károly minist. tanácsos szives volt elkészíteni a memorandumot az anthropologiai statisztika dolgában és az a m. k. vallás és közoktatásügyi minisztertumnak már benyújtott, jelenti továbbá, hogy Lipp Vilmos társ. tag társulatunk költségén rendezett keszthelyi ásátásait ujabban kedvező siker koronázta.

A választmány azután elhatározta, hogy Roskoványi Agoston nyitrai megyés püspöknek a társulat írást tanúsított jóindulatát meghálálendő, társulatunk folyóiratának eddigi két évfolyamát meg fogja küldeni.

A társulati ülések napja jövő esztendőre ismét minden hónap utolsó keddje lesz. Számvizsgáló bizottsági tagokúl ismét azokat kéri föl a választmány, kik a mult évben teljesítették e tisztséget, nevezetesen br. Nyáry Jenő elnöklete alatt Körösy József és dr. Thallóczy Lajos társ. tagokat. A választmány azután dr. Tergina Gyulának a segédtitkári czímet adja, megválasztja az újonnan bejelentett tagokat, és meghallgatja a pénztári kimutatást. A megválasztott tagok névlajstromát és a pénztári kimutatást a füzet hátlapján adjuk.

Zárt ülésében a választmány a társulati szolgaszemélyzet számára megállá-

pítja az újévi jutalmakat, mire a társulati választmány ez évi hivatalos ülései véget érnek.

Az orsz. régészeti és embertani társulat f. évi január hó 25-én d. u. 5 óra-kor tartotta ez évben nyilvános közgyűlését a m. tudományos akadémia termében, nagyszámú hallgató közönség jelenlétében, Pulszky Ferencz elnöke-lete alatt.

Elnök a gyűlést gyász hírral nyitotta meg, gr. Erdődy Sándor, társulatunk kezdettől fogva buzgó tiszteletbeli elnökéről és nagy pártfogójáról emlékezett meg, a ki néhány nap előtt sírba szállt. Gr. Erdődy Sándor, társulatunk üléseinek is rendes látogatója volt, és még nem rég, deczemberi ülésünkön is itt láttuk magunk közt a tiszteletreméltó ősz férfit. A társulat, a mely az elhunytban oly buzgó tagot veszített, szomoruan vette tudomásul a gyász hírt.

Ezután *Pulszky Ferencz*, a Tisza Lajos kormánybiztos szívességéből felköl-dött igen érdekes szeged-öthalmi, szilléri és sövényházi legujabb leleteket mu-tatta be és ismertette azokat; ezek közt igen érdekesek a népvándorláskorbeli ékítményes késnyelvek, csatok, szíjvégek, bronz és ezüst karperecek, hengerded idomú agyagedények, melyeknek oldalala helylyel-közzel át van lyukasztva; rendeltetésök kétséges, talán érczolvastásra használták, és a szilléri dombról egy teljes rézlelet, csákány és vésők. Fejtegeti ezután a tudósok véleményét e leletek egyes tárgyairól. A francziák az e korbéli leleteket merovingieknek, az angolok angolszászoknak, a németek franko-alemanniaknak nevezték, pedig a közös jelleg az e nemű leletek tárgyain felismerhető. Magyarországon ezek a tárgyak eddigelé jobbára mint kincsek és nem mint sírleletek találtak, Szegeden azonban sírokban fordultak elő, más tárgyakkal együtt.

Elnök határozottan avarkorbelieknek tartja, melyeket az avarok különösen nyugati Európában összeraboltak, s azután itt talán szolgáik által utánoztattak. Koruk a nyugatrómai birodalom bukásától (476. Kr. u.) a független nemzetek föllépteig terjed. A leletek tárgyai közül a legtöbb bronzból van készítve, de van közöttük néhány ezüsből is. Elnök azután a Szeged vidékén talált régiségek alapján, melyek a kő-, bronz- és vaskorszakból származnak, érdekes képet ad a szegedi őskori népek állapotáról, kik ép oly szívós kitartással ragaszkodtak egyszer megválasztott lakóhelyeikhez, mint a mostani szegedi polgár, a kit a Tisza dühe sem tudott kimozdítani azon helyből, melyhez áldott termékeny-sége miatt vonzódik. *

Elnök előadására Pulszky Károly reflectált, különösen kiemelvén az avar-kori leletek fontosságát, főleg az ornamentika tekintetéből, azon véleményének adva kifejezést, hogy míg az avarkori leletek tárgyának művészetet egyrészt a sassanidák korának, másrészt az Európa északi vidékein lelt tárgyak művésze-tével függ össze némileg, addig egyes leletek a bizanti styl nyomait mutatják és talán előképei a román művészetben sokszor előforduló és oly buján felsar-jadzott ornamentikai alakoknak. Kutatni kellene tehát az összekötő kapcsolatot ezen avarkorbeli művészet és az előtte meg az utána való művészet és díszítési mód között.

Utána dr. *Thallóczy Lajos* Ujlaky Miklósnak (Bosnia királya) és Ujlaky Lőrincznek az illoki (Ujlaki) várban levő síremlékeit ismertette. Minthogy a fényképek e két sírról nem készültek el, ezeknek csak a Török János által köz-zétett rajzai bemutatására szorítkozik, röviden adja a sírok leírását, Bosniának ez időben (1463—1474) használt czímerével.

Br. *Radvánszky Béla* a XVI. és XVII. századból fenmaradt magyarhoni bőrkárpitokról szóllott és részletesen leírta mindazokat, melyekről az általa átku-tatott családi leltárakban említést talált és bemutatott egy igen díszes bőrkár-pitot gr. Andrássy Manó gazdag gyűjteményéből, meg más kisebbeket a saját gyűjteményéből, melyeket az iparmuzeumnak ajándékozott. Értekező azután áttért annak a fejtegetésére, hogy mily könnyen lehetne e mai napság már egészen kihalt díszbútorzatot újból használatba hozni.

P. Szathmáry Károly, Kemény János erdélyi fejedelem dúsgazdag kincs-táráról értekezett, és az ily gyűjtemények leírásának fontosságát emelte ki, külö-nösen műtörténeti szempontból.

Előadta miként jött létre (rendesen erőszak, házasság vagy vétel útján),

* Értekező e fontos leletekről folyóiratunk hasábjain részletes értekezést közöl.

mit tartalmazott és mi lett sorsa e gazdag kincstárnak, és mi van még meg ez idő szerint belőle. E kincstárban volt 180 drb női ékszer, gyémántokkal, rubinokkal, smaragdokkal és keleti gyöngyökkel gazdagon kirakva, díszfegyver mintegy 100 drb, lószerszám 60—70 drb, férfi díszruha 32, 5 aranyos vért, női díszruha 36—40 drb, szőnyegek stb. Mindezekből csak két kard (egy jobboldali), egy nyereg, egy fékemelő és egy óra (a n. muzeum birtokában[?]) van meg. A többi úgy kallódott szét a mint jött, erőszak, házasság és eladás útján.

Erdy Kálmán felhívja a társulat figyelmét a biharmegyei sárréti és érmeleléki őshalmokra, melyeket eddig még nem kutattak át, pedig az itt megejtendő régészeti ásatások szép sikerrel járnának. Lóczy Lajos a hasonfekvésű chinai sírokra figyelmeztet.

Az értekezők sorát dr. *Lenhossék József* zárta be, a ki egy ős makrokephal koponyát mutatott be, melyet Feige Tivadar úr Ó-Szöny mellett, az úgynevezett Pannonia-téren talált. E koponyának feltűnő jelenségei, hogy nem boltozatos, hanem magasan emelkedik, homloka és nyakszirte össze van nyomva és rajta egy két újniy benyomás látszik. Az ily makrokephal koponya csak mesterseges eltorzítás által állítható elő, a minő eltorzításokról már Hippokrates (350 Kr. e.) is emlékezik fenmaradt irataiban, minőket ő a sarmát néptörzseknél látott. Amerika őslakói nagyban fejték ezt az eltorzítást, úgy hogy az most háromféle alakban tűnik elénk, fejedelmi, aristokratiai és népi módban. A bemutatott koponya aristokratiai jellegű.

Az értekező erre előadja a módot, hogy mikép bántak a gyermekkel 12 éves koráig, hogy ily alaku koponyával bírjon. Ez az Ó-szönyi és a nemrég Székelyudvarhelyen talált makrokephal koponya, a mely Bécsbe került, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, minthogy egész Európában mindössze is csak 9 ilyen koponyát találtak és e számból is hazánkra 3 esik; az említett kettő és egy harmadik, melyet Csongrád megyében találtak és a melyet az értekező szintén bemutatott.

Végül a titkár 4 új tagot jelent be, kiket a társulat egyhangulag megválaszt.* Az idő már nagyon későre járván, kivonatilag előterjeszti évi jelentését,** előterjeszti a számvizsgáló bizottság jelentését, melyet a közgyűlés elfogad, megadván a társulat pénztárnokának a szokásos fölmentést. Ezzel az ülés véget ér.

Az országos régészeti és embertani társulat *február hó 22-én* tartotta ez évben második nyilvános ülését az akadémia termében nagyszámú közönség jelenlétében Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

Az első előadó Herman Otto volt, a ki «a rovaralakú ékszerekről az antik korban» című alatt értekezett.*** Előadásának bevezetésében kiemelte, hogy minél jobban fogja fel az összes tudomány a maga feladatait, annál inkább kitűnik, hogy az egyes ismeretkörök, nem heterogen elemek, hanem inkább a munkafelosztás elvén alapulnak és sokféleképen érintkeznek. Ilyen szempontból véve, az állattan sokszorososan érintkezik az archæológiával is.

A modern állattan rendszerének megalapítója, Linné, arra fektette a fősúlyt, hogy találjon egy elnevezési módot, hogy a milliónyi állatok fajait ezáltal is megkülönböztethesse. Ennek a rendszernek alapja az, a mi a mi társadalmunké. Vannak családí nevek, melyek a család valamennyi tagjára tartoznak s állandók, vannak ismét külön nevek, a melyek a család egyes tagjainak a megjelölésére szolgálnak.

Ezután következett a nevek præcisirozása. Erre nézve Linné első sorban a régi classikusokban foglalt állatnevekhez folyamodott, de tekintettel volt arra is, hogy a neveket a régiek miféle állatokra használták.

Az előadó is tett etymologiai kutatásokat, különösen a sáskák elnevezése körül. Különösen megragadta figyelmét egy név: tettix. Ez az antik korban egy állatnak és egy görög ékszernek volt a neve. A német magyarázóknál ez cikada vagy Grille név alatt fordul elő. Ebből a megkülönböztetésből nem tudhatta meg, mit tartottak a régi görögök és rómaiak cikadának.

A n. muzeum érem- és régiségosztályának gyűjteményeiben tett kutatásai

* Lásd a megválasztott új tagok névlajstromát a fűzet borítékán.

** Lásd más helyütt egész terjedelmében az évi jelentést.

*** Az értekezés jelenleg a következő címet viseli: «Az antik Tettix és rovarársai. Adalék a rovaralaku antik ékszerek stb. ismeretéhez».

közben végre sikerült megtudnia, mi a tettix és mi a cikada. Az archæologiai gyűjteményben ugyanis vannak rovaralakú ékszerek, a melyeknek a typusa más, mint a cikada nem lehet. Tovább menve kutatásaiban, a berlini muzeum egyik gemmájának gipsz lenyomatán talált egyet, a melyen a cikada alakja ritka pontossággal látható.

Mert a régi görögök és a rómaiak a tücsköt absolute nem ismerték. A tettix alatt határozottan a cikádát, az acridion alatt pedig a sáskát értették. Hogy milyenek voltak a görögök acridionjai és a rómaiak locustái, erre nézve felvilágosítást ad Aristoteles, az idősebb Plinius és Aelianus. A modern állattani rendszer Gryllidáinál és Locustiáinál ugyanis a szárnyakon van a dobhártyás hangszer, a másik csoportnál az Acrididáknál a szárnyakon nincsenek dobhártyák, hanem az ugró lábakon van egy lemez, amely gyöngyszerűen van reszelve, A cikada hangszerre pedig a hasfélen létező két lemez alatt van.

Nézzük most a stilizálást. Mi az a mi a régieket arra vitte, hogy ékszereiket a cikádák formája után készítették? Főleg az a körülmény, hogy a cikáda tekintélyes rovar, hangjával magára vonta a figyelmet, s hogy felső teste diszes stilizálásra alkalmas, így ez állatnak a formája kiválóan alkalmas volt ilyen alakú ékszerek készítésére; hogy itt tücsökről szó sem lehet, ezt az bizonyítja, hogy a mondott ékszereken s egyéb ide tartozó alakokon a tücsök habitusának elemeit föl nem találhatjuk. A tücsök alakjánál az ugró czombok vastosak, a szárnyak egymást fődve, nem mutatnak symmetriát, a fej vastos, a hosszú csápok, a lábak fegyverzete föltünők, s az egész alak typusa olyan, hogy legprimitivebb reproductió sem ejtheti el egészen. Az ékszereken és gemmákon nem akadt oly alakra, mely tücsöknek bevehető volna. Sokszor azonban azt látjuk hogy az ilyen cikáda alakú ékszereknél a szárnyak — a természetes szárnyalkotásból eltérőleg kifelé kanyarodnak. Ez abban leli magyarázatát, hogy a szárnyak alakjának természetes formálása még a rajzolásban is egyike a legnehezebb dolgoknak.

Értekezése további folyamában rovartani tanulmányaival bebizonyította, és nagyított rajzokban ki is tüntette, hogy ezek az antik ékszerek a cikáda és a sáska formája után készültek. Szólt azután a sáskák hangszeréről és énekéről, melyet ókori költők, nevezetesen Anakreon, oly nagyon dicsérnek, sőt egy nagy sáska-készülékkel ezeket a hangokat utánozta is. Az előadás mindenesetre érdekes összekapcsolása volt a rovartannak a régészettel, a melyben Hernán szépen kimutatta azt a határt, a melyen az állattan az archæológiával érintkezik.

Erre gróf Sztáray Antal mutatta be lucskai leleteit. Ung megye nyugati részén, Vihorlat hegység tövében egy tág medenceze terül el, melynek helyén valaha nagy tó lehetett, mert ez még ma is vizes nedves hely. Ezen területet dél felől egy domb határolja, ehez közel fekszik Lucska. Ennek határában, a Blattára eső részen találtak ezen tárgyak, melyeket a gróf szíves volt bemutatni, körülbelül két kilométernyi távolságban egy tó partján. E helyen egyes cserépedény-darabok már előbb is előjöttek, de csak a hetvenes években találtak egy ép urnát, azután több évig ismét semmit sem leltek. 1880 tavaszán újból találtak egy urnát és egypár cserépedényt. A gróf ekkor hozzálátott az ásátásokhoz, egy dombcsoporthoz. Ezen dombcsoporthoz minden egyes domb két három méter távolságra volt egymástól és mindegyikében 4—6—8 edényt találtak, ezek közül egy nagy urna és a többi kisebb edény volt. Azon felül mindegyik domb mellett voltak egy magas, helylyel közzel átlukasztott állványon felül talban végződő edények. Ezek az edények körülbelül 30 cmnyi mélységben voltak a földben, egy méternyi mélységben már nem fordult elő edény sehol. Az edények alatt voltak obsidián és kova fegyverek, kőbalták. Négy nagyobb urnában hamut és csontokat is leltek, három domb felbontásánál pedig a csuprok kiszedésekor emberi és gyermekfogakat találtak. Nevezetes az is, hogy az egyik ilyen dombban találtak egy réz fegyvert is, a mely az egyetlen réz szerszám volt az egész leletben; némely edényekben azonban réz-olvasztás nyomai voltak láthatók. Három helyen pedig körbe halmozott graphitköveket találtak. Előfordult ezen felül több darab őrlőkő, agyagorsógomb, nehezékek és egy mécses; terület el volt lepve cseréptöredékek által, melyeket kosár számra lehetett szedni. A leletben állatcsontok is jöttek elő, ezek közt egy medvének az állkapczája s a mi szintén figyelemre méltó, ez az,

hogy a leletekben előforduló kőzetek olyanok, milyenek a vidéken nincsenek, és így azokat más helyről kellett hozni.

Erre az elnök a társulat nevében köszönetet mond gróf Sztáray Antalnak szívességeért, hogy a társulattal az igen érdekes lucskai leleteket megismertette, és fölemlítette, hogy a mult gyűlésen bemutatott szegedi edények alakja egészen egyező a lucskaiakkal, csak hogy ezeknél a magos és átlukgatott nyakon végződő tál hiányzott, míg a lucskai leletből ilyen több példányt épen birunk.

Ódvári Lipót a nápolyi Anjou-kori magyar emlékeket ismertette. Először is az egyes palotákban és templomokban levő falfestményekről szól s azok egyes alakjait magyarázza. Különösen kiemel egy festményt a mely Mária-nak V. István király leányának, királyi udvarát ábrázolja, a mely általa emelt templom falait díszíti. A templom fenmaradt része most iskolahelyiségül, az oratorium pedig esküdtszéki helyül szolgál. A falfestmények Mária királyné életének főbb mozzanatait állítják elének. Sz. Erzsébet életéből is van 5 ilyen képcsoportozat, melyek még meglehetősen jó karbau vannak.

Az öt csoportozat a következő:

1. 1211 a thüringiai gróf bevonulását tartja.
2. Thüringiai Lajos és Erzsébet egybekelése, körülök vannak egybegyűlve Thüringia nagyjai, egy barát adja rájuk az áldást, s mellettök van az özvegy thüringiai grófné, a háttérben pedig az udvari nép látható.
3. Erzsébetet egy zárdában találjuk szegényes öltözetben, a mint egy apácza lábai elé borul.
4. Erzsébet egyik főerényét: jótékonyágát ábrázolja.
5. Végre halálát tünteti elő.

A másik igen nevezetes emlék: Mária királyné síremléke, a mely az általa alapított régi templomban volt felállítva 1727-ben pedig az új templom egy mellékkápolnájába helyeztetett el. Galváno és Chiro szobrászok műve.

Ismerteti ezután Endrének I. Lajos királyunk fivérének síremlékét, melyet Capeche nápolyi kanonok állíttatott neki, és az 1508-ban elhalt Beatrixnak, Mátyás király özvegyének síremlékét.

Elnök ezután Lipp Vilmosnak legujabb keszthelyi leleteit mutatta be, melyeket a társulat költségén ásatott föl. A leletnek tárgyai: fülbevalók, karpereczek, szíjvégek, csatok és vas tárgyak. Ezen tárgyak főleg azért érdekesek, mert azon időkor emlékei, mely Kr. u. 476-tól Nagy Károlyig tart. Ezekhez hasonló tárgyakat leltek Francia és Németországban is, melyekre először Delinas éb Lindenschmit fordítottak figyelmet, és az utóbbi azokban találja föl az igazi német művészetet.

A keszthelyi leletek azért is nevezetesek, mert azt bizonyítják, hogy azok stylje nem kizárólag germán népeké, hanem el volt terjedve egész Európában.

Delinas ezeket a sassanidáknak tulajdonítja, az bizonyos, hogy nem függnék össze a római művészet tárgyaival. Nagy Károly kora után Németországban megszűnik ez a jellemző styl, nálunk azonban még tovább is tart, mert az avarok, bár Nagy Károly által legyőzettek, teljesen nem semmisültek meg, hanem egész a magyarok bejöveteléig fentartották magokat, és velök együtt fenmaradt ez a díszítési mód is. Sőt e styl még a magyarok bejövetele után sem szűnt meg teljesen, mint ezt azon tárgyakon lehet látni, melyeket br. Nyáry Jenő Pálinben ásatott ki, sőt még a gerendási sírok is torqueseikkel csatlakoznak ezen idők tárgyain látható díszítéshez.

A titkár azután egy érdekes őskori tálát mutat be, melyet Péczenen leltek ifjú Fáy Béla földbirtokos kertjében a Rákos patak mellett, s a melyet Tankó János tanár úr küldött be a muzeumnak megtekintés végett. A tál egy közép oldalfal által két részre osztva, minőhöz hasonló eddig még nem ismerünk

Az elnök azután a muzeum legujabb szerzeményét egy kis alabastrom szobrot mutatott be, melyet Nagyszebenben egy régi bástyafalnak lerombolása alkalmával találtak. A szobor a XVI. század végéről vagy a XVII. század elejéről való, és egy az akkori erdélyi divat szerint öltözött szász polgárt ábrázol, török szokás szerint félig leborotvált fejjel, bajuszszal, szakállal, csizmáig érő dolmánynyal és hosszú száru csizmával. Végül a titkár három új tagot jelent be, kiket társulat egyhangulag megválasztott. Ezzel az ülés 7 óra után véget ért.

Tisztelt Társulat!

Midőn ezelőtt két évvel az országos régészeti és embertani társulatot megalapítottuk, oly nagyszabású feladatokat tűztünk eléje, oly szélesre szabtuk munkakörét, hogy nem kell csodálkoznunk, ha még a második év végén is kénytelenek vagyunk bevallani, hogy még mindig a kezdet nehézségeivel küzdünk. Mint minden kezdő társulaté, mely a tudomány érdekében tért foglalni kíván, a mi életünk is küzdelem volt. Küzdelem a kor kedvezőtlen viszonyai, a társadalmi előítéletek, a közöny, tétlenség, gyakran felületesség ellen. Ily tömérdek nehézséggel szemben erély és kitartás viszen célhoz. Céljaink tisztán állanak előttünk. Felébreszteni, fokozni, a laikus közönségben a társulatunk által képviselt szakirányt, érdeklődést a hazai régészeti tudomány iránt, a lehetőség szerint előbbre vinni a tudományt, a mennyiben erre a társulati élet képes: ezek legfőbb céljaink. A sok nehézség daczára mindkét irányban sikerült az elmúlt esztendőben is előbbre mennünk. Sikerült ügyünket népszerűvé tenni, sikerült tudományszakunkat a laikusokkal is megkedveltetni. Az egész esztendő alatt kilencz havi ülésünk volt, és hogy e kilencz alkalommal sikerült fölébreszteni a közönség figyelmét, arról a nagyszámu díszes hallgatóság tanúskodik, mely nyilvános üléseinkre eljárt. Mult évi üléseinket, *hozzávetőleges* számítás szerint, több mint másfél ezer egyén látogatta. Vendégközönségünk máris bizonyos előszeretettel gyülekezik keddi estélyeinkre, és így az a sok előadás, melyet az év folyama alatt itt elmondottunk, nem volt a pusztában hiába elhangzó szó.

Lassabban mint a *külvendégek* és lassabban mint a rohamos haladás barátai kívánnák, gyűlnek zászlónk alá az áldozatkész honleányok és honfiak; mégis tagtársaink száma tekintetében is elég örvendetes a haladás. A mult 1880. évben 62 új taggal (köztük három alapító) szaporodott társulatunk, és így a mult év végén 437 volt társulati tagjainknak a száma.

Ha ezen kézzelfogható eredményekből kiindulva, ürkészszük az okokat, hogy mi módokon sikerült ügyünk népszerűsítésében csak ennyire is előrehaladnunk, a siker bizonyára üléseink tárgyi és alaki mivoltában keresendő. Mindjárt kezdetől fogva tisztán fogtuk fel tudományunk népszerűsítésének helyes módját, midőn a tudományos előadásokat mindig szemlélődő oktatással kötöttük egybe. Mult évben is több százra ment azon eredeti régiségek, vagy rajzok és vázlatok sokasága, melyekhez magyarázatainkat fűztük, és így nemcsak a képzelethez szólt szavunk, hanem a néző nyomról-nyomra kísérhette a magyarázatot. Míg tehát ez által egyrészt minden kutató szakfélruinak lehetővé tettük, hogy ellenőrizze a magyarázatok hitelességét, másrészt a laikus közönséget is lassanként beavattuk tudományos kérdéseink titokszerűnek látszó tömkelegébe.

Tehát egyik tudományos főfeladatunk megoldására nézve nyugodtan azt mondhatjuk, hogy a két évi gyakorlat czélszerűnek bizonyult. Nem tartozik a társulat titkárára latolgatni azt, valjon az egyes előadások, magyarázatok, tudományos viták és alkalmi jelentések tudományunk különféle szakait mennyiben vitték előbbre, és ezért miként a mult évi jelentésemben csak arra szorítkozom, hogy azokról itt szakok szerint csoportosított sommás áttekintést nyujtsak.

Az (I.) ősrégészeti szakosztály körébe tartozó előadások:

az 1880. jan. 27. ülésen: Pulszky Ferencz ismertette ifj. Storno Ferencznek Sopronváros kavics-bányáiban eszközölt ásatásait.

A febr. 24-iki ülésen Pulszky Ferencz bemutatta a borjasi (Torontálmegye) leletet, melyet dr. Szentkláray Jenő küldött be.*

A márczius 30. ülésen dr. Lipp Vilmos a keszthelyi sörházkertben rendezett régészeti ásatásokról értekezett.**

Az ápr. 27-iki ülésben: dr. Lenhossék József osztályelnök a rendes, rendellenes és eltorzított koponyákról értekezett; — Majláth Béla «a felső Vág-völgy védművei az őskorban» című értekezését olvasta fel; — gr. Zichy Jenő Gózon

* Arch. Ért. IV. füzet.

** Arch. Ért. III. füzet.

Imre szentgyörgyi tanítónak kő- és cserép-régiségeit ismertette; — Pulszky Ferencz és Kuliffay Adolf az ercsii bronz-leletet mutatták be.¹

A május 25-én tartott ülésen: Az elnök Lehoczky Tivadar beregmegyei régészeti kutatásairól szóló jelentését olvasta föl és bemutatta a podheringi bronzkardok fényképeit,² valamint az érdekes magyarbényei őskori arany karpereczet.³

A szept. hó 28-án tartott ülésen: Zsolnay Teréz k. a Pécsről a Pécs vidékén összegyűjtött házi ipari himzésekből és szövetekből álló gyűjteményét állította ki, és az akadémiai ülésterem ez alkalommal egy nagy és érdekes népipari gyűjtemény kiállítására nyújtott helyet. — A titkár a szilágy-nagy-falusi ásatásokról adott jelentést.

Az október 26-án tartott ülésen: Pulszky Ferencz a keszthelyi legújabb leletről szólt, — Tergina Gyula az ordasi népvándorláskori temetőről értekezett.⁴

A nov. 30-án tartott ülésen: Keleti Károly ismerteti a németországi kutatásokat a gyermekek haj- és szemszínéről, és értekezik e kutatások folytatásáról Magyarországon. — Zsilinszky Mihály a legutóbbi békésmegyei leletekről ad jelentést.

A decz. 28-án tartott ülésen: Br. Nyáry Jenő értekezett a magyarhoni őstelepeken, különösen pedig az aggteleki barlangban lelt kultur növényekről; — Wagner János a muhi pusztán rendezett régészeti ásatásról tesz jelentést. — Pulszky Ferencz a muzeum számára utóbb szerzett őskori rézszerszámokat ismertette, — titkár a Duna-Almásra tett kirándulásáról adott jelentést, és az ott talált urna-temetőre hívja fel a társulat figyelmét. Értekeztek tehát tizennégyen.

A (II.) antik emlék- és éremtani osztály körébe tartozó előadások;

1880. jan. 27-iki ülésen: Dr. Pasteiner Gyula a görög profilról.

A febr. 24-iki ülésen: Dr. Kammerer Ernő egyházasbükki Dervarits Kálmán alsó-lendvai (Zalamegye) régészeti kutatásairól adott jelentést.

Május 25-iki ülésen: Dr. Arányi Lajos a pilisi járásban tanulmányozott és összeírt (többnyire classikus) régiségekről értekezett.

Az okt. 26-iki ülésen: Dr. Thallóczy Bosniában és Hercegovinában a folyó évből tett útjának eredményéről adott számot.⁵

A nov. 30-iki ülésen Pulszky Ferencz bemutatja a felcsúthi, Tergina Gyula a budaujlaki római sírleletet.

A decz. 28-iki ülésen titkár Ó-Szőnyre tett régészeti kirándulásáról ad jelentést, és az ottani római kori emlékeket ismerteti. Értekeztek tehát heten.

A III. osztály körébe tartozó előadások voltak:

1880. febr. 24-iki ülés: Br. Radvánszky Béla: XVII—XVIII. századbeli díszhimzéseket és kelméket mutatott be, és e mutatóványok fonalán értekezett azon korban divott himzési módokról. — Deák Farkas: XVI. századbeli zománczos ékszerműveket mutatott és magyarázott. — P. Szathmáry Károly: a régi magyar fegyverzetéről értekezett, melyhez hozzá szólottak Thaly Kálmán, dr. Pulszky Károly és dr. Henszmann Imre. — Dr. Thallóczy Lajos: egy gr. Bethlen András birtokában levő 1589. évből való taraczkot mutatott be és ismertetett;⁶ hozzá szólottak Pulszky Ferencz, dr. Pulszky Károly, Thaly Kálmán, Szilágyi Sándor.

A márczius 30-iki ülésben gr. Andrassy Manó gazdag régiséggyűjteményéből fehérvári, brassói XVI. századbeli ezüst ékszereket, valamint az Albert király sírjából való aranykincs nála levő részeit, továbbá a XVI—XVII. századbeli diszserlegeiből és billikomaiból a történeti vagy művészeti szempontból legérdekesebb példányokat mutatta be. — Dr. Ballagi Aladár Killer Frigyes csanádi plébánosnak a régi Csanád fekvésére és történetére vonatkozó kutatásait adta elő. — Deák Farkas: egy XVI. századbeli zománczos násfát, és egy zománczos álló órát a XVI. század végéről, Szentiványi Zoltán egy XVI. századbeli 4 oldalas címerrel ellátott ezüst szelenczét, egy zománczos zsebórát és egy XVII. századbeli zománczos mentekötőt mutattak be.

¹ Arch. Ért. VI, VII. füzet.

² Arch. Ért. VI, VII. füzet.

³ Arch. Ért. VI, VII. füzet.

⁴ Arch. Ért. VIII—X. füzet.

⁵ Arch. Ért. VIII—X. füzet.

⁶ Arch. Ért. III. füzet, 130. lap.

Apr. 27-iki ülés: Pulszky Ferencz: Dobóczy Ignác ezüst poharát és Egger Dávidnak a Demidoff-féle gyűjteményből megvett másfáját ismertette.

Május 25-iki ülés: Dr. Henszlmann Imre a műemlékek országos bizottsága által rendezett rajzkiállítás ismertette. — Thaly Kálmán II. Rákóczy Ferencz régészet-kedvelését érdekes adatokkal illusztrálja.

Szept. 28. ülés: Deák Farkas: a külföldi muzeumokban őrzött műemlékekről szóló jelentését olvasta fel.¹ Értekeztek tizenegyen.

A IV. osztály köréből valók a következő előadások:

Dr. Czobor Béla a br. Révay Ferencz kincseivel a muzeum birtokába került besztercei monstrantiát mutatta be. Az ápril 27-ki ülésen Varázséji Gusztáv Brandl Rudolf pozsony-szent-györgyi rajztanárnak rajzait mutatja be az ottani templomról és a rajzokat magyarázatokkal kíséri. A szept. 28-iki ülésen Wagner János a viski (Mármarosmegye) templomról értekezett.² P. Szathmáry Károly a nyáron tett utazása alkalmával útjába ejtett műemlékekről értekezett, különösen kiemelte a nyitrai székesegyházban őrzött érdekes ötvösműveket, melyeknek sikerült fényképeit a társulatnak bemutatta. A nov. 30. i. ülésen dr. Pulszky Károly bemutatja dr. Dankó József díszművét az esztergomi főszékesegyház kincseiről.³ Végül a december 28-iki ülésen titkár Nyitra megyében tett rég. útjáról adott rövid jelentést, és a nyitrai székesegyház kincstárát ismertette.

Értekeztek heten. Kilencz társulati ülésünkön tehát volt egészben. 39 előadás.

Társulatunk, mint olyan, a szó szoros értelmében vett irodalmi munkásságot nem fejtett ki, legfőlebb azon hivatalos jelentéseket sorolhatom ide, melyek a társulat közlönyében időről-időre megjelentek, és a távol levő tagoknak számot adtak munkásságunkról.⁴ Azonban az előadásokat feltüntető áttekintés eléggé mutatja, hogy a hazai szakirodalom mult évi emelkedése társulati értekezéseinkben és magyarázatainkban lelte súlypontját.

Mind-nki előtt fekszik szakirodalmunk fokozlönnye az «Archaeologiai Értesítő», mely dúsgazdag tartalmával minden elfogulatlan szemlélő beismerése szerint a korábbi évfolyamokat messze túlszárnyalja, és minden figyelmes olvasó látja, hogy nagyobbára az itt, társulatunk kebelében bemutatott tárgyak adták hozzá az anyagot. De tartozunk elismerni, hogy közlönyünk az akadémiái archaeologiai bizottság jelentékenyebb anyagi támogatásában részesült mint eddig.

Az «Archaeologiai Értesítő» a nemzeti muzeum régiséggtára is bőséges mértékben gyámolította rajzokkal és közleményekkel.

A mi társulatunk eddig csekélyebb anyagi erejéhez képest csak néha-néha járulhatott egypár illusztrációval a rajztáblák díszes sorozatához.

Folyóiratunkon kívül még más is — évkönyveket vagy monographiákat — adni tagjainknak eddig nem volt elegendő anyagi erőnk; de el nem ejtjük szándékunkat, és mihelyt megnő a számunk és megnő az erőnk, irodalmi működésünket is kibővíthetjük.

Régészeti ásatásokra a társulat a mult évben nem költött, mert választmányi tagjai közül többen közkölségen úgyis több nevezetes ásatást rendeztek, és itt első helyen azt az ásatást említjük, mely az ó-budai emlékek földelésében bizonyára epochalis fontossággal fog birni, értjük a kormány költségén Torma Károly választmányi tag vezetése alatt folyt ásatásokat, az aquincumi amphitheatrum felderítését.

Ezen tudományos esemény, az amphitheatrum felderítése alkalmából Torma Károly választmányi tagtársunknak annak idején társulatunk is méltóképen fejezte ki örömét. Az ország más részében Szilágy-Nagyfaluban a megye költségén népvándorlaskori halmok ásatása folyt mult évi augusztus hó elején, a melyeknél az intéző szerep társulatunk elnökére, az első osztály elnökére és a társulat titkárjára volt bízva.

Társulatunk másodelnöke Pilinben, kitünő tagtársunk gróf Sztáray Antalné pedig lucskai jószágán nagy sikerrel rendeztek ásatásokat, Lipp Vilmos leletei pedig, melyeket a keszthelyi temetőben rendezett, a népvándorlaskori kor felderítésére nézve nagymérvű fontossággal bírnak, a miről a társulatnak a leletek

¹ Századok 1880. évf. VIII. füzet.

² Megjelent az Egyházművészeti Lap 1880. évfolyamában.

³ Arch. Ért. 1880. évf. VIII—X. füzet.

⁴ Adtunk jelentéseket az Arch. Ért. VII—XIII., XXI—XXII. és XXIX—XXX. lapjain.

bemutatásakor több ízben volt alkalma meggyőződni. Az ordasi temető leletei szintén ezen kor emlékei közé tartoznak; a társulatnak annak idején szintén be lettek mutatva.

Attérve az anyagi viszonyokra, ezeket is kedvezőknek mondhatnók, ha társulatunk tagjai egyforma buzgósággal rónák le köteleességeiket.

Az ország felkutatása dolgában sokkal többet tehetne a társulat, ha az a jelentékeny összeg, melylyel t. tagtársaink hátrálékban vannak, a társulat pénztárába befolyna, mert a társulati pénztárnok kimutatása szerint, a két évi tagsági díj hátrálék egészben véve 1420 frtra rúg.

A társulati pénztárnok kimutatása szerint társulati alaptőkének 5000 frtra szállt fel, jövedelmünk a mult évben 1993 frt 14 kr. volt, kiadásaink 1768 frt 84 kr-ra rúgtak.

Társulatunk ez évben négy halottat gyászol. Tipray Tivadar, Dregán Péter, dr. Csorba Lajos és Hollósy Károly tagtársainkat veszítettük el, kik mind a négyen lelkes ügybarátaink voltak. Legyen áldott emlékük.

Végül úgy mint a mult évi jelentésemben, ez évben is azt indítványozom, mondjunk köszönetet a m. n. muzeum érem- és régiségosztályának, azon szives előzékenységeért, melylyel az intézet gazdag tárházát rendelkezésünkre bocsátotta, és azonfelül társulatunk ügyét lényegesen előmozdította az által, hogy évtizedek óta szerzett népszerűségével bennünket támogató t, és a hozzá érkezett érdekesebbnél érdekesebb leleteket társulati üléseink rendelkezésére adván, azokat oly élvezetessékké tette. Köszönettel tartozunk még a m. t. akadémia archaologiai bizottságának is, mely addig, míg saját erőnkéből folyóiratot indíthatunk, az ő folyóiratát juttatja mérsékeltbb áron a mi társulatunk tagjainak.

E két intézettel karöltve fogunk ezentúl is, magunk elé tűzött nagy célunk valószínűsítésére törekedni. Fáradozásunk legszebb jutalma lesz, ha hazai régészeti tudományunkat virágzóvá és szakunkat népünk minden rétegében kedvelté, népszerűvé fogjuk tenni.

Budapest, n. muzeum, 1881 elején.

Hampel József, t. titkár.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT SZÁMVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁGÁNAK JELEN-
TÉSE AZ 1880-IKI ÉVRŐL.

Tisztelt választmány!

A mult 1880. évi decz. hó 30-án tartott választmányi ülés határozatából, mi alulírottak küldettünk ki jelzett év pénztári kezelésének s egyáltalán a pénztári állapot megvizsgálására. Mi a ránkruházott feladatot f. évi januárhó 24-én a társulati titkárnak is jelenlétében teljesítettük; az egyes kiadási tételeket mellékelt utalványaikkal egybehasonlíttottuk, a készpénz állapotot, nem különben a társulat alaptőkéjét képező értékpapirokat szemle alá vettük s ennek következtében az 1880. évben:

a bevételek rovatát 1993,14 forinttal

a kiadások rovatát 1763,84 forinttal helyesnek s így a fennmaradó követelési egyenleget 224 frt 30 kr. készpénzzel correcte elszámolva találtuk.

A pénztári vizsgálat alkalmával meggyőződünk a kezelés helyességéről, a kiadások alkalmával követett utalványozási eljárásnak lényegileg véve szabotosságáról, a bevétel és kiadási tételeknek a mellékletekkel való összhangzásáról s az értékpapirok gondos megőrzéséről:

minek következtében indítványozzuk, hogy Czanyuga József társ. pénztárnok urnak a t. Elnökség az 1880. évre a szokásos fölmentvényt kiadni, s a t. választmány pedig buzgó eljárásáért és hívséges kezeléseért köszönetét kifejezni méltóztassék.

T. választmány! Egy körülményre kívánjuk felhívni a társulat vezetősége becses figyelmét; arra, hogy a tagsági díjak lehetőleg az év derekán s bizonyos erélyességgel hajtassanak be, mert midőn izmos társulatok is e szokásos magyar

egyesületi bajban sínlódnak, fejlődésben levő társulatunknál kétszeresen kell præservatív eszközökről gondoskodnunk.

Budapesten, 1881. január 24-én
a T. Társulatnak
dr. Thallóczy Lajos,
a számvizsgáló bizottságnak jegyzője.

alázatos szolgálója
br. Nyáry Jenő,
másodelnök.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1880. ÉVI SZÁMADÁSAINAK ÁTNÉZETE.

<i>Bevétel</i>		<i>Kiadás</i>
Pénztármaradvány 1879. évről	47.50 frt	Igazgatási költségek
Alapítványok befizetése	300.— «	Kiadványok
Alapítványi kamatok	110.— «	Postabérek
Évdíjak	1100.— «	Ásatási kiküldetés
Értékpapírok kamatai	277.60 «	Tökésítés
Adakozások	150.— «	Vegyes kiadás
Takarékpénztári kamat	8.04 «	
	1993.14 frt	Kiadás 1768.84 frt
		Készpénz 224.30 frt
		1993.14 frt

Budapest, 1880. december 31-én.

Czanyuga József, társulati pénztárnok.

VAGYONKIMUTATÁS :

Aranyjárdék kölcsönkötvények	800.— frt
Földhitelintézeti záloglevelek	1700.— «
A m. kereskedelmi bank záloglevelei	2300.— «
Szőlőváltási kötvény	100.— «
«Pesti Lloyd» részletkötvény	100.— «
Készpénz	244.30 «
	Összesen 5224.30 frt

Jelen kimutatás a társulat könyveiben elősorolt tételeknek — ezek helyesen elszámoltaknak találtatván — megfelelőleg készült, mit is a megejtett pénzvizsgálattal kapcsolatban ezennel hivatalosan megerősítünk.

Budapest, 1881. január 24-én.

Dr. Thallóczy Lajos, s. k.
a számvizsgáló bizottság jegyzője.

Br. Nyáry Jenő, s. k.
másodelnök.

A NEMZETI MUZEUMI RÉGISÉGTÁR ŐRÉNEK JELENTÉSE AZ ORSZÁGGYÜLÉS ÁLTAL KIKÜLDÖTT MUZEUMI BIZOTTSÁGHOZ.

Nagytekintetű országos bizottság!

Fölszólítván, hogy a n. múz. érem- és régiségosztályának végleges szervezése dolgában véleményes jelentést adjak; van szerencsém a nagytek. orsz. bizottság kívánalmának a következőkben eleget tenni.

Már 1873-ban, midőn hasonló fölszólítás intéztetett az osztály akkori őréhez az országgyűlés által kiküldött szakbizottság által, készült osztályom részéről egy javaslat, mely egész kiterjedésében az akkori országos bizottság által el lett fogadva és annak hivatalos jelentésébe felvétel.

Az azóta letelt hét esztendő alatt némely akkor jelzett hiány meg lőn szüntetve, többenmü kérésünk teljesült, de még sok kívánni való maradt a jövőre nézve.

I. Évenkénti jelentéseinkből, melyeket a múlt esztendők alatt a nagymélt. vallás- és közoktatási miniszteriumnak benyújtottunk, kitűnik, hogy osztályom évről évre nagyobb gyarapodást mutat. E gyarapodás tudományunk évről évre fokozódó népszerűségének, buzgó hazafiak áldozatkészségének és a személyzet ügybuzgalmának köszönhető. Osztályom hívatása levén az országban színre kerülő leleteket a tudomány számára lehetőségig megmenteni és tárlóiban megővni,

mindeddig erejéhez képest e hivatásának megfelelni iparkodott. Azonban attól kell tartani, hogy ezen hivatásának osztályom már a legközelebbi időkben sem fog eleget tehetni, ha az utóbbi időkben megváltozott viszonyok arányában nem növesztjük minden tekintetben erejét. Az által, hogy a közfigyelem a régészeti leletek felé irányul, már is oly hatalmas versenytársai akadtak az intézetnek, melyekkel a jelenlegi erőkkkel meg nem küzdhetünk. Régiségkereskedők serege járja be az országot, mindenütt lesik a leleteket, a nagy verseny fölszigazta az árakat és ha meg is kínálják áruikkal a n. muzeumot: a régiségek nemzetközi árukká váltak és a muzeum kénytelen külföldi intézetekkel és gazdag gyűjtőkkel versenyre szállani.

A magyar törvények területén hiányos szabályrendeletek bizonyos pontig biztosítják ugyan a n. muzeumnak az értékesebb leleteket, de a fiskus 3-da leg-többször aranyművek, kereskedők, gyűjtők kezére juttatja azokat titokban.

A n. muzeumot csak egy általános lelettörvény biztosíthatná hatályosan ily veszélyek ellen; hatálya csak oly törvénynek volna, mely midőn minden talált arra szorít, hogy leletét fölmutassa, nemcsak védi a jogos tulajdonost tulajdonában, de biztosít neki a rég. érték fejében bizonyos többletet. A fiskusnak 3-dáról le kell mondania, mert ez a 3-ad örökös kútfeje minden titkolásnak, minden sikkasztásnak.

Ha ilyenformán törvényhozásilag gondoskodunk a tudományos kincsek fönntartásáról, akkor tekintve, hogy az évente színre kerülő kincsek értéke, ha csak azokat vesszük szemügyre, melyeknek megvétele érdemes, jóval fölülmúlja a muzeum dotatióját. Természetesen első és föltétlen szükséglet, osztályom dotatiójának lényeges fölemelése.

Ha a nemzet törvényben kimondja, hogy a tudományos kincsek közkin-cseknek tekintendők, melyeknek megóvása első sorban a n. muzeumot illeti: akkor fölmerül az a kérdés, hogy az országban fönnálló nem országos muzeumok mennyiben részesülhetnek a leletekben.

Ez idő szerint semmiféle törvényes rendelkezés nem szabályozza a vidéki múzeumok competentiájának igen fontos kérdését. Eddig ezen intézmények egyesek buzgósága folytán emelkedvén vagy süllyedvén, néha a tudomány hasznára, máskor kárára voltak. Ezentúl törvény alapján legszorosabb orsz. fölügyelet alá veendő, mert akár adakozásokból, akár máshonnan gyűljenek össze bennök a tudományos leletek, e leletek megóvásához országos érdek fűződik s ezt nem lehet egyesek akaratától, szeszélyétől függővé tenni. Nem túlzott centralisatió érdekében, de káros verseny elkerülése czéljából és a tudományos közérdek helyesen fölfogott megóvása végett szükséges a vidéki múzeumok kérdését szabályozni. És azért e kérdést is ajánlom a nagytekintetű bizottság figyelmébe.

II. Midőn a n. muzeum számára ilyen formán a színre kerülő tudományos kincseket biztosítjuk, megtettünk annyit, hogy a mi színre kerül, el ne pusztuljon. A szerencsés véletlen kincsleletekkel bővelkedő hazánkban már eddig is hatalmas lendületet adott a tudomány ügyének. Tudományos rendeltetése öntudatával bíró intézet azonban ennyivel nem érheti be. Az összes ősrégészeti tudomány, tudásunk a rómaiak művelődéséről vidékeinken mindaddig nélkülözni fogja a kellő alaposágot, a míg menten a véletlen szeszélyeitől, öntudatosan nem nyomozzuk a lelhelyeket, fölkatjuk a régi temetőket, sírhalmokat és telepeket, és míg azokban nem rendezünk tudományos ásatásokat.

A n. múzeumnak mindig oly csekély volt a dotatiója, hogy még a véletlen leletek nagy tömegéből sem menthetett meg mindent, a mi fontos volt. Rendszeres ásatásokra kedvező esetekben egyeseknek volt költségük; a n. muzeumnak csak nagy ritkán és más lényeges tételek rovására. Azért kérem a nagytek. bizottságot, adja meg az anyagi lehetőséget arra, hogy osztályom ezentúl ne pusztán a véletlenre, és ne pusztán egyesek szivességére legyen utalva, hanem öntudatosan törekedhessék tudományos föladata megvalósítására.

III. Az emlékek gyűjtése és megóvása nem egyedüli hivatása egy múzeumnak. Bármily gazdag vagy bármily szegény legyen egy muzeum: az, hogy méltó-e pártfogásra és megérdemli-e az áldozatokat, mindig attól függ, hogy a közműveltségnek általában minő hasznot hajt és a szaktudomány előmozdításához mennyiben járul?

A ki az érem- és régiség-osztály legközelebbi múltját ismeri, bevallja,

hogy a viszonyokhoz képest iparkodott megfelelni ez utóbbi két kívánalomnak. De a viszonyok ebben a két tekintetben is sok, igen sok kívánni valót hagynak.

Legyen szabad a legfontosabb szükségleteket fölemlíteni.

a) Talán legnagyobb baj, mely ez évtizedben még türhető leend, de azontúl már alig lesz türhető, a *térhiány*. Abban az időben, mikor még senki nem sejtette a múzeum jövődöbeli gazdagságát, azt vélték, hogy az óriási épületben a legheterogenebb tudományok tárai talán egy évszázadra békésen összeférnek. Alig múlt négy évtized azóta, hogy az épület áll és íme, mindegyik osztály a másikat terjedésében megakasztja. Még ebben az évtizedben talán nagy nehezen megfér a soknemű gyűjtemény egy házban, de mi az érem- és régiségosztályt illeti, már most is szükséges arról gondoskodni, hogy a meglévő kiállítási térhez újabb helyiségeket nyerjünk. Mert mi haszna a közművelődésnek abból, hogy ósrég. gyűjteményünk egyike a leggazdagabbaknak Közép-Európában, ha annak jelentékeny részét tér hiánya miatt el kell zárunk? Mi haszna a közönségnek abból, hogy egész Pannoniából összehordjuk a római fölíratú és domborműves emlékeket, ha raktárszerűen kell őket elhelyeznünk? Továbbá, hogy egészítsük ki az általános népízlés javítása szempontjából oly fölötte fontos antik gipsz-gyűjteményt, ha nincs hová helyezni az újabb növedéket? És hogy egy más gyűjteményt említsek, melynek megalapítását egypár év óta nagy gonddal czélba vettük, hol férjünk el a hazai középkor és a renaissance szobrászati emlékeivel, vagy az emlékekről vett hű másolatokkal?

Itt csak négy emlékcsoportot említettem, de végig lehetne menni valamennyi specialis gyűjteményen, fegyvertáron, pecsétgyűjteményen, éremgyűjteményen stb. Itt-ott egypár évi növedéket, az eddigi arányokat tartva szem előtt, még belé lehet állítani a meglévő sorozatokba, de hová leszünk, ha az ország végre megadja nekünk azt az anyagi támogatást, mely nélkül, miként I. és II. alatt jeleztem, el nem lehetünk többé.

Azt tartom, hogy a múzeumi hátsó udvar egy emeleti vasszerkezetű üvegcsarnokkal való beépítése e szorultságban az egyedüli mentőeszköz. Az üvegház első emeletén az antik gipsz-másolatok foglalnának helyet, a ház földszinti termében pedig néhány száz római emlék föllállítására elég tág tér ajánlkoznék. A többi gyűjtemények föllállítására ilyen formán megnyernők a VIII. számú termet és a hátsó udvar körüli első emeleti egész folyosót. Továbbá teljesen a magyar plastikának maradna a múzeum nagy előcsarnoka.

E jelentékenyebb rendkívüli költség mellett csekélyebbek azon rendezési és bútorzási költségek, melyeket osztályomban négy teremnek és három folyosónak kellő fölszerelése igényelne. Ezekre nézve csak arra kérem a nagytek. bizottságot, hogy az évente bútorzásra szánt múzeumi tételt fölemleni méltóztassék.

A javaslatba hozott módon meg lesz adva a lehetőség, hogy a mindenünnen beözönlő kincseket kellő föllállításban: tudományos rendben és a csiny igényeinek megfelelőleg tárjuk a közönség elé.

b) A kincsek beszerzése és czélirányos elhelyezése föladatainkat nem meríti ki, de adminisztrationalis mindennapi munkánk jó részét igénybe veszi. Szóval és írásban fölkeresni a kutatókat, gyűjtőket és találókat; gondoskodni a leletek kellő beszállításáról; a szerzeményeket szakszerűen leltározni és kiállításra alkalmassá tenni s fölszerelni; ország-világnak mindennemű szakkérdésekben fölvilágosításokat adni stb.: ezekben és sok másfélekben telik el mindennapi munkánk jó ideje. Jegyzőkönyveink és naplóink ebbeli tevékenységünkéről a nagytek. bizottságnak hozzávető képet nyújtanak. Eddig 3 tisztviselőnek majdnem egész munkásságát emésztette föl e pillanatnyi elintézését igénylő soknemű tevékenység.

Előre látható, hogy ha olyan mérvekben, mint az utóbbi időkben gyarapodik az osztály, még ezen legszükségesebb teendőket sem fogjuk győzni.

Pedig méltán várhatja a nagy közönség, hogy a szeme elé állított kincsekről magyarázó lajstromot adjunk kezébe; méltán várja a hazai tudományos világ, hogy azok, kik a tudományos kincseket fölhalmozzák, e gazdag anyag tudományos értékesítéséről is gondoskodjanak.

Hogyan és mikor teljesítse az osztály e jogos kívánalmakat, mikor a kevés számú munkaerő csak megfeszített szorgalommal képes az előbb említett még

szükségesebb feladatoknak megfelelni? Már ezen indokból is fölötte szükségesnek tartom a személyzet szaporítását legalább egy tisztviselővel.

Más indok is elodázhatlanná teszi a személyszaporítást.

A jelen viszonyok közt olynemű szakfelosztás, mint az minden nagyobb muzeumnál fennáll, hogy minden egyes tisztviselő az arch. és érmészeti diszciplinák széles köréből egy bizonyos csoportot szakszerűleg műveljen; nem volt lehetséges. E fonák helyzet hátrányait tudományos férfiak előtt nem szükséges bővebben részletezni. Megkivánni mai nap azt, hogy valaki az érmészet körében alapos szakember legyen és azonkívül az ősrégészeti, római, középkori stb. archæologia szakmáit egyformán bírja, lehetetlen kívánság. Intézetünk más osztályaiban minden tisztviselőnek megvan a maga speciális szakköre, csak az én osztályomban teszi eddig a mindennapi administratívó százféle sürgös szükséglete lehetetlenné, hogy tisztviselőim kimért szakok szerint dolgozzák föl az osztály tudományos anyagát.

Tehát a tudományos haladás is megkivánja a tisztviselők számának fölebb emelését.

c) Ha ilyen módon kellő munkaerőről gondoskodva leend, megindulhat az osztály egyes gyűjteményeinek tudományos közzététele.

Egyes oknyomozó katalogusok kiadására már az elmúlt években is történetek előkészületek és így kellő dotatívó esetére már a legközelebbi években napvilágot láthatnak a nagy mű egyes kötetei, mire a következő sorrend volna megtartható:

I. kötet. Ősrégészeti gyűjtemény.

II. kötet. Antik gipszmásokok lajstroma.

III. kötet. Pannoniai római emlékek.

IV. kötet. Népvándorlási kor maradványai.

V. kötet. Keresztény közép- és új-kor gyűjteményeinek leírásai, fegyverek, ötvösművek, pecsétek stb. csoportjai szerint.

VI. kötet. Éremgyűjtemény leíró lajstroma.

VII. kötet. Szakkönyvtár lajstroma.

IV. Az előbbi pontok mindegyike alatt arra törekedtem, hogy a nagytek. bizottság előtt a n. muzeum tárgyi dotatívójának emelését indokoljam.

Utoljára hagytam azt a szükségletet, mely még sokkal inkább, mint az előbb felsoroltak, valóban égető szükséglet és melyre azért különösen bátor-kodom a nagytek. bizottság figyelmét irányozni.

Értem a személyes járandóságok emelésének szükségletét.

Az ország azt kívánja, hogy nemzetünk egyik első tudományos intézetének tisztviselői ez intézetnek szenteljék összes erejüket, egész életüket; a nemzet büszkesége kívánja, hogy ez intézet nemcsak relative az ő körében álljon a tudomány színvonalán, nemcsak azt kívánja, hogy a hazai tudományt szóval, tettel lankadatlanul előmozdítsa, de többet kíván. Kívánja, hogy a n. muzeum a világ népeinek hasonló institutívó közt is méltó helyet foglaljon, hogy szakférfiai az európai szakférfiai tanácsában megállják helyüket, és ugyanez ország arra kárhoztatja őket, hogy a mindennapi fentartásukról nagy ügyvel-bajjal gondoskodni kénytelenek.

A régiségtárban alkalmazott tisztviselőknél tudományos qualificatívó dolgában a legszigorúbb mértékkel mérhet a nagytek. bizottság. Az osztály öre a m. t. egyetemen szakmáját 4 év óta tanítja, a segédör hasonlóképp több esztendeje mint magántanár működik s az örsegéd bölcsészeti-doktor és középtanodai tanár. Mindhárman évek óta az irodalom terén működnek és számbavehető tudományos munkásságot fejtettek ki.

Nem méltánytalan kívánság részükéről, ha a nagytek. bizottságot arra kéri, hogy az intézet újja szervezésénél az örnek rendes egyet. tanári, a segédörnek rendkívüli egyet. tanári, az örsegédnek pedig fővárosi középtanodai tanári állás és fizetés biztosíttassék.

V. Egy végső kérelmem az osztály szolgáloményzetének szaporítását és sorsa javítását illeti.

Osztályom kétszer hetenként és azonkívül minden harmadik vasárnap a nagy közönség előtt nyitva lévén, a nagyterjedelmű helyiségek tisztántartása, a szekrényekbe nyomuló por eltávolítása és azon fölül sok egyéb hivatalos munka végzése a rendes hivatalos időben túlhaladja az osztálynál alkalmazott két szolga

erejét, különösen a jelen viszonyok közt, midőn az egyik szolga egyúttal mint mintázó, idejének nagy részét a mintázó műhelyben kénytelen tölteni.

A hazai műtörténeti emlékek mintázása ily körülmények közt csak lassan halad, pedig igen fontos volna, hogy e néhány évóta megindult mintázás serényen haladjon és a hazai emlékeket lehető rövid idő alatt a muzeumban legalább hű másolatokban összegyűjtsük.

Ez úgy válnék lehetővé, ha az osztálynál e gipszmintázó egészen e fontos feladatnak szentelhetné erejét és magasabb képességének megfelelőleg jobb fizetésben is részesülne.

A szolgálknak pedig egyáltalában fizetésüket kérném emeltetni, hogy tisztességesen megélhessenek, mert fontos érdekek függenek az ő megbízhatóságuktól és mert a fönnemlített alantabb foglalkozásokon kívül (söprés, porolás), bizonyos fokú szakképzettség, idegen nyelvek ismerete kívántatik tőlük.

Ezek azon lényegesebb nézpontok és kérelmek, melyeket osztályom érdekében a nagytek. orsz. bizottság figyelmébe ajánlani bátorodom.

Egyéb kevésbbé lényeges, de szintén kívánatos újítások és javítások tekintetében bátor vagyok az 1873-ki muzeumi országos szak-enquête emlékiratára hivatkozni.

Dr. Hampel József,

a nemz. muzeum régiségtárának őre.

A PILISI JÁRÁSBAN FÖLLELT NEVEZETES RÉGISÉGEK

(EMLÉKÉPÜLETEK, ROMOK, RÓMAI FÖLIRATOS KÖVEK STB.)

LAJSTROMA,

MELYEKRŐL DR. ÁRÁNYI ALAJOS ÉRTEKEZEIT 1880-KI MÁJUSHÓ 25-KÉN AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI TÁRSULAT ÜLÉSÉN.

A műemlékek ideiglenes országos bizottsága megbizásából 1875-ben egy segéd kíséretében Pestmegye *pilisi* és *váci* járásának valamennyi helységét azon czélból útaztam be, hogy a régi műemlékeket keressem föl, és azoknak *lajstromát* írjam össze; — ha idővel a pénzviszonyok kedvezőbbek leendenek, a megye valamennyi járásában történendek efféle kutatások, s végre az ország minden megyéjében, hogy az *egész haza műkincsei leltárával* bírassunk.

18 nap alatt beutaztam a pilisi járás 46 helységét, és a felmerült nevezetességek hejegyzésére bizonyos hét hasábot használtam, a hasábok nevei ezek:

I. *Érdekes leletek*, és pedig *A)* történelemelőtti meg barbárkori tárgyak, *B)* rómaiak, *C)* román, *D)* átmeneti, *E)* goth vagyis csúcsíves koriak, *F)* oly tárgyak, nevezetesen épületek, melyek túlnyomólag a török által elpusztíttatván ú. n. czopf- (elkorcsult renaissance-)stilben tataroztattak ki.

II. Azon helyek, melyek az *A) B) C) D) E)* és *F)* alatt említett tárgyak érdekében *ásatásokat* igényelnek.

III. Régi *anyakönyvekre* vonatkozó adatok.

IV. Régi *pecsétkekre*.

V. A buzgó *gyűjtők* lajstroma, megemlítvén az illető gyűjtemények különös érdekű tárgyait.

VI. A *nemzeti muzeum* számára megszerzett, és magammal elhozott, továbbá a megszerzésre ajánlatos tárgyak elősorolása.

VII. A félhold által kipusztított magyarság helyébe beköltözött nemzetségek viszonyai egy népleírasi térképpel.

Függelék, melyben a bevándorlott szerbek nagyszámú, nevezetesen szentendrei templomai, és érdekes egyházkerületei soroltnak föl.

Tizenöt írott ívre terjed a szóban levő tárgyak leírása, és 12 folio-ívre a fölvilágosításra szolgáló rajzok és a néptani térkép. A terjedelmes szöveg kivonatát eme lapokba rakom le, rajzaimat pedig a műemlékek bizottsága levéltárának nyújtom át, hol azok az érdeklődöttek szolgálatára, szokás szerint, mindenkor készen állanak.

A rajzok, bár kifestvék, csupán vázlataiak, de az épületek méretei mégis pontosak.

Miután authodidakt úton és szapora külföldi útazásaim nyomán szerzett régészeti ismereteim túlnyomólag az építményekre, egyházi készletekre és fegyverzetre vonatkoznak : a római föliratok olvasásában, és fejtegetésében az ú. n. «amateur», de buzgó amateur színvonalánál magasabbra nem emelkedhettem: gyámolításra kértem föl Torma Károly, és Hampel József szaktudósainkat, ők lehellettek értelmet és életet erőm szerint lemásolt darab föliratos rómaikő-gyűjteményembe mely lovagias és kartársi eljárásukért ezennel hálás elismerésemet rovom le.

I. ÉRDEKES LELHELYEK.

A) TÖRTÉNELEMELŐTTI TÁRGYAK, AZ ILLETŐ HELYEK NEVEI:

1. *Perbál*, és pedig a malomtól kelet felé, miről Vásárhelyi Géza úr szíveskedett értesíteni.

2. *Tinnye*, nevezetesen a békási dülön, egy, valaha arra csavarodott de évezred előtt kiszáradt folyam partján. Ezen helyre is a vendégszerető és útbaigazító tinnyi birtokos Vásárhelyi Géza úr szíveskedett figyelmeztetni.

B) RÓMAI TÁRGYAK LELHELYEI:

1. *Békásmegyér* (korsók, fibulák, érmek, kőkoporsó).

2. *Kalász* (fegyverek és érmek).

3. *Pomáz*, találtattak itt is fegyverek és érmek; a «Glissza» dombon egy igen zömök falazatnak nevezetes (4 öl magasságú) maradványa áll, közel esik onnan éjszakkfelé a «Csikóhegy» rajta pedig egy elpusztult várnak omladéka.

4. *Promontor*, hol római határkövet talált, és a n. muzeumba vitetett Rómer Flóris.

5. *Torbágy*, honnan föliratos római kő, fegyverek, s érmek kerültek a n. muzeumba.

6. *Budakesz*, itt domborművü föliratos kövek, szobortöredékek, érmek, és egy csinos római öblöny ásattak ki. Budakesznek éjszaki határán látszik a hajdani *sípszászi* román templomnak nyoma, nevezetesen galagonya-, mogyoró-, csipke- és kőkénybokrok között. Az ásátás nem volna érdeknélküli.

7. *Szt.-Endre*, domborművü és föliratos kövek, és pedig a szerb püspök udvara közfalának belfelületén (az éjszagnak és éjszagnyugatnak tekintve).

8. *Sziget-Monostor* az ú. n. szent-endrei szigeten, ezen falunak délkeleti határán, egy római hídfőnek jég és ember által igen megrongált maradványa. Táb. ábra a köveknek nagy része a «Horányi csárda» építésére használtatott föl.

9. A *Tahi* nevű pusztán Sziget-Tótfaluval szemben, és pedig az ú. n. «Tormakert» mellett egy tisztán kivehető római kis vár (castrum stativum), melyet a nép *várad*-nak nevez, hol a fölötte elvonult 16 század folytán történt beiszapolás miatt másfélméternyi mélységre a sánczon belül és kívül ásván, lehetne antikáliákra bukkanni, mert a nép turkálgatott a várad belsejében s talált is, hol érmekeket hol fibulákat, — a falakat is mind elhordotta, csupán a délkeleti szegletnek déli oldalán fut el még néhány méternyire a fal, de ennek is hiányoznak faragott kövei.

A Tahipusztán létező ú. n. Pogonyháton Maróthi János tótfalusi gazda vályús téglákba beágyazott egy ólomcsövet talált valamely a földig lerombolt római épület alapfalai között, ezen hely irányában, de vagy 10 öllel magasabban, a közellevő hegyloldalban forrás létezik, valószínű, hogy a cső onnan szolgáltatta le a vizet a 3 hüvelyk átmérőjű ólomcsövön a hajdani római nyaralóba. Nemcsak érdekes, de értékes is volna az ásátás eredménye.

10. A *lányfalusi puszta*: Tahitól délnek a Dunának jobb partján; itt sok a faragott kő és római téglá, találni 3 hüvelyk vastag téglát is, meg több, de fájdalom, összetördelt föliratos követ. Igen ajánlatos lenne az ásátás.

11. *Bogdány*: a faluban föliratos kövek; A falunak alsó vége alatt újra egy a Horányi-féle pusztabelihez hasonló hídfő, melynek köveit a szorgalmas bogdányi nép házépítésre nagyobb részt elhordotta — ezen hídfőt a nép «Bolhavárnak» nevezi. Igen sok falépítésre és házfedezésre szolgáló téglá hever a Bolhavár között, mit a Horányi-féle hídfőnél nem látni. Egy bogdányi sír fenekén egy nagy téglát leltek, fölirattal.

12. *Sziget-Tótfalunak*: délkeleti határán, a Duna bal ágának jobb partján

római hídfőmaradvány áll, de ez már annyira elhordatott a tótfalusi házak fölépítésére, hogy csupán alacsony vízállásnál látható, — láttam e tájon a függélyesen mutatkozó, és a víz által nem régiben elmosott parton, nevezetesen 5—6 lábnyira a mai talaj fölszíne alatt alapfalmaradványokat, és több ölnyi hosszúságban másfélhüvelyk széles sávokat (stráfokat), melyek a hajdani padozatot (talán mozaikot) ábrázolják.

13. *Pilis-Szt.-László*: domborművű és föliratos kövek de elpusztultak. 10 év előtt az odavaló J. N. gazda egy tenyérnyi aranyéremre bukkant, melyért a vevő házaló 2 frtot adott és 150 forintot kapott, mit a vendégszerető lelkész úrtól hallék.

14. *Pilis-Szántó*: igen sok domborművű és föliratos kő. a templom előtt pedig két igen elkopott betűkkel ellátott mértföldmutató féle oszlop.

15. *Vörösvár* domborműves és föliratos kő a templom déli oldalába befalazva, a kő nagyterjedelmű, és mind az alakok, mind a betűk igen jó állapotban maradtak fenn.

16. *Pilis-Csaba*: domborművű föliratos kő.

17. *Perbál*: domborművű föliratos kő, kőkorsó, hamvvedrek, téglák.

18. *Tök*: föliratos kő és érmek.

19. *Zsámbék*: érmek.

20. *Páty*: kiterjedt római falomladékok, részint kőből részint téglából épültek, látni a község udvarában egy afféle hipokauszumnál alkalmazott négyoldalú téglacsöveket, továbbá egyet a Várady-féle jeles gyűjteményben.

21. *Kis-Kovácsi*: föliratos kövek befalazva.

22. *Solmár*: egy föliratos kő bizonyos Brunquell konyhája előtt, — továbbá egy ódon kőmozsár, egy ódon malomkő. Egy bádogbárca «Buda 1624» fölirattal Pollák Mátyás jegyzőnél nem ugyan római tárgy, de érdekes. Végre az ú. n. «Krautgarten», és a «Steinriegel» nevű dülőkön sok római falmaradvány létezik és ajánlkozik ásatásra.

23. *Üröm*: a temető közelében egy föliratos kő. tábla, ábra.

24. *Csepel*: római érmek.

25. *Lőrén*: föliratú kő, mely már a muzeumba került és hamvvedrek.

26. *Ó-Buda* (Aquincum): számos föliratú és domborművű kő, ú. n. fogadalmi oltárok az ismert D.O.M. = Deo Optimo Maximo czímmel, sírkövek a szintén ismert D.M. = Diis Manibus jelentő első betűkkel, kőkoporsók (sarcophagok), mértföldmutatók, a római *cohors* vagy *ala*-féle czímű katonai testületek nevét viselő téglák, párkányzati faragott kövek, egy jeles «hipocaustum» a Flórián-téren és sok alapfal, ezen falazatok tetemes számát a fáradhatlan Zsigmondi Vilmos mérnök úr kutatta, mérte és iktatta be aquincumi térképébe; különös figyelmet érdemlenek az egykori aréna, egy faragott kövekből épült s jó karban levő ódon falázat a ref. templom közelében, mely aligha nem castrum stativum maradványa, mert 1 és fél méterrel áll lentebb a mai talajnál, végre a római vízvezetéknek még néhány, bár fölötte megrongált, pillére, melyek szokásos faragottkő burkolatuktól megfosztottak, de valószínűnek tartom, hogy mintegy másfél méter mélységben a mai talaj alatt még reá akadhatunk a pillérlábazat koczka-köveire és a hajdani kövezetre, nemkülönben érdekes «anti-cagliákra».

Azon sejtelmet, hogy mintegy másfél méter mélységben rejlik az ősrómai kövezet, s ekként az utak és utcák fölszíne is, egy sajátzerű észlelet serkenti bennem, azt tapasztaltam t. i., hogy a rómaiak által lakott helyeken az azóta lefolyt 18 vagy 16 század alatt 1 és fél egész 2 méter magasságban rakodott le az ú. n. alluvialis vagy beiszapolási föld, ez föltűnt nekem magában *Rómában* (pl. az egykori forumon), *Trierben* (Trevirumban), *Darmstadtban*, *Wiesbadenben*, *Várhelyen* vagyis Gredistyén (az ősrómai *Szarmisz Egethusában*) és végre Ó-Budán, többi között a hipocaustum táján, és az említett castrum stativum-féle falazaton. Az említett beiszapolás majd lassan észrevehetlenül, majd rohamokban,

* Megemlítendő Vörösváron egy 1299-ben faragott és 1725-ben kijavított B.-Asszony szobor, a Jézuska görög áldást ad három ujjával, nevezetes végre szt. Margit oltára, mely a clarissa szűzek tulajdona volt, s melynek hátterén a szt. Margit szigetén levő hajdani templomok (ha nem csalódom) történelmi hűséggel vannak lefestve.

hatalmas rohamokban, történt rendkívül erős felhőszakadások alkalmával, minőt 1837-ben és 1875-ben tapasztaltunk a főváros környékén, az utóbbi volt az, mely a Tabánon az »ördögárka» fölötti boltozatot és az arra épült néhány házat elsüllyesztette; pár hétre ama rémes tüneményre kezdettem meg ezen pilisi járási körútamat, és volt alkalmam látni, miként rakodott le pl. Ó-Buda és Békás-Megyer között 20—30 cm, (8—12 hüvelyk) magasságban a hegyekről (nyugatról) a Duna felé lejtő dűlőkön az iszap.

C) ROMÁNKORI TÁRGYAK; AZ ILLETŐ HELYEK EZEK:

1. *Kalász*, és pedig az erdő azon részében, melyet magam ugyan nem kerestem föl, de a melyet a gazdasági igazgatóság kész a netalán kutatni kiinduló szaktudósnak megmutatni.

2. *Szigetmonostor*: az elpusztult monostor alapfalai között és körött.

3. *Hidegkút*: a puszta-templom körött.

4. *Pilis-Szt.-László*: az egykori monostor környékén.

5. *Pilis-Szt.-Kereszt*: az egykori monostor környékén.

6. *Telki* vagy *Télek*: az egykori monostor környékén.

7. *Sziget-Ujfalu*: (a Csepelszigeten) romok.

D) ÁTMENETI IDŐSZAKI TÁRGYAK.

1. *Békás-Megyer*: a puszta-templom határán. A békásmegyeriek a templom támadásakor a XIII. század közepén a mai nap egy magában álló templom körött laktak, de a Duna áradásai őket a múlt századelején a templomtól egy kilométer távolságban a hegyoldalra szorította. A XIII. század óta mindinkább növekedő áradások azt tanúsítják, hogy a Dunának medre folytonosan beiszapodik és *emelkedik*, s hogy a Dunameder beiszapodása gyorsabban halad, mint a partoké.

2. *Zsámbek*: a valóban magasztos puszta-templom és a hajdani monostornak pinczéje.

3. A budavári plebánia-templom.

E) GÓTH STYLŰ TÁRGYAK, ÉS PEDIG:

A) *Szentegyházak*, nevezetesen:

a) bántatlan eredeti alakban csupán egy létezik, t. i. a ráczkevei szerb templom.

b) Oly góth stylben épült egyház, mely tűz által (többnyire török fölperzselés folytán) rongáltatván meg, a félhold uralmának megszűntével, tehát 1686 után elkorcsult renaissance-stylben tataroztatott ki, van *nyolcz*, a helyek ezek:

1. *Budavár*, értvén a helyőrségi templomot, melynek csupán *tornya* a régi, bár ez is csak belülről, miután kívülről nem kerülhetette ki az ú. n. elczopfosítás átkát.

2. *Tétény*, hol csupán a *toronynak alsó fele* maradt meg bántatlan.

3. *Torbágy*, hol a nyolczszög felével záródó, s kissé megnyújtott szentély hirdeti a reformatió előtti keletkezést.

4. *Tőköl* (a csepeli szigeten), itt ugyan az *egész torony* meg *maradt* ős góth stylű alakjában, de a templom renaissance szabású (innen egy 1470-iki jeles kazsula került Rómer F. buzgó közbenjárása folytán iparművészeti muzeumba).

5. *Makád* (a Csepelszigeten), 90 éves emberek emlegetik, hogy a templom, melyet ma a reformált atyafiak bírnak, a ráczkevei szerb templom módján emberi alakokkal (szentekkel) volt kifestve, tehát *régi*, jó keletelése is a mellett tanuskodik.

6. *Ráczeve*, és pedig a reformált templom, melynek támpjai tagozottak, s mely templomnak mai négyszögű ablakai között a bevakolt hajdani csúcsíves ablakok nyomait kívülről a gyakorlott szem észreveszi, a 8 szög felével záródó szentély belső felszínén pedig a kívül simára bevakolt csúcsíves ablakok elég gazdag tagozatai tisztán láthatók.

7. *Szt.-Endre*, nevezetesen a r. kath. egyház, melyen csupán a *nyolczszög felével záródó szentély*, a *tagozott támok*, meg az *ős lábazat* árulják el a középkori eredetet, — mind a boltozat, mind az alacsony ablakok megfosztattak egykori

csúcsíveiktől. A dombon álló templom valaha körfallal bírt, a templom, mint képzelhetni, igen jól keletelt.

B) *Világi épületek.*

Budavárban 75 oly házát sikerült fölfedeznem, melyek a XIV. meg a XV. század jellegével bélyegezvék és pedig: vagy a kapun, vagy a kapualjban, vagy az udvaron; ódon utczaik ablakot csak két házon találtam, — a házak belsejét nem igen nyílt meg alkalman rendszeresen kutathatni; — öt házban leltem csúcsíves, de donga boltozatot, ily hegyes boltozatú szoba két háznak első emeletén is mutatkozik. Fölötte érdekes az országház-utczában a Sztojaszkovics-féle házban egy földszinti szoba (a kapualj déli oldalán), mely valamely kápolnához hasonlítván, két járomra van (egy gazdagon tagozott heveder által) osztva, a jármakat négy-négy borda (körte-alakú átmetszettel) ékesíti egy-egy csínos zárkó.

Budavárban az említett 75 ház egész homlokzatán viselné csúcsíves párkányzat, kapuzat és ablakzattal a középkor jellegét, épen úgy mint a például maiglan jó karban álló bambergi, nürnbergi, kanstatti, trieri, égeri és egri,* kölni, szászvárosi, brassai, kassai, kolozsvári stb. ódon házak, ha az 1721-diki nagy tűzvész után, mely a vár valamennyi házát megrongálta, bekövetkezett renaissanc-féle kitarozások ki nem vetkeztetik az épületeket tisztos és ékes ódon külemükből. Bárcsak egy *béklés antireformáció* virradna a szerencsétlenül elczopfosított házak homlokzataira, hogy régi ékes szűz fényükben diszelegnének csúcsíves ablakaikkal, mérműveikkel, fiálos erkélyekkel, bonyolódott tagozatú kapuikkal stb.** mint lehetlen számmal a velenceiek, és jeles számmal az említett nürnbergiek, landshtuati, trieriek stb.

II. ÁSATÁSRA AJANLKOZÓ HELYEK.

Ásatásra (nevezetesen ősemeri, római, román és csúcsíveskori tárgyak kiaknázása céljából) a következő helyek ajánlkoznak, és pedig:

A) TÖRTÉNELEM ELŐTTI TÁRGYAK ÉRDEKÉBEN:

1. *Tinnye* (a békási dűlön).
2. *Perbál* (a malomtól keletnek). Útbaigazítónak ajánlkozik a már említett igen előzékeny és lelkes gyűjtő, a Tinnyén lakozó Vásárhelyi Géza birtokos úr.

B) RÓMAI TÁRGYAK ÜGYÉBEN, AZ ILLETŐ HELYSÉGEK NEVEI:

1. *Kaldsz*: a Bezda-hegyen.
2. *Pomáz*: a Gliszsza-dombon.
3. *Tahi*: Málnay tr. (jeles borászunk) udvarán.
4. Tahi éjszaki határán és pedig:

a) az ú. n. Pogonhátan egy (mint már említém) Maróthy János, tótfalusi gazdának telkén a hegy menedékes oldalán, hol római alapfalak, sok fedélcserép és a hegyen levő forrás vizéhez vezető ólomcsövezet találtatott, melynek csupán egy méter hosszúságú részletét ásta ki a közömbös gazda.

b) a nép által «várad»-nak nevezett valóságos római «castrum stativum», gyalog egynegyed óra az ú. n. *Torma*-kerttől éjszak felé, melynek köveiből (mint említém) csupán a délkeleti szegleten hagytak meg a Tahi nevű pusztát újból serényen benépesítő tótfalusi zselléremberek.

8. egy a Tahi és Leányfalu nevű puszták közt emelkedő jelentékeny domb, mely az országút és a Duna között fekszik, s melyet a nép még nem kutatott, míg a leányfalusi pusztán sok érdekes fölíratos követ talált, de mindent összerombolt, mert pénzt sejtett a betűk alatt.

* Az egri várban fenálló laktanya mutat egy a vajdahunyadi vár építkezéséhez hasonló, teljén 1540 körül támadhatott díszes pillércsarnokot.

** Ha a 75 ódon háznak birtokosai (hazafiui lelkesedésből és az ősök iránti kegyeletből) csupán 300 frtot tőkésítettének meg végrendeletükben (vagy akár még éltükben), hogy 100 év múlva az addig 40,000 forintra növekedett pénzzel ódon modorban restauraltatnának meg házaik a város díszére és a haza dicsőségére, egy e célra készitendő ú. n. aranykönyvben örökíthetnék meg nevüket. Miután itt közvetlen a városra, közvetve pedig az egész országra háramlanék a dicsőség; nem kellene az illető házbirtokosoknak azon törődni, hogy kicsoda birandja 100 év múlva az illető házat, vajjon a takarékos dédunokák-e vagy más emberséges ember!?

6. *Sziget-Tótfalu*: különösen az ú. n. péteri dülön (Sziget-Tótfalu szemben áll nyugotnak Tahival, keletnek Váczzsal).

7. *Pilis-Szádló*: a «Dörfl» nevű dülön.

8. *Pilis-Szt.-Kereszten*: az egykori monostor helyén hol, mint a sipszári templom táján galagonya-, mogyoró-, csipke- és kőkénybokrok bujálkodnak.

9. *Perbál*: a malomtól kelet felé (fölvilágosítást Tinnyén kérhetni említett Vásárhelyi Géza úrtól).

Ismét *Perbál*: a temetőtől nyugatnak.

Megint *Perbál*: a Báréten vagy Bánréten. *Perbál* egy hasonló nevű jámbor szerzetestől kapta nevét, ki itt egy remetelakba húzódván meg, oktatta a hozzája zarándokolt népet, — még mai nap is élő monda szerint mise alatt szt. István király *szolgált* nékie a hányszor Esztergamból Fehérvárra lovagolván, *Perbál* remetelakát s illetőleg kápolnáját érinté.

10. *Tök*: a pinczék közelében, az ú. n. *Libamezőn*.

11. *Solmár*: a «Steinriegel» (Steinhügel) nevű dülön.

C) ROMÁN TÁRGYAK ÜGYÉBEN, A HELYEK NEVEI :

1. *Kalász*: az erdőben, a helyet tüzetesen a buzgó gyűjtő *Takács N.* úr szíveskedik megmutatni.

2. *Hidegkút*: a puszta-templom körül.

3. *Sziget-Monostor* (vulgo: Monostor): az egykori zárda alapfalai között és körül.

4. *Pilis-Szt.-László*: az egykori zárda alapfalai között és körül.

5. *Pilis-Szt.-Kereszt*: az egykori zárda alapfalai között és körül.

6. *Zsámbék*: a templom környékén és a monostor pinczejében.

D) GÓTH VAGY CSÚCSÍVES KORSZAKI TÁRGYAKRA NÉZVE :

1. *Budavár*: a díszpiazcon, hol a vörös márványkút helyén valaha a szt. Magdolna című *magyar* plébániatemplom állott, s melynek környezetében egykori sírokra, s azokban részint góth, részint románkori ékszerekre (keresztekre, boglárokra, gombokra, fegyverekre) bukkanhatnánk.

2. *A budai várhegy nyugati oldalának* azon része, mely az 1849-ben tört résnek alján van, s hol 1860-ban több budai tanuló s köztük fiam is kardokra, rézből öntött ágyugolyókra, sarkantyukra stb. akadtak, de csakhamar eltiltattak a rendőrség által, midőn az okatlan ásókra nagy földtömeg omlott s egyiknek lábát is ketté törte.

3. a budavári plébánia-templom előtti téren, hol egy *kifestett* hajlék rejlik a föld színe alatt.

4. *Budavárban*: több pinczében lehetne elrejtett ódon tárgyakat találni, főleg azokban, melyek szokatlan mélyen 100—500 és még több ölnyire terjednek el a várdomb gyomrában, ilyen házak:

a) a díszpiazcon a Jankovics-féle ház (szemben az udvari gyógyszer-tárral), melynek pinczejéből egy alagút a Szentháromság szobraig vezet, melyet 1826 körül falaztak a «fortificatio» meghagyására be.

b) egy alagút, mely a szt. György-tér déli végén 1830-ban beomlott, melyben „*haszonvethetlen rozsdás vértetel*“ lettek, s mely nyílást csakhamar betemettek ;

c) a budai kapitánysági hivattal, a hajdani Margarics-féle házzal (melyben ma dohánytőzsde van) szemben, létezik egy némileg hátrahúzódtott ház, melynek pinczejéből egy alagút a kapuczinusok zárdája felé vezet ;

d) a városház-utczában egy háznak

e) és az országház-utczában egy háznak pinczéje annyira terjed, hogy azok végét a háztulajdonosok még nem ismerik ;

f) a díszpiazcon és

g) az úri utczában levő házak pinczéi azért igen nevezetesek, mert tó létezik bennük ;

h) a bécsi kaputól nyugatnak elterjedő bástyafal alatt 150 lépésre a kaputól a hatvanas években bizonyos alagút omlott be, mely kimondhatlan messze terjedt lejtőleg Újlak és a Buda felé, de a kutatást eltiltotta a «fortificatio» és a beomlott nyílást is csakhamar betemettette.

4. *Solymár*; nevezetes a „*Teufels-Höhle*“ nevű alagútszerű barlang, mely állítólag a pilisi hegy barlangjával közlekedik, ebben özönvízelőtti állatok csontjai és tatár meg törökkori tárgyak lappanghatnak; a kutatás minden esetre érdekes lenne.

5. *Makád* (a Csepel-szigeten): hol Mátyás király *nyereggyártó gyarmatot* alapított és a budai oldalról a Duna, s így a sziget alá húzódó sziklába két kutat törtetett, azon kutak egyike, daczára hogy igen jó vizet tartalmaz, bizonyos babonás oknál fogva betakartott, s melyet a község előljárósága mai nap is vonakodik fölbontatni. Nem lehetlen, hogy ezen mistificációból nem csupán valamely regényes adat merülend föl, hanem valamely tudományos is, ha azon értelmes egyének, kiktől ezen adatokat nyertem, óhaja szerint a megye meghagyásából bontatnék föl a kút, és tétetnék haszonvehetővé.

III. ANYAKÖNYVEK.

Ezekről régészeti tekintetben sokkal nem szolgálhatok, mert a török uralom *előttick* elpusztultak; legrégebb a tinnyei reform. gyülekezeté, mely 1663-tól kezdődik és a lelkészek névjegyzékét tartalmazza, a pátyi régiebb volt, mert 1640-ből származott, de fájdalom nem rég elégett.

A kathol. hiveket a török bitorlás alatt nagyobbbrszét vándor-szerzetesek dajkálták, még Mária Terézia alatt is a *trinitariusok* és *kapuczinusok* jártak el a pilisi járási egyházi ténykedésekre, mert a szóban levő falvak mind a budai anya-templomoknak «*filiiái*» voltak.

IV. PECSÉTEK.

Pestmegye a 60-as években a falusi pecsétek lenyomatát összegyűjtötte; e tárgyról is csak keveset mondhatok, megjegyezvén röviden a következőket:

1. többnyire ekét és egy nyaláb buzakalászt mutatnak föl czímerül a falusi pecsétek;
2. többnyire eme fölirattal bírnak: Sigillum pagi N. N. a megfelelő évszámmal;
3. legrégebb a visegrádi 1697-ből, latin fölirattal, aztán jő a makádi ezen körirattal «*Makád falu pecsétje. 1711.*».

V. GYŰJTŐK.

a) *Jelentékeny gyűjteménnyel bírók:*

Várady Pátyon, — *Vásárhelyi G. Tinnyén*, — *Takács I. meg Luppá Péter*, Pomázon, — *Ludaics Miklós*, Ráczkévén.

b) *Alábbrendelt gyűjteménnyel ellátvák:*

Molenta György (vendégfogadó) Csabán, kinél egy sz. László képével bíró arany is szemlélhető, — *Scholz Ferencz*, jegyző Békás-Megyeren, — *Pintér János*, jegyző Sziget-Szt.-Mártonban, kítől egy ódon velencei tükröt olcsó pénzen vásárolhatna meg a n. muzeum. Alig csalódom, midőn azt vélem, hogy a tükrör szavojai Jenő herczegnek hajdani ráczkevei palotájából került Sziget-Szent-Mártonba.

VI. A NEMZETI MUZEUMNAK

csupán három — alábbrendelt jelentékű — tárgyat szerezhettem meg, úgymint:

1. Török-Bálinton: egy XVI. századbéli kulcsot, meglehetősen ékes lakatos művet, mely alkalmasint Török Bálint lerombolt várából való.
2. Csobánkán: egy ezüst érmet eme fölirattal: Octo Grossi, Venceslaus II.
3. Pomázon: egy terjedelmes vaslándzsát vagy kelevézt *Luppá Péter* ajándékát, — de figyelmeztetem újból a n. muzeum t. igazgatóságát ez említett 1299-ből származó boldogasszony-szoborra és a szt. Margit oltárképére, melyen az illető szigetbéli ódon templomok *valószínűleg* híven leábrázolvák; végre a tüstént következő VI. cikkben fölhozandó *pomázi* evangeliarumra (incunábulumra) és a szentendrei *poszerovácska* nevű templomban kellőleg nem becsült fa-filigrán ódon pacificaléra!

VII. A PILISI JÁRÁSI NEMZETISÉGEK.

1. A magyarok a törökök által elannyira kipusztítottak, hogy a hajdani 46 helység között csak 12 magyar maradt meg, a többibe német, tót és szerb telepedett le.

A *tótság* rideg bérczes honából lejövet a pilisi járásnak is legzordonabb erdős és bérczes részeit lakja. Pilis-Szt.-Keresztet, Pilis-Szántót és Pilis-Szt.-Lászlót lakják a tót atyafiak, kiknek foglalkozásuk: mészégetés meg facsempészés.

A *németek* (túlnyomólag württembergiek:) ama jeles gróf Zichy Ferencz által hivatottak meg, ki Budavár visszavételénél fényesen tüntette ki magát, és számos faluval fényesen is jutalmaztatott meg. Összesen 24 német falu van a pilisi járásban, ezek számra, de vagyonosságra is túlnyomók. A német szántóvetők az eladósodott régi földes urak jószágait nagy számmal vásárolgatják, fiaikat (Csabát kivéve:) nagy buzgalommal küldik «magyar szó» tanulásra cserébe, és iparban, takarékoságban s tisztaságban túltesznek a többi három nemzetiségen, — de örömmel tapasztalni, hogy néhány magyar falura is ragad a német szorgalom és a tisztaság, valamint a németre a magyar vendégszeretet, ha nem volnék bornemissza, jócska bort üríthettem volna ezen körútam alkalmával a németeknek jó szívvel följajlott kancsóiból.

A szerbek hol németekkel, hol magyarokkal vegyest 8 faluban vannak mai nap elszórva, de nagyon fogynak, és Solymáron már 130 év óta egészen kihaltak; letelepedésükről ezeket emlegetik «*historia domus*»-féle jegyzetek:

Az 1686-ban Budából kiűzött török igen kezdette sanyargatni Szerbia lakóit, kik a határtalan gyötréseket tovább nem tűrhetvén Magyarhonba *kérezkedtek*, és *beándorlási engedélyt* nagy Lipóttól nyervén, Csemájevics Arszen (nem Arzen) patriárcha vezérlete alatt seregesen be is vándoroltak az országba; a legvagyonosabbak Szt. Endrére költöztek, kik közül öt dúsgazdag család a már megvolt szerb püspöki és r. k. templom mellé még öt új szentegyházat emelt, egyet a görögök, és négyet a maguk számára, ezek saját, és pedig az odahagyott szerbiai megyékre vonatkozó névvel bírnak, úgymint: *Oporvácska*, *Pozserovácska*, *prezbraszenszka*, *tyiprovácska* (subintelligentur crkva = ecclesia). A szerbek letelepedési helyei nyolczan vannak, és ezek: Lóré, Ráczekeve, Tököl, Kalász, Pomáz, Csobánka, Szent Endre és Izbég.

A szerbek a mi, hozzájuk képest éjszaki, éghajlatunkhoz nem bírnak szokni, és mindenhelyt, kivétel nélkül fogyton fogynak, s míg hazájukban erős brontesféle emberek, (mint a napjainkban beköltözgető *bolgár* konyhakertészek) lassan elcsenevészednek, és falkánkint hálnak ki; szorgalomra nézve messze állanak a bevándorlott németektől, iparra alig szentelik magukat, de a vallási szertartásokat buzgóan gyakorolják, számos ünnepeiket törvényszerűen megülik, valamint gyakori, és hosszúra elnyúló böjtjeiket is szigoruan szokták megtartani, melyek alól a beteg ember, és a gyermekágyas még a szoptató nő sincs föloldva! A keleti egyház böjti napokon a tej, sajt tojásevést is eltiltja.

Régészeti tekintetben érdekesek a szt.-endrei templomokban az ódon «*pacificalék*» a különféle szent célra szolgáló templomi ezüst edények, melyek a r. katolikusokénál, s annál inkább a — még kevesebb készlettel megelégedő — protestáns testvérekénél sokkal számosabbak, jelesek a dús keleti bekötésben ragyogó evangéliumos, és misemondó könyvek, jeles a szt. endrei görög templom sekrestyéjében 20 foliánsból álló könyvtár, de annak olvasására és templom látogatására *csak egyetlen egy görög hív létezik Szt. Endrén*. — A Pozserovácska nevű templomban nevezetes egy fa-filigrán alakokkal diszelgő és aranyozott ezüst csipkézettel körül vett pacificalé. A kalászi szerb templomról megemlítendő, hogy Elisabéthá (nem tzárovna, vagy cárítza — mint a szerbek mondják — hanem) *imperatritza* egy igen drága bekötésű evangeliariumot ajándékozott 1700-ban, melyet egy ú. n. «*camerière*» hozott arany brokád-kelmébe begöngyölgetve át, mely könyvről az a nevezetes, hogy 1554-ben nyomatott, és gedig *sterovlíp* modorban, továbbá *fa-klissével* vagyis xilografice. Ezen könyvet egy hasonló külemű újjal kicserélhetné a n. muzeum, valamint az említett sz. endrei pozserovacska templombeli fa-filigram pacificalét is. Dixi, et salvavi animam meam.

JELENTÉS

A NAGYVÁRADI FÖLFEDEZÉSRŐL.

A nagyváradi várkaszárnya alapozása alkalmával egy régi templom nyugati homlokzatának maradványai fődöztettek fel, melyeket N.-Váradon sz. László basilikájáénak tartottak. Erről Oláh Gyula tanfelügyelő f. é. aug. hó 27-kén ministeriumunkat táviratilag értesítette. A távirat és felhívás intézkedésre még az nap a bizottság irodájába érkezvén, Steinhausz László építész az ügy megvizsgálására rögtön kiküldetett.

Augusztus hó 29-én elnökünk gr. Zichy Jenő ugyan a lelet megvizsgálása végett kiküldötte Zsigmondy Gusztáv b. mérnököt.

Steinhausz aug. 30-kán visszatérvén és rajzait bemutatván, a nm. minister úr, ugyan az nap a közös hadügyministerhez táviratot menesztett, melyben kéri, hogy a laktanya további építkezése beállíttassék és az ásatások az igen tág udvaron, hová a templom terjed, engedtesse nek meg.

A szeptember 1-jén megérkezett válasz, a beállítás lehetetlenségét hangsúlyozván, ministeriumunk által a Nagy-Váradra kiküldendő megbizottnak értekezletét, illetőleg egyezkedését az ottani katonai hatósággal ajánlotta; hanem az ásatási engedélyről az udvaron nem szóllott.

Szept. 2-kán, ministeri rendelettel, Nagy-Váradra kiküldetett az előadó, ki is Steinhausz építész társaságában még az nap a helyszínére utazott.

Szept. 3-án előadó értekezik a káptalan több tagjával, a térparancsnokkal, a tanfelügyelővel, az építkezés vállalkozójával és főleg az építkezést vezető kapitánynyal; ki is egész készséggel nem csak megengedi, hanem elősegíti is a homlokzat déli torony-sarkának fölkeresését, mely már az építkezés mezejére esik, megengedi továbbá, hogy a közel levő régi kapuzat maradványai saját embereink által legnagyobb óvatossággal kiszedessenek; végre parancsot ad, hogy minden alakos és faragott régi kő, melyet a kiküldöttek megjelölnek, fentartás végett félretétessék.

Szept. 3-kán előadó táviratot intéz ministerünk ő Excellenciájához, melyben kéri, hogy általa az udvaron való ásatás engedélye, melyet a közös hadügyminister nem adott meg egyenesen, kieszközöltessék.

Szept. 4-kén az előadóhoz az államtitkártól távirat érkezik, melyben az előbbi odautasíttatik, hogy a helyszínelési tervet haladéktalanul küldje be, mit az előadó még az nap megtesz.

Szept. 5-kén az építkezési területet deszkakerülettel körülveszik,

de az előadónak és Steinhausz építésznek megadatik a közlekedés engedélye.

Szept. 6-án az államtitkár előadóval táviratilag tudatja, hogy az ásatási engedély végett ismét Bécsbe felírt.

Szept. 8-án előadó értesítést kap, hogy a bécsi hadügyminisztérium ismét csak általánosan egyezkedést a magyar kiküldöttek és az építkezési igazgatóság közt javasol. A megbeszélés eredménye az, hogy, ha a legnagyobb zavart elkerülni akarjuk, az ásatás az udvaron csak akkor kezdhető meg, ha majdan a laktanya felépülő szárnya készen lesz. A félretett faragott kövek átengedése az aradi Genie-Directio hozzájárulásától függ.

Szept. 11-kén Trefort ő Excellenciája az előadónak táviratoz, hogy Hegedüs ministeri tanácsos, az ügy elintézése végett, Nagyváradra ki van küldve, hogy előadó annak utasításához tartsa magát és a tárgyalások a tanácsos megérkeztéig függőben tartandók. A további tárgyalás eredményét adja a ministeri tanácsos jelentése, valamint az albizottság és az építési igazgatóság közt megállapított egyezség jegyzőkönyve.

A katonai laktanya, az úgynevezett nagyváradi várban tág, öt oldalú udvart fog körül. E laktanyának nyugati szárnyát, megviselt állapota miatt, földig le kellett bontani, és midőn új fölépítése végett új alapzatot ástak, 2.60 mnyi mélységben egy középkori templom nyugati homlokzatának maradványaira akadtak, melyek kapuzat és ikertorony aljából állanak. A kapuzat béléte néhány deciméter magasságban megmaradt s így a mesterív (archivolte) gerinczhordóinak kezdete megvan, melyekből eredetökre a XIII. század második felére következtethetni. A törmelékben a mesterívnek pár kis darabja is találtatott, melyet az egész ív reconstitúciójára felhasználhatni. Megvan a déli toronynak erős fala is, valamint annak egyszerű kajácsból álló talppárkánya. E toronynak délnyugati sarkát, ámbár ez már egészen az új épület területén fekszik, mégis az építést vezető kapitány előzékenységből fel lehetett ásni s így az egész homlokzat szélességét 22,50-re meghatározni; mert ámbár az északi torony alapzata a még fennálló, hanem szintén lebontandó épületszárny alatt fekszik, mégis némely részére rá lehetett ismerni és feltenni, hogy a déli toronynak más, ugyanazon kiterjedésű északi felelt meg. E szerint a régi templom szélességi elterjedése meg levén határozva, annak irányát nyugatról keletre is pontosan lehetett megállapítani; miből kitűnt, hogy a templomnak csaknem egész teste, kivéve az északi torony kis részét, a tágas udvaron szabadon fekszik és hogy maradványainak kiásásában nincsen akadály, kivéve egy kutat, mely a templom keleti végén áll, ha t. i. az egyház hosszát háromszoros egész szélességére előlegesen és feltehetőleg vesszük, a kérdéses kút még a szentélybe fog esni. Ezen föltevés némi igazolást nyer egy a Jankovics-féle gyűjteményből a nemzeti muzeumába átszármazott drága

arany karperecz által, mely Jankovics följegyzése szerint «in puteo Varadensi», hihetőleg e kút ásása alkalmával régi sírban találtatott. Bunyitay Vincze, egyházmegyei könyvtárnok, ki «A váradi székesegyház» cím alatt a kérdéses templomról tüzetesebben értekezett az «Archaeologiai Közlemények» XIII. kötetében (1880. évf.), e sírról azt jegyzi meg: «Midőn gróf Forgách Pál, váradi püspök, 1756-ban ama kútat ásátá, ásás közben megtalálták Nagy-Lajos királyunk leányának, Máriának hamvait, ki tudvalevőleg szent László sírja lábainál temetteték el».

Miután mult augusztus hóban a kérdéses régi templom nyugati homlokzatának maradványai megtaláltattak, ezeket sz. László basilikáénak tartva, nagy lelkesedés és az óhaj támadt a nagy király és nemzeti hős ezen emlékének egészbeni fentartására. Azonban a kapuzat stylje nem sz. László korára, hanem azon stylre mutat, melyet kora és szigorú csúcsívesnek nevezünk és mely nálunk a XIII. század második felének épületeit jellemzi. Hozzá járul, hogy sz. László épülete igen hihetőleg igazi, azaz oszlopos, kis mérvű basilika volt, mely az akkori szokás szerint, csak famennyezettel bírt s így a tatár pusztításban leégve, alapzatáig elenyészett. A tatárok visszavonulása után tehát új templomra és a kor kívánata szerint, tágabbra volt szükség s ennek alapítóját talán nem ok nélkül, a későbbben (1279-ben) az esztergami székre emelt, akkor még váradi püspöknek, a nagy-hírű Lodomeriusnak tulajdoníthatjuk. Bunyitay erre nem talált írott adatot ugyan, hanem a kapuzat stylje világosan eredetére a XIII-ik század második felében mutat. Későbbi okmányok Báthory püspököt (1329—1345), mint az újabb templomnak alapítóját említik, megjegyezve, hogy egyházát boltozatáig felvitte, melyet Meszesi Demeter, utódja, bevégezt. A törmelékben, építési anyagul felhasználva, fordulnak elő faragott és alakos kövek, melyek nem csak a XIII-ik századnál régibb, hanem a XIII., XIV. és XV. század styljét is elárulják, sőt láthatók ezek közt, pedig nem csekély számmal, renaissance-félék is, de ezeket kevésbé a templom, sem mint későbbben ennek szomszédságába épített palota maradványainak tekinthetni.

A fenmaradt különböző csúcsíves stylű faragott és alakos kövekből következtetjük, hogy a későbbi templom nem egyszerre és szakadatlanul épült fel, vagy legalább hogy többszörös nevezetes módosításnak volt alávetve s így csak rendszeres ásatás után lehetend meghatározni, vajjon a XIII-dik század homlokzata nem állt-e addig folytatás nélkül, míglen Báthory és Meszesi a templomot befejezték, melyen bizonyosan új módosítások történtek még a XV-dik század egész folytán, mit az e korból származó faragott kődarabok bizonyítanak. Bunyitay okmányokat idéz, melyek értelmében Báthory elébb a templomot keletfelé meghosszabbította, utóbb pedig annyira tágította, hogy építkezése sz. László basilikáját egészen körül fogta. Mindezek iránt csak is rendszeres és nevezetesen a mélybe terjedő ásatás

adhat kellő felvilágosítást. Ezen adatok nyomán sz. László basilikájának netalán fennmaradt alapját a későbbi templom maradványa közepén és alján kell keresnünk. Talán ott a legrégebb sírokat, bár nehezen érintetlen állapotban, fogjuk találni. A basilikának hajdani létéről e helyen mintegy kezeskedik több már eddig is napra került és építési anyagként felhasznált faragott kő, melyeket styljök és durva kidolgozások után sz. László régi korába helyezhetni, nevezetesen:

számos töredék, mely felső lapján igen szorosan egymás mellé helyezett oszlopkát vett fel, oldalán pedig a legrégebb félköríves fries-sel van díszítve;

van továbbá Rómer apát-kanonoknál egy igen durván faragott Sirena, mely e helyről származik;

hasonló jelképes jelentésű két phönix-madár, mely a kettő közé eső ürben mintegy kehely alakot veszen körül;

van továbbá egy kőlapra vésett byzanti abroncs koronával díszített durva rajzu fő, mely a fundatio legújabb idejében találtatott, végre még másokon kívül ide számíthatni

egy felirat-töredéket ΟΑ+ΡΑΨΙΩΝ, melyet talán Noe Ravenensisre kiegészíthetni és az építőmester sírkövének tekinthetni.

Mindezekből kitetszik, mily nagy reménnyel kecsegtet egy rendszeres ásatás, mely mindenesetre nem csak Báthory és a Báthory előtti templomnak igen érdekes maradványait, hanem hihetőleg sz. László basilikáját is annyira fogja megismertetni, hogy képesek leszünk azok alaptervét biztosan rajzban rekonstruálni és alkalmasint sírjaikban is régészeti és történelmi tudományunkat nevezetesen elősegítő példányokat újra meg újra napfényre hozni.

Budapest, 1881. szept. 24-én.

Henszlmann Imre,

a magyarországi műemlékek országos bizottságának előadója

II. KÖTET. UJ FOLYAM. III. RÉSZ.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. EMB. S RÉG. TÁRSULATNAK KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

PULSZKY KÁROLY.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1882. VÉGSŐ FÜZET.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1883.

Napisajtónk két tekintélyes lapja, a «Fővárosi Lapok» — 1882. decz. 22. 294. sz. és 1883. február 23. 454. sz. — s az «Egyetértés» — 1883. febr. 18. 48. sz. — adott helyet hasábjain az Arch. Értesítőt, illetőleg szerkesztésemet rosszaló felszólalásoknak. Az első felszólalásra annak idején feleltem — Föv. Lapok 1882. 294. sz. — az ujjabbakkal azonban archæologus létemre nem állhatom meg, hogy egy kevés kútforrás-kritikát ne gyakoroljak. Az Egyetértésben névalírás nélkül közölt levél Sátoralja-Ujhelyről érkezett oda; az pedig, mely a Fővárosi Lapokban jelent meg, Békésről kelt s Kovács Péter nevét viseli. E két felszólalás tehát első pillanatban egymástól függetlenül látszik. Azonban, ha a kettőt pontosan összehasonlítjuk, meggyőződünk, hogy a Fővárosi Lapok levele szóról-szóra megegyezik az Egyetértésével, csak ennek első bekezdése maradt el. Kovács Péter írta-e az első levelet is? E kérdésre csak az Egyetértés tisztelt szerkesztője felelhetne — én csak annyit állapíthatok meg, hogy a békési buzgó férfiú ki a hazai archæologia ügyét annyira szíven hordja, sem a régészeti társulat sem az A. Ért. egyéb előfizetői sorában nem létezik s így még öt forintot sem szentel évenként arra, hogy archæologiai tudományomjait oltsa.

E kérdés egyébiránt közönyös; a közönséget sokkal jobban tisztelem, semhogy meg ne felelnék az ő színe előtt emelt vádakra akkor is, ha az ki megtámad, jobbnak tartja zárt sisakban föllépni. Vádjai a következők: 1. «Régészeti irodalmunk jelen pangásának oka, a régészeti szakfolyóiratok gyér, időhöz nem kötött, rendetlen megjelenése.» Ez nyilván helytelen logika; ha régészeti irodalmunk termékeny volna, a folyóirat rendszeren jelenhetnék meg; gyér, időhöz nem kötött megjelenése következménye annak, hogy régészeti íróink keveset és lassan hoznak létre, és ez természetes, mert kevesen vannak. A természettudományi, földtani és történeti társulatnak rendelkezésére áll számos dolgozótárs, ki foglalkozásánál fogva szakember az illető tudományban. Minden gymnasiumnál, minden reáliskolánál van legalább egy természet-tudós, a tudomány-egyetemek philosophiai és orvosi karának s a polytechnikumnak fele szintén az geológiával és mineralogiával foglalkoznia kötelessége a földtani intézet tekintélyes tisztikarának, a bányász-akadémia tanári testületének, a bányák igazgató hivatalnokainak; történettel a philosophiai karok körülbelül egy harmadának, a jogi karok és jogakadémiai tanárok mintegy felének, az országos levéltár tisztviselőinek s a középiskolák történet tanárainak. Foglalkozásánál fogva archæologus van Magyarországon összesen hét: a nemzeti múzeum régiségosztályának négy tisztviselője, az archæologia tanárai a budapesti és kolozsvári egyetemen és a műemlékbizottság előadója, ki egyuttal a művészet történetének tanára. Világos, hogy nem méltányos mennyiséget és gyorsaságot illetőleg az archæologiai irodalmat a természettudományival vagy a történetivel összehasonlitanunk. 2. «Az Értesítő... évenként két füzetecskét képez... Hasonlítsa össze bárki az Arch. Ért. Rómer, Geduly, Henszlmann és báró Nyáry Albert szerkesztése idején megjelent vaskos és tartalomdus köteteit a mostani füzetekkel; mily különbség! Pedig akkor nem is létezett még régészeti társulat, számos pártoló tagjával». Engedek e felszólításnak s megteszem az összehasonlítást báró Nyáry A. szerkesztésének utolsó évfolyamával az A. Ért. XIII. kötetével, mikor a régészeti társulat számos pártoló tagjával nem csak létezett, hanem e folyóiratot már közlönyéül is választotta. — I. 30 old. — E kötetet 412 oldal szöveg s VII. oldal tárgymutató képezi. A szövegből mintegy 4 oldalt a 10 füzet állandó czime, 9 oldalt egyszerű könyvhirdetések foglalnak el «Régészeti könyvtár» név alatt, 12 oldalt pedig a «Régészeti tár hirdetményei» melyek szerkesztésem alatt a borítékon közölvék s így a tartalom-mennyiség összehasonlításánál nem jöhetnek számba. Épp így elkülönítendő a 18 oldal, melyet b. Nyáry bizottságaink hivatalos jelentéseivel töltött meg, és még 28 oldal, melyben számot adott a rég. társ. üléseiről s hazai régészeinkre vonatkozó személyi híreket közölt, mert a jelentéseket én más lapszámozással, külön közlöm. Levonva e 75 oldalt, b. Nyáry adott 341 oldalt, melyek közül egyet rajz foglal el teljesen. 244 van cicero betűvel szedve, melyből egy sorban 48 fér el, egy-egy lapon pedig 36 sor, tehát, az évfolyamban összesen körülbelül — minthogy a közbeeső czimeket és apróbb ábrákat is szedés számba veszem — 421,632 cicero-t találunk. 96 oldal van borgissal szedve. Ebből minden sorban 57 betű fér el s egy-egy oldalon 39 sor áll; tehát a borgis összege az évfolyamban 213,408. Összesen a régi kötetben mintegy 635,040 betű felel meg a jelen kötet tartalmának, eltekintve a mostani hivatalos melléklettől; az egész mostani évfolyamnak pedig a régi kötet 728,388 betűje. Az 1882-ki kötetben van az indexen, tárgymutatókon, czimlapokon, borítékokon és hivatalos közleményeken kívül 313 oldal. Ebből 22 oldalt egész ábrák foglalnak el, a megmaradó 291 oldal közül 144:5 a cicero — 52 egy sorban és 39 sor —; a kötetben a cicero betűk száma 293,046. Garmondbetűs 119 oldal — egy sorban 59 betű és 45 sor — összesen 315,945 betű. Borgis szedés 27:5 oldal — 65 betű soronként és 61 sor — összesen 109,027 A betűk összege a szorosan tudományos részben 718,018. E szerint itt már 82,978 betűvel vagyis a régi Értesítő 48 cicero oldalának megfelelő mennyiséggel többet közöltem. Ha számba veszem a hivatalos rész 108 oldalát, melyen mintegy 428,220 betű van, b. Nyáry 728,388 betűjével szemben 1,146,238 betű áll, szóval a mostani Értesítő az Index nélkül annyi, mint a réginek 41½-ive, ez pedig csak 25¾-nyi volt. B. Nyáry kötetében egy rajz foglalt el egész oldalt s egy másik lithographiában volt mellékelve; szóval ő összesen

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

A MAGYAKORSZÁGI MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA 1882. SZEPT. 14-ÉN TARTOTT
RENDES ÜLÉSÉNEK

J E G Y Z Ő K Ö N Y V E.

Jelen voltak: Hegedűs Candid elnöklete alatt Arányi Lajos, Geduly Ferencz, Havas Sándor, Henszlmann Imre, Pulszky Ferencz, Schulek Frigyes, Steindl Imre, Szumrák Pál és Zsigmondy Gusztáv.

1. Olvastatott a június hó 10-én tartott rendes ülésnek jegyzőkönyve (38. sz.) Észrevétel nem történt. 2: Olvastatott a július hó 13-án tartott rendes ülésnek jegyzőkönyve. (47. sz.) Észrevétel nem történt. 3. Havas Sándor b. t. indítványozza, hogy a vallás és közoktatásügyi miniszter ő Excellentiájához, 10 évi miniszteri jubileuma alkalmából bizottságunk részéről is, melynek irányzásában ő nagyméltósága annyi érdemet szerzett, üdvözlő felirat menesztessék. Az indítvány csak most tétetik, mert a kellő időben bizottságunknak nem volt ülése. (67. sz.) Az indítvány közhelyesséssel elfogadtatván, egy üdvözlő adresse szerkesztésével, melynek átadására a bizottság elnöke fog kéretni, megbizatnak: Pulszky Ferencz, az előadó és a titkár. 4. Klasshon Antal vésnök a műemlékek orsz. bizottsága számára készített új pecsétnyomóról és dombornyomó bélyegző vasról szóló s 5 frt 50 krra kitett számláját bemutatja. (39. sz.) A számla június 20-án felterjesztett. (Lásd e jegyzőkönyv 13-ik pontját.) 5. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter Foltin János alesperes és alsó-ábrányi plebános a kácsi templom ügyében adott jelentését megküldi. (40. sz.) E jelentésből kitetszik, hogy az egyszerű templom csakis a régi kácsi apátsági templom helyén épülvén fel, gondozása bizottságunk körébe nem tartozik. 6. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a nógrádi várrom fentartása tárgyában Nógrádmegyéhez intézett határozatának mását megküldi. (41. sz.) Tudomásul szolgál. 7. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter Torma Károly b. t. az ó-budai amphitheatrum kiásásának befejezéséről szóló jelentését hivatalos használat végett megküldi. (42. sz.) Használat végett őrzendő. 8. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter Divald Károly fényképésznek a hazai műemlékeket ismertető képes füzetek megindítása iránt benyújtott folyamodványát véleményezés végett megküldi. (43. sz.) Kiküldetnek Schulek Frigyes, Steindl Imre és az előadó, hogy Divalddal együtt ez ügyre nézve tüzetes programot készítsenek és azt a legközelebbi ülés elébe terjesszék. 9. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a keszthelyi dobokói őstemető területén megindított ásások folytatására Lipp Vilmosnak 800 frtot engedélyez (300 frtot a múzeum, 400 frtot a bizottság budgetjéből). (44. sz.) Tudomásul szolgál. 10. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter Kilián Frigyes könyvtárosnak a bizottság részére szállított könyvekért 88 frt 2 krt utalványoz. (45. sz.) Tudomásul szolgál. 11. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a bizottságot értesíti, hogy a közmunka és közlekedési miniszter az előadó számára kérelmezett szabad vasúti és gőzhajózási jegy ki-

szolgáltatását a szabályrendeletek értelmében nem engedélyezheti. (48. sz.) Tudomásúl szolgál. 12. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter az előadó részére július 15-től számítandó hat heti szabadságidőt engedélyez. (49. sz.) Tudomásúl szolgál. 13. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a megrendelt új hivatalos pecsétnyomó és bélyegvas kifizetésére 5 frt 50 krt utalványoz. (50. sz.) Tudomásúl szolgál. (L. e jegyzőkönyv 4-ik pontját.) 14. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a m. tud. Akadémiának Mátyás király születése házának Kolozsvár városától átvétele iránt felterjesztett kérelmét véleményes jelentéssel végett leküldi. (51. sz.) Az ügynek kettős része lévén, az előadó megbíztatik, tudja meg Jakab Elektől, mennyire hiteles azon alap, melyen a kérdéses házat Mátyás király születése házának kell felismernünk; másrészt Schulek Frigyes megbíztatik, tekintse meg Harinára teendő útja alkalmával a kérdéses házat, adjon jelentést annak állapotáról és netalán szükséges helyreállítási költségeiről. 15. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a kolozsvári polgármesternek Mátyás király születési házának államköltségen leendő stylszerű restaurációja és valamely közművelési célra leendő felhasználása tárgyában tett felterjesztését véleményezés végett megküldi. (65. sz.) (Lásd e jegyzőkönyv előbbi, 14 ik pontját.) 16. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a bizottságot értesíti, hogy az aracsi templomom és a pusztaszeri templom romjainak megvizsgálására gr. Khuen Antal másodépítést a helyszínre kiküldte. (53. sz.) Tudomásúl szolgál. 17. Vallás és közoktatási m. kir. miniszter a bizottságot értesíti, hogy Geduly Ferenc titkárnak a nógrádi vár megszemlélése alkalmából bemutatott költségjegyzéke 33 frt 22 krról érvényesítetté, a 773—1882. sz. a. rendelettel nevezett részére előlegezett 40 frtból 6 frt 78 krnak visszafizetése elrendeltek. (53. sz.) Lásd e jegyzőkönyv következő (18.) pontját. 18. Geduly titkár a visszafizetett 6 frt 7 krről szóló nyugtát bemutatja (54. sz.). Tudomásúl szolgál. 19. Steindl Imre b. t. a körmöczbányai vártemplom restaurációjára vonatkozó véleményes jelentését betérjeszti. (55. sz.) Steindl kijelentvén, hogy szándéka legközelebb Körmöczbányára kirándulni és a tervrajzok iránt, melyeket már a városnak átküldött, a helyszínén értekezni; az ügy egyelőre tudomásúl vétetik. 20. A nagyszebeni Orsolyarendű zárda-főnöknő a zárdatemplom helyreállítására segélyt kér. (56. sz.) Gróf Khuen, ki jelenleg Vajda-Hunyadon van, kiküldetik a kérdéses templom megvizsgálására és véleményadására, mely célból a grófnak az Orsolyarendű főnöknő folyamodása is megküldendő. 21. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a veszprémi székesegyház és sz. Anna kápolna, a sopróni szentgyörgyi parochialis templom és kismartoni egyház rajzáért Storno Ferenc k. tagnak 360 frtot utalványoz. (57. sz.) Tudomásúl szolgál. 22. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a haraszi, káposztafalvi, nagyszaloki, nagysárosi templomoknak, szent Erzsébet kápolnának, a bártfai városház lépcső-erkélyének, a Ganzagh és Ferencsievics ház kapuzatának és a Tököly-várnak — végre Szakmáry György címere és Corvin Mátyás címer-részletének rajzáért Myskovszky Viktornak 500 frtot utalványoz. (58. sz.) Tudomásúl szolgál. 23. Vallás és közoktatási m. kir. miniszter a bizottság másodépítéséhez az amphitheatrum ügyében menesztett rendeletet másolatban megküldi. (59. sz.) Tudomásúl szolgál. 24. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter Steindl Imre b. t. a varanoi templom és falfestményeiről szóló jelentését beküldi. (60. sz.) A bizottság óhajtanóknak tartja, hogy a Krakker által festett falképek fentartassanak; midőn azonban ez a style nézve kevésbé érdekes templomnak mintegy öt, egész hat ezer forintba kerülő restaurációja nélkül nem történhetik, a nm. miniszter bölcs belátása szerinti intézkedését megkéri, ha netalán ezen restauráció más, mint a bizottság pénzalapjából történhetnék. A képek a falhoz erősítése végett teendő kísérletre kéressék meg a nm. miniszter, kegyeskedjék 300 frtot engedélyezni. 25. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a nógrádi várromok tárgyában a váci püspöki uradalmi felügyelőhöz intézett rendeletének másolatát megküldi. (61. sz.) Tudomásúl szolgál. 26. Saszinek V. Ferencz a znióváryai erdőben levő sz. Margit kápolnájának rovatos leírását megküldi. (62. sz.) A törzsívek gyűjtésébe besorozandó. 27. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a számbéki templomromnak tárgyában a közmunka és közlekedési miniszteriumhoz intézett átiratát másolatban megküldi. (63. sz.) Tudomásúl szolgál. 28. Vallás és közoktatási m. kir. miniszterium Dulánszky Nándor pécsi püspököt a műemlékek országos bizottságának tagjává kinevezi. (64. sz.) Örvendetes tudomásúl

szolgál. 29. A m. nemz. múzeum igazgatója átküldi a székesfehérvári polgármester jelentését, mely szerint a Pazekas-utczába kiszökő és a szent István basilika alapjának teljes megismertetését akadályozó ház a város által megvétetett és e napokban le fog bontatni, a mely ház telkén ásatásokat lehetne tenni. (66. sz.) A háztelek megvizsgálására és netalán szükséges ásatások vezetésére az előadó Fehérvárra kiküldetik, annak idején jelentését a bizottságnak beadandó. 30. Előadó bemutatja munkája azon részletét, melyet a június 10 én tartott ülés jegyzőkönyvének 13-ik pontja értelmében készített. A műemlékek lajstromzását Abaujvár 48 emléke lajstromzásával kísérletképen megkezdvén, azokat és mű- és történeti becsők iránti észrevételeit beadja. Ezen munkálat bírálat és illetőleg javaslatétel végett Schulek Frigyes és Steindl Imre bizottsági tagoknak kiadatik. 31. Előadó bemutatja Storno Ferencz b. t. a soproni temető-kápolnát tárgyaló restaurationalis tervét. (68. sz.) Annak bírálatára s illetőleg javaslatételre Szumrák Pál b. t. felkértek. 32. Előadó szóval jelenti, hogy engedélyezett szabadságideje alatt kirándulást tett Árvaváralyára, hol neki sikerült a legrégibb várrészben a kettős donjont és a lovagterem helyét constatalni és a vár felvétele iránti ígéretet az uraság főerdőmestere részéről megnyerni. Előadó egyúttal felmutatja a várnak három nagyobb méretű fényképét és Kubinyi Miklós monographiáját. (69. sz.) Tudomásúl szolgál, s a Rózsahegyről Árvára s visszatett útazásával tett költségeit tartalmazó számolvány felterjesztendő a nm. miniszter úrhoz. 33. Előadó szóval jelenti, hogy Kassát is meglátogatta és jelen volt a Sedlnitzky-féle koporsó felnyitásánál. Előmutatja a koporsó, a hulla és czimere rajzát, valamint a templom szentségháza ajtaján előforduló czímer aquarelljeit is; és jelenti, hogy egyúttal a város levéltárában a kassai emlékeket illető adatokra nézve is tett tanulmányokat. Tudomásúl szolgál.

Kelt Budapesten, 1882. szept. 14-én.

Hegedüs Lajos, h. b. elnök.

Henszlmann Imre, előadó.

A MAGYARORSZÁGI MŰEMLEKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA 1882. DECEMBER 16-ÁN
TARTOTT RENDKÍVÜLI ÜLÉSÉNEK

J E G Y Z Ő K Ö N Y V E.

Jelen voltak gróf Zichy Jenő elnöklete alatt: Arányi Lajos, Geduly Ferencz, Hegedüs Candid, Henszlmann Imre, Szumrák Pál, Torma Károly és Zsigmondi Gusztáv.

1. Olvastatott a szeptember hó 14-én tartott rendes ülésnek jegyzőkönyve. (70. sz.) Észrevétel nem történt. 2. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a bizottságot értesíti, hogy a hivatalnoki lakbérek czentül a fővárosi házbér évnegyedek szerint számított évnegyedes részletekben legyenek fölveendőek. (71. sz.) Tudomásúl szolgál. 3. A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter Myskovszky Viktornak és Storno Ferencznek a bizottság számára készített fölvételeit megküldi. (72. sz.) A bizottság levéltárában őrzendőek. 4. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter megküldi gróf Kuun Géza jelentését, melyben a várhelyi Mithras templom feltakarásának folytatására 500 frtnyi segélyt kér. (73. sz.) A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat eddigi kitűnő és muzeumának eddig is nevezetes szaporítása e társulatot a kért segélyre igen érdemesnek tüntetvén ki, a nm. miniszter a bizottság részéről a kért segély megadására kéri. 5. Krajcsik Benedek zárdafőnök az okolicsányi (Liptómege) zárdatemplom befedésére 968 frt 80 krnyi segélyt kér. (74. sz.) A késő csúcsíves stylben épített templom hazánknak kiválóbbjai közé tartozván és föntartása országos érdekűnek tekintetvén, a nm. miniszter megkeresendő, sziveskedjék a kért segélyt megadni, a bizottság budgetjéből e czélra 500 frtot felajánlhatónak vél. 6. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter Dochnál Béla könyvkötőnek a bizottság könyveinek bekötéseért 26 frt 30 krt utalványoz. (75. sz.) Tudomásúl szolgál. 7. Szumrák Pál b. t. a sopronyi szent Jakabtemető-kápolnának Storno Ferencz által készített restaurationalis tervezetere vonatkozó jelentését és javaslatát beterjeszti. (76. sz.) A nm. miniszter megkérendő, kegyeskedjék Sopron városánál odahatni, hogy ezen kiváló érdekű régi emlékünknak fentartása és illető-

leg restauratiója biztosíttassék, ha bár erre részben országos segély kívántatnék is. Szumrák b. t. jelentése Storno rajzaival felküldendők. 8. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter Havranek József székesfehérvári polgármesternek szent István basilikája tárgyában tett legújabb ásatásokról szóló jelentését használat végett a bizottságnak megküldi. (77. sz.) A jelentés és az ásatások terveit a bizottság levéltárában őrzendők. 9. Myskovszky Viktor k. t. 50 drb. törzsvétet kér. (78. sz.) Tíz drb neki megküldetett. 10. A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a bizottság hivatalos helyiségének fűtésére 90 frtot utalványoz. (79. sz.) Tudomásul szolgál. 11. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter Medgyaszay Lajosnak, Arad megye területén fölfedezett romok kiásására engedélyt és a szükséges költség fedezésére segélyt esedező kérelmét megküldi. (80. sz.) Kérelmező kérelmétől pénzsegélyért utóbb elállott ugyan, hanem miután folyamodásában sem az ásatásra alkalmas helyek, sem szakértelme nincsen kimutatva, a bizottság az engedély megadását nem ajánlhatja. 12. Myskovszky Viktor k. t. a kassai székesegyházban fölfedezett sírkőről szóló jelentését beterjeszti. (81. sz.) A jelentés a levéltárban őrzendő. 13. Szumrák Pál b. t. a pécsi ó-keresztény sírkamráról szóló jelentését beadja. (82. sz.) A nm. miniszter megkérendő, szíveskedjék a pécsi püspöknél odahatni, hogy ő a cubiculum föntartása biztosítását a székesegyház restauratiója keretébe befogadja. 14. Killer Frigyes k. t. az általa Német-Csanádon eszközölt ásatások megvizsgálására, illetőleg azok folytatása elintézésére egy szakértő kiküldetését kéri. (83. sz.) Torma Károly b. t. jövő tavasszal Német-Csanád táján régészeti kutatásokat tenni szándékozván, a kiküldetést részéről elfogadhatónak véli, mely ajánlatát a bizottság köszönettel elfogadja. 15. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a tolnamegyei régészeti és történelmi alakuló félben levő társulatnak alapszabályait a netalán felmerülő észrevételekről teendő jelentéstétel végett leküldi. (84. sz.) Előadó egy, a célba vett ásatásoknál netalán előforduló, ingó régiségekről szóló pontot javasol az alapszabályokba felveendőnek; a bizottság javaslatát helyeslően, előadó megbízatik, hogy a nemz. múzeum igazgatója hozzájárultával e pontot szerkesztsze és rövid úton felterjesztsze. 16. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter előadónak az árvaváralyai vár megszemlélése alkalmából felmerült úti költségeinek fedezésére 28 frt 88 krt utalványoz. (85. sz.) Tudomásul vétetik. 17. Horváth Miklós rajztanár Déván, a beregszói templomban felfedezett falfestmények és a templom alaprajzának felvétele céljából a helyszínére teendő úti költségeinek fedezésére 50 frtot kér. (86. sz.) Torma Károly b. t., ki e falfestményeket leírta, a bizottságot figyelmezteti a két alapítónak igen érdekes arcképeire és korbeli jelmezére, melyek Horváth rajztanárnak beküldött próba aquarelleiben hibáznak, egyúttal észreveszi, hogy a templomkát igen rongált állapota miatt fentartani nem lehet. Ezen ötletből a bizottság a nm. miniszter urat megkérendi, hogy az igen szerényen kért 50 frtnyi úti segélyt utalványozni kegyeskedjék. A kérelem a rajzmellékletekkel együtt felterjesztendő és Horváth Miklós rövid úton figyelmeztető a legérdekesebb képekre, melyekről színes ábrázolások (Pausen) kívántatnak. 18. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter Zsigmondi Gusztáv b. tagnak a zsámbéki templom megvizsgálása alkalmából felmerült költségei fedezésére 28 frt 99 krt utalványoz. (87. sz.) Tudomásul szolgál. 19. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter ugyanis Zsigmondi Gusztáv a nevezett templom romjainak fentartására szükséges munkálatok felmerült napi díjai fejében 10 frtot utalványoz. (88. sz.) Tudomásul szolgál. 20. Könyöki József k. t. Strecmi, Budetin, Lietava, Hricsó, Szulyó, Lednicze, Vág-Besztercze, Kasza, Illava, Oroszlánykő, Jókő, Korlátkő, Berencs, Éleskő, Szomolán, Óvár, Szent-György városoknak, valamint a varini, teplicskai, zsolnai, halusiczi templomoknak alaprajzait és a pomínoczi templom rajzát, s mind ezeknek leírását (33 rajz) küldi. (89. sz.) A bizottság ezen megrendelt rajzok értékét 500 frtra becsüli, a nm. miniszter úr e szerint megkérendő, kegyeskedjék Könyöki Józsefnek 500 frtot utalványozni. 21. Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a tolnamegyei régészeti és történelmi társulat alapszabályai iránti jelentést felterjesztetni sűrgeti. (90. sz.) L. e jegyzőkönyv 15-ik pontját. 22. Sándor Lajos szolgabíró, a pomínoczi templom helyreállítását kérelmezi. (91. sz.) A templom állapotának megvizsgálásával és restaurationalis költségei iránti jelentéstételével Könyöki József k. t. megbízatik. 23. Steindl Imre b. t. a rudobányai ref. templomban levő síremléknek Stehlo Ottó által felvett rajzát és jelentését beterjeszti. (92. sz.) E je-

lentésből nem tűnik ki, mennyiben érdemes a nevezett templom országos költségen való fentartásra. Steindl Imre felhivatik e tekintetben véleménye nyilvánítására s illetőleg a restaurationalis költségvetés előterjesztésére. 24. Előadó jelentést tesz a legújabb székesfehérvári ásatásokról, melyeket szept. 18-ától okt. 8-ig vezetett és melyek főeredményei a basilika délnyugati tornyának és N. Lajos sírkápolnájának feltalálása, egyszersmind e király általa (az előadó által) restaurált sírtáblájának rajzát előmutatja. Tudomásul szolgál. 25. Hegedüs Candid b. t. bemutatja a pécsi székesegyházban legújabban felfedezett falképek másait, melyeket Schmidt Frigyes építészeti főtanácsos és bizottságunk tagja készített, és melyeket a pécsi püspök azon megjegyzéssel megküld, hogy — bár szándéka azokat díszmunkában kiadni — mégis a bizottságnak némelyeknek kiválasztását és levéltára számára való lemásolását szívesen megengedi. (93. sz.) A pécsi püspöknek köszönő levél irandó; a választást Hegedüs Candid és az előadó megteendik. 26. Torma Károly b. t. jelentést tesz a gelencei (Háromszékm. Sepsi Szent-György közelében) templomban levő falképekről, melyek annyival érdekesebbek, mert tárgyakat három magyar legendáé, szent Lászlóé, szent Margité és szent Kálmáné képezik. Igen kívánatos volna tehát e falképek lemásolása. (94. sz.) A nm. miniszter úr megkérendő, kegyeskedjék az illető főispánnál odahatni, hogy bizottságunk e falképek legalább vázlatos, ha lehet színes mását egyelőre kis mérvben megkaphassa. 27. Ugyanis Torma Károly figyelemzeti a bizottságot a sárospataki várban látható régi és későbbi renaissance-kori művekre, jelesen a Perényiek korából származókra. (95. sz.) A másolás végett Myskovszky Victor k. t. Sárospatakra küldendő, ki e munkát a húsvéti iskolai szünnapok alatt megtehetné. Különös figyelmébe ajánlandó a donjon, a r. kath. templomban a Perényi-féle sírkövek. 28. Zsigmondi Gusztáv megemlíti, hogy ez idő szerint czélszerűnek véli egy az ingó régiségek biztosításáról hazánk számára gondoskodó törvényjavaslatot indítványozni. (96. sz.) Ily törvényjavaslat készítése nem tartozik ugyan szorosan véve bizottságunk teendői közé, másrészt annak szerkezete inkább pénzügyi és jogi tudósok hozzájárulását első sorban kívánja: mindazonáltal bizottságunk részéről is megkérhető miniszter úr Excellentiájá, kegyeskedjék az ily törvényjavaslatot előkészítő bizottságról és a többi illető m. kir. miniszterek hozzájárulásáról gondoskodni.

Kelt Budapesten, 1882. december hó 16-án.

Gróf Zichy Jenő, elnök.

Henszlmann Imre, előadó.

A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA 1882. DECZ. 29-ÉN TARTOTT RENDES ÜLÉSÉNEK

J E G Y Z Ő K Ö N Y V E.

Jelenvoltak gróf Zichy Jenő elnöklete alatt: Arányi Lajos, Geduly Ferencz, Havas Sándor, Hegedüs Candid, Henszlmann Imre, gróf Khuen Antal, Schulek Frigyes, Steindl Imre, Szumrák Pál, Torma Károly és Zsigmondi Gusztáv.

1. Olvastatott a december hó 16-án tartott rendkívüli ülés jegyzőkönyve. (97. sz.) Ézrevétel nem történt. 2. Olvastatott Hegedüs Candid b. t. a pécsi székesegyház megkezdett helyreállításáról szóló jelentése, melyhez Hegedüs hozzáadja, hogy számos szobrászati művek találtattak és a püspök azoknak lerajzolását szívesen eszközölte. (98. sz.) A jelentés tudomásul szolgál, a püspök megkérendő, hogy a nevezetesebb műveket lerajzoltatni sziveskedjék. 3. Olvastatott Zsigmondy Gusztáv jelentése a zsámbéki templom állapotáról és annak fönntartására vonatkozó javaslata. Zsigmondi a vizsgálat végett, mint annak főmérnöke, a közmunka és közlekedési miniszterium által volt kiküldve. E miniszterium Zsigmondi jelentését tárgyalta is, de észrevételei a bizottsághoz nem érkeztek. Egyébiránt Hegedüs Candid b. t. megjegyzi, hogy a tárgyalásnak fő-észrevétele az északnyugati toronyra vonatkozik, melynek sisakját felépíteni Zsigmondi javasolja, míg a tárgyalásban kétség támadt, vajjon ez czélszerű volna, és vajjon a rozsz toronyfal a sisak súlyát meg fogja-e bírni? (99. sz.) A templomrom isteni tiszteletre nem szolgálván és Zsámbék község új templommal bírván, a rom biztosításának költsége sem a vallás-alapból, sem a község hozzájárulá-

sából nem fedezhető; mindamellett ezen emlék hazánk legjelesebbjei közé tartozván, a bizottság annak, bár csak mint romnak biztosítását teendői közé tartozónak véli, a nm. miniszternek ajánlja, hogy saját budgetjéből évenként 1000 frtot e célra fordítani kegyeskedjék. Egyúttal javasolja, hogy gróf Khuen másodépítész Zsigmondi Gusztávval kiküldessék az északnyugati torony erejének tüzetes megvizsgálására és hogy gróf Khuen a tatarozás felügyelésével megbizassék. 4. Olvasztatott Hofhauser Antal műépítész kérvénye, melyben a zsám-béki templomról általa készített terveket a bizottságnak 200 frtért felajánlja. (100. sz.) A rajzok a bizottságnak be nem küldettek, ezért ez ügynek tárgyalása azok beküldéséig felfüggesztetik. 5. Geduly Ferencz b. titkár a bizottság könyvtárának folytatólagos leltárát bemutatja. (101. sz.) A leltár a miniszteriumhoz felterjesztendő. 6. Geduly Ferencz indítványozza, hogy Richling Ferencz a m. tud. Akadémia kapusának a bizottságnál teljesített szolgálataért az 1882. évre is a szokott 20 frtnyi jutalomdíj megadásáék. (102. sz.) A bizottság az indítványt helyesli és annak értelmében felterjesztés történjék. 7. Havas Sándor b. t. megemlíti, hogy az aquincumi topographia készítésére fölötte fontos a castrum stativum kiterjedésének meghatározása, mi végett szükséges a castrum sarkainak kiásása. E célra a nm. minisztertől egy legfőlebb 500 frtra rúgó költség-engedélyezés kérendő. Torma Károly erre megjegyzi, hogy mivel e sarkokat jelző nyomok meglehetősen ismereteseek, az 500 frtnyi összeget nemcsak e célra, hanem az amphitheatrum melletti Nemesis templomának feltakarására elegendőnek tartja. (103. sz.) Az indítvány helyesléssel találkozik, a nm. miniszter tehát megkérendő, hogy e célra Havas Sándornak egy 500 frtnyi hitelt nyitni kegyeskedjék. Egyúttal a megelőző teendők végrehajtására egy Havas Sándor, Torma Károly és az előadóból álló albizottság kineveztetett. 8. Henslmann Imre előadó olvassa a bizottság 1882. évi munkálkodásáról szóló jelentését. (104. sz.) Mely helybenhagyatván, felterjesztendő.

Kelt Budapesten, 1882. december hó 29-én.

Látam: *Zichy Jenő.*

Henslmann Imre, előadó.

ÉVI JELENTÉS

A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZOTTSÁGÁNAK MŰKÖDÉSÉRŐL 1882-BEN.

A műemlékek orsz. bizottsága tartott négy rendes (február 18, június 10, szeptember 14 és december 29) és négy rendkívüli ülést (márczius 15, márczius 28, július 13 és december 16), melyekben az évi teendőit végezte. A nm. miniszter Dulánszky Nándor, pécsi püspököt a pécsi székesegyház restauratiója ügyében szerzett kiváló érdemei miatt a bizottság tagjává kinevezte. A július 13-iki rendkívüli közülés tartatott az ó-budai aquincumi amphitheatrumban. Torma Károly, b. t. a bizottságnak átadja a teljesen kiásott és körgát által körülvett amphitheatrumot. A bizottság szakértői és fáradhatatlan működése iránt teljes megelégedését és hálás köszönetét kifejezi. Ezentúl az emlék régészeti működést nem, hanem építészeti vévén igénybe, annak teljesítése gr. Khuen Antal másodépítésre bízatik, ki is az általa már kidolgozott tervrajzokat bemutatja. A bizottság czélszerűnek tartja, hogy a körgát nyugati részén bezárassék és a bejárás az országút mellett nyitva legyen; itt a körgátat át kell hidalni és a lépcsőzetet a hid alatti egyszerű kapu két oldalára elhelyezni. Kívánatos a körgátnak begyepesedése és befásítása. Az amphitheatrum közelében a főváros költségén tavaly egy nagyobb római castrum-fürdő ásattott ki. Ezen ásást kelet felé tovább folytatván, Torma Károly más kisebb római fürdőt fedezett föl, melynek szakértői feltakarása alkalmával a füstöt elvezető csatornák is feltűntek, minők az eddig feltakart római fürdőknél nem találtak. Az ásás e helyen a főváros költségén a jövő évben is tovább fog folytatatni. Szumrák Pál, b. t. a bizottságot figyelmezteti a pécsi székesegyház szomszédságában levő és mind inkább pusztulásnak induló ó-keresztény cubiculumra. A pécsi püspök megkéretett, hogy a pécsi székesegyház kinálkozó restauratiója alkalmával ezen az Alpeseiken innen egyetlen cubiculumot templomának restaurationalis keretébe foglalni szíveskedjék. A pécsi székesegyház minden bizonynyal a legregibb és

legnagyobb egyházi magyar emlékün. Dulánszky Nándor nagy érdeme, hogy a minden kitelhető erővel folyamatba vett stylszerű restauratióját initiálta. A Schmidt Frigyes, b. t. által készített nagyszerű tervek a bizottság elébe terjesztvén, annak teljes helyeslését kivívták. Hegedüs Candid, b. t. előmutatta az e restauratió alkalmával feltakart falképek maradványainak aquarelljeit; egyúttal jelentette, hogy a püspök ő Excellentiája, bár a restauratióra vonatkozó rajzokat teljesen díszmunkában kiadni szándékozik, mégis másolatát a bizottság archivuma számára egyelőre szívesen megengedi; mit a bizottság elismerő köszönettel fogad. Ugyanis Hegedüs Candidnak jelentése a f. évi restauratió részleteiről felolvastatott a bizottság zárülésében. Kelen Armin, a pécsi székesegyházban levő Szakmáry püspök díszes oltárának másolatát a bizottság archivuma számára megvette. Székesfehérvár város egy a régi templom maradványai megismerését akadályozó házat megvevén és leromboltatván, az előadó igazgatása alatt újabb ásatások történtek, melyek által a basilika harmadik (délnyugoti) tornya lett feltakarva, valamint Nagy Lajos sírkápolnája is felismerve. Van remény, hogy a tervbe vett várostérnek rendezése alkalmával a basilika negyedik tornya maradványait is meg fogjuk ismerni. A nagyváradai várban levő templomrészlet, mely tavaly fedezetett föl, további vizsgálatra és illetőleg ásatásra felhíván, ez utóbbival Rómer Flóris, b. t. és nagyváradai lakos bizatott meg; azonban a kaszárnya illető szárnyának felépítése elkészvén, az udvar az építészeti anyagtól nem tisztítatott meg s így az ásatás sem foganatosíthatott ez idén. Kolozsvárott azon ház, melyben Corvin Mátyás király született, a város birtokában levén, bizottságunk felszólíttatott e háznak stylszerű restauratiójára. A történelmi rész kipuhatólásával az előadó, építészeti meg szemlélésével és illetőleg restaurationalis terkészítéssel Schulek Frigyes, b. építész bizatott meg. Az első kérdésre Jakob Elek «Kolozsvár története» című munkájának 454. s k. lapja felel, hol okmányokkal be van bizonyítva, hogy Mátyás király valóban az óvári vagyis kolozsvári első tizedének 258. számú házában született; az építészeti jelentés bevaratik. Azóta Szabó Károly, az eredeti főokmányt megtalálta, melyben Mátyás király e születési háza tulajdonosát, Koll Istvánt, adómentessé teszi. Nógrádvár romjának megvizsgálásával a bizottság titkára bizatván meg, tüzetes jelentésében kiemeli a várnak történelmi és egykor hadászati fontosságát; ez ötletből a váci püspök e vár fentartására megkérvtvén, feleletéből van okunk hinni, hogy e vár további rongálástól meg lesz mentve. Thaly Kálmán, b. t. már múlt évben felhívta a bizottság figyelmét az országban meglevő várromokra, különösen a végvárákra. E tekintetben már múlt évben Könyöki József, k. t. némely várakat felmért és helyszínelési terveiket elkészítette. Ez idén a régibekhez a következő terveket hozzácsatolta: a strecsnói, budetini, lietavai, hricsói, ledniczei, vág-beszercei, kaszai, illavai, oroszlánykövi, jókői, korlátkői, berencsi, éleskői, szomolányi, óvári, szent-györgyi várakét; nemkülönbén a varini, teplicskai, zsolnai, halusiczi és pominóczi templomok rajzait. A pominóczi templomka (Trencsenm.) a tiszta román styllú egyházak kiváló példánya levén, annak fentartása kívánatos; miért is a bizottság Könyöki Józsefet, annak tüzetes megvizsgálásával és illetőleg restaurationalis terv és költségvetés készítésével bízta meg. Storno Ferencz, b. t. beküldte a sopronyi temető kápolnájának általa készített restaurationalis tervét, mely Szumrák Pál, b. t. bírálata értelmében némi módosítással és elhagyással elfogadtatott és a nm. miniszter megkérertet, hogy hatalmas pártfogása alatt ezen felette érdekes emlék, Storno terve értelmében tataroztassék és fentartassék. Ugyanis Storno Ferencz, k. t. készített a bizottság bírálata alá bocsátott tervet a szent-benedeki templom restauratiója ügyében. E tervnek módosítására czélzó, Steindl Imre és az előadó beadott véleménye a bizottság által elfogadtatván, közöltetett, mint a fölötte érdekes templom tulajdonosával, az esztergomi főkáptalannal. Továbbá beküldte Storno Ferencz a bizottságnak a következő emlékek rajzait: a veszprémi székesegyházét, a veszprémi szent Anna kápolnáét, a szentgyörgyi (Sopron m.) parochiális templomét és a kismartoniét (Vas m.). Továbbá a bizottság elébe kerültek Storno Ferencz és Schulek Frigyes a budavári főtemplom ablakfestményeire tervezett aquarelljei, melyek, mivel a végleges határozat a budavári főtemplom bizottságát illeti, egyszerű tudomásul vétetett. Myskovszky Viktor, k. t. a következő emlékek rajzait beküldte: a haraszi plebánia templomét, a káposztafalviét (Szepes m.), a nagyszálókiét (Szepes m.), Szakmáry György czímerét (kassai

városházon), Corvin Mátyás címerét (a m. nemz. muzeumban), a bártfai város-ház lépcső erkélyét, a Ganzaugh-féle ház kapuzatát (Bártfán), a Ferencsiacs féle ház kapuzatát (Bártfán), a szent Erzsébet kápolnáét (Nagy-Sároson, Sáros-megye), összesen 30 tábla 11 törzsvívvel. Ugyanis Miskovszky Viktor jelentést tesz a kassai székesegyház restaurációja alkalmával feltakart sírkövekről. Horváth Miklós, rajztanár Déván, jelentést tesz a beregszói (Déva mellett) templomban felfedezett falfestményekről és nehányának mását megküldi. E képek Torma Károly b. t. megjegyzése szerint is nagy érdekléssel bírván, Horváth kiküldetik azok másolatára és a templom felvételére. Ugyancsak Torma Károly felemlíti a gelencsei (Háromszékm.) templomban levő igen érdekes, a magyar szent legendákat ábrázoló falképeket. A nm. miniszter megkérleti, hogy bizottságunknak e falképek legalább vázlatos másolatát megszerezni kegyeskedjék. Ugyanis Torma Károly említi a sárospataki várban látható renaissancekori műveket. Ezek másolása végett Miskovszky Viktor küldetik ki. Schulek Frigyes b. építész folytatja a budavári főtemplom restaurációját, miről külön jelentése beváratik. Kiküldetett a kis-szebeni (Sárosm.) toronynak megvizsgálására, melynek stylszerű megújítására a város segélyt kér. Ugyanis ő megvizsgálandja Mátyás születési házát Kolozsvárott. Steindl Imre b. t. folytatja restauracionális munkálkodását Bártfán és a kassai székesegyházban; ez utóbbiban a tövek erősítették és az igen roz-zant állapotban levő déli előcsarnok lebontása megkezdett. Steindl külön jelentése beváratik. Steindl jelentést tesz a varanoi (Zemplénm.) templom falképeiről. A bizottság kísérletet ajánl azoknak megerősítésére. Ugyanis Steindl Imre megbízatik a körmöczbányai régi templom megvizsgálásával, melynek tatarozására a város segélyt kér. Ugyanis Steindl Imre bemutatja a rudobányai (Borsodm.) templom részleteinek mását. Felszólítatik bővebb megismertetésére, hogy a bizottság meggyőződhessek, vajjon e templom megérdemli-e a restaurációt országos költségen? Gróf Khuen Antal másodéptész megbízást kapott a következő emlékek tüzetes megvizsgálására, illetőleg restauracionális tervek készítésére: az aracsi temploméra, mely egészen magánosan áll ugyan, hanem a zsámbékival rokonstylű rom, a pusztaszeriére, melynek alapját Göndöcs apát kiásatta, a nagy-szebeni Orsolya apáczákéra. Előadó megtekintette az árvai várat és lépést tett, hogy annak fölvételét Rowland főerdőmester eszközölje. A főerdőmester a leg-régibb felsővárnak tervét elkészítette. Jelen volt az előadó a kassai székesegyházban kiásott Szedlnitzky-féle kettős koporsó felnyitásánál, és tanulmányozta a kassai levéltárban levő, a székesegyházra vonatkozó okmányokat. Három hétig igazgatta a székesfehérvári ásatásokat, és a bizottság felszólítására megkezdte emlékeink lajstromozását, azok művészeti értékek tekintetében. A vázlat, mert emlékeink még csak tökéletlen ismeretünk mellett a munkát csak kísérletnek nevezhetni, vonatkozik Abaujmegye emlékeire, melyek közt a Kassa városéit kivéve, csak a felső-regmeczi és a petőszinyei különös műrégészeti érdekléssel bírnak; miért is a bizottság már eddig is restaurációi budgetjéből segítette. A bizottság segélyt kért és nyert Lipp Vilmos keszthelyi régi temetőhelyen folytatandó ásatására, a vajda-hunyadi régészeti társaság ásatása és jelentékeny múzeuma berendezésére, az okolicsnai (Liptóm.) késő csúszves stylű csinos templomnak betetőzésére és az esztergomi Bakócs-féle kápolna szobrászati műveinek leöntésére gypsbe. A bizottság könyvtára az idén is jó kézi munkákkal szaporodott. Rajzkészlete szaporodását fentebb említettük. A zárulást megelőző napon érkezett Forster Gyula oszt. tanácsos és Zsigmondi főmérnök jelentése a zsámbéki templomrom állapotáról és fentartására szükséges költségekről. A bizottság fölötte óhajta e jeles műemléknek, báicsak rom állapotban is fentartását, és e célra, mivel annak költsége sem a vallás alapból nem fedezhető, sem a zsámbéki községnek terhére nem eshetik, a nm. minisztert kéri, hogy saját budgetjéből 1000 frtot engedélyezni kegyeskedjék. A zárulás napján érkezett Hofhauser Antal műépítész kérvénye, melyben a zsámbéki templomrom általa készített felvételét és távlati képét a bizottságnak 200 frtért felajánlja; de a rajzok a bizottságnak meg nem küldetvén, ezen ügynek tárgyalása azok beküldéséig elhalasztatik. Ugyan a zárulásban Havas Sándor b. t. az aquincumi állótábor területének meghatározását annak sarkai felásatása által sürgeti, mire saját és Torma Károly nézete szerint még a Nemesis templomának felásatását is hozzávéve, 500 frtnyi költség elegendő volna. A bizottság az indítványt helyesli és e célra a nm. miniszter engedélyezését kéri fogja. A szükséges előmunkálatok megtéte-

lére egy Havas Sándor, Torma Károly és az előadóból álló albizottság ki-neveztetik.

Kelt Budapesten, 1882. év deczember hó 29-én.

Henszlmann Imre, előadó.

Az ó-budai, hajdan a bold. szűz Máriáról nevezett «Fehéregyház» és Árpád sírja.

Midőn Budapest főváros közönsége az ó-budai «Papföldön» 1882. évben folytatandó római régészeti ásatásokra kért 3000 frtot 1882-ik évi február hó 8-án és 9-én tartott közgyűlési 107. számú határozatával megszavazta, ugyanekkor b. Kaas Ivor biz. tag indítványára utasította az ezen ásatások felügyeletére elnökletem alatt kiküldött régészeti szakbizottmányt, hogy «működésük folyamán ezentúl ne csupán a római régiségek föltárását tűzze ki céljául, hanem figyelemmel lévén hazánk történelmi régiségeire is, különösen a honalapító sírját, és illetve Fehéregyház romjait is igyekezzék föltalálni, mi ha sikerülne, s ezen örvendetes esemény folytán az ásatási munkák, netán nagyobb mérvű kiterjesztésével további fedezeti összegre volna szükség: a közgyűlésnek annak idején indokolt előterjesztést tegyen.»

A főváros közönségének ezen nagylelkű intézkedése folytán tehát, — mely minden magyar embert hálára kötelez — újra előtérbe lépett Árpád sírjának, illetőleg a történelem által ennek helyéül megjelölt ó-budai hajdani Fehéregyháznak keresése, melynek létezéséről számos, egész a mohácsi vész utáni időkig terjedő történelmi okiratunk tanúskodik, a mely azonban a törökök berohanása után nemsokára ezen név alatt létezni megszűnt s három század lefolyása óta nyoma is elenyészett.

Újra keressük, mondom, az ó-budai Fehéregyházat, mert előttünk már több, régészet-történelmi működéséről ismert hazánkfia foglalkozott e kérdés megoldásával a nélkül azonban, hogy az időközönként nyilvánított vélemények közül egyikénél is megállapodhatott volna az ez ügyben csakis kifogástalan bizonyítékokat elfogadni kész közönség.

Maga a kérdés mindeddig csak kisebb körben mozoghatott; körülbelül harmincz évvel ezelőtt lett határozott alakban fölvetve. A nagy közönség érdeklődött ugyan iránta, kezdettől fogva, a mennyiben a kutatások eredményéről hírlapok útján értesült, arra azonban, hogy Árpád sírjának keresése a kedélyeket fölvillanyozó nemzeti ügygyé válhassék, nem kedveztek a viszonyok és hiányzott a közelebbi impulsus, mely mindenkor vagy valami meglepő esemény, vagy az által adatik meg, hogy a kérdést maga az idő érleli nagygyá, s ekkor azután a közvélemény hangosan követeli annak megoldását.

Ime a korszerű, a hatalmas lendület most meg van adva! Most, midőn a magyar nemzet ezredéves fennállása ünnepének előestéjén állunk, s minden magyar ember érzülete a forró vágyra buzdúl föl: bár tudnók, hol van eltemetve honunk megalapítója, Árpád, hogy

ezredéves fennállásunk évfordulóján a történelem által megjelölt sírjánál áldozhassunk nagy szellemének! — elég volt egy fölszólalás, hogy az ország fővárosa föllekesüljön, s megparancsolja küldöttjeinek: menjetek s keressétek e sírt, az ennek helyéül jelölt Fehéregyházát! És a főváros közönségének e fölhívása bizonyára visszhangra talált országszerte, s most van e föladat iránt igazán az egész ország érdeklődése felköltve.

Arról, hogy kik, mikor és mily eredménnyel tettek nyomozásokat e téren? azt hiszem, most nem kell szólnom, különben előadásom ma nagyon is hosszúra nyúlnék. Annyit azonban meg kell említenem, hogy tüzetes és kitartó kutatás tárgyát Fehéregyház nem képezte eddig soha, mert a kik azzal foglalkoztak, ezt inkább csak mellesleg, s más dolgokkal együtt tették, vagy egyszerű véleményt mondtak, melyhez az okmányyszerű és meggyőző bizonyíték hiányzott.

Fiatalabb bűváraink pedig, kik öregebb kartársaik nyomán indulva, hazafias buzgalommal láttak a munkához, s ásatások útján akarták Fehéregyházát meglelni, nemcsak biztos útmutatók hiányával, hanem az idők mostohaságával is küzdöttek, mint 1860-ban ifj. gróf Nádasdy Ferencz és Thaly Kálmán, vagy mint 1880-ban fáradhatlan régészünk, dr. Thallóczy, ki maga meggyőződött, hogy ott, hol mások bizonyítása után Fehéregyházát kereste, az épenséggel nem állhatott. Mindazonáltal nem mondhatjuk, hogy mind e fáradozás veszendőbe ment volna. Ellenkezőleg! mind e kísérletek okvetlenül szükségesek voltak ahhoz, hogy valahára kis fény derüljön a századok homályára. A nem igazolt föltevések és helytelen vélemények mellett mindig maradt néhány kétségtelen becsű adat, minővel mindazoknak műveiben találkozunk, kik e tárgy körül eddig nyomozásokat tettek.

Ezekkel ugyan úgy vagyunk, mint a régész egyik-másik nagybecsű leletével, melynek csak töredékeit tudta megkapni. Ezeket egészszé alakítani nem képes, mert az idomzat több alkatrésze hiányzik. Ámde a régészet újabb adeptusainak föladata ép abban áll, hogy keressék a hiányzó részeket tovább s állítsák helyre a kapcsolatot a meglevők közt, ha s a mennyire lehetséges.

Így fogta föl föladatát a fővárosi régészeti szakbizottmány, midőn f. é. martius hó 24-én tartott teljes ülésében a mód fölött tanácskozott, mikép lehetne legjobban a közgyűlés óhajtásának eleget tenni.

Mindenek előtt tisztában voltunk azzal, hogy nem lehet közvetlenül a honalapító Árpád sírját, hanem a hazai krónikánkban ennek helyéül megjelölt hajdani Fehéregyházát keresnünk, mi ha sikerül, föladatunkat már megoldottnak tarthatjuk.

Árpád sírját magában véve tíz évszázad lefolyása után hiában is keresnők, mert az bizonyára nem volt kőből rakott s a föld fölé kiemelkedett építmény, hanem az ókori vándornépek szokásaihoz képest, dombszerű nagyobb földhányás, melynek belseje lehet hogy czölöpökkel, vagy az itt bőven talált faragott kővel volt kirakva, de

felülete idők folytán a föld színével egyenlő lett, s mint Szalay László mondja: «az itt nyugvónak hamvai rég elvegyültek a haza földével».

Láttuk ugyan, hogy az Ó-Budán kiásott nyolcz-kilencszáz évvel régiebb római sírok mindegyikében a csontvázak bámulatos épségben maradtak meg.

E részben hivatkozom különösen a Margit-híd budai bejáratával szemközt a török-utczában 1880-ik évi őszszel fölbontott sarcophagra, melynek kinyitásánál — úgy-zólván — hivatalosan vettem részt.

A főváros ugyanis az utcza hosszában csatornát ásatván, a mérnök jelentést tett, hogy a kiásott gödör mélyében nagy kőkoporsóra bukkantak. A polgármester azonnal utánam küldött, hogy a sarcophag fölbontásáról s a benne találandó tárgyaknak a nemzeti muzeumba sértetlen elszállításáról gondoskodjam. A rögtön értesített muzeumi igazgatóság dr. Tergina Gyula, muzeumi segédőrt, küldötte ki, s midőn a nyirkos s szinte meleg sárga iszaptól egyenkint kiszedtük az itt talált gyönyörű üveg, ezüst és arany tárgyakat, melyek most muzeumunk megannyi díszei, alig mertem szemeimnek hinni, midőn a koporsó alján teljes emberi csontváz került napszínre.

Sok más kősrban szintén letek ép koponyákat és csontokat, melyek külön zsákokba rakva, ott feküsznek muzeumunk római alsó osztályában, mely ezáltal valóságos római s középkori csontházá lett.

Ezt csak melleleg, s azok kedvéért jegyzem meg, kik merő képtelenségnek tartják, hogy Árpád földi maradványaiból most már bár mi is föltalálható volna. Ha a török-utczai sarcophag lakója a hővizek gőzében s átnedvesült talajban a föld alatt másfél ölnyire 1700—1800 évig meg tudta számunkra tartani csont-termetét, miért ne tehetné ezt Árpád is, ki ugyancsak 700—800 évvel későbbben került a földbe és a kinek csontjai, mint hiszszük, nem áztak folyton vízben és gőzben, mint említett római szomszédjáé, és midőn bizvást föl lehet tennünk, hogy Árpád koponyája s szárcsontjainak rostjai voltak legalább is oly tömör és ép szervűek, mint Aquincum bármely lakójáé, ki előtte szállott sírba.

Ha azonban Horváth Mihálylyal azon következtetésnek is adunk helyet, hogy elődeink a vezérek korában halottjaikat megégették, mert a szt-galleni kolostor tetőzetéről lezuhant és szörnyet halt két magyar tetemeit bajtársaik azonnal égő máglyára tették; ha tehát, fölteszszük, hogy hasonló sors érhetette Árpád holttestét is, ez esetben szóról szóra áll történetírónk mondása: hogy Árpád «hamvai rég elvegyültek a haza földével», s ekkor csakugyan hiában ásnók föl Árpád sírhantját, ha még oly biztosan tudnók is helyét.

A teljes bizottmány vezetésem alatt, Henszlmann, Salamon, Thallóczy, Torma és Zsigmondy Gusztáv tagtársainkból alakított szűkebb körű bizottságot küldött ki oly utasítással, hogy ez kizárólag Fehéregyháza keresésével foglalkozék.

A műemlékek országos bizottsága kebeléből ennek elnöke, gróf Zichy Jenő lett megkeresve, hogy az albizottsághoz csatlakozzék.

Május hó utolsó napjainak egyikén az ó-budai III. ker. előljáróság székhelyén találkoзва, a legjobb reménnyel kecsegtettük magunkat. Zsigmondy Gusztáv tagtársunk ugyanis egy ócska — talán a múlt század végéről — való térképet bontott ki, melyen az ó-budai határ észak-nyugoti részén egy hely «*Vestigia ruderorum Ecclesiae Albæ B. M. V.*» fölirattal volt megjelölve. Zsigmondy e térképet a kir. kincstári levéltárból vette volt ki évekkel ezelőtt, s a mint azt Thallóczy Lajos megpillantá, nagy örömmel kiáltott föl: hála Istennek, hogy megvan, ezt hajhászszuk már vagy tíz év óta!

A ker. előljáró kalauzolása mellett tehát örömmel s azon reményben indultunk útnak, hogy most már Fehéregyháznak biztos nyomában vagyunk. Utunk a szt-endrei országúton, a Schwanfelder, most Vidéky-féle nyaraló felé vezetett, mely dúsan bugyogó langyos forrásaival az Érdy- és Rupp-féle leírásokban mint Fehéregyházának vélt helye oly nagy szerepet játszik.

Ugyanezen Schwanfelder-féle telep közelében ásattak 1860-ban ifj. gróf Nádasdy Ferencz és Thaly Kálmán, 1880-ban pedig Thallóczy. Ez utóbbi maga jelenté ki a bizottság előtt azon véleményét, hogy itt a XIV. században kápolna, de nem Fehéregyháza állhatott.

Azután az előljáró részéről megjelölt mogyorós kúthoz, ú. n. Haselnussbründl-forráshoz értünk, hol azonban romoknak semmi maradványaira nem akadtunk.

Innét azon hegylánczon keresztül, mely a szent-endrei út környékét a bécsi út völgyétől elválasztja, fásasztó dülő úton értünk ama helyre, melyen a kincstári uradalmi térkép szerint Fehéregyháza állott egykoron.

Mily nagy volt azonban csalódásunk, midőn azt láttuk, hogy sem e pontnak helyrajzi fekvése nem felel meg a csak némileg is igazolható vélelemnek, hogy itt Fehéregyháza állhatott, sem pedig egy templom alapfalait sejtető rommaradványokat nem láttunk, hanem a szőlő mesgyéjére fölhányt s több helyütt kupaczkba rakott törmelék közt, tisztán római eredetű téglá-, ragacs- és fődélcserep-töredékekre akadtunk, melyek arról tanúskodtak, hogy e hegytetőn a rómaiak idejében örtorony vagy specula állhatott, mely a felső Pannoniába, különösen pedig Bregetium és Carnuntumba vezető tábori, most úgynevezett bécsi utat tarthatta szemmel.

Miután még a többi hegytetőt is megnéztük, s szemlét tartottunk a külső bécsi út mindkét oldalán elterülő lejtők fölött, azon negatív eredményvel kelle beérnünk, hogy e tájon hiában keressük Fehéregyházát.

Elválásunkkor azonban szavunkat adtuk egymásnak, hogy mind-egyikünk kutatni s nyomozni fog tovább a maga körében s positiv eredmény esetén jelentést teend a bizottmánynak.

Reám ezen első, annyi szép reménnyel kezdett kísérlet megghiúsulása leverőleg hatott. Úgy éreztem, hogy az adatok ily megbízhatlansága mellett és számbavehető helyi hagyomány teljes hiányában vajmi bajos lesz Fehéregyházát föllelnünk, mely az ellentétes föltevések, s eredményökben hiúknak bizonyult hypothesisek homályából nem tudott mindeddig kibontakozni.

A főváros közgyűlésének engem igen megtisztelő kiküldetését azonban magamra nézve oly parancsolatnak tekintém, melynek tehetőségemhez képest részemről is megfelelni erkölcsi kötelességemnek tartám. Hozzáálltam tehát magam is adatok gyűjtéséhez, kutattam a Fejér-féle okmánytárban, valamint az Ó-Buda középkori történelmére vonatkozó művekben, szem előtt tartva különösen az Ó-Budán hajdan fennállott társas káptalan székesegyházát, melyet szent Péter és Pál apostolok tiszteletére szent István alapított s a melynek építését szent László és II. Geiza királyaink fejezték be.

E munkálkodásaim közben akadtam Fejéregyházának első nyomára, s ez kezdettől fogva oly biztosnak látszott előttem, mikép meg voltam győződve, hogy e nyomon tovább haladva, biztosan meg lehet állapítani Fehéregyháza hollétét.

Mellőzve már most minden más dolgot, ezen vizsgálódásaim eredményét kívántam a t. társulatnak bemutatni. Chronologicus sorrendben idézem a többnyire ismert kútfőket, s ezek közt a tárgyilagos összefüggést iparkodom kimutatni. Ott hol a kútfők magyarázatára nézve másokkal nem értek egyet, okaimat elmondom leplezetlenül, s ekép vélem elérhetőnek azt, hogy kiki saját meggyőződése szerint ítélhessen adataink értéke fölött. A művelt közönség véleményét bármelyikünk is hiában akarná meghódítani, ha nyomozásaink nem alaposak.

Tudvalevőleg az egyedüli positiv adat, mely a honalapító Árpád temetkezési helyét említi, Béla király névtelen jegyzője chronicájának 52-ik fejezete, mely szerint Árpád 907. évben egy kis, Attila városába kőmederben lefelé folyó patak forrásánál, azon helyen lőn eltemetve, hol a magyarok megtérése után a Bold. Szűz Mária tiszteletére, fehérnek nevezett szentegyház épült.

«Anno dom. inc. 907. Dux Árpád migravit de hoc sæculo, qui honorifice sepultus est supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum in civitatem Athilæ regis, ubi etiam post conversionem Hungarorum ædificata est Ecclesia quæ vocatus alba, sub honore Beatæ Mariæ Virginis.»

Figyelve az elbeszélés minden szavára, azt tanuljuk belőle, hogy

1. Árpád sírja és Fehéregyháza helyrajzilag ugyanazonosak.
2. Fehéregyháza Ó-Budán, illetőleg ennek területén állott.
3. A magyarok megtérése után, tehát szent István korában épült.
4. Anonymus idejében is fehérnek neveztetett.

Az «ubi etiam», hol is szócskák pedig azt látszanak bizonyítani, hogy mert ott Árpád vezér lőn eltemetve, szent István azért építette oda Fehéregyházát.

Hogy az Alba Ecclesia csakugyan szent István uralkodása idejének első felében épült, a következőkből tudjuk meg.

Dr. Wenzel Gusztáv, 1855-ben a történelmi tár I. kötetében ezeket írja :

«1015 körül szent István építette Ó-Budán a bold. szűz Mária tiszteletére azon templomot, mely «fehér»-nek nevezetett, és a melyet Anonymus 52. fejezetében említ: hogy ez már 1015-ben készen állt, kitetszik a pécsváradi apátságának ezen évben kiadott alapító leveléből.»

Az ugyanitt kútfő gyanánt idézett Fejér Cod. dipl. I. köt. 296—300. lapján pedig maga ezen alapító levél foglaltatik, mely miután a pécsváradi apátságának adományozott 116, az ország külön részeiben fekvő, de itteni elnevezésökről most már alig fölismerhető falvak és jobbágytelkek neveit és egyéb kedvezményeket elősorolta, tárgyunkra vonatkozólag így szól :

«Duas præterea *capellas regias*, capellam videlicet — B. Petri monasterio connexam, et alteram, quæ vulgo Alba ecclesia vocatur, cum earum parochiis et omnibus pertinentiis contulimus profato monasterio.»

Ugyanezen oklevelet megújította 1158-ban II. Geiza király, mondván, hogy az apátság tűz által elpusztítván, szent István korabeli alapító oklevele is oda veszett, ezt azonban saját házi oklevél-tárából jól ismervén, azt az eredeti kéziratból iratta le.

Átiratta, illetőleg megújította még ezen okmányt II. Endre 1228, Robert Károly 1329 és Zsigmond király 1399-ben. Fölvette azt saját okmánytárába IX. Bonifác pápa, utoljára pedig az esztergami főkapitán készítettett róla hiteles leíratot 1657-ben (l. Fejér Cod. dipl. idézett helyen).

Az Alba Ecclesia neve és emléke tehát századról századra megújított külön királyi oklevelekben. Élt az folyton és szakadatlanul a nép emlékezetében is, mire nézve nemcsak az okmány szavaira utalhatunk «quæ vulgo Alba Ecclesia vocatur», hanem az alább idézendő másik okmányból is meg fogunk győződni.

E szerint tehát a Fehéregyház kezdetben szent István királyi kápolnáinak egyike s a benczék külön beneficiuma volt.

Árpád halála óta még alig múlt el egy század, midőn szent István ezen Alba Ecclesiát építé.

Vajjon nem kívánt-e az első keresztyén király hős előde iránt, benne és az egész nemzetben élő kegyeletnek azáltal is hódolni, hogy éppen annak sírja fölé építtetett egy templomot, melyben a hazafias nemzeti érzület az új vallás buzgalmával vala egybeforrandó.

Anonymus elbeszélésének, ki ezen Fehéregyházát Árpád temetőjére helyezi, nagy súlyt kölcsönöz a körülmény, hogy az ő hivataloskodása s a II. Geiza részéről megújított oklevél kelte között csak néhány évi időköz van. Akkor sem mondhatjuk a kor-különbséget nagynek, ha Anonymust III. Béla idejére teszszük. A királyi oklevéltár, mely ekkoron bizonyára nem vala oly terjedelmes, naponta kezei közt

forgott, s a hiszékeny képzelődés minden gyanúja nélkül föltehetjük, hogy Anonymusunk úgy szent István eredeti, mint II. Geiza megújított oklevelének kéziratait olvasta, s talán épen annak köszönhetjük, hogy oly határozottan jelölte meg a Fehéregyház megemlékezésével Árpád sírját.

Ezután Fehéregyházára Nagy Lajos királynak 1355-ki határjáró oklevelében akadunk, melynek tartalmát alább bővebben fogjuk ismertetni. Hogy a nemzet századokon át hitte, mikép Fehéregyház alapítása a keresztény hitre térés, tehát szent István korára vezetendő vissza, s hogy ezen egyház iránt mindig a legnagyobb kegyelettel viseltetett, erről kiválólag tanúskodik Corvin Mátyás királynak 1479. évi jun 24. IV. Sixtus pápához írt levele, melynek egész tartalmára később még visszatérvén, belőle itt csak a következőket idézem:

«Sita est prope hanc meam Civitatem Budam una Ecclesia sub honorifico vocabulo Dei Genitricis in Campo Vért, milliari uno a regia distans, quæ vetustatis opinione celebris — *prima enim ante omnes alias in ipso conversionis exordio fundata traditur* et ob frequentiam et devotionem fidelium, in omnibus festis Dei Matris ad eam concurrentiam venerabilis.» (Act. Paulin. Az országos levéltárban.)

Ugyanezen okmány szerint Fehéregyháza Corvin Mátyás idejében parochia vagyis plébánia volt. Mivel azonban a budai prépostsággal volt egybekötve s a plébános, egyúttal budai prépost, az egyházat egészen elhanyagolta, az oda helyezett káplánok pedig fegyelmetlen életet folytattak, úgy hogy e miatt a szentegyház, a búcsújárások kivételével, elhagyottan állott, Mátyás király arra kérte IV. Sixtus pápát, engedné meg, hogy oda Paulinus szerzeteseket telepíthessen.

«*Ea olim parochia erat, nunc longa desuetudine mutata locorum, in campo sub monte sola eminet, retinet tamen plebaniae nomen, et destituta parochianorum copia fere deserta jacet, nisi quod concursus ad eam frequens ex devotione habetur, raro tamen ibi celebrantur divina, quoniam plebanus qui budensis Ecclesiae praepositorum et alia plura beneficia tenet, Ecclesia illa tamquam modica, et inutili contenta, neque residentiam in eius dote facit, neque capellanos nisi duos, vel vero minus retinet, qui vicem eius supplere, et confluentibus ad illam populis divina celebrare possent, ii vero qui ibi resident multa plerumque scandala committunt, qui confluentis populi devotionem et Ecclesiae eius auctoritatem plurimum diminuunt. Ob eam vero causam ipsa Ecclesia ad hanc desuetudinem negligentiamque devenit, quod per plures annos semper ad alia beneficia maiora possessa est.*»

A parochiát 1484-ben a paulinusok meg is kapták; 1493-ban mégis VI. Sándor pápa rendeletére a lelkipásztorkodás tőlük elvétellett. (L. Rupp Jakab Budapest helyrajzi története. Pest, 1868.)

Fehéregyháza azonban kezökben maradt. Erről tanúskodik Perényi Imre nádornak 1510-ben az ó-budai káptalan javára kiadott parancslevele, melyet Knauz Nándor az ó-budai káptalan regestáiban adott ki (1862. tört. tár.), 1868-ban pedig Rupp Jakab, Podhraczkí névtelen jegyzője után közölte kivonatban.

Ezen okmány tartalmát alább ismertetvén, ide vonatkozólag csak következő szavait idézzük:

«in fine horti Religiorum fratrum Eremitarum, apud Albam Ecclesiam, supra scilicet eandem veterem Budam fundatam degentium.»

A pálosok tehát 1510-ben Fehéregyháznál laktak, s ennek szomszédjában állott kertjük.

Ugyancsak Knauz Nándor említett regestáiban akadunk következő másik okiratra.

1512. nov. 25. A budai káptalan egyik budahegyi szőlőjét eladja 12 forinton János ó-budai áldozárnak. Datum in festo B. Katherine Virg. et Mart. Prot. 137. l. 97. sz. a.

«Quod Nos-Quasdam, Vineas honorabilis condam magistri Riliary de Buda concanonici nostri, *unam supra Albam Ecclesiam loppan dictam*, cui ab occidentali Custodie ecclesie nostre, ab orientalis vero plagis Valentini Koszszyv de superioribus calidis agnis Buden. vineae dicuntur vicinari etc.»

Ezen okirat reánk nézve azért érdekes, mert benne Fehéregyháza mint szőlőkkel határos telep említettik, minek később, midőn a hely meghatározásáról lesz szó, nagy hasznát fogjuk venni.

Végre van még Knauz regestáiban, XIII. fejezet alatt, a budai káptalani protocollumból mutatványkép közlöttek közt, 725. sz. alatt következő jegyzőkönyvi kivonat:

Tholvay Máté polgár de veteri Buda civitate Reginali ugyanott fekvő szőlőjét indíttatva azon tisztelettől, melylyel erga Claustrum Religiosorum fratrum heremitarum ordinis sancti pauli primi heremite Apud Scilicet Albam Ecclesiam B. Marie V. supra prædictam Budam Veterem sitam, *Nunc de novo fundatum* viseltetik, e zárdának Immo specialiter ad magnum altare ipsius B. Marie V. *in capella ibidem situata, quae olim titulo Alba Ecclesie denominabatur, fundatum* adományozza. Feria 5, prox. ante f. b. Galli. 1519.

Ebből kettőt tanulunk:

Először, hogy a fehéregyházi pálosok 1519. év táján klastromukat újra fölépítették.

Másodsor: mi sokkal fontosabb, hogy azon kápolna, mely hajdan Fehéregyháznak neveztetett, tehát ugyanazon régi kápolna, melyet szent István épített, bent a templomban állott, ennek talán apsisát képezte, a mennyiben a főoltár, melyről itt szó van, a főhajó, illetőleg az ennek befejezését képező szentélyben a főbejárással szemközt szokott állani.

1536-ban Oláh Miklós esztergami érsek és királyi főkancellár, II. Lajos özvegyét, Mária királynét, Brüsszelbe kísérvén, itteni tartózkodása alatt írta «Hungaria et Attila» című könyvét és ennek I. könyve VI. §-ában nyíltan említi a Fehéregyházat s az itt lakott pálosokat.

«Ad ipsum vero aquilonem partim alii exturgunt montes, vitibus frugiferi, in quorum radice monasterium est Eremitarum Dive Virgini sacrum, quam Albam Mariam apellant, partim Sicambriæ urbis . . . reliquiæ adhuc cernuntur.»

Az utolsó okmány, mely a fehéregyházi pálosokról szól, 1539-ből való.

Ez a budai káptalan részéről 1539. nov. 19-én kiadott idéző levél, melylyel a Fehéregyházán székelő paulinus atyák (PP. Paulini apud Ecclesiam Albam B. M. V. in Buda Veteri consistentes) a király ítélőszéke elé idéztetnek, hogy Tabajd, Kenderes és Ecseg községek evictionális ügyében helyt álljanak.

Ugyanezen idéző levelet átírta 1552-ben a nagyváradi káptalan és lemásolta a pozsonyi, hová a budai káptalan irattárával együtt menekült, hogy Budára, hol ötszáz s annyi éven át székelte volt, többé vissza ne térjen.

Ennél későbbi okmányra, mely Fehéregyházáról s az itt lakott pálosokról említést tenne, az orsz. levéltárban nem találtam.

Innen túl Fehéregyháza Ó-Budáról eltűnik, mintha csak a föld nyelte volna el. De hasonló sors érte a Budán, Ó-Budán és a Margitszigeten létezett, Schier Xistus szerint, számra nézve 30 más templomot is, az egyetlen várbeli főegyház kivételével. Földig leromboltatott mindnyája, csak a várban és a Margitszigeten áll még romja egykettőnek, legnagyobb része pedig elpusztult, úgy hogy kő kövön nem maradt, legalább Fehéregyházáról nem, melyről előbbi létére ismerhetnénk.

A törökök vad csordái vitték e rémítő pusztítást végbe?

Nem, — ők csak megkezdték, a mennyiben a templomokat mindig gondosan ápolt lovaik számára megannyi istállóvá alakították át, s istállózás közben néhány kigyúlt, mint a budai várbeli is, másika pedig harci dulakodás közben válhatott a lángok martalékává, különösen az Ó-Buda felőli részen, honnét Buda vára ellen főtámadás intéztetett.

Hozzá tehetjük, hogy a hosszú viadal alatt az egyházak, klastromok, székházak s más középületek tetőzeteit a katonák leszedték tűzre valónak, miben szükségét szenvedtek. De a falak, habár romladozó állapotban, megmaradhattak volna akár mostanig, mint ezt a Margitszigeten látjuk. A templomok falait a törökök nem bántották, mert nem volt miért. A várbeli templomokat azért döntötték le, hogy az innét nyert kővel és törmelékkal az ostrom által támadt réseket tömhessek be.

Folytatott és befejeztetett a teljes rombolás Budának visszavétele után, midőn t. i. a megsérült várfalak s erődítmények helyett újakat kelle föllállítani. E nagy építkezésekhez az anyagot az időközben elhagyott s romokban hevert előbbi egyházak, klastromok, és senki részéről tulajdon gyanánt nem védett középületek szolgáltatták. Egy tekintet a budai várfalakra meggyőz bennünket arról, hogy a számos faragott kő, melyet a falazat rétegeibe rendszertelenül beillesztve látunk, mind más, természetesen régiebb építményekből került.

Ugyanily régi anyagból épültek a múlt században az újabb egyházak, laktanyák, uradalmi lakok, plébániák, a városháza stb. A mostani ó-budai templom jobbára ily romok ép maradványaiból, részben pedig a *római vízvezetéknek* a múlt század derekán még fennállott falazatából építettett föl. Az 50-es években az óbuda-szentendrei országútát ugyanazon vízvezetékéből tatarozták.

Aquincum, melynek nagyszerű faragott köveit s 1900 év múlva is érczhangon kongó tégláit a régi budai és ó-budai várakba, s a tör-

ténetírók részéről pompásoknak állított itteni szentegyházakba falazták be, kegyetlenül megboszúlta magát az újabb koron. Emezeknek egy-két század múlva hírmondója sem maradt: míg amannak reánk szállott műemlékei, s az eddig napfényre került monumenták fennhangon hirdetik s hirdetni fogják örökre a római nép állami s kulturális nagyságát.

Fehéregyháza hollétének legkisebb nyomát nem tartotta meg, a különben szájról szájra kelő hagyomány sem, mert Ó-Buda királyi városnak előbbi tősgyökeres magyar lakossága a törökökkel vívott hosszú küzdelem alatt szintén elpusztult.

Ha Ó-Budának régi magyar lakossága megmarad, ez bizonyosan megőrizte volna az ősök s ősi építmények, különösen pedig Fehéregyháza emlékét, hová hatodfél századon át évente ezerekre menő néptömegek zarándokoltak.

De a Futamodók, Kömlődiek, Sziták, Somogyiak, Kenczelek, Solymáriak, Feketék, Kövérek, Talyigások, Seresek, Nyirók, Ispánok, Szücsök, Igaliak, Csehek, Mészárosok, Timárok, Csapók stb. eltűntével, kik a budai káptalan regestáiban sok más magyar névvel együtt «Judex, Jurati Cives, et incolæ Civitatis Budæ Veteris» megjelölés alatt szerepelnek, elenyészett a helyi történelmet híven megőrizni szokott magyar hagyomány is. Buda visszavétele után Ó-Buda kétszer lőn betelepítve, először a birodalmi sereg mindenféle nemzetbeli maradványai által, mindjárt Budának visszavétele után, később pedig szintén I. Leopold alatt. Ó-Budának jelenlegi derék lakói nemzeti érzület és a haza iránti kegyelet dolgában bizonyára nem állanak magyar elődeik mögött, de saját eleiktől nem örökölhették oly dolgok emlékét, melyek iránt ezek nem érdeklődhettek, vagy a melyek ide településük alkalmával talán már nem is léteztek.

Most tehát a régi okmányokban kell kutatnunk, hogy megtudhassuk, hol állott Fehéregyháza?

Szerencsénkre van egy-két elsőrendű s minden tekintetben főfontosságú okmányunk, melynek hitelessége minden kérdésen felül áll és a mely erős meggyőződésem szerint bennünket az ó-budai Fehéregyház biztos nyomára fog vezetni.

Az első okmány Nagy Lajos királynak 1355-ben aug. 17-én Visegrádon kelt, az ó-budai birtok becsrélése alkalmából készített határjáró oklevele.

Ezen oklevél Fejér Codex Diplom. Hung. IX. kötetének II. könyvében CLXXLIV. sz. a. a 370—382. lapon foglaltatik.

Ebben Nagy Lajos király előadja, hogy mivel az ó-budai prépost és káptalan közt egyfelől, másfelől pedig az ó-budai királyi várnagy és a polgárság között, régtől fogva soknemű villongások, perpatvar és botrányos czivódások állottak fenn, melyek a király és anyja a királyné elé vitt örökös panaszokra szolgáltatattak alkalmat, ezek pedig onnét keletkeztek, mivel a prépost és káptalan a város és polgárai fölött hatósági és földesúri jogot kívánt gyakorolni, mit emezek elis-

merni vonakodtak: a király és anyja, a királyné, e viszályoknak véget vetendők, a budai székesegyháznak hajdan adományozott ó-budai birtok egy részét saját tulajdonukba vették vissza, s ezért cserébe adta a király Somogy- és Zalamegyékben fekvő Komár, Galambok, Szent-Péter és Kóros nevű birtokait, melyek jövedelmeül évenként budai veretű kétszáz markát biztosított az említett prépost és káptalan számára.

És tekintve, hogy a *királyi vár közelsége* miatt a prépost és káptalan többnemű jogaiktól eleshettek, melyek élvezetében azelőtt voltak, a király ezen csereszerződésben megírt föltételek alatt magához vette mindazon jogokat és javadalmakat, melyeket a most királyivá lett városrészben azelőtt a prépost és káptalan magáénak tartott vala, ellenben hasonlóknak teljes élvezetét biztosította a székesegyháznak azon városrészben, mely ennek ezentúl maradt (*Considerantes igitur, quod propter vicinitatem castrī nostri predicti etiam jura stb.* 373. lap).

Ugyanekkor beszűntette azon egy marca arany fizetését is, melyet a királyi várnagy a budai székesegyháznak minden évben fizetni tartozott azért, mert ezen királyi vár Ó-Buda város területén létezett, és azt hajdan nevezett székesegyház építteté.

Most ezen vár területével együtt a királynak jutott városrészhez tartozván, e városrész, ezen oklevél erejénél fogva, királyi várossá lett. És a kétféle városrész és terület szoros elkülönítése kedvéért tartatott meg az itt szóban levő határjárás.

«*Cæterum quia castrum nostrum in ipsius Civitatis, seu oppida latere constitutum in territorio, iam dicta Ecclesia Budensi olim ædificatum extiterat, et constructum, et ob hoc Castellanus noster, nomine dicti castrī quolibet anno unam marcā auri Præposito et Capitulo solvere tenebatur, quia iam in portionem territorii nostri cessisse dignoscitur, iidem Præpositus et Capitulum ab ipsius solutione unius marcæ auri perpetuis temporibus expeditum et liberum reddiderunt, renunciando omni iuri quod in eo hactenus habuissent. Quam quidem oppidi seu Civitatis partem sic nobis cedentem, civitatem regiam fore constituimus et metali distinctione . . . , a portione Ecclesiæ ipsiusque semitis, tenutis his metis duximus separandam.*»

Vegyük már most elő a főváros legjobb térképének a III. kerületet, illetőleg Ó-Budát és környékét ábrázoló szelvényeit és kísérvük figyelemmel a határjáró oklevélben elősorolt határjelzőket egyenkint, és pedig elejétől egész végig.

Mit már előbb kellett volna tennem, most jegyzem meg, hogy én a latin Codexből vett idézeteket a Knauz-féle javítások és pótlások figyelembevételével írtam le. Összehasonlítás kedvéért a Knauz-féle változtatások, melyeket ő Fehér nyomtatott Codexének az eredeti okmányokkal egybevetése alapján tett, nála nagyobb betűkkel vannak nyomtatva.

Adom most az oklevél e részének magyar fordítását:

«Az első határjel *kelet felől*, a Duna ágán túl, a Nyúlziget szent Klára klostromának sarkától kezdődik, és így menve, s átkelve a Dunán *nyugat felé*, magának a Dunának partjához két határköhöz ér, melyek egyike Ó-Budát, másika pedig szt. Jakab apostolról nevezett városrészt (villam parochia) választja.

Ugyanazon, t. i. nyugati irányban keveset haladva, gömbölyű kőhöz jut, mely most nevezett szent Jakab egyházának felső részén s azon út mellett van elhelyezve, melyen Uj-Budáról Ó-Budára járunk. Ezen kőnél egy másik kő van határjel gyanánt letéve és ettől a határ a völgy partjáig, partfalazatáig (crepidinem vallis) s ezen át egész e völgy partja végéig viszen. Itt két új határjel lett földből felhányva s itt határol nevezett budai egyháznak *Topsa* nevű földje.

Schier Xistus Buda Sacrajában ide vonatkozólag írja; In villa ab eodem sancto (S. Jacobo Ap.) dicta postmodum in jus parochialis Ecclesiae erecta et Archiepiscopo Strigoniensi subjecta, cuius mentio fit in Bulla Pii II. de anno MCDLXIV. A fent említett gömbölyű kőre és szt. Jakab apostol egyházára nézve pedig idézi II. Lajos oklevelét, mely szerint: Quod primo iudem Præpositus et Capitulum demonstrationem eandem cepissent a quodam lapide rotundo in superiori parte Ecclesiae Beati Jacobi Apostoli juxta viam, per quam de Buda nova itur ad veterem — situm et habitum. Idézi továbbá Windeck Eberhard civis budensis chronicájában előforduló e jegyzetet: «Templum S. Jacobi ist vor diesem gestanden ausser des Kaisers Badt, wo nunmehr ein rothes Kreuz aufgestellt ist unter Alt-Ofen».

Ezután a határ éjszakra fordul, s fölmegy Uzahashege (Huzahaza hegye) nevű helyre, hol két határrhalom (metæ terræ) van föllállítva, ezek egyike nevezett *Topsa* földjét, másika a király birtokát határolja.

«Prima meta incipit a parte orientali ultra partem Danubii ab angelo claustræ Sanctæ Claræ, de insula leporum, et sic procedendo et transeundo Danubium versus partem occidentalem, venit ad rippam ipsius Danubii ad duas metas lapideas, quarum una separat Budæ veteri, et altera villæ Sancti Jacobi Apostoli; et ab inde ad eandem partem modicum procedendo, venit ad quandam lapidem rotundum, in superiori parte dictæ Ecclesiae S. Jacobi situm; iuxta viam per quam itur de nova Buda ad veterem Budam, iuxta quem est alter lapis pro meta positus, et inde vadit ad crepidinem vallis et per eam crepidinem usque ad finem ipsius crepidinis, et ibi sunt duæ metæ novæ terræ erectæ; et ibi metantur terræ *Topsa* eiusdem Ecclesiae Budensis, deinde reflectitur ad partem Septemtrionalem, et ascendit ad locum qui dicitur Urahashege et ibi sunt duæ metæ terræ erectæ quarum una separat prædictæ terræ *Thobsa*, et alia Domino regi.»

Inné ugyanazon (éjszaki) irányban *Monyorós* nevű hegyre a két határrhalomig megyen, melyek egyike mrr mondott *Tobsa* földét, másika pedig a király birtokát választja. Azután ugyanazon *Monyoróson* halad egy magas hegy csúcsára, mely hegycsúcson nagy határt jelző kő vagyon, hol a *Topsa*-föld határa végződik és az ó-budai egyház határaival egyesül.

A határjárás eddigi részére megjegyzem, mikép az ugyanazonos ama határ megjelölésével, mely az ó-budai káptalan birtokáról II. Endre királynak 1212. évben kiadott két rendbeli okleveleiben, valamint János kalocsai érseknek ezeket 1295. jan. 12-én átíró okiratában foglaltatik. (Ez utóbbi datum in Castro Budensi). Lásd Fejér Cod. dipl. III. 1. 118—124. lap és VI. 1. 378. l. a Knauz-féle javításokkal. Csak-hogy a Margitsziget mint kiinduló pont itt megemlítve nincs.

II. Endre ezen oklevelének ide tartozó részei a) az első III. 1. 119. lapon:

Territorium vero Budensis ecclesiae metis talibus circumcingitur: prima meta est inter Budam, et calidas aquas, videlicet lapis rotundus coopertus in terra, et inde vadit ad crepidinem vallis, et ascendit ad locum qui dicitur *Vzhashage*, et inde vadit ad montem qui dicitur *Monnoroshegye*, et inde vadit ad lapidem, qui vulgo dicitur *Cemarker*, et inde descendit in vallem, et ducit inter duas vias inde vadit ad agrum *Verhardi*.

A másik: III. 1. 122. lapon: Prima meta stat inter Budam et calidas aquas, videlicet lapis rotundus coopertus in terra, et inde vadit ad crepidinem vallis, et ascendit in locum qui dicitur *Wzahas Hege* et inde vadit ad mon-

tem qui Morolhel dicitur, inde ad lapidem qui vulgo dicitur Chemarkw, et inde descendit ad vallem et ducit inter duas vias et inde vadit ad angulum Verhardi.

Az itt többször előforduló Topsa — magyarul talán Dobsza, vagy Dobsa — nevű dűlőre nézve Schier Xistus idézett könyvében: «*Buda Sacra*» utolsó lapján, az ó-budai káptalan levéltárából vett okmányra akadunk, mely szerint ezen Topsa-dűlőn már 1246-ban szőlők állottak.

. . . Insinuatione presentium universitati vestrae significamus, quod constitutus coram nobis Gysen concanonicus noster eterne beatitudinis bravium pietatis operibus cupiens obtinere, *quandam vineam suam in Tapsa sitam* quam ab uxore Semen comparaverat, *quae conterminalis est vinee Pocha filii Pozor*, intuitu externorum Præposito Sancti Michaelis confratribus suis de insula Leporum contulit perpetuo possidendam . . . Actum Anno Verbi incarnati MCCDLVI. fent: Ex transumpto originali eiusdem capitull, dato Johanni de Zalok a. 1435.

És ez az oka annak, hogy a határjárásban itt említett mons excelsusnak nem a Kecsehegyet vettem, mit különben minden nehézség nélkül tehettem volna, de vettem a nagyobbik Mátyás-hegyet, mely szintén elég magas (1065 lábnyi a tenger színe fölött), csúcsa alatt szőlőkkel van borítva, holott a sokkal magasabb Kecsehegy csúcsához közel szőlő nincs, és azt tartom, magasságánál fogva nem is volt soha.

Folytatva most a határjárást:

A hegy *csúcsáról egész keletnek* fordul — a latin szövegben: reflectitur viszszafordul — mintha t. i. keletnek már előbb járt volna, mielőtt a hegyre érkezett — tehát keletnek fordul egészen, és egy völgyön át ismét hegyre ér, melynek végében egy másik hasonló határjellel ellátott kő áll. E kő mellett két határhalm lett fölhányva, melyek egyike dél felől a király, a másik pedig éjszak felől az egyház birtokát választja.

Innét leszáll ugyancsak keletnek tartva, a völgybe két határdombhoz, mely egy ösvény mellé földből lett fölhányva. Azután a szőlők között másik két újból fölhányt határhalmhoz és az ösvény meghaladtával a nagy úthoz ér, mely a Bold. Szűzről nevezett Fehéregyházhoz vezet. Itt ugyanezen út mellé egy határhalmot hánytak föl földből.

Innét ugyanazon a nagy úton a mondott Fehéregyháza körül az esztergomi nagy útra jut, melynél két határhalm állítatott. Ezek egyike kelet és dél felől a király, másika pedig nyugat felől a budai egyház birtokait határolja.

Azután ugyanazon nagy esztergomi úton haladva, éri a hegy alatt folyó víz medencéjét (Deinde per eandem magnam viam Strigoniensem ad puteum sub monte fluentem) és ugyanezen medencétől, ugyanazon nagy út mellett, a szőlők árkánál állítatott egy határdomb; azután ugyancsak a szőlők árkánál kissé haladva (Knauz szerint parum eundo) egy másik határdomb lőn felhányva, és innét folyást ugyanazon út mentében egy kőrtefa alatt ugyancsak a szőlők árkánál ismét egy másik, ezek után a nagy út mellé, innen túl pedig a nagy út és egy ösvény között földből lőn egy-egy határdomb állítva. Innét ezen ösvényen, ugyanazon nyugati oldalnak tartva, három szögletbe állított földhányáshoz jut, melyek egyike dél felől az egyház, nyugat felől Urs (Ewrs) földét, kelet felől a király területét választja.

A latin szöveg: 378. lap 20. sor; «*inde per eandem plagam vadit ad montem qui dicitur Monyoroshegy, et ibi sunt duæ metæ terræ erectæ, quarum una separat dictæ terræ Tobsa, et alia Domino regi; deinde per idem Monyorós vadit ad cacumen montis excelsi in cuius cacumine est lapis magnus pro meta signatus: ubi metæ terræ Tobsa prædictæ terminantur, et iungitur metis Ecclesiæ Veteris Budensis et abinde reflectitur ad partem orientalem, et transeundo quandam vallem, pervenit ad quandam montem, in cuius fine est lapis alter similiter pro meta signatus circa quem sunt duæ metæ terræ ere-*

ctae, quarum una separat ex parte meridionali Domino regi et alia ex parte septentrionali eidem Ecclesiae Budensi, et abinde descendit ad eandem plagam orientalem in vallem, ad duas metas terreas erectas circa quandam semitam. Deinde inter vineas ad alias duas metas terreas de novo erectas et abinde finita ipsa semita pervenitur ad magnam viam quae ducit versus *Albam Ecclesiam* Beatae Virginis, et ibi circa eandem viam unam metam terream erexerunt, et inde per ipsam magnam viam venit circa dictam *Albam Ecclesiam* ad viam magnam Strigoniensem, circa quam sunt duae metae terreae erectae; quarum una a parte orientali et meridiei separat Domino regi et alia parte occidentali Ecclesiae Budensi praedictae. *Deinde per eandem viam magnam Strigoniensem ad pulcum sub monte fluentem et ab ipso puteo circa eandem viam magnam ad unam metam terream circa fossatum vinearum erectam et deinde parum eundo similiter circa fossatum vinearum alia meta terrea est erecta et abinde circa eandem viam eundo sub arborem piri similiter circa fossatum vinearum similiter est una meta terrea erecta; inde circa eandem viam magnam una meta terrea est erecta, et inde ad unam metam terream inter eandem viam magnam et quandam semitam erectam, et inde per eandem semitam vertendo ad eandem plagam occidentalem ad tres metas terreas angulares, quarum una separat ex parte meridionali Ecclesiae Budensi et a parte occidentali terrae Vrs a parte orientali Domino regi.»*

E hármás határtól, átkelve az esztergami országúton éjszakra Fenőmál nevű hegynek tart, melynek oldalán lévő mogyoróbokor (dumus nucis) mellé határdombot állítottak; s innét fölfelé menve, ugyanezen hegyen át jut egy útra, mely folyvást a hegyen a szőlők mellett halad tovább s itt van ismét egy határdomb.

Innét fölmenve a hegy tetejére: itt is határhalmot állítottak; azután egy ösvényen lefelé menve a szőlők között, ugyanazon éjszaki irányban Tebesere nevű helyhez jutott és itt két régi határjel van. Ugyancsak itt egyesül *Mejyer* község határával s itt új határdomb állíttatott.

Önnét visszafordul (reflectitur) keletnek s megy egy úton, melyen átkelve, jut egy nagy kaszáló (prati) oldalához egy gödör mellé, hol hajdan határnak jelölt kő állott, s itt hánytak föl egy földhalmot; és ezen kaszálón áthaladva, egy átlukasztott kőhöz jutott, mely a Szentlélekről címzett keresztes barátok szentegyháza malmánál van.

Mivel ezen átlukasztott köre több, Fehéregyházára vonatkozó dolgozatban mint kiváló határjelzőre történik hivatkozás, itt különösen megjegyzem, hogy a Szentlélekről nevezett keresztes barátok malma a kórházzal együtt a mostani, báró Liphay Béla tulajdonát képező, lőpor-malom helyén, az itt fakadó melegvíz források mellett állott, mi Oláh Miklós, esztergomi érsek, már idézett munkájából tűnik ki: (22. lap)

«Supra hoc oppidum (Veterem Budam) eodem tractu est Xenodochium Sancti Spiritus, in quo thermæ salubres erumpunt.»

A keresztes barátok ezen malmánál a határ ismételve érinti az egyház földjét, úgy hogy nyugatra a király, keletre pedig az egyház birtoka esik.

Innét dél felé tart egy falazat romjain át, melynek kövei egész az utolsóig határjelzők gyanánt jegyezettek meg. Azután pedig egy határtöltésen haladva, *a minoriták (fratrum minorum) székháza faláig jutott, melynek kapuja a Bold. Szűz Fehéregyháza felé néz; innét átkelve, az utcán a királyné udvari jobbágyának majorja, illetőleg háza mellett, kerteken át jut az árkolathoz (fossatum), mely a vár előtt vagon. Ezen árkolat pedig egy nagy út által hasítatik (dividitur), melyen a Bold. Szűz fentnevezett Fehéregyházához járnak.*

Ezen árkolat mindkét oldalán áll két határkő, melyek egyike éjszak felől a város azon részét, mely az egyháznak jutott, dél felől pedig a király birtokát választja. Ezen uton a vár előtt a Dunának tart egy utcán át, mely egyfelől Tumpa (Tompá) László házánál kezdődik, s e ház alatt földbe ásott magas kő áll; más oldalról pedig Imre fia Péter házánál, s egész a Duna partjáig megyen a Bold. Szűz oltármestere és Tót Miklós (Nicolai Sclavi) házai közé és a Dunán átkelve, a Nyulak szigetére ér, mely már előbb említettett, a romokban heverő vár felső része mellé és itt végződik. Ennek latin szövege a 379. lapon: et abinde transeundo ipsam viam magnam Strigoniensem versus plagam septentrionalem tendit ad quandam montem Fenőmal dictum et in latere ipsius montis est

dumus nucis, iuxta quem metam terream erexerunt; et abinde ascendendo per eundem montem venit ad quandam viam, per quam transitur per eundem montem iuxta vineas ubi unam metam terream erexerunt et abinde ascendendo ad verticem ipsius montis, unam metam terream erexerunt. (Knauz kiigazítása sze-riint megjegyzem, hogy itt a 380. lapon a 3-ik sortól kezdve: «per eundem mon., egész a 7-ik sorig ad verticem montis, a Knauz-féle kiadással ismétlődnek az előbb mondottak, ezeket tehát kihagytam) deinde per semitam descendendo inter vineas per eandem plagam septentrionalem peruenitur ad locum qui dicitur Tebesere et ibi sunt duæ metæ antiquæ; ubi iungitur metis possessionis *Megyer* et ibi est una meta terrea erecta; et abinde reflectitur versus partem orientalem per quandam viam et transeundo eandem viam peruenit ad latus cuiusdam prati magni, ubi est quædam fovea, ubi olim erat lapis pro meta signatus, et ibi unam metam terream erexerunt; et abinde transeundo pratum illud venit ad lapidem perforatum qui est iuxta molendinum cruciferorum Sancti Spiritus; et ibi iungitur iterato metis Ecclesiae, ita quod a plâga occidentali separat Domino regi, a plaga orientali Ecclesiae Budensi, et abinde versus meridiem per *murum dirutum* cuius lapides, usque ad finalem lapidem sunt pro metis signati et inde per quandam metam terream ad murum curiæ *fiatrum minorum* cuius porta respicit versus Ecclesiam Albam B. Virginis, et abhinc transeundo vicum circa allodium seu domum coloni reginalis curiæ per ortos (sic) ad quoddam fossatum, quod est ante castrum; quod quidem fossatum dividitur per quandam viam magnam, per quam itur ad prædictam Ecclesiam Albam Beatæ Virginis; in cuius fossati utroque latere sunt duæ metæ lapidæ; quarum una ex parte septentrionali separat portionem civitatis Ecclesiae cedenti, et alia ex parte meridionali portionem regalem, per quam viam ante castrum tendit versus Danubium per vicum qui inchoatur inter domos Ladislai Tumpa dicti ex una parte sub cuius domo est lapis longus fixus in terram, et ex altera parte Petri, filii Emerici venit usque in ripam Danubii inter domos magistri Altaris B. Virginis et Nicolai Sclaui ex alia parte; et abinde transit Danubium ad insulam leporum iam prædictam, iuxta superiorem partem castrî diruti, et ibi terminatur.

Nagy Lajos ezen határjáró oklevelét átírta, illetőleg újra kiadta 1412-ik évben augusztus havában Zsigmond király.

Az országos levéltárban pedig annak jövén nyomára, hogy a budai káptalan actái közt, melyek, mint említém, a pozsonyi káptalannál őriztetnek, egy 1468-ból való ó-budai határjárás is foglaltatik, kéréssemre megkaptam az ott létező eredeti okiratot, mely azonban nem más mint ugyancsak I. Nagy Lajos királynak most ismertetett oklevele, melyről gróf Palócz László országbíró 1468-ban, bizonyos Gercsei Fonó Mihály, és ugyancsak gercsei Henczy Balázs részére hivatalos transsumptumot készítettet. Tehát e határjárásra magán felek is mint főbizonyítékra hívatkoztak egy század lefolyása után is.

Alkalmazva most az oklevélben megjelölt határ vonalát, a jelenleg dívó helyrajzi elnevezésekre: a határjárás a Margitsziget közepén s ennek keleti oldalán látható romok déli sarkától indul ki, innét *nyugotnak* tartva, átkel a Dunán, kikötött a Gyártelep gőzmalmának északi fala mellett, metszi a Zsigmond-utczát, bemegey az ürömi utczába és ezen halad a völgyben a Holtzspach-féle téglavető mellett, és a budai zsidótemetőnél azon pontig, hol a határnak *éjszaknyugot*, illetőleg *éjszaknak kell* fordulnia. Éjszaki irányban, de azután inkább keletnek tartva, meghaladja a nagy Mátyás-hegyet, innét egy völgyhajlásan át jut a kis Mátyás-hegy keleti oldalára, hol szőlők kezdődnek, s innét egészen keletnek szőlők között leszáll a völgybe, ama kis magaslat

déli lejtőjeig, melyen a budaujlaki temető áll. Itt érte el a *nagynak* nevezett kocsíutat, mely a kis magaslat fensíkjára; a mostani *Kis-Czellhez felviszen*; ezen nagy úton *lefelé* haladva, egyesül az esztergom bécsi országuúttal, azután tovább menve, ezen esztergom-bécsi országuúton eléri a Radl-malomnál, illetőleg a Finaly-féle festőgyárnál lévő víz-medenczét és folyókáját, és mindig az esztergom-bécsi út és a szőlők árka közt járva, előbb nyugot, azután pedig Ó-Buda éjszaki határa felé tart, átmetszi az esztergom-bécsi utat, érinti a Goldberget, az ürömi és Péterhegyet, (az előbbi Fenőmál) s ez utóbbi szőlőhegyek között éjszakkéleti irányban Békásmegyer határát éri. Innét keletnek tart s a most kissingi pusztának nevezett nagy kaszálón át, a b. Liphay-féle löporos malon hoz jut. Innét egyenes *déli* irányban a római vízvezeték pillérei mellett menve, egész a Flórián-utcza tájáig jutott, és itt kellett az utolsó pillérnek állania. Mert a római vízvezeték, melynek utolsó pillérje délről most u. n. Mária Stein, miután a löpormalmi forrásokból a castra stativa, és a praetorium fürdőit látta el vízzel, ugyanezen langyos meleg vizet szolgáltatta a Flórián-utczában lévő, valamint a hajógyári szigeten a dunagőzhajózási társulat részéről kiásatott, s most igen szépen fentartott polgári köz, és magánfürdőknek. A vízvezeték tehát és ennek pillérei meg nem szakított vonalat képeztek a mai löporos malomtól egész a flórián-utczai hypocaustum közeléig. De mint-hogy a várostól éjszakra eső földterület, az ezelőtt földesuri viszonyban állott ó-budaiak úrbéri illetményeibe esett, az e vonalon állott vízvezetéki falat, és annak pilléreit az illető telkek tulajdonosai már rég eltávolították. Ugyanezen sors érte volna a még fennmaradtakat is, mert az 1879-ben végbe ment legelő arányosítás folytán a lakosoknak jutott vonal hosszában a pillérek maradványait már is löporral kezdték repesztgetni, hogy azokat végkép eltávolítsák, azonban a műemlékek orsz. bizottságának föllépése folytán a vallás és közoktatásügyi miniszter e műemlékek megmentése végett a fővároshoz fordult, ez pedig Rózsa Péter tanácsjegyzővel, és a III. kerületi előljárával együtt engem küldött ki, hogy a hajdani nagyszerű építmény utolsó maradványait a végső pusztulástól megmentsük.

Körülbelül a Flórián-tér nyugoti oldalától délnek ment folyvást a határ, azután is egy vonalig, melyet a mostani kis-czelli utczával párhuzamosnak, vagyis olyannak kell képzelnünk, mely Ó-Budát nyugotról keletre egyenes irányban metszette át. Mert a határ itt érte az e tájon létezett királyi vár külső árkolatát (fossatum), melyre egyenszögben támaszkodott. És e leírás maga megmutatja nekünk a helyet, hol az oklevélben említett királyi vár (castrum) állott volt. Ez t. i. nem más mint most «Königsberg», királyhegynek nevezett, rendetlen kört képező háztömb, melynek telkei a kör központja felé megannyi ékek csúcaival nyúlnak be.

Tehát a Pacsirta-utczán haladva, érte a határ a vár külső árkolatát, betér a Perczutczába, ezen végig vonul, metszi a Lajos-utczát, kijő

az ó-budai rakpartra, a gőzhajó-állomás táján s átkelve a Dunán, a Margitszigetre tér vissza, körülbelül a mostani felső vendéglő tájára.

Ezen határjárás tanúsítása szerint tehát Fehéregyháza azon kis magaslat fensíkjának keleti oldalán, vagy ennek lejtőjén állott, hol jelenleg a Kis-Czellnek nevezett, múlt századbéli klastrom most pedig katonai kórháznak használt laktanya áll.

Ugyanezt bizonyítja egy másik, tárgyunkra nézve nagy fontossággal bíró okmány, melyre Knauz Nándor «Budai káptalani regestái»-ban akadtam, s mely a most ismertetett határjáró oklevéllel is a legszorosabb összefüggésben áll.

Ez Perényi Imre nádornak 1510. évi január 20-án kelt parancsa, melyben a vácsi káptalan által meghagyja Ó-Buda város hatóságának, hogy a káptalan birtokát képező területeken, a biráskodástól, s mindennemű rendelkezéstől óvakodjék.

Láttuk ugyanis Nagy Lajos oklevelében, hogy a királyi vár tájáról Fehéregyházára fölvezető, s innét ismét az esztergom-bécsi útra levezető nagy úttól, valamint az ennek folytatását képező esztergom-bécsi úttól nyugotra eső szőlőhegyek és területek egész az Vrs földénél éjszakon érintkező hármas határig a káptalan tulajdonában maradtak, s e tulajdon jogánál fogva a káptalan nemcsak a szokásos tizedet, vagyis dézsmát, hanem ezenkívül csöbörpénzt, vagy illetéket is szedett e szőlők után, s ezen szőlők és területek birtokváltása eseteiben, a biráskodási s rendelkezési jogot magának föltétlenül föntartotta. Ennek daczára az ó-budai tanács (nescitur quali astucia excogitata) e szőlők fölötti biráskodást és adás-vevés, vagy másnemű vagyonátruházás eseteiben a hatósági intézkedést magához ragadta: ettől tehát a nádor, hivatkozva Nagy Lajos király fentemlített oklevelének határozmányaira, az ó-budai tanácsot szigorúan eltiltandónak rendelte.

Nehogy pedig kétség támadhasson az iránt: a határnak melyik része az, mely a káptalan reservált fenhatósága alá tartozik, a nádor ennek helyrajzi fekvését újra röviden, de igen szabatosan jelölte meg.

A nádori parancsnak ide vonatkozó része magyarul eképen hangzik:

Perényi Imre . . . Ó-Buda város birájának és esküdt polgárainak. Panaszképen elénk adatván a budai székesegyházi tiszti káptalan képviselőjében, hogy ámbátor ennekelőtte, midőn t. i. panasztevők előbb nevezett várostokul legfenségesebb fejedelem Lajos magyar király hajdani urunknak s édes anyjának csere-szerződésileg átadták és becserélték vala az itt létező szőlőhegyeket és bizonyos más ottani területeket, t. i. kezdve az úttól, mely dél felől az Ó-Buda fölött alapított Fehéregyházán lakozó eremita-szerzetes barátok kertje végénél a hegyre föl és az esztergomi útra leviszen, és ugyanezen úton éjszak felé egész az Ewrs nevezetű hegyoldalig, illetőleg pusztáig menve — tehát mindent mit ezen esztergomi út maga nyugat felé befoglal, azt panaszlók minden hatósági jogokkal együtt önmaguknak tartották fenn stb.

A latin szöveg: (Knauz Nándor, «A budai káptalan regestái, Magyar történelmi tár 1863. 12. kötet 42. lapon 68. sz. a.) Datum Tercio die festi B. prisce virg. et mart. 1510. Jan. 20.

«Emericus de Peren... Judici et Juratis Civibus Civitatis Budeveteris... Exponitur nobis in personis Hon. Capituli Eccl. Buden. Quod licet alias, dum scilicet ipsi Exponentes predictam Civitatem vestram excellentissimo principi quondam domino Lodouico Regi hung. eiusque genitrici In concambium dedissent et permutassent, promontoria vinearum inibi existentia certa etiam alia inibi territoria, utputa incipiendó a via quadam, a parte scilicet meridionali. In fine Ortí Religiosorum fratrum heremitarum apud *albam Ecclesiam* supra scilicet eandem Veterem Budam fundatam degencium, ad montem sursum ascendente, et ab eadem via descendente ad viam publicam Strigoniensem et eundo in eadem via ad plagam septentrionalem usque ad promontorium sive predium *Ewers* vocatum, quidquid scilicet ad plagam occidentalem via ipsa Strigoniensis includeret ea ijdem exponentes cum omni Jurisdictione... sibi ipsi... retinentes» stb.

Ez okmányból kettőt tanulunk.

Első az, hogy az 1355-ik évi határjárás még 1510-ben, sőt bátran mondhatjuk ezután is, t. i. mindaddig, míg a budai káptalan létezett: 1540 ig, teljes érvényben állónak ismertetett.

A második pedig az, hogy, ha az esztergom-bécsi országúttól nyugotra eső egész hegyoldalnak legdélibb része azon nagy feljárónál, illetőleg útnál kezdődött, mely előbb föl-, azután pedig lemenve, az esztergomi úttal egyesül, és ha ezen feljáró kezdetén állott a fehér-egyházi remeték kertje, akkor lehetetlen Fehéregyházát másutt mint azon fensík közelében keresnünk, hol mostan az úgynevezett Kis-Czell katonaeépület áll. Quod erat demonstrandum.

Ezt állította épp husz évvel ezelőtt Knauz Nándor «A budai káptalan regestái»-nak érdemes szerzője is, ki a most idézett nádori parancs szövegében zárjel alatt magyarul megjegyzé, hogy itt a mai Kis-Czell értendő.

A minden tekintetben classicus tájnak helyszíni bejárása alkalmával is akadunk néhány adatra, mit nem hagyhatunk figyelmen kívül.

Annak daczára, hogy a határ különböző részeinek, s a dülők régi magyar nevei: az Uzháza hegye, Monyoróshegy, Moráhely, Csomárkó, Fenőmál; a Málkút, Nagy-Kereked, Kis-Kereked, Rétszeg, Lopány, és Kigyós nevű (szőlőhegyek és dülők), melyekkel a régi okiratokban találkozunk, az ősmagyar lakossággal együtt eltűntek, s most ezek helyett ott látjuk a nagy és kis Mátyás-hegyet, illetőleg a Mátyás-hegységet, az Ürömer Berg, Peters-Berg és Gold-Berget az Einsiedler-Hut, Kapuciner-Hut, Neue Hut, Mühlhut, Roth-Einsiedler-Hut, Lagerhut, Brüderhut és Sturm-Thurmhut nevű dülöket, melyek csak utóbbi évtizedekben lettek megmagyarosítva; a németiség is megtartotta a Fehéregyházán lakott paulinusok emlékét, a mennyiben mai napság is a Kis-Czell körül elterülő szőlőhegyet Einsiedlerhut — Remetedülőnek, a magaslatot pedig, melyen Kis-Czell áll, Einsiedlerberg — Remetehegynek nevezi.

Ez elnevezést bizonyára nem az 1745-ben özvegy gróf Zichy Péterné szül. Székesi Bercsényi Zsuzsánna részéről e helyre telepített trinitariusoktól kapta, kik a keresztény raboknak a török kézből való kiszabadításával foglalkoztak, bizonyára nem voltak «remeték», mert ott

a grófné bőkezűségéből a most meglévő palotaszzerű nagy épületet állították, a templomnak is elkészülte óta pedig, 1760-ban, huszonhárom év múlva: 1784-ki február hó 1-én II. József császár rendelete folytán föloszlattattak.

Különben a trinitariusok a múlt század derekán végbement itteni nagyszerű építkezése volt a legnagyobb csapás, mely a talán ép e helyen állott Fehéregyházat annyi század folyamán érthette. A terjedelmes épület alapozása, különösen pedig az alatta létesített sírbolt és pinczék helyeinek kiásása alkalmával bizonyára kiásattak a régi fehéregyházának alapfalai is, legnagyobb részben, ha nem is talán az utolsó köög. A jókora négyszögű udvarban, és az épület előtti tágasabb téren talán lehetne még némi sikerrel ásatásokat eszközölni. Előre el lehetünk azonban készülvé, hogy csak töredékekre fogunk akadni.

Mi már most ama kis «patakot», a parvum flument illeti, melynek tövénél Anonymus Árpádot eltemetettnek mondja, és a melynek természetesen Fehéregyháza közelében, és pedig alatta kell meglenni, a fővárosi régészeti bizottmány elé terjesztett jelentésében arra utaltam, mikép az ó-budai kalvária kápolnájából és annak közelében egy két kődobásnyira azon fensík szélétől, melyen Kis-Czell áll, most is forrásvíz csergedez két helyütt, mely koronkint egész csermelylyé duzzad föl, de soha ki nem apad.

A helyrajzi situatio teljesen megfelel Anonymus szavainak; ámbar pedig közvetlenül Kis-Czell alatt még két másik, ennél sokkal dúsbabb, forrás fakad, melyre hivatkozhattam volna, mégis a kalvária-hegyi forrást különösen említém azért, mert ez oly árok szélén áll, mely világosan arról tanúskodik, hogy itt talán még nem oly régen nagyobbacska patak is folyt.

A helyrajzi viszonyok jelenlegi megállapításánál általában figyelembe kell vennünk, hogy azon sok század alatt, mely Árpád temetése, Anonymus kora vagy akár csak Nagy Lajos király határjárása óta lefolyt, ezen egész vidék, és pedig különösen Fehéregyháza, a mai Kis-Czell tája roppant átalakuláson ment keresztül.

A kis-czelli épület déli oldalától alig két ölnyre, körülbelül 10.000 □ ölnyi térfogattal dél felé, ezen egész fensíkon, le egész ennek déli lejtőjeig egymást érő 3—8—10 ölnyi mély kőbánya nyílt, s innét sok millió köbméterre menő kő és törmelék hordatott ki. A Kis-Czell fölött emelkedő hegyhát még e század második évtizedében gyönyörű erdővel volt fedve; e hegység alatt elterülő fensík pedig s annak egész configurációja arra vall, hogy ez nem rég, mielőtt t. i. emberi kéz a természet alkotta rend erőszakos megbántásához nyúlt volna, a csapadék- és forrás-vizeknek nagy és természetes gyűlhelye volt.

Erre vallanak az itt még most is létező dúk, és soha ki nem apadó források, ilyen, mint mondám, a kalvária-hegyi kettős, mert az oltár előtt legalább is egy köbmetert tartalmazó medenczébe a víz felülről a kápolna tetőzetén át foly az oltár alá, a másik pedig a kápolna

fölötti árokban fakad s e két forrás együtt, adna most is annyi vizet, mennyi a disznófői forrásból a nyáron át csurogni szokott.

Ilyen a Kis-Czell alatti Liegl-féle «Zum blauen Montag» címzett nyári vendéglő bejáratánál lévő két méter mély és 1 és fél méternyi átmérőjű medence, mely szintén a fölötte lévő soha ki nem apadó forrásból kapja a vizet és közvetlen e mellett van a katonaság részére ásott, s most nem használt szivattyuskút, mely színig tele van vízzel.

Valóban csodálkoznunk kell még azon, hogy a körülfekvő talajnak ily nagy mérvű kiaknázása után, mely egész más alakításokat hozott a föld színére, mint a melyek előbb valósággal léteztek volt, még maradt egy csöpp víz is, a fenekestül föltárt és máshová hányt rétegek közt; általában, hogy megmaradt még a régi állapotoknak valami nyoma, melyekről ezekre ismerhetünk.

Itt csak melleleg említem meg, hogy épen most ássa Holtzspach téglagyára ama hegyormot, és annak a Duna felé hajló lejtőit, melyeken, véleményem szerint, a hajdani Etelevára — Eczelburg állhatott. Ó-Budán ugyanis két vár volt a középkorban, az egyiket, Etelevárát, a magyarok már itt találták, a másikat, a Nagy Lajos király oklevelében említett castrumot, a budai prépost és káptalan építé, látszólag a tatárjárás után. Mindkettő egymáshoz közel, s úgyszólván egymás mellett fekszik, a buda-ujlaki templom mellett fölmenő Szépvölgy-utca végétől jobbra.

Ezen hegyormon most még több rom és leásás látható, melyben az ott hajdan állott épületek vagy falazat alapjait ismerjük föl. Sok épületkövet, ezekhez tapadt ragacsot, téglát stb. találtam itt még a napokban, de épen most folyvást hordják az alapkőnek és útburkolatnak használt kőanyagot s néhány hó múlva hijában keressük majd *Attila* várát.

Nehogy ezen állításom hiú és semmi alappal nem bíró képzelődésnek lássék, a következőket adom elő.

Fentebb láttuk, hogy a Nagy Lajos király részéről a káptalantól átvett vár, melyet a budai káptalan a tatárjárás után bizonyosan újra épített föl, ha már azelőtt létezett, e vár, mondom, ama keskeny *sík* nyugati oldalán állott, mely itt a hegyek és a Duna közé szorul. E *vár*nak rendeltetése pedig nem annyira stratégiai, hanem főleg pénzügyi, vagyis az volt, hogy e keskeny síkot *zárt* helylyé alakítván, lehetővé tegye a káptalannak, hogy az előbbi királyoktól nyert javadalmait, az u. n. tributum fori-t, a vásár- és helypénz-szedést, a hajó- és borvámot stb. értékesíthesse.

Hogy ez nem lehetett az az «Etelevára», Echulburc, melyet Kézai Simon említ, melyet a magyarok, Anonymus 46. fejezete szerint már itt találtak (*facti sunt læti ultra, quam dici potest, quod capere meruerunt sine bello civitatem Athilæ Regis*) és nem lehetett Erzsébet és Borbála királynék székhelye, mely utóbbi saját itteni székhelyét Holczler János bécsi bíróhoz 1425-ik évben kelt levelében *Eczelburg*-nak nevezi

(Fejér Cod. dipl. X. VI. 730. lap), tehát nem a Niebelungen német hőskölteményben előforduló, s magyar mondákból vett Etzelburg és nem is azaz Ezilaburg, hol 1189. évben III. Béla I. Barbarossa Fridrik császárt megvendéglé, ez dr. Wenzel Gusztávnak ide vonatkozó kutatásai után is előttem kétségtelennek látszik. Kellett tehát a káptalani, Lajos királynak jutott váron kívül már előbb egy másik várnak is léteznie, hol a királyok időközönként udvart tartottak és a királynék laktak, mert alig lehet föltenni, hogy ezek a mélyen fekvő s posványos rétektől környezett káptalani várban foglaltak volna lakást.

Én tehát azt tartom, hogy ezen Etzelburg vára az előbbivel szomszédos kis magaslat ormán állott, mely Lajos király oklevelében leírt várterülettől épen nyugotra fekszik, s kétségkívül a várterülettel határos. illetőleg ezzel együtt, azután hogy Lajos király a káptalanit megszerezte, egy területet képezett. És itt meg kell jegyeznem, mikép ezen egész, itt nyugotra emelkedő, s a most említett várterület tőszomszédjában lévő magaslat, mely a Mátyás-hegységtől minden oldalról különvált, s önállóan, igen szépen kiemelkedő kis dombot, vagy hegyet képez, egész a mai napig szintén Königsbergnek hívatik, és bizonyosan ettől szállott a hasonló elnevezés az előbb ezzel egy birtoktestet képezett alantabb részre, melyre a *hegy* elnevezés különben épenséggel nem illenék.

Az újabb nemzedék e tájat «Amerikának» kezdi hívogatni, találoán jelezve a valóban amerikai állapotokat, melyek az itt lakó mindenféle fajú gyári munkások közt léteznek. Bizonyosak lehetünk benne, hogy a Königsberg elnevezés, mely kétségtelenül az ókor emlékét tartotta meg, végképen el fog nemsokára enyészni, mint elenyészett sok más legérdekesebb hely emléke.

Hænfler (Buda-Pest II. 16, 17. l.) ugyanazt állítja, hogy Ó-Budán hajdan két vár volt, s az egyiket a mai Kis-Czellre teszi, melyben Erzsébet királyné I. Károly özvegye lakott, a másikat pedig oda, hol az ujlaki temető áll, tehát ugyanazon hegyormon, hol szerintem a régi királyi vár létezett, és itt volt úgymond I. Lajos király lakhelye. Az ellen azonban, hogy Kis-Czellen királyi vár lett volna, először az szól, hogy e terület egész 1355. évig, midőn t. i. az itt többször említett csereszerződés megtörtént, a káptalan tulajdonát képezte, s csak ekkor ment át a király birtokába, de szól főleg az ezen évbeli határjárás, mely szerint itt Fehéregyháza, nem pedig a királyi vár állott.

Mióta ily tartalmú, de csupán csak Fehéregyháza hollétének megállapításával foglalkozó jelentésemet a fővárosi régészeti bizottság előtt fölolvastam, s ennek lényege köztudomásra jutott, több cikk jelent meg a napi lapokban, mely imént kifejezett véleményemmel ellentétes álláspontot foglalt el. Ez alkalommal az eddig tudomásomra jött ellenkező véleményekre is kívánok kiterjeszkedni s kötelességemnek tartom előadni az okokat, melyek engem arra bírnak, hogy ne fogadjam el a velem szemközt vitatott nézeteknek egyikét sem, hanem maradjak

meg rendületlenül a mellett, mi a kérdés kellő tanulmányozása után teljes meggyőződésemmé vált, hogy t. i. Árpád sírja a hajdani Fehéregyház, a mostani Kis-Czeilnek nevezett magaslat környékén állott, és hogy a kezeinknél lévő okmányok tanúsítása szerint másutt nem is állhatott.

Salamon Ferencz úr mindjárt a főv. régészeti bizottság ülésében előadásomra több ellenvetést tett, melyekre legottan feleltem. Ezeket nem akarom itt ismételni, mert nem érzem magamat följogosítva a nagy közönség előtt vitatni oly dolgokat, melyek csak kis, hogy úgy mondjam, bizalmas körben mondattak.

Szorítkozom a «Nemzet» 1882. október 4-ki tárczájában Salamon úrtól megjelent cikkekre, melynek fölirata: „*Kell-e még keresnünk Árpád sírját?*“

E cikkben Salamon úr nem támadja meg a részemről föllállított tételt, hogy Fehéregyházát a mai Kis-Czell táján kell keresnünk, de nem is csatlakozik véleményemhez. Ő elvileg támadja meg Árpád sírja keresését, mert a «mi tudósítás van erről, úgymond, azt még hagyománynak, vagy nemzeti mondának sem lehet elfogadnunk. — Nem egyéb az egy együgyű régi író ferdítésénél. Ez pedig az Anonymus Belæ regis notarius, ki annyi vizet zavart már történelmünkben s Buda történetében is.»

Bocsánat! én e térre Salamon tisztelt tagtársunkat nem követhetem. A főváros törvényhatósága nem azért küldött ki bennünket, hogy Anonymus megbízhatóságát bírálgassuk, hanem hogy keressük Fehéregyházát, hová Anonymus Árpád sírját helyezi. A főváros közönsége hisz Anonymus szavainak és azt tartom, hisz a magyar nemzet nagy zöme. A tagadást — a nemzeti történelmünk nagyszerű eposa elleni harcot bízuk elleneinkre, a szláv írókra, kiknek élén már 1827-ben Dobrovszki cseh apát nyíltan hirdeté, hogy «nem fog névtelen jegyzőnkön egy hajszálnyi becsületet sem hagyni». Merl hát Anonymusunk, midőn halottaiból föltámadt, a szláv történetíró uraknak nagyon is a tyúkszemökre talált hágni. Ne tépjük szét mima-gunk történelmünk legérdekesebb lapjait.

Mi engem illet, Salamon úr ezen cikkében foglaltak után is azt vallom, hogy én hiszek Anonymus ezen tárgyra vonatkozó elbeszélésének. Nem tudom magammal elhíttetni, hogy Béla nevű királyaink bármelyike is együgyű embert fogadott volna jegyzőjének; hiszek azért, mert mit Anonymus Árpád temetéséről mond, azt legjobb történetíróink: Katona, Szalay, Szabó Károly, Horváth Mihály s az újabb történetírók talán mindnyája szó nélkül elfogadta; és végre azért, mert ámbátor minden ember, ki történelmet olvas, önálló ítélelhezásra is van hivatva, és ezt csekély tehetségemhez képest magam is teszem, még sem tudtam fölfedezni semmi okot, mely engem arra bírhatna, hogy Anonymusunk ezen ártatlan, épen egyszerűsége által meggyőző elbeszélésében valótlanságot keressek.

Hol és miben tévedt Anonymus, azt történetiróink kimutatták, de a miben mindnyája egy véleményen van, ezt kétségbe vonni én ugyan nem tarthatom föladatomnak.

Teljesen egyetértek azonban tisztelt tagtársunkkal abban, hogy hibáztatja azokat, kik «még hozzátétellel is akarták emelni a névtelen hitelességét, mondván, hogy későbbi időben azt a tájat nevezték Árpád völgyének». Reményilem, ezen «némelyek» közé Salamon úr engem nem sorol, mert én is azt vallom, hogy egyhamar alig történt valamely okmánynyal nagyobb félreértés, mint III. Béla király 1195. évben kelt oklevelével (Fejér Cod. diplom. II. 283—290. lap), melynek tartalmára hivatkozott tudtommal először Érdy, utána mások, s ennek alapján akarták Árpád völgyét — mely ez oklevélben említették — erőnek erejével az Ó-Buda fölötti síkra terelni.

Végig olvasták-e az illetők e terjedelmes okmányt, melyben III. Béla a szt Istvánról nevezett székesfehérvári Hospitalarius szerzetnek az itt elősorolt jószágokat adományozza, vagy kiszakítottak belőle egy passust, melylyel kedvencz állítmánya valódiságát akarták beigazolni s szántszándékkal ringatták-e magukat és másokat egy nagy tévedésbe? azt nem tudom. Mit tudok, az, hogy ezen egész okmányban egy betű sincs, mely arról szólna, hogy az itt említett Árpád völgye valaha *Ó-Budán* létezett volna.

Aláírom Salamon úrnak ama kijelentését is, mely szerint mesének tartja Bonfinius állítását, ki azt mondja, hogy Fehéregyházát Nagy Károly császár építette volna a legyőzött s megkeresztelkedett avarok számára 791. és 811. között. Ezt már megczáfolhatjuk Anonymusból, megczáfolta maga Corvin Mátyás is, fent idézett levelében. De különben is — tudomásom szerint — történelmi adatokkal a vezérek korában csak három kőből épített keresztény templomnak létezését tudjuk bizonyítani: a pécsit, a zalavárit (akkor Moosburg, Mosaburg) és a nyitrait.

Hogy sem Bonfin, sem Corvin Mátyás, midőn Fehéregyházáról írtak, nem említették meg különösen Árpád sírját, az szinte természetesnek látszik. Az előbbi csak nagy búcsújáró helynek ismerte Fehéregyházát, mint idegen róla mást tán nem is tudott, de különben is az egyházi férfiak szemeiben egy pogány vezér sírja és a bold. Szűz cultusa nem fértek meg egymás mellett. Mátyás pedig a pápához intézett kérelmét csak nem indokolhatta azzal, hogy azért kíván oda pálosokat telepíteni, mert ott Árpád első magyar pogány vezér van eltemetve.

Czikke végén Salamon úr egyetért Fehéregyháza keresésével, «bár sokkal fontosabb volna, úgymond, az ó-budai székesegyház és királynői vár meghatározása».

Erre rövid megjegyzésem az, hogy ha Fehéregyházát Anonymus legendájából kivetköztetjük, akkor annak keresése reánk nézve — a műtörténelmi szempontot kivéve, mely itt kellőleg nem is érvénye-

sülhet — épen semmi jelentőséggel nem bír. Az ó-budai székesegyház szintén csak mint román korbeli építmény bírhat reánk nézve érdekel, a történelemnek semminemű jelentékeny mozzanata nem fűződik e templomhoz.

Nagy és fényes történelmi múlttal csakis a budavári, most helyreállítás alatt lévő főegyház dicsekszik, mely megérdemelné, hogy külön történetírója akadjon. Érdekes volna azonkívül a Krisztus szent testéről nevezett kápolnának keresése, az Ó-Budára vezető úton egy dombon, hol Thuróczy, Bonfin, és Ranzanus tudósításai szerint a Zsigmond király idejében lefejezett 30 nemes lón eltemetve, hol továbbá egy éven túl Hunyady László holtteste feküdt, míg azt nagybátyja, Szilágyi Mihály Gyulafehérvárra el nem vitette.

Erzsébet királyné budai vára helyét, véleményem szerint, fent már meghatároztam.

Ezekben Salamon Ferencz úrnak megfelelően, áttérek most Tolth Titus úrnak, a «Függetlenség» idei október 12-ki és 13-ki számában megjelent cikkeire, «Hol van Árpád sírja?» fölirat alatt. Ezekre teendő megjegyzéseim szolgáljanak válaszul egyúttal a «Pesti Napló» f. é. október 22-ki és a «Budapesti Hirlap» szintén október 22-ki számában «Árpád emléke» és «Árpád sírja» föliratok alatt névtelenül megjelent cikkekre. Együvé foglalom erre feleletemet az oknál fogva, mert mindhárman Fehéregyházát nem a részemről föllállított Kis-Czell tájára, hanem az esztergomi út tövében lévő úgynevezett Radl malom, illetőleg Finali-féle festő-gyár és a «Victoria» téglagyár közelébe teszik. Véleményöket az itt dúsan fakadó forrásvízre, az átelleni hegy tövében észlelt romokra, a Victoria téglagyár telepén kiásott középkori templom rommaradványaira és a helyrajzi situáció igazolására fölhozott okmányok tartalmára alapítják.

A távolság különbsége, mely Kis-Czell és a Radl malom tája közt fekszik, mindössze egy negyedórai utat teszen, tehát épen nem oly nagy, hogy az kölcsönös capacitatio útján talán kiegyenlíthetőnek ne látszanék, azonban előre is ki kell jelentenem, hogy én Kis-Czell tájáról nem mozdulhatok a nélkül, hogy az általam fölhozott okiratok határozott útmutatásával merő ellentétbe ne jöjjenek, és így meg ne ingassam az alapot, melyen biztosnak, s mondhatom, erősnek érzem magamat.

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy az eddig e téren tett nyomozások a véleményem szerint el nem fogadható praemissumból indultak ki, hogy mindenekelőtt ama parvum flumennek, a kis patak-nak vagy forrásvíz-folyókának kell meglennie, hogy aztán ilyenek közelében keressük Fehéregyházát.

Ekép történt, hogy Ó-Buda területén, sőt még azon kívül is létező nevezetesebb források s ezekből fakadó folyókák mindegyike Fehéregyházának lehelje gyanánt szerepelt.

Érdy, Rupp és Karácson Mihály a békás-megyeri határban levő

Schwanfelder-, most Vidéky-féle nyaralónál fakadó meleg forrás tövéhez tették Fehéregyházát. Rupp térképet is adott hozzá, mely Budapest helyrajzi története című munkájához van fűzve. Ezen már Árpád völgye, Fehéregyháza mint külön falu (!) és Árpád sírja is külön van följegyezve. Most, úgy hiszem, tisztában vagyunk az iránt, hogy egyik sem létezett itt soha.

Mások, alapúl véve a b. Lipthay-féle löpormalmi dús forrásokat, részint az innét északnyugotra eső hegyek tövében, a római vízvezeték ez irányú képzeletes folytatásában keresték a nyomokat. Marsilius komolyan mondja, hogy a vízvezeték a hegyek tövéből a mocsáron keresztül vitt a mostani löpormalomhoz, s hogy a mocsárban is kell pilléreknek lenniök. Hæufler pedig, ugyancsak a vízvezeték irányában, de ettől délre a városhoz közel állítja Fehéregyházát, és ennek kapcsolatában oly vélemény is nyilvánult, hogy «e vízvezetmény mellett, az esztergami út irányában állt hajdan a híres Fehéregyház».

Most legújabbán mind e deductiókat halomra döntő más nézet kíván érvényre jutni, és igen szép tárgyilagossággal iparkodik bebizonyítani, hogy Fehéregyháza a Radl malom és a Victoria téglagyár közelében állott légyen.

Mi először is az egész vitában a legnevezetesebb? Az, hogy a hány véleményt itt elősoroltam, mindnyájának igazolására *ugyanazon* közkézen forgó okmányok hozatnak elő.

Vajjon e sajtószertű jelenség okát az illetők buzgósága vagy tárgyszeretete hiányában keressük-e, vagy más körülménynek róvjuk azt föl? Bizonyára mindannyian, kik ez ügyben nyomozásokat tettek, legjobb tudomásuk és meggyőződésük szerint jártak el, ámde ép az eljárás módszerében tévedtek, mert előre kijelölt helyhez kötötték le a bizonyítást, mit a meglevő adatokból meríthetőnek véltek, holott megfordítva, előbb kellett volna az okmányokban a hely meghatározását keresni, tekintet nélkül arra, hogy az az ó-budai terület melyik pontjára esik, és ha ezzel tisztában voltak, akkor következhetett volna csak a helyrajzi állapot további bizonyítása.

Hogy ez nem történt, ebben hibáztatnunk kell azokat, kik elsőek voltak e nyomozások terén. Érdy és Rupp annyira beleszerettek Árpád völgyébe és a Schwanfelder-nyaraló kristálytisza szép tavába, melynek lombos fák közt elterülő örökké zöld virányát szánták Árpád sírjának, hogy még hallani sem akartak valamely okmányról, mely őket e kedvencz véleményökben megingathatta volna.

Bátorkodom reményleni, hogy sikerült eddig mindazokat, kik ezen előadásomat figyelmökben részesíteni méltóztattak, meggyőzőnm arról, hogy Nagy Lajos király határjáró oklevele, melyet az imént ismertetni volt szerencsém, a legfontosabb okmányok egyike, melyek a fenforgó kérdésnél szóba jöhetnek. Rupp említett munkájában a Fehér Boldog Asszony templomáról szóló 5-ik §-ban 32—38. lapon 40-re menő okmányt és kútfőt idéz, hogy ezekkel Fehéregyházának

a «Schwanfelder csendes nyaralója» melletti létét bebizonyítsa; de a főokmányt, melyben az Alba Ecclesia négyszer fordul elő, melyet ő jól ismert, mert az előbbi szakaszban reá többször hivatkozik, ezen kizárólag a Fehér Boldog Asszony templomának szánt czikkében egy szóval sem említi. Érdy pedig az Árpád sírját 1860-han keresni indult fiataloknak, ifj. gróf Nádasdy Ferencznek és Thaly Kálmánnak, átadott ugyan egy csomó jegyzetet és térképet, ezek közt azonban az 1355-ki határjárásból csak a vízvezetéki fal romjaira vonatkozó három sornyi idézet foglaltatik, az okirat egyéb tartalmáról pedig fiatalaink mitsem tudtak. (L. ifj. gróf Nádasdy Ferencz és Thaly Kálmán «Az ó-budai Fehéregyház mint Árpád temetkezési helye» Pesten 1860-ban Pfeifer-nél megjelent füzetét, 3. pont alatt.) És még feltűnőbb, hogy ámbár ugyanitt a 18. pont alatt idézi Katonát, ki azt mondja, hogy: «Legyőzve az unalmasságot, az 1355-ki határ apró fölsorolását, leginkább az oknál fogva írta le, hogy ha valaki Fehéregyházát akarná keresni, hol Árpád lón eltemetve, emitt magán segíthessen,» még sem vette számba e határjárást sem Érdy maga, sem arra a nála megjelent s tőle tanácsot kért fiatalokat nem figyelmeztette.

És ép úgy jártak el az újabbkori kutatók is, t. i. Nagy Lajos király határjáró oklevelének oda sem néztek. Egyik-másik idéz belőle egy-egy kis helyet, mire talán másutt akadt, mely kiszakítva az egész-ből, épen semmit sem bizonyít, de az egész okmányt a maga nagy és e kérdésnél döntő jelentőségében nem tanulmányozta eddig és azt nem adta elő senki. És ebben kell fő-, hogy ne mondjam egyedüli okát keresnünk annak, hogy minden eddigi nyomozások eredmény nélkül maradtak.

Nagy Lajos király 1355-ki határjáró oklevele és Perényi Imre nádor 1510-ik évi parancsa a hely meghatározására döntő befolyással bíró egyedüli irományok, melyek rendelkezésünkre állanak, a többi adat egytől egyig mind csak a keret kitöltésére szolgál, mit ezen két főokmány elénk szabott; de biztosak lehetünk benne, hogy szinte önmagától megtalálja helyét mindegyik.

Tolth Titus úr idézett cikkében ezen határjáró oklevélből, mely Fejéernél 13 sűrűn nyomtatott oldalt teszen, következő hatodfél sornyi passust vett föl:

«A határ vonala érkezik egy átlukasztott kőhöz, mely a szentléleki keresztetek egyházának malma mellett van, innét délfelé egy ledült kőfalon át és onnét egy földből felhányt határdombhoz ér, a minorita szerzetesek házának faláig, melynek kapuja a bold. szűz Fehéregyházával szemközt van».

Ha úgy állana is az idézet, mint itt reproducáltatik, akkor sem bizonyítana Fehéregyháza helyének megállapítására nézve semmit, mert ebből csak azt tudjuk meg, hogy a minoriták kapuja Fehéregyházára nézett — (respicit) ez nem azt teszi, hogy szemközt állott vele — de mely helyen állott Fehéregyháza? azt annál kevésbé tudhatjuk ez idézetből, mert az előtte lévő 1510-ki nádori parancsból egészen tisztán kivehető situatiót teljesen figyelmen kívül hagyja.

De más baj is van még itten! A magában rövid 1355-ki idézetből *kimaradt a fő és az egyedüli mondat, melyből czikkíró úr magát a minoriták háza ubicatiójára nézve teljesen tájékozhatta volna.* E mondat latin szövegéből kimaradtak a «*murum dirutum*» után a következő szavak: «*cuius lapides, usque ad finalem lapidem sunt pro metis signati*», tehát a magyar fordításnak így kell hangzani: innét dél felé egy ledült kőfalon át, *melynek kővei egész az utolsó közig határjeltek gyanánt jegyeztettek meg s onnét egy földből fölhányt*» stb. Láttuk fent, hogy amaz átlukasztott kő, melyről itt szó van, a Szentlélekről nevezett szerzetesek malmánál, tehát a mai b. Liptay-féle lőpormalomnál állott. Innét egy ugrással csak úgy lehet a Radl malomhoz jutni (ha épen ezt akarjuk, mert különben el lehet menni, a hová tetszik), ha a fentebbi határjelzőkül állított vízvezetéki pillérekéről szóló passust kihagyjuk; de ha ezeket követjük, mint azt másképp nem is tehetjük, akkor a minoritákat nem a Radl malomhoz, hanem a Flórián-utca közepe tájára kell tennünk, hol t. i. a vízvezetéki pillérek utolsójának lennie kellett. Itt tehát körülbelül fél mértföldnyi távolsági különbség állott elő a fent idézett mondat kihagyása által.

De eltekintve ettől, részemről azon oknál fogva nem tehetem Fehéregyházát a Radl malom mellé, *mert ezt a határjárás nem engedí.* Ez, mint láttuk, Fehéregyházát elhagyva, tér le az esztergami országútra s itt határjelt állít. Azután tovább halad az esztergami országúton és csak ezután éri el ama medenczét és folyókáját (*puteum sub monte fluentem*), mely a Radl malom alatt létezik. Tehát épen két mértföldnyi távolság van Fehéregyháza és a Radl malomnak helye között, a határjárás félremagyarázhatlan kijelentése szerint.

Ha ezen főérven felül még más okokat is fölhozok, melyek a Radl malom ellen szólnak, ezt csak a helyzet annál nagyobb illustratiója kedvéért teszem.

Fehéregyházát 1484-től 1540-ig, tehát 56 éven át paulinusok lakták. Ezen asketikus magyar szerzet többnyire előkelő, művelt és okos férfiakat, bölcsészeket, természettudósokat, művészeket és jeles írókat számlált körében, kik a szerzet egyik főszabályát, hogy t. i. kezeik munkájával keressék élelmöket, azáltal követték, hogy klastromjaik körül létesített terjedelmes kertjeiket maguk művelték, ott a kertészet minden nemeit, ide értve különösen a gyümölcsstenyészést, a méhészetet és haltenyészést, és lehet mondani a természettudományok minden ágát mesterileg és szenvedélyesen űzték. Terjedelmes kertnek és halas tónak nem vala szabad hiányozni sehol, hol paulinusok laktak, ez utóbbira különösen az előirt bőjtök megtarthatása kedvéért volt szükségök.

Ki valaha paulinus-telepet látott és Kis-Czell tájára néz, lehetetlen hogy föl ne ismerje az egész tájon a pálosok keze műveit. Azon részen, mely nem adatott el magánosoknak, hanem megmaradt a kincstár kezében, meglátszanak most is a szép földágyak, terrasseok,

ott van még a Liegl vendéglője fölött a halastó világos helye. Az itt még meglevő négyszögű mélyedés kivájása által, most is lehetne itt, a körül csergedező forrásvizek bevezetésével halastavat előállítani.

Vajjon van-e a Radl malom mellett ilyenmő kertnek nyoma, vagy csak képzelhető helye is?

Továbbá a határjárás azt mondja, hogy külön nagy út vezetett fel a hegyen Fehéregyházához, innét meg letért az esztergami útra; továbbá hogy a minoriták házától *útczán* ment keresztül a királyné főbbágya majorjáig (et abhinc transeundo *vicum* circa allodium seu domum coloni reginalis), de hogyan gondolhatunk ide külön nagy utat, azonkívül pedig útczát, mikor még ezen század elején a jelenlegi vörösvári, kis-czelli, pacsirta-útczák nem is léteztek, s úgy Kis-Czell, mint a Radl malom egész pusztán állott vala? Előbbi dél felől mégis állott az újlaki városrészszel némi összeköttetésben, de a Radl malom messze esett a várostól.

Idézik még Windeck Eberhard, budai polgár följegyzését: «Templum B. M. V. ist unweit von des Francken Pölchen mill, alwo rechter Hand auch ein closter gestanden, hat geheissen Tereighház». Ez azonban épen a Radl malom ellen, és Kis-Czell mellett bizonyít. Mert e két hely közt alig van egy negyed órányi távolság, tehát csakugyan nincsenek távol egymáshoz, de ha Fehéregyháza a Radl-malommal szemközt lévő szőlődombon állott, akkor nem alkalmazhatta az unweit határozót, hanem azt mondotta volna: Windeck ist nebenan vagy gegenüber.

It van még — mondják a Radl-malom mellett szólók — Borbála királynénak 1421. évben kelt alapító oklevele, melyben az ó-budai apáczáknak adományozza: molendinum nostrum prope Albam Ecclesiam eiusdem B. M. V. in rivulo calidæ aquæ situm et decurrens (Fejér Cod. dipl. X. II. 790 l.) és midőn Zsigmond király ezt megerősítve, ennek birtokába az apáczákat beigtatja, azt mondja: cuiusdam molendini *ante fores* Alba Ecclesie in *promontorio* civitatis Budensis in comitatu Pilis (Fejér Cod. dipl. X. VI. 416 l.). E két okmány tartalma — mondják — egyenesen a Radl malomra vall.

Épen nem! a Radl-malom helyrajzi helyzete e föltevést nem engedi. Hogyan kell tehát Borbála királyné adománylevelét értelmeznünk? Véleményem szerint, csak úgy, hogy hajdan a római vízvezeték által a városba hozott langyos víz a vízvezeték lerombolása után is ez irányban folyt tovább a várárokba, és innét aztán a Dunába, míg a folyást egészen a Krempl malomtól a Dunáig nyúló külön árokba nem terelték. A malom tehát, melyről itt szó van, ezen pataknál s a minoriták házához, és Fehéregyházához vezetett városi úthoz közel állhatott, s csak is így van értelme a «prope» és az «ante fores» Albæ Ecclesie szavaknak.

Mások épen a Radl malom közelségénél fogva hajlandók azt

hinni, hogy talán a «Victoria» téglagyárnál kiásott templom alapfalai lehetnek Fehéregyházáé, vagy hogy a minoriták klastroma állhatott itt s Fehéregyháza a Radl malomhoz közelebb esett? E nézet a műemlékek országos bizottságánál is évekkal ezelőtt fölmerült anélkül, hogy e kérdés ekkoron érdemleg tárgyalatott és megoldathatott volna.

Ily combinatiót azonban teljesen el kell ejtenünk, mert ez ellen is ugyanazon érv szól, mint a melyet a Radl malom ellen hoztam föl, t. i. hogy sehogy sem illik a határjárás keretébe, a mennyiben a határ vonala csak ezután jutott e helyhez, *miután Fehéregyházát már elhagyta*, másodsor pedig, mert a templom, melynek romjai a Victoria téglagyár telepén kiásattak, *az 1355-ki határjáráskor még nem is létezett*, nem létezett pedig azért, mert különben a határjárás, mely az útjába esett minden külön tárgyat: követ, körtefát, mogyoróbokrot, gödröt stb. megemlített, okvetlenül megemlítette volna az esztergomi út szélén a templomot is, mely mellett el kelle haladnia, ha az t. i. akkor ott állott volna.

Végre még határozott válaszszaal tartozom a kérdésre, vajjon ugyanaz volt-e az esztergom-bécsi országút vonala a határjáráskor, mint most?

Katona is (Hist. Crit.) idézett helyén, midőn a Lajos király határjárását ajánlja mindenkinek, ki Fehéregyházát keresi, csakhogy tanácsát eddig nem fogadta senki, ugyanezen kérdést veti föl, mondván, hogy ő ugyan bejárta az itteni hegységet s több itt elősorolt határjelt meg is talált, de mivel nem bizonyos úgymond az esztergomi út ugyanaz-e most, mely előbb volt, bizonyosan meg nem határozhatja, vajjon nem-e állott Fehéregyháza, mint ő sejtí, a budai szőlők mögött valamely kis forrásnál, a mai esztergomi út irányában?

«. . . sed quia certum non est, eandem nunc quam tunc viam Strigoniensem esse, certo definire nonpossum, an, quod suspicor post Budenses vineas ad aliquem fonticulum versus hodiernam Strigoniensem viam ea steterit.» Tom. III. ordine X. 140—141. lap.

E kérdésre a helyrajzi viszonyok, és a már idézett okmányok tanulmányozása után (melyek közül Perényi nádor 1510-ki parancsát Katona nem ismerte) határozottan azt mondhatjuk, hogy igenis: az esztergomi út még a rómaiak idejében és az után századokon át mindig ugyan azon irányban ment, mint most — és ezen irányt maga a természetes helyzet s a helyszíni viszonyok jelölték ki, úgy hogy attól eltérni nem is lehetett.

Hogy már a rómaiak idejében az aquincumi municipium polgári útja erre vitt Bregetium és Carnuntum felé, azt nemcsak a ft. Rómer Florián által a Victoria téglagyárnál kiásott római sírok bizonyítják, melyeket a rómaiak mindenkor az utak mentében helyeztek el, de bizonyítják az itteni állandó tábor (Castra stativa) fölépítése által teremtett helyi viszonyok is, melyeknél fogva az Amphitheatrum és a Kreimpl malom alatt a szent-endrei utat nyugotról keletre átmetsző

castrum négyszögébe az út egyenes vonalon indult ki a városból, a castrumot kétfelé metszve innét a mai esztergomi, és a Duna folyását követett szent-endrei útba, tehát kétfelé ágazott. Aquincum polgárai pedig bizonyosan nem kerültek oly nagyot, hogy a tábort ketté hasító, azután igen éles hajlítással nyugotnak tartó katonai utat használták volna, mi talán nem is volt szabad, ha Bregetiumba, vagy Carnuntumba akartak menni, midőn a vörösvári völgynek egyenes és sokkal rövidebb úton mehettek.

Ezt tudakozódásomra Torma Károly tagtársunktól nyertem fölvilágosításul a római korszakra nézve.

De tudjuk mindnyájan, hogy az Ó-Budát éjszokról közvetlenül határoló terület *állandó értéért* képez, melynek legalantabb része a város és a hegyek közti síkon fut végig. Ezen árvízjárta síkságot különösen e tájon, melyről itt szó van, nyugotra meredeknek mondható szőlő-hegyek határolják; az út tehát az itteni táj helyrajzi alakulásánál fogva sem mehetett, másutt mint most, s ezt bizonyítja a határjárás, valamint a nádori parancsnak e tájról szóló minden szava.

És most a város és a hegység között, valamint a várostól éjszakra nyúló síkság az árvizek által állandón látogatott területet képez, s e városrésznek az árvizektől megóvása érdekében építtette a főváros nagy költséggel az úgynevezett filatori védgátat, ez oknál fogva nem gyarázhatom én a Corvin Mátyás említett levelében előforduló «campus» szót akép, hogy Fehéregyházának a síkmezőn, illetőleg ennek szélén kelle állania, mi, úgy mondják a velem különböző véleményben lévők, kizárja azt, hogy a kis-czelli magaslat táján keressük Fehéregyházát — nem fogadhatom el, mondom, e következtetést, mert «Vértmező» kétségkívül az egész tájnak elnevezése, melybe az erre lenyúló hegyek lejtői is tartoztak, minthogy ezeknek ekkor külön elnevezésök nem volt, de nem vehetem a «campus» szót irányadónak, azért sem, mert Zsigmond király beigtatási levele meg határozottan *promontoriumon* lévőnek mondja Fehéregyházát.

És az itt előadottakkal bebizonyítottnak vélem azt, *hogy Fehéregyházát a ma Kis-Czellnek nevezett remetehegy magaslat táján, illetőleg ennek az esztergom-bécsi útra hajló lejtőjén kell keresnünk.*

Havas Sándor.

AZ Ó-BUDAI «FEHÉREGYHÁZ ÉS ÁRPÁD SÍRJA».

Havas Sándor úr, a fővárosi régészeti bizottság buzgó elnöke s társulatunk nagyérdemű tagja, társulatunk 1882. november 14-én tartott nyilvános ülésében «Fehéregyháza és Árpád sírja» cím alatt igen érdekes felolvasást tartott, melyben azzal foglalkozott: hogy megállapítható-e még azon hely, hol nemzetünk legrégebb történetírójának feljegyzése szerint a honalapítót eltemették, s hol a kereszténységre térésnek első emléke is állott? Én, ki e kérdéssel

már szintén foglalkoztam, s kinek véleménye főbb vonalaiban a sajtó útján (Függetlenség 1882. octob. 12. és 13.) már közzé téve s azon felolvasás alkalmával szintén említésre méltattatott, részemről mindenek előtt köszönetemet fejezem ki felolvasó úrnak azért, hogy e kérdést végleges megoldás végett fáradhatlan kutatásai eredményét képező felolvasása által azon társulat elé vitte, mely erre leginkább hivatva van.

Felolvasó úr, ki a f. régészeti bizottság 1882. octob. 2-án tartott ülésében Fehéregyházát határozottan az ó-budai Kis-Czell nevű katonai kórház helyére, Árpád sírját pedig az ettől délre eső újlaki temetődomb lejtőjén egy kápolnácskában kiszivárgó kis forrás fölé helyezte, felolvasásában már úgy Fehéregyházát mint Árpád sírját is majd a kis-czelli kórház helyén, majd a kiscelli magaslatnak keleti oldalán vagy lejtőjén, majd pedig végül általánosságban Kis-Czell környékén véli keresendőnek; egyúttal azonban kijelenti, hogy az Ó-Budán a Radl malomtól nyugatfelé emelkedő hegy tövét, hol véleményem szerint Fehéregyháza állott, bár az Kis Czelltől éjszakkfelé alig $\frac{1}{4}$ órányi távolságra fekszik, Kis-Czell környéke alatt már nem érti s Kis-Czell környékéről nem mozdulhat anélkül, hogy az általa tanulmányozott és idézett történeti adatokkal és helyrajzi viszonyokkal ellenkezésbe ne jöjjön.

Ha a dolog így állna, a felvetett kérdés ma alig lenne közelebb megoldatásához, mint évekkal ez előtt.

Egy közel ezer éves sírt, vagy egy kisszerű régi templom maradványát oly romdús, változatos felületű, téglavetők által sokféleképp átalakított területen, mint a kérdéses táj, keresni akarni és nem tudni, hogy a felásatandó terület határai hol kezdődnek és hol végződnek tulajdonképen, — oly roppant feladat, hogy azon esetben, ha felolvasó úr Kis-Czell környékének tág fogalma alá a Radl malomtól nyugatra eső hegy tövét is hajlandó lenne foglalni, épen igazat lehetne adni azoknak, kik azt mondják, hogy nincs ez országnak annyi pénze, hogy Ó-Budának határát, Árpád sírjának és Fehéregyháza rom maradványainak feltalálása végett, kisajátítsa és több méternyi mélységre felássassa.

Véleményem szerint azonban a dolog nem így áll. Ha ugyanis nem csupán a felolvasó úr által úgyszólván egyedül irányadónak vett, Nagy Lajos által 1355-ben kiállított okmányt, hanem a többi különböző időkből és helyekről eredő egyenértékű történeti adatokat is vizsgáljuk s a helyrajzi viszonyokkal egybevetjük, azon meggyőződésre jutunk, hogy a felolvasó úr által előterjesztett vélemény lényegében tarthatatlan, hogy Fehéregyháza sem Kis-Czell helyén, sem pedig annak környékén nem lehetett, a királynői város határvonalai több helyen nem úgy, mint azt felolvasó úr megjelölte, hanem egészen másképen haladtak s mi fő, hogy csakugyan a Radl malom előtt fakadó és azon malmot hajtó, dús vízforrástól nyugat felé képzelt vonalban, a hegyfok alsóbb pontján kellett Árpád fejedelem sírjának és Fehéregyházának is lennie, e ponttól dél felé a vízmosáson túl eső Victoria téglagyár éjszaki részén a Minoriták kolostorának, e két épület közti kissé lejtős síkon pedig a fehéregyházi Pálos remeték kertjének kellett egykor állnia.

Nagy Lajos királyunk 1355. évi nevezetes csereokmánya egészen kifogástalan hitelességű, kimerítő és elég határozott okirat ugyan, de hogy az akkori helyrajzi viszonyok együttvéve 1355-ben sem voltak elegendők a csere tárgyat képező ó budai terület határainak megjelölésére, — az magából eme csereokmány szövegéből kivehető; mert ezen okmány szerint ily célra a budai egyháznak és Nagy Lajos királynak emberei, mintegy 40 helyen voltak kénytelenek határjelzőket készíteni, melyeknek legnagyobb része nem volt más, mint földből felhányt domb, kisebb része pedig ily célra a földbe illesztett kő; most fél évezred múlva tehát midőn e mesterségesen ily célra készült határjelzők úgy mint az azon csereokmányban határjelzőül említett ösvények, árkok, gödör, körtefa, mogyoróbokor és épületek rég nyomtalanul elenyésztek, az utak s tájnevek többszörösen megváltoztak, pusztán e határlevél fonalán a volt királynői város s területének határait, az így megállapítandó határokból pedig még az ott 1355. évben állott épületek fekvését is megállapítani, nemcsak nehéz, hanem kétes eredményű feladat, s legbiztosabban úgy járunk és feladatunk megoldottának csak akkor tekinthető, ha az összes rendelkezésünkre álló történeti adatokat vizsgáljuk, azokat egymással s a helyrajzi viszonyokkal egybevetjük, és azok

sem egymással sem a helyrajzi viszonyokkal ellenmondásban állni nem fognak, hanem egybevágunk; czélszerűbb lesz azonban előbb a többi történeti adatokat taglalni s a határlevelekben megjelölt határvonalak megállapításához csak azután fogni.

Béla király névtelen jegyzője krónikája 1-ső fejezetében ezeket jegyze fel:

«Moger fejedelem nemzetségéből származott a legnagyobb nevű és hatalmú Attila király is, ki az Ur igéjének megtestesülése utáni 451. év táján Szkithiából kijöven, nagy hadsereggel Pannónia földjére rontott, onnét a rómaiakat elűzte, birodalmát megalapította és királyi székhelyét a Duna mellett a hévzikeken felül üttötte fel s mindazon régi műveket, melyeket ott talált, kijavíttatta és erős fallal véttette körül, mely magyar nyelven most Budavárnak, németül pedig Ecilburgnak nevezetik.» Továbbá a 140., 47., 49., 50. fejezetben: «Árpád átkelven a *Dunán*, a *folyam mellett* a *hévzikeken felül* tábornot üttött, *másnapon* hadseregével bevonult Attila városába; látván a királyi palotákat, melyek részben már romban voltak, részben nem, igen csodálták a köépületeket s kimondhatlanul örültek, hogy harcz nélkül foglalhatták el Attila városát. — Árpád Etelvárában tanácskozott a törzsfőnökökkel a további hadjárat iránt. Etelvárából indította meg hadsergeit, hogy Pannoniát egész a Dráváig elfoglalja; a diadalmasan visszatérő vezérek Árpáddal a turbági erdőben találkozáván, onnét őt Etelvárába követték. Miután már minden szomszéd országokat meghódítottak, a katonákat övéikhez bocsátván, a fejedelmi vezér s népének főbbjei tíz napig vadásztak a Duna melletti nagy erdőben s onnét Etelvárába mentek.» Az 52-ik fejezetben pedig: «Az Ur igéjének megtestesülése utáni 907-ik esztendőben Árpád a világból elköltözött s ünnepélyesen eltemettetett egy kis folyónak forrására felett, mely kőmederen át száll alá Attila király városába, ugyanott hol a magyarok megtérése után azon egyház épült a boldogságos szűz Mária tiszteletére, mely fehér nevet visel.»

Mária királyné, Nagy Lajos király leánya, 1380-ban egy Krumhelt ferdejének nevezett a Fehéregyháztól a Clarissák kolostora felé futó patakocskát ajándékoz az ó-budai Clarissáknak.

Ó-Buda városa 1411. évben egy levelet állít ki egy szőlőről, mely a fehéregyházi hegyfok Nádasd nevű dűlőjében feküdt és eladómanyoztatott.

Zsigmond király neje, Boris. 1421. évi levele szerint az ó-budai Clarissa apáczáknak egy malmot ajándékoz, mely Fehéregyháza közelében a melegvizű pataknál (prope Albam Ecclesiam in rivulo calidae aquae) feküdt.

Zsigmond király 1421. évi beigtató levelében ugyanazon malmot Fehéregyházának kapuzata előtt (ante fores Albae Ecclesiae) Ó-Buda városnak hegyfokán (in promontorio) Pilis megyében fekvőnek mondja.

Borbála királyné 1425. évben Holzer János bécsi bírónál ó-budai vára újräépítése végett téglavetőket rendel meg s e várat *Etselburgnak* nevezi. (Unser Sitz in Etselbug für sich gepauren, dazu wir Ziegelprenner alhie zehande nicht gehaben.)

V. László király 1453-iki levele szerint az Ó-Budáról Fehéregyház felé vezető út felett a felső hévzikeknél, keleti oldalon egy malom feküdt, — köházzal és elpusztult curiával együtt.

Mátyás király 1464. évi levelében *Fehéregyháznak* a *szomszéd forrást* adományozza.

II. Ulászló király 1505-ben kelt megújító levelében e *forrást* a *fehéregyházi kolostor alatt* levőnek mondja.

Hunyadi Mátyás király 1473. évben Sixtus pápához intézett levelében így ír:

«Ezen budai városom közelében, Vért mezején, alig egy mértföldnyire királyi palotámtól az Isten anyjának tiszteletére egy annak nevét viselő egyház fekszik; igen réginek tartatik ez s a szájhagyomány szerint ez az, mely mindjárt a megterés alkalmával, legelőször alapított, és azon nagy ájtatosság miatt, melylyel a hívők az Üdvözítő anyjának minden ünnepein látogatják, az oda sereglők előtt nagy tiszteletben áll, hajdan plébánia volt, de a helyi viszonyok megváltozáván, most a *mezőn* a *hegyek alatt* már egészen magányosan áll; megtartá ugyan még a plébánia nevét, a plébániához tartozó hívek azonban megfogyván, most csaknem egészen elhagyatva fekszik; mindamellett hogy az ájtatoskodók most is folytonosan oda sereglenek, ott ritkán tartatik isteni tisztelet, mivel a plébános, ki a budai prépostságon kívül több más javadalmakat élvez, azon kisszerű egyházat mint hasznót nem hajtót elhanyagolja, sem ott nem lakik, sem káplánokat, kettőn vagy még ennél is kevesebben kívül, nem tart, kik őt helyettesítenék és az oda zarándokló népnek az isteni tiszteletet végeznék. — Azok pedig, kik ott székelnek, sokféle botrányokat okoznak, mi az oda özőnlők kegyeletét és azon egyház tekintélyét igen csorbítja. Ez oka annak, hogy azon egyház ily szomorú sorsra jutott s ennyire elhanyagolva van, daczára annak, hogy sok évek óta többféle nagy javadalmakat bír; ezért elhatároztam, hogy

ezen egyház bajait, ha ez Szentségednek akarásával megegyezik, orvosolni és az isteni tiszteletet tartását megszorítani fogom; hogy a népek vallásos kegyelete szűz Mária iránt, annál inkább fokoztassék, mivel az ezen ország védszentjeképeu itt van felállítva, hogy az itt elhelyezendő vallásos személyek az isteni tiszteletet megfelelőképp végezhessek. — Kérem ennél fogva mint hódoló fia Szentségedet, kegyeskedjék beleegyezni és hozzájárulni ahhoz, hogy amaz egyházat a Szent Pál rendű remete barátokra bízhassem, kiknek szigorú magaviselete és példás élete általánosan elismerve van, és azon helyet most említett rendnek átadhassam.»

Oláh Miklós, esztergomi érsek és királyi kancellár, 1536. év táján írt történeti művében Ó-Budáról következőket jegyze fel:

«Épen *éjszaknyugat felé* (ad ipsum vero aquilonem) egyrészt más szőlőtermő hegyek emelkednek ki, melyeknek tövében a remetéknek boldogságos szűzről nevezett zárdája van, melyet fehér Máriának hívnak; más részt pedig Sicambria város rommaradványai láthatók. E város fölött van *Szent-János vértézeknek* Szent-lélekről nevezett kórháza is, melyben *gyógyerejű meleg* vizek fakadnak.

Schier Sixtus «Buda sacra» című művében egy budai polgárnak igen régi, eredeti jegyzetét idézi, melyben Fehéregyházról következők olvashatók:

«Templum B. M. v. ist unweith von der Frankl Pölchen mill, allwo rechter Handt auch ein Closter gestanden, hatt geheissen Feireg-haz.»

Bél Mátyás pedig 1719. évben írt művében a Fehéregyháza közelében fakadó vizeket így írja le:

A vizek ott kettős forrásból fakadnak; azoknak egyike a hegy tövéből oly dús forrásból ered, hogy nyomban mintegy száz lépésnyi körfogatú tavat képez. Ama vizek maradandó bőségére abból lehet következtetést vonni, hogy a forrástól számítva alig harmincz lépésnyi távolságban már malmot hajtának.

Már ezen adatok, bár különböző időkből és helyekről erednek, mutatják:

1. Hogy Ó-Budán mindjárt a magyarok megtérése után, tehát a XI-ik század elején a boldogságos szűz Mária tiszteletére csakugyan egy Fehéregyház nevű templom és plébániához építtette, mely még a XVI-ik században is fennállott, de sőt rommaradványai még újabb időben is láthatók voltak.

2. hogy Fehéregyháza az ó-budai szőlőhegyek egyik fokán, a hegy tövében, és pedig oly helyen állott, mely Ó-Budához közel volt ugyan, de már 1479. évben környéke nem igen volt lakott, maga Fehéregyháza ezen időben is az ó-budai egyház területén állott; s környéke forrásokban gazdag volt.

3. hogy Fehéregyháza közelében, valamivel mélyebben fekvő ponton, egy meleg vizű dús forrás volt, mely évszázadok óta mindjárt forrásánál malmot hajtott, s maga ezen egyház úgy mint a közelében levő dús meleg forrás és malom is *Ó-Budától éjszaknyugat felé* feküdt.

Mi mind arra vall, hogy a Radl malom és esztergomi út között fakadó forrás a Béla király névtelen jegyzője által említettel azonos; Fehéregyházának tehát úgy mint Arpád sírjának is ezen forrástól nyugatra a hegy felé képzelt vonalban és pedig a hegy tövében kellett lennie; mivel e forrás ma is bő, maradandó és meleg vizű, Ó-Budától nem messze és pedig épen éjszaknyugatnak esik, s azonnal forrásánál a Radl nevű, kincstári tulajdont képező malmot hajtja; mely ott a hol most áll, mint azt a homlokzatára alkalmazott domború számok mutatják, utoljára 1761. évben épült; a fakorlással bekerített és deszkákkal befedett hatalmas forrásból kiözönlő víztömeg a mellette levő malomba maig is egy földalati szilárd anyagból épült medren át jut; mely meder újabb eredetű ugyan, de nem szenvedhet kétséget, hogy előbb, midőn a malom a forrástól 30 lépésre, tehát távolabb, feküdt, szintén fennállnia és hosszabbnak lennie kellett, s a rómaiak ezen dús és meleg forrás vizét, mely coloniájukhoz közel esett, ipari vagy fürdői célokra szintén felhasználták, s mint a kőfaragás és építés nagy mesterei, legalább ily hosszúságban, szintén szilárd anyagból készült medren át vezették arra felé, hol Aquincum, később Attila városa állott; mivel ily kőmeder nélkül a víztömegek mindjárt a forrásnál alászáltak, a mélyebben fekvő síkon elterültek volna; — s mi legfőbb Ó-Budától *éjszaknyugat felé* más forrás, mely ehhez fogható, bő, s meleg vizű lenne, — Ó-Buda határában nincsen; különben pedig e forrástól nyugatra emelkedő hegyfok a *Vértés* hegységnek végső nyulványa s forrásokban gazdag; a mennyiben a most említett hatalmas forrástól nyugat felé képzelt vonalban, az esztergomi út melletti

vörös fakereszt alatt, még egy második söt ezen vonalban még felebb a hegyen az úton és árkon felül még egy harmadik kisszerű forrás is van, melynek vize hideg; s e hely mindjárt a hegy tövében, éjszakra és délre, de kivált keletre magasztos kilátást nyújt; milyen helyet őseink hajdan temetkezési helyül, a keresztnyek pedig templomépítésre, nagy előszeretettel választani szoktak.

Vegyük elé most a határleveleket már:

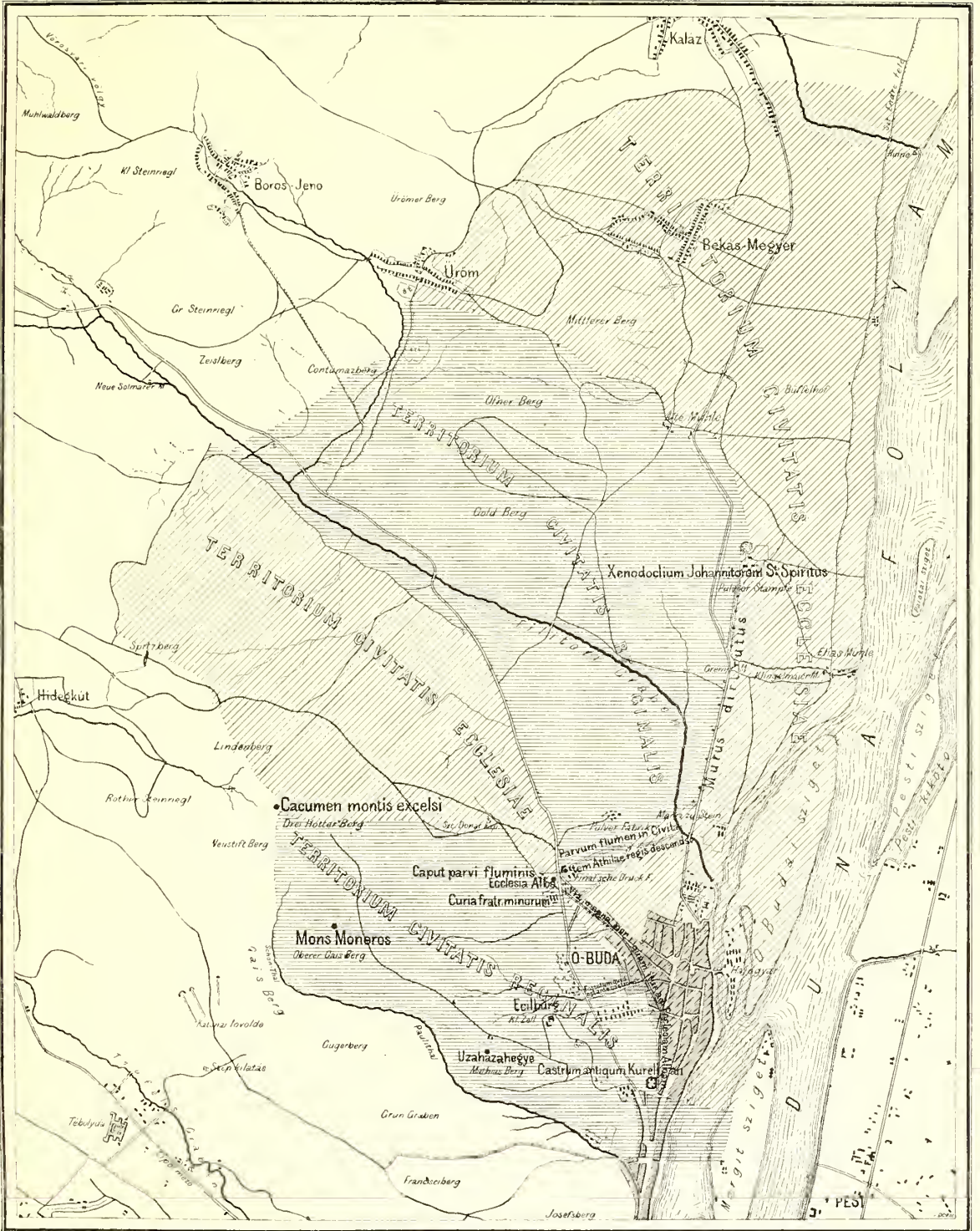
II. Endre király 1212. évi adománylevelében az ó-budai egyház birtokának határai következőleg vannak megjelölve:

A határvonal Buda és hévizek közt kezdődik; innét felmegy a meredek völgyületen át Uzahazahugye nevű helyre, innét Monyorós nevű hegyre, innét a völgyhez két út közé, innét Verhard mezejére; innét felmegy Görse hegy szőlőkereteihez és leszáll Hegyes hegy alá az úthoz s azt metszi, innét felmegy Pilis hegyre, innét leszáll a nagy esztergomi úthoz, innét felmegy Tebeara-hegy középre, innét három Megyer és két Pazanduk községnél a Dunához ér.

Uzahazahegye a mai Mátváshegynek, Monyorós mai Kecské és Három-határhegynek, Görsehegy a Klein-Lindenbergnak, Hegyeshegy a Hidegkút melletti Spitzbergnek, Tebeara Aranyhegynek, Megyer három községe, Békásmegyernek s az attól éjszakra eső szomszédos községeknek felelven meg, és egymással azonos levén, — kiderül ebből: hogy a budai káptalan birtoka 1212-ben nemcsak azon egész területet foglalta magába, mi a főváros egyesítésekor Ó-Buda városát és határát képezte, hanem délre és éjszakra még tovább is terjedett; mely óriási területen a káptalan nemcsak a földesúri hatóságot gyakorolta, hanem az ezzel járó jövedelmeket is élvezte egészen Róbert király koráig.

Erzsébet királynénak Zách merénylete után Visegrádon többé maradása nem volt. Elhatározta tehát hogy székhelyét oly helyre teszi át, mely a világ zajától félreesik s erre legalkalmasabbnak találta azon ősrégi várat, mely Ó-Budától oldalra (in latere oppidi) a budai egyház területén feküdt s itt hosszú éveken át vallásosságban és jótékonyságban keresett és talált nyhilést. Maga ezen vár után azonban várnagyai a budai egyháznak a földesúri jog elismeréséül évenként egy márka aranyat tartoznak fizetni s az egyház által birtokán szedett vámok, esőbörpénz és egyéb hasonló jövedelmek miatt s a hatósági jogok gyakorlása körül is a királyné várnagyai s az ó-budai egyház és polgárok közt számtalan viszályok és bonyodalmak keletkeztek; hogy tehát ezen a királyi méltósággal össze nem férő viszonyoknak és állapotoknak egyszer mindenkorra vége vessessék, fia, Nagy Lajos királyunk 1355. évben nemcsak azon helyet magát, hol anyjának vára állott, hanem magának Ó-Buda városnak és határának is jókora részét csere útján: a budai egyháztól anyja részére megszerezte; ezért cserébe a káptalannak több Zala és Somogyvármegyében fekvő birtokot adott, s a megszerzett városrészt és határát egészen önálló *«királynői városdó»* (Civitas vetero-budensis reginalis) alakította; Ó-Buda és határának többi része pedig tovább is az ó-budai káptalan és prépostság birtokában maradt. Az erre vonatkozó csereokmányban 1355. évben Nagy Lajos király a királynői városnak és határának határvonalait következőleg írja le:

«Az első határvonal kelet felől a Dunán túl a Nyulak szigetén levő szent (Klára)-kolostor sarkánál kezdődik, és így haladva a Dunán át, nyugat felé magának a Dunának partján két határkőhez érkezik, melyek közül egyik Ó-Budának, a másik pedig Szent-Jakab falvának határát jelzi; és innét ugyanazon irányban kissé haladva, egy kerek kőhez, mely most említett Szent-Jakab egyházának felső részén fekszik, azon út mellett, melyen át Uj-Budáról Ó-Budára járnak, hol egy másik határkő van; és innét a völgy meredekségéhez jut, és ezen meredekségen át magának ezen meredekségnek végeig, és itt két új, földből felhányt határdomb van; és itt érintkezik ugyanazon budai egyháznak Thobsa nevű földjénél, innét éjszakra fordul és azon helyre halad felfelé, mely Huzahazahegye nevet visel, és itt két földből felhányt határdomb van, melyek közül egyik most említett Thobsa földjének, a másik pedig a királyi területnek határa; innét ugyanazon irányban haladva egy hegyhez, mely Monyoróshegynek nevezetik és itt két földből készült határdomb van, melyek közül egyik Thobsa földjének, a másik pedig a királyi területnek határát képezi; innét azon Monyoróson át a magas hegy csúcsára, mely hegycsúcson egy nagy kő jelzi a határt, hol nevezett Thobsa földje végződik és az ó-budai egyház határával érintkezik; és innét keletfelé kanyarodik, és egy völgyön áthaladva, egy hegyhez ér,

CIVITAS VETEROBUDENSIS REGINALIS TÉRKEPE.

melynek végén egy más határkő van; mely mellett két földből felhányt határdomb van; melyek közül egyik déli oldalról a királyi területnek, a másik pedig éjszaki oldalról ugyanazon budai egyháznak határát jelzi; és innét ugyanazon keleti irányban leszáll a völgybe két földből felhányt határdombhoz egy ösvényre. Innét a szőlőkön át, két más újból felhányt határdombhoz, és onnét magának az ösvénynek végénél érkezik a nagy úthoz, mely a boldogságos szűz fehéregyháza felé vezet, és itt ugyanazon út mellett egy földből való határdomb készítettett, és innét ugyanazon úton át említett Fehéregyháza mellett, a nagy esztergomi útra ér, hol két földből felhányt határdomb van, melyek közül egyik kelet és dél felé a királyi területnek, a másik pedig nyugat felé említett budai egyháznak határát jelzi. Innét ugyanazon nagy esztergomi útmeneten a hegy tövéből fakadó kúthoz és e kúttól ugyanazon nagy út mentén a szőlők árka mellett egy földből felhányt határdombhoz és innét tovább is csak a szőlők árka mellett tovább haladva, egy más határdomb van, és innét ugyanazon út mentén haladva egy körtefa alatt szintén a szőlők árka mellett ismét egy földből felhányt határdomb van, és innét egy földből felhányt határdombhoz, mely ugyanazon nagy út mellett földből felhányva van, és innét egy határdombhoz, mely ugyanazon út és egy ösvény közt földből felhányva van; és innét ugyanazon ösvényon nyugatfelé kanyarodva, három földből felhányt szögletes határdombhoz, melyeknek egyike déli oldalról a budai egyháznak, nyugati oldalról Ewrs pusztának, keletről pedig a királyi területnek határát jelzi; és onnét átmetszve magát a nagy esztergomi útat, éjszaki irányban egy Fenómál nevű hegy felé tart, és e hegy oldalában van egy mogyorófabokor, mely mellett földből egy határdombot készítették és onnét ugyanazon hegyen felfelé haladva egy úthoz ér, mely azon hegyen át a szőlők mellett viszen, hol földből egy határdombot készítették, és innét azon hegy gerinczére felmenve, egy földből felhányt határdomb készült honnét egy ösvényen át szőlők közt lefelé menve, ugyanazon éjszaki irányban egy Thebesere nevű helyhez érkezik és itt két régi határjelző van, hol Megyer község határával érintkezik és itt egy földből készült határdomb van; és innét keletfelé fordul egy úton át, melyen keresztül menve egy nagy rét széléhez érkezik, hol egy bizonyos gödör van, ugyanott hol hajdan egy határkő állott, és itt földből egy határdombot készítették; és innét e réten át haladva érkezik az átlukasztott kőhöz, mely a szentléleki kereszties vitézek malma mellett van, és itt ismét az egyház határaival érintkezik, akképen, hogy nyugati oldalról a királyi területnek, keleti oldalról pedig a budai egyháznak képezi határát, és innét délfelé a ledült kőfal mentén, melynek kövei egészen az utolsó köig határjelzőkül vannak jegyezve, és innét érkezik egy határdombhoz a minorita szerzetesek házának falánál, melynek kapuja a boldogságos szűznek fehéregyházával szemközt van, és innét a házcsoporton át a major vagy a királyi telepítvényes háza mellett haladva, kerteken keresztül egy árokhoz fut, mely a vár előtt van, mely árkot azon nagy út, melyen a boldogságos szűz fehéregyházához járunk átmetszi, s ezen árok mindkét partján két határkő van, melyek egyike éjszaki felé az egyház városának jutó birtoknak, a másik pedig délfelé a királyi birtoknak határát képezi; mely úton a vár előtt a Duna felé tart, a házcsoporton keresztül, mely egyfelül bizonyos Tompa László házánál, mely alatt egy hosszú kő van a földbe ültetve, másfelül pedig Imrefi Péter házánál kezdődik, egészen a Duna partjához jut a boldogságos szűz oltármesterének és Szláv Miklósnak háza között és a Dunán átkelve, a már említett Nyulak szigetére ér, a romokban heverő vár felső része mellé és itt végződik.»

Mielőtt még e határvonalak megjelöléséhez hozzá fognánk, következőket kell megjegyeznünk.

Ó-Budának nyugati oldalán, ott hol most a pacsirtamező és szőlőhegy utcák elvonólnak, csak ötven évvel ez előtt is, házak még nem állottak s ott útca sem volt, s a vörösvári úton is csak egykét ház állott, a Flóriántér közelében — mint ezt minden kissé öregebb, a helyrajzi viszonyokkal ismerős ember megmondhatja s mint azt ó-Budának valamivel régiebb térképei is mutatják — e helyett azonban ugyanott, hol most a pacsirtamező és szőlőhegy-utcák vannak s a vörösvári útnak belső kis része van, egy út vonult el Ó-Buda mellett, mely gyöngye hajlású körív-darab alakjával bírt, tehát méltán Ó-Buda körüttjának nevezhető, azon egy különbséggel, hogy maga a város nem e kör belső, hanem külső oldalára esett; Ó-Budának főközlekedési vonalából, a Lajos-utczából, de sőt a Lajos utcának Budaújlakon levő részéből is a közlekedés mindig ezen körútra irányult; mit azon sok útca, mi a Lajos utczából éjszak felé haladva mindig balra vezet, ma is szembeszökőleg elárul.

Ugyanezen körút a vörösvári útnak Flórián-térhez most közel álló részéből a mezőn át egyenes irányban az esztergomi országtútnak azon pontjához vezetett, hol most a Kapuzinerhuth és Mühlhuth közti vízmosság árka az esztergomi úttal érintkezik; ezen ponttól fogva pedig e körút a Kapuzinerhuth és Mühl-

huth közti vízmosás árkában tovább is éjszaknyugati irányban a hegy felé vezetett s alig 500 lépést így haladva, csatlakozott azon kocsiúttal, mely innét fogva most is ezen ároknak a Donáti-Kápolna és Hidegkút köztség felé vezet; s ez azon nagy út, melyen, Nagy Lajos királyunk levele szerint, az ő korában Ó-Budáról Fehéregyháza felé jártak s mely Ó-Budát az esztergomi nagy országúttal is összekötötte. Még nincsen több 40 événél, hogy azon kocsiút, mely most a Radl malom előtt az esztergomi országúttól a szőlőkön át kelet felé a Mühlhuth és Kapuzinerhuth közti árokig vezet, arra a hol most az van — vezetve és készítve lett, s az elébb az esztergomi úttól a vízmosásnak árkában a Mühlhuth és Kapuzinerhuth közt a hegyre felvonúlt utnak az árok ezen pontjáig terjedő legalsóbb része azon egyszerű oknál fogva abbanhagyatott, mivel a közeli (Mariawiesen) forrásból lefelé futó, különösen pedig a hegyekből záporosók alkalmával lerohanó vizek az útnak ezen részét minduntalan járhatlanná tették; s mivel azoknak, kiknek gondjára a hegyi vizek levezetése és kocsiúttak jó karban tartása Ó-Budán akkor bízza volt, azon gondolatra nem jutottak; hogy a bajon sokkal jobban és könnyebben lehetett volna úgy segíteni, hogy ha ezen ároknak az esztergomi út és azon pontja között, hol most abba a Radl malom előtti kocsiút betorkolva van, a kocsiúttat az árokból az árok mellé helyezték volna át.

A mostani helyrajzi viszonyok szerint tehát a királynői város határvonalai következőleg mentek:

Kezdődött az első határvonal a Margitszigetnek azon pontján, mely a Luizamalom átellenében van, innét nyugatfelé átkelt a Dunán a Luizamalom déli oldalához, innét a Szépvölgyutezán át a budaújlaki templom éjszaki oldala mellett nyugati irányban haladt a Holtzspaeh-féle téglavetőhöz; innét éjszaknyugati irányban a meredek Pálvölgyön át felment a Mátyáshegy tövéhez, innét a Keeskehegy nyugati tövénél a Szépvölgyön át érkezett a magas Három határhegy ormára; innét keletnek fordúlva érkezett azon kocsiúthoz, mely a Donáti kápolna mellett Ó-Budáról Hidegkútra vezet, és ezen kocsiúton a Donáti kápolnától délkeleti irányban elinte a mostani koesiúton, azután pedig a Mühlhuth és Kapuzinerhuth közti vízmosás árkában tovább is délkeleti irányban haladva érkezett az esztergomi országútnak azon pontjáig, hol abba a Mühlhuth és Kapuzinerhuth közti vízmosás árka betorkolva van; innét éjszakra fordúlva az esztergomi országútnak nyugati oldalán, az országút és a szőlők közt levő ároknak, ment azon kútforrásig, mely azon ároknak a vörösre festett fakereszt mellett van; innét tovább és mindig éjszaki irányban az esztergomi országút és a szőlők közt levő ároknak haladt az esztergomi országútnak azon pontjáig, hol hajdan egy körtefa állott s hol most is az esztergomi út a hegy tövétől távozni kezd; ezen ponton az esztergomi út melletti árokból nyugatra kanyarodott s egy ösvényen át azon pontra érkezett, hol most a fővárosnak határa a solymári határral érintkezik; innét éjszakra fordúlva metszette az esztergomi országúttat, s az Aranyhegyre, innét északkeleti irányban haladva, a Péterhegy déli lejtőjére, innen keleti irányban haladva s a szentendrei utat a Schwanfelder-féle nyaraló és malom táján metszve, délkeleti irányban a b. Lipthay-féle lőpormalom melletti forráshoz érkezett; innét déli irányban a római vízvezeték rommaradványain át ennek azon oszlopáig ment mely a mostani «*Maria zu Stein*» nevű kápolnácskával azonos, vagy legalább ettől nem messze lehetett; innét délnyugati irányban a mezőn át egyenes vonalban az esztergomi országútnak azon, keleti oldalon levő pontjáig ment, hol a Mühlhuth és Kapuzinerhuth közt elvonuló vízmosás árka az esztergomi országúttat metszi; innét délkeleti irányban mezőn és kerteken át az esztergomi országút és földutca közt elvonuló és ezeket összekötő ároknak azon pontjáig, hol az a szőlőhegy és Pacsirtamező-útczán át a Pacsirtamező-útca legdélibb pontjáig ment; itt pedig a Königsbergl nevű házcsoport előtt keletre fordúlt s a határutczán át keleti irányban a Duna partjához ért, innét pedig ismét keleti irányban haladva s a Dunán átkelve a Margitszigetnek azon pontján végződött, mely az Ó-Budát Budaújlak városrészétől elválasztó határutczától keletre esik.

Látjuk ebből: hogy a budai egyház birtoka e határvonalak által négy darabra volt osztva; melyek közül kettő tovább is a budai egyház birtokában maradt, kettő pedig a királynői város és határanak alakítására fordított, akképen: hogy a királynői városa Budaújlak városrésznél Szépvölgy utcától éjszakra fekvő részéből s azon házcsoportból állott, mely Königsbergl nevet visel s Ó-Budához tartozik; Ó-Budának összes többi része ellenben tovább is a budai egyház birtokában maradt s épen a Mühlhuth és Kapuzinerhuth közti vízmosásnak az esztergomi országúttal érintkező végénél, vagyis a Victoria tég-

lavető területének éjszakkéleti sarkánál volt azon fontos pont, hol a királynői terület egyik darabja a királynő területének másik darabjával s viszont a budai egyház területének egyik darabja az egyházi terület másik darabjával érintkezett és csatlakozott.

Ó-Buda területének ilyszerű eldarabolása első pillanatra igen sajtálsruűnek látszik ugyan, rövid utángondolás azonban be kell ismernünk, hogy ezen módja után az eldarabolásnak és felosztásnak az akkor fenforgott viszonyok között a leggyakorlatibb s a csereokmányban kitűzött végczélnek leginkább megfelelő volt; e szerint ugyanis a királynő vára (Kis-Czell) a királynő területére, Fehéregyháza pedig, mely a budai egyház gondjaira bízva volt s melynek ezen egyház javadalmi nagy részét köszöné, a budai egyház területére esett, a határnak szőlőtermő és legelőt nyújtó hegyeiből szántóföldeiből és réteiből, úgy mint magából a városból is, nemcsak az egyháznak, hanem a királynőnek is arányos rész jutott; s e mellett a közvetlen közlekedés az egyházi terület egyik és másik darabja s a királynői terület egyik és másik darabja között lehetővé vált anélkül: hogy e végből elébb idegen területen, vagyis oly úton haladni kellett volna, melynek mindkét oldala idegen területhez tartozik; mi a csöbörpénzeknek bor után szedésénél s egyéb földesúri jövedelmek behajtásánál úgy mint a marhaállománynak közlegelőre naponkint ki- és behajtásánál is akkor *igen iránvadó* körülményt képezett.

Perényi Imre, nádor, 1510. évi parancslevelére nézve csak azt kell előrebocsátanunk, hogy ily parancslevelek az illető panaszló fél egyoldalú kérelmére s az illető érdekelt ellenfél meghallgatása nélkül bocsáttattak ki, minek igen természetes következménye az volt, hogy ily parancslevelekben soha sem hiányzott azon ominosus rövid záradék, mely következő szavakban foglalható össze:

«ezért parancsoljuk, miszerint azon esetben, ha a dolgok csakugyan úgy állnak, mint a miképen azt panaszló elénk terjesztette» (Pro eo mandamus, quatenus præmissis suo modo se habentibus),

s mely Perényi Imre nádor kérdéses parancslevelében is előfordúl; mi ily parancslevelek értékét bármely birói intó kérvényre, óvársra vagy magánlevelére, sőt még ennél is alább leszállítja; mivel ily parancslevél voltaképen nem volt más, mint a panasznak kivonatos ismétlése s ha ezen kivonatos ismétlés sikerült nem volt, még az sem volt a parancslevélből kivehető határozottan, hogy tulajdonképen mi volt a panasz tárgya.

De lássuk magát e parancslevelet:

«Perényi Imre, Abaujmegye örökös főispánja, Magyarország nádora stb. Ó-Buda város okos és körültekintő birájának és esküdt polgárainak. A tisztelendő budai székesegyház képviseletében azon panasz emeltetett előttünk, hogy habár panaszt emelők akkor, midőn most említett városokat dicső emlékü fejedelmünknek Lajos magyar királynak és anyjának cserébe adták, bizonyos szőlőhegységeket és más ott levő területeket, — nevezetesen kezdve egy úttól tudniillik a déli oldaltól, az Ó-Buda felett alapított Fehéregyház mellett lakó szerzetes remete barátok kertje végénél a hegyre felfelé haladva és azon úttól az esztergomi országúthoz lemenve, és azon úton éjszaki irányban a hegyfokig vagy Ewrs nevű pusztáig menve, tehát mindazt a mit az esztergomi országút nyugatfelé befoglal, — maguknak minden hatósági jogokkal együtt teljes tulajdonul visszatartottak és megtartottak, a városok részére átadott más hegységektől és egyéb területektől a határok megjelölése és bejárása által elválasztottak, akképen: hogy ezen visszatartott szőlőhegyektől nevezett panaszlóknak azon időtől fogva úgy mint a csere előtti időkben is minden egyes szőlőkertetek után földesurasági jövedelmül a dézsmán felül mostanig csöbörpénzt is fizetetek és évenkint fizetni tartoztatok; — ti mégis most említett szőlőhegyet és területeket valami elképzelhetlen, kigondolt ürügy alatt minduntalan birtokba veszitek, azok tulajdonát alattomban így bitoroljátok és elsajátítani igyekeztek.»

E parancslevélből is kivehető ugyan, hogy Fehéregyháza Ó-Buda felett s az esztergomi országút mellett, tehát Ó-Budától éjszaknyugatfelé feküdt, s hogy Fehéregyház közelében az ottani remeték kertjének végénél egy út vezetett a szőlőhegyre, melyen a Fehéregyházba jártak; egyébkint azonban e parancslevél csak arra alkalmas: hogy azt, ki olvassa s eléggé tájékozva nincsen, tévedésbe ejtse s zavarát fokozza.

A parancslevél szövege szerint ugyanis maga panaszló budai egyház sem állította azt, hogy a Nagy Lajos 1355-iki csereokmánya által megállapított határok

valami újabb csere vagy másnemű egyezmény által megváltoztatva lettek volna, sőt ellenkezésképp a budai egyház képviselője panaszlevelében ezen nevezetes 1355-iki csereokmányra maga is mint egészen és egyedül irányadóra bivatkozott, az egyház panaszának tárgya tehát minden esetre azon terület akart lenni, melynek délnyugati oldala a Mühlhuth és Kapuzinerhuth közti vízmosás árkan vezetett, Donáti kápolna mellett elvonuló kocsiút mentén a Háromhatárhegy csúcsáig a királyi területtel, nyugati oldala a Háromhatárhegy csúcsától a Spitzberg csúcsáig, az ugyanazon egyház tulajdonát képezett Thobsa földjével (Hidegkút), éjszaki oldala a Spitzberg csúcsától a mostani ó-budai határ mentén a 3 szögletes határdombig Ewrs pusztával, vagyis Solymár községgel; éjszakketeleti oldala ezen három sarokhatárdombtól az esztergomi útnak azon pontjáig, hol egy körtefa állott, a királyi területtel, keleti oldala pedig e körtetefától fogva az esztergomi ut mentén ezen útnak ama pontjáig, hol abba a Mühlhuth és Kapuzinerhuth közti vízmosás árka betorkolva van, ugyancsak a királyi területtel volt határos és szomszédos.

Epen ezen vitás területnek délkeleti sarkában feküdt Fehéregyháza. S mint-hogy a budai székesegyház prépostja és káplánjai ott többféle hanyagságokat és botránnyokat követtek el s az ennek folytán a Hunyady Mátyás által IV. Sixtus pápához intézett kérelem még 1479. évben teljesítve, a fehéregyházi plébániában a lelképásztorkodás a budai egyháztól elvéve s a Pálos remetékre átruházva lett, könnyen elképzelhető: hogy ez a budai egyház tekintélyét általában, a fehéregyházi szőlőhegységen pedig különösen megcsorbította és tulajdonképen ez volt azon ok, vagy, mint a parancslevelben mondatik, ürügy, mely miatt 1479. év óta e területen az ó-budai polgárok az egyház hatósági és földesúri jogait többé elismerni nem akarták. — Hogy tehát legalább a törvényes 32 évi elévülési időköz minden óvás nélkül el ne teljék, a budai egyház képviselője szükségesnek találta ugyan 1510. évben, tehát 1479. évtől számítva 31-ik évben a nádornál e részben panaszt emelni, a hatóság jogai és földesúri hatalma alúl akkor már régen tényleg kisiklott területnek határait azonban már maga sem tudta egészen pontosan megjelölni.

De ha e határokat panaszában pontosan is jelölte volna meg, bizonyos: hogy az ki ezen panaszlevelet fogalmazta, sem az ottani akkori helyrajzi viszonyokat és Nagy Lajos 1355. évi nevezetes csereokmányát elegendőleg nem ismerte, sem pedig a panaszlevél értelmét helyesen felfogni s kivonatlag híven idézni nem tudta.

Ha ugyanis az egyház területének határvonala az esztergomi úttól a Kapuzinerhuth és Mühlhuth közti vízmosás árkan és tovább az abban haladó kocsiútcn haladva a Háromhatárhegy csúcsára felment és innét egy darabig a hegyeken át éjszaki irányban haladva ismét az esztergomi útnak bármely Ó-Buda határában levő éjszakibb pontjához leszállt, akkor e határvonal e ponttól tovább éjszakkelé Ó-Buda határában tovább már teljességgel nem mehetett; mert hisz e parancslevelé szerint is a Háromhatárhegytől éjszakra eső bármely pontról csak azért szállhatott le az esztergomi úthoz, mivel az esztergomi útnak ezen pontjától fogva azon útnak nyugati oldalánál éjszakkelé fekvő terület már nem az egyházé volt; az esztergomi országnak keleti oldalánál levő terület ellenben nemcsak azon ponttól fogva éjszakkelé Ewrs határáig, hanem Ó-Buda egész határában a királynői városhoz tartozott s csakis a Victoria téglavetőnél érkezhettek az egyház birtokának határvonala az esztergomi út keleti oldalához ék alakjában, az esztergomi út mellett sehoh a keleti oldalon nem haladt, a budai egyháznak tehát 1355. év óta az esztergomi út keleti oldala mellett elvonuló birtoka nem volt; az egyház birtokát nyugatfelé sehoh az esztergomi országnak bemenem foglalhatta; oly határvonal, mely az esztergomi országnak azon pontjától, hol ahhoz az egyház birtokának határvonala a hegyről nyugati oldalon leszállt, még tovább is az esztergomi úton éjszakkelé Ewrs pusztáig haladt volna, már sem az egyik, sem a másik oldalon, vagyis az útnak sem keleti, sem nyugati oldalán, egyházi birtokot nem határolhatott, hanem oly területen ment volna Ewrs pusztá (Solymár) határáig, mely az esztergomi országnak mindkét oldalán a királynői birtokához tartozott.

Mi a szó szoros értelmében vett képtelenség lett volna.

E határlevelek tehát, eltekintve Perényi Imre nádor parancslevelének ezen értelmetlen részétől, nemcsak hogy a többi történeti adatokkal ellenmondásban nincsenek, hanem azon adatokkal úgy mint az azokból elébb levont igazságokkal teljesen egybevágóak; de sőt azokat több tekintetben, nevezetesen arra nézve: hogy merre jártak az ájtatoskodók Fehéregyházába s hol volt a fehéregyházi Pálos remeték kertje? — még jobban kiegészítik — a Havas úr által megjelölt határvonalak pedig ezen határlevelekkel ellenkeznek, s az általa felhozott állítások, ezen határlevelekkel s a többi történeti adatokkal sehogy meg nem férnek, — de sőt állításai magukkal az általa megjelölt téves határvonalakkal is ellenmondásban vannak.

Könnyű lesz ezek után kimutatni, hogy a felolvasó ur által véleményem ellen felhozott ellenvetések úgy, mint abbeli állításai is, mintha Fehér-egyháza a kis-czelli fensík keleti szélén, lejtőjén vagy környékén, a minoriták kolostora és temploma pedig a Flórián tér táján állott volna, egyaránt tarthatlanok.

Nevezetesen nem mehetett a királyi birtoknak a Margitsziget egyik pontjáról induló s nyugat felé a Dunán átkelő határvonala a budapesti gözmalom részvénytársulat «gyártelep» nevű malmának északi oldala mellett el, innét tovább haladva, nem metszhetette a Zsigmond-útczát és nem haladhott az ürömi útczán át a Holtzspach-féle téglagyárig; mivel Nagy Lajos határlevele szerint e határvonal a Duna partjától azon pontig, hol a Holtzsprach-féle téglagyár van, mindig nyugat felé haladt; az ürömi útczán át pedig inkább észak mint nyugat felé haladott volna; de különben is e határlevél szerint a határvonal épen akkori Ó-Budának és Szentjakab falvának határán vagyis Ó-Budának déli s Szent-Jakab falvának északi szélé között vonúlt el; már pedig egyéb történeti adatokkal annyi kiderítve van, hogy Nagy Lajos korában Szent-Jakab falvát a mai Ujlaknak Szépvölgy-útcza és Császárfürdő közt, tehát déli része képezte, maga a Császárfürdő és a mai Országút nevű városrésznek legnagyobb része ellenben Felhévíz nevű mezőváros volt; ha tehát a határvonal a gyártelep északi oldala mellett vonúlt volna el, Szent-Jakab falvát már épen területének közepén átmetszette, s nem annak északi szélé mellett haladt volna.

A Mátyáshegy csúcsáról pedig a határvonal sem lefelé nem szállhatott, sem pedig a kis Mátyáshegyre, újlaki temetőhez s innét Kis-Czellen át az esztergomi úthoz azért nem vezethetett, mert Nagy Lajos okmánya szerint Huzahazahegy vagyis Mátyás-hegy nyugati tövétől a határvonalnak tovább is északi irányban, felfelé a Monyoróshegyhez, vagyis a mai Kecsehegyhez, innét pedig, még mindig felfelé haladva, a nagy hegy, vagyis a mai Háromhatárhegy csúcsáról pedig a kis Mátyáshegyre s újlaki temetődombra már azért nem mehetett a határvonal, mivel akkor csaknem ugyanazon úton kellett volna visszajönnie, a melyen a Háromhatárhegy csúcsára felment volt s ily esetben a Háromhatárhegyről lefelé nem keleti, hanem déli irányban haladt volna; holott a határlevél szerint a Háromhatárhegy csúcsáról egészen a Fehéregyházhoz vezető út egyik pontjáig nem déli, hanem keleti irányban haladt; a határvonal tehát nem a Mátyáshegy nyugati tövénél vagy csúcsán, melyre fel sem ment, hanem csak a Háromhatárhegy csúcsán kanyarodhatott keletnek, s magas hegy (mons excelsus) alatt ezen három különböző magasságú ormú hegygerincznek nem épen egy legkisebbik csúcsa, vagyis Mátyáshegy, hanem csak annak legmagasabb csúcsa vagyis Háromhatárhegy érthető; azonfelül pedig a határvonal, ha a Háromhatárhegy csúcsáról a kis Mátyáshegyhez s innét az újlaki temetődombra vezetett volna, egy szerfelett keskeny, aránytalanul hosszú, kopár és keletől csak nem egészen hozzáférhetlen területet foglalhatott volna csak keleti oldalról be, mely tulajdonképen csak magából a hegy gerinczéből állott volna, s hogy Nagy Lajosnak és anyjának épen ilyenre lett volna vágya, várnagyainak és a királynői város polgárainak pedig szüksége, semmi valószínűséggel nem bír. — Azt pedig, hogy e hegygerinczen, vagy ormokon szőlők lettek volna, a határlevél sehol sem mondja. — A határlevél szerint tehát a határvonal a Háromhatárhegyről Kis-Czellre, innét az esztergomi útra, innét pedig a mostani kis-czelli útczába vezető kocsiúthoz nem juthatott, ezen út azon úttal, melyen Fehéregyházhoz jártak, azonos nem lehet, s Fehéregyháza ezen útnak közelében sem egyik, sem másik, oldalon nem lehetett.

A hegy alatt kifolyó kútforrás (puteum sub monte fluens) alatt pedig a Radl malom ajtaja előtti nagy forrás medenczéje, mely most fakorlálttal bekevertve és deszkával befedve van, nem; hanem csak a Radl malomhoz ugyan szintén közel eső, de az esztergomi országútnak nyugati oldala mellett, a vörösre festett fakereszt tövében fakadó s a szőlők és esztergomi országút közti árokban délnek futó, kisebbszerű, hideg forrás és vize érhető; mivel a Radl malom ajtaja előtti nagy forrás medenczéje az esztergomi országútnak keleti oldalán fekszik, hogy tehát a határvonal azon út nyugati oldaláról e nagy medenczéhez juthasson s ismét a szőlők és esztergomi országút közti árokba ezen országút nyugati oldalára érhesen, az esztergomi országútát itten

kétszer metszenie kellett volna; a határlevél szerint pedig ez itten egyszer sem történt.

Bizonyos ugyan, hogy a b. Lipthay-féle puszkaporos malom mellett fakadó dús és meleg vízi forrástól a flóriántéri vízgyűjtő és hűsítő medenczéig vezetett római eredetű vízvezetéki mű utolsó vagyis legdélibb falpillérének, akkor midőn Ó-Buda Aquincum volt s benne a legió II. adjutrix tanyázott, vagyis Kr. u. 3. 4. 5. században a flórián-téri vízmedence mellett kellett állnia; Nagy Lajos alatt, 1355-ben azonban e vízvezetéki műnek legdélibb pillére a Flórián-téren vagy ennek közelében már alig állhatott; mivel Ó-Buda éjszakfelé nemcsak a Flórián-térig, hanem még azon felül is terjedt Nagy Lajos korában, s épen Nagy Lajos korában, midőn ez királyi állandó székhelyét a mostani új budavári palotába áttette, veszi kezdetét azon átalakulás, mely egész Ó-Budának dél felé irányulását, később pedig hanyatlását is maga után vonta, s melynek Új-Buda felvirágzását köszönheti; ily pillérek és falak tehát a Flórián-téren a városi közlekedést és forgalmat nagy mértékben akadályozták volna s ha Ó-Buda akkori lakói ily római eredetű műemlékek iránt valami kegyelettel viseltettek is volna, s azoknak jó építési anyagát történeti jelentőségüknél többre nem becsülték és házak, presházak építésére, mint az legújabb időkig történt, felhasználni kedvük nem lett volna, e flórián-téri vízvezetéki fal- és pillérmaradványt már a piaci és városi közlekedés szempontjából minden esetre lebontották volna; ily kegyelettel azonban római műemlékek iránt Ó-Buda lakói egészben és nagyban véve soha sem viseltettek, mi leginkább abból tűnik ki, hogy ezen vízvezetéki mű falának és pilléréinek épsége azoknak a mostani városhoz való közelségével épen megfordított viszonyban áll, mentől közelebb esnek Ó-Budához, annál kevesebb, mentől távolabb állanak Ó-Budától, annál több, nagyobb nyomaikat lehet ma is találni; egészen valószínűtlen tehát, hogy a Flórián-téren, tehát a városhoz legközelebb eső, sőt magában a városban levő vízvezetéki fal és pillér Nagy Lajos korában, midőn e vízvezeték már szintén több mint 1000 éves volt s a határlevél szerint legészakibb végén is összedülve még fennállott, s a határlevélben említett utolsó pillér alatt ily flóriántéri pillér értetett volna; s ellenkezőleg, csaknem egészen bizonyosnak vehető, hogy Nagy Lajos korában is már ugyanazon a Vörösvárról a Duna felé futó vízárkon túl északra eső pillér volt (északról dél felé haladva) a legutolsó, mely ma is a legutolsó, «Maria zu Stein» nevet visel, s mely a városhoz való közelsége daczára mégis inkább kikerülte a lebontás veszélyét, mint sok a várostól távolabb fekvő társa, nyilván épen azért, mivel Nagy Lajos korától fogva évszázadokon át igen fontos határjelzőül szolgált, utóbb pedig valami istenfélőnek épen e pillér falmaradványába egy most is ott levő «Maria zu Stein» nevű kápolnácskát vésetni jutott eszébe; egyébiránt magából Nagy Lajos határleveléből is kivehető, hogy ezen utolsó pillérszem akkor is sem magában a városban, sem ennek közvetlen közelében *nem* állott; hogy ellenkezőleg egy jó hosszú métát kellett még haladni, míg az ember a minoriták székháza közelében állott, földből felhányt határdombhoz, tehát némileg lakott helyhez ért; s ha csakugyan a flórián-téri pillér 1355-ben még fennállott s a határlevél *ezt* és *nem* inkább a közelében levő utcát vagy házat választotta volna határjelzőül, minden esetre legalább azt említette volna fel, hogy kinek a háza közelében vagy előtt áll ezen pillér? hogy így a többi pillérektől megkülönböztetve legyen; s abból, hogy a határlevél *ezt nem* teszi, szintén csak azt lehet következtetni, hogy ezen utolsó pillér 1355-ben a várostól jókora távolságra fekiült s egyéb műtárgy, mely határjelzőül választható lett volna, annak közelében akkor sem állott.

A flórián-téri vízvezetéki medenczéhez tehát északról a határvonal ezen okok miatt nem érkezhettek; s ha ide érkezett volna is, már itt a Percz-utcához igen közel lett volna, minthogy a csereokmány szerint innét délkeleti irányban haladt tovább, a Flórián-tértől délkeleti vonalban pedig már mindenütt házak álltak, a határvonal már egészen a Duna partjáig mindenütt csak utcákon át, s nem mint a csereokmány mondja, kerteken, árkon s városon kívül, tehát mezőn fekvő, Fehéregyházához vezető nagy úton át jutott volna azon pontra, hol határozottan keletre kanyarodnia s a Duna partjához így érkeznie kellett; s abból, hogy a határlevél szerint, a határvonal csakis ezen legutolsó keleti irányú kanyarodása után haladt keleti irányban egy *utcán* át, mely Tompa

László és Imrefi Péter házai között kezdődött, szintén csak azt lehet következtetni, hogy előbb, vagyis a minoriták kolostora közelében való határdombtól és ennek közelében állott házcsoporttól fogva egészen Tompa László házáig, oly tájakon át ment, hol sem utczáik, sem egyes elszórt házak nem állottak s így a Percz-utczán át, mindjárt keletnek, nem indulhatott.

Hogy Ó-Budán már Árpád fejedelem korában két várszerű palota volt, könnyen igazolható, magának Béla király névtelen jegyzőjének feljegyzéseivel is. Ezek közül egyik magának Árpádnak székkelye volt s Etelvára (Etelburg) nevet viselt, Árpád ebben lakott, ebben tanácskozott vezéreivel hadjáratai megindítása iránt, ebből indította meg hadjáratokra seregeit, ebben tartotta diadalünnepeit, mint az Anonymusnak elébb már idézett feljegyzéseiből kitűnik. Hogy pedig Ó-Budán Árpád korában még egy másik várszerű palota is volt, azt Anonymus krónikájának következő, 46. fejezetbeli feljegyzése mutatja:

«Ekkor Árpád övével Attila király városában 20. napig maradt. És ugyanazon helyen Kundnak Kurhan atyjának földet adott Attila király városától Százhalomig és Gyógig; fiának pedig egy várat népének védelmére. Ekkor Kurhan megparancsolta, hogy ezen város az ő nevérol nevezzék, mely név egészen a mai napig sem ment meg feledékenységbe.»

Szóval Kurchannak is jutott és Árpádnak is maradt egy vár Ó-Budán. — Etelvára az, melyben Árpád s utóbb Erzsébet, Mária és Borbála királynék laktak, s melyet ez utóbbi királyné, Holzer János bécsi bíróhoz intézett levele szerint, 1425. évben újraépített, vagy legalább kijavíttatott s németül Etzelburgnak nevezett. Kurchannak vára pedig ugyanaz, melyet Jakab szepesi gróf 1363. évben és Zsigmond király 1406. évben kelt levelében említ és világosan «Kurchan ó-varának» (antiquum castrum Kurchan) nevez.

Ezért osztom ugyan Havas úr véleményét, hogy Ó-Budán 1355-ben a királynő területén, több mint egy várszerű palota állott; nem oszthatom azonban abbéli véleményét, mintha ily régi várak száma akkor ott háromra rúgott, ezek mind egy rakáson a Königsbergl nevű házcsoport helyén és ettől nyugatra fekvő kis dombon állottak volna; mintha Erzsébet királyné Königsbergl helyén vagy szomszédságában átkelt, s különösen: mintha a Nagy Lajos csereokmányában, a minoriták kolostora és a Duna partja közti határvonal mentén, kétszer említett vár (castrum) alatt, mindig egy, és pedig a Königsbergl helyén állott vár értetett volna. — Valahányszor ugyanis Nagy Lajos csereokmányában valamely határjelző tárgy ismételve említettett, a csereokmány szövegében e körülmény az ugyanazonosság feltüntetése végett mindig világosan kiemelve van, abból tehát, hogy e csereokmány a minoriták és Duna partja közti határvonal mentén kétszer említ várat s nem mondja azt, hogy mindig ugyanazon egy várat értette ez alatt, következtetni kell, hogy ott két egymástól különböző és egymástól elég távol álló várról, és pedig első ízben azon várról, mely a mai Kis-Czell helyén állott és Etelvára, németül Etzelburg nevet viselt; második ízben ellenben azon várpalotáról van szó, mely a mostani Königsbergl helyén állott és Kurchan ó-vára nevet viselt.

Nagy Lajos 1355. évi nevezetes csereokmányában azon várpalota, melyben anyja, Erzsébet lakott, s mely Etelvár, németül Etzelburgnak neveztetett, világosan a várostól *oldalt* fekvőnek (in ipsius civitatis seu oppidi latere constitutum) mondatik, mi a Kis-Czell nevű katonai kórház fekvésének egészen megfelel; azonfelül figyelmen kívül nem hagyható az sem, hogy az elébb már megállapított határvonalak szerint, a Königsbergl nevű házcsoport a királynői területnek szélén, a Kis-Czell helyén állott várpalota ellenben minden oldalról illő távolságra, a királynői területtől körülvéve, mondhatni annak központján feküdt; továbbá: hogy Erzsébet királyné a zajtalan magányt kereste, mit az országtúllól jókora távolságra uralkodó, magas ponton fekvő kis-czelli várpalota sokkal inkább volt képes neki nyújtani, mint az esztergomi országút és elébb leírt Fehéregyháza felé vezető nagy út között, magánházak szomszédságában, mely posványos helyen fekvő Königsbergl házcsoport helyén állott várszerű palota (castrum); mely körülmények mind arra mutatnak, hogy a Kis-Czell helyén állott vár az, melyben Attila, Árpád, Erzsébet, Mária és Boris királynék laktak; a Königsbergl házcsoport helyén volt várpalota pedig az, mely egykor római theatrum lehetett, Attila korában szintén várpalotává átalakíttatott, Árpád által Kurchannak Kund

fiának adatott, mély fekvése miatt azonban árvizeknek mindig kitéve lévén, többet újracsíptve vagy javítva nem lett s ezért még hamarabb tönkre ment, mint Etelvára.

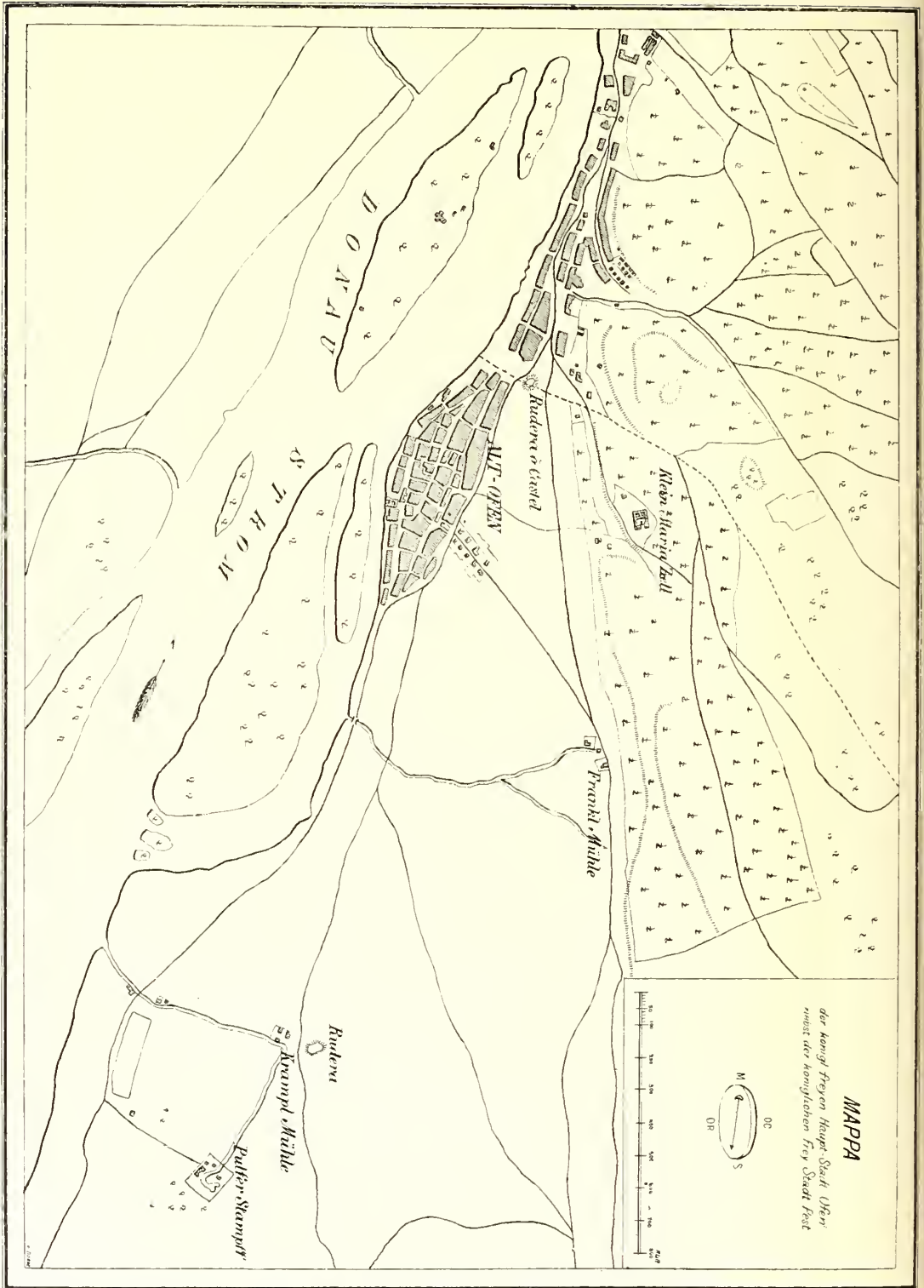
Hogy e két váron kívül Nagy Lajos korában Ó-Budán, s épen a királynő, területen még egy harmadik várpalota (castrum) is lett volna, arra nézve semmi megbízható történeti adat nincsen, annak fekvésével foglalkozni tehát egészen feleslegesnek látszik.

Ezekből látható, hogy azon árok, mely Nagy Lajos 1355-iki csereokmányában a vár előtt levőnek mondatik, nem lehetett más, mint azon nagy árok, mely (az esztergomi úton északról délfelé haladva) Kis-Czell előtt van, az esztergomi országútat most a Föld-utczával összeköti; várerődítési czélokra talán soha, hanem legújabb időkig arra volt rendelve, hogy a Mátyáshegy és Kecsehegy völgyületeiből záporosó alkalmával lerohanó víztömegeket az esztergomi út és Ó-Buda közti mély fekvésű mezőn és a várost a koronkinti elöntéstől megóvja; a Szőlőhegy-utca táján pedig ezen árok a határlevél szerint a Fehéregyházhoz vezető nagy út által volt Nagy Lajos korában átmetszve; a Königsbergl helyén állott várpalotának árka azonban már azon nagy távolság miatt, mely e két tárgy között van, nem lehetett.

Hogy Nagy Lajos korában Fehéregyház környékén több ház s a királyné jobbágyának majorja is ott állott, azt Nagy Lajosnak 1355. évi, V. Lászlónak 1453. és Mátyásnak 1479. évi idézett levelein kívül több magánügyletre vonatkozó bevallások is bizonyítják, s igen természetes, hogy a királynői város polgárai itt az esztergomi és Fehéregyházhoz vezető út közötti sarokban gazdasági épületeket emeltek volt, mivel határjuk legnagyobb része, innét az Aranyhegy és Péterhegy felé fekvő vonalban feküdt, maga városuk ellenben onnét délre, a mostani Újlak városrész felső táján volt, e telepítvény által tehát mezei munkáikat megkönnyíteni akarták.

Szembeszökő az is, hogy ha a határvonalak úgy haladtak volna, mint azt Havas úr megjelölé, a budai egyház a városból területének azon részére, mely az esztergomi út nyugati oldala mellett feküdt s melyben Fehéregyháza és bormű hegyein kívül a marhaállomány hegyi legelője is volt, csak idegen területen át haladva juthatott volna, mi a csereokmány kitűzött czéljával homlok-egyenest ellenkezett volna; másrészt pedig minthogy az egész kis-czelli domb és ettől délre fekvő terület Havas úr által vont határvonalak szerint is Erzsébet királynő területéhez tartozott, bizonyos, hogy épen azon helyen, mely alatt mint látszik, Kis-Czell környékét leginkább érti, Fehéregyháza már azért nem fekehetett, mivel Corvin Mátyás 1479. évi levele szerint Fehéregyháza oly területen állott, mely még azon időben is a budai egyház tulajdona volt.

Hogy a Flórián-térre képzelt minorita-kolostor, sem a Kis Czell helyére vagy környékére képzelt, sem pedig a Radl malomtól nyugatra fekvő hegylejtő tövében állott, tehát mindkét esetben több mint $\frac{1}{4}$ órányi távolságra eső Fehéregyházával szemközt állonak; a Flórián-tér tájára képzelt malom pedig e helyekre képzelt, illetve állott Fehéregyháza alatt, kapuzata előtt, vagy ahhoz közel fekvőnek nevezhető nem lett volna; továbbá, hogy «unweit» és «nahe», vagyis «nem messze» és «közel» szavak hasonló értelmű fogalmat jelentenek, az bővebb fejtegetésre nem szorúl; egyébiránt Frankl Pál (Pölchen Franckl) malma a Flórián-tér táján már azon oknál fogva sem lehetett, mert ott oly forrás, mely 30 lépésre forrásától számítva, malmot hajtott volna, soha sem volt, most sincsen; a malmot hajtó víznek bizonyos magasságból esése ott ily forrás esetében sem lenne elképzelhető; a báró Liphay birtokán, a puskaporos malom mellett fakadó hatalmas forrás vize pedig a Flórián-térre sem a legközelebb múlt századokban, sem Nagy Lajos korában nem juthatott; mert hiszen a báró Liphay birtokától hajdan a Flórián-térig terjedett római vízvezeték fala Nagy Lajos 1355. évi csereokmányában is már összedült falnak, átlukasztott kőnek (murus dirutus, lapis perforatus) nevezeték; tehát ezen római eredetű remekmű akkor már rég romokban hevert, s az, előbb azon át vezetett víztömegeknek, ha előbb nem, a Vörösváriól jövő és Ó-Buda felett Dunába ömlő víz patakjánál okvetlenül keletre kanyarodniok s ezen vörösvári patakkaal egyesülten még jóval Ó-Buda felett a Dunába szakadnia kellett.

BUDA A FÖV. MÉRNÖKI HIVATAL RÉGI TÉRKÉPE SZERINT

Hogy pedig Franckl Pölchen malma, mely Schier Sixtus budai polgárnak eredeti feljegyzésében Fehéregyházhoz *közel* fekvőnek jeleztetik, néhány évszázaddal ezelőtt csakugyan ott, hol most a Radl malom áll, s nem a Flórián-téren feküdt, azt egy igen régi eredetű, hivatalos térkép, mely előbb szab. kir. Budafőváros levéltárában őriztetett, most pedig a főváros egyesítése óta, a fővárosi mérnöki hivatalban (19. szekrény, 14. fiók, 8. lap, 185. invent. szám alatt őriztetik), minden kétségen kívül helyezi. Ezen «Mappa der königl. freyen Hautb Stadt Ofen nebst der königlich frey Stadt Pesth» című, szembetűnőleg Buda sz. kir. főváros határainak hivatalos megállapítására készült, s egy erre vonatkozó okmányhoz mellékletül szolgált; az eredeti térképen ugyanis, melyet csak néhány nappal ezelőtt voltam szerencsés a fővárosi mérnöki hivatalban feltalálni, azon malom, mely előbb a mostani Radl malom helyén állott, ott kiűntetve s határozottan «Frankl Mühl» felíráttal van jelezve. — Ugyanezen térképen, azon hely, hol most Königsbergl nevű köralakú házecsoport áll, «Rudera v. Castell» felíráttal van jelezve, de sőt e térképen a nemrég kiásott ó-budai amphitheatrum is feltűntetve van.

Hogy végül a Radl malom ajtaja előtt fakadó és ezen malmot nyomban hajtó hatalmas forrás vize nem hideg, hanem ma is meleg, és pedig körülbelül épen oly hőfokú, mint a báró Liphay birtokán a puskaporos malom mellett fakadó, és azért legerősebb téli hideg időben sem fagy be soha, hanem párologva tovább folyik, arról hőmérő útján vagy ujjának bemártása által bárki könnyen meggyőződhetik; s ezen, vagy pedig többi, előbb már körülirt kisebb hideg források vizének felhasználásával tehát a paulinusok, kik Fehéregyházában 1479-től 1541-ig laktak, halastavakat könnyen alakíthattak; az esztergomi országút és a Mühlhuth és Kapuzinerhuth közti árok által befoglalt, egyházuk és kolostoruktól délnek esett, több holdnyi kiterjedésű, csaknem egészen lapos, északnyugati szelektől védett, jó talajú területet gyönyörű kertté varázsolhatták át, mit Perényi nádor 1510. évi levele szerint meg is tettek, Kis-Czell környékén pedig malmot hajtó, vagy kisebb számbavehető forrás nincsen, — és nincs is arra történeti adat, hogy előbb lett volna.

Ha Ó-Buda maig oly magyar város maradt volna, mint a milyen hajdan volt, valószínű, hogy legalább a fehéregyházi szőlőhegynek neve el nem mosódott, hanem megmaradt volna s így a szájhagyomány Fehéregyháza fekvésére nézve némi tűponton nyújthatott volna; a mostani német tájnevek azonban erre, nézetem szerint is, nem alkalmasak. Einsiedlerhuth névből tehát a pálos-remeteknek Kis-Czell környékéni tartózkodására következtetni való nem lehet, egyébiránt a Mühlhuth, vagyis Radl malomtól nyugatra fekvő szőlőhegy-dűlő neve annyit mindenesetre mutat, hogy azon hegy alatt, a mostani Radl malom helyén, századok óta, mindig malom állott; az ettől délre eső «Kapuzinerhuth» dűlőnév pedig a történeti adatokkal összevág, mivel a Victoria-téglagyár területén csakugyan a Szent-Ferencz rendű minoritáknak *azon* osztálya bírt klastrommal, mely «kapuzinus» nevet viselt, de sőt a Mühlhuth nevű dűlő felett ma is van egy kis forrás, mely «Maria-Wiesen», rövidítve pedig «Mariesen» név alatt ismeretes, mi Mária közeli Fehéregyházával szintén némi összefüggésben lehet.

Nem tájnevek, hanem az előbb kifejtett okok voltak tehát azok, mik engem teljesen meggyőztek arról, hogy Árpád fejedelem sírjának úgy, mint Fehéregyházának is a Radl malom előtti nagy forrástól nyugat felé képzelt vonalban, az ottani szőlőhegyek tövében; ettől dél felé a Mühlhuth és Kapuzinerhuth közti vízmosás árkaíga, a fehéregyházi remeték kertjének, azon árkon túl tovább, dél felé, a Victoria-téglagyár területének északi részében pedig a minoriták kolostorának kellett lennie; hogy pedig Fehéregyháza és a minoriták kolostora csakugyan ezen helyeken állottak, azt az általam 1882. évi november hó elején a Radl malomtól nyugatnak eső (Popp, Lindmayer és Leitkamun nevű ó-budai gazdák tulajdonát képező) szőlőkertekben eszközölt kisebbszerű próbaásatások által több helyen láthatóvá tett ősrégi templomalapfal-maradványok, továbbá a múlt télen a Victoria téglagyár területén ipari célokra véghezvitt földmunkák által láthatóvá tett rommaradványok kézzelfoghatólag mutatják; mely rommaradványokat legszakavatottabb régészeink azóta már ismételve megtekintvén, az elsőben hozzávetőleg 10-ik vagy 11-ik, utóbb említettekben pedig 13-ik vagy 14-ik századbeli eredetre valló középkori építmények maradványait ismerték fel; mi azon emlékek

keletkezésének idejével teljesen összevág, mivel Fehéregyházáról először Szent István királyunk, egy 1015. évben a pécsváradi apátság részére kiállított adománylevelében emlékezik meg; a délfelé szemközt állott minorita-kolostort ellenben, egy 1331. évben XXII. János pápához intézett levele szerint, Nagy Lajos királyunk anyja, Erzsébet királyné építtette.

Kinek még kételyei lehetnének, nézzen, vizsgáljon meg, vessen össze a helyszínén mindent, mi a kérdés lényegére vonatkozik s kételyei oszlani s a meggyőződésnek tért engedni fognak.

Sok jel arra mutat, hogy az imába, melyet Fehéregyházban a hívők az egek urához intéztek, kezdetben a nagy honalapító előd és fejedelmnek ott nyugvó porai iránti kegyelet is vegyült. Kupa lázadása óta azonban maguk Árpád véréből származott apostoli királyaink attól tartottak, hogy ismét jöhetne idő, melyben a megtért nemzet azon ősi vallásra, mely még Árpádé is volt, visszavágnai fog, s ez lehetett oka annak, hogy a honalapító sírjának helye anynyira feledékenységbe ment s hogy Béla király névtelen jegyzőjének feljegyzésén kívül e tekintetben semmi más történeti adatunk sem maradt.

Bizonyos azonban annyi, hogy Béla király névtelen jegyzője attól, mitől első apostoli királyaink tartottak, nem tartott; ma attól senki se tart és a félhold kétszázéves uralma is csak emlékeinktől, de nem vallásunktól vagy nemzetiségünkötől tudott megfosztani.

Reményt nyújthat az, hogy oly idők sem fognak reánk virradni, melyekben csak annak van becsé, mi anyagi hasznot hoz, s melyekben a vallásnak és nemzeti múltnak emlékei iránti kegyelet egyaránt kihal!

Kérem tehát a tisztelt országos régészeti és embertani társulatot, vegye kezébe a felvetett kérdésnek tudományos és végleges megoldását, s ha az, mint hiszem, igenlőleg oldatik meg, az erre illetékes helyen, tegye meg az e tekintetben kívánatos további kezdeményező intézkedéseket is. *Tholl Titusz.*

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1882. ÉVI ÁPRIL HAVI ÜLÉSÉNEK

J E G Y Z Ő K Ö N Y V E.*

Az országos régészeti és embertani társulat 1882. évi ápril hó 25-én d. u. 5 óraker tartotta ez évben negyedik ülését Pulszky Ferencz elnöklete alatt a m. t. akadémia kis termében. Első előadó Barna Ferdinánd volt, a ki a finn-ugor népek fejjalkatáról ért-kezett. Az értekezést egész terjedelmében társulatunk folyóiratában vették t. olvasóink.

Második előadó volt dr. Tergina Gyula, a ki Erdély érmészetét ismertette. Előadása egész terjedelmében társulatunk folyóiratában látott napvilágot.

A harmadik értekező, Diner József, a Homer előtti idők fegyverzetéről értekezett. Értekezését szaklapunkban, az Archæologiai Értesítőben, ismertettük.

Az értekezések végeztével dr. Hampel József indítványozza, hogy a társulat kérje fel dr. Zalka János, győri püspököt, hogy a püspök ő exja rákosi birtokán még a hatvanas években földerített s azóta gondos figyelemmel őrzött római mithreumot régészetileg átkutattatná. Feltehető ugyanis hogy a szentély közelében akadnak oly emlékek, melyek benne őriztetvén, még a régi korban mikor a mithreumot lerombolták, széthányattak. Továbbá feltehető, hogy ezen mithreum közelében is, úgy mint más hasonló áldozó helyek szomszédságában, reáakadhatni azon helyre, mely az évtizedek alatt felgyült áldozati maradványok cserepek s hasonlók elhelyezésére szolgált, végre miután a speleum a római telep közvetlen területén meglehetősen kívül esett; és így melléképületek létesítését feltételezhetjük, puhatóló árkok segítségével e melléképületek nyomai volnának fűrkészendők. Hampel József ajánlja a társulatnak, hogy azon esetre, ha a püspök ő Nagyméltósága a társulat kérelmének helyt ad, kéressék fel Ebenhöch Ferencz, győri kanonok, s Paur Iván, társulati tagok, az ásatások vezetésére. A társulat az indítványt egyhangúlag elfogadta s elhatározta, hogy az

* Az előbbeni füzetből kimaradván, itt közöljük.

indítvány értelmében fog eljárni, s a nevezettekhez kérő leveleket intéz. Ezzel az ülés véget ért.

Budapest, 1882. ápril hó 25.

Pulszky Károly, társ. titkár.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1882. NOVEMBER HAVI ÜLÉSÉNEK

J E G Y Z Ö K Ö N Y V E.

Az orsz. régészeti és embertani társulat 1882. évi november hó 14-én d. u. 5 órakor tartotta ez évben hatodik nyilvános ülését Pulszky Ferencz elnöklete alatt, nagyszámu közönség jelenlétében.

Havas Sándor, Fehéregyháza és Árpád síjja czímén adta elő e tárgyra vonatkozó összes kutatásának eredményét, melyeket a főváros tanácsának megbízásából a nyár folyamán eszközölt. Előadásának megvilágításául fel voltak állítva Budapest legrégebb és újabb térképi felvételei, melyek segítségével az egyes határjárásokat nyomról-nyomra kimutatta. Értekezését a közönség nagy érdeklődéssel hallgatta végig, s előadása végén Tholt Titusz szólott a tárgyhoz, hogy a saját álláspontját védje. Az idő azonban későre járt; s három óráig tartó értekezés különben is kimerítette a közönség figyelmét; azért az elnök Tholt Titus urat arra kérte, hogy e tárgyra való kutatásainak eredményét a jövő deczemberi ülésen olvassa fel, s indítványozta a társulatnak, hogy Havas és Tholt urak értekezései a társulat folyóiratában kiadassanak. Az indítvány egyhangulag elfogadtatott.

Titkár a pénztári kimutatást olvasta fel s az új tagokat jelentette be, s ezzel az ülés véget ért.

Budapest, 1882. nov. 15.

Pulszky Károly, társ. titkár.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1882. ÉVI DECZ. HAVI ÜLÉSÉNEK

J E G Y Z Ö K Ö N Y V E.

Az országos régészeti és embertani társulat 1882. évi deczember hó 12-én tartotta ez évben hetedik nyilvános havi ülését a m. t. Akadémia kis termében Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

Tárgysorozata volt: Fehéregyháza és Árpád sírja, Tholt Titusztól.

Henszlmann Imre: Nagy Lajos székesfehérvári sírkápolnája.

Deák Farkas: gr. Károlyi László cornetája.

Ifj. Kubinyi Lajos: az árvamegyei leletekről.

Az értekezések a társulat folyóiratában az Archæologiai Értesítőben egész terjedelmökben fognak megjelenni. Tholt Titus előadásában bebizonyítani iparkodott, hogy a régi Fehéregyháza és Árpád sírja szerinte egészen más helyen feküdt, mint a melyre Havas Sándort vezették kutatásai. A társulat e nagy fontosságú kérdés eldöntésére nem érzé magát hivatottnak, ezt csak rendszeres kutatások fogják eldönthetni; addig is mig ezeket a tavasszal meg lehet kezdeni, oda nyilatkozott, hogy mind Havas, mind Tholt úrnak értekezése társulatunk folyóiratában adassék ki, s a tavasszal esetleg a helyszínen ásatások rendeztessenek. Ezzel az ülés véget ért.

Budapest, 1882. decz. 12.

Pulszky Károly, társ. titkár.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1883. ÉVI JAN. HAVI KÖZGYÜLÉSÉNEK

J E G Y Z Ö K Ö N Y V E.

Az országos régészeti és embertani társulat 1883. évi január hó 16-án tartotta évi közgyűlését a m. t. akadémia kis termében Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

Pulszky Ferencz az emberi művelődés rézkorszakáról értekezett; érteke-

Arch. Értesítő,

zése hasonló című nagyobb művének — mely nem sokára önállóan fog megjelenni — részletét képezte. Az értekezést, még inkább a hasonló című munkáról való jelentést zajos tetszéssel fogadta a nagy számmal egybegyűlt közönség.

Utána Hampel József a m. n. muzeum egy legújabbban szerzett zománczos ötvösművét mutatta be, hasonló művű ékszerek kíséretében; egy sodrony zománczos díszfeszületet a XVI. századból és egy zománczos arany nyakékszert.

Előadása bevezetésében ismertette a zománcz fejlődését, annak különböző neveit s technikáját, s szóba hozta a hazai zománczos ötvösműveket, s ezekkel kapcsolatosan mutatta be a m. n. muzeum kincstárának e nemű legkiválóbb példányait. Előadásához egy indítványt is csatolt. Ismeretes ugyanis a terv, hogy Ráth György az országos iparművészeti muzeum igazgatója, a jelen évben a fővárosban egy országos ötvösmű-kiállítást óhajtana létrehozni, a melyen együtt lennének mindazon ötvösművek, a melyek az országban szerteszét magánosoknál és a gyűjteményekben őriztetnek. — Ily módon a kincseknek ily egy helyre hozatala által alkalom adatnék a szaktudósoknak az ország különböző részeiben levő kincsekkel megismerkedni, azokat leírni, s tudományosan feldolgozva, kiadni. Hampel indítványa oda irányul, kérje meg a társulat, Ráth Györgyöt, hogy ezen tervét mint igen fontosat tegye kivitelt tárgyává, s indítsa meg a mozgalmat a létesítendő országos ötvösmű-kiállítás iránt. Az indítvány egyhangúlag elfogadtatott.

Utána Könyöki József jelentése olvastatott fel a pozsony-detrekő-szt.-miklósi őskori barlangról.

Titkár felolvasta az 1882-ről szóló titkári jelentést, melyet egész terjedelmében alább vesznek t. olvasóink a pénztárnoki jelentéssel egyetemben, kinek jelentése alapján a választmány a szokásos felmentvényt megadta.

Titkár jelenti, hogy özv. Batthyány Lajosné a társulat alapító tagjai közé lépett. Örömmel vétetik tudomásul.

Henszlmann osztályelnök jelenti, hogy Székesfehérvár polgármestere arra kéri a társulatot, hogy a társulat tulajdonát képező tervrajzot a legújabb székesfehérvári ásatásokról adja át a városi levéltárnak, hol az előbbi ásatásokat feltűntető tervrajzok is őriztetnek. A választmány utasítja a titkárságot, hogy a tervrajzot küldje el a városi levéltár számára.

Ezzel az ülés véget ért.

Budapest, 1883. január 16.

Pulszky Károly, társ. titk.

TITKÁRI JELENTÉS

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT MŰKÖDÉSÉRŐL AZ 1882. ÉVBEN.

Országos társulatunk az idei évben fennállásának negyedik évét töltötte be. Működésünkben szorososan ragaszkodtunk a múlt években követett gyakorlathoz. Társulatunk működése most is főleg az üléseken nyilvánult, s az érdeklődés a szakférfiak munkálkodása következtében első sorban topographiai kérdések felé fordult.

Üléseink közül kettőt szenteltünk ezen kérdések egyik legfontosabbikának tisztázására, arra, hogy hol feküdt Árpád sírja. Két ülésben megint igyekeztünk áttekintést nyújtani az országos könyvkiállításban levő gazdag művésztörténeti és régészeti anyagról és ezt az illető bizottság szíves engedelmével külön összeállítva, bemutattuk a szakközönségnek, az előadásokban iparkodván a fölülte érdekes tárgyakból hazánk művelődésének történetére nézve az eredményeket levonni. Üléseinken ezenkívül örömmel észlelhettük vidéken kutató szaktársaink közreműködését, mert ez biztat, hogy az összeköttetés a vidéki társulatokkal, mely a régészeti kutatásra oly szükséges, idővel megerősödik. Az üléseken tartott előadások tárgy szerint csoportosítva a következők voltak:

Az I. ősrégészeti szakosztály körébe tartozó előadások:

Az 1882. jan. 31-ki ülésen: Barna Ferdinand, Aspelin R. J. a finn-ugor ősrégészeti elemei című művét ismertette.

Ugyanezen ülésen Pulszky Ferencz a legújabb keszthelyi népvándorlásokori leleteket ismertette.

Az 1882. márczius 28-ki ülésen Széll Farkas a Karczag vidéki kúnhalmokról értekezett.

Ugyanezen ülésen Nagy Géza, a székely muzeum öre, jelentést adott a Székely nemzeti muzeumról.

Az 1882. ápril 25-ki ülésen Barna Ferdinand a finn-ugor népek fejalkatáról értekezett.

Az 1882. október 10-ki ülésen dr. Márky Sándor értekezését a szentannai avar ringről Torma Károly olvasta fel.

Az 1882. november 14-ki ülésen Havas Sándor Fejéregyházáról és Árpád sírjáról értekezett.

Az 1882. december 12-ki ülésen Tholt Titus Fejéregyházáról és Árpád sírjáról tartott felolvasást.

Ugyanezen ülésen Kubinyi Miklós az árvamegyei leletekről értekezett.

A II. antik emlék és éremtani szakosztály körébe tartozó előadások :

Az 1882. ápril 25-ki ülésen Diner József a Homer előtti idők fegyverzetéről értekezett.

Az 1882. október 10-ki ülésen dr. Fröhlich Róbert: Egy aquincumi castrumról tartott felolvasást.

A III. magyar emlék-, érem-, czímer- pecsét-, és fegyvertani szakosztály körébe tartozó előadások :

Az 1882. febr. 28-ki ülésen Br. Radvánszky Béla a régi magyar ezüst edényekről tart felolvasást.

Ugyanezen ülésen Pulszky Ferencz a Magyarországon írott és díszített kéziratokról a XII—XIV. században értekezett. A társulat ezen ülése kiállítással volt egybekötve, a szóban forgó régi magyar ezüst edények a n. muzeum gazdag kincstárából, a könyvek a könyvkiállításból egy órával az ülés előtt közszemlére voltak kitéve.

Az 1882. márczius 28-ki ülésen dr. Thallóczy Lajos a handzsárokról értekezett.

Ugyanezen ülésen Pulszky Károly a Corvin-könyvtár Attavante codexeiről tartott felolvasást.

Az 1882. ápril 25. ülésen dr. Tergina Gyula Erdély érmészetéről értekezett.

Az 1882. decz. 12-ki ülésen Deák Farkas gr. Károlyi László cornetáját mutatta be.

A IV. egyházi régészeti szakosztály körébe tartozó előadások:

Az 1883. december 12-ki ülésen dr. Henszlmann Imre: Nagy Lajos székesfehérvári sírkápolnájáról és a legújabb fehérvári ásatásokról értekezett.

Értekeztek 16-an. Hét társulati üléssünkön volt összesen 18 előadás.

A társulattól kiléptek 1882-ben.

Br. Bakonyi György Felső Zsember; Báthly Ignác, Heves; Berlicza Ferencz, Besztercebánya; Borostyán Béla, Lőcse; Brandl Rudolf, Pozony; Szt-György; Bükk László Tóti, Bihar m.; Demján Elek, Podbjel-Turdossin; Hulényi István, Besztercebánya; Hyross Mihály, Besztercebánya; Kanassy Mátyás, Besztercebánya; Kiszalák Sándor, Nádudvar Hajdú m.; Lóczy Lajos, Budapest; Hajovszky Artur, Besztercebánya; Réthy Lajos, Déván; dr. Róth Samu, Lőcsén; Tillesz Ferencz Besztercebánya; Zelenka Pál, Miskolcz.

A társulat halottai 1882-ben :

1. ft. August Gerő, Zirczen. 2. Demkó János, Budapest. 3. Gyalokai Ferencz, Sátoralja-Ujhely. 4. Mlt. Itebei Kiss Miklós. 5. Dr. Kaán Agost, a

társulat volt ügyésze. 6. Dr. Kovács György, Pozsony. 7. Körner Iván, H.-Szoszló. 8. Boleman Adolf, Nagy-Kálnán.

A társulat tagjainak létszáma a jelen évben :

Alapító: 66. Rendes: 401. Meghalt 8. Kilépett 17. Összesen 25. Belépett 17. Társulatunk a lefolyt évben a külföld előtt is életjelt adott magáról. Ama kegyeletes ünnepély alkalmával, melyet a német régészek rendeztek De Rossi János 50 éves irói működésének tiszteletére, társulatunk elnöke és másodelőnöke meleg hangú felszólítást intézett a társulat összes tagjaihoz, hogy aláírásaikkal minél tömegesebben lépjenek az ünnepelt tisztelői sorába, s ennek eredménye volt, hogy mintegy ötvenen képviseltették magokat az említett ünnepélyen.

Vagyoni állásunk elég kedvezőnek mondható. Négy évi főnállás után van 5400 frt jól elhelyezett alaptőkénk és december végeig folyó kiadásaink törlesztésére 751 frt, 58 kr.

Köszönettel tartozunk a m. n. muzeumnak, mely társulatunkat az előbbi évek szokásához híven folytonosan támogatta, rendelkezésünkre bocsájta gazdag gyűjteményeit, újabb leleteit, szerzeményeit és rajzait, hogy azokat üléseinben bemutathassuk és értékesíthessük.

Pénztári számvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

A múlt év december hó 12-én tartott választmányi ülés határozatából, mi alulírottak küldettünk ki a f. é. pénztári kezelésnek s általában a társulat pénzügyi állapotának megvizsgálására, — Mi e tisztünket 1883. január hó 12-én a társulati segédtitkár jelenlétében teljesítettük; az egyes kiadási tételeket egybe vetettük a mellékelt utalványokkal, nemkülönben a bevételek rovatait, s a készpénz állapotát; szemle alá vettük a tűzmentes, biztos helyen őrzött értékpapirokat, s azt találtuk, hogy 1882. december hó 31-ig

a bevétel	2556 frt 80 kr.
a kiadás	1805 frt 22 kr.
maradék pénzül	751 frt 58 kr.;

mihez hozzáadva az 5400 frt névértéket képviselő értékpapirokat, a társulat 6151 frt 68 kr. vagyonnal rendelkezik.

A pénztári vizsgálat alkalmával meggyőződünk a kezelés pontosságáról, a bevételi s kiadási tételeknek igazolt bevezetéséről s a kimutatott pénztári állapot teljes megbízhatóságáról, valamint az értékpapirokat rendes kezeléséről: minélfogva indítványozzuk, hogy a t. Elnökség Czanyuga József t. pénztárnok úrnak 1882. december 31-ig a szokásos felmentvényt kiadatni, a t. választmány pedig neki a pontos kezelésért az elismerést kifejezni méltóztassék.

Mínthogy pedig a rendes kiadások fedezése után is az év végével a társulat jelentékeny összegű átvitelt mutathat fel, indítványozzuk, hogy 300 frtért az alaptőke növelésére biztos értékpapirokat vásároltassanak.

Budapest, 1883. január hó 12-én.

Dr. Tergina Gyula
mint társulati segédtitkár.

Br. Nyáry Jenő
mint a számvizsgáló bizottság elnöke.

Dr. Réthy László
mint a számvizsgáló bizottság jegyzője.

Deák Farkas
mint számvizsgáló bizottsági tag.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1882. ÉVI PÉNZTÁRI SZÁMADÁSAINAK KIVONATA.

<i>Bevétel :</i>		<i>Kiadás :</i>	
Pénztári maradvány 1881-ről...	1188.94	Igazgatási költségek...	614.91
Alapítványi befizetés ...	100.—	Kiadványok ...	788.28
Alapítványi kamatok ...	55.—	Postabérek ...	37.77
Fyvdíjak ...	895.19	Tőkésítés ...	308.91
Értékpapírok kamatai ...	317.67	Kiküldetések ...	40.75
Összes bevétel frt	2556.80	Rendkívüli kiadás ...	14.60
		Összes kiadás frt	1805.22
Bevétel ...	2556.80		
Kiadás ...	1805.22		
Készpénz ...	751.58		
<i>Vágyon :</i>			
Ertékpapírok ...	5400.—		
Készpénz ...	751.58		
		frt	6151.58

Hogy ezen pénztári kivonat az 1882. évi általunk megvizsgált számadásokkal megegyez, bizonyítjuk.

Budapest, 1883. január 12-én.

Deák Farkas,
számvizsgáló.

Dr. Réthy László,
számvizsgáló.

Br. Nyáry Jenő, társ. II. elnök.

Dr. Tergina Gyula,
számvizsgáló.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT F. É. FEBRUÁR HAVI ÜLÉSÉNEK
J E G Y Z Ö K Ö N Y V E.

Az országos régészeti és embertani társulat f. évi február hó 13. d. u 5 órakor tartotta ez évben második havi ülését a m. t. akadémia kis termében Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

Első előadó dr. Fröhlich Róbert volt, a ki az agathyrsekről értekezett. Értekezése egész terjedelmében nyomtatásban fog megjelenni.

Utána Szendrey János a diósgyőri őskori barlang-ásatásokról szóló jelentését adta elő. Előadó a társulat költségén és megbízásából kutatta át a diósgyőri őskori barlangot, s erről szóló jelentését társulatunk folyóiratában veszik t. olvasóink.

Ezzel az ülés véget ért.

Budapest, 1883. február 13.

Pulszky Károly, társ. tit.

ÁSATÁSOK A DIÓSGYŐRI BARLANGOKBAN.*

Mindenki érzi, tudja ma már, hogy a világ története többé nem az ó-kori classikus népek a görögök és rómaiak s még csak nem is az egyiptusiak történetén kezdődik, hogy a biblia időszámítása többé meg nem áll, — hogy ama roppant időköznek, mely a geologia ismert rétegeinek alakulásától, a jégáraktól, az özönvíztől, a mamuttól kezdve a történelmi korszakig lefolyt, szintén története van. Története, melyet különösen az ember szereplése szempontjából megteremteni, a roppant időközt epochákra osztani s az őskor reánk maradt nevetlen emlékeiből s kihalt állatvilága és emberi társadalma csontvázaiból ama korszakok erkölcsi emberét reconstruálni ismét az ősrégészettan hivatása.

Azt a sok problémát, melyet az őskori leletek elénkbe tárnak, kifogná különben megfejteni?

* Fölvoltastott az orsz. rég. és embertani társulatnak február 13-án tartott ülésében.

Homér Iliásának dalait, a heroikus ó-kori költő hőskölteményeit, *Schliemann* régészeti ásatásai Trója falai között csaknem történelemmé avatják.

Ki fogja valaha az emberiség különböző népeinek őstörténetét, a nagy népvándorlás lefolyását megírhatni pusztán nyelvészeti összehasonlítások alapján? Nagyra becsülöm, habár nem fogadom is el teljesen az összehasonlító nyelvészet tudományát, még úgy sem mint azt a kitűnő német tudós *Müller* megalapította. De kérdem, és azt hiszem méltán kérdezhetem, vitte-e csak annyival is előre tudásunkat ama homályos korban, mint azt a régészet tudománya tette?

Ismeretesek a vaskos kötetek és bennök az elkeseredett harcz, melyet éppen nemzetünk őseredetének és rokonságának felderítése érdekében két nyelvészeti tábor vív. És kérdem tudjuk-e azért, hogy a török-tatárok, vagy a finnek-e edesebb testvéreink?

A mithra-cultus emlékei hazánkban, vagy *Torma Zsófia* erdélyi ásatásainak eredményei, melyek oly csudálatosan megegyeznek *Schliemann* trójai ásatagaival: a kapocs Erdély és Ilion tárgyai között, nem ily problema-e?

Herodotus II-ik könyvében azt mondja, hogy a hellenek eredetileg nem görögök, — hanem jászok; azaz szászok. — Bármilyen furcsán hangzik is a mai kritikai történetírás fülébe e mondás, — ott van, meg van írva. — Ezzel bizonyára csak bonyolódottabbá lesz a kérdés.

Vagy vessünk csak egy pillantást a mi nemzetünk őstörténetére és még mindekkorrig bizonytalan rokonságára. — Eredetileg hét nemzetségből: a magyar jász, kun, haram (palóc), székely, vaal és az családokból állott. Jelképes nemzeti czímerül s az egyes törzsek önállósága kifejezéseül a hét oroszánt használták, — melyet csakugyan négy mezőben még az arany bulla pecsétjén is ott találunk.

Egész sora emlékezik az ó és középkori írónak arról, hogy a mai Anglia ősnépei ugyanazonosak az Ázsiából előkerült scitha népekkel; ki tudná ma hirtelenbe e kérdést eldönteni? De az tény, hogy a nemzetiségi eredet kifejezéseül Anglia czímerében a britt oroszánok mai napig is teljes számban díszlenek; míg a magyar nemzeti czímerből végképen eltűnt emlékezetök és csak négy üres pólyájuk maradván meg, melyek utóbb négy folyam nevét kapták.

Ime csak egy pár vonást vetettem oda a kérdések roppant sorozatából, a melyek megfjtésében a nyelvészet mellett bizonyára a mi tudományunkra vár az oroszánrészt.

A jelen alkalommal ott keressük fel az embert, hol az még legfeljebb szűk-körű családjában küzd a természet ridegsége ellen; hol az idők vihara elől szintén a természet adta menedékhelyre, a sziklák barlangjaiba vonul. E barlangokról, illetőleg azok képződéséről földrajzi tekintetekben is szólnom kell.

A barlangokat rendszerint a víz alkotja. A kréta- és különösen mész-sziklák belseje némely helyen lazán tömörült. A felülről folytonosan leszivárgó víz a meglazult kőzet szemcséit valamely hasadékon át lassankint elhordja, mígnem ott üreg képződik. Ez üreg előbb csak a leszivárgó esővíznek lesz gyűjtő medenczéje, majd egy patak szakad belé s ez végzi be, amit a cseppvíz megkezdett. Az üreg helyén egész sorát a barlangoknak alkotva meg. A folyóktól és patakoktól ázott e barlangok korántsem szabályos síkátorok. A repedések s a különböző keménységű sziklakőzet okozza, hogy a barlangok itt-ott széles csarnokokká tágulnak ki, másutt meg keskeny síkátorokká szorulnak s labirinthszerűen összevissza kanyarognak. Az üregeket nagy víz idején gyakran betölti a víz, mely ilyenkor nagy tömegével oly roppant nyomást gyakorol a falakra, hogy annak teteje beszakad. A leomlott sziklát ismét szemenként a folyó tisztítja ki. E földalatti folyók és patakoknak is megvannak a maguk zuhatagjaik, tavaik, kanyargásai, szigeteik, ezek is áradnak és apadnak, van kis és nagy vizök. De egészben véve jóval érdekesebbek a földszini vizeknél. Ha azután forrásuk elapad, vagy fönt valahol egy medrökbe szakadt szikla más irányt ad folyásuknak, vagy valahol új üregre lelve, egy emelettel mélyebb rétegre esnek alá — elhagyják földalatti régi medröket s a kiszáradt régi talaj a

barlangok szellős csarnokainak egész sorát tárja föl az ember és oda menekülő állatok előtt.

De csakhamar a legtöbb barlangban új tényező kezd működni, mely megkeskenyíti őket, sőt gyakran egészen el is rekeszti. Ezen tényező megint csak a víz, még pedig az, mely a felső rétegek óriási szűrőjén keresztül cseppenként beszivárog. A mészkő-tömeget átjárván, minden vízcsepp bizonyos mennyiségű szénsavas meszet old fel, mely miután maga a víz a szabad légen elpárolgott, a barlang bolthajtásain hagy annak oldalán maradt vissza. A leeső vízgyöngy a kővön egy piczi fehér gyűrűt hagy; ez a csepkő csírája. Jön egy második vízcsepp, kissé megremeg a gyűrűn, leesik s maga után ő is ott hagy egy vékony mészréteget. Így követi véges végtelenig egyik csepp a másikat, mindegyikök egy kevés mésztől szabadul meg, s így lesznek hosszú idő múlva a törékeny csövek, melyek köré mészlerakodások ülepednek. A fölepről alábocsájtkozó függöny csúcsa lassankint eléri a földről felemelkedő hegyeket s ezekkel egyesülve, a téres üregeket lassankint apróbb és apróbb kamarákra osztja fel, hol a működő, soha nem nyugvó hatalomnak jelenlétéről a gyenge nesz tanúskodik, a mint a boltozatos ívek alatt a vízcseppek óraszerű pontos időközökben alácepegnek, mint a homokóra, kimérve az évek végtelen sorát. És e közben tudjuk, mily tündériesen díszíti fel e cseppkő-barlangokat a bolthajtásaikról leszivárgó víz. A földön kevés oly szép és megragadó látvány van, mint eme földalatti csarnokok, melyeknek fehér vagy különféle színű oszlopzatait, számtalan függőnyeit, ragyogó jegezeit és a legkülönfélébb, mintegy elfátyolozott képszbokrhoz hasonló alakcsoportjait a szövétneknek füstje még el nem undokította.*

A legnagyobb csepkő-barlang, melyet ismerünk, Kentukhyban a mamuthbarlang. Számos barlanggal bír ezenkívül Francia-, Angolország és Belgium, továbbá Krajna és Istria, mely utóbbi helyen leghíresebb a Pestoina, vagy Adelsbergi barlang, hazánkban pedig az aggteleki barlangról bizonyára mindenki hallott.

A barlangok titokzatos sötétségétől való félelem sokáig visszatartotta a tudósokat az azokban való kutatástól, míg nem az angolok, francziák és németek uttörőként léptek fel e téren is. Egymást felül muló tudományos eredményekkel kutatták át a gailenreuthi, kentucky, brixhami, abbevillei, kenti és perigorádi barlangokat *Cuvier*, *Buchland*, *Schmerling* és *Dawkins*.

A kutatásoknak csaknem egybehangzó eredménye volt, hogy a kihalt ásatag iramszarvas, hosszú szőrű mamuth és barlangi medve csontjaival együtt ember használta durva kőeszközök, majd emberi csontok is oly körülmények között találtak, melyek kétségtelenné teszik, hogy ezen állatokkal egy időben élt már az ember is. Természetes, hogy e messze fekvő, inkább már csak geologiailag meghatározható kor, — midőn mint az említettem állatok jelenléte bizonyítja Közép-Europa egészen elűző klímával bírt a maitól, — hogy hány ezer évvel előzte meg időszámításunk kezdetét, még eddigelé csak hozzávetőleg sem volt meghatározható.**

Hazánkban daczára, hogy barlangokban jóformán bővelkedünk, kevés ősrégészeti szempontból nevezetes lelet merült fel. Mindjárt első helyen kell azok között említenem a társulatunk tudós alelnöke báró *Nyári Jenő* úr ő méltósága által megásatott s valóban páratlanul nevezetes tudományos leleteket eredményezett aggteleki barlangot. Ugyancsak tudományunk szempontjából nevezetes barlangok, hol ásatások történtek, a *Majláth Béla* és *Lóczy* urak által megásatott liszkovai és barát-hegyi, továbbá a straczenao, porácsi, haligóczy, a bihari és nádori barlangcsoportok.

Bizonyára megérthetik tehát a szaktársak örömemet, midőn hírt vettem a múlt tavaszon, hogy Borsod vármegyében a diósgyőri, úgy nevezett magyar Tempe völgyében kőfejtés közben egy barlangra akadtak és ott egy csepkővel bevont emberi koponyát találtak. Azonnal írtam összes azon a vidéken lévő ismerőseimnek, meg-

* *Elisée Reclus*: A földgömb életjelenségeinek leírása. I. k. 263–4. lap.

** *Lubbock*: Történelem előtti idők. W. Boyd. *Dawkins*: Die Höhlen und die Ureinwohner Europas, *Hellwald*: Vorgeschichtliche Mensch.

kerestem a megye alispánját s az illető járás szolgabíróját, hogy a leletet mentsek meg a mi számunkra, — magam is, mihelyt dolgaim csak engedték, a hely színeire utaztam. A barlang kicsiny nyílását, melyen még ember nem férhetett be, megmutatták ugyan — de a koponyát, — mint azt már a munkások rendszeren szokták. — úgy szét vágták, hogy egy porczikáját sem tudtam megkeríteni.

Késő őszszel, október hó végén, másodsor utaztam le Diósgyőrbe azon elhatározással, hogy rendszeres ásatásokat eszközöltessek. Az első barlang kinyitásához, melyben a koponyát találták, 14-én kezdünk. Előző nap estétől fogva szakadt a hideg őszi eső. A vármegye alispánja s a járás szolgabírája által előzékenyen kirendelt közmunkával mind a mellett neki fogtunk a dolognak. A szűk bejárást délre a bányász-munkások többször lőporrobbantással tették járhatóvá, a leszakított sziklákat eltávolítottva, délután egy órakor bocsájtkoztam a kised barlangba. Az egésznek ürméretét 30 köbméterre becsülöm. Kőzete szilárd mészkő, belső falazata kristályosan csillámló sárgás csepkővel van bevonva. Teljesen érintetlen tiszta, mintha az egész hab, vagy czukorból volna. Falai símák, minden melléküreg nélkül. Talaja porhanyó csepkőváladék, minden lépésre tompán dobog, bizonyosságú, hogy alant új üreg van. A talajt ásatni kezdvén, minden kapavágásra szétmállott porhanyó csontrészek emeltettek ki, melyek minden rendszer nélkül telítették a talajt. Egészben egy darabot sem emelhetvén ki, hogy állat- vagy embercsontok-e, azok megállapítható nem volt. E közben három lábnyira haladván lefelé, az üreget a beszivárgó víz töltötte meg, lehetlenné tevén a további kutatást. Az egész délutánt hasztalan kísérletekkel töltöttük el. Mihelyt az említettem mélységre értünk, a víz felbugyogott s meghiúsította ez úttal az eredményes ásatást.

Másnap kora reggel az előbb leírttól, mintegy száz méternyire a diósgyőri várkastély regényes romjaival szemben nyíló második barlanghoz siettünk,

Sokszoros és fokozott kíváncsisággal léptem ez üregbe. Igazolja ezt, hogy ember emlékezet óta az a monda él a közel vidék népénél, hogy e barlang tulajdonképen alagút, melyen által a diósgyőri várból az egri várba lehet jutni. Másrészt gyermekkorom óta emlékezem, hogy akár hányszor voltam itt, a barlang mindig színig volt vízzel, annak kristály tiszta vizéből oltván szomját a város közel fekvő negyede. Most mintegy két, harmad fél év óta a víz egyszerre csak eltűnt, a barlang pedig annyira kiszáradt, hogy a község alkalmasnak találván, annak előcsarnokát a bíró számára pinczévé alakíttatta által.

Ez előcsarnok körülbelől olyan kiterjedésű, mint az előbb leírt egész barlang, csakhogy jóval magasabb és szabályos négyszög alakú. Fala szintén csepkő, azonban a víz hatása folytán sötét zöldesbarna színű.

Az előcsarnok délkeleti oldalán a talajtól mintegy egy méternyi magasságban van a barlang két méter szélességben nyíló első folyosója. E folyosó talaja észrevehetőleg lépésről lépésre, emelkedik felfelé, viszont ez emelkedéssel arányban mind szűkebbé lesz. Úgy hogy utóbb már csak hason csúszhatni előre, míg száz tizenkét méternyi távolságban végképen járhatatlanná lesz, jól lehet a sötét nyílás arra hagy következtetni, hogy a különben is meglehetősen magas hegy belsejében még bizonyára újabb barlangok nyílnak. Úgy e folyosó talaja, mint falazata erősen ki van mosva a víz által, bizonyosságú, hogy az előcsarnokot éveken keresztül betöltő víz ez úton folyt ide. Visszafelé jövet egy helyen, hol a főfolyosóból jobbra és balra mellékágak futnak be a hegység mélyébe, de mindannyian oly szűkek, hogy ember nem férhet rajtuk keresztül — a jobb oldali falazatban egy fülkeszerű üreget pillantottam meg. Bele nyúlva, onnan egy kerekded őskori *örlökö* fele töredékét vettem ki. Az örlökő anyaga szilárd trachitos homokkő, mely a teljesen mészközetű Bükk vidékére bizonyára messze földről kerülhetett. Egyik fele a használattól vályuszerűen ki volt koptatva.

Az előcsarnok nyugati felén két, illetőleg három méternyi magasságban ismét két folyosó nyílik egymás felett, azonban felmászván oda, láttam, hogy ezek is csak pár ölnyre járhatók, azután végképpen összeszűkülnek. Az egész barlang képződés-

sét megvizsgálva, világos, hogy itt azon esettel allunk szemben, midőn a barlangok visszaképződnek, vagyis a tágas, nagy üregeket a leszivárgó csepkő lassankint mind jobban, jobban összeszorítja.

Visszatérve az előcsarnokba, annak közepén széles árkot mérve, keresztbe munkásaimmal ásatni kezdtem. Számítva eleve a netalán felfakadó vízre, a városban két szivattyút kerítettem. A felső réteg humussal telített állóvízi iszap volt, minden növényi maradvány nélkül. Egy lábnyi mélységben azután a legkülönbözőbb állati csontok kerültek elő, nagyobbára kevésbé régiek, bizonyoságul, hogy a víz valahonnan felülről hozta magával. Három lábnyi mélységben egy emberi hátgerincoszlop-csont emeltetett ki, rendkívül szivagos állapotban, az enyvtartalomnak csaknem teljes hiányával, mi annak nagy régisége mellett bizonyít. Úgy ezt mint a többi csontokat dr. *Sassy Ános* barátom, társulatunk tagja, határozta meg, ki behatóan foglalkozik anthropologiai tanulmányokkal s ásatásaimnál mindvégig a legnagyobb önfeláldozással segédkezett.

Negyed fél lábnyi mélységben kezdett mutatkozni a hamúval és őskori cseréptöredékekkel telített culturréteg. Azonban ezzel egyidejűleg felszivárgott a víz is. A vízzel telt üregek felett most a szivattyúkat hozattam mozgásba. Míg ezek a vizet szívták ki, addig az ásókkal mélyítették az üreget. Azonban ez is hiú kísérletnek bizonyult. Amint mélyebb rétegre szálltunk alá, a víz oly mennyiségben és erővel buggyant fel, hogy a szivattyúk merítő képességét végkép legyőzte. Be kellett már itt látnunk, hogy ha igazi eredménytel akarunk eljáráni, a legközelebbi nyár legszárazabb időszakát kell választanunk.

A talált őskori tárgyakon kívül, mi az ember itteni tartózkodását bizonyítja, egyszersmind a fentebb érintett mondát is megdöntöttük, hogy t. i. innen Egerig lehetne menni.

Részemről a helyi viszonyok pontos tanulmányozása után hiszem, hogy a hegy belsejében nagyobb szabású barlangcsoport fekszik, melyhez az út járhatóvá tenni némi fáradsággal, nem nagy feladat volna. E körülményt kellő módon Borsod vármegye közönségének is figyelmébe ajánlottam.

Hátra volt még programom utolsó pontjának beváltása. Az u. n. «Keckelyuk» barlang megástatása. — Míg a két előbbeni barlang, hogy úgy mondjam szűz talaj volt, melyet előttünk senki sem kutatott át; addig a «Keckelyuk» évtizedek óta ismeretes barlang ugyan, de tudományos kutatások ebben sem eszközöltettek.

Diósgyőr mezővárosától mintegy egy óra járásnyira a Bükk rengetegeinek közepén az ú. n. «Királykút» forrás közvetlen közelében fekszik e nagy fontosságú telep. Bejárata egy ferde állású derékszögű háromszöget ábrázol s csaknem teljesen hasonlít az aggteleki barlang kapuzatához. Az előcsarnok azonban tudunkra adja, hogy nagyszabású barlang előtt állunk. A mintegy 25 méter hosszú tornáczívei fent 20 méternyi magasságban sötétlenek. Ez eltornácz falán még a csepkő-képződés nem észlelhető, síma mész-sziklák azok. A tornácz befelé hirtelen előbbi szabályos téglány alakjától eltérve, megkeskenyedik. Míg e szorulaton átérve, ismét hirtelen és a tornácznál sokkal nagyobb arányokban kiszélesül. Jobbra egy 10 méter magas félköríves kapuzat sötétsége tátong, melyen egy patak gyors hullámai sietnek ki, végig folyván az egész barlang talaját. Balról pedig két méternyre emelkedését tapasztaljuk a talajnak. A patakon és annak keskeny partján gázolva, többször forduló, néhol csak 3 méter magas s két méter széles folyosóban járunk, mely egy negyed órányi hosszúság után bezáródik, míg maga a patak a kőzet felsőbb rétegéből bugyog ott fel. A folyosó falai szilárd képződésű csepkövek, melyek között itt-ott szabályos és erős fényű mészpát-jegeczek ragyognak elő.

Visszatérve a közép csarnokba, valóban szép látvány tárul elénk. A hatalmas csarnok gyönyörű csepkő függőyei 30—32 méter magasságban függnek fejünk felett. Fent a főfalazatban két üreg sötétlik, figyelmeztetve bennünket, hogy oda fent a barlangok egy újabb emelete van. Az alsó üreg nyílásán, amint aláömlött a mésztar-

talmú víz, a csepkő egy tizenöt méter magas gyönyörű tömeget képez, mely a barlang talaján elfutva, úgy néz ki, mint egy megfagyott vízzuhatag.

Ennek a zuhatagnak a tövében a legnagyobb örömmel láttuk, hogy egy *sírláda* (dolmen) áll.

Az egészen alakja szabályos téglány, két méter hosszú, egy méter széles, s fél méter magas. Lapos-részben természetes s részben durván faragott kőlapokból van összeállítgatva és befedve. A kövek anyaga a barlang hajdani falazatáról lefelezített csepkő-réteg, zöldes trachit és néhány palalap, — mely utóbbi két kőzet pár kilométernyire e helytől, mint a felületre törő kőzet, csakugyan elő is fordul a Bükkben.

A dolmen keleti sarka le volt ütve, ugyanott a tetőzetet képező fedőlapok is hiányzottak. Mohón kutattunk benne — de fájdalom a sírláda, noha alján némi csontporladékszerű sárgás föld még most is volt, — ki volt rabolva. És pedig annál barbárabbul, mert mint biztosan hiszem, nem is emberi kezek, hanem állatok pusztították azt el.

Szokás levén a Bükkbe a közeli községek sertésnyájait makkoltatás végett az erdőre hajtani, e nyájakat éjjelre hideg és esős időben rendszeren e barlangba hajtják be. Lehet képzelni, hogy mit mívelnek azok ott.

Úgy az itt leírt dolmenre, mint általában a barlangokban találtatni szokott kősírokra nézve véleményem az, hogy azok korát az ősrégészettanban felvett időszámítás, illetőleg korszakok keretén belől meghatározni igen nehéz. Hazánkban tudtommal az aggteleki barlangon kívül egyebütt nem fordultak elő. Az aggteleki barlang dolmenje* pedig szerintem semmi esetre sem kőkori, alighanem valamelyik bujdosó nép újkori temetkezése. — E hozzávetőleges kor-meghatározáshoz bizonyára a kősírbán talált csontváz van hivatva az adatok túlayomólag számbavehető részét szolgáltatni. — A mi dolmenünknel azonban éppen ez hiányzott. Azonban mindamellett az adott viszonyok pontos megfigyelése után állíthatom, hogy a mi dolmenünk az aggteleki barlangénál sokkal régibb.

Még az nap délután próbaásatásokat tettem a barlang talajának emelkedettebb részein. A csepkőréteg áttörése után hamúval kevert égetett agyagrétegek s köztük elszórva durva cserépdarabok mint culturréteg jelentkeztek; azonban két, három lábnyi mélyítés után a víz itt is fatumszerűleg oly rohamosan tört elő, hogy az ásatásokat ez idejűleg annyival kevésbbé lehetett folytatni, mert a kűnt folyton szakadó eső folytán a barlangon átfutó patak is oly rohamosan kezdett áradni, hogy ki felé már erősen gázolnunk kellett a vizet. — Bár jelen kutatásaink eredményei is kielégítőek, el vagyok határozva a jövő nyáron, midőn az itteni munkások állítása szerint e barlangok teljesen szárazok, — azokat folytatni.

Kétségtelen, hogy e barlangokat emberek lakták, azonban, hogy mely korban, azt majd a jövő részletes és pontos kutatások lesznek hivatva földéríteni. Gyakran épúgy mint kűnt a halmokat és földvárakat, úgy e barlangokat is a legkülönbözőbb népek és emberek vándorlása járta be. A barlang ú. n. culturrétegében azonban bizonyára mindegyik ott hagyta nyomát. Elég legyen e tekintetben csak az aggteleki barlang többször idézett példájára hivatkoznom, hol a kiásott tárgyak valóban tanulságos képét tárják elénk a korok és culturák e rétegenként egymásra következésének a kőkortól kezdve egészen a legújabb korig. Valamint azt is elmondhatni, hogy még ma napság is vannak barlanglakók.

Hogy azonban a barlangi lakás és élet, a culturának úgy ma, mint talán évezredekkel ezelőtt is, nem éppen magas fokát jelenthette, az kétségtelen.

A barlangok leletei körülbelől meg lehetős hű képét adják már ma is ez életnek. Fő foglalkozás, melynek rúgója az élet fentartásának pusztja ösztöne, tehát animalis intentio — a prédálás, a vadászat, hol az erősebb legyőzi a gyengébbet. És nem ritka eset, hogy a gyengébb az ember lesz, a ki elesik a vadállatok csapásai alatt. A ruházat az elejtett állat szőrméje. Fegyver a kő és durung, majd sokkal később a dárda és nyíl.

Maga az élet tartama a folytonos veszélyek között bár külsőleg edzett — de

nem lehet hosszú. A barlangok nedves, dohos levegője és sötétsége felemészti az emberi szervezetet, mely hiába — úgy idegrendszerének nagyszerű szervezete s agyának materialis súlya és fizikai minőségénél fogva is künt a nagy fényes természetben van hívatva magasztosabb dolgokra.

A barlangokban eszközölt kutatások a barlangi ősemberek csontjain csaknem kivétel nélkül mindenütt bizonyos betegségeket észlelnek. Legközelebb Franciaországban foglalkoznak szakemberek behatóbban e kérdéssel s egy őskori sajtáságos csont-siphylist és csontszút constatálnak a barlangi őscsontokon, melyek éppen a barlangi élet és tartózkodás folyamányaiként tekintendők.

A mi a diósgyőri barlangokat illeti, hiszszük, hogy sikerülni fog hazánk ősember lakta barlangjainak földrajzához hárommal többet fűznünk.

Szendrei János.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT F. ÉVI MÁRCZIUS HAVI ÜLÉSÉNEK
J E G Y Z Ő K Ö N Y V E.

Az országos régészeti és embertani társulat f. évi márczius hó 13-án tartott ez évben harmadik nyilvános ülését délután 5 órakor a m. t. Akadémia kis termében, Pulszky Ferencz elnöklete alatt. A tárgysorozatot egyetlen előadás képezte: Pulszky Ferencz az őskori és népvándorlaskori ötvösművekről értekezett. Előadását a n. muzeum gyűjteményéből összeállított gazdag mutatványokkal illusztrálta, s a nagyszámú — köztük kiváló szakemberek — közönség élénk érdeklődéssel hallgatta végig az érdekes előadást. Az előadást egész terjedelmében az Archæologia Értesítőben veszik t. olvasóink.

Az előadás után báró Nyáry Jenő, nagy hazánkfíának, Kossuth Lajosnak, levelét olvasta fel, melyben magát a társulat alapító tagjai közé kívánja fölvétetni. Kossuth belépése a társulatba kitörő éljenzéssel fogadtattott. A levél, melyet társulatunk elnökéhez, báró Nyáry Jenőhöz intézett, így szól:

«Tisztelt báró úr! Az aggteleki ásatásokról írt jeles munkájának olvasása közben papírra vetett jegyzeteim, melyeket érdeklődésem tanuságául volt szrencsém megküldeni, az archæologiai értesítőben felvételre méltatván, azon értesítés folytán, hogy 2½ nyomtatott ívre terjedő ez igénytelen dolgozatom a bevett ügyrend szerint száz forint írói tiszteletdíjjal díjaztatik, szabadságot veszek magamnak tisztelt báró úrnak azon kéréssel alkalmatlankodni: szíveskedjék az «országos régészeti és embertani társulatot» nevében felkérni, hogy a száz forintot tőlem alapítványul elfogadni méltóztassék. Kiváló nagyrabecsüléssel maradván tisztelt báró úrnak alázatos szolgája Kossuth Lajos.»

Ezután felolvastattott a pénztárnok jelentése, melyet más helyütt vesznek t. olvasóink.

Titkár ezután két indítvánnyal lép föl. Az első a társulati tagdíj hátralékok behajtása. A titkárság összeállításából kitünik, hogy a társulatnak következő hátralékai vannak tagdíjakban:

1879-ben	60 à 5	frt =	300	frt
1880-ban	75 à 5	« =	375	«
1881-ben	112 à 5	« =	560	«
1882-ben	248 à 5	« =	1240	«
			összesen	2475
				frt

Ily tetemes összegnek hiánya által, a társulat sok kárt szenved, a titkár arra kéri a választmányt, intézkedjék, minő módon lehetne a tagdíj hátralékokat legcélszerűbben behajtani. A választmány úgy intézkedett s határozatképen kimondotta, hogy az 1882. évi hátralékosoknak az Archæologia Értesítő 1882. utolsó füzeté postai utánvétellel küldessék meg, az előbbi évek tagdíjával hátralékosoknak pedig levélben küldjünk egy udvarias felszólítást, s ha erre sem

* Báró *Nyáry Jenő*: Az aggteleki barlang mint őskori temető, Budapest, 1881. Lásd a 3-ik számú fénykép-nyomatú táblán a dolmen rajzát.

folynának be a tagdíjak, társulatunk közlönyének 1883. évi első füzeté küldésük meg utánvétellel, s ha ez sem vezetett eredményre, a tartozók névjegyzékét adjuk át az Archæologiai Értesítőnek, melynek borítékán azok közöltessenek. A titkár második indítványa volt, hogy a társulat hazai régészetünk népszerűsítése és terjesztése céljából a közönség körében népszerű könyveket terjesztszen, minő az akadémia által kiadott Műrégészeti Kalauz volt, a mely azonban már el is fogyott, azóta sok tekintetben elavult, de azonkívül, a mi szintén azt bizonyítja, hogy ilyen munkáknak kelendőse is, haszna is van.

Ilyen régészeti könyvek elsejéül ajánlja dr. Hampel József kézi atlaszát, a mely 80 táblából áll, s melynek címe: A magyarországi őskori bronzemlékek, magyarázó szöveggel ellátva, melynek költsége mintegy 900 frtnyi lesz. E 900 frt fedezetére a titkár a választmánytól megbízást kért, melyet a most behajtandó 1876—1881. évi tagdíjakból (1235 frt fog befolyjni) a választmány meg is szavaz, és éljenzéssel fogadja az indítványt.

Arra nézve, hogy a szóban levő kézi atlaszt ingyen kapják-e a társulat tagjai, vagy igen mérsékelt áron (talán 2 frt), a választmány későbbre tartotta fel határozati jogát. Ezzel az ülés véget ért.

Budapest, 1883. márcz. 15.

Pulszky Károly, társ. titkár.

JELENTÉS A KRISZTINA-VÁROSI MÉSZÁROS-UTCZAI RÓMAI SÍRRÓL.

Az I. ker. Krisztina városi alagút-utca déli oldalán, azon út szélén, mely a déli vaspálya rakodó udvarára vezet, a hegyoldalba házhelynek való helyet vágván be annak tulajdonosa, a szőlőhegy illetőleg az ebbe vájt négyszög déli vonalán római kőkoporsóra akadtak a munkások. Az épen átellenben lakó Lerbacher fővárosi gazda azonnal betiltotta a további ásatást, és nekem izent, hogy vegyem a sírt szemügyre.

Tegnap reggel kimentem s az igen egyszerű darab kőből és földéltáblából álló sarkophagot minden oldalról fölszabadítottván, nagy vigyázattal leemeltetem födelét, azon szándékkal, hogy ha a sértetlen sír belseje érdekes leletet tartalmazni látszik, hírt adok a muzeumi régészeti őrnök, hogy a találandó régészeti tárgyakat vegye vagy vetesse át.

Azonban a durván kifaragott kő sírban, mely félig be volt iszapolva, egy férfi, részben elkorhadt, de legnagyobb részben ép *csontváznál* s ennek lábainál egy *egyszerű üveg csészénél* egyebet nem találtunk. Mind a csontokat, mind a csészét Lerbacher fővárosi gazda őrizetére bízam, maga a koporsó födelével együtt szintén a fővárosi gazdasági raktárában van, mely a Krisztina városi templom háta mögött az úgynevezett *«koronaörségi laktanya» épülete udvarán van.*

Visszatérve a koporsó további leírására: annak elhelyezése *észak-keletről dél nyugatnak tartó* irányban történt volt, a benne lévő csontváz arccal észak-keletnek volt fordítva, a koponya el volt a hátgerincoszloptól válva, bizonyosan a koporsóba túlútt vizek és föliszapolások által választatván el természetes helyétől s mivel a fej alatt a koporsó feneké különben is magasabbra volt hagyva. Első tekintetre úgy látszott, mintha lenyakazott ember volna a koporsóban, mert a koponya a hátgerincoszlop oldalán feküdt. Durván faragott, szegénysorsú ember koporsójával lévén dolgunk, mely semminemű felirattal nem bír, semmi érdekes tárgyat az egy kis üveg csészén kívül nem tartalmaz; az egész lelet nem is érdemelte említést; maga az esemény azonban történelmi és Aquincum helyrajzi viszonyai tekintetében annyiban mégis nagy fontosságú, a mennyiben a lelet arról tesz tanúságot, hogy a hajdani Aquincum telepei messze lenyúltak délfelé, miről eddig tudomásunk nem volt. Méltóztassék a régészeti osztályt utasítani, hogy Lerbacher főv. gazda úrtól a csontokat és az üvegcsészét, esetleg a koporsót is átvétesse. Ha pedig a koporsóra nincs szükség, ezt határozottan kérem kijelentetni, mert akkor azt víztartónak a hegyek közé fognám elvitetni.

Budapest 1883. január hó 6.

Havas Sándor, a főv. rég. bizott. elnöke.

II. KÖTET.

UJ FOLYAM.

I. RÉSZ.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

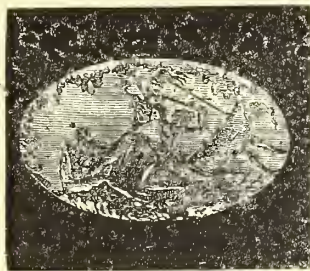
A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. EMBERT. S RÉG. TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

PULSZKY KÁROLY.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1882.

TARTALOM.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

A m. tud. Akad. Archæologiai bizottságának jegyzőkönyve	I
A m. műemlékek bizottságának két jegyzőkönyve	II
Az orsz. régészeti és embertani társulat jegyzőkönyvei	IV
Pénztári számvizsgáló bizottság jelentése	XXIII
Titkári jelentés 1881-ről	XXIV
Az orsz. régészeti és embertani társulat f. évi három jegyzőkönyve	XXVII
Évi jelentés a m. műemlékek bizottságának működéséről 1881-ben	XXIX

A pécsi székesegyház restaurációja	HENSZLMANN IMRE.
Sümeghi földalatti épület-maradványok	ÁDÁM ISTVÁN.
A székely n. muzeum őskori gyűjteménye	NAGY GÉZA.
Erdély érmészete	TERGINA GYULA.

Hazai adatok az Archaeológiához. (Emlékek és leletek.) EPERJESSI KÁLMAN
Rég. tárgyak Nagy-Röczén. Deák Farkas, gr. Károlyi L. Nautilus és Bethlen G.
végrendelete. SASINEK V. FERENCZ: Nyitramegyei lelet. RAINIS GYULA: Észre-
vételek Henszlmann I. cikkére «A topuszkói templomrom»-ról. DORNER KÁLMÁN:
Ukki lelet. Csab-rendeki lelet. — (Intézetek és gyűjtemények.) HAMPÉL JÓZSEF:
A n. muzeumi érem- és régiségtár 1881-ben (május—deczember).

Külföldi adatok az Archaeológiához. (Emlékek és leletek.) DINER F.: A Hömer
előtti idők fegyverzetéről. (Irodalom.) BARNA FERD.: A finn-ugor népek koponya-
alkatáról. T. á. Honnan nyerték legelőször a történetelőtti népek az ónt?
